

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΡΗΤΟΡΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Β΄ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ

Ομάδας Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ
«ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»

ΡΗΤΟΡΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Β΄ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ

Ομάδας Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΡΧΙΚΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Κωνσταντίνος Ι. Δάλκος
Χρίστος Ι. Δάλκος
Γεώργιος Π. Μανουσόπουλος
Νικόλαος Ι. Μπινόβας
Σπυρίδων Α. Παργινός

ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ ΓΙΑ ΤΟ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΒΕΪΚΟΥ, Σύμβουλος
ΣΩΤΗΡΗΣ ΓΚΛΑΒΑΣ, Μόνιμος Πάρεδρος

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΚΡΙΣΗΣ

Ιωάννης Αναστασίου	<i>Καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων</i>
Αριστείδης Δουλαβέρας	<i>Σχολικός σύμβουλος</i>
Κώστας Κοτζιούλας	<i>Καθηγητής Β/θμιας Εκπαίδευσης</i>

Σχεδιαστής κωμικογραφημάτων: **Νότης Κατσέλης**
Εξώφυλλο: **Σπύρος Σιάκας**

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Το εικονογραφικό υλικό του βιβλίου προέρχεται από εκδόσεις διαφόρων εκδοτικών οίκων τους οποίους το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο θερμά ευχαριστεί. Ιδιαίτερως ευχαριστεί την Εκδοτική Αθηνών και το Μορφωτικό Ίδρυμα της Εθνικής Τραπέζης από βιβλία των οποίων έχει ληφθεί το μεγαλύτερο μέρος του υλικού αυτού.

Το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΠΑΝΕΚΔΟΣΗΣ

Η επανέκδοση του παρόντος βιβλίου πραγματοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών & Εκδόσεων «Διόφαντος» μέσω ψηφιακής μακέτας, η οποία δημιουργήθηκε με χρηματοδότηση από το ΕΣΠΑ / ΕΠ «Εκπαίδευση & Διά Βίου Μάθηση» / Πράξη «ΣΤΗΡΙΖΩ».

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ
ανάπτυξη ατόμων, κοινωνίας και χώρας
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ
Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΣΠΑ
2007-2013
ανάπτυξη ατόμων, κοινωνίας και χώρας

Οι διορθώσεις πραγματοποιήθηκαν κατόπιν έγκρισης του Δ.Σ. του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Η συγγραφή και η επιστημονική επιμέλεια του βιβλίου πραγματοποιήθηκε
υπό την αιγίδα του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

ΡΗΤΟΡΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Β' ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ

Ομάδας Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ: Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ	
Α'. Η φυσική Ρητορεία	9
Β'. Η γέννηση της συστηματικής Ρητορείας	10
Γ'. Ρητορεία και Σοφιστική	12
Δ'. Οι Αττικοί ρήτορες και η Ελληνιστική και Χριστιανική συνέχεια	13
Ε'. Τα είδη του Αττικού ρητορικού λόγου	15
ΣΤ'. Τα μέρη του ρητορικού λόγου	18
Ζ'. Τα προσόντα του ρήτορα	21
Η'. Η διδασκαλία της Ρητορικής	22
Θ'. Σημασία και τρόπος μελέτης των ρητορικών κειμένων σήμερα	24
2. ΛΥΣΙΟΥ ΛΟΓΟΙ	
• Οι λογογράφοι και το έργο τους	29
• Ο βίος του Λυσία	31
• Το έργο του Λυσία - αξία του έργου του	32
Α'. Κατά Φίλωνος Δοκιμασίας	
• Εισαγωγή	35
• Κείμενο - Σχόλια - Ασκήσεις	39
Β'. Λυσίου Ὑπὲρ Μαντιθέου	
• Εισαγωγή	79
• Κείμενο - Σχόλια - Ασκήσεις	82
3. ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ ΛΟΓΟΙ	
• Βίος - έργο του Δημοσθένη - αξία του έργου του	115
Α'. Ὑπὲρ τῆς Ῥοδίων Ἐλευθερίας	
• Εισαγωγή	123
• Κείμενο - Σχόλια - Μεταφράσεις - Ασκήσεις	127
Β'. Ὑπὲρ Μεγαλοπολιτῶν	
• Εισαγωγή	203
• Κείμενο - Σχόλια - Μεταφράσεις - Ασκήσεις	209

4. ΙΣΟΚΡΑΤΟΥΣ ΛΟΓΟΙ	
• Βίος και έργο του Ισοκράτους	267
Α΄. Περί Ειρήνης	
• Εισαγωγή	269
• Κείμενο - Σχόλια - Μεταφράσεις - Περιλήψεις - Ασκήσεις	273
Β΄. Άρεοπαγитικός	
• Εισαγωγή	323
• Κείμενο - Σχόλια - Μεταφράσεις - Ασκήσεις	326
ΕΠΙΜΕΤΡΟ	
• Χρονολογικός Πίνακας	400
• Παράλληλα κείμενα	402-430

ΟΙ ΚΥΡΙΟΤΕΡΕΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Α.	Αντικείμενο
α.ε.	αρχαία ελληνική (ή αρχαιοελληνικό)
Αθ.	Αθήνα
αι.	αιώνας
βλ.	βλέπε
δηλ.	δηλαδή
ενν.	εννοείται
κ. ε(ξ).	και εξής
κ.τ.τ.	και τα τοιαύτα
λατ.	λατινικό
λ.	λέξη
Μ.Ι.Ε.Τ.	Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης
ν. ε.	νέα Ελληνική (ή νεοελληνικό)
πρβλ.	παράβαλε
π.Χ.	προ Χριστού
ρ.	ρήμα
ΣΑΕ	Συντακτικό Αρχαίας Ελληνικής
Υ.	Υποκείμενο

Εισαγωγή

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

Α'. Η ΦΥΣΙΚΗ ΡΗΤΟΡΕΙΑ

«..οὐ πάντεσσιν θεοὶ χαρίεντα διδοῦσιν
ἀνδράσιν, οὔτε φυῖν οὔτ' ἄρ' φρένας οὔτ' ἀγορητῶν».
(Σε όλους δεν χαρίζουν οι θεοί την ομορφιά, τη σύνεση, τον λόγο)

Ὀδύσσεια, θ, 167-8

Το τάλαντο

Ακόμη και στο στενό κοινωνικό μας περιβάλλον όλοι έχουμε γνωρίσει ανθρώπους με έμφυτο το χάρισμα του λόγου. Μερικοί απ' αυτούς δεν έχουν καν τις στοιχειώδεις γραμματικές γνώσεις, και όμως διαθέτουν μια φυσική ευγλωττία που μπορεί εύκολα να γοητεύσει και να πείσει. Ο ειρωνικός χαρακτηρισμός «αγράμματος δικηγόρος» που αποδίδεται κάποτε σ' αυτούς δεν είναι χωρίς σημασία, αφού θέτει εμμέσως το πρόβλημα της αξιοπιστίας της ρητορικής όπως το έθεσε ο Πλάτων.

Οι Ομηρικοί αγορητές

Ο Όμηρος θεωρεί την ευγλωττία σπάνιο θεϊκό χάρισμα όπως είναι η ομορφιά και η σύνεση. Προϊόντα του θείου αυτού δωρήματος είναι οι έξοχες αγορεύσεις των Ομηρικών ηρώων. Ο ιδανικός ήρωας έπρεπε να διαπρέπει με τον λόγο στην αγορά όπως με τα ανδραγαθήματα στον πόλεμο, να είναι δηλαδή μύθων τε ῥητήρ ἔργων τε πρηκτῆρ (Ίλ. Ι, 443). Είναι η Ομηρική διατύπωση ενός διαχρονικού βέβαια, όχι μόνον Ομηρικού, ιδανικού. Η Ομηρική «ἀγορή» (η συνέλευση) είναι «κυδιάνειρα», δοξάζει δηλαδή τους άνδρες όπως και η μάχη. Στους ρητορικούς αυτούς αγώνες διαπρέπουν οι ηγεμόνες των Αχαιών και των Τρώων, ιδιαίτερα δε ο γηραιός Νέστωρ, ο «λιγύς Πυλίων ἀγορητής,

τοῦ καὶ ἀπὸ γλώσσης μέλιτος γλυκίων ῥέεν αὐδῆ»

(που απ' τη γλώσσα του έτρεχε η φωνή γλυκύτερη απ' το μέλι).

Ίλ. Α, 248-249

Το φυσικό τάλαντο όμως δεν γνωρίζει κοινωνικές διακρίσεις: «λιγύς ἀγορητής» (εύγλωττος ρήτορας) χαρακτηρίζεται και ο ασήμαντος Θερσίτης τον οποίον γελοιογραφεί ο Όμηρος στο Β της Ιλιάδος (στ. 212-277).

Από τον Νέστορα στον Πειρικλή

Στοιχεία φυσικής ρητορείας ανιχνεύονται επίσης σε έργα ποιητών όπως ο Σόλων και ο Πίνδαρος, αλλά και σε αγορεύσεις ιστορικών προσώπων στο έργο του Ηροδότου. Το δημοκρατικό

πολίτευμα, που βασικό του χαρακτηριστικό ήταν η «**ίσηγορία**» (ισότητα στο δικαίωμα του λόγου), έδωσε τη δυνατότητα σε πολλούς να αξιοποιήσουν το φυσικό τους τάλαντο. Τη γενική εκτίμηση για την έμφυτη αυτήν ικανότητα επισημαίνουν ονόματα όπως Αρισταγόρας, Ευαγόρας, Πρωταγόρας, Πυθαγόρας κ.λπ.

Σπουδαίοι φυσικοί ρήτορες ήταν ο **Θεμιστοκλής** και ο **Περικλής** οι οποίοι φαίνεται πως προετοίμαζαν επιμελώς τις αγορεύσεις τους. Ο Περικλής μάλιστα, λόγω των σχέσεών του με τους σοφιστές, ίσως είχε και κάποιες θεωρητικές γνώσεις ρητορικής τεχνικής. Πάντως δεν φαίνεται να έγραφαν τους λόγους των και κανένα κείμενό τους δεν έχει διασωθεί όπως ακριβώς εκφωνήθηκε.

Β'. Η ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΗΣ ΣΥΣΤΗΜΑΤΙΚΗΣ ΡΗΤΟΡΕΙΑΣ

«εἰ μὲν σοι ὑπάρχει φύσει ῥητορικῶ εἶναι, ἔσει ῥήτωρ ἐλλόγιμος προσλαβὼν ἐπιστήμην τε καὶ μελέτην».

(Αν διαθέτεις φυσική ευγλωττία, θα γίνεις αξιόλογος ρήτορας, προσθέτοντας σ' αυτήν γνώση και άσκηση)

Πλάτ. Φαῖδρος 269 d

Κόραξ και Τισίας, οι Συρακόσιοι

Υπάρχει βεβαίως αρκετή απόσταση μεταξύ φυσικής ευγλωττίας και συστηματικής ρητορικής. Η τελευταία δεν αρκείται στη φύση, αλλ' απαιτεί ακριβή γνώση των κανόνων («**ἐπιστήμην**») και άσκηση («**μελέτην**»).

Η απόσταση αυτή διανύθηκε, όπως φαίνεται, στη **Σικελία** μετά το 466 π.Χ., όταν καταλύθηκαν εκεί οι τυραννίδες και επικράτησαν δημοκρατικά πολιτεύματα. Το πλήθος των αστικών δικών που ακολούθησαν, για την ανάκτηση περιουσιών που είχαν σφετερισθεί οι τύραννοι, ευνόησε την ανάπτυξη της δικανικής ρητορείας. Ο Συρακόσιος **Κόραξ** και ο επίσης Συρακόσιος μαθητής του **Τ(ε)ισίας** είναι οι δημιουργοί και διδάσκαλοι της συστηματικής πλέον ρητορικής. Σ' αυτούς οφείλεται η διαίρεση του ρητορικού λόγου σε μέρη και η χρήση των «**εἰκότων**», των πιθανών δηλ. λογικών επιχειρημάτων, στην υποστήριξη των δικαστικών υποθέσεων. Ένας από τους δύο, το πιο πιθανόν ο Τισίας, έγραψε και το πρώτο εγχειρίδιο ρητορικής με τον τίτλο «**Τέχνη**». «Τέχνη» προφανώς χαρακτηρίζεται η ρητορική, κάτι που θα αμφισβητήσει αργότερα η αυστηρή Πλατωνική κριτική.

Τισίας συνέθετο Κόρακι τῷ ῥητοροδιδασκάλῳ χιλίας δραχμάς, ἥνικα ἂν ἐν δικαστηρίῳ ἀγωνιζόμενος τὴν πρώτην νίκην νικήσῃ· ὄντος δὲ πρεσβυτέρου τοῦ Κόρακος, οὐ προῆει ἐν δικαστηρίῳ ἐπὶ τῷ τῇ τελευτῇ τοῦ Κόρακος κερδᾶναι τὰ δίδακτρα· ἐγράψατο οὖν αὐτὸν ὁ Κόραξ χρέους ...

Ἵπεσχόμενη διδάξειν σε τὸ πείθειν ὅν ἂν θέλῃς.

Εἰ μὲν τὸ πείθειν με ἐδίδαξας, ἰδοὺ πείθω σε μὴδὲν λαμβάνειν· εἰ δὲ τὸ πείθειν με οὐκ ἐδίδαξας, καὶ οὕτως οὐδὲν σοι παρέχω, ἐπειδὴ οὐκ ἐδίδαξάς με τὸ πείθειν.

Εἰ μὲν τὸ πείθειν διδαχθεὶς πείθεις με μὴ λαβεῖν, δοῦναι ὀφείλεις τὸν μισθὸν ὡς διδαχθεὶς τὸ πείθειν· εἰ δὲ καὶ πάλιν οὐ πείθεις με μὴ λαβεῖν, καὶ οὕτως ὀφείλεις δοῦναι τὸν μισθόν· οὐδὲ γὰρ ἔπεισάς με τοῦ μὴ λαβεῖν τὸν μισθόν.

Κακοῦ κόρακος κακὸν ὦόν!

Γ. ΡΗΤΟΡΕΙΑ ΚΑΙ ΣΟΦΙΣΤΙΚΗ

«Καὶ τὸν ἤττω λόγον κρείττω ποιεῖν... τὸ Πρωταγόρου ἐπάγγελμα».

(Ο Πρωταγόρας υποσχόταν ότι μπορεί να καταστήσει πειστικό ένα ασθενές επιχείρημα)

Ἄριστοτ. Ρητορ. 1402α

Η Αθήνα και οι σοφιστές Αν και η Σικελία ήταν η κοιτίδα της συστηματικής ρητορικής, όμως από τα μέσα περίπου του 5ου αιώνα π.Χ. το επίκεντρό της είναι η **Αθήνα** όπου υπήρχαν όλες οι προϋποθέσεις για να ευδοκιμήσει. Την ευνοούσαν η δημοκρατία με τις λαϊκές συνελεύσεις και τα δικαστήρια, οι πολυλόγοι και φιλόλογοι Αθηναίοι και το μέγεθος της πόλεως, όπου αγαπούσαν να μένουν και να διδάσκουν οι **σοφιστές**, αυτοί οι περιφερόμενοι διδάσκαλοι ανώτερης παιδείας. Πολλοί απ' αυτούς, όπως ο Πρωταγόρας και ο Πρόδικος, εδίδασκαν κάποια στοιχεία Γραμματικής και τεχνικής του λόγου.

Ο Γοργίας από τους Λεοντίους της Σικελίας Εκείνος όμως που άσκησε ιδιαίτερη επίδραση στην εξέλιξη της ρητορικής ήταν ο **Γοργίας ο Λεοντίος** που έφθασε στην Αθήνα το 427 π.Χ. και είχε μαθητές επιφανείς Αθηναίους. Εκαλλιέργησε την πολιτική και ιδιαίτερα την επιδεικτική ρητορεία. Αποβλέποντας στην πειστικότητα του λόγου μελέτησε τη σημασία που έχει η τρέχουσα πολιτική, κοινωνική και ψυχολογική συγκυρία, η κατάλληλη δηλ. για κάθε λόγο περίπτωση, ο «**καιρός**». Η ρητορική του, διανοημένη ή και κυριολεκτικά φορτωμένη με σχήματα, τα «**γοργίεια**» σχήματα (πάρισα, ομοιοτέλευτα, παρηχήσεις, αντιθέσεις κ.λπ.), είχε σκοπό να καταπλήξει και να γοητεύσει προσεγγίζοντας τα όρια του ποιητικού λόγου. Κάποτε βέβαια γίνεται φορτική και κουράζει.

Η Πλατωνική κριτική Αυτή όμως η σύνδεση με τη σοφιστική είχε ως συνέπεια την **αποδοκιμασία της ρητορικής** από ηθική και παιδαγωγική άποψη. Η κριτική αυτή αναπτύχθηκε κυρίως από τον Πλάτωνα στους διαλόγους του «Γοργίας» και «Φαῖδρος».

Πράγματι ο Γοργίας, όπως και οι περισσότεροι σοφιστές, αρνείται ότι υπάρχει αντικειμενική γνώση και επομένως αντικειμενική αλήθεια και ηθική. Ο Πρωταγόρας είχε διατυπώσει την άποψη ότι για κάθε ζήτημα υπάρχουν δύο λόγοι (απόψεις) αντίθετοι μεταξύ τους με την απαίτηση να είναι και οι δύο συγχρόνως εξίσου αληθινοί («**δισσοὶ λόγοι**»). Η ρητορική λοιπόν ως «**πειθοῦς δημιουργός**», ως τεχνική δηλαδή που έχει στόχο να πείσει, δεν ενδιαφέρεται να ανακαλύψει και να διδάξει τα αλη-

θινά και τα δίκαια, αφού αυτά σύμφωνα με τις αντιλήψεις αυτές δεν υπάρχουν, αλλά να εκθέσει τα «εικότα», δηλαδή τα πιθανά, τα αληθοφανή, αυτά που μοιάζουν να είναι, κι ας μην είναι, αληθινά, φθάνει να συμφέρον τον ρήτορα ή τον πελάτη του.

Είναι φανερόν ότι οι μαθητές των σοφιστών χρησιμοποίησαν τη γνώση της ρητορικής για να στρεψοδικούν στα δικαστήρια και να δημαγωγούν στις συνελεύσεις. Γνωρίζουμε επίσης ότι ο ίδιος λογογράφος δεν είχε ηθικούς δισταγμούς να συντάσσει πολλές φορές δύο λόγους, έναν για τον κατηγορούμενο κι έναν για τον κατήγορο, στην ίδια δίκη!

Ο Πλάτων αρνείται να χαρακτηρίσει επιστήμη ή τέχνη τη ρητορική, αφού δεν έχει καθορισμένο αντικείμενο να διδάξει ούτε αξιόπιστη μέθοδο. Κατ' αυτόν είναι απλώς μια εμπειρία, μια ικανότητα, ένα όργανο μόνον απάτης στον χωρίς ηθικούς φραγμούς αγώνα του δημόσιου βίου. Ο ρήτορας, ακόμη και αθλητάς, οδηγείται στην απάτη, αφού δεν έχει γνώση («έπιστήμην»), αλλά γνώμη μονάχα («δόξαν») για το θέμα με το οποίο τυχόν ασχολείται.

**Ο Ισοκράτης,
μια αντίπαλη φωνή
και πράξη**

Σ' αυτή την οξυδερκή όσο και οξεία κριτική απαντά ο **Ισοκράτης**. Υπερασπίζοντας τη Ρητορική του Σχολή επικρίνει βέβαια τα τεχνάσματα των επαγγελματιών της ρητορικής, τονίζει όμως την **παιδευτική αξία** της διδασκαλίας της. Υποστηρίζει ότι με τη διδασκαλία της ρητορικής, έστω όχι στηριγμένη στην ακριβή επιστημονική γνώση, αλλά στην πείρα της πραγματικότητας, μπορεί να επιτύχει στην πράξη ένα ευρύτερο παιδευτικό αποτέλεσμα. Αυτή τη γενική πνευματική καλλιέργεια, την αγωγή που έχει πρακτικούς πολιτικούς στόχους, καταρτίζοντας **ανθρώπους της δράσεως**, ο Ισοκράτης την ονομάζει «φιλοσοφίαν».

Δ'. ΟΙ ΑΤΤΙΚΟΙ ΡΗΤΟΡΕΣ ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΣΥΝΕΧΕΙΑ

«Ἀθήναζε... οὗ τῆς Ἑλλάδος πλείστη ἐστὶν ἐξουσία τοῦ λέγειν».

Πλάτ. Γοργ. 461ε

Ο «κανών»

Οι σημαντικότεροι ρήτορες, λογογράφοι και διδάσκαλοι της ρητορικής έδρασαν στην Αθήνα από τα τέλη του 5ου μέχρι το τέλος σχεδόν του 4ου αιώνα π.Χ. Αργότερα, οι Αλεξανδρινοί φιλόλογοι θα συντάξουν τον «**κανόνα**», έναν κατάλογο δηλαδή των δέκα πιο σπουδαίων τεχνιτών του Αττικού ρητορικού λόγου.

ΡΗΤΟΡΙΚΗ
ΟΙ ΠΡΟΔΡΟΜΟΙ

Κόραξ ὁ Συρακόσιος (ἀκμὴ 475 π.Χ.)
Τεισίας ὁ Συρακόσιος (περίπου 480 π.Χ.)
Γοργίας ὁ Λεοντῖνος (483 - 376 π.Χ.)
Πρωταγόρας ὁ Ἀβδηρίτης (485 - 415 π.Χ.)
Πρόδικος ὁ Κεῖος (470/60 - ; π.Χ.)
Ἰππίας ὁ Ἡλεῖος (ἀκμὴ β' ἡμισυ τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.)
Πῶλος ὁ Ἀκραγαντῖνος (ἀκμὴ β' ἡμισυ τοῦ
5ου αἰ. π.Χ.)
Λικύμνιος ὁ Χῖος (ἀκμὴ β' ἡμισυ τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.)
Ἀντισθένης ὁ Ἀθηναῖος (ἀκμὴ β' ἡμισυ τοῦ
5ου αἰ. π.Χ.)
Θρασύμαχος ὁ Χαλκηδόνιος (ἀκμὴ β' ἡμισυ τοῦ
5ου αἰ. π.Χ.)
Θεόδωρος ὁ Βυζάντιος (ἀκμὴ β' ἡμισυ τοῦ
5ου αἰ. π.Χ.)
Θουκυδίδης ὁ Ἀθηναῖος (456/5 - 399/8 π.Χ.)
(ὁ γνωστός ἱστορικός)
Κριτίας ὁ Ἀθηναῖος (460/55 - 403 π.Χ.)

ΟΙ ΡΗΤΟΡΕΣ ΤΟΥ «ΚΑΝΟΝΟΣ»

Ἀντιφῶν ὁ Ραμνούσιος (480/70 - 410 π.Χ.)
Ἀνδοκίδης ὁ Ἀθηναῖος (440 - 391 ; π.Χ.)
Λυσίας ὁ Ἀθηναῖος (445 - 380 π.Χ.)
Ἰσαῖος ὁ Χαλκιδεὺς (420 - α' ἡμισυ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.)
Ἰσοκράτης ὁ Ἀθηναῖος (436 - 338/37 π.Χ.)
Ἵπερείδης ὁ Ἀθηναῖος (390 - 322 π.Χ.)
Λυκούργος ὁ Ἀθηναῖος (390 - 324 ; π.Χ.)
Αἰσχίνης ὁ Ἀθηναῖος (περίπου 390 - 330 ; π.Χ.)
Δημοσθένης ὁ Ἀθηναῖος (385/84 - 322 π.Χ.)
Δείναρχος ὁ Κορίνθιος (360 - 292 π.Χ.)

*Οι πρόδρομοι και οι
ρήτορες του «κανόνος».
(Ο πίνακας από την Ιστ.
του Ελλ. Έθνους της
Εκδοτ. Αθηνών, Γ₂).*

Κατά χρονολογική σειρά της γεννήσεώς των είναι οι εξής: Αντιφῶν, Λυσίας, Ανδοκίδης, Ισοκράτης, Ισαῖος, Αἰσχίνης, Λυκούργος, Ἵπερείδης, Δημοσθένης και Δείναρχος.

Η συνέχεια

Κατά τους ελλημιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους δεν υπάρχουν πλέον ρήτορες όπως τους γνωρίσαμε κατά την κλασική περίοδο στα πλαίσια των δημοκρατικών θεσμών της αρχαίας πόλεως-κράτους που δεν υπάρχει πια. Οι ρητορικοί λόγοι είναι

τώρα θεματογραφικές ασκήσεις γραφείου και συντάσσονται τις περισσότερες φορές για να αναγνωσθούν παρά για να εκφωνηθούν. Τη ρητορική όμως δεν παύουν να καλλιεργούν σπουδαίοι ρητοροδιδάσκαλοι. Μέσω αυτής, όπως και ο Ισοκράτης, επιδιώκουν να προσφέρουν μια ευρύτερη πνευματική καλλιέργεια. Πολλοί συγγράφουν και σχετικά εγχειρίδια.

Ασιανή ρητορική και Αττικισμός

Η αντίδραση στον στόμφο και την επιτήδευση (την έλλειψη φυσικότητας) που χαρακτήριζε την «**Ασιανή**» αυτή ρητορική (Ηγησίας ο Μάγνης κ.λπ.) δημιούργησε κατά τους δύο πρώτους χριστιανικούς αιώνες την κίνηση του «**Αττικισμού**» (Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς, Δίων ο Χρυσόστομος, Ηρώδης ο Αττικός κ.λπ.). Ο **Αττικισμός** ήταν συνειδητή μίμηση όχι μόνον του ύφους, αλλά και της γραμματικής των Αττικών κλασικών κειμένων. Η κοινή διάλεκτος της εποχής, η γλώσσα των Ευαγγελίων, θεωρήθηκε γλώσσα παρακμής και έτσι προέκυψε μια διπλή γλωσσική παράδοση που έφθασε μέχρι τις ημέρες μας (δημοτική-καθαρεύουσα).

Η νέα Εκκλησία

Τη ρητορική χρησιμοποίησαν επίσης οι χριστιανοί πατέρες ως «**ομιλητική**» για τις ανάγκες του κηρύγματος στη νέα Εκκλησία, όχι πλέον του δήμου, αλλά του Χριστού. Τον 4ο αιώνα δρουν οι διαπρεπέστεροι των χριστιανών ρητόρων, **Βασίλειος ο Μέγας, Γρηγόριος ο Θεολόγος και Ιωάννης ο Χρυσόστομος**, ο μεγαλύτερος εκκλησιαστικός ρήτορας όλων των εποχών. Οι δύο πρώτοι σπούδασαν ρητορική στην Αθήνα και ο Χρυσόστομος στην Αντιόχεια η οποία για την πνευματική της κίνηση ονομαζόταν «**Συριάδες Άθηναι**», Αθήνα δηλαδή της Συρίας.

Ε΄. ΤΑ ΕΙΔΗ ΤΟΥ ΑΤΤΙΚΟΥ ΡΗΤΟΡΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ

«ἔστι δὲ τῆς ῥητορικῆς εἶδη τρία τὸν ἀριθμὸν· τοσοῦτοι γὰρ καὶ οἱ ἄκροαταὶ τῶν λόγων».

Ἄριστοτ. Ρητορ. 1358α

Οι πολιτικοί λόγοι στην Εκκλησία του Δήμου

Υπάρχουν τριών ειδών ρητορικοί λόγοι κατά τον Αριστοτέλη, οι **συμβουλευτικοί**, οι **δικανικοί** και οι **επιδεικτικοί** (πανηγυρικοί).

Οι **συμβουλευτικοί** είναι λόγοι πολιτικοί που εκφωνούνται στις συνελεύσεις του λαού. Μ' αυτούς παρέχονται **συμβουλές για το μέλλον**. Ο ρήτορας **προτρέπει** ή **αποτρέπει** τον λαό με σκοπό την επίτευξη του **συμφέροντος** ή την αποφυγή πολιτικών σφαλμάτων.

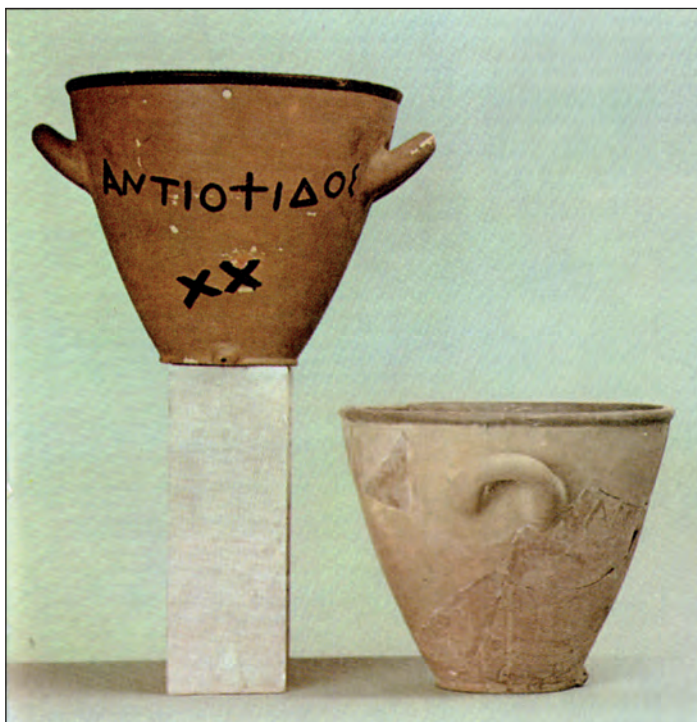
Στην Αθήνα οι πολιτικές αγορεύσεις γίνονταν ενώπιον της

Ο λόφος της Πνύκας. Στη φωτογραφία η τελική διαμόρφωση του βήματος στο τέλος του 5ου αιώνα π.Χ. (Εκδοτ. Αθηνών)

Εκκλησίας του Δήμου η οποία αποφάσιζε για τα πιο σοβαρά θέματα του κράτους, όπως η κήρυξη πολέμου, η υπογραφή ειρήνης, η σύναψη και διάλυση συμμαχιών, η ψήφιση νόμων, τα δημόσια οικονομικά κ.λπ. Δικαίωμα λόγου και ψήφου είχαν σ' αυτήν όλοι οι γνήσιοι («ἐξ ἁμφοῖν γονέοιν») Αθηναίοι πολίτες από το εικοστό έτος της ηλικίας τους, αν δεν τους είχαν αφαιρεθεί τα πολιτικά δικαιώματα.

Κλεψύδρα. Φέρει το όνομα της Αντιοχίδος φυλής. Η ένδειξη xx σημαίνει ότι η χωρητικότητά της ήταν δύο χόες (6, 4 λίτρα). Διάρκεια ροής, 6 λεπτά (Εκδοτ. Αθηνών)

Η Εκκλησία συνεδρίαζε κανονικά σαράντα φορές τον χρόνο, αλλά και εκτάκτως, όταν το καλούσαν οι περιστάσεις. Χώρος των συνεδριάσεων ήταν συνήθως η Πνύκα και κάποτε η Αγορά ή το θέατρο του Διονύσου. Μετά τις αγορεύσεις αποφάσιζαν ψηφίζοντας συνήθως με ανάταση των χειρών («χειροτονία»).

Οι ρήτορες είχαν απόλυτη ελευθερία συμβουλής και μεγάλη επιρροή στην πολιτική ζωή, ακόμη και αν δεν ασκούσαν δημόσιο λειτουργήμα. Είχαν όμως και την ευθύνη των εισηγήσεών τους, αφού το όνομά τους και οι προτάσεις τους περιλαμβάνονταν στα ψηφίσματα της Εκκλησίας. Σημαντικότερος ρήτορας συμβουλευτικών λόγων θεωρείται ο Δημοσθένης.

Λόγοι στα δικαστήρια

Δικανικοί λόγοι είναι οι εκφωνούμενοι στα δικαστήρια και αφορούν πράξεις που τελέστηκαν στο παρελθόν. Είναι κατηγορίες ή απολογίες και έχουν σκοπό την απόδειξη της ενοχής ή της αθωότητας του κατηγορουμένου με βάση τον νόμο και το αίσθημα του δικαίου.

Το αρχαιότερο δικαστήριο στην Αθήνα ήταν ο Άρειος Πάγος, του οποίου όμως οι αρμοδιότητες περιορίστηκαν από το 462 π.Χ. στην εκδίκαση φόνων εκ προμελέτης και μερικών άλλων μικρότερης σημασίας υποθέσεων. Υπήρχαν βέβαια και άλλα δικαστήρια, ενώ ορισμένες σοβαρές υποθέσεις εδίκαζε η Βουλή ή και η Εκκλησία του Δήμου.

Ηλιαία

Το κυριότερο όμως δικαστήριο του Αθηναϊκού κράτους ήταν η Ήλιαία, ένα δικαστήριο ενόρκων, του οποίου μέλη μπορούσαν να γίνουν, μετά από κλήρωση, όλοι οι άνω των τριάντα ετών γνήσιοι Αθηναίοι πολίτες, αν δεν εκκρεμούσε κατηγορία εναντίον τους. Την Ηλιαία αποτελούσαν 6.000 δικαστές («Ήλιασταί») από τους οποίους οι 1000 ήταν αναπληρωματικοί. Το δικαστήριο δικάζε σε τμήματα των 201, 401, 501, κ.λπ. δικαστών ανάλογα με τη σοβαρότητα της δίκης. Ο περιττός αριθμός απέκλειε την περίπτωση ισοψηφίας. Οι δικαστές ελάμβαναν ως δικαστική αποζημίωση 2-3 οβολούς κατά δικάσιμη ημέρα. Ο χρόνος των αγορεύσεων περιοριζόταν από ένα υδραυλικό χρονόμετρο, την «κλεψύδρα». Η ψηφοφορία ήταν μυστική.

Λογογράφοι

Επειδή νόμος όριζε ότι οι διάδικοι ήσαν υποχρεωμένοι να αγορεύουν αυτοπροσώπως και, αν υπήρχε συνήγορος, να δευτερολογεί, οι ενδιαφερόμενοι κατέφευγαν στους «λογογράφους». Αυτοί ήσαν έμπειροι δικανικοί ρήτορες που, με το αξιμίωτο φυσικά, έγραφαν τα κείμενα των λόγων τα οποία ήσαν υποχρεωμένοι οι διάδικοι να αποστηθίσουν και να απαγγείλουν στο δικαστήριο.

Επειδή οι «Ήλιασταί», όπως τους περιγράφει και ο Αριστο-

φάνης στους «Σφῆκες», ἦσαν απλοϊκοί Αθηναῖοι πολῖτες χωρίς νομική πείρα και δικαστική συνείδηση, οι λογογράφοι ἔπρεπε να γνωρίζουν ὄχι μόνον τους νόμους, ἀλλά και την ψυχολογία των λαϊκῶν δικαστῶν, ὥστε να τους επηρεάζουν προς το συμφέρον των πελατῶν τους. Επιφανέστερος λογογράφος δικανικῶν λόγων θεωρεῖται ο Λυσίας.

Το επιδεικτικό γένος **Επιδεικτικοί ἢ πανηγυρικοί λόγοι**, στους οποίους περιλαμβάνονται και οι επιτάφιοι, ἦσαν οι εκφωνούμενοι σε διάφορες εορτές και συγκεντρώσεις. Με τους λόγους αυτούς εγκωμιάζονται ἢ επικρίνονται πράξεις και πρόσωπα του παρόντος με συχνές αναδρομές στο παρελθόν και προβλέψεις του μέλλοντος. Ο ρήτορας ζητεῖ συγχρόνως να επιδείξει τη ρητορική του δεινότητα και να προκαλέσει τις επευφημίες των ακροατῶν, χωρίς αυτό να σημαίνει ὅτι δεν υπηρετεῖ και συγκεκριμένες πολιτικές σκοπιμότητες. Οι επιδεικτικοί λόγοι εἶναι ἐξάλλου, κατά τον Αριστοτέλη, συγγενεῖς με τους συμβουλευτικούς. **Ο Ισοκράτης** κρίνεται ὡς ο επιφανέστερος εκπρόσωπος του επιδεικτικού γένους.

ΣΤ'. ΤΑ ΜΕΡΗ ΤΟΥ ΡΗΤΟΡΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ

«Δεῖ πάντα λόγον ὡσπερ ζῶν συνεστάναι σῶμά τι ἔχοντα αὐτὸν αὐτοῦ, ὥστε μήτε ἀκέφαλον εἶναι μήτε ἄπουν, ἀλλὰ μέσα τ' ἔχειν καὶ ἄκρα πρέποντα ἀλλήλοις καὶ τῷ ὅλῳ γεγραμμένα».

(Πρέπει κάθε λόγος να ἔχει τη σύσταση ζωντανού οργανισμού ἀπαρτίζοντας ἓνα δικό του σῶμα, ὥστε να μὴν εἶναι ἀκέφαλος οὔτε χωρίς πόδια, ἀλλά να ἔχει κορμό και ἄκρα, σχεδιασμένα να ταιριάζουν μεταξύ τους και με το σύνολο).

Πλάτ. Φαῖδρος 264 c

Οι ἀρχαῖοι ἐβλεπαν κάθε εἶδος του λόγου σαν ζωντανόν οργανισμό που ἔχει μέλη (ἀρχή, μέση και τέλος) ἀρμονικά δεμένα μεταξύ τους, ὥστε ν' αποτελούν ἀδιάσπαστη ἐνότητα. Η γενική αὐτή ἀντίληψη ἐφαρμόζεται και στον ρητορικό λόγο. Τα κύρια μέρη, στα οποία ο ρήτορας ταξινομεῖ το ἀπαραίτητο υλικό για τη συγκρότηση του κειμένου, εἶναι το **προοίμιον**, η **διήγησις**, η **πίστις** (ἀπόδειξις) και ο **ἐπίλογος**.

α'. **Προοίμιον** εἶναι η ἀρχή του ρητορικού λόγου. **Σύντομα** ο ρήτορας **ἐνημερώνει** τον ἀκροατή ἐπὶ του θέματος και προσπαθεῖ να ἐξασφαλίσει την **εὐνοια** και την **προσοχή** του. Σπανίως ρητορικός λόγος ἀρχίζει χωρίς κάποιο εἶδος προοιμίου. Μετά

το προοίμιο συνήθως ακολουθεί η **πρόθεσις**, σύντομη δηλαδή έκθεση του θέματος.

β'. **Διήγησις**. Στο μέρος αυτό ο αγορητής εκθέτει τα σχετικά με το θέμα γεγονότα τα οποία κρίνει ότι είναι άγνωστα στον ακροατή είτε ανεπαρκώς ή εσφαλμένως γνωστά. Είναι φανερόν ότι η διήγηση στον ρητορικό λόγο δεν ακολουθεί τους κανόνες της ιστορικής αφηγήσεως. Ο ρήτορας φροντίζει η διήγηση να μη ζημιώσει τον σκοπό της αγορεύσεώς του, χωρίς βέβαια να χάσει τη **σαφήνεια** και την **πειστικότητα** της. Φροντίζει επομένως να τονίσει τα ευνοϊκά στοιχεία, να μειώσει τη σημασία όσων είναι ασύμφορα και, μολοντί η σύντομία είναι προτέρημα, δεν παραλείπει να περιγράψει ασήμαντα περιστατικά, αν απ' αυτά ο ακροατής ενδέχεται να πεισθεί π.χ. για τη χρηστότητα του ήθους του ή την κακοήθεια του αντιπάλου.

Η διήγηση, ως ξεχωριστό τμήμα της αγορεύσεως, υπάρχει κυρίως και όχι πάντοτε στους δικανικούς λόγους, σπανίως δε στους συμβουλευτικούς. Βεβαίως σύντομες διηγήσεις παρεμβάλλονται στο σώμα όλων των λόγων παράλληλα με τις σχετικές αποδείξεις.

γ'. **Πίστις** (απόδειξη) είναι το ουσιαστικότερο μέρος του ρητορικού λόγου, αφού η Ρητορική ορίζεται ως «πειθοῦς δημιουργός» ή ως τέχνη «τοῦ ἰδεῖν τὰ ὑπάρχοντα πιθανὰ περὶ ἕκαστον» (δηλ. τα πειστικά επιχειρήματα για κάθε ζήτημα). Οι αποδείξεις είναι **άτεχνες** ή **έντεχνες**. Άτεχνες αποδείξεις είναι αντικειμενικά πειστήρια που δεν οφείλονται στην τεχνική δεξιότητα του ρήτορα (νόμοι, μαρτυρικές καταθέσεις, όρκοι και έγγραφα όπως συμβόλαια, διαθήκες κ.λπ.). Έντεχνες αποδείξεις είναι εκείνες που ο ίδιος ο ρήτορας επινοεί. Αυτές είναι:

1. Τα **ενθυμήματα**, βραχυλογικοί συνήθως συλλογισμοί οι οποίοι, αναλόγως των προτάσεων, των δεδομένων δηλ. στα οποία στηρίζονται, δίδουν συνήθως πιθανά, αλλά και ασφαλή κάποτε συμπεράσματα, αν βέβαια τα περιστατικά στα οποία αναφέρονται είναι πράγματι ακριβή. Διότι πολλές φορές ο συλλογισμός είναι μεν τυπικά ορθός, αλλά δεν αληθεύει το συμπέρασμα, αν ο ρήτορας αγνοεί ή αποκρύπτει την αλήθεια. Στο ενθύμημα π.χ. ότι κάποιος έχει πυρετό και επομένως είναι άρρωστος, το συμπέρασμα είναι αναμφισβήτητο, αν όμως πράγματι αυτός έχει πυρετό.

Η βραχυλογία του ενθυμήματος υπηρετεί την κομψότητα του λόγου, την οικονομία του χρόνου και δεν εκνευρίζει τον ακροατή, ο οποίος αισθάνεται ότι υποτιμούν τη νοημοσύνη του, όταν του αναλύουν τα αυτονόητα. Τα ενθυμήματα στηρίζονται σε γε-

νικά παραδεκτές απόψεις και τρόπους σκέψης που ονομάζονται «κοινοί τόποι» (κοινόχρηστα επιχειρήματα).

2. **Τα παραδείγματα.** Είναι ιστορικά (πραγματικά) ή πλαστά (παραβολές). Είναι βέβαια ενδείξεις μόνον. Η αποδεικτική τους αξία στηρίζεται στην ομοιότητα ή την αναλογία προς αυτό που ζητείται να αποδειχθεί. Ο απλοϊκός πάντως ακροατής επηρεάζεται, καθώς γενική είναι η αντίληψη πως ό,τι συμβαίνει στον έναν μπορεί να συμβεί στον καθένα.

3. **Οι γνώμες.** Είναι αποφθέγματα για ζητήματα γενικού χαρακτήρα και επομένως μπορεί να λεχθεί γι' αυτές ό,τι και για τα ενθυμήματα. Η αποδεικτική τους αξία εξαρτάται από τον βαθμό που αναγνωρίζονται γενικώς ως ορθές ή από το κύρος αυτού που τις έχει διατυπώσει.

4. **Τα ήθη.** Η πειστικότητα του ρήτορα εξαρτάται σε σημαντικό βαθμό από την εντύπωση που θα προξενήσει στο ακροατήριο ο ίδιος ως προσωπικότητα. Αν κατορθώσει να επιβάλει την εικόνα του ως έντιμου ανθρώπου και πολίτη, οι λόγοι του γίνονται πειστικότεροι, αφού είναι λογικό οι άνθρωποι να εμπιστεύονται τους φρόνιμους και ενάρετους. Αντιθέτως προσπαθεί να μειώσει ηθικά τον αντίπαλο και έτσι να εξουδετερώσει την πειστικότητα των επιχειρημάτων του. Συγχρόνως φροντίζει να γίνει συμπαθής στους ακροατές επαινώντας π.χ. τους προγόνους των, κολακεύοντας αυτούς τους ίδιους ή δικαιολογώντας τα λάθη και τις αδυναμίες τους. Και όταν ακόμη είναι υποχρεωμένος να ψέξει τη συμπεριφορά τους, σπεύδει να την αποδώσει στην κακή επίδραση ή την προδοτική δράση άλλων, των αντιπάλων του. Αυτή η **ηθοποιία (ρήτορα, αντιπάλου, ακροατή)** ασκούσε μεγάλη επίδραση στο ακροατήριο και απαντάται σε όλα τα μέρη του ρητορικού λόγου.

5. **Τα πάθη.** Επίσης σε όλη τη διάρκεια της αγορεύσεως ο ρήτορας, γνωρίζοντας ότι οι άνθρωποι αποφασίζουν περισσότερο συναισθηματικά παρά λογικά, προσπαθεί να διεγείρει στις ψυχές των ακροατών του τα πάθη (τα συναισθήματα) που τον συμφέρουν ή να μεταγίσει τα πάθη που κυριαρχούν στη δική του ψυχή, δηλ. οργή, φιλία, μίσος, φόβο, οίκτο, ντροπή, φθόνο κ.λπ. (**παθοποιία**).

δ. **Επίλογος.** Με τον επίλογο συνήθως επιδιώκονται δύο κυρίως σκοποί, η **ανάμνηση**, που επιτυγχάνεται με μια συντομότερη ανακεφαλαίωση των βασικών θέσεων του λόγου και η **παθοποιία** που καταλήγει σε **προτροπή** ή **αποτροπή**. Όταν ο λόγος είναι πολύ σύντομος, ο επίλογος δεν είναι απαραίτητος.

Ηθοποιία

Παθοποιία

Ζ. ΤΑ ΠΡΟΣΩΝΤΑ ΤΟΥ ΡΗΤΟΡΑ

«Ἐπειδὴ λόγου δύναμις τυγχάνει ψυχαγωγία οὔσα, τὸν μέλλοντα ῥητορικὸν ἔσεσθαι ἀνάγκη εἰδέναι ψυχῆ ὅσα εἶδη ἔχει».

(Ἀφού σκοπός του λόγου είναι η αγωγή των ψυχών, είναι απαραίτητο αυτός που πρόκειται να γίνει ρήτορας να γνωρίζει όλα τα είδη (μέρη) της ψυχής)

Πλάτ. Φαῖδρος 271 d

Φύση Ὅπως είναι φανερό η ἔντεχνη ρητορεία προϋπέθετε κάποιες φυσικές ικανότητες και απαιτούσε πολλές γνώσεις και δεξιότητες. Ο ρήτορας ἔπρεπε να διαθέτει ἔνταση, ευκρίνεια και ευχάριστη χροιά φωνῆς, διάρκεια αναπνοῆς, ευφράδεια, αυτοπεποίθηση και τόλμη, ὥστε να μη δειλιάζει και τραυλίζει μπροστά στο πλήθος.

Γνώση Ἐπρεπε επίσης ὄχι μόνο να χειρίζεται χωρίς γραμματικά και συντακτικά σφάλματα τον λόγο, ἀλλὰ να γνωρίζει σε βάθος τους τρόπους του καλλωπισμοῦ του και να προσαρμόζει το ὕφος προς τη φύση του θέματος.

Ἀπαραίτητη βέβαια ἦταν η γνώση της δομῆς του ρητορικοῦ λόγου και η ικανότητα να επινοεῖ, να ἐπιλέγει και να τοποθετεῖ στον κατάλληλο τόπο τα ἐπιχειρήματα που ἀρμόζουν.

Ἦταν επίσης ἀνάγκη να γνωρίζει τα ἀνθρώπινα πάθη, την ψυχολογία του πλήθους και του συγκεκριμένου ἀκροατηρίου, ὥστε να λέγει τα κατάλληλα στον κατάλληλο χρόνο και τόπο, να ἀποσιωπά τα ἀσύμφορα και να διεγείρει εὐνοϊκά για τις ἐπιδιώξεις του συναισθήματα.

Ἦταν ἀκόμη υποχρεωμένος να γνωρίζει τους νόμους, τους θεσμούς, τον τρόπο διοικήσεως, τα οικονομικά, τις ἐξωτερικές σχέσεις και την ἱστορία της πόλεως.

Ἰπόκριση Κοντά σ' ὅλα αυτά ο ρήτορας ἔπρεπε να ἀσκηθεῖ στην τεχνική της υποκριτικῆς. Παραδίδεται ὅτι ο Δημοσθένης, ὅταν κάποιος τον ρώτησε «τί πρῶτον ἐν τῇ ῥητορικῇ; ἀνέειπεν, ὑπόκρισις· καὶ τί δεύτερον; ὑπόκρισις, τί δὲ τρίτον; ὑπόκρισις· δηλῶν μέγα μέρος εἶναι τῆς ἐν τῷ δήμῳ πειθοῦς τὴν ὑπόκρισιν». Ἐπρεπε λοιπόν ο ρήτορας να ἔχει την ικανότητα να ρυθμίζει κάθε φορά τον τόνο της φωνῆς, τον ρυθμό της ἀπαγγελίας, τη στάση του σώματος, τις κινήσεις των χεριῶν, τη θέση της κεφαλῆς, τους μορφασμούς του προσώπου και γενικά να φροντίζει ὥστε τα **σωματικά σχήματα να παριστάνουν τις κινήσεις της ψυχῆς**.

Ἀλληλένδετη με την υποκριτικὴ δεξιότητα εἶναι και η μνημο-

Μνήμη

τεχνική ικανότητα. Ο αγορητής ήταν υποχρεωμένος να αποστηθίζει και να απαγγέλλει με ευχέρεια εκτενέστατα πολλές φορές κείμενα. Ο λόγος έπρεπε να φαίνεται αυθόρμητος, αφού η «ἀπό στήθους» αγόρευση θαυμάζεται, ενώ η ανάγνωση χειρογράφων είναι πληκτική και κουράζει. Και ο σύγχρονος π.χ. εκφωνητής των ειδήσεων στην τηλεόραση πρέπει να φαίνεται ότι κοιτάζει το κοινό στα μάτια, και γι' αυτό διαβάζει τα κείμενα από αόρατη στον θεατή οθόνη τοποθετημένη απέναντί του.

Η. Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΗΣ ΡΗΤΟΡΙΚΗΣ

«Καλῶ πεπαιδευμένους... πρῶτον μὲν τοὺς καλῶς χρωμένους τοῖς πράγμασι τοῖς κατὰ τὴν ἡμέραν ἑκάστην προσπίπτουσι, καὶ τὴν δόξαν ἐπιτυχῆ τῶν καιρῶν ἔχοντας καὶ δυναμένην ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ στοχάζεσθαι τοῦ συμφέροντος».

(Ονομάζω μορφωμένους πρώτα-πρώτα αυτούς που αντιμετωπίζουν σωστά τις δυσκολίες που καθημερινά μας τυχαίνουν και κρίνουν εύστοχα τις περιστάσεις, έχοντας τη δυνατότητα να πετυχαίνουν κατά κανόνα το συμφέρον)

Ἴσοκρ. Παναθην. 30

Απ' όσα είπαμε γίνεται αντιληπτό ότι η διδασκαλία της ρητορικής, μαζί με τη δεξιότητα στον χειρισμό του λόγου, προσέφερε γενικότερη καλλιέργεια και άσκηση, που είχε ως αποτέλεσμα τη διόρθωση φυσικών ελαττωμάτων και την κατάρτιση ανθρώπων της δράσεως όπως την έβλεπε και ο Ισοκράτης.

*Βυζάντιο - Δύση -
Τουρκοκρατία -
νεότεροι χρόνοι*

Στο Βυζάντιο μέχρι την Άλωση και στη Δύση μέχρι σχεδόν τις ημέρες μας, η ρητορική, συνδυαζόμενη με τη Γραμματική και τη Λογική (Trivium), ήταν αντικείμενο διδασκαλίας ως μάθημα ανώτερης παιδείας αναγκαίο για την κατάρτιση ιεροκηρύκων, διπλωματών και πολιτικών. Στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας καλλιεργήθηκε κυρίως από κληρικούς για τις ανάγκες του κηρύγματος. Μετά την εθνεγερσία καλλιεργήσαν επίσης τη ρητορική διαπρεπείς λόγιοι και πολιτικοί άνδρες. Λέγεται ότι ο Χαρίλαος Τρικούπης (1832-1896), σπουδαίος κοινοβουλευτικός ρήτορας, κατόρθωσε να αποκτήσει ορθοφωνία και ευχέρεια λόγου με μακρά επίπονη άσκηση υπερνικώντας αντίστοιχα φυσικά ελαττώματα, όπως ο Δημοσθένης. Διηγούνται επίσης ότι για τις σημαντικές κοινοβουλευτικές μάχες προετοίμαζε τρία κείμενα, τον κύριο λόγο, τον ενδεχόμενον αντίλογο των αντιπάλων και την αντίκρουσή του!

Στις ημέρες μας η συστηματική διδασκαλία της ρητορικής έχει εγκαταλειφθεί. Η ευγλωττία θαυμάζεται βέβαια ως σπάνιο φυσικό τάλαντο, ενώ σε πολλές περιπτώσεις χαρακτηρίζεται «ξύλινος» ο σύγχρονος δημόσιος λόγος.

Στα σχολεία τη ρητορική έχει αντικαταστήσει η Έκθεση, μάθημα του οποίου όμως η διδασκαλία στηρίζεται κυρίως στους τεχνικούς κανόνες των αρχαίων διδασκάλων της ρητορικής. Φαίνεται ότι δεν είναι πλέον πολλοί οι φιλό-λογοι πολίτες, καθώς τον υψηλό απαιτητικό λόγο τείνει να υποκαταστήσει η εύκολη α-λογική μαγεία της εικόνας, ενώ ο ακριβής τηλεοπτικός χρόνος είναι τώρα πιο πειστικός για τον αγορητή από τον αρχαίο μηχανισμό της κλεψύδρας.

Ηλίας Μηνιάτης (1669 - 1714). Διαπρεπής εκκλησιαστικός ρήτορας στα χρόνια της Τουρκοκρατίας

Θ'. ΣΗΜΑΣΙΑ ΚΑΙ ΤΡΟΠΟΣ ΜΕΛΕΤΗΣ ΤΩΝ ΡΗΤΟΡΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΣΗΜΕΡΑ

«Τοὺς θησαυροὺς τῶν πάλαι σοφῶν ἀνδρῶν, οὓς ἐκεῖνοι κατέλιπον ἐν βιβλίοις γράψαντες, ἀνελίττων κοινῇ σὺν τοῖς φίλοις διέρχομαι, καὶ ἄν τι ὀρώμεν ἀγαθὸν ἐκλεγόμεθα».

(Ξετυλίγοντας τους θησαυρούς των παλαιῶν σοφῶν, αὐτοὺς που ἐκεῖνοι κατέγραψαν καὶ μας ἀφήσαν σε βιβλία, τοὺς ἐξετάζω μαζί με τοὺς φίλους μου καὶ ἀν κάτι μας φαίνεται καλὸ, το κρατοῦμε)

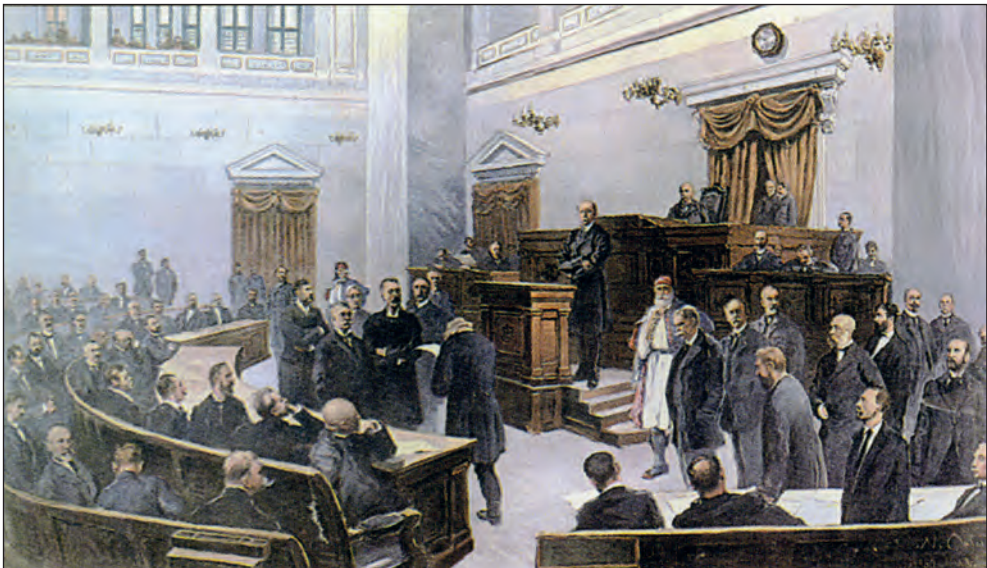
Ξενοφ. Ἀπομνημ. 1, στ', 14

Γενικοί στόχοι

Ἡ διδασκαλία ὄχι πλέον τῆς ρητορικῆς, ἀλλὰ κάποιων αὐτικῶν ρητορικῶν κειμένων στο σχολεῖο σήμερα, ὑπηρετεῖ βέβαια καὶ τοὺς γενικότερους σκοποὺς που ἐπιδιώκει ἡ διδασκαλία τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ λόγου. Ἡ διαχρονικὴ, καὶ ἐπομένως βαθύτερη μελέτη τῆς γλώσσας μας, ἡ γνώση τοῦ πολιτεύματος, τῶν θεσμῶν, τῶν ιδεῶν, τοῦ ἥθους τῶν ἐπιφανῶν ἢ τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων, ἡ αισθητικὴ ἀπόλαυση κορυφαίων καλλιτεχνικῶν ἐπιτευγμάτων, ἡ αὐτογνωσία μας τέλος ὡς λαοῦ εἶναι μερικοὶ ἀπὸ τοὺς στόχους αὐτοῦς.

Ειδικότεροι στόχοι

Ειδικότερα ὁμως ἡ μελέτη τῶν κειμένων τῆς αὐτικής ρητορεί-

Ἡ Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων το 1887. Στο βῆμα τῆς νέας Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας ὁ Χαρίλαος Τρικούπης, ἓνας νεότερος, κοινοβουλευτικὸς, ρήτορας. (Ἐκδ. Ἀθηνῶν)

ας, που εκφωνήθηκαν για να πείσουν τους δικαστές στα δικαστήρια ή τους πολίτες στις συνελεύσεις, είναι μελέτη κυρίως των τρόπων με τους οποίους οι ρήτορες προσπάθησαν να γοητεύσουν και να πείσουν το ακροατήριο. Μπορούμε να ανακαλύψουμε την προσεκτική επιλογή των επιχειρημάτων, της ηθοποιίας και της παθοποιίας, αλλά και της καίριας λέξης, του κατάλληλου σχήματος, του ύφους που αρμόζει στην κάθε περίπτωση.

Επιφυλάξεις

Βέβαια πρέπει να μη λησμονούμε ότι ο ρητορικός λόγος ήταν λόγος προφορικός, ένας λόγος μεταβαλλόμενος πάνω στο βήμα ανάλογα με τον παλμό και τις αντιδράσεις του ακροατηρίου, ένας **διάλογος ἐν μονολόγῳ**. Δεν μπορούμε να αναπαράστησουμε αυτό το κλίμα ούτε την όλη παρουσία, το ύφος, την υποκριτική τέχνη του αγορητή.

Πρέπει επίσης να γνωρίζουμε ότι το κείμενο που βρίσκεται στα χέρια μας έχει προφανώς για ποικίλους λόγους, π.χ. αισθητικούς ή πολιτικούς, αναθεωρηθεί πριν από τη δημοσίευσή του. Είμαστε ακόμη υποχρεωμένοι, καθώς ελέγχουμε τα επιχειρήματα που παραθέτουν και τις συγκινήσεις που επιδιώκουν να δημιουργήσουν οι ρήτορες, να μη λησμονούμε ότι βρισκόμαστε σε δυσμενέστερη θέση από τον αρχαίο ακροατή, αφού, πλην των άλλων, δεν γνωρίζουμε επαρκώς πρόσωπα και πράγματα και σπανίως έχουμε στα χέρια μας το κείμενο με τις απόψεις του αντιπάλου.

Αυτή η άσκηση όμως πάνω σ' αυτά τα υπέροχα κείμενα είναι γοητευτική και εξαιρετικά διδακτική. Σήμερα βέβαια δεν θα ήταν εφικτό, στον ελάχιστο χρόνο που διατίθεται, να θέσουμε ως στόχο την άσκησή μας σ' έναν «αποτελεσματικό» λόγο όπως τον έβλεπε π.χ. ο Ισοκράτης.

Αντισώματα

Η μελέτη όμως των τρόπων επηρεασμού της κοινής γνώμης, που τον έκανε τέχνη η αρχαία ρητορική, μπορεί να ενισχύσει την άμυνά μας στην αντιμετώπιση του καταϊγισμού των προπαγανδιστικών μηνυμάτων που δεχόμαστε καθημερινά και απειλούν την πνευματική μας ελευθερία. Η προπαγάνδα, πολιτική, θρησκευτική (προσηλυτισμός), εμπορική (διαφήμιση), ακολουθεί με περισσότερα μέσα και παγκόσμια εμβέλεια τους ίδιους αρχαίους δρόμους. Είναι βέβαια πλέον μια επαγγελματική επιστημονική τεχνική υποστηριζόμενη από τις ανθρωπογνωστικές επιστήμες (Ψυχολογία, Κοινωνιολογία κ.λπ.) και γι' αυτό ασφαλώς πιο επικίνδυνη. Χρησιμοποιεί τον λόγο (γραπτό και προφορικό) ή τη μαγεία του ήχου και της εικόνας. Αυτά όλα μπορούν να φωτισθούν κατάλληλα, να περιοχθούν, να συναρμολογηθούν (montage) και να διαστραφούν ποικιλοτρόπως όπως

εδίδαξε η ρητορική των σοφιστών. Τα σύμβολα, τα συνθήματα, η μισή, δήθεν αυταπόδεικτη, αλήθεια (τα «είκότα»), η ηθοποιία (image making), η παθοποιία είναι αρχαίοι και σύγχρονοι τρόποι επηρεασμού, που οδηγούν μέχρι τον φανατισμό και την πλύση εγκεφάλου.

Η ψύχραιμη οξυδερκής μελέτη της αρχαίας ρητορικής μπορεί να ενισχύσει τις δυνάμεις αντιστάσεως του νου μας και την ικανότητά μας να διακρίνουμε την αλήθεια από το φέμα.

Εκτός αυτού τα κείμενα των αρχαίων ρητόρων ήσαν πάντοτε μια ανεξάντλητη πηγή κοινωνικών και πολιτικών διδαγμάτων. Μολονότι έχουν συνταχθεί για γεγονότα ιστορικά ή περιστατικά της καθημερινής ζωής ενός μακρινού παρελθόντος και μολονότι αφορούν συγκεκριμένο και περιορισμένο τόπο, χρόνο και αριθμό ανθρώπων, παρότα είναι διαρκώς επίκαιρα.

Τούτο συμβαίνει, διότι αυτά τα, ασήμαντα ίσως για μας σήμερα, περιστατικά έγιναν αφορμή για έναν βαθύτατο πολιτικό και κοινωνικό στοχασμό και για τη διατύπωση συμπερασμάτων πολύτιμων σε κάθε τόπο και χρόνο, αφού διαχρονικά είναι τα πάθη και τα φρονήματα των ανθρώπων.

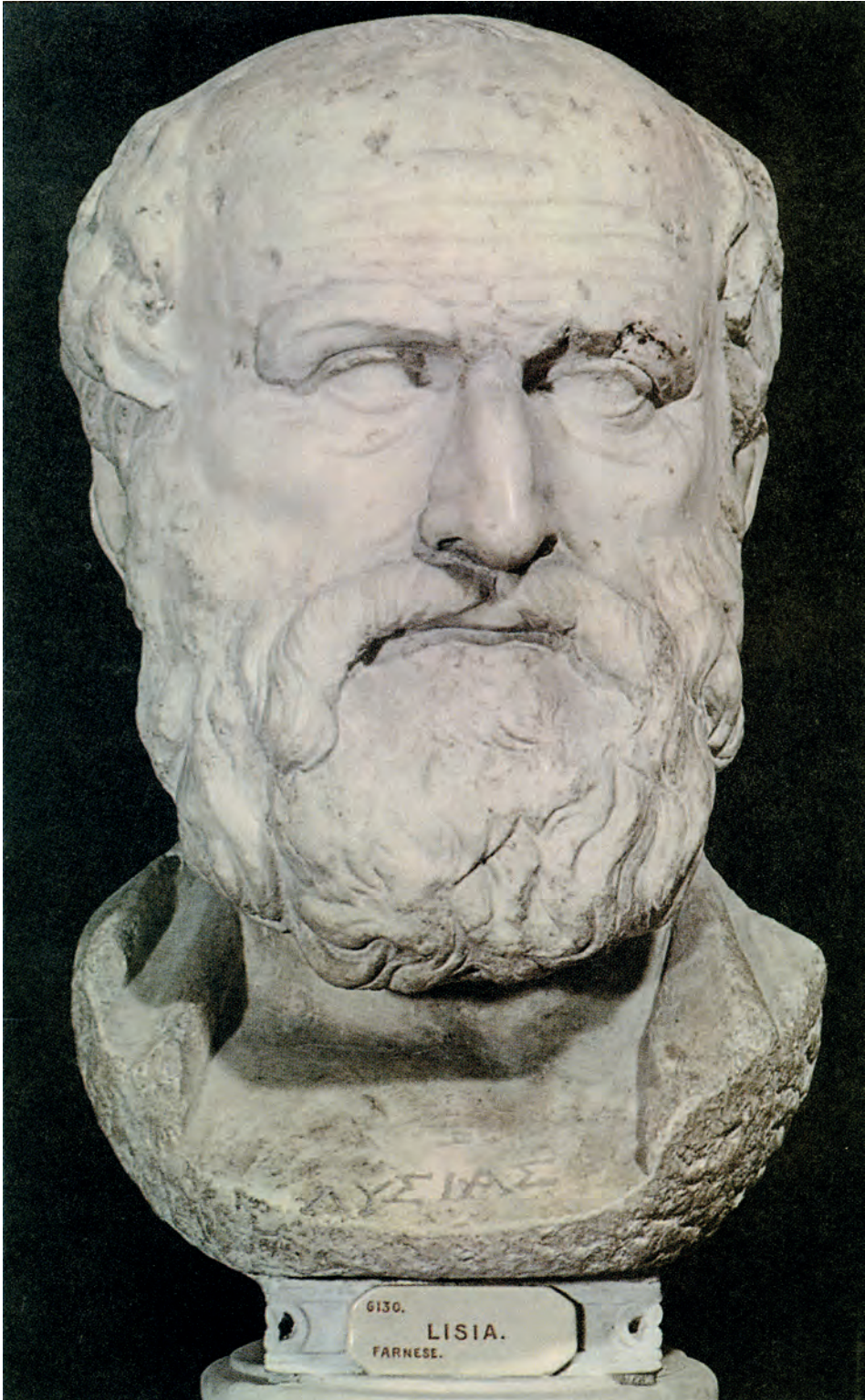
Δεν είναι λοιπόν τυχαίο που οι δημηγορίες, π.χ. του Θουκυδίδη και του Δημοσθένη, έγιναν εγχειρίδια υψηλού πολιτικού προβληματισμού για μεγάλους πολιτικούς των νεότερων χρόνων και η αξιοποίηση της αρχαίας πολύτιμης πείρας στην αντιμετώπιση ανάλογων σύγχρονων προβλημάτων επηρέασε βαθύτατα την ευρωπαϊκή πολιτική πράξη.

Επομένως, πέρα από τη γλωσσική και αισθητική τους αξία, τα κείμενα αυτά, κλασσικά πλέον, έχει αποδειχθεί ότι μπορούν, ως προϊόντα υψηλής σκέψεως και ανθρώπινης εμπειρίας, να μας καθοδηγούν, ώστε να κατανοούμε τα σύγχρονα κοινωνικά και πολιτικά δρώμενα και να «αντιδρούμε» σ' αυτά «μετά λόγου γνώσεως».

Κείμενα διαχρονικού προβληματισμού

ΛΥΣΙΟΥ

*Κατὰ Φίλωνος δοκιμασίας
Ὑπὲρ Μαντιθέου*

Προτομή του Λυσία (Εκδοτική Αθηνών)

ΟΙ ΛΟΓΟΓΡΑΦΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥΣ

Στην αρχαία Αθήνα ο νόμος υποχρέωνε τους διαδίκους να υπερασπίζονται οι ίδιοι την υπόθεσή των στο δικαστήριο χωρίς τη βοήθεια συνηγόρου. Όσοι όμως από αυτούς δεν μπορούσαν να ανταποκριθούν στο έργο της υπεράσπισης, ανέθεταν με αμοιβή τη σύνταξη του κατάλληλου λόγου σε επαγγελματίες συγγραφείς λόγων, τους **λογογράφους** ή **λογοποιούς**. Τους λόγους αυτούς οι ενδιαφερόμενοι αποστήθιζαν και εκφωνούσαν στα δικαστήρια.

Η λογογραφία ξεκίνησε από τη Σικελία, όπου οι μεγάλοι δάσκαλοι της ρητορικής Κόρακας και Τεισίας είχαν συνθέσει δικανικούς λόγους που απήγγειλαν στα δικαστήρια είτε οι ίδιοι είτε οι διάδικοι.

Το επάγγελμα του λογογράφου άνθησε στην Αθήνα ιδιαίτερα τον 4ο π.Χ. αιώνα. Ο Ισοκράτης (*Περί Αντιδόσεως* 41) αναφέρει ότι στην εποχή του ο αριθμός των λογογράφων ήταν σημαντικός. Τούτο οφείλεται α) στον μεγάλο αριθμό των δικαστικών υποθέσεων, που κατέληγαν στα αθηναϊκά δικαστήρια όχι μόνον από την Αττική αλλά και από τις συμμαχικές πόλεις (βλ. Ξενοφώντα *Αθηναίων Πολιτεία* 1,16) και β) στα πολλά κέρδη που απέφερε το επάγγελμα αυτό, ιδιαίτερα στους διαπρεπείς λογογράφους.

Όλοι οι ρήτορες του Κανόνος, πλην του Ανδοκίδη και του Αισχίνη, άσκησαν αυτό το επάγγελμα, παρά το γεγονός ότι οι Αθηναίοι δεν το εκτιμούσαν λόγω κυρίως των μέσων που χρησιμοποιούσαν αρκετοί λογοποιοί για να αποκτήσουν πελατεία. Ως πρώτος επαγγελματίας λογογράφος αναφέρεται ο Αντιφώντας.

Το έργο του λογογράφου δεν ήταν εύκολο. Απαιτούσε γνώση του αττικού δικαίου, σωστή εκτίμηση των κοινωνικών και πολιτικών συνθηκών της εποχής και κυρίως γνώσης της ανθρώπινης ψυχολογίας που ήταν απαραίτητη προκειμένου ο λογοποιός να προσαρμόσει τον λόγο στον χαρακτήρα του πελάτη του, πράγμα εξαιρετικά δύσκολο. Η ικανότητα αυτή, χαρακτηριστικό γνώρισμα της τέχνης του Λυσία, ονομάστηκε **ηθοποιία** και αποτελούσε τη βασικότερη αρετή ενός επιτυχημένου λόγου. Πολύτιμη βοήθεια στο έργο του λογογράφου προσέφεραν τα διδακτικά εγχειρίδια ρητορικής τέχνης, που είχαν συνταχθεί από διαπρεπείς ρητοροδιδασκάλους. Ο ικανότερος και διασημότερος λογογράφος, ο Λυσίας, μαρτυρείται ότι συνέγραψε και διδακτικά εγχειρίδια (*Τέχνη Ρητορική*), που προορίζονταν για τη θεωρητική κατάρτιση των μαθητών του.

Πολλοί Αθηναίοι θαύμαζαν τους διαπρεπείς λογογράφους για την υψηλή τους τέχνη και για τις γνώσεις τους. Είναι γεγονός ότι οι λογογράφοι προήγαγαν τη ρητορική τέχνη και थेεράπευσαν τις ανάγκες της αττικής δικονομίας.

Ο ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΛΥΣΙΑ

Ο Λυσίας γεννήθηκε στην Αθήνα περίπου το 445 π.Χ. Ήταν γιος του Κέφαλου του Συρακόσιου και εγγονός του Λυσανία. Είχε αδελφούς τον Πολέμαρχο και τον Ευθύδημο. Ο πατέρας του πείστηκε από τον φίλο του Περικλή, τον διάσημο πολιτικό, να αφήσει την πατρίδα του και να εγκατασταθεί μόνιμα στην Αθήνα, όπου και έζησε ως μέτοικος τριάντα χρόνια ασκώντας το επάγγελμα του ασπιδοποιού.

Ο Κέφαλος χάρη στην ευπορία του και τη γνωριμία του με εξέχοντες πνευματικούς άνδρες της Αθήνας (στο σπίτι του διεξάγεται ο διάλογος της πλατωνικής Πολιτείας) έδωσε σωστή αγωγή και επιμελημένη μόρφωση στα παιδιά του.

Μετά τον θάνατό του περί το 430 π.Χ. ο Λυσίας, σε ηλικία τότε 15 ετών, αναχώρησε μαζί με τον μεγαλύτερο αδελφό του Πολέμαρχο για τους Θουρίους, αποικία στην Κάτω Ιταλία, που ίδρυσαν οι Αθηναίοι το 444 π.Χ. Εκεί ο Λυσίας σπούδασε τη ρητορική κοντά στους Συρακόσιους ρητοροδιδασκάλους Τεισία και Νικία, μαθητές του ονομαστού Κόρακα. Μετά την αποτυχία της σικελικής εκστρατείας των Αθηναίων το 413 π.Χ. υποχρεώθηκε, ύστερα από επανάσταση του δήμου των Θουρίων και την επικράτηση της μερίδας των Λακωνιζόντων, να επιστρέψει μαζί με τον αδελφό του και άλλους τριακόσιους αποίκους στην Αθήνα το 412-11 π.Χ. Μέχρι το 404 π.Χ. έζησε ήρεμα και άνετα. Το εργοστάσιο ασπιδοποιίας, που είχε με τον αδελφό του Πολέμαρχο στον Πειραιά του εξασφάλιζε μια οικονομική άνεση που του επέτρεπε να ασχολείται με την αγαπημένη του τέχνη, τη ρητορική, είτε γράφοντας λόγους είτε διδάσκοντας.

Το 404 π.Χ. με την εγκαθίδρυση στην Αθήνα της αρχής των Τριάκοντα ο Λυσίας βίωσε οδυνηρές καταστάσεις. Τα δημοκρατικά του φρονήματα και η περιουσία του κίνησαν το μίσος των Τυράννων κατά της οικογενείας του. Ο αδελφός του Πολέμαρχος θανατώθηκε χωρίς δίκη, το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας του δημεύτηκε και ο ίδιος δραπέτευσε στα Μέγαρα υποστηρίζοντας από εκεί τους δημοκρατικούς με χρήματα, μισθοφόρους και όπλα. Για τις πολυτίμες αυτές υπηρεσίες του, αμέσως μετά την επάνοδο της δημοκρατίας το 403 π.Χ., ο Θρασύβουλος πρότεινε με ψήφισμα να δοθεί στον Λυσία και σε όσους μετοίκους βοήθησαν εξόριστους Αθηναίους το δικαίωμα του Αθηναίου πολίτη. Ο Αρχίνος όμως, που προερχόταν από τη μετριοπαθή συντηρητική μερίδα του Θηραμένη, κατήγγειλε το ψήφισμα ως παράνομο, διότι ήταν απροβούλευτο, δεν είχε δηλαδή την προηγούμενη έγκριση της Βουλής. Έτσι το ψήφισμα του Θρασύβουλου ακυρώθηκε και ο Λυσίας έμεινε μέχρι τέλους ισοτελής*. Επειδή έτσι στερήθηκε του δικαιώματος να αναμειγνύεται αυτοπροσώπως στα δημόσια πράγματα, ασχολήθηκε και πάλι με τη ρητορική, όχι όμως ως ρητοροδιδάσκαλος αλλά ως λογογράφος. Με την ιδιότητά του αυτή συνέγραφε επ' αμοιβή δικανικούς κυρίως λόγους για λογαριασμό των πελατών του, τους οποίους οι ίδιοι εκφώνουσαν στα δικαστήρια, Ο Λυσίας εκφώνησε στο δικαστήριο μόνο τον λόγο *Κατά Ερατο-*

* Οι ισοτελείς ήσαν μια προνομίωχος τάξη μετοίκων, οι οποίοι λόγω των σημαντικών υπηρεσιών που προσέφεραν στην Αθήνα, είχαν απαλλαγεί από την υποχρέωση των μετοίκων να πληρώνουν ένα ειδικό φόρο, το μετοίκιο, και να έχουν προστάτη. Ο ισοτελής πλήρωνε τους ίδιους φόρους με τους Αθηναίους πολίτες (ισο-τέλος) και αποκτούσε πολλές από τις υποχρεώσεις και τα δικαιώματα του πολίτη δεν μπορούσε όμως να παίρνει ενεργό μέρος στην πολιτική ζωή, δεν είχε δηλ. το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι.

σθένους, με τον οποίο καταγγέλλει τον Ερατοσθένη, έναν των Τριάκοντα, ως πρωταίτιο για τον θάνατο του αδελφού του Πολέμαρχου.

Ο Λυσίας παντρεύτηκε την κόρη του γαμπρού του Βραχύλλου. Πέθανε στην Αθήνα μετά το 380 π.Χ. έχοντας αποκτήσει τη φήμη του διασημότερου λογογράφου.

ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΛΥΣΙΑ

Ο Λυσίας υπήρξε πολυγραφότατος. Ασχολήθηκε με μεγάλη επιτυχία και με τα τρία είδη του ρητορικού λόγου, ελάχιστα με το συμβουλευτικό, περισσότερο με το επιδεικτικό ή πανηγυρικό και κατ' εξοχήν με το δικανικό.

Στην αρχαιότητα κυκλοφορούσαν με το όνομά του 425 λόγοι, από τους οποίους ο φιλολογικός κύκλος του Διονυσίου Αλικαρνασσεά και του Καικιλίου θεωρούσε γνήσιους 233. Σήμερα μας είναι γνωστοί 172 τίτλοι. Οι συνηθισμένες συλλογές περιλαμβάνουν 35 λόγους. Από αυτούς 23 είναι ολοκληρωμένοι και ορισμένων αμφισβητείται η γνησιότητα. Σώζονται επίσης αποσπάσματα λόγων και επιστολών.

Από τους σωζόμενους λόγους ένας μόνον είναι συμβουλευτικός ο *Περί της Πολιτείας* και δυο επιδεικτικοί, ο *Επιτάφιος* και ο *Ολυμπιακός*. Οι υπόλοιποι με εξαίρεση τον *Ερωτικό*, ο οποίος έφθασε σε μας μέσω του Πλάτωνα και εμπεριέχεται στο έργο του *Φαίδρος*, είναι *δικανικοί*, κατηγορικοί ή απολογητικοί, και αναφέρονται σε ποικίλες υποθέσεις δημόσιες ή ιδιωτικές.

Η ΑΞΙΑ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ

«Λυσίας κράτιστος πάντων ἐγένετο ῥητόρων φύσιν ἀνθρώπων κατοπτεῦσαι καὶ τὰ προσήκοντα ἐκάστω ἀποδοῦναι πάθη τε καὶ ἤθη καὶ ἔργα».

Διονυσίου Αλικαρνασσεώς, *Λυσίας*, 7

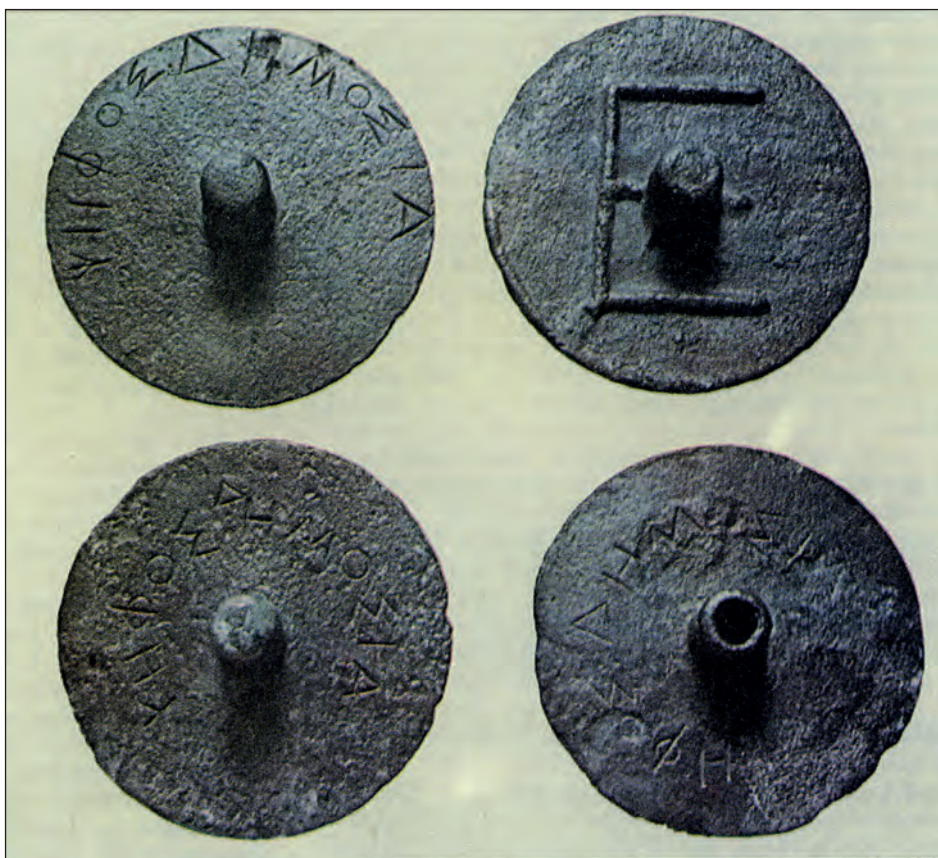
Το έργο του Λυσία έχει σημαντική ιστορική αξία. Παρέχει πολύτιμες γνώσεις για την εσωτερική πολιτική κατάσταση της Αθήνας την περίοδο από το τέλος του Πελοποννησιακού μέχρι και του Κορινθιακού πολέμου (404-393 π.Χ.) ειδικότερα δε για την εποχή των Τριάκοντα. Οι πληροφορίες του Λυσία είναι αξιόπιστες και ενισχύουν ή συμπληρώνουν εκείνες του Ξενοφώντα, του Αριστοτέλη και του Διοδώρου.

Οι δικανικοί του λόγοι με την ποικιλία των υποθέσεων φωτίζουν την ιδιωτική, κοινωνική και οικονομική ζωή των Αθηναίων της περιόδου αυτής και αποτελούν πολύτιμο βοήθημα για τον μελετητή της αττικής δικονομίας και του δικαίου γενικότερα. Αυτό όμως που έχει ιδιαίτερη σημασία είναι η αισθητική αξία του έργου. Οι λόγοι του Λυσία χαρακτηρίζονται από τεχνική αρτιότητα, η οποία προκαλεί τον θαυμασμό. Η κατασκευή τους χαρακτηρίζεται απο απόλυτη πειθαρχία στους κανόνες της ρητορικής τέχνης. Η συντομία, η περιεκτικότητα και ποικιλία των *προοιμίων* η σαφήνεια, γλυκύτητα και φυσικότητα της *διήγησης* η πειστικότητα της *απόδειξης*, που ο ρήτορας πετυχαίνει με τη δεξιότητά του στον χειρισμό των εντέχνων πίστεων, δηλ. των λογικών επιχειρημάτων, του ήθους και του πάθους το μέτρο και η χάρη του *επιλόγου* αποτελούν τις κυριότερες αρετές στη διάρθρωση των λόγων του. Το σημαντικότερο όμως χαρακτηριστικό της τέχνης του Λυσία είναι η

ηθοποιία, την οποίαν ο Διονύσιος Αλικαρνασσεύς (Λυσίας 8) αποκαλεί *εὐπρεπεστάτην ἀρετήν*. Ο ρήτορας πετυχαίνει να προσαρμόσει τον λόγο του στην προσωπικότητα του πελάτη του κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να δίδεται η εντύπωση ότι ο λόγος φέρει την προσωπική σφραγίδα του ομιλητή και όχι του επαγγελματία λογογράφου.

Η απλότητα του ύφους, η καθαρή και ακριβής έκφραση, για την οποία ο Λυσίας χαρακτηρίστηκε ως *τῆς Ἀττικῆς γλώττης ἄριστος κανών*, σε συνδυασμό με τη βραχυλογία που συνίσταται στη σύντομη και περιεκτική φράση, αποτελούν τις βασικότερες αρετές του λυσιακού ύφους και συνθέτουν τη μεγαλύτερη αρετή του, την *χάριν*. Ἐτσι η *χάρη* και η *πειθῶ* του λόγου τον καθιστούν *χαριτωμένο και απολαυστικό*. Ο Διονύσιος Αλικαρνασσεύς (Λυσίας 11) πολύ εύστοχα αναφέρει ότι *τὸ ἡδέως καὶ κεχαρισμένως καὶ ἐπαφροδίτως γράφειν* (= η *ευχάριστη και χαριτωμένη και κομψή γραφή*) είναι γνώρισμα μόνον του Λυσία, ενώ το *εὖ γράφειν* είναι χαρακτηριστικό και άλλων ρητόρων.

Δίκαια λοιπόν ο Λυσίας χαρακτηρίζεται ως ο διαπρεπέστερος λογογράφος της αρχαιότητας και το έργο του μεγάλης ιστορικής και αισθητικής αξίας.

Τέσσερις δικαστικοί φήφοι με την επιγραφή «φήφος δημοσία». (Εκδοτ. Αθηνών, Γ₂).

Εισαγωγή

Ο λόγος του Λυσία «Κατά Φίλωνος» και ο λόγος του «Υπέρ Μαντιθέου», εκφωνήθηκαν στη Βουλή κατά τη διάρκεια της δοκιμασίας των ανδρών αυτών για το αξίωμα του Βουλευτή.

Η **δοκιμασία** αποτελούσε βασικό θεσμό του δημοκρατικού πολιτεύματος στην Αθήνα των κλασικών χρόνων. Ήταν στην ουσία μια διαδικασία εξέτασης των αιρετών και κληρωτών αρχόντων που διαπίστωνε αν πληρούνταν όλες οι νόμιμες προϋποθέσεις για την ανάληψη των καθηκόντων τους και αν ήσαν άξιοι για το αξίωμα που είχαν κληθεί να αναλάβουν. Η **δοκιμασία** ήταν υποχρεωτική για τους εκλεγμένους άρχοντες. Δεν μπορούσαν να ορκιστούν και να αναλάβουν τα καθήκοντά τους, αν προηγουμένως δεν είχαν υποβληθεί στη διαδικασία αυτή.

Πολλοί μελετητές υποστηρίζουν ότι η **δοκιμασία** θεσπίστηκε από τον Σόλωνα με σκοπό τον παραμερισμό των αναξίων. Πειστικότερη όμως φαίνεται η άποψη του Hignett, ότι η δοκιμασία θεσπίστηκε από τον Κλεισθένη παράλληλα με τη δημιουργία της Βουλής των Πεντακοσίων. Η δοκιμασία των εννέα αρχόντων και των Βουλευτών αρχικά ελάμβανε χώρα μόνο ενώπιον της Βουλής, αργότερα όμως και ενώπιον του δικαστηρίου της Ηλιαίας για όσους αποδοκίμαζε η Βουλή και ασκούσαν έφεση (Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία* 55.2 και 45.3· Δημοσθένης, *Προς Λεπτίνην* 90).

Η διαδικασία της **δοκιμασίας** είχε την εξής μορφή: Στην αρχή οι Βουλευτές της απερχόμενης Βουλής υπέβαλλαν ορισμένες καθιερωμένες ερωτήσεις στον υποψήφιο άρχοντα που αφορούσαν όλη τη ζωή του (βλέπε Λυσία, *Υπέρ Μαντιθέου* 9) ειδικότερα δε την καταγωγή του, για να διαπιστωθεί αν ήταν Αθηναίος πολίτης, και τη συμπεριφορά του προς τους θεούς, τους γονείς του και την πολιτεία (εκπλήρωση στρατιωτικών υποχρεώσεων και τακτική πληρωμή των φόρων). Οι απαντήσεις του δοκιμαζόμενου έπρεπε να επιβεβαιώνονται από μάρτυρες. Στη συνέχεια όποιος ήθελε μπορούσε να απευθύνει κατά του εξεταζόμενου κατηγορία, την οποία μπορούσε εκείνος να αντικρούσει με επιχειρήματα. Τέλος, η Βουλή αποφάσιζε για την επικύρωση ή απόρριψη της εκλογής του.

Στη συγκεκριμένη περίπτωση, ο Φίλων από τον δήμο Αχαρνών της Οινηίδος φυλής κληρώθηκε Βουλευτής και δοκιμάζεται. Ένας Βουλευτής όμως της απερχόμενης Βουλής τον κατηγορεί ως ανάξιο για το βουλευτικό αξίωμα, διότι έμεινε ουδέτερος στον αγώνα μεταξύ ολιγαρχικών και δημοκρατικών, λεηλάτησε τις περιουσίες συνδημοτών του έχοντας ως ορμητήριο τον Ωρωπό, όπου είχε καταφύγει εξόριστος από τους Τριάκοντα και ζούσε ως μέτοικος, και διότι η συμπεριφορά προς τη μητέρα του ήταν απαράδεκτη. Δε γνωρίζουμε ακριβώς το έτος απαγγελίας του λόγου, διότι ο λόγος δεν αναφέρει ένα γεγονός μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας που να αποτελέσει τη βάση για τον προσδιορισμό του χρόνου. Στα Κεφ. 18-19 ο κατηγορος αναφέρει ότι η απουσία πολλών μαρτύρων κατηγορίας αδικημένων από τον Φίλωνα οφείλεται στη μεγάλη τους ηλικία. Δεν αναφέρει ως αίτιο

απουσίας τον θάνατο έστω ορισμένων, που, αν συνέβαινε, θα αποτελούσε μια εύσχημη δικαιολογία για τον κατήγορο. Φαίνεται λοιπόν ότι η απόσταση ανάμεσα στα γεγονότα που ο κατήγορος αναφέρει και τη δοκιμασία του Φίλωνα δεν ήταν μεγάλη. Το 398 π.Χ. που προτείνει ο Blass ως έτος εκφώνησης του λόγου δεν πρέπει να απέχει πολύ από την πραγματικότητα.

Σημειωτέον ότι ο λόγος αυτός έχει αρκετές ομοιότητες με τον λόγο του Λυκούργου «Κατά Λεωκράτους». Φαίνεται ότι ο Λυκούργος διάβασε τον λόγο του Λυσία και επηρεάστηκε από αυτόν. Και οι δύο ρήτορες τονίζουν ότι ο αντίδικος προτίμησε να είναι μέτοικος στο εξωτερικό αντί να είναι πολίτης στην πατρίδα του (Κ. Φίλων. 9· Κ. Λεωκρ. 21, 145). Και οι δύο ισχυρίζονται ότι ο αντίδικος έχει διαπράξει χειρότερη πράξη από την προδοσία, όπως αυτή προσδιορίζεται από τον νόμο, διότι επρόδωσε ολόκληρη την πόλη και όχι μόνο ένα μέρος της (Κ. Φίλων. 26· Κ. Λεωκρ. 59). Τονίζουν ότι το έγκλημα του αντιδίκου δεν προβλέπεται από τον νόμο, διότι προτού διαπραχθεί δεν είχε περάσει από τη σκέψη του νομοθέτη (Κ. Φίλων. 27, Κ. Λεωκρ. 9). Κατηγορούν επίσης τον αντίδικο ότι εγκατέλειψε τα πολυτιμότερα αγαθά της πατρίδας (Κ. Φίλων. 31, Κ. Λεωκρ. 143, 147). Το αποτέλεσμα της δοκιμασίας δεν είναι γνωστό. Βασιζόμενοι όμως στις σοβαρότατες καταγγελίες του κατηγορού-Βουλευτή, στην τεκμηρίωσή τους και στην ευαισθησία των Βουλευτών στο θέμα της σχέσεως πόλεως-πολίτη, μπορούμε να υποθέσουμε ότι η Βουλή δεν ενέκρινε την εκλογή του Φίλωνα στο βουλευτικό αξίωμα.

Η δομή του λόγου

Τυπικά ο λόγος ακολουθεί τη γνωστή διάρθρωση ενός δικανικού λόγου του Λυσία:

1. Προοίμιο (1-4), 2. Πρόθεση (5-7), 3 Διήγηση (8-23), 4. Πίστη ή Απόδειξη (24-33), 5. Επίλογος (34).

Εν τούτοις η διήγηση δεν περιλαμβάνει μόνο γεγονότα αλλά και επιχειρήματα (§10-13, 15-16, 19). Έτσι η διήγηση και η απόδειξη στις παραγράφους αυτές συνυπάρχουν. Αυτό πιθανώς οφείλεται στην ιδιαιτερότητα που παρουσιάζει η περίπτωση του Φίλωνα και στην προσπάθεια του κατηγορού να επιτύχει τον σκοπό του. Πιστεύει δηλ. ο κατήγορος ότι θα φωτίσει καλύτερα τα γεγονότα, αν προχωρήσει συγχρόνως και στην ερμηνεία τους. Έτσι εξηγείται η μεγάλη έκταση της διήγησης και η σχετικά μικρή της απόδειξης. Ο επίλογος είναι πολύ μικρός σε σχέση με την έκταση του λόγου. Στον μικρότερο λόγο «Υπέρ του Αδυνάτου» (§1-27) ο επίλογος είναι πολύ μεγαλύτερος. Ο Λυσίας, επιθυμώντας ίσως να μην κουράσει τους Βουλευτές με το μεγάλο μήκος του λόγου και επιδιώκοντας ένα θετικό αποτέλεσμα για τον πελάτη του αρκέστηκε σε ένα πολύ σύντομο αλλά περιεκτικό και ουσιαστικό επίλογο. Αναλυτικότερα η δομή έχει ως εξής:

A. Προοίμιο §§1-4

α. Οι αιτίες και ο σκοπός της κατηγορίας.

β. Ο κατήγορος-βουλευτής ζητά τη συνδρομή και άλλων συναδέλφων του στην προσπάθειά του.

B. Πρόθεση §§5-7

- α. Οι ενσυνείδητοι και ασυνείδητοι πολίτες.
β. Ο κατηγορος θα αποδείξει ότι ο Φίλων έθεσε το ατομικό του συμφέρον υπεράνω του συμφέροντος της πόλεως.

Γ. Διήγηση §§8-23

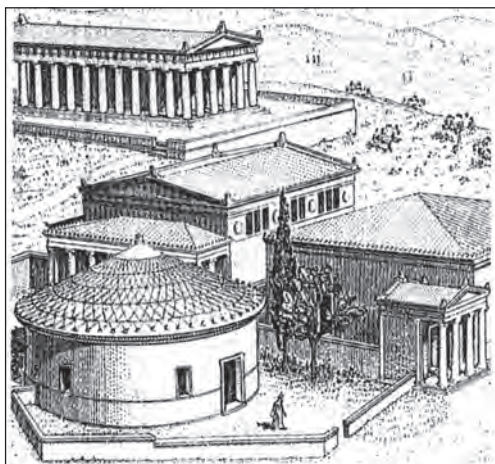
- 8-9. Ο Φίλων, αν και διώχθηκε από τους Τριάκοντα, προτίμησε να ζει ως μέτοικος στον Ωρωπό παρά ως ελεύθερος πολίτης στην πατρίδα του. Δεν άλλαξε φρονήματα ούτε στρατεύθηκε με τους δημοκρατικούς στον Πειραιά.
10-12. Ο Φίλων είναι ασυγχώρητος, διότι εκούσια και εσκεμμένα δε βοήθησε την πατρίδα. Ούτε αδύναμος σωματικά ήταν ούτε πτωχός.
13-14. Η αποδοκιμασία του Φίλωνα, ως προδότη όλων των πολιτών, δε θα δυσανεστήσει καμιά πολιτική μερίδα, εκτός ίσως από κάποιους ομοϊδεάτες του.
15-16. Αναίρεση, με την κατάθεση μαρτύρων, του πιθανού ισχυρισμού του Φίλωνα ότι ναι μεν δε βοήθησε αυτοπροσώπως λόγω ασθενείας, αλλά ενίσχυσε οικονομικά τους δημοκρατικούς.
17-19. Η αρπαγή της περιουσίας των πτωχών γερόντων αγροτών από τον Φίωνα.
20-23. Η απαράδεκτη συμπεριφορά του Φίλωνα προς τη μητέρα του.

Δ. Πίστη ή Απόδειξη §§24-33

- 24-26 α. Ο κατηγορος αναιρεί τους υποθετικούς λόγους επιδοκιμασίας του Φίλωνα.
β. Η προδοσία της πόλεως δε συμβιβάζεται με το βουλευτικό αξίωμα.
27-30 α. Ο κατηγορος αιτιολογεί την ανυπαρξία νόμου σχετικού με το αδίκημα.
β. Η στάση των μετοίκων σε αντίθεση με τη στάση του Φίλωνα.
γ. Η παιδευτική αξία των τιμών και της ποινής.
31-33 α. Οι λόγοι αποτυχίας του Φίλωνα ως βουλευτή. β) Έλεγχος της στάσης των συνηγόνων του Φίλωνα. γ) Ο Φίλων μόνος υπεύθυνος της αποδοκιμασίας του.

Ε. Επίλογος §34

- α. Έπαινος των βουλευτών. β. Το ήθος του Φίλωνα ξένο προς τη δημοκρατία.

Αναπαράσταση του εξωτερικού της Θόλου, του Παλαιού και Νέου Βουλευτηρίου

ΚΑΤΑ ΦΙΛΩΝΟΣ ΔΟΚΙΜΑΣΙΑΣ

ΠΡΟΟΙΜΙΟ 1-4

«Τὸ μὲν οὖν προοίμιόν ἐστιν ἀρχὴ λόγου»

Αριστοτέλη, *Ρητορική* III 14, 1414b19

Κείμενο

- 1 Ὡμην μὲν, ὦ βουλή, οὐκ ἂν ποτ' εἰς τοῦτο τόλμης Φίλωνα ἀφικέσθαι, ὥστε ἐθελῆσαι εἰς ὑμᾶς ἐλθεῖν δοκιμασθήσομενον· ἐπειδὴ δὲ οὐχ ἓν τι μόνον ἀλλὰ πολλὰ τολμηρός ἐστιν, ἐγὼ δὲ ὁμόσας εἰσῆλθον εἰς τὸ βουλευτήριον τὰ βέλτιστα βουλευέσειν τῇ πόλει, ἔνεστί τε ἐν τῷ ὅρκῳ ἀποφανεῖν
- 2 εἴ τίς τινα οἶδε τῶν λαχόντων ἀνεπιτήδειον ὄντα βουλευεῖν, ἐγὼ τὴν κατὰ τουτουὶ Φίλωνος ποιήσομαι κατηγορίαν, οὐ μέντοι γε ἰδίαν ἔχθραν οὐδεμίαν μεταπορευόμενος, οὐδὲ τῷ δύνασθαι καὶ εἰωθῆναι λέγειν ἐν ὑμῖν ἐπαρθεῖς, ἀλλὰ τῷ πλήθει τῶν ἀμαρτημάτων αὐτοῦ πιστεύων, καὶ τοῖς ὅρκοις
- 3 οἷς ὡμοσα ἐμμένειν ἀξιῶν. γνώσεσθε μὲν οὖν ὅτι οὐκ ἀπὸ ἴσης παρασκευῆς ἐγὼ τε τοῦτον ἐλέγξω οἷός ἐστι καὶ οὗτος ἐπεχείρησε πονηρὸς εἶναι· ὅμως <δ> εἴ τι ἐγὼ ἐλλείπομι τῷ λόγῳ τῆς κατηγορίας, οὐκ ἂν δίκαιος εἶη οὗτος διὰ τοῦτο ὠφελθῆναι, ἀλλὰ μάλλον, ὅ τι ἱκανῶς διδάξαμι, ἐκ τούτων
- 4 ἀποδοκιμασθῆναι. ἐνδεῶς μὲν γὰρ διὰ τὴν ἀπειρίαν πάντων τῶν τούτῳ πεπραγμένων, ἱκανῶς δὲ διὰ τὴν περὶ αὐτὸν κακίαν εἰρηκῶς ἂν εἶην. ἀξιῶ δὲ καὶ ὑμῶν οἵτινες δυνατώτεροι ἐμοῦ εἰσι λέγειν, ἀποφῆναι μείζω ὄντα αὐτοῦ τὰ ἀμαρτημάτων, καὶ ἐξ ὧν ἂν ἐγὼ ὑπολίπω, πάλιν αὐτοὺς περὶ ὧν ἴσασι κατηγορῆσαι Φίλωνος· οὐ γὰρ ἐκ τῶν ὑπ' ἐμοῦ λεγομένων <μόνων> δεῖ ὑμᾶς περὶ αὐτοῦ ὁποῖός ἐστι σκέψασθαι.
- Οι αιτίες και ο σκοπός της κατηγορίας*

1. Το κείμενο ακολουθεῖ τὴν ἐκδόση του CAROLUS HUDE (OXFORD 1958).

Ὠ Γλωσσικά σχόλια

- 1 **τόλμη** θράσος, τόλμη, θάρρος, αφοβία
δοκιμάζω εξετάζω και βρίσκω κάποιον κατάλληλο για δημόσιο αξίωμα, εξετάζω, ελέγχω, εγκρίνω
τόλμης γενική διαιρετική
δοκιμασθησόμενον τελική μτχ.
τι αιτιατική του κατά τι ή της αναφοράς
- 2 **λαγχάνω** εκλέγομαι με κλήρο
βουλεύω συμβουλεύω, σκέπτομαι, είμαι βουλευτής
ἀποφαίνω φανερώνω, παρουσιάζω, αποδεικνύω, αναδεικνύω, διακηρύσσω
ἀνεπιτήδειος ακατάλληλος, άχρηστος
τουτουί αυτού εδώ (η προσθήκη στο τέλος του δεικτικού -ι κάνει εντονότερη τη δεικτική σημασία της αντωνυμίας)
μεταπορεύμαι τιμωρώ, καταδιώκω, ακολουθώ, μεταναστεύω, μετοικώ
ἐπαίρομαι περηφανεύομαι, διεγείρομαι
καί (επιδοτικός) και ακόμη
βουλεύσειν απρμφ. σκοπού από το ρ. εἰσῆλθον
τῇ πόλει δοτική προσωπική χαριστική
ἐν τῷ ὄρκῳ εμπρόθ. προσδ. του τόπου
εἴ... βουλεύειν πλάγια ερωτηματική πρότ. αντικείμενο του απρμφ. ἀποφανεῖν
βουλεύειν απρμφ. αναφοράς από το επίθετο ἀνεπιτήδειον
μεταπορευόμενος αιτιολογική μτχ.
ἔχθραν αντικείμενο της μετοχής
τῶν ἀμαρτημάτων γενική διαιρετική
- 3 **ἐλλείπω** παραλείπω, υστερώ, είμαι κατώτερος
ἀπό ἴσης παρασκευῆς εμπρόθ. προσδ. τρόπου
τῆς κατηγορίας γενική διαιρετική

<i>ἐκ τούτων</i>	εμπρόθ. προσδ. της αιτίας
<i>διδάσκω</i>	λέγω, διαφωτίζω, πληροφορώ, διδάσκω, ανακοινώνω
<i>ἐνδεῶς</i>	ανεπαρκώς, ελλιπώς
<i>ὑπολείπω</i>	παραλείπω, αφήνω υπόλοιπο
<i>οἷός ἐστι</i>	πλάγια ερωτηματική πρότ. αντικείμενο του ρ. ἐλέγξω
<i>τῶν πεπραγμένων</i>	γενική αντικειμενική στο ἀπειρίαν
<i>τούτω</i>	ποιητικό αίτιο
<i>ὑμῶν</i>	γενική διαιρετική
<i>ὄντα</i>	κατηγορηματική μτχ. από το ἀποφῆναι
<i>ὁποῖός ἐστι</i>	πλάγια ερωτηματική πρόταση από το σκέψασθαι

Ἑρμηνευτικά σχόλια

- 1 *᾿Ωμην μὲν... δοκιμασθησόμενον* ο χαρακτηρισμός ευθύς ἐξ ἀρχῆς του Φίλωνα ως αναιδούς και η αιτιολογία του εκπλήσσει τους Βουλευτές και αποτελεί προσπάθεια του ρήτορα να τους προϋδεάσει αρνητικά για τον δοκιμαζόμενο.
- ὁμόσας εἰσῆλθον εἰς τὸ βουλευτήριον... βουλεύειν* οι Βουλευτές, πριν ἀπό την εἰσοδο τους στη Βουλῆ, ὅταν γιόρταζαν και ἔθυαν τα εἰσιτήρια (θυσία που ἔκανε ο Βουλευτής προτοῦ ἀναλάβει τα καθήκοντά του), ἔδιδαν τον βουλευτικό ὄρκο, με τον οποίο βεβαίωναν ὅτι θα ασκήσουν τα καθήκοντά τους σύμφωνα με τους νόμους, ὅτι θα ἐμπεδώσουν τους νόμους του Σόλωνα, ὅτι θα συμβουλεύουν τα ἀρίστα για τον δῆμο των Αθηναίων, ὅτι κατὰ τη δοκιμασία της ὑστερης Βουλῆς θα ἀπορρίψουν κάθε ἀκατάλληλο για Βουλευτή και ὅτι δε θα φυλακίσουν κανένα Αθηναίο, εκτός αν κάποιος διαπράξει ἐγκλημα που ο νόμος ἀναφέρει. Ο βουλευτικός ὄρκος ορίστηκε λίγο μετὰ τον Κλεισθένη (Αριστοτέλη *Αθηναίων Πολιτεία* 22.2).
- 2 *ἐγώ... ποιήσομαι κατηγορίαν, οὐ... μεταπορευόμενος, οὐδέ... ἐπαρθείς, ἀλλά... πιστεύων, καὶ ἄξιων* τα κίνητρα της κατηγορίας δεν εἶναι προσωπικά, (προσωπική ἔχθρα και βουλευτική ἐπαρση) ἀλλὰ ρεαλιστικά (τα πολλὰ αμαρτήματα του Φίλωνα) και ηθικά (η πιστή τήρηση του βουλευτικού ὄρκου).

Κείμενο

- 5 Ἐγὼ γὰρ οὐκ ἄλλους τινὰς φημι δίκαιον εἶναι βουλεύειν *Οἱ ενσυνείδητοι καὶ*
 περὶ ἡμῶν, ἢ τοὺς πρὸς τῷ εἶναι πολίτας καὶ ἐπιθυμοῦντας *ασυνείδητοι πολῖτες*
 τούτου. τούτοις μὲν γὰρ μεγάλα τὰ διαφέροντά ἐστιν εὖ τε
 πράττειν τὴν πόλιν τήνδε καὶ ἀνεπιτηδεῖως διὰ τὸ ἀναγ-
 καῖον σφίσιν αὐτοῖς ἡγεῖσθαι εἶναι μετέχειν τὸ μέρος τῶν
 6 δεινῶν, ὥσπερ καὶ τῶν ἀγαθῶν μετέχουσι· ὅσοι δὲ φύσει μὲν
 πολῖταί εἰσι, γνώμη δὲ χρῶνται ὡς πᾶσα γῆ πατρὶς αὐτοῖς
 ἐστὶν ἐν ἧ ἂν τὰ ἐπιτήδεια ἔχωσιν, οὗτοι δηλοῖ εἰσιν ὅτι κἂν
 παρέντες τὸ τῆς πόλεως κοινὸν ἀγαθὸν ἐπὶ τὸ ἑαυτῶν ἴδιον
 7 κέρδος ἔλθοιεν διὰ τὸ μὴ τὴν πόλιν ἀλλὰ τὴν οὐσίαν πατρίδα
 ἑαυτοῖς ἡγεῖσθαι. ἐγὼ τοίνυν ἀποφανῶ Φίλωνα τουτονὶ περὶ
 πλείονος ποιησάμενον τὴν ἰδίαν ἀσφάλειαν ἢ τὸν κοινὸν τῆς
 πόλεως κίνδυνον, καὶ ἡγησάμενον κρεῖττον εἶναι αὐτὸν ἀκιν-
 δύνως τὸν βίον διάγειν ἢ τὴν πόλιν σῶζειν ὁμοίως τοῖς ἄλλοις
 πολίταις κινδυνεύοντα.

Γλωσσικά σχόλια

- 5 γὰρ (βεβαιωτικός) λοιπόν, βέβαια
 πρὸς τῷ εἶναι (εμπρόθ. προσδ. προσθήκης) εκτός του ὅτι
 εἶναι
 τὰ διαφέροντα το ενδιαφέρον (εδῶ), οἱ διαφορές, τα συμ-
 φέροντα
 τούτοις μεγάλα τὰ διαφέροντα ἐστὶν αυτοὶ δείχνουν μεγάλο ενδιαφέρον
 εὖ πράττω ευτυχῶ
 ἀνεπιτηδεῖως πράττω δυστυχῶ
 τούτοις δοτική προσωπική κτητική
 διὰ τὸ ἡγεῖσθαι εμπρόθ. προσδ. τῆς αἰτίας

	<i>σφίσιν αὐτοῖς</i>	δοτική προσωπική ηθική
	<i>τὸ μέρος</i>	αιτιατική του κατά τι ή της αναφοράς
	<i>τῶν δεινῶν</i>	αντικείμενο ρήμ.
6	<i>οἱ φύσει πολῖται</i>	οι γνήσιοι πολίτες
	<i>παρίημι</i>	αφήνω κατά μέρος, παραμελώ, αδιαφορώ
	<i>φύσει</i>	δοτική της αιτίας
	<i>ὡς... ἔστιν</i>	ειδική πρόταση αντικείμενο στην περιφρασ- ση γνώμη <i>χρῶνται</i>
	<i>αὐτοῖς</i>	δοτική προσωπική κτητική
	<i>παρέντες</i>	χρονική μτχ.
7	<i>ἀποφαίνομαι</i>	αποδεικνύω
	<i>περὶ πλείονος ποιοῦμαι</i>	προτιμῶ, θέτω σε ανώτερη μοίρα, ενδιαφέ- ρομαι περισσότερο
	<i>κρείττον</i>	συμπερότερο
	<i>ποιησάμενον</i>	κατηγορηματική μτχ. από το ρ. <i>ἀποφανῶ</i>
	<i>ἢ τὸν κοινὸν κίνδυνον</i>	β' ὅρος σύγκρισης από το <i>περὶ πλείονος</i> <i>ποιησάμενον</i>
	<i>κινδυνεύοντα</i>	τροπική μτχ.

Ἑρμηνευτικά σχόλια

- 5 Ἐγὼ γάρ... ἢ τοὺς *ο* ισχυρισμός του κατηγορούου έχει καθολικό χαρακτήρα και απο-
πρὸς τῷ εἶναι πολί- τελεί διαχρονικό πολιτικό αξίωμα. Ο Βουλευτής δεν αρκεί να
τας καὶ ἐπιθυμοῦντας έχει μόνον τυπικά προσόντα, να είναι δηλ. γνήσιος ως προς την
τούτου καταγωγή Αθηναῖος πολίτης, αλλά και ουσιαστικά, να έχει δηλ.
επίγνωση της ιδιότητας του πολίτη και των υποχρεώσεων προς
την πατρίδα, που απορρέουν από την ιδιότητα αυτή και από το
βουλευτικό του αξίωμα.
- τούτοις μὲν... ὥσπερ* πραγματικός πολίτης είναι αυτός που ταυτίζει το προσωπικό
καὶ τῶν ἀγαθῶν μετέ- του συμφέρον με το συμφέρον της πόλεως, συμμετέχοντας όχι
χουσι μόνον στην ευτυχία της αλλά και στη δυστυχία της.
- 6 ὅσοι δὲ φύσει μὲν *η* παράγραφος αυτή αντιτίθεται ως προς το περιεχόμενο με την
πολίται εἰσι, γνώμη προηγούμενῃ της *τούτοις μὲν... μετέχουσι* <...> ὅσοι δέ... ἡγεῖ-
δὲ χρῶνται... ἑαυτοῖς σθαι. Αξιοσημείωτη είναι η αντίθεση *φύσει μὲν... <...> γνώμη*

ἡγεῖσθαι δέ... με την οποία εκφράζεται η απαράδεκτη στάση όσων γνήσιων Αθηναίων πολιτών θέτουν το προσωπικό τους συμφέρον πάνω από το κοινό αγαθό της πόλεως θεωρώντας πατρίδα όχι την πόλη αλλά την περιουσία τους.

- 7 **Ἐγὼ τοίνυν ἀποφανῶ Φίλωνα... κινδυνεύοντα** ο κατήγορος θα αποδείξει ότι ο Φίλων δεν έχει συνείδηση πολίτη, επειδή προτίμησε αντίθετα προς τους άλλους πολίτες την προσωπική του ασφάλεια από τη σωτηρία της πατρίδας.

Ασκήσεις

- 1) Ποιες βασικές προϋποθέσεις πρέπει να πληροί ο πολίτης προκειμένου να ασκήσει το βουλευτικό αξίωμα;
- 2) Ποια σύγχρονη νοοτροπία προβάλλεται με τη φράση *πᾶσα γῆ πατρὶς αὐτοῖς ἐστὶν καὶ πῶς δημιουργείται;*
- 3) Να συμπληρώσετε τον ακόλουθο παραγωγικό συλλογισμό, όπως αυτός προκύπτει από τη συλλογιστική του κατηγορούου στις §§5-7. (Βλέπε σχόλια §§12 και 27).
  - α. Οι Βουλευτές πρέπει να έχουν συνείδηση πολίτη.
  - β. Ο Φίλων θα αποδειχθεί ότι δεν έχει συνείδηση πολίτη.
άρα .....
- 4) Να συμπληρώσετε τα κενά με λέξεις του κειμένου.
  - α. Ἄνδρῶν ἐπιφανῶν ..... τάφος.
  - β. Οἱ Ἀθηναῖοι βούλονται ..... περὶ αὐτῶν τοὺς πρὸς τῷ εἶναι ..... καὶ ..... τούτου.
  - γ. Φίλων ..... τὴν ..... ἀσφάλειαν ἢ τὸν κοινόν .....
- 5) Να μεταφέρετε στην αρχαία ελληνική τη φράση:
Οἱ ἀγαθοὶ πολῖτες νομίζουν ὅτι πρέπει νὰ μετέχουν στὶς συμφορὰς τῆς πόλεως.
.....
- 6) Να χαρακτηρισθούν οι ονοματικές προτάσεις του κειμένου και να δηλωθεί η συντακτική των λειτουργία.
- 7) *μετέχειν, διάγειν, παρέντες:* α) να γίνει χρονική αντικατάσταση και β) να γίνει εγκλιτική αντικατάσταση στο β' πρόσωπο ενικού-πληθυντικού του αορίστου β'.

Ὁκείμενο

- 8 Οὗτος γάρ, ὦ βουλή, ὅτε ἡ συμφορὰ τῇ πόλει ἦν (ἦς ἐγώ, καθ' ὅσον ἀναγκάζομαι, κατὰ τοσοῦτον μέμνημαι), ἐκκεκηρυγμένος ἐκ τοῦ ἄστεως ὑπὸ τῶν τριάκοντα μετὰ τοῦ ἄλλου πλήθους τῶν πολιτῶν τέως μὲν ὤκει ἐν ἀγρῶ, ἐπειδὴ δὲ οἱ ἀπὸ Φυλῆς κατῆλθον εἰς τὸν Πειραιᾶ, καὶ οὐ μόνον οἱ ἐκ τῶν ἀγρῶν ἀλλὰ καὶ οἱ ἐκ τῆς ὑπερορίας οἱ μὲν εἰς τὸ ἄστυ οἱ δ' εἰς τὸν Πειραιᾶ συνελέγοντο, καὶ καθ' ὅσον ἕκαστος οἴός τ' ἦν, κατὰ τοσοῦτον ἐβοήθει τῇ πατρίδι, τὰ ἐναντία ἅπασι τοῖς ἄλλοις πολίταις ἐποίησε· συσκευασάμενος γάρ τὰ ἑαυτοῦ ἐνθένδε εἰς τὴν ὑπερορίαν ἐξώκησε, καὶ ἐν Ἰρωπῶ μετοίκιον κατατιθεὶς ἐπὶ προστάτου ὤκει, βουληθεὶς παρ' ἐκείνοις μετοικεῖν μᾶλλον ἢ μεθ' ἡμῶν πολίτης εἶναι. οὐ τοίνυν οὐδ' ὥσπερ ἔνοιό τινες τῶν πολιτῶν μετεβάλλοντο, ἐπειδὴ ἐώρων τοὺς ἀπὸ Φυλῆς ἐν οἷς ἔπραττον εὐτυχοῦντας, οὐδὲ τούτων τι τῶν εὐτυχημάτων ἠξίωσε μετασεῖν, ἐπὶ κατειργασμένοις μᾶλλον ἐλθεῖν βουλόμενος ἢ συγκατελθεῖν κατεργασάμενός τι τῶν τῇ κοινῇ πολιτείᾳ συμφερόντων· οὐ γὰρ ἦλθεν εἰς τὸν Πειραιᾶ, οὐδ' ἔστιν ὅπου ἑαυτὸν ὑμῖν τάξαι παρέσχεν.
- 9 **Ο Φίλων πράττει ἀντίθετα ἀπὸ τους ἄλλους πολίτες**

Ὑλωσσικὰ σχόλια

- 8 **ἐκκηρύττομαι** εξορίζομαι με προκήρυξη
κατέρχομαι κατεβαίνω, επιστρέφω ἀπὸ τὴν εξορία, επαναφέρομαι
ὑπερορία (γῆ) ξένη χώρα, ξένη γῆ, ξενιτεία, εξορία
οἴός τ' εἰμι μπορώ
τῇ πόλει δοτική προσωπική κτητική
ἦς αντικείμενο του μέμνημαι
καθ' ὅσον ἀναγκάζομαι αναφορική παραβολική πρόταση

9

<i>τῶν πολιτῶν</i>	γενική διαιρετική
<i>πολίταις</i>	δοτική αντικειμενική στο <i>έναντία</i>
<i>ἐνθένδε</i>	από εδῶ
<i>ἐξοικέω, -ῶ</i>	μετοικῶ
<i>οἰκῶ ἐπὶ προστάτου</i>	διατελῶ υπό την προστασία προστάτου, έχω προστάτη
<i>εὐτυχέω -ῶ ἐν τινι</i>	πετυχαίνω σε κάτι
<i>εὐτύχημα</i>	επιτυχία
<i>κατεργάζομαι</i>	φέρω εις πέρας, τελειώνω, κατορθώνω
<i>ἔστιν ὅπου</i>	κάπου
<i>παρ' ἐκείνοις</i>	εμπρόθ. προσδ. τόπου
<i>οὐ τοίνυν οὐδέ</i>	(ενν. μετέβαλε)
<i>ὥσπερ... μετεβάλοντο</i>	αναφορική παραβολική πρόταση
<i>ἐν οἷς ἔπραττον = ἐν τούτοις ἃ ἔπραττον</i>	(ἐλέξη αναφορικού)
<i>εὐτυχοῦντας</i>	κατηγορηματική μτχ. από το <i>ἑώρων</i>
<i>πολιτεία</i>	αντικείμενο της μετοχής

Ἑρμηνευτικά σχόλια

- 8 *ὅτε ἡ συμφορὰ τῇ πόλει ἦν* εννοεῖ την εφιαλτική περίοδο διακυβέρνησης της πόλεως από τους Τριάκοντα τυράννους που χαρακτηρίσθηκε από δολοφονίες, διώξεις, δημεύσεις περιουσιῶν και κάθε μορφῆς αυθαιρεσίες κατά του λαοῦ.
- ἦς ἐγώ, καθ' ὅσον ἀναγκάζομαι, κατὰ τοσοῦτον μέμνημαι* το καθήκον του κατηγοροῦ να αποκαλύψει το ποιόν του Φίλωνα τον αναγκάζει να φανεῖ ἴσως δυσάρεστος επαναφέροντας στη μνήμη τη δική του και των Βουλευτῶν εκείνη τη μισητή για τους Αθηναίους περίοδο.
- ἔκκεκηρυγμένος... μετὰ τοῦ ἄλλου πλήθους τῶν πολιτῶν* μετὰ τον θάνατο του μετριοπαθοῦς ολιγαρχικοῦ Θηραμένη, οι Τριάκοντα, νομίζοντας ὅτι μπορούν να ασκοῦν την τυραννία τους χωρίς φόβο, ἐδιώξαν πολλοὺς πολίτες και απαγόρευσαν την εἴσοδο στην πόλη σε ὅσους κατοίκους της υπαίθρου δεν ἦσαν γραμμένοι στον κατάλογο των τριῶν χιλιάδων πολιτῶν, ἐνῶ συγχρόνως τους ἀρπαζαν ἀπὸ τα ἀγροκτημάτά τους και

τους έριχναν στη φυλακή για να πάρουν αυτοί και οι φίλοι τους τη γη τους. Οι κατατρεγμένοι κατέφευγαν στον Πειραιά αλλά και εκεί τους καταδίωκαν. Τα Μέγαρα και η Θήβα γέμισαν πρόσφυγες (Ξενοφ. Ελλ. 2.4.1).

έν άγρω ο Φίλων φαίνεται ότι διέθετε εξοχική κατοικία.

οί άπό Φυλής κατήλ- θον είς τόν Πειραιά χίλιοι δημοκρατικοί με ηγέτη τον Θρασύβουλο εξόρμησαν από τη Φυλή, οχυρό φρούριο ΝΔ. της Πάρνηθας κοντά στη σημερινή Χασιά, ίσως τον Μάιο του 403 π.Χ. και εγκαταστάθηκαν στη Μουνιχία, οχυρό του Πειραιά, απ' όπου αντιμετώπισαν με επιτυχία τις επιθέσεις των Τριάκοντα και τον Σπαρτιατικό αποκλεισμό.

οί έκ τής ύπερορίας όσοι Αθηναίοι βρίσκονταν ως φυγάδες στη Χαλκίδα, στη Θήβα, στα Μέγαρα, στην Κόρινθο, στο Άργος και την Ήλιδα. Οι πόλεις αυτές δε συμμορφώθηκαν με τις σπαρτιατικές αξιώσεις να παραδώσουν στους Τριάκοντα τους Αθηναίους και τους μετοίκους που είχαν καταφύγει στα εδάφη τους, παρά την απειλή ότι θα πληρώσουν πρόστιμο πέντε ταλάντων ή θα θεωρηθούν έκσπονδες.

9 *συσκευασάμενος... έξώκησε* η αναχώρηση του Φίλωνα από την αθηναϊκή ύπαιθρο για περιοχή εκτός των συνόρων οφείλεται προφανώς στην ανασφάλεια που ένιωθε λόγω των διώξεων των κατοίκων της υπαίθρου από τους Τριάκοντα (Ξενοφ. Ελλ. 2.4.1).

έν Ωρωπώ πόλη στα σύνορα Αττικής και Βοιωτίας, μήλο της έριδος μεταξύ Αθηναίων και Βοιωτών. Όταν ο Φίλων εγκαταστάθηκε εκεί, την πόλη κατείχαν οι Βοιωτοί.

μετοίκιον κατατιθείς ο Φίλων ως μέτοικος στον Ωρωπό πλήρωνε το μετοίκιο, φόρο που στην Αθήνα ανερχόταν σε 12 αττικές δραχμές ετησίως για τον άνδρα και σε 6 για τη χήρα γυναίκα. Όποιος δεν πλήρωνε το μετοίκιο κινδύνευε να γίνει δούλος.

έπί προστάτου ὤκει ο μέτοικος ήταν υποχρεωμένος να έχει έναν πολίτη ως εγγυητή ή προστάτη που τον εκπροσωπούσε σε όλες τις δημόσιες και ιδιωτικές του υποθέσεις, όπως ενώπιον των δικαστηρίων. Εναντίον αυτού που παραμελούσε το καθήκον αυτό εκινείτο γραφή αποστασίου. Γι' αυτήν ακριβώς την προστασία που τους χορηγούσε η πόλη οι μέτοικοι πλήρωναν το μετοίκιο.

βουληθείς... ἢ μεθ' ἡμῶν πολίτης εἶναι η επιλογή αυτή του Φίλωνα είναι καθοριστική. Η άρνηση της ιδιότητας του πολίτη σε δύσκολες για την πόλη στιγμές αποτελεί ουσιαστικά άρνηση της πόλεως και ασφαλώς θα επηρεάσει την κρίση των Βουλευτών.

*ὥσπερ ἔνιοί τινες τῶν
πολιτῶν μετεβάλοντο*

ορισμένοι ολιγαρχικοί πολίτες που δε μπορούσαν να ανεχθούν τις αυθαιρεσίες και τα εγκλήματα των Τριάκοντα, βλέποντας τις επιτυχίες των δημοκρατικών υπό τον Θρασύβουλο και προβλέποντας αλλαγή του καθεστώτος, πήγαν με το μέρος τους.

*οὐδ' ἦλθεν εἰς τὸν
Πειραιᾶ, οὐδ' ἔστιν
ὅπου ἑαυτὸν ὑμῖν
τάξαι παρέσχεν*

ο Φίλων θέτοντας τον εαυτό του υπεράνω της πατρίδος αρνήθηκε κάθε αντιστασιακή δράση.

Ασκήσεις

- 1) Πώς ο κατήγορος τεκμηριώνει στις §§8-9 τα όσα αναφέρει στην §7;
- 2) Να παραβάλετε τις §§8-9 με τον βίο του Λυσία και να βρείτε ομοιότητες και διαφορές ανάμεσα στον λογογράφο και τον Φίλωνα.
- 3) Οὗτος ἐκκεκρηυγμένος ἐκ τοῦ ἄστεως ὑπὸ τῶν τριάκοντα: Να μετατρέψετε την παθητική σύνταξη σε ενεργητική.
- 4) ὅτε ἡ συμφορὰ τῇ πόλει ἦν, εὐτυχοῦντας: Να αντικατασταθούν με ισοδύναμες συντακτικά εκφράσεις.
- 5) μέμνημα: Να κλιθεῖ ο χρόνος στην υποτακτική, ευκτική και προστακτική.

*Ερείπια του φρουρίου της Φυλής
(Εκδοτική Αθηνών)*

Χείμενο

- 10 καίτοι γε ὅστις εὐτυχοῦντας ὁρῶν ἡμᾶς ἐτόλμα προδιδόναι, *Ο Φίλων είναι*
τί ποτε ὡς μὴ ἐβουλόμεθα γε πράττοντας ἐποίησεν ἄν; ὅσοι *ασυγχώρητος, διότι*
μὲν τοίνυν διὰ συμφορᾶς ἰδίας οὐ μετέσχον τῶν τότε γε- *εσκεμμένα δε βοήθη-*
νομένων τῇ πόλει κινδύνων, συγγνώμης τινὸς ἄξιοί εἰσι τυ- *σε την πατρίδα*
χεῖν· οὐδενὶ γὰρ οὐδὲν ἐκούσιον δυστύχημα γίγνεται· ὅσοι
- 11 δὲ γνώμη τοῦτο ἔπραξαν, οὐδεμιᾶς συγγνώμης ἄξιοί εἰσιν· *οὐ γὰρ διὰ δυστυχίαν ἀλλὰ δι' ἐπιβουλήν ἐποίησαν αὐτό.*
καθέστηκε δέ τι ἔθος δίκαιον πᾶσιν ἀνθρώποις τῶν αὐτῶν *καθέστηκε δέ τι ἔθος δίκαιον πᾶσιν ἀνθρώποις τῶν αὐτῶν*
ἀδικημάτων μάλιστα ὀργίζεσθαι τοῖς μάλιστα δυναμένοις *ἀδικημάτων μάλιστα ὀργίζεσθαι τοῖς μάλιστα δυναμένοις*
μὴ ἀδικεῖν, τοῖς δὲ πένησιν ἢ ἀδύνατοις τῷ σώματι συγ- *μὴ ἀδικεῖν, τοῖς δὲ πένησιν ἢ ἀδύνατοις τῷ σώματι συγ-*
- 12 γνώμην ἔχειν διὰ τὸ ἠγείσθαι ἄκοντας αὐτοὺς ἀμαρτάνειν. *γνώμην ἔχειν διὰ τὸ ἠγείσθαι ἄκοντας αὐτοὺς ἀμαρτάνειν.*
οὗτος τοίνυν οὐδεμιᾶς συγγνώμης ἄξιός ἐστι τυχεῖν· οὔτε *οὗτος τοίνυν οὐδεμιᾶς συγγνώμης ἄξιός ἐστι τυχεῖν· οὔτε*
γὰρ τῷ σώματι ἀδύνατος ἦν ταλαιπωρεῖν, ὡς καὶ ὑμεῖς *γὰρ τῷ σώματι ἀδύνατος ἦν ταλαιπωρεῖν, ὡς καὶ ὑμεῖς*
ὁρᾶτε, οὔτε τῇ οὐσίᾳ ἄπορος λητουργεῖν, ὡς ἐγὼ ἀποδείξω. *ὁρᾶτε, οὔτε τῇ οὐσίᾳ ἄπορος λητουργεῖν, ὡς ἐγὼ ἀποδείξω.*
ὅστις οὖν ὅσον δυνατὸς ἦν ὠφελεῖν, τοσοῦτον κακὸς ἦν, πῶς *ὅστις οὖν ὅσον δυνατὸς ἦν ὠφελεῖν, τοσοῦτον κακὸς ἦν, πῶς*
οὐκ ἂν εἰκότως ὑπὸ πάντων ὑμῶν μισοῖτο;

Γλωσσικά σχόλια

- 10 ὁρῶν χρονική μτχ.
διὰ συμφορᾶς εμπρόθ. προσδ. αιτίας
τυχεῖν απρμφ. αναφοράς στο ἄξιοι
- 11 γνώμη από πρόθεση, εσκεμμένα
ἐπιβουλή κακή προαίρεση, κακὸς σκοπὸς
καθίσταμαι επικρατώ
ἔθος ἔθιμο, συνήθεια
συγγνώμης γενική της αξίας από το ἄξιοι
διὰ δυστυχίαν εμπρόθ. προσδ. της αιτίας
δι' ἐπιβουλήν εμπρόθ. προσδ. του σκοπού
ἀδικημάτων γενική της αιτίας από το ὀργίζεσθαι

	<i>τοῖς πένησιν</i>	αντικείμενο στο συγγνώμην ἔχειν
	<i>τῷ σώματι</i>	δοτική της αναφοράς στο ἄδυνάτοις
12	<i>ταλαιπωρῶ</i>	(αμτβ.) ταλαιπωρούμαι, βασανίζομαι, δοκιμάζω λύπες
	<i>οὐσία</i>	περιουσία
	<i>λητουργέω, -ῶ</i>	εκτελώ με δικά μου χρήματα δαπανηρές δημόσιες υπηρεσίες, διαχειρίζομαι δημόσιο υπόργημα, υπηρετώ τον λαό
	<i>ταλαιπωρεῖν</i>	απρμφ. του αποτελέσματος
	<i>ὅσον δυνατός ἦν ὠφελεῖν</i>	αναφορική παραβολική πρόταση

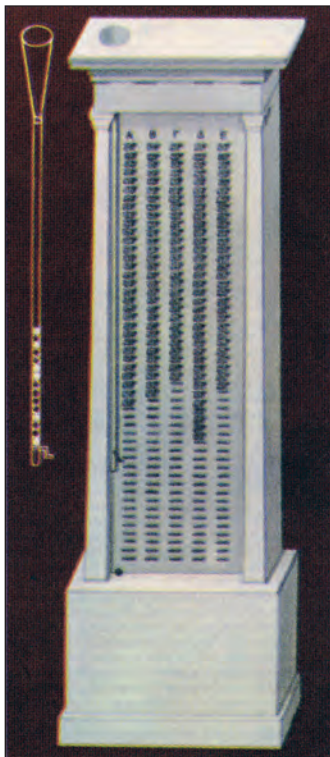
Ἑρμηνευτικά σχόλια

- 10 *ὅσοι... διὰ συμφορὰς ἰδίας οὐ μετέσχον... συγγνώμης τινὸς ἄξιοί εἰσι τυχεῖν* η συμμετοχή στους κινδύνους της πόλεως αποτελεί για τον πολίτη καθήκον πρωταρχικό και απαράβατο. Γι' αυτό και η αποχή λόγω προσωπικών συμφορών μερικώς μόνο συγχωρεῖται.
- 11 *ὅσοι δὲ γνώμη τοῦτο ἔπραξαν... δι' ἐπιβουλὴν ἐποίησαν αὐτό* η πρόθεση παίζει πάντοτε καθοριστικό λόγο για την αξιολόγηση της συμπεριφοράς του ατόμου. Ὅποιος πολίτης από πρόθεση δεν μετέχει στους κινδύνους της πόλεως είναι εχθρός της και για τον λόγο αυτό ασυγχώρητος.
- τοῖς δὲ πένησιν καὶ ἄδυνάτοις τῷ σώματι... ἄκοντας αὐτοὺς ἁμαρτάνειν* ἔκφραση επιείκειας και φιλάνθρωπης διάθεσης των Αθηναίων και γενικότερα των Ελλήνων προς τους φτωχούς και αδυνάτους.
- 12 *οὗτος τοίνυν οὐδεμιᾶς συγγνώμης ἄξιός ἐστι τυχεῖν* η πρόταση αυτή αποτελεί το λογικό συμπέρασμα ενός παραγωγικού συλλογισμού (από τα γενικά συμπεραίνουμε για τα ειδικά) και προτάσσεται για ἔμφαση. Ο συλλογισμός έχει ως εξής: Ὅσοι δὲ γνώμη τοῦτο ἔπραξαν (οὐ μετέσχον τῶν τότε γενομένων τῇ πόλει κινδύνων), οὐδεμιᾶς συγγνώμης ἄξιοί εἰσιν (Μείζων προκειμένη).
- (Φίλων) οὔτε τῷ σώματι ἄδύνατος ἦν ταλαιπωρεῖν, οὔτε τῇ οὐσίᾳ ἄπορος λητουργεῖν (Ελάσσων προκειμένη).
- Οὗτος τοίνυν οὐδεμιᾶς συγγνώμης ἄξιός ἐστι τυχεῖν (Συμπέρασμα).

πῶς οὐκ ἂν εἰκότως ὑπὸ πάντων ὕμῶν μισοῖτο; Ο κατήγορος εκφράζει τη βεβαιότητα ότι οι συνάδελφοί του Βουλευτές στο σύνολό τους λόγω του πατριωτισμού τους θα μισήσουν τον Φίλωνα για την εχθρική προς την πόλη στάση του, όπως αυτή περίτεχνα διατυπώνεται με την αναλογική αντίθεση: ὅστις οὖν ὅσον δυνατὸς ἦν ὠφελεῖν, τοσοῦτον κακὸς ἦν.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ

- 1) Ο κατήγορος στην §10 αναφέρεται για πρώτη φορά σε προδοσία. Τι εννοεί; Γιατί κατά τη γνώμη του ο δοκιμαζόμενος είναι ασυγχώρητος;
- 2) *πῶς οὐκ ἂν εἰκότως ὑπὸ πάντων ὕμῶν μισοῖτο;* Να τραπέι η παθητική σύνταξη σε ενεργητική.
- 3) *οὐ γὰρ διὰ δυστυχίαν ἀλλὰ δι' ἐπιβουλὴν ἐποίησαν αὐτό:* Να αντικαταστήσετε τους εμπρόθετους προσδιορισμούς με ισοδύναμες συντακτικά εκφράσεις.
- 4) *ὄρων, πράττοντας:* Να αναλυθούν οι μετοχές.
- 5) *προδιδόναι, καθέστηκε:* α) Να αντικατασταθούν χρονικά και β) να αντικατασταθούν εγκλιτικά στο β' ενικό και γ' πληθυντικό του Ενεστώτα.
- 6) *ἔθος τι:* Να κλιθεί η συνεκφορά στις πλάγιες πτώσεις.

Αναπαράσταση κληρωτηρίου δικαστών (Εκδοτ. Αθηνών)

Χείμενο

- 13 ἀλλὰ μὴν οὐδ' ἀπεχθήσεσθέ γε τῶν πολιτῶν οὐδενὶ τοῦτον *Ἡ αποδοκιμασία του Φίλωνα δεν θα δυσχεραστήσει καμμιά πολιτική μερίδα*
ἀποδοκιμάσαντες, <ὅς> οὐ τι τοὺς ἑτέρους ἀλλ' ἀμφοτέρους φανερός ἐστὶ προδούς, ὥστε μήτε τοῖς ἐν τῷ ἄστει γενομένοις φίλον προσήκειν εἶναι τοῦτον (οὐ γὰρ ἤξιωσεν ὡς αὐτοὺς ἐλθεῖν κινδυνεύοντας), μήτε τοῖς τὸν Πειραιᾶ καταλαβοῦσιν οὐδὲ γὰρ τούτοις ἠθέλησε συγκαταλεθεῖν, φυγὰς
- 14 καὶ ταῦτα καὶ αὐτὸς γενόμενος, εἰ μέντοι τι μέρος περιέσσι τῶν πολιτῶν ὃ τι τῶν αὐτῶν μετέσχε τούτῳ πραγμάτων, μετ' ἐκείνων, ἐάν ποτε (ὃ μὴ γένοιτο) λάβωσι τὴν πόλιν, βουλεύειν ἀξιούτω.
- Ὡς οὖν ᾧκει τε ἐν Ὀρωπῷ ἐπὶ προστάτου καὶ ἐκέκμητο ἱκανὴν οὐσίαν καὶ οὐτ' ἐν τῷ Πειραιεῖ οὐτ' ἐν τῷ ἄστει ἔθετο τὰ ὄπλα, ἵνα εἰδῆτε ὅτι ταῦτα πρῶτον ἀληθῆ λέγω, ἀκούσατε τῶν μαρτύρων.

Γλωσσικά σχόλια

- 13 ἀλλὰ μὴν ἀλλ' ὁμως
ἀπεχθάνομαι μισοῦμαι, γίνομαι μισητός
γίγνομαι ἐν τῷ ἄστει εἶμαι στην πόλη, διαμένω ἢ παραμένω στην πόλη, γεννιέμαι στην πόλη
καὶ ταῦτα καὶ μάλιστα
οὐδενί δοτική του ποιητικού αιτίου
τοῖς γενομένοις δοτική αντικειμενική στο φίλον
ὡς αὐτοῦς εμπρόθ. προσδ. της κατεύθυνσης (το ὡς πρόθεση καταχρηστική)
κινδυνεύοντας χρονική μετχ.
- 14 περίεμι υπάρχω, απομένω, υπολείπομαι
τὰ πράγματα οἱ υποθέσεις
τίθεμαι τὰ ὄπλα λαμβάνω τα ὄπλα, πολεμῶ

τῶν πολιτῶν	γενική διαιρετική
τούτω, πραγμάτων	αντικείμενα του μετέσχε
ὃ μὴ γένοιτο	αναφορική παρενθετική εκφερόμενη με ευχετική ευκτική
ὡς οὖν ᾧκει τε... καὶ ἐκέκμητο... καί... ἔθετο τὰ ὄπλα	οι ειδικές προτάσεις ως αντικείμενα του ἀκούσατε προτάσσονται για ἔμφαση

Ἑρμηνευτικά σχόλια

13 **ἀλλὰ μὴν οὐδ' ἀπεχθήσεσθε... τοῦτον ἀποδοκιμάσαντες, ὅς... ἀμφοτέρους φανερός ἐστί προδούς** η αποδοκιμασία του Φίλωνα από τη Βουλή θα είναι κατά την άποψη του κατηγορού σύμφωνη με το κοινό αίσθημα, διότι ο δοκιμαζόμενος ως προδότης αμφοτέρων, δηλ. και αυτών που παρέμειναν στην Αθήνα και των δημοκρατικών που κατέλαβαν τον Πειραιά, δεν μπορεί να έχει φίλους.

14 **εἰ μέντοι... βουλευεῖν ἀξιούτω** ειρωνικοί αλλά και ρεαλιστικοί οι λόγοι του κατηγορού. Η αξίωση του Φίλωνα να εγκριθεί η εκλογή του από την παρούσα Βουλή είναι ασυμβίβαστη με το ήθος των Βουλευτών της. Μόνο μια υποθετική Βουλή της ίδιας νοστοπρίας με αυτήν του Φίλωνα, που ο κατήγορος εύχεται με τη διαχρονική έκφραση **ὃ μὴ γένοιτο**, να μην υπάρξει ποτέ, θα μπορούσε να ικανοποιήσει την αξίωσή του.

ἀκούσατε τῶν μαρτύρων η κατάσταση των μαρτύρων ήταν απαραίτητη, για να επιβεβαιωθεί η αλήθεια των ισχυρισμών του κατηγορού.

Ἀσκήσεις

- 1) Πού στηρίζει ο κατήγορος τη βεβαιότητά του ότι η αποδοκιμασία του Φίλωνα θα γίνει αποδεκτή από τους πολίτες;
- 2) **ὡς οὖν ᾧκει... καὶ ἐκέκμητο... καί... ἔθετο τὰ ὄπλα**: Να αντικατασταθούν οι δευτερεύουσες προτάσεις με ισοδύναμες συντακτικά εκφράσεις.
- 3) Να ευρεθούν και χαρακτηρισθούν οι υποθετικοί λόγοι του κειμένου.
- 4) Να χαρακτηρισθούν συντακτικά οι δεικτικές αντωνυμίες του κειμένου.
- 5) **ἀξιούτω, ἐκέκμητο, ᾧκει**: Να γραφεί το β' ενικό και γ' πληθυντικό πρόσωπο σε όλες τις εγκλίσεις του Ενεστώτα.

Ῥεῖμένο

MARTYRES

- 15 Ὑπολείπεται τοίνυν αὐτῷ λέγειν ὡς τῷ μὲν σώματι δι' ἄσθeneiάν τινα ἐπιγενομένην ἄδύνατος κατέστη βοηθῆσαι εἰς τὸν Πειραιᾶ, ἀπὸ δὲ τῶν ὑπαρχόντων ἐπαγγειλάμενος αὐτὸς ἢ χρήματ' εἰσενεγκεῖν εἰς τὸ πλῆθος τὸ ὑμέτερον ἢ ὀπλίσαι τινὰς τῶν ἑαυτοῦ δημοτῶν, ὥσπερ καὶ ἄλλοι πολλοὶ τῶν πολιτῶν αὐτοὶ οὐ δυνάμενοι λητουργεῖν τοῖς σώμασιν. ἵνα οὖν μὴ ἐγγένηται αὐτῷ ψευσαμένῳ ἕξαπατῆσαι, καὶ περὶ τούτων ἤδη σαφῶς ὑμῖν ἀποδείξω, ἐπειδὴ ὕστερον οὐκ ἐξέσται μοι παρελθόντι ἐνθάδ' ἐλέγχειν αὐτόν. Καὶ μοι κάλει Διότιμον τὸν Ἀχαρνέα καὶ τοὺς αἰρεθέντας μετ' αὐτοῦ τοὺς δημότας ὀπλίσαι ἀπὸ τῶν εἰσενεχθέντων χρημάτων.

Ὁ πιθανὸς ἰσχυρισμὸς τοῦ Φίλωνα

Ῥηλωσσικά σχόλια

- 15 ἐπιγίγνομαι παρουσιάζομαι, συμβαίνω, γίνομαι ἢ ἐρχομαι μετὰ
ἐπαγγέλλομαι υπόσχομαι
λητουργέω, -ῶ τῷ σώματι βοηθῶ ἢ υπηρετῶ προσωπικά τον λαό
ἐγγίγνεται (απρόσ.) εἶναι δυνατόν, ἐπιτρέπεται, συμβαίνει
λέγειν τελικὸ ἀπρμφ. υποκείμενο του ἀπροσώπου ὑπολείπεται
τῷ σώματι δοτική του τρόπου
ἐπιγενομένην ἐπιθετική μτχ.
ἐπαγγειλάμενος χρονική μτχ.
οὐ δυνάμενοι αιτιολογική μτχ.
- 16 τὰ εἰσενεχθέντα χρήματα τα χρήματα των εισφορῶν
αἰρέομαι, -οῦμαι (παθ.) ἐκλέγομαι, διορίζομαι
αὐτόν ἀντικείμενο του ἀπρμφ.
τὸν Ἀχαρνέα παράθεση

Ἑρμηνευτικά σχόλια

- 15 ὡσπερ καὶ ἄλλοι πολλοὶ τῶν πολιτῶν οὐ δυνάμενοι λητουργεῖν τοῖς σώμασιν ὅπως ο ἢ ἀντίθεος κατά τον Βοιωτικό πόλεμο (Υπέρ Μαντιθέου 14).
- λόγω ηλικίας ή σωματικής αδυναμίας
- 16 οὐκ ἐξέσται μοι... ἐλέγχειν αὐτόν ἐπειδή κατά τη διαδικασία της δοκιμασίας ο κατηγορος και ο κατηγορούμενος μιλούσαν μόνο μια φορά ενώπιον της Βουλής, ο κατηγορος-βουλευτής ως πρώτος ομιλητής θα προσπαθήσει να αναιρέσει με τις καταθέσεις των μαρτύρων τις πιθανές αιτιολογίες-υπεκφυγές του Φίλωνα, τις οποίες αναφέρει προϊδεάζοντας έτσι τους βουλευτές.

Ἀσκήσεις

- 1) Τι πρόκειται να καταθέσουν ενώπιον της Βουλής ο Διότιμος ο Αχαρνεύς και οι μετ' αυτού αιρεθέντες;
- 2) Να συμπληρώσετε το κενό των ακόλουθων φράσεων με λέξη του κειμένου:
α. Καὶ μὴ ..... ἡμᾶς εἰς πειρασμόν. β. Οὗτος καίπερ ..... ταῦτα οὐδὲν ἔπραξε.
γ. .... τοῦτο εἰπεῖν καὶ παύσομαι λέγων. δ. Οὐ ..... ταῦτα ..... ἐπειδὴ ..... εἶμι ἀποδείξει.
- 3) ψευσαμένω, εἰσενεχθέντων: Να αναγνωριστούν συντακτικά και να αιτιολογηθεί η πτώση τους.
- 4) ἐξέσται, ἐπαγγειλάμενος: Να γραφούν τα συνώνυμά τους στην α.ε.
- 5) Τα απαρέμφατα και οι μετοχές ενεστώτα του κειμένου να μεταφερθούν στον αόριστο και αντιστρόφως.

ΜΑΡΤΥΡΙΑ ΤΩΝ ΑΙΡΕΘΕΝΤΩΝ ΜΕΤΑ ΔΙΟΤΙΜΟΥ

- 17 Οὗτος τοίνυν οὐχ ὅπως ὠφελήσει τὴν πόλιν ἐν τοιού- *Ἡ ἀρπαγή της περι-*
τῳ καιρῷ καὶ τοιαύτη καταστάσει διενόηθη, ἀλλ' ὅπως τι *ουσίας των πτωχών*
κερδανεῖ ἀπὸ τῶν ὑμετέρων συμφορῶν παρεσκευάσατο· *γερόντων αγροτών*
ὀρμώμενος γὰρ ἐξ Ἰρωποῦ, τοτὲ μὲν αὐτὸς μόνος, τοτὲ δ' *ἀπὸ τον Φίλωνα*
ἐτέροις ἡγούμενος οἷς τὰ ὑμέτερα δυστυχήματα εὐτυχή-
ματα ἐγεγόνει, περιωὼν κατὰ τοὺς ἀγροὺς καὶ ἐντυγχάνων
18 τῶν πολιτῶν τοῖς πρεσβυτάτοις, οἱ κατέμειναν ἐν τοῖς δή-
μοις ὀλίγα μὲν τῶν ἐπιτηδείων ἔχοντες, ἀναγκαῖα δέ, εὖνοι
μὲν ὄντες τῷ πλήθει, ἀδύνατοι δὲ ὑπὸ τῆς ἡλικίας βοηθεῖν,
τούτους ἀφηρείτο τὰ ὑπάρχοντα, περὶ πλείονος ποιούμενος
αὐτὸς μικρὰ κερδαίνειν ἢ ἐκείνους μηδὲν ἀδικεῖν· οἱ νῦν
19 αὐτὸν δι' αὐτὸ τοῦτο οὐχ οἰοί τε εἰσιν ἐπεξελεθεῖν ἅπαντες,
δι' ὅπερ καὶ τότε ἀδύνατοι τῇ πόλει βοηθεῖν ἦσαν. οὐ μέντοι
τοῦτόν γε χρῆ διὰ τὴν ἐκείνων ἀδυναμίαν δις ὠφεληθῆ-
ναι, τότε τ' ἀφελόμενον ἂ εἶχον, νῦν τε δοκιμασθέντα ὑφ'
ὑμῶν ἀλλὰ κἂν ὅστισοῦν παραγένηται τῶν ἀδικηθέντων,
μέγα αὐτὸ ἡγήσασθε εἶναι, καὶ τοῦτον ὑπερμισήσατε, ὅστις
ἐτόλμησεν, οἷς ἕτεροι διδόναι παρ' ἑαυτῶν τι προηροῦντο
διὰ τὴν ἀπορίαν οἰκτίραντες αὐτούς, τούτων ἀφαιρεῖσθαι
τὰ ὑπάρχοντα. Κάλει μοι τοὺς μάρτυρας.

Γλωσσικά σχόλια

- 17 *καιρός* περίσταση, κρίσιμη στιγμή
κερδαίνω κερδίζω, ωφελούμαι
ὀρμάομαι, -ῶμαι ξεκινῶ, αναχωρῶ, εφορμῶ
τοτὲ μὲν... τοτὲ δέ ἄλλοτε μεν... ἄλλοτε δε
ἡγοῦμαι τινι οδηγῶ κάποιον, προπορεύομαι κάποιου
ἐν τοιούτῳ καιρῷ καὶ τοιαύτη εμπρόθετοι προσδ. της κατάστασης
καταστάσει

<i>ἀπό τῶν... συμφορῶν</i>	εμπρόθετος προσδ. της προέλευσης
<i>οἷς... ἐγεγόνει</i>	αναφορική προσδιοριστική στο <i>ἐτέροις</i>
<i>περίειμι κατ' ἀγρούς</i>	περιφέρομαι στους αγρούς
<i>ἐντυγχάνω τινί</i>	συναντώ κάποιον
<i>καταμένω</i>	μένω διαρκῶς σε κάποιο τόπο
<i>ὁ, ἡ εὖνους, τὸ εὖνον</i>	φιλικός, ευνοϊκός, ευμενής, ευνοϊκά διακείμενος
<i>τὸ πλήθος</i>	ο δῆμος, ο λαός
<i>περὶ πλείονος ποιοῦμαι</i>	προτιμῶ
<i>ἐπεξέρχομαι</i>	έρχομαι εναντίον (ὡς δικανικός ὅρος) κατηγορώ, καταγγέλλω
<i>περιῶν</i>	χρονική μτχ.
<i>ἔχοντες</i>	τροπική μτχ.
<i>ὑπὸ τῆς ἡλικίας</i>	εμπρόθ. προσδ. του αιτίου
<i>μικρά</i>	σύστοιχο αντικείμενο του απρμφ.
<i>ἐκείνους</i>	αντικείμενο του <i>ἀδικεῖν</i>
<i>ἐπεξελθεῖν</i>	τελ. απρμφ. αντικείμενο του <i>οἷοί τέ εἰσιν</i>
<i>δι' αὐτὸ τοῦτο</i>	εμπρόθ. προσδ. της αιτίας
<i>δι' ὅπερ... ἦσαν</i>	αναφορική προσδιοριστική στο <i>δι' αὐτὸ τοῦτο</i>
<i>παραγίγνομαι</i>	παρουσιάζομαι, παρευρίσκομαι
<i>ὅστισοῦν</i>	οποιοσδήποτε
<i>ἀφελόμενον</i>	χρονική μτχ.
<i>ἃ εἶχον</i>	αναφορική ονοματική πρότ. αντικείμενο της μτχ. <i>ἀφελόμενον</i>
<i>τῶν ἀδικηθέντων</i>	γενική διαιρετική στο <i>ὅστισοῦν</i>
<i>ἀφαιρεῖσθαι</i>	τελικό απρμφ. αντικείμενο του ρ. <i>ἐτόλμησεν</i>
<i>οἷς... αὐτούς</i>	αναφορική προσδιοριστική στο <i>τούτων</i>
<i>οἷς</i>	αντικείμενο του <i>διδόναί</i>
<i>οἰκτίραντες</i>	αιτιολογική μτχ.

Ερμηνευτικά σχόλια

- 17 **Οὗτος τοίνυν οὐχ... διενόθη, ἀλλ'... παρεσκευάσατο** το συμπέρασμα από την κατάθεση των μαρτύρων είναι ότι ο Φίλων δεν συμπεριφέρθηκε ως Αθηναίος πολίτης αλλά ως άτομο, θέτοντας το ατομικό συμφέρον πάνω από το συμφέρον της πόλεως.
- οἷς τὰ ὑμέτερα δυστυχήματα εὐτυχήματα ἐγεγόνει** καταλυτική η αντίθεση για τον Φίλιωνα και τους ομοίους του στη συνείδηση των Βουλευτῶν ιδίως με την εύστοχη χρήση του επιθετικού προσδιορισμού «τὰ ὑμέτερα». Η φράση φέρνει στη μνήμη την ανάλογη σημερινή έκφραση «ο θάνατός σου η ζωή μου» αλλά και τον Σεφερικό στίχο «ἢ ἀκόμα ιδιοτέλεια να καρπωθεῖς το αἶμα των ἄλλων» (Τελευταῖος Σταθμός, στ. 45).
- 18 **ἐν τοῖς δήμοις** ο Κλεισθένης το 510 π.Χ. διαίρεσε την Αττική σε 10 δήμους. Κάθε 10 δήμοι αποτελούσαν και μια φυλή. Αργότερα ο αριθμός των δήμων αυξήθηκε σε 174. Από αυτούς οι 10 ανήκαν στο άστυ και οι 164 στην αγροτική περιοχή, **ἐν τοῖς ἀγροῖς**. Κάθε πολίτης αρχικά ανήκε στον δήμο, όπου είχε ιδιοκτησίες, μπορούσε όμως να έχει κτήματα και σε άλλους δήμους. Αυτό λεγόταν **ἐγκτησις**.
- τούτους ἀφηρεῖτο τὰ ὑπάρχοντα** η κλοπή των υπαρχόντων γίνεται ακόμη πιο απεχθής και επιβαρυντική για τον κατηγορούμενο, αν ληφθεί υπόψη η ηλικία των θυμάτων, η ασήμαντη περιουσία τους και τα δημοκρατικά τους φρονήματα.
- περὶ πλείονος ποιούμενος... ἀδικεῖν** η αγάπη του κέρδους, ἔστω και μικρού, αποτελεί το αίτιον της μεγάλης αδικίας του Φίλιωνα προς τους γέροντες συμπολίτες του.
- οἷ νῦν αὐτὸν δι' αὐτὸ τοῦτο... ἐπέξελθειν ἅπαντες** η μεγάλη ηλικία εμποδίζει πολλούς αδικηθέντες από τον Φίλιωνα να εμφανιστούν στο δικαστήριο ως κατηγοροὶ ή ως μάρτυρες κατηγορίας. Ἐτσι ούτε την πόλη μπορούσαν να βοηθήσουν ούτε τον εαυτό τους.
- 19 **οὐ μέντοι... δις ὠφελήθη** ενδόμυχος φόβος του κατηγοροῦ μήπως η απουσία των αδικηθέντων ως μαρτύρων από αδυναμία λόγω γήρατος οδηγήσει τους Βουλευτές σε εσφαλμένη υπέρ του κατηγορουμένου απόφαση, δηλ. την ἐγκριση της εκλογής του στο βουλευτικό αξίωμα. Ἐτσι ο Φίλων θα έχει αυτό που σήμερα λέγεται «και την πίτα ολόκληρη και τον σχύλο χορτάτο».
- ἀλλὰ κἂν ὅτισσὺν παραγένηται... μέγα** ο κατηγορος προτρέπει τους Βουλευτές να θεωρήσουν την παρουσία στη Βουλή ἔστω και ενός αδικημένου σημαντική απόδει-

αὐτὸ ἠγγήσασθε εἶναι ἕξη της ενοχῆς του Φίλωνα.
 τοῦτον ὑπερμισήσατε, ἡ συγκινησιακὴ φόρτιση που προσπαθεῖ να δημιουργήσει ο κα-
 ὄστις ἐτόλμησεν... τήγορος αντισταθμίζει την ανεπάρκεια μαρτύρων κατηγορίας.
 ἀφαιρείσθαι τὰ ὑπάρ- Ὅπου ελλείπουν ικανές αποδείξεις, ο ρήτορας με επιδέξιο τρόπο
 χοντα φορτίζει συναισθηματικά την ατμόσφαιρα.

Ἀσκήσεις

- 1) Ποιο είναι το βασικό θέμα της ενότητας και πώς αισθητοποιείται;
- 2) Ποια η αιτία και η σκοπιμότητα των προστακτικῶν ἠγγήσασθε και ὑπερμισήσατε και ποιο γνώρισμα της τεχνικής του Λυσία και της ρητορικής γενικότερα αναγνωρίζετε σ' αυτές;
- 3) ὄστις ἐτόλμησεν: Να χαρακτηριστεί η πρόταση και να αντικατασταθεί με ἄλλη ισοδύναμή της.
- 4) Να χαρακτηρισθούν συντακτικά οι δοτικές του κειμένου.
- 5) διενοήθη, ἠγούμενος, ἐντυγχάνων: Να γραφούν τα ομόρριζά τους στη ν.ε.
- 6) ὀλίγα, εὔνοι, μικρά: Να γραφούν τα παραθετικά των αντιθέτων τους.

Αργυρό νόμισμα (τετράδραχμο) Αθηνῶν
(ἄ ὄψη)

MARTYRES

- 20 Οὐ τοίνυν ἔγωγε οἶδα ὅ τι ὑμᾶς διαφερόντως δεῖ γινώσκειν περὶ αὐτοῦ ἢ οἱ οἰκεῖοι γινώσκουσι· τοιαῦτα γὰρ ἔστιν, ὥστ' εἰ καὶ μηδὲν αὐτῷ ἄλλο ἡμάρτητο, διὰ μόνα ταῦτα δίκαιον εἶναι ἀποδοκιμασθῆναι. οἷα μὲν οὖν ζῶσα ἡ μήτηρ αὐτοῦ κατηγορεῖ, παρήσω· ἐξ ὧν δὲ τελευτῶσα τὸν βίον διεπράξατο τεκμαιρομένοις ῥάδιόν ἐστιν ὑμῖν γνῶναι
- 21 ὁποῖός τις ἦν περὶ αὐτήν. ἐκείνη γὰρ τούτῳ μὲν ἠπίστησεν ἀποθανοῦσαν ἑαυτὴν ἐπιτρέψαι, Ἀντιφάνει δὲ οὐδὲν προσήκουσα πιστεύσασα ἔδωκεν εἰς τὴν ἑαυτῆς ταφὴν τρεῖς μνᾶς ἀργυρίου, παραλιποῦσα τοῦτον ὕον ὄντα ἑαυτῆς. ἄρα δῆλον ὅτι εὖ ᾔδει αὐτὸν οὐδὲ διὰ τὸ προσῆκειν αὐτῇ τὰ δέοντα ἂν ποιήσαντα; καίτοι εἰ μήτηρ, ἢ πέφυκε καὶ ἀδικουμένη ὑπὸ τῶν ἑαυτῆς παιδῶν μάλιστα ἀνέχεσθαι καὶ μικρὸ ὠφελουμένη μεγάλα ἔχειν ἠγεῖσθαι διὰ τὸ εὐνοίᾳ μᾶλλον ἢ ἐλέγχῳ τὰ γινόμενα δοκιμάζειν, ἐνόμιζε τοῦτον κἂν ἀπὸ τεθνεώσης
- 23 φέρειν ἑαυτῆς, τί χρὴ ὑμᾶς περὶ αὐτοῦ διανοηθῆναι; ὅστις γὰρ περὶ τοὺς ἑαυτοῦ ἀναγκαίους τοιαῦτα ἀμαρτάνει ἀμαρτήματα, τί ἂν περὶ γε τοὺς ἀλλοτρίους ποιήσειεν; ὡς οὖν καὶ ταῦτ' ἀληθῆ ἐστιν, ἀκούσατε αὐτοῦ τοῦ λαβόντος τὸ ἀργύριον καὶ θάψαντος αὐτήν.

Ἡ ἀπαράδεκτη συμπεριφορά του Φίλωνα πρὸς τὴ μητέρα του

Ἑλλωστικά σχόλια

- 20 *διαφερόντως γινώσκω τι* ἔχω διαφορετικὴ γνώμη
- ἡμάρτηταί τι* ἔχει γίνει κάποιον λάθος, σφάλμα, ἀμαρτήματα
- παρήμι* παραλείπω
- ὅ τι... δεῖ γινώσκειν περὶ αὐτοῦ* πλάγια ἐρωτηματικὴ πρότ. ἀντικ. τοῦ ρ. οἶδα
- τοιαῦτα* κατηγορούμενον στὴν ἐννοουμένη ἀναφορικὴ πρότ. ἃ γινώσκουσιν οἱ οἰκεῖοι

	<i>ζῶσα</i>	χρονική μτχ.
	<i>τελευτῶσα</i>	χρονική μτχ.
	<i>τεχμαιρομένοις</i>	τροπική μτχ. Η μετοχή παίρνει την πτώση της από τη δοτική προσωπική ὑμῖν στην οποία αναφέρεται
21	<i>περὶ αὐτήν</i>	εμπρόθ. προσδ. της αναφοράς
	<i>ἀπιστῶ τινι</i>	δεν εμπιστεύομαι, δεν πιστεύω κάποιον
	<i>ἐπιτρέπω τινί τι</i>	αναθέτω, παραδίδω, εμπιστεύομαι σε κάποιον κάτι
	<i>προσῆκω τινί</i>	(επί προσώπων) είμαι συγγενής με κάποιον
	<i>οἱ προσήκοντες</i>	οι συγγενείς, οι οικείοι
	<i>ἀποθανοῦσαν</i>	χρονική μτχ.
	<i>ἐπιτρέψαι</i>	απρμφ. του αποτελέσματος
	<i>πιστεύσασα</i>	αιτιολογική μτχ.
	<i>εἰς τὴν ταφὴν</i>	εμπρόθ. προσδ. του σκοπού
	<i>ἀργυρίου</i>	γενική της αξίας
	<i>ὄντα</i>	εναντιωματική μτχ.
	<i>ἂν ποιήσαντα</i>	δυνητική κατηγορηματική μτχ. εξαρτημένη από το γνωστικό ρ. εὖ ᾗδει
22	<i>πέφυκα</i>	είμαι εκ φύσεως
	<i>πέφυκε ἀνέχεσθαι</i>	ἐκ φύσεως ἀνέχεται
	<i>μεγάλα ἔχω</i>	ωφελοῦμαι πολύ, ἔχω μεγάλες ωφέλειες
	<i>δοκιμάζω</i>	εξετάζω, κρίνω
	<i>φέρω</i>	αποκομίζω, κερδίζω, αποχτώ
	<i>ἀδικουμένη</i>	η μτχ. χρονική αλλά και κατηγορηματική από το απρμφ. ἀνέχεσθαι
	<i>ὠφελουμένη</i>	η μτχ. χρονική αλλά και εναντιωματική
	<i>διὰ τὸ δοκιμάζειν</i>	εμπρόθ. προσδ. της αιτίας
	<i>εὐνοία</i>	δοτική του τρόπου
	<i>ἂν φέρειν</i>	δυνητικό απρμφ. αντικείμενο του ρ. ἐνόμιζε
23	<i>ἀναγκαῖοι</i>	οι ἐξ αίματος συγγενείς

Ἑρμηνευτικά σχόλια

- 20 *Οὐ τοίνυν ἔγωγε οἶδα ... οἱ οἰκείοι γιγνώσκουσι* η γνώμη των οικείων έπαιζε πάντοτε καθοριστικό ρόλο για την τύχη του δοκιμαζόμενου, διότι η συμπεριφορά του προς αυτούς εξεταζόταν κατά τη δοκιμασία και λαμβανόταν σοβαρά υπόψη από τους Βουλευτές. Ο Ξενοφών (Απομνημονεύματα II 2.13) αναφέρει σχετικά: «*ἐάν τις γονέας μὴ θεραπεύῃ τούτῳ δίκην τε ἐπιτίθῃσι (ἢ πόλις) καὶ ἀποδοκιμάζουσα οὐκ ἔἴ ἄρχειν τοῦτον*». Λογικό λοιπόν κατά τον κατηγορο είναι η γνώμη των κριτών για τον Φίλωνα να ταυτιστεί με αυτήν των οικείων του.
- τοιαῦτα γὰρ ἔστιν, ὅστ'... δίκαιον εἶναι ἀποδοκιμασθῆναι οἶα... παρήσω* προσπάθεια του κατηγορού να προΐδεάσει τους Βουλευτές για τη σοβαρότητα των αμαρτημάτων του Φίλωνα προς τους οικείους του.
- οἶα... παρήσω* με το σχήμα της υποσιώπησης, γνώρισμα της ρητορικής τέχνης του Λυσία, ο ρήτορας δίνει την εντύπωση ότι πολλά θα μπορούσε να αναφέρει, αλλά χάριν συντομίας τα υποσιωπά αρκούμενος σε λίγα ενδεικτικά.
- 21 *ἐκείνη γὰρ τούτῳ μὲν ἠπίστησεν... παραλιποῦσα τοῦτον ὕὸν ὄντα αὐτῆς* η ανάθεση από τη μητέρα του Φίλωνα της ταφής της στον έμπιστό της Αντισθένη, με τον οποίο δεν είχε συγγενική σχέση, αποτελεί βαρύτερη προσβολή και ντροπή για τον υιό, δεδομένου ότι η ταφή των γονέων αποτελούσε πρωταρχικό καθήκον των παιδιών τους και βασικό στοιχείο της δοκιμασίας των αρχόντων. (Βλέπε Ξενοφώντα Απομνημονεύματα II 2.13 «*καὶ ἐάν τις τῶν γονέων τελευτησάντων τοὺς τάφους μὴ κοσμήῃ, καὶ τοῦτο ἔξετάζει ἢ πόλις ἐν ταῖς τῶν ἀρχόντων δοκιμασίαις*»).
- τρεῖς μνᾶς ἀργυρίου* επρόκειτο για μια φτωχική κηδεΐα. Η δαπάνη μιας συνήθους κηδεΐας ήταν πολύ μεγαλύτερη. Μια πλούσια κηδεΐα κόστιζε ένα τάλαντο.
- Σημειωτέον ότι 1 τάλαντο = 60 μναι. 1 μνα = 100 δραχμές. 1 δραχμή = 6 οβολοί. Όλα αυτά τα νομίσματα ήταν αργυρά. Ο χρυσός και ο χαλκός ελάχιστα χρησιμοποιήθηκαν μέχρι της εποχής του Μεγάλου Αλεξάνδρου.
- 22 *καίτοι εἰ μήτηρ, ἢ πέφυκε... τί χρὴ ὑμᾶς περὶ αὐτοῦ διανοηθῆναι* ισχυρότατο το ψυχολογικό επιχείρημα του κατηγορού. Η απαράδεκτη στάση του Φίλωνα ξεπέρασε τα όρια της ανεκτικότητας που η μητρική αγάπη υπαγορεύει, όταν αδικείται από τα παιδιά της.
- κᾶν ἀπὸ τεθνεώσης* όπως αναφέρει ο Αριστοτέλης (Ρητορική 1383b24) αποτελεί

φέρειν ἑαυτῆς ντροπή το να ζητεί κάποιος να κερδίσει από αδυνάτους και από φτωχούς ή πεθαμένους, απ' όπου και η παροιμία «κοιτάζει να κερδίσει και από νεκρό».

23 ὅστις γὰρ περὶ τοὺς ἑαυτοῦ ἀναγκαίους τοιαῦτα ἀμαρτάνει ἀμαρτήματα τα αμαρτήματα των παιδιών προς τους γονεῖς ἦσαν η χρήση σωματικής βίας, η μη παροχή τροφῆς και στέγης, όταν οι γονεῖς γερνούσαν και ἦσαν ανήμποροι, και η μη απόδοση ταφικῶν τιμῶν. Ο **περὶ κακώσεως γονέων** νόμος που αποδίδεται στον Σόλωνα προέβλεπε για τα αμαρτήματα αυτά ως ποινή την ατιμία (στέρηση των πολιτικῶν δικαιωμάτων). Οι φιλόανθρωποι νόμοι των Αθηναίων υποχρέωναν τα παιδιά να τρέφουν τους γονεῖς και, όταν αυτοί πεθάνουν, να τους παρέχουν τα νομιζόμενα (Δημοσθένης, *Κατὰ Τιμοκράτους* 107).

Ἀσκήσεις

- 1) Γιατί στη δοκιμασία ενός εκλεγμένου ἀρχοντα δινόταν ιδιαίτερη σημασία στις υποχρεώσεις του προς τους γονεῖς του;
- 2) Γιατί ο κατήγορος ἐπιλέγει να αναφερθεῖ στο περιστατικό της ταφῆς;
- 3) Τοιαῦτα ἀμαρτάνει ἀμαρτήματα: Να σχολιάσετε τη φράση ἀπό αισθητική και νοηματική ἀποψη.
- 4) Να συμπληρωθούν τα κενά με λέξεις του κειμένου:
α. Ἐν οἶδα ὅτι οὐδέν ..... β. Οὐκ ἐν τῷ πολλῷ τὸ ..... ἀλλ' ἐν τῷ ..... τὸ πολὺ. γ. Ὁ ..... δεδικαίωται τῆς ἀμαρτίας. δ. Φύσιν πονηρὰν μεταβαλεῖν οὐ ..... ε. Οὐκ ἂν ..... παρὰ τοῦ μὴ ἔχοντος. στ. Ὁ ἔχων ὦτα .....
.....
- 5) Ἀντιφάνει: Να χαρακτηριστεῖ συντακτικά.
- 6) τελευτῶσα, ἂν ποιήσαντα, τοῦ λαβόντος: Να αναλυθούν οι μετοχές.
- 7) Να υπογραμμίσετε τη σωστὴ ἀπάντηση αιτιολογώντας την: Η πρόταση ὡς οὖν και ταῦτ' ἀληθῆ ἐστίν (παρ. 23) εἶναι:
α. αναφορική, β. τελική, γ. ειδική, δ. χρονική, ε. συμπερασματική, στ. πλάγια ἐρωτηματική.
- 8) οἰόν, Ἀντιφάνει, ἑαυτῆς, ἀληθῆ: Να κλιθούν.

Χείμενο

ΜΑΡΤΥΡΙΑ

- 24 Τί <ἄν> οὖν βουληθέντες ὑμεῖς τοῦτον δοκιμάσατε; πότερον ὡς οὐχ ἡμαρτηκότα; ἀλλὰ τὰ μέγιστα περὶ τὴν πατριίδα ἠδίκηκεν ἀλλ' ὡς ἔσται βελτίων; τοιγάρτοι πρότερον βελτίων γενόμενος περὶ τὴν πόλιν ὕστερον βουλευεῖν ἀξιούτω, φανερόν τι ἀγαθὸν ὥσπερ τότε κακὸν ποιήσας. σωφρονέστερον γάρ ἐστιν ὕστερον πᾶσι τῶν ἔργων τὰς χάριτας ἀποδιδόναι· δεινὸν γὰρ ἔμοιγε δοκεῖ εἶναι, εἰ ἐξ ὧν μὲν ἤδη ἡμάρτηκε μηδέποτε τιμωρηθήσεται, ἐξ ὧν δὲ μέλλει εὖ ποιήσειν ἤδη τιμῆσεται. ἀλλ' ἄρα ἵνα βελτίους ὦσιν οἱ πολῖται ὀρώντες ἅπαντας ὁμοίως τιμωμένους, διὰ τοῦτο δοκιμαστέος ἐστίν; ἀλλὰ κίνδυνος καὶ τοὺς χρηστούς, ἐὰν αἰσθάνωνται ὁμοίως τοῖς πονηροῖς τιμώμενοι, παύσεσθαι τῶν χρηστῶν ἐπιτηδευμάτων, τῶν αὐτῶν ἡγουμένους εἶναι τοὺς τε κα-
- 25 κούς τιμᾶν καὶ τῶν ἀγαθῶν ἀμνημονεῖν. ἀξίον δὲ καὶ τόδε ἐνθυμηθῆναι, ὅτι εἰ μὲν τις φρούριόν τι προὔδωκεν ἢ ναῦς ἢ στρατόπεδόν τι, ἐν ᾧ μέρος τι ἐτύγχανε τῶν πολιτῶν ὄν, ταῖς ἐσχάταις ἂν ζημίαις ἐζημιούτο, οὗτος δὲ προδοὺς ὅλην τὴν πόλιν οὐχ ὅπως <μὴ> τιμωρηθήσεται <ἀλλὰ καὶ ὅπως τιμῆσεται> παρασκευάζεται. καίτοι δικαίως γ' ἄν, ὅστις φανερώς ὥσπερ οὗτος προὔδωκε τὴν ἐλευθερίαν, οὐ περὶ τοῦ βουλευεῖν ἀλλὰ περὶ τοῦ δουλεύειν καὶ τῆς μεγίστης τιμωρίας ἀγωνίζοιτο.
- 26 *Ο κατήγορος αναιρεί τους υποθετικούς λόγους επιδοκιμασίας του Φίλωνα*

Χλωσσιὰ σχόλια

- 24 *τί βουληθέντες;* γιατί, για ποιο λόγο;
τοιγάρτοι γι' αυτό λοιπόν, δια ταῦτα
εὖ ποιῶ ευεργετώ

	<i>ἀποδίδωμι τὴν χάριν</i>	αποδίδω την ευγνωμοσύνη
		<i>τί</i> αντικείμενο της μετοχής <i>βουληθέντες</i>
	<i>ὡς οὐχ ἡμαρτηκότα;</i>	αιτιολογική μτχ. υποκειμενικής αιτιολογίας
	<i>ὡς ἔσται βελτίων;</i>	αιτιολογική πρόταση
	<i>ὥσπερ τότε κακόν</i>	(ενν. <i>ἐποίησεν</i>) αναφορική παραβολική πρόταση
	<i>πᾶσι</i>	αντικείμενο του απρμφ. <i>ἀποδιδόναι</i>
	<i>τῶν ἔργων</i>	γενική συγκριτική από το επίρρημα <i>πρότερον</i>
	<i>ἐξ ὧν μὲν ἤδη ἡμάρτηκε</i>	(= ἐκ τούτων ἃ μὲν ἤδη ἡμάρτηκε) η αναφορική πρότ. έχει θέση εμπρόθετου προσδιορισμού της αιτίας στο ρ. <i>τιμωρηθήσεται</i>
25	<i>δοκιμαστέος ἐστίν (ὁ Φίλων)</i>	= <i>δεῖ δοκιμάζεσθαι (τὸν Φίλωνα)</i>
	<i>παύσεσθαι</i>	ειδικό απρμφ. υποκείμενο της απρόσωπης έκφρασης <i>κίνδυνός (ἐστι)</i>
26	<i>ζημιόομαι, -οὔμαι</i>	τιμωρούμαι
	<i>ἐνθυμηθῆναι</i>	(ενν. <i>ύμᾶς</i>)
	<i>ἐν ᾧ</i>	εμπρόθετος προσδ. του τόπου
	<i>προδούς</i>	εναντιωματική μτχ.
	<i>ὅπως μὴ τιμωρηθήσεται</i>	πλάγια ερωτηματική πρόταση από το ρ. <i>παρασκευάζεται</i>

Ἑρμηνευτικά σχόλια

- 24 *Τί ἂν οὖν βουληθέντες ὑμεῖς τοῦτον δοκιμάσατε;* Μετά και την κατάθεση του μάρτυρα Αντιφάνη η ρητορική ερώτηση έρχεται ως λογικό επακόλουθο. Ο ρήτορας δε βλέπει λόγο επιδοκμασίας του Φίλωνα.
- ὡς οὐχ ἡμαρτηκότα; ἀλλὰ τὰ μέγιστα περι τὴν πατρίδα ἠδίκηκεν* η αντίθεση ερώτησης-απάντησης είναι καταλυτική για τον Φίλωνα. Το μέγεθος των αδικιών και μάλιστα κατά της πατρίδας είναι πραγματικότητα και αναιρεί το υποθετικό ερώτημα.
- ὡς ἔσται βελτίων;* Η δεύτερη υποθετική αιτία για πιθανή επιδοκμασία του Φίλωνα αναφέρεται σε πιθανή υπόσχεσή του ότι στο μέλλον θα είναι καλύτερος.
- πρότερον βελτίων γενόμενος... ὕστερον* το επιχείρημα του κατηγορού αποτελεί βασική δημοκρατική αρχή: Πρώτα η εκπλήρωση των υποχρεώσεων προς την πατρίδα

- βουλεύειν ἀξιούτω* και κατόπιν η αξίωση για δικαιώματα.
- σωφρονέστερον γάρ* η πολιτεία ανταμείβει τους πολίτες για τις προσφερόμενες προς
έστιν... τὰς χάριτας αυτήν υπηρεσίες τους. Πρώτα η προσφορά και κατόπιν η αμοι-
ἀποδιδόναι βή. Τούτο αποτελεί πράξη σωφροσύνης αλλά και δικαιοσύνης.
- δεινόν γάρ ἔμοιγε* η αντίθεση *ἡμάρτηκε* <..... > *μηδέποτε τιμωρηθήσεται*, που
δοκεῖ εἶναι, εἰ... αποτελεί παράβαση του δικαίου και η ανατροπή της προηγού-
τιμήσεται μενης λογικής σχέσης προσφοράς-αμοιβής τεκμηριώνουν τον χα-
ρακτηρισμό «δεινόν». Πράγματι αποτελεί παραλογισμό να μην
τιμωρείσαι για κάτι κακό που αποδεδειγμένα έκανες και να τι-
μάσαι για κάτι καλό που δεν έκανες αλλά πρόκειται να κάνεις.
- 25 *ἀλλ' ἄρα ἵνα* ειρωνικό το ερώτημα, διότι ο σκοπός είναι εξωπραγματικός. Η
βελτίους ὦσιν... διὰ ισοπέδωση δεν οδηγεί σε βελτίωση αλλά στο αντίθετο ακριβώς
τοῦτο δοκιμαστέος αποτέλεσμα.
έστιν;
- ἀλλά κίνδυνος... παύ-* η έλλειψη αξιοκρατίας σε μια πολιτεία αποβαίνει πάντοτε εις
σεσθαι τῶν χρηστῶν βάρος της, διότι οι χρηστοί πολίτες πικραμένοι από την εις βά-
ἀμνημονεῖν ρος τους αδικία σταματούν το δημιουργικό τους έργο.
τῶν αὐτῶν ἡγου- όταν τα εντεταλμένα όργανα της πολιτείας, όπως στην περίπτω-
μένους εἶναι... τῶν ση αυτή η Βουλή, τιμούν τους κακούς και λησμονούν τους αγα-
ἀγαθῶν ἀμνημονεῖν θούς, προσφέρουν σ' αυτήν τη χειρότερη υπηρεσία, διότι χάνουν
την αξιοπιστία τους.
- 26 *εἰ μὲν τις φρού-* οι ποινές, που η πολιτεία μετά από *εισαγγελία* (δημόσια κατη-
ριόν τι προὔδωκεν ἢ γορία ή καταγγελία) επέβαλλε στον κατηγορούμενο για τα ανω-
ναῦς ἢ στρατόπεδόν τέρω δημόσια αδικήματα, ήταν αυστηρότατες (θανατική ποινή,
τι... ἐξημιούτο δήμευση περιουσίας, ατιμία ολόκληρου του γένους). Για τον λόγο
αυτό πολλοί κατηγορούμενοι αυτοεξορίζονταν χωρίς να περιμέ-
νουν την απόφαση (Βλέπε Υπερείδη *Υπέρο Ευξενίπτου* 2-5).
- οὗτος δὲ προδοῦς* ο λόγος αυτός αντιτίθεται προς τον προηγούμενον, όπου το *ἐξ-*
ὄλην τήν πόλιν... *μιούτο* ήταν το φυσικό και λογικό αποτέλεσμα του *προὔδωκεν*.
παρασκευάζεται Τώρα, ενώ η προδοσία είναι πολύ μεγαλύτερη, ο προδότης δεν
προετοιμάζεται για την έσχατη τιμωρία αλλά για τη μεγάλη
τιμή, την έγκριση από τη Βουλή της εκλογής του στο βουλευτικό
αξίωμα.
- καίτοι δικαίως γ' ἄν,* ο κατήγορος αίρει την προηγούμενη αντίφαση και υποδεικνύει
ὅστις... προὔδωκε τήν έμμεσα στους Βουλευτές τι επιβάλλει το δίκαιον. Ο προδότης
ἐλευθερίαν... της ελευθερίας δεν έχει σχέση με την ιδιότητα του Βουλευτή
ἀγωνίζοιτο αλλά με την ιδιότητα του δούλου και δικαιούται τη μεγαλύτερη
τιμωρία.

Ασκήσεις

- 1) Ποιες αντιφάσεις επισημαίνει ο κατήγορος σε περίπτωση επιδοκιμασίας του Φίλωνα;
- 2) Ποιος είναι ο ρόλος των ερωταποκρίσεων (σχήμα υποφοράς-ανθυποφοράς) στον λόγο;
- 3) Τί ἂν οὐν βουλευθέντες ὑμεῖς τοῦτον δοκιμάσαιτε; Να τρέψετε την ευθεία ερώτηση σε πλάγια με εξάρτηση ὁ κατήγορος εἶπεν τοῖς βουλευταῖς.
- 4) α. Να υπογραμμίσετε τη σωστή απάντηση και να την αιτιολογήσετε
Το ρ. δοκεῖ (§24) είναι: α. Προσωπικό β. Απρόσωπο.
β. Με τις λέξεις: δοκεῖ, Φίλων, προδότης, μοι, εἶναι, ἡ πόλις, να σχηματίσετε δύο προτάσεις με προσωπική και απρόσωπη σύνταξη.
- 5) ἡμαρτηκότα, αἰσθάνωνται: α) να αντικατασταθούν χρονικά, β) να αντικατασταθούν εγκλιτικά στο β' ενικό και γ' πληθυντικό πρόσωπο του αορίστου β'. γ) να γραφούν τα ομόριζά των στη ν.ε.
- 6) χάριτας, βελτίους, ναῦς: Να κλιθούν.

Αργυρό νόμισμα (τετράδραχμο) Αθηνών
(β' όψη)

Θυμωμένο

- 27 Ἀκούω δ' αὐτὸν λέγειν ὡς, εἴ τι ἦν ἀδίκημα τὸ μὴ παραγενέσθαι ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ, νόμος ἂν ἔκειτο περὶ αὐτοῦ διαρρήδην, ὥσπερ καὶ περὶ τῶν ἄλλων ἀδικημάτων. οὐ γὰρ οἶεται ὑμᾶς γνῶσεσθαι ὅτι διὰ τὸ μέγεθος τοῦ ἀδικήματος οὐδεὶς περὶ αὐτοῦ ἐγράφη νόμος. τίς γὰρ ἂν ποτε ῥήτωρ ἐνεθυμήθη ἢ νομοθέτης ἤλπισεν ἀμαρτήσεσθαι τινὰ τῶν πολιτῶν τοσαύτην ἀμαρτίαν; οὐ γὰρ ἂν δήπου, εἰ μὲν τις λίποι τὴν τάξιν μὴ αὐτῆς τῆς πόλεως ἐν κινδύνῳ οὕσης ἀλλ' ἐτέρους εἰς τοῦτο καθιστάσης, ἐτέθη νόμος ὡς μέγала ἀδικούντος, εἰ δέ τις αὐτῆς τῆς πόλεως ἐν κινδύνῳ οὕσης λίποι τὴν πόλιν αὐτήν, οὐκ ἂν ἄρα ἐτέθη. <ἦ> σφόδρα γ' ἂν, εἴ τις
- 28 ᾤηθη τινὰ τῶν πολιτῶν ἀμαρτήσεσθαι τι τοιοῦτόν ποτε. τίς δ' οὐκ ἂν εἰκότως ἐπιτιμήσειεν ὑμῖν, εἰ τοὺς μετοίκους μὲν, ὅτι οὐ κατὰ τὸ προσῆκον ἑαυτοῖς ἐβοήθησαν τῷ δήμῳ, ἐτιμήσατε ἄξιως τῆς πόλεως, τοῦτον δέ, ὅτι παρὰ τὸ προσῆκον ἑαυτῷ προὔδωκε τὴν πόλιν, μὴ κολάσετε, εἰ μὴ γε ἄλλω τινι
- 29 μείζονι, τῇ γε παρουσίᾳ ἀτιμῆ; ἀναμνήσθητε δὲ δι' ὅ τι ποτὲ τοὺς ἀγαθοὺς ἄνδρας γενομένους περὶ τὴν πόλιν τιμᾶτε καὶ τοὺς κακοὺς ἀτιμάζετε. ἐδείχθη γὰρ ἀμφοτέρα ταῦτα οὐ τῶν γεγενημένων μᾶλλον τι ἔνεκα ἢ τῶν γενησομένων, ἴν' ἀγαθοὶ προθυμῶνται γίγνεσθαι ἐκ παρασκευῆς, κακοὶ δὲ μηδὲ ἐξ ἑνὸς τρόπου ἐπιχειρῶσιν.

Αἰτιολόγησι τῆς ἀνυπαρξίας νόμου σχετικοῦ μετὰ τὸ ἀδίκημα

Ἡ ἀντίθετη στάσις μετοίκων-Φίλων

Ἡ παιδευτικὴ ἀξία τιμῶν καὶ ποινῆς

Θυμωμένα σχόλια

- 27 **παραγίνομαι** παρευρίσκομαι
διαρρήδην ρητῶς, σαφῶς
γιγνώσκω αποφασίζω, κρίνω
ἀκούω + αιτιατική + ειδικό ἀπρμφ. πληροφοροῦμαι, ἀκούω. Ἐκφράζεται ἕνα ἀβέβαιο γεγονός, μια φήμη
τὸ μὴ παραγενέσθαι ἐναρθρο ἀπρμφ. υποκείμενο του ρ.
δήπου βέβαια, υποθέτω, ἀν δὲν ἀπατάμαι

28	λείπω τὴν τάξιν	εγκαταλείπω τη θέση μου στη μάχη
	ἧ	(βεβαιωτικό επίρρημα) πράγματι, βέβαια
	ἦ σφόδρα γ' ἄν (ἐτίθετο νόμος)	οπωσδήποτε βέβαια θα θεσπιζόταν νόμος
	οὔσης	μτχ. απόλυτη χρονικοῦποθετική
29	εἰς τοῦτο	εμπρόθ. προσδιορισμός της κατάστασης
	τὰ προσήκοντα	τα αρμόζοντα, τα πρέποντα, τα καθήκοντα
	οὐ κατὰ τὸ προσήκον ἑαυτοῖς	= ὑπὲρ τοῦ προσήκοντος υπέρ του δέοντος, περισσότερο απ' ὅτι τους ἔπρεπε, ξεπερνώντας τα καθήκοντά τους, ὄχι σύμφωνα με τα καθήκοντά τους
	παρὰ τὸ προσήκον	παρά το καθήκον
	γε	βέβαια, τουλάχιστον
	ἀτιμία	στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων
	εἰ... ἐτιμήσατε	αιτιολογική πρότ. υποθετικής αιτιολογίας
	τῆς πόλεως	γενική της αξίας
	ὅτι... ἐβοήθησαν τῷ δήμῳ	αιτιολογική πρότ. πραγματικής αιτιολογίας
	κατὰ τὸ προσήκον	εμπρόθ. προσδ. της συμφωνίας
	ἑαυτοῖς	αντικείμενο στο προσήκον
	ἀτιμία	δοτική του τρόπου
30	προθυμέομαι, -οὔμαι	προθυμοποιούμαι
	ἐκ παρασκευῆς	μετά από προετοιμασία, από πρόθεση, εκ προμελέτης
	μηδ' ἐξ ἑνὸς τρόπου	με κανένα τρόπο
	τούς γενομένους	επιθετική μτχ. αντικείμενο του ρ. τιμᾶτε
	ἐδείχθη γὰρ ἀμφοτέρα ταῦτα	αττική σύνταξη
	τῶν γεγενημένων ἔνεκα	(αναστροφή προθέσεως) εμπρόθ. προσδ. της αιτίας
	ἔνεκα τῶν γενησομένων	εμπρόθ. προσδ. του σκοπού

Ἑρμηνευτικά σχόλια

27 Διαμετρικά αντίθετη η ερμηνεία του Φίλωνα και του κατηγορού για το νομοθετικό κενό σχετικά με την κατηγορία. Ο παραγωγι-

κός συλλογισμός του Φίλωνα έχει ως εξής:

Για όλα τα αδικήματα έχουν γραφεί νόμοι.

Για την απουσία μου τον καιρό εκείνο δεν έχει γραφεί νόμος.

Άρα η απουσία μου δεν αποτελεί αδικήμα.

Ο κατηγορος αντίθετα συνδέει την ανυπαρξία νόμου με το μέγεθος του αδικήματος που το κατέστησε απρόβλεπτο από ρήτορα ή νομοθέτη. Έτσι μόνον αίρεται η αντίφαση στην επόμενη §28, να έχει δηλ. θεσπισθεί νόμος για το μεγάλο αδικήμα της λιποταξίας, ενώ για το πολύ μεγαλύτερο της εγκατάλειψης πόλεως, και μάλιστα όταν αυτή κινδυνεύει, να μην έχει θεσπισθεί.

29 *εἰ τοὺς μετοίκους
μὲν... ἐτιμήσατε...,
τοῦτον δὲ... μὴ κολά-
σετε... ἀτιμίᾳ*

ισχυρότατο το επιχείρημα του κατηγορού που στηρίζεται στην αντίθετη συμπεριφορά μετοίκων και Φίλωνα προς την πόλη. Η αντίθεση αυτή γίνεται ισχυρότερη με τις επί μέρους αντιθέσεις ἐβοήθησαν <.... > προὔδωκεν, οὐ κατὰ τὸ προσῆκον <.....> παρὰ τὸ προσῆκον οι οποίες, αν ληφθεί υπόψη η διαφορετική κοινωνική ιδιότητα μετοίκου-πολίτη και οι διαφορετικές τους υποχρεώσεις, είναι καταδικαστικές για τον Φίλωνα. Αν όμως οι Βουλευτές επιδείξουν αντιφατική συμπεριφορά (τοὺς μετοίκους μὲν ἐτιμήσατε ἀξίως τῆς πόλεως, τοῦτον δὲ μὴ κολάσετε τῆ γε παρούση ἀτιμίᾳ) είναι λογικό να επικριθούν.

30 *ἐδείχθη γὰρ
ἀμφότερα ταῦτα οὐ
τῶν γεγεννημένων... ἢ
τῶν γενησομένων*

η απονομή τιμών στους αγαθούς άνδρες και η επιβολή ποινών στους κακούς (ἀμφότερα ταῦτα) έχουν αιτία, αλλά πολύ περισσότερο ενδιαφέρει την πολιτεία ο σκοπός τους που είναι αντίστοιχα προτρεπτικός και αποτρεπτικός, δηλ. παιδευτικός. Έμμεση υπόδειξη στους Βουλευτές για τη λήψη δίκαιης και παιδευτικής απόφασης. Για την ανάγκη να λάβουν οι δικαστές μια τέτοια απόφαση αναφέρεται ο Λυσίας και στο λόγο του Κατά των Σιτοπωλών 19-20: «... αν τους καταδικάσετε (τους Σιτοπώλες) σε θάνατο, οι υπόλοιποι θα γίνουν κοσμιότεροι αν όμως τους αφήσετε ατιμώρητους, θα τους έχετε δώσει το δικαίωμα να κάνουν ό,τι θέλουν. Πρέπει όμως, κύριοι δικαστές, να μην τους τιμωρείτε μόνον για τα περασμένα αλλά και για παραδειγματισμό αυτών που πρόκειται να γίνουν σιτοπώλες».

Ασκήσεις

- 1) Πότε ο νόμος έχει παιδευτικό χαρακτήρα;
- 2) Πώς συνδυάζετε την αναφορά του κατηγορούμενου στους μετόικους με τη ζωή του Λυσία;
- 3) Πώς ερμηνεύει το μέγεθος του αδικήματος ο Φίλων και ο κατηγορός; Ποια ερμηνεία σας φαίνεται πειστικότερη;
- 4) Να χαρακτηρισθούν οι υποθετικοί λόγοι του κειμένου.
- 5) οἴεται, ἀμαρτήσασθαι: Να γραφούν τα συνώνυμα στην α.ε. και τα ομόριζά τους στη ν.ε.
- 6) Τίς γὰρ ἂν ποτε... τοσαύτην ἄμαρτίαν; (§ 27).
  - α. Να ξαναγράψετε την περίοδο στον πληθυντικό μετατρέποντας τη δυννητική οριστική σε δυννητική ευκτική.
  - β. Τι είδος απαρεμφατικής σύνταξης υπάρχει στην περίοδο; Να αιτιολογήσετε την απάντησή σας.

Η Αθηνά δίνει το χέρι της στον Δῆμο των Αθηναίων (Εκδοτ. Αθηνών)

Χείμενο

- 31 ἔτι δὲ ἐνθυμήθητε· ποίων ἂν ὑμῖν δοκεῖ οὗτος ὄρκων φροντίσαι, ὃς ἔργω τοὺς πατρίους θεοὺς προὔδωκεν; ἢ πῶς ἂν χρηστόν τι βουλευῆσαι περὶ τῆς πολιτείας, ὃς οὐδὲ ἐλευθερῶσαι τὴν πατρίδα ἐβουλήθη; ἢ ποῖα ἂν ἀπόρρητα τηρήσαι, ὃς οὐδὲ τὰ προειρημένα ποιῆσαι ἠξίωσε; πῶς δ' εἰκὸς ἔστι τοῦτον, ὃς οὐδὲ τελευταῖος ἐπὶ τοὺς κινδύνους ἦλθε, πρότερον τῶν κατεργασαμένων <ἦ> καὶ οὕτω συντιμηθῆναι; σχέτλιον δ' ἂν εἶη, εἰ οὗτος μὲν ἅπαντας τοὺς πολίτας περὶ οὐδενὸς ἠγήσατο, ὑμεῖς δὲ τοῦτον ἕνα ὄντα μὴ ἀποδοκιμάσαιτε. ὁρῶ δὲ τινὰς οἱ νῦν μὲν τούτῳ παρασκευάζονται βοηθεῖν καὶ δεῖσθαι ὑμῶν, ἐπειδὴ ἐμὲ οὐκ ἐδύναντο πείσαι· τότε δέ, ὅτε οἱ κίνδυνοι μὲν ὑμῖν καὶ οἱ μέγιστοι ἀγῶνες ἦσαν, τὰ δὲ ἄθλα αὐτῇ ἡ πολιτεία ἔκειτο, καὶ ἔδει οὐ μόνον περὶ τοῦ βουλευεῖν ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς ἐλευθερίας ἀγωνίζεσθαι, τότε οὐκ ἐδέοντο αὐτοῦ βοηθῆσαι καὶ ὑμῖν καὶ κοινῇ τῇ πόλει, καὶ μὴ προδοῦναι μήτε τὴν πατρίδα μήτε τὴν βουλήν, ἧς νῦν ἄξιοι τυχεῖν οὐ μετὸν αὐτῶ, ἄλλων γε κατεργασαμένων. μόνος δὴ, ὦ βουλή, δικαίως οὐδ' ἂν ἀγανακτοίη μὴ τυχῶν· οὐ γὰρ ὑμεῖς νῦν αὐτὸν ἀτιμάζετε, ἀλλ' αὐτὸς αὐτὸν τότε ἀπεστέρησεν, ὅτε οὐκ ἠξίωσεν, ὥσπερ νῦν προθύμως κληρωσόμενος ἦλθε, καὶ τότε διαμαχοῦμενος περὶ αὐτῆς καταστῆναι μεθ' ὑμῶν.

Οἱ λόγοι ἀποτυχίας του Φίλωνα ὡς βουλευτή

Ἐλεγχος τῆς στάσης των συνηγόρων του Φίλωνα

Ὁ Φίλων μόνος υπεύθυνος τῆς ἀποδοκιμασίας του

Ὑγλωσσικά σχόλια

- 31 φροντίζω τῶν ὄρκων τηρώ, σέβομαι τους ὄρκους
κατεργάζομαι (ἀπόλ.) εργάζομαι, πετυχαίνω
σχέτλιος, -α, -ον καὶ σχέτλιος, -ος, -ον ἄθλιος, φρικτός, ἐλεεινός, δυστυχής
περὶ οὐδενὸς ἠγοῦμαι δεν υπολογίζω, δε λογαριάζω καθόλου
δοκεῖ το ρ. προσωπικό για να τονιστεῖ το πρόσωπο
ὄντα ἐναντιωματική μτχ.

- 32 οὐ μετόν αὐτῷ ἐνὼ δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα
 βοηθεῖν ἀπρμφ. τοῦ σκοποῦ
 κοινῇ ἐπιρρ. προσδ. τοῦ τρόπου
 ἧς... αὐτῷ ἀναφορική προσδιοριστική πρότ.
- 33 μὴ τυχόν (τῆς βουλήs) ἀν δε γίνονται βουλευτῆs
 διαμάχομαι πολεμῶ μέχρι τέλους
 καθίσταμαι μετὰ τινος παρατάσσομαι με κάποιον
 καταστῆναι τελικό ἀπρμφ. ἀντικείμενο τοῦ ἠξίωσεν
 διαμαχοῦμενος τελική μτχ. ἀπό τὸ ἀπρμφ. σκόπιμης ἐνέρ-
 γειας καταστῆναι

Ἑρμηνευτικά σχόλια

- 31 ποίων... ὄρκων ἡ πεποίθησις τοῦ κατηγοροῦ ὅτι ὁ Φίλων δὲν πρόκειται νὰ τηρήσει
 φροντίσαι, ὃς ἔργω τὸν βουλευτικό ὄρκο (βλέπε σχόλια §1), στηρίζεται στο γεγονός
 τοὺς πατέριους θεοὺς ὅτι ὁ Φίλων πρόδωσε ἤδη τὸν ἐφηβικό ὄρκο, (βλ. σελ. 408) τὸν
 προῦδωκε; ὁποῖον οἱ ἐφηβοὶ ὀρκίζονταν στο ἱερό τῆς Ἀγλαύρου Ἀθηνάς καὶ
 ὁ ὁποῖος περιλαμβάνει τὴ φράση «ἱερά τὰ πάτρια». Ἡ ἀπαράδε-
 κτη στάσις τοῦ Φίλωνα κατὰ τὴν ἀποκατάστασις τῆς δημοκρατίας
 ἀποτελεῖ ἐμπρακτικὴ προδοσία πρὸς τοὺς πατέριους θεοὺς.
- πῶς ἂν χρηστόν τι ὁ ἀτομικισμὸς τοῦ Φίλωνα, ἐξ αἰτίας τοῦ ὁποῖου ἀρνήθηκε νὰ
 βουλευσαι, ὃς οὐδὲ ἐλευθερώσει τὴν πατρίδα, τὸν καθιστᾷ ἀνίκανον νὰ σκεφθεῖ καὶ
 ἐλευθερώσαι... νὰ ἀποφασίσαι τὸ καλὸ γιὰ τὴν πόλιν. Κάτι τέτοιο ἀπαιτεῖ συνεί-
 ἐβουλήθη; δησις πολίτου, ἡ ὁποία ἀπουσιάζει ἀπὸ τοῦ Φίλωνα.
- ἀπόρρητα τηρῆσαι... ὁ ῥήτορας με τὴν ὠραιότατη αὐτὴ παρονομασία ἐπισημαίνει
 οὐδὲ τὰ προειρημένα τὸν κίνδυνον ποῦ ἡ πόλις θα ἀντιμετωπίσει, ἀν ὁ Φίλων γίναι
 ποιῆσαι Βουλευτῆς καὶ γνώστης λόγῳ τῆς ἰδιότητάς τοῦ τῶν κρατικῶν
 μυστικῶν. Ἡ διαφύλαξις τῶν ἀπορρητῶν ἀπαιτεῖ ὑψηλὸ αἶσθημα
 εὐθύνης, ποῦ ὁ Φίλων ὡς προδότης τῶν πατρίων θεῶν καὶ τῆς
 πατρίδος (τὰ προειρημένα) δε διαθέτει.
- πῶς δ' εἰκόσ ἐστι... ἡ ὠραιότατη ἀντίθεσις «ὃς οὐδὲ τελευταῖος ἐπὶ τοὺς κινδύνους
 συντιμηθῆναι; ἦλθε <.....> πρότερον τῶν κατεργασαμένων» καθιστᾷ τὸ συ-
 ντιμηθῆναι παράλογο καὶ ἀδικο. Ἡ ἐπιβράβευσις τῶν ἀνικάνων
 μειώνει τὴν προσφορὰ τῶν ἱκανῶν.
- 32 ὀρῶ δὲ τινὰς οἶ... πρόκειται γιὰ τοὺς συνηγόρους τοῦ Φίλωνα, οἱ ὁποῖοι θα πα-
 παρασκευάζονται ρακαλέσουν τοὺς Βουλευτῆς νὰ ἐγκρίνουν τὴν ἐκλογὴ τοῦ στο

βοηθεῖν καὶ δεῖσθαι βουλευτικό αξίωμα.

ὕμῶν

ἐπειδὴ ἐμέ οὐκ οἱ συνήγοροι του Φίλωνα προσπάθησαν να μεταπείσουν τον κα-
ἐδύναντο πείσαι τήγορο να αποσύρει την κατηγορία, αλλά χωρίς αποτέλεσμα.

ὄτε οἱ κίνδυνοι μὲν οἱ αγώνες για την αποκατάσταση της δημοκρατίας είναι πράγ-
ὕμιν καὶ οἱ μέγιστοι ματι μέγιστοι και οι κίνδυνοι ανάλογοι. Πρβλ. «Θέλει αρετήν
ἀγῶνες ἦσαν και τόλμην η ελευθερία» (Α. Κάλβου, Ωδὴ εἰς Σάμον). Ο κα-
τήγορος προσπαθεῖ να κερδίσει τη συμπάθεια των Βουλευτῶν
τονίζοντας τη μεγάλη συμβολή τους στους αγώνες σε αντίθεση
με τη στάση του Φίλωνα (ἔδει ἀγωνίζεσθαι και περὶ τῆς ἐλευθε-
ρίας ...καὶ μὴ προδοῦναι μήτε τὴν πατρίδα μήτε τὴν βουλὴν).

τότε οὐκ ἐδέοντο ο κατήγορος με έξυπνο τρόπο τονίζει την αντιφατική συμπερι-
αὐτοῦ βοηθησαι και φορά των συνηγῶρων στην προσπάθειά του να τους καταστήσει
ὕμιν καὶ κοινῇ τῇ αναξιόπιστους. Η αντίθεση «νῦν μὲν παρασκευάζονται βοηθεῖν
πόλει και δεῖσθαι ὑμῶν <.....> τότε δὲ οὐκ ἐδέοντο αὐτοῦ βοηθησαι
και κοινῇ τῇ πόλει» είναι χαρακτηριστική.

33

Ο Φίλων δεν αγαπά τον θεσμό της Βουλῆς (οὐκ ἠξίωσεν και
τότε διαμαχοῦμενος περὶ αὐτῆς καταστῆναι μεθ' ὑμῶν) αλλά
το αξίωμα (νῦν προθύμως κληρωσόμενος ἦλθε). Ο ίδιος λοιπόν
ως αποκλειστικά υπεύθυνος για τυχόν αποκλεισμό του δεν είναι
δίκαιο να αγανακτεῖ.

Ἀσκήσεις

- 1) Γιατί ο κατήγορος θεωρεῖ την επιδοκιμασία του Φίλωνα αφύσικη και φρικτὴ πράξη;
- 2) Ποια είναι η αντιφατικὴ συμπεριφορὰ των συνηγῶρων του Φίλωνα;
- 3) Να χαρακτηρισθῶν συντακτικὰ οἱ ἀπόλυτες μετοχές του κειμένου και να αναλυθῶν.
- 4) ὅς... προῦδωκεν, παρασκευάζονται βοηθεῖν, κληρωσόμενος ἦλθε: Να αντικαταστα-
θῶν με ισοδύναμες συντακτικὰ εκφράσεις.
- 5) προῦδωκεν, μεθ' ὑμῶν: Να περιγράψετε το φθογγικό πάθος των λέξεων. Να σχηματί-
σετε ἀνάλογα φθογγικά πάθη στις ἀκόλουθες λέξεις: τὸ ἐναντίον, ἀπὸ ἐμοῦ, και ἐγώ,
ἐπὶ ὑμῶν, και εἶτα, τοῦ ἀνδρός, τοῦ ἀτέρου, κακὰ ἔπαθον, ἀπὸ ἔχω.
- 6) ἐνθυμήθητε, δεῖσθαι: Να αντικατασταθῶν χρονικὰ και να γραφεῖ το β' ενικό και γ'
πληθυντικό πρόσωπο του χρόνου τους σε ὅλες τις εγκλίσεις.
- 7) Να υπογραμμίσετε τη σωστὴ ἀπάντηση και να την αιτιολογήσετε.
Η λέξη βουλευσαι (παρ. 31) είναι
α. Απαρέμφατο
β. Ευκτική
γ. Προστακτική

ΕΠΙΛΟΓΟΣ 34

«Ὁ δ' ἐπίλογος σύγκειται ἐκ τεττάρων, ἕκ τε τοῦ πρὸς ἑαυτὸν κατασκευάσαι εὖ τὸν ἀκροατὴν καὶ τὸν ἐναντίον φραύλως, καὶ ἐκ τοῦ αὐξῆσαι καὶ ταπεινώσαι, καὶ ἐκ τοῦ εἰς τὰ πάθη τὸν ἀκροατὴν καταστήσαι, καὶ ἐξ ἀναμνήσεως»

Αριστοτέλης, Ρητορική Ι 19, 1419β11

Χείμενο

- 34 Ἰκανά μοι νομίζω εἰρῆσθαι, καίτοι πολλά γε παραλιπών ἄλλὰ πιστεύω ὑμᾶς καὶ ἄνευ τούτων αὐτοὺς τὰ συμφέροντα τῇ πόλει γνώσεσθαι. οὐ γὰρ ἄλλοις τισὶν ὑμᾶς δεῖ περὶ τῶν ἀξίων ὄντων βουλευεῖν τεκμηρίοις χρῆσθαι ἢ ὑμῖν αὐτοῖς, ὅποιοί τινες ὄντες αὐτοὶ περὶ τὴν πόλιν ἐδοκιμάσθητε. ἔστι γὰρ τὰ τούτου ἐπιτηδεύματα καινὰ παραδείγματα καὶ πάσης δημοκρατίας ἀλλότρια.
- Ο κατήγορος επαινεῖ τους βουλευτές. Αντιδημοκρατικό το ἦθος του Φίλωνα**

Γλωσσικά σχόλια

- 34
ὅποιοί τινες ὄντες	επειδὴ εἰστε τέτοιοι ἄνθρωποι, επειδὴ δεῖξατε τέτοια διαγωγή
ἀλλότριος, -α, -ον	ξένος, εχθρικός
μοι	δοτική προσωπική του ποιητικού αιτίου
παραλιπών	εναντιωματική μτχ.
ἀλλὰ πιστεύω... γνώσεσθαι	η συντακτική σειρά είναι: ἀλλὰ πιστεύω ὑμᾶς αὐτοὺς γνώσεσθαι τὰ συμφέροντα τῇ πόλει καὶ ἄνευ τούτων
οὐ γὰρ ἄλλοις τισίν... ἢ ὑμῖν αὐτοῖς	η συντακτική σειρά είναι: οὐ γὰρ δεῖ χρῆσθαι ἄλλοις τισὶν τεκμηρίοις ἢ ὑμῖν αὐτοῖς περὶ τῶν ὄντων ἀξίων βουλευεῖν
βουλευεῖν	απρμφ. της αναφοράς ἀπό το ἐπίθ. ἀξίων
τεκμηρίοις	κατηγορούμενο στο ἄλλοις τισίν
ὄντες	αιτιολογική μτχ.
περὶ τὴν πόλιν	εμπρόθ. προσδ. της αναφοράς
δημοκρατίας	γενική κτητική στο ἐπίθ. ἀλλότριος

Ερμηνευτικά σχόλια

- 34 *Ίκανά μοι νομίζω εἰρήσθαι, καίτοι πολλά γε παραλιπών* παρόμοια φράση χρησιμοποιεί ο Λυσίας και στον λόγο του *Περί του Σηκού* 9: «ἀλλὰ γάρ, ὦ βουλή, περὶ μὲν τῶν πρότερον γεγενημένων πολλά ἔχων εἰπεῖν ἱκανὰ νομίζω τὰ εἰρημένα». Το σχήμα της υποσιώπησης (βλέπε και §20) εκφράζει μεν την καλή διάθεση του ρήτορα να μην κουράσει τους Βουλευτές, ίσως όμως χρησιμοποιείται από έλλειψη άλλων αποδεικτικών στοιχείων.
- οὐ γὰρ ἄλλοις τισίν... ἢ ὑμῖν αὐτοῖς, ὅποιοί τινες ὄντες ἐδοκιμάσθητε* ο ρήτορας την πιο κρίσιμη στιγμή πλέκει το εγκώμιο των Βουλευτών, υποδεικνύοντας την προσφορά τους προς την πόλη ως μέτρο κρίσεως για το βουλευτικό αξίωμα.
- ἔστι γὰρ τὰ τούτου ἐπιτηδεύματα καινὰ παραδείγματα καὶ πάσης δημοκρατίας ἀλλότρια* το νέο ήθος που εκφράζει η στάση του Φίλωνα, δηλ. η πρόταξη του ατομικού συμφέροντος έναντι του συμφέροντος της πόλεως, αποτελεί παράδειγμα προς αποφυγή, διότι είναι ξένο προς την έννοια του Αθηναίου πολίτη και κάθε δημοκρατίας.

Ασκήσεις

- 1) Σε τι συνίσταται ο έπαινος του κατηγορού προς τους Βουλευτές και πού αποσκοπεί;
- 2) Ο κατηγορος χαρακτηρίζει τα επιτηδεύματα του Φίλωνα *καινά παραδείγματα και πάσης δημοκρατίας ἀλλότρια*. Ισχύουν οι χαρακτηρισμοί αυτοί σήμερα;
- 3) *ϊκανά μοι νομίζω εἰρήσθαι*: Να μετατρέψετε τη σύνταξη σε ενεργητική.
- 4) Να μεταφέρετε στην αρχαία ελληνική την ακόλουθη φράση: Νομίζω ότι πρέπει εσείς, επειδή είστε άξιοι βουλευτές, να αποφασίσετε αυτά που συμφέρουν την πόλη.
- 5) *ὕμιν αὐτοῖς, ὅποιοί τινες*: Να κλιθούν.

Ασκήσεις γενικής θεώρησης

- 1) Να σκιαγραφήσετε το ήθος του Φίλωνα.
- 2) Εάν ήσαστε εσείς στη θέση του Βουλευτή-κριτή, τι απόφαση θα εκδίδατε και πού κυρίως θα στηρίζατε την απόφασή σας;
- 3) Ο λόγος «Κατά Φίλωνος» δικαιολογεί την αναγκαιότητα ύπαρξης της δοκιμασίας ως βασικού δημοκρατικού θεσμού;
- 4) Πώς είναι δυνατόν σήμερα να εξασφαλισθεί η εκλογή των πραγματικά αξίων στο βουλευτικό αξίωμα;

Εισαγωγή

Βασικό θεσμό για τη θεμελίωση και διασφάλιση του δημοκρατικού πολιτεύματος στην Αθήνα των κλασικών χρόνων αποτελούσε η δοκιμασία των αρχόντων, αιρετών και κληρωτών. Κάθε δηλ. Αθηναίος πολίτης, προκειμένου να ασκήσει οποιοδήποτε αξίωμα, έπρεπε μετά την εκλογή του να υποστεί μια υποχρεωτική εξέταση που στόχευε στο να διαπιστωθεί αν πληρούνταν οι νόμιμες προϋποθέσεις για την ανάληψη των καθηκόντων του και αν ήταν άξιος του λειτουργήματος που είχε κληθεί να αναλάβει. Η δοκιμασία γινόταν αρχικά ενώπιον της Βουλής των πεντακοσίων· αργότερα όμως προστέθηκε και ένα δεύτερο στάδιο ενώπιον του δικαστηρίου της Ηλιαίας για όσους αποδοκίμαζε η Βουλή και ασκούσαν έφεση (Αριστ. Αθην. Πολ. 55.2 και 45.3, Δημ. κατά Λεπτ. 90).

Ο Μαντίθεος από το Θορικό της Ακαμαντίδος φυλής κληρώθηκε βουλευτής και δοκιμάζεται. Εμφανίστηκε όμως στη Βουλή ένας Αθηναίος, ο οποίος τον κατηγορεί ότι υπηρέτησε ως ιππέας των Τριάκοντα, επειδή το όνομά του ήταν γραμμένο στον κατάλογο στον οποίο είχαν αναγραφεί τα ονόματα όλων όσοι υπηρέτησαν ως ιππείς επί των Τριάκοντα.* Ο κατήγορος, εκμεταλλευόμενος προφανώς το μίσος των δημοκρατών Αθηναίων για τους Τριάκοντα και τους οπαδούς τους ελπίζει στην καταδίκη του Μαντιθέου και στην ακύρωση της εκλογής του, αν και πέρασαν αρκετά χρόνια από τότε. Ο Μαντίθεος δεν μπορεί να αρνηθεί την αναγραφή του ονοματός του στον κατάλογο, προσπαθεί όμως να πείσει το δικαστήριο ότι το γεγονός αυτό δεν αποτελεί απόδειξη ενοχής. Ισχυρίζεται ότι η γύψινη σανίδα, όπου ήταν γραμμένα τα ονόματα των ιππέων, ήταν εκτεθειμένη και ο καθένας μπορούσε να σβήσει όποιο όνομα ήθελε και να γράψει ένα άλλο. Το σημαντικότερο όμως επιχείρημά του ήταν ότι αυτός δεν έγινε ιππέας, διότι ο φύλαρχος δεν εισέπραξε από αυτόν την κατάσταση, δηλ. τη χρηματική προκαταβολή που έπαιρναν οι ιππείς από το δημόσιο ταμείο και την οποία επέστρεφαν με τη λήξη της θητείας τους, αφού μάλιστα απουσίαζε από την Αθήνα την εποχή των Τριάκοντα.

Ο Μαντίθεος βρίσκει την ευκαιρία να μιλήσει διεξοδικά για τη ζωή του με πειστικότητα και αξιοπρέπεια. Εμφανίζεται ως τίμιος αδελφός, ενάρετος άνθρωπος, γενναίος στρατιώτης και χρηστός πολίτης.

Ο λόγος αυτός θεωρείται από τους καλύτερους του Λυσία, διότι ο δεινός αυτός λογογράφος με το χάρισμα της ηθοποιίας του απεικονίζει αριστοτεχνικά τον πελάτη του.

Ο χρόνος της απαγγελίας του δεν είναι γνωστός. Από στοιχεία όμως του λόγου, όπως α) η μνημονευόμενη εκστρατεία στην Κόρινθο το 394 π.Χ., β) άλλες εκστρατείες και φρουρές (βλ. και Ξεν. Ελλ. 4.4.30) που φθάνουν μέχρι το 392 π.Χ. και γ) η αναφορά του Μαντιθέου

* Ο Ξενοφών στα *Ελληνικά* του 3.1.4 αναφέρει ότι, όταν ο Σπαρτιάτης στρατηγός Θίβρων ζήτησε από τους Αθηναίους τριακόσιους ιππείς, για την εκστρατεία του στη Μ. Ασία εναντίον των Περσών, οι Αθηναίοι του έστειλαν από εκείνους που είχαν υπηρετήσει ως ιππείς επί των Τριάκοντα, γιατί νόμιζαν ότι θα ήταν κέρδος για τον λαό να αποδημήσουν και να σκοτωθούν.

στον Θρασύβουλο που ακόμα ζούσε και φονεύθηκε στην Άσπενδο της Παμφυλίας το 389 π.Χ. (Ξεν. Ελλ. 4.4.30), συμπεραίνουμε ότι εκφωνήθηκε μεταξύ των ετών 392-389 π.Χ.

Δεν γνωρίζουμε αν η δοκιμασία του Μαντιθέου υπήρξε γι' αυτόν επιτυχής. Συνήθως όμως η επιτυχημένη απολογία προδικάζει και το αποτέλεσμα.

Η δομή του λόγου

Η τάξη, δηλ. η διάκριση του ρητορικού λόγου στα μέρη του, είναι για τον Λυσία στερεότυπη. Για τη σταθερότητα αυτή ξεχωρίζει ανάμεσα στους άλλους ρήτορες. Έτσι και ο λόγος αυτός αποτελείται από τα εξής μέρη:

A. Προοίμιο (exordium) §§1-3

B. Διήγηση (narratio) - Πίστη ή Απόδειξη (probatio ή argumentatio) §§4-19

Γ. Επίλογος (peroratio) §§20-21

Η διήγηση δεν περιλαμβάνει μόνον έκθεση γεγονότων σχετικών με το κατηγορητήριο, αλλά και γεγονότα που χρησιμοποιούνται ως αποδεικτικά στοιχεία όχι μόνο για την αναίρεση της κατηγορίας αλλά και για την προβολή της υποδειγματικής συμπεριφοράς του κατηγορουμένου στον ιδιωτικό και δημόσιο βίο του. Έτσι η διήγηση στο μεγαλύτερο μέρος του λόγου λειτουργεί ως απόδειξη.

Αναλυτικότερα η διάρθρωση του λόγου έχει ως εξής:

A. ΠΡΟΟΙΜΙΟ §§1-3

α. Ο Μαντίθεος πιστεύει ότι μετά την απολογία του οι Βουλευτές θα εγκρίνουν τη βουλευτική του εκλογή.

β. Έκθεση της κατηγορίας: Υπήρέτση ως ιππέας επί των Τριάκοντα.

B. ΔΙΗΓΗΣΗ - ΑΠΟΔΕΙΞΗ §§4-19

4-8. Αναίρεση της κατηγορίας

9-19. Απολογία του Μαντιθέου για όλη τη ζωή του.

10. Η συμπεριφορά του Μαντιθέου στην ιδιωτική ζωή του.

11-12. Η συμπεριφορά του Μαντιθέου στη δημόσια ζωή του.

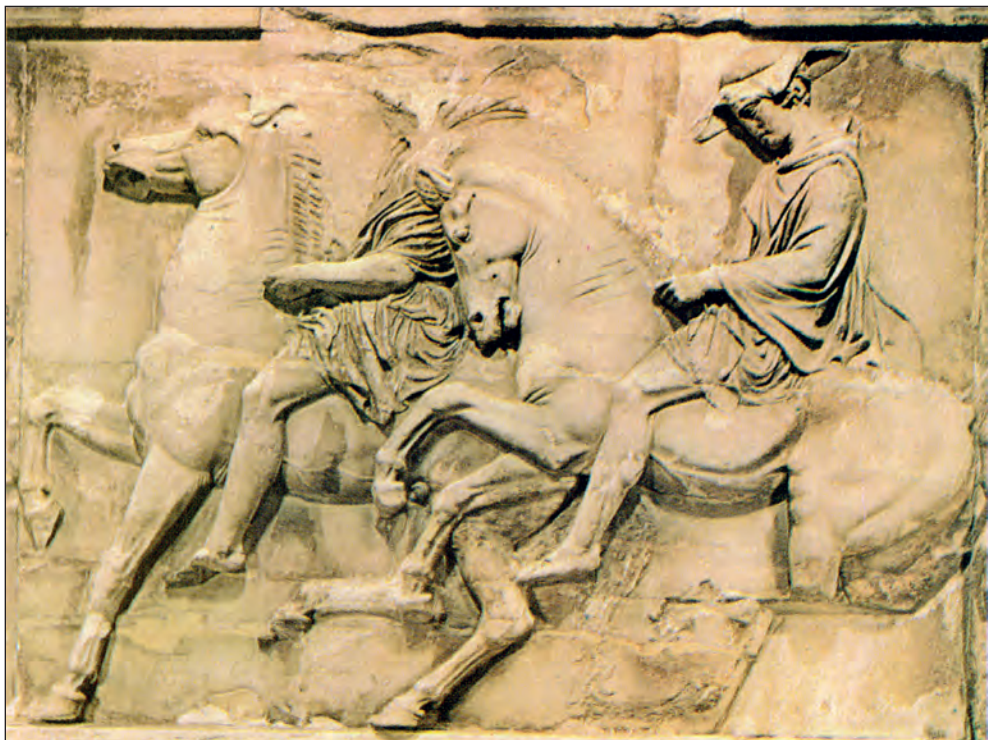
13-17. Η στρατιωτική συμπεριφορά του Μαντιθέου και η σκοπιμότητά της.

18-19. Το κριτήριο αξιολόγησης του πολίτη.

Γ. ΕΠΙΛΟΓΟΣ §§20-21

α. Η πρώτη δημηγορία του Μαντιθέου και ο σκοπός της.

β. Το κίνητρο της ενασχόλησης του Μαντιθέου με τα κοινά.

Αθηναίοι Ιππείς (Εκδοτική Αθηνών)

XVI ΕΝ ΒΟΥΛΗΙ ΜΑΝΤΙΘΕΩΙ ΔΟΚΙΜΑΖΟΜΕΝΩΙ ΑΠΟΛΟΓΙΑ

ΠΡΟΟΙΜΙΟ 1-3

«Ἔστι δὲ προοίμιον καθόλου μὲν εἰπεῖν ἀκροατῶν παρασκευὴ καὶ τοῦ πράγματος ἐν κεφαλαίῳ μὴ εἰδόσι δήλωσις, ἵνα γιγνώσκωσι, περὶ ὧν ὁ λόγος, παρακολουθοῦσί τε τῇ ὑποθέσει, καὶ ἐπὶ τὸ προσέχειν παρακαλέσαι καὶ καθ' ὅσον τῷ λόγῳ δυνατὸν εὖνους ἡμῖν αὐτοὺς ποιῆσαι»

Αναξιμένης ο Λαμψακηνός 29, 1, 1436α 33

Ὁκείμενο

- 1 Εἰ μὴ συνήδη, ὦ βουλή, τοῖς κατηγοροῖς βουλομένοις **Ὁ Μαντίθεος ἐλπίζει**
ἐκ παντὸς τρόπου κακῶς ἐμὲ ποιεῖν, πολλὴν ἂν αὐτοῖς χά- **στην ἐγκρίση της**
ριν εἶχον ταύτης τῆς κατηγορίας· ἡγοῦμαι γὰρ τοῖς ἀδίκως **βουλευτικῆς του**
διαβεβλημένοις τούτους εἶναι μεγίστων ἀγαθῶν αἰτίους, **εκλογῆς**
οἵτινες ἂν αὐτοὺς ἀναγκάζωσιν εἰς ἔλεγχον τῶν αὐτοῖς βε-
2 βιωμένων καταστῆναι. ἐγὼ γὰρ οὕτω σφόδρα ἐμαυτῷ πι-
στεύω, ὥστ' ἐλπίζω καὶ εἴ τις πρὸς με τυγχάνει ἀηδῶς [ἢ
κακῶς] διακείμενος, ἐπειδὴν ἐμοῦ λέγοντος ἀκούσῃ περὶ
τῶν πεπραγμένων, μεταμελήσειν αὐτῷ καὶ πολὺ βελτίω με
3 εἰς τὸν λοιπὸν χρόνον ἡγήσεσθαι. ἀξιῶ δέ, ὦ βουλή, ἐὰν μὲν
τοῦτο μόνον ὑμῖν ἐπιδείξω, ὡς εὖνους εἰμὶ τοῖς καθεστη-
κόσι πράγμασι καὶ ὡς ἠνάγκασμαι τῶν αὐτῶν κινδύνων
μετέχειν ὑμῖν, μηδὲν πῶ μοι πλεον εἶναι· ἐὰν δὲ φαίνωμαι
περὶ τὰ ἄλλα μετρίως βεβιωκῶς καὶ πολὺ παρὰ τὴν δόξαν
καὶ [παρὰ] τοὺς λόγους τοὺς τῶν ἐχθρῶν, δέομαι ὑμῶν ἐμὲ
μὲν δοκιμάζειν, τούτους δὲ ἡγεῖσθαι χειρὺς εἶναι. **Το κατηγορητήριο**
πρῶτον δὲ ἀποδείξω ὡς οὐχ ἴππευον οὐδ' ἐπεδήμουν ἐπὶ τῶν τρια-
κοντα, οὐδὲ μετέσχον τῆς τότε πολιτείας.

Ὑλωσσικά σχόλια

- 1 **σύννοιά τινι + κατηγ. μτχ.** γνωρίζω καλά ότι...
κακῶς ποιῶ βλάπτω, κακοποιῶ
χάριν ἔχω τινί χρωστῶ ευγνωμοσύνη σε κάποιον

	<i>διαβάλλομαι</i>	συκοφαντούμαι
	<i>καθίσταμαι εἰς ἔλεγχον τῶν βεβιωμένων μοι</i>	λογοδοτώ για τις πράξεις της ζωής μου
	<i>τῆς κατηγορίας τοῖς διαβεβλημένοις</i>	γεν. της αιτίας επιθετική μτχ. ως δοτ. προσωπική χαριστική
	<i>ἀγαθῶν τῶν βεβιωμένων</i>	γεν. της αιτίας στο αἰτίους (ή αντικειμεν.) επιθετική μτχ. ως γεν. αντικειμενική στο ἔλεγχον
	<i>αὐτοῖς</i>	δοτ. προσωπική του ενεργούντος προσώπου ή του ποιητικού αιτίου
2	<i>διάκειμαι ἀηδῶς ἢ κακῶς πρὸς τινὰ μεταμέλει τινὶ καὶ εἴ τις... διακείμενος</i>	φέρομαι άσχημα ή εχθρικά σε κάποιον (απρόσ.) μετανοεί κάποιος, αλλάζει γνώμη εναντιωματική - παραχωρητική πρώτ. που φανερώνει κάτι το πιθανό
	<i>διακείμενος βελτίῳ</i>	κατηγορηματική μτχ. από το ρ. τυγχάνει κατηγορούμενο του με, που είναι αντικείμενο του ἠγήσασθαι
3	<i>ἐπιδείκνυμι εϋνους εἰμί τινι</i>	αποδεικνύω διάκειμαι φιλικά προς κάποιον, συμπαθῶ κάποιον
	<i>τὰ καθεστηκότα πράγματα πλέον ἐστὶ τινὶ τι</i>	το παρόν πολίτευμα υπάρχει κάποια ωφέλεια σε κάποιον, ωφελείται κάποιος
	<i>μετρίῳς δοκιμάζω τινά</i>	κόσμια, τίμια, με μέτρο εγκρίνω ή επικυρώνω την εκλογή κάποιου, δοκιμάζω, υποβάλλω σε δοκιμασία, κρίνω, ελέγχω, εξετάζω, ερευνώ
	<i>ἐπιδημῶ</i>	εἶμαι στην πατρίδα, ζῶ στην πατρίδα, διαμένω στην πόλη
	<i>τοῖς πράγμασι τῶν αὐτῶν κινδύνων, ὑμῖν μοι</i>	δοτ. αντικειμενική στο εϋνους επιθετικός προσδ. στο κινδύνων αντικείμενα του απρμφ. μετέχειν δοτ. προσωπική κτητική
	<i>πλέον παρὰ τὴν δόξαν</i>	επιθετικός προσδ. στο μηδέν εμπρόθ. προσδ. της εναντίωσης

Ἑρμηνευτικά σχόλια

- 1 *Εἰ μὴ συνήδη... τῆς κατηγορίας* η ἔκφραση ευγνωμοσύνης προς τους κατηγορούς, ἔστω και υπό προϋποθέσεις, αποτελεί στοιχείο πρωτοτυπίας και εντυπωσιασμοῦ, με τα οποία ο ρήτορας επιδιώκει να επιτύχει την πρόσεξιν και να κερδίσει την εὐνοίαν των βουλευτῶν. Ανάλογη εἶναι και η γνωστή προλογικὴ ἀρχὴ στον Ἰπέρ του Αδυνάτου λόγο του ρήτορα: «Οὐ πολλοῦ δέω χάριν ἔχειν, ὧ βουλή, τῷ κατηγορῶ, ὅτι μοι παρεσκεύασε τὸν ἀγῶνα τουτονί». Ἐκφράζει ἐπίσης τη βεβαιότητά του για την πρόθεση της κατηγορίας, προσπαθώντας ἔτσι να μειώσει τους κατηγορούς του.
- ὧ βουλή* πρόκειται για τη Βουλὴ των Πεντακοσίων (πενήντα μέλη ἀπὸ κάθε μία των δέκα φυλῶν). Οἱ βουλευτῆς ἀναδεικνύονταν με κλήρωση ἀπὸ τους δήμους. Το ουσιαστικὸ ἔργο της ολομέλειας της Βουλῆς ἦταν ἡ ἔκδοση προβουλευμάτων (προετοιμασία των προτάσεων που θα υποβάλλονταν στην ἐκκλησία), ἡ ἀσκηση ορισμένων δικαστικῶν ἀρμοδιοτήτων, ο ἔλεγχος του ἔργου των ἀρχόντων και ἡ διεκπεραίωση ὅλων γενικῶς των ἔργων που δεν εἶχαν ἀνατεθεῖ στην ἐκκλησία του Δήμου. Οἱ βουλευτῆς εἶχαν κλείσει το τριακοστὸ ἔτος της ἡλικίας τους και εἶχαν ἀποκτήσει κάποια πολιτικὴ ἐμπειρία στις συνελεύσεις τους δήμων τους. Ἰποβάλλονταν σε ἀυστηρὴ δοκιμασία του ἥθους των πριν ἀναλάβουν καθήκοντα. Ἀποζημιώνονταν με ἓνα μισθὸ που τον 40 π.Χ. αἰῶνα ἔφτανε τους 5 ὀβολούς.
- ἡγοῦμαι γάρ... καταστήναι* ἡ ἡμιπερίοδος αὐτὴ αἰτιολογεῖ και ἀποσαφηνίζει την προηγούμενη. Οἱ κατήγοροι, ἔστω και ἀθελά τους, προσφέρουν στον κατηγορούμενο τη δυνατότητα να ἀποδείξει την ἀθωότητά του μιλώντας δημόσια για τη ζωὴ του και συγχρόνως να καταδείξει το ποιὸν των ἀντιπάλων του.
- 2 *ἐγὼ γὰρ οὔτω σφόδρα ἑμαυτῷ πιστεύω, ὥστ' ἐλπίζω... ἡγήσεσθαι* ἡ αὐτοπεποίθηση του Μαντιθέου και ἡ ἐλπίδα του ὅτι θα μεταστρέψει την εἰς βάρος του δυσμενὴ ἐντύπωση ἀποτελοῦν προσπάθεια προῖδεασμοῦ των βουλευτῶν και δημιουργοῦν εὐλόγο ἐνδιαφέρον για ὅσα πρόκειται στη συνέχεια να ἐκθέσει.
- 3 *ἀξιῶ δέ, ὧ βουλή, ἐάν μὲν... πλέον εἶναι ἐάν δέ... χείρους εἶναι* τα δημοκρατικὰ φρονήματα και οἱ ἀγῶνες για τη δημοκρατία σε χαλεπούς καιρούς, ὅπως την ἐποχὴ των Τριάκοντα, συγκινοῦσαν ἰδιαίτερα τους Ἀθηναίους και ἐπαιζαν καθοριστικὸ ρόλο στη δοκιμασία των ἀρχόντων. Δεν ἀρκοῦσε ὅμως μόνον ἡ δημοκρατικὴ διαγωγὴ για την ἀνάληψη ἐνός δημοσίου ἀξιώματος.

Ἔπρεπε ο εκλεγμένος ἄρχοντας να διαθέτει και το κατάλληλο ἦθος. Ο Μαντίθεος ζητά από τους βουλευτές να εγκρίνουν την εκλογή του σε βουλευτή, μόνον εφόσον αποδείξει ότι πληροί όλες τις προϋποθέσεις.

πρῶτον δὲ ἀποδεί-
ξω ὡς οὐχ ἵππευον
οὐτ' ἐπεδήμουν ἐπὶ
τῶν τριάκοντα, οὐδὲ
μετέσχον τῆς τότε
πολιτείας

ο Μαντίθεος εκθέτει το εις βάρος του κατηγορητήριο, το οποίο θα αποδείξει ότι δεν ευσταθεί.

Ἀσκήσεις

- 1) Ἔργο του προοιμίου είναι η εὐνοια, η πρόσεξις (προσοχή) και η ευμάθεια (κατατόπιση). Πραγματώνεται το ἔργο αυτό στο συγκεκριμένο προοίμιο;
- 2) Τι γνωρίζετε για τη δοκιμασία;
- 3) ὡς οὐχ ἵππευον οὐδ' ἐπεδήμουν ἐπὶ τῶν τριάκοντα, οὐδὲ μετέσχον τῆς τότε πολιτείας: Να αντικατασταθούν οι δευτερεύουσες προτάσεις με ισοδύναμες συντακτικά εκφράσεις.
- 4) Να αναγνωρισθούν οι φανεροί και κρυφοί υποθετικοί λόγοι του κειμένου.
- 5) Να υπογραμμίσετε τη σωστή απάντηση αιτιολογώντας την.
Η μετοχή λέγοντος είναι:
α. συνημμένη
β. απόλυτη
- 6) Τα επίθετα του κειμένου να αντικατασταθούν στους άλλους βαθμούς.
- 7) *συνήδη, μετέσχον*: α) το πρώτο να κλιθεί και το δεύτερο να αντικατασταθεί εγκλιτικά στο β' ενικό και γ' πληθυντικό πρόσωπο· β) να γραφούν τα ομόριζά τους στη ν.ε.

Μείμενο

- 4 Ἡμᾶς γὰρ ὁ πατήρ πρὸ τῆς ἐν Ἑλλησπόντῳ συμφορᾶς *Αναίρεση της κατη-*
 ὡς Σάτυρον τὸν ἐν τῷ Πόντῳ διαιτησομένους ἐξέπεμφε, *γορίας*
 καὶ οὔτε τῶν τειχῶν καθαιρουμένων <ἐπεδημοῦμεν> οὔτε
 μεθισταμένης τῆς πολιτείας, ἀλλ' ἤλθομεν πρὶν τοὺς ἀπὸ
 Φυλῆς εἰς τὸν Πειραιᾶ καταλθεῖν πρότερον πένθ' ἡμέραις.
 5 καίτοι οὔτε ἡμᾶς εἰκὸς ἦν εἰς τοιοῦτον καιρὸν ἀφιγμένους
 ἐπιθυμεῖν μετέχειν τῶν ἀλλοτρίων κινδύνων, οὔτ' ἐκεῖνοι
 φαίνονται τοιαύτην γνώμην ἔχοντες ὥστε καὶ τοῖς ἀποδη-
 μοῦσι καὶ τοῖς μηδὲν ἐξαμαρτάνουσι μεταδιδόναι τῆς πο-
 λιτείας, ἀλλὰ μᾶλλον ἠτίμαζον καὶ τοὺς συγκαταλύσαντας
 6 τὸν δῆμον. ἔπειτα δὲ ἐκ μὲν τοῦ σανιδίου τοὺς ἰππεύσαντας
 σκοπεῖν εὐθὲς ἐστίν· ἐν τούτῳ γὰρ πολλοὶ μὲν τῶν ὁμολο-
 γούντων ἰππεύειν οὐκ ἔνεισιν, ἔνιοι δὲ τῶν ἀποδημούντων
 ἐγγεγραμμένοι εἰσίν. ἐκεῖνος δ' ἐστὶν ἔλεγχος μέγιστος·
 ἐπειδὴ γὰρ κατήλθετε, ἐφηφίσασθε τοὺς φυλάρχους ἀπενε-
 γκεῖν τοὺς ἰππεύσαντας, ἵνα τὰς καταστάσεις ἀναπράξῃτε
 7 παρ' αὐτῶν. ἐμὲ τοίνυν οὐδεὶς ἂν ἀποδείξειεν οὔτ' ἀπε-
 νεχθέντα ὑπὸ τῶν φυλάρχων οὔτε παραδοθέντα τοῖς συν-
 δίκοις οὔτε κατάστασιν καταβαλόντα. καίτοι πᾶσι ῥάδιον
 τοῦτο γῶναι, ὅτι ἀναγκαῖον ἦν τοῖς φυλάρχοις, εἰ μὴ ἀπο-
 δείξειαν τοὺς ἔχοντας τὰς καταστάσεις, αὐτοῖς ζημιοῦσθαι.
 ὥστε πολὺ ἂν δικαιότερον ἐκεῖνοις τοῖς γράμμασιν ἢ τού-
 τοις πιστεύετε· ἐκ μὲν γὰρ τούτων ῥάδιον ἦν ἐξαλειφθῆναι
 τῷ βουλομένῳ, ἐν ἐκείνοις δὲ τοὺς ἰππεύσαντας ἀναγκαῖον
 8 ἦν ὑπὸ τῶν φυλάρχων ἀπενεχθῆναι. ἔτι δέ, ὦ βουλή, εἴ-
 περ ἰππευσα, οὐκ ἂν ἦ ἔξαρνος ὡς δεινόν τι πεποικῶς,
 ἀλλ' ἠξίου, ἀποδείξας ὡς οὐδεὶς ὑπ' ἐμοῦ τῶν πολιτῶν
 κακῶς πέπονθε, δοκιμάζεσθαι. ὁρῶ δὲ καὶ ὑμᾶς ταύτη τῇ
 γνώμῃ χρωμένους, καὶ πολλοὺς μὲν τῶν τότε ἰππευσάντων
 βουλευόντας, πολλοὺς δ' αὐτῶν στρατηγούς καὶ ἰπάρχους
 κεχειροτονημένους. ὥστε μηδὲν δι' ἄλλο με ἠγείσθε ταύτην

	<i>ψηφίζομαι</i>	αποφασίζω, ψηφίζω
	<i>ἀποφέρω τοὺς ἰππεύσαντας</i>	παραδίδω κατάλογο των ἰππέων
	<i>ἀναπράττω τὰς καταστάσεις</i>	εισπράττω πίσω το ἐπίδομα
	<i>τοὺς ἰππεύσαντας</i>	επιθετική μτχ. αντικείμενο του ἀπρμφ. σκοπεῖν
	<i>ἰππεύειν</i>	ειδικό ἀπρμφ. αντικείμενο της επιθετικής μτχ. ὁμολογούντων
	<i>ἐπειδή</i>	χρονικός σύνδεσμος
	<i>τοὺς φυλάρχους</i>	υποκείμενο του τελικού ἀπρμφ. ἀπενεργεῖν
7	<i>ἀπενεχθέντα</i>	μτχ. παθ. αορ. του ἀποφέρομαι αναφέρομαι, αναγράφομαι
	<i>ὁ σύνδικος</i>	ο συνήγορος του δημοσίου
	<i>ζημιόομαι, -οὔμαι</i>	τιμωρούμαι
	<i>τὰ γράμματα</i>	οι κατάλογοι (των φυλάρχων)
	<i>ἀπενεχθέντα, παραδοθέντα, καταβαλόντα</i>	κατηγορηματικές μτχ. από το ρ. ἂν ἀποδείξειαν
	<i>αὐτοῖς</i>	δοτ. προσωπική αντιχαριστική
	<i>ἐκ τούτων</i>	εμπρόθ. προσδ. τόπου
	<i>τῷ βουλομένῳ</i>	επιθετική μτχ. ως δοτ. χαριστική
8	<i>ὁ, ἡ ἔξαρονος, τὸ ἔξαρονον</i>	ο ἐπίμονα αρνούμενος
	<i>ἔξαρονός εἰμι</i>	αρνούμαι
	<i>κακῶς πάσχω</i>	κακοποιούμαι. Το αντίθετο εὖ πάσχω ευτυχῶ, ευεργετούμαι
	<i>περιφανῶς</i>	ολοφάνερα, πρόδηλα, επίσημα
	<i>καταφεύδομαί τινος</i>	λέω φέμματα εναντίον κάποιου
	<i>ὡς πεποιηκῶς</i>	αιτιολογική μτχ. υποκειμενικής αιτίας
	<i>ἀποδείξας</i>	υποθετική μτχ.
	<i>τῶν πολιτῶν</i>	γεν. διαιρετική
	<i>ὕπ' ἔμοῦ</i>	εμπρόθ. προσδ. ποιητικού αἰτίου
	<i>χρωμένους, βουλεύοντας, κειροτονημένους</i>	κατηγορηματικές μτχ. από το ὄρῳ
	<i>ὥστε... τὴν ἀπολογία</i>	ο σύνδεσμος ὥστε στην αρχή περιόδου ἢ ἡμιπεριόδου χρησιμοποιεῖται και ως παρατακτικός και τότε εισάγει κύρια πρόταση.

Στην περίπτωση αυτή μεταφράζεται με τις λέξεις: επομένως, γι' αυτό

ὄτι... καταφεύσασθαι η πρόταση αιτιολογική
μοι δοτ. προσωπική χαριστική (ή ηθική)

Επιτύμβια στήλη πο-
λεμιστού τέλη 5ου αι.
(Εκδ. Αθην. Γ 1)

Ἑρμηνευτικά σχόλια

- 4 τῆς ἐν Ἐλλησπόντῳ συμφορᾶς** ἡ καταστροφή των Αθηναίων κατά τη ναυμαχία στους Αιγός ποταμούς τον Απρίλιο του 405 π.Χ.
- ὡς Σάτυρον τὸν ἐν τῷ Πόντῳ** ὁ Σάτυρος ἦταν βασιλιάς του Πόντου ἢ Κιμμερίου Βοσπόρου (Κριμαία) με πρωτεύουσα το Παντικάπαιο, αποικία των Μιλησίων.
- δαιτησομένους** ὁ πατέρας του Μαντιθέου ἦταν φίλος του φιλέλληνα Σατύρου και του ἔστειλε τους δύο γιους του, οἱ οποίοι παρέμειναν ἐκεῖ αρκετό χρόνο ασχολούμενοι με το εμπόριο σίτου.
- τῶν τειχῶν καθαιρουμένων** ἡ καθαίρεση των μακρῶν τειχῶν που συνέδεαν την Αθήνα με τον Πειραιά ἐγένε με διαταγή του Λυσάνδρου το 404 π.Χ.
- μεθισταμένης τῆς πολιτείας** ἡ μεταβολή του δημοκρατικού πολιτεύματος σε ολιγαρχικό με την εγκαθίδρυση των Τριάκοντα ἐγένε τον Αύγουστο ἢ Σεπτέμβριο του 404 π.Χ.
- ἤλθομεν πρὶν... πένθ' ἡμέραις** χίλιοι δημοκρατικοί με ἡγέτη τον Θρασύβουλο ἐξόρμησαν ἀπὸ τη Φυλή, οχυρὸ φρούριο ΝΔ. τῆς Πάρνηθας, ἴσως τον Μάιο του 403 π.Χ. και εγκαταστάθηκαν στη Μουνιχία, οχυρὸ του Πειραιά, ὅπου ἀντιμετώπισαν με ἐπιτυχία τις ἐπιθέσεις των Τριάκοντα και τον Σπαρτιατικὸ ἀποκλεισμό. Ἡ κατάλυση του τυραννικοῦ καθεστώτος στην Αθήνα ἐγένε τον Σεπτέμβριο του 403 π.Χ.
- 5 εἰς τοιοῦτον καιρόν** ἐξαιρετικὰ δύσκολη περίοδος για τους Τριάκοντα λόγω τῆς λαϊκῆς οργῆς για τα ἐγκλήματά τους, των ἐσωτερικῶν τους διενέξεων και τῆς ἀντίδρασης των ἐκ Πειραιῶς, δηλ. των δημοκρατικῶν ὑπὸ τον Θρασύβουλο.
- οὔτε ἡμᾶς εἰκὸς ἦν ἐπιθυμεῖν μετέχειν τῶν ἀλλοτριῶν κινδύνων** ὁ Μαντίθεος και ὁ ἀδελφός του δεν εἶχαν καμία σχέση με το τυραννικὸ καθεστῶς, διότι ἐφυγαν για τον Πόντο πριν ἀπὸ την εγκαθίδρυσή του. Γι' αὐτὸ ἡ συμμετοχή τους στους κινδύνους που δικαιολογημένα οἱ Τριάκοντα διέτρεχαν θα ἦταν πράξη ἀφύσικη και ἀνόητη.
- οὔτ' ἐκείνοι φαίνονταί τοιαύτην γνώμην ἔχοντες, ὥστε... τῆς πολιτείας** ἕνας ἀκόμη ἰσχυρός λόγος για τη μη ἀνάμειξη του Μαντιθέου στη διακυβέρνηση των Τριάκοντα. Ὅσοι εἶχαν ἀποδημήσει και δε μετείχαν σε ἀντιδημοκρατικὲς ἐνέργειες ἀποκλείονταν ἀπὸ τα ἀξιώματα.
- ἀλλὰ μᾶλλον ἠτίμαζον** ὁ Κριτίας, ἕνας ἀπο τους σκληρότερους τυράννους, δε δίστασε,

- καὶ τοὺς συγκαταλύσαντας τὸν δῆμον* καταργέλλοντας τον μετριοπαθή τύραννο και φίλο του Θηραμένη ως προδότη του καθεστώτος, να τον οδηγήσει στον θάνατο και να καταδιώξει τους οπαδούς του, επειδή ο Θηραμένης επέκρινε την πολιτική τρομοκρατίας που εφαρμόζε.
- 6 *ἐκ τοῦ σανιδίου* μικρή σανίδα που λεγόταν και λεύκωμα, γιατί ήταν αλειμένη με γύψο. Πάνω σ' αυτήν έγραφαν τα ονόματα των ιππέων και την εξέθεταν σε κοινή θέα (βλέπε και Λυσία, *Περὶ τῆς Ευάνδρου δοκιμασίας* 10). Η αναγραφή του ονόματος του Μαντιθέου στο σανίδιο αποτελούσε για τους κατηγορούς του τη μοναδική απόδειξη ότι υπηρέτησε ως ιππέας επί των Τριάκοντα και ότι ως ολιγαρχικός ήταν εχθρός του δημοκρατικού πολιτεύματος.
- ἐν τούτῳ γὰρ πολλοὶ μὲν... οὐκ ἔνεισιν, ἔνιοι δέ... ἐγγεγραμμένοι εἰσὶν τοὺς φυλάρχους* με το ισχυρό αυτό επιχείρημα ο ρήτορας θέτει υπό αμφισβήτηση τον ισχυρισμό των αντιπάλων του αιτιολογώντας συγχρόνως το εὔηθές ἐστὶν της προηγούμενης ημιπεριόδου.
- ἀπενεγκεῖν τοὺς ἰππεύσαντας* στην Αθήνα εκλέγονταν δέκα φύλαρχοι, ο καθένας των οποίων είχε την αρχηγία του ιππικού της φυλής του. Αρχηγοὶ ὅλου του ιππικού ἦσαν δύο ἰππαρχοι.
- ἵνα τὰς καταστάσεις ἀναπράξετε παρ' αὐτῶν* ἐργο των φυλάρχων ἦταν να παραδίδουν στη Βουλή κατάλογο ὄσων ἦσαν υπόχρεοι και ικανοὶ να ιππεύουν. Τον κατάλογο αυτό την εποχή του Αριστοτέλη παρέδιδαν στους ἰππάρχους και φυλάρχους οι καταλογεῖς.
- 7 *τοῖς συνδίκους* στην Αθήνα οι σύνδικοι ἦσαν συνήγοροι του δημοσίου διοριζόμενοι για να αντιπροσωπεύουν την πόλη και συνηγοροῦν για τα συμφέροντά της.
- ἐμὲ τοίνυν οὐδεὶς ἂν ἀποδείξειεν οὐτ' ἀπενεχθέντα... οὐτε παραδοθέντα... οὐτε παραλαβόντα* η βεβαιότητα του Μαντιθέου ότι κανείς δεν μπορεί να αποδείξει τρία βασικά ενοχοποιητικά στοιχεία που εκφράζονται με τις κατηγορηματικές μετοχές, αποτελεί γι' αυτόν τη μεγαλύτερη απόδειξη της αθωότητάς του.
- ὥστε πολὺ ἂν δικαιότερον ἐκείνοις τοῖς* λογικό συμπέρασμα ενός πειστικού συλλογισμού. Τα γράμματα δηλ. οι κατάλογοι στους οποίους αναγράφονταν τα ονό-

γράμμασι ἢ τούτοις πιστεύετε ματα των ιππέων από τους οποίους εισπράχθηκαν τα δοθέντα επιδόματα, ήταν πιο αξιόπιστα από τα εκτεθειμένα σανίδια, διότι ήταν εγκυρότερα. Ο κίνδυνος να παραλειφθούν από τους καταλόγους κάποια ονόματα ιππέων και να πληρώσουν οι φύλαρχοι τα οφειλόμενα από εκείνους χρήματα έκανε προσεκτική και υπεύθυνη τη σύνταξή τους. Η παράδοση των καταλόγων αυτών ως επισήμων εγγράφων στη Βουλή απέκλειε οποιαδήποτε αλλοίωσή τους.

8 εἴπερ ἵππευσα οὐκ ἂν ἔξαρονος ὡς δεινόν τι πεποιηκώς, ἀλλ'... δοκιμάζεσθαι η υποθετική αυτή άποψη του Μαντιθέου είναι πολύ εύστοχη και στηρίζεται στην εκλογή πολλών από τους παρόντες βουλευτές όχι μόνο στο αξίωμα αυτό αλλά και στο αξίωμα του στρατηγού και ιππάρχου, παρόλο που υπηρέτησαν στο ιππικό επί των Τριάκοντα. Επιδοκιμάζοντας την εκλογή τους επιδιώκει να κερδίσει τη συμπάθειά τους και μια ανάλογη ευνοϊκή και δίκαιη γι' αυτόν άπόφαση.

στρατηγοί στην Αθήνα η εκλογή των στρατηγών δε γινόταν με κλήρωση αλλά με χειροτονία, διότι το αξίωμα αυτό απαιτούσε γνώσεις και εμπειρία. Εκλέγονταν κάθε χρόνο δέκα, ένας από κάθε φυλή. Προτιμιόταν ο παντρεμένος, αυτός που είχε νόμιμα τέκνα και γαιοκτησία (Δείναρχος κατά Δημοσθένους 71). Φρόντιζαν για τη στρατολογία, επέβλεπαν τις στρατιωτικές λειτουργίες και εισφορές και επαγρυπνούσαν για την ασφάλεια της χώρας. Είχαν το δικαίωμα να συγκαλούν τη Βουλή, όταν το έκριναν αναγκαίο. Στις ναυτικές εκστρατείες οι στρατηγοί ήσαν συγχρόνως και ναύαρχοι. Το αξίωμα του στρατηγού ήταν τιμητικότερο και αποτελούσε καύχημα για τα παιδιά να κατάγονται από πατέρα που είχε διατελέσει στρατηγός.

ὥστε μηδὲν δι' ἄλλο... ἢ ὅτι περιφανῶς ἐτόλμησάν μου καταφύσασθαι ο μοναδικός λόγος της απολογίας δεν είναι η ίδια η κατηγορία αλλά ο έλεγχος της ψευδολογίας των κατηγορών.

ἀνάβηθι δέ μοι καὶ μαρτύρησον οι μάρτυρες ανέβαιναν σε ένα μικρό βάθρο, το πόδιον, για να φαίνονται και ακούονται καλύτερα από τους βουλευτές. Εδώ ο μάρτυς θα βεβαιώσει τον χρόνο επιστροφής του Μαντιθέου στην Αθήνα.

Ασκήσεις

- 1) Ποιο είναι το βαθύτερο αίτιο της κατηγορίας κατά του Μαντιθέου;
- 2) Με ποια επιχειρήματα προσπαθεί ο Μαντίθεος να αναιρέσει την κατηγορία; Ποιο κατά τη γνώμη σας έχει τη μεγαλύτερη αποδεικτική ισχύ; Να αιτιολογήσετε την άποψή σας.
- 3) *μεθισταμένης τῆς πολιτείας*: Πότε άλλοτε την εποχή εκείνη κατελύθη το δημοκρατικό πολίτευμα των Αθηναίων και πότε στην πρόσφατη ιστορία μας;
- 4) *δαιτησομένους, καθαιρουμένων, χρωμένους*: Να αναλυθούν οι μετοχές.
- 5) *ὡς οὐδείς ὑπ' ἐμοῦ τῶν πολιτῶν κακῶς πέπονθε*: α) να αντικατασταθεί η ειδική πρόταση από ισοδύναμη συντακτικά έκφραση και β) να τραπεί η σύνταξη σε ενεργητική.
- 6) Να μεταφέρετε στην α.ε την ακόλουθη έκφραση:
Είναι φυσικό να μετέχουμε στους κινδύνους της πόλεως, αλλά είναι ανόητο να συμπάσχουμε με τους εχθρούς της.
- 7) Να γραφούν στη ν.ε. λέξεις ετυμολογικά συγγενείς με τις ακόλουθες λέξεις: *ἐξέπεμψε, καθαιρουμένων, ἐπεδημοῦμεν, μεθισταμένης, ἀφιγμένους, μετέχειν, ἠτίμαζον, χρωμένους*.
- 8) *μεθισταμένης, μεταδιδόναι*: α) να γίνει χρονική αντικατάσταση και β) να γραφεί το β' ενικό πρόσωπο του ενεστώτα και αορίστου β' σε όλες τις εγκλίσεις.

Χείμενο

- 9   Περὶ μὲν τοίνυν αὐτῆς τῆς αἰτίας οὐκ οἶδ' ὅ τι δεῖ πλείω λέγειν· δοκεῖ δέ μοι, ὦ βουλή, ἐν μὲν τοῖς ἄλλοις ἀγῶσι περὶ αὐτῶν μόνων τῶν κατηγορημένων προσήκειν ἀπολογεῖσθαι, ἐν δὲ ταῖς δοκιμασίαις δίκαιον εἶναι παντὸς τοῦ βίου λόγον διδόναι. δέομαι οὖν ὑμῶν μετ' εὐνοίας ἀκροάσασθαι μου. ποιήσομαι δὲ τὴν ἀπολογία ὡς ἂν δύνωμαι διὰ βραχυτάτων.
- 10   Ἐγὼ γάρ πρῶτον μὲν, οὐσίας μοι οὐ πολλῆς καταλειφθείσης διὰ τὰς συμφορὰς καὶ τὰς τοῦ πατρὸς καὶ τὰς τῆς πόλεως, δύο μὲν ἀδελφὰς ἐξέδωκα ἐπιδοῦς τριάκοντα μνᾶς ἑκατέρω, πρὸς τὸν ἀδελφὸν δ' οὕτως ἐνειμάμην ὥστ' ἐκείνον πλέον ὁμολογεῖν ἔχειν ἐμοῦ τῶν πατρῶων, καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους ἅπαντας οὕτως βεβίωκα ὥστε μηδεπώποτε μοι μηδὲ πρὸς ἓνα μηδὲν ἔγκλημα γενέσθαι. καὶ τὰ μὲν ἴδια οὕτως διώκηκα· περὶ δὲ τῶν κοινῶν μοι μέγιστον ἠγοῦμαι τεκμήριον εἶναι τῆς ἐμῆς ἐπιεικειᾶς, ὅτι τῶν νεωτέρων ὅσοι περὶ κύβους ἢ πότους ἢ [περὶ] τὰς τοιαύτας ἀκολασίας τυγχάνουσι τὰς διατριβάς ποιούμενοι, πάντας αὐτοὺς ὄψεσθέ μοι διαφόρους ὄντας, καὶ πλείστα τούτους περὶ ἐμοῦ λογοποιῶντας καὶ ψευδομένους. καίτοι δῆλον ὅτι, εἰ τῶν αὐτῶν ἐπεθυμοῦμεν, οὐκ ἂν τοιαύτην γνώμην εἶχον περὶ ἐμοῦ. ἔτι δ', ὦ βουλή, οὐδεὶς ἂν ἀποδείξει περὶ ἐμοῦ δύναιτο οὔτε δίκην αἰσχρὰν οὔτε γραφὴν οὔτε εἰσαγγελίαν γεγεννημένην· καίτοι ἐτέρους ὄρατε πολλάκις εἰς τοιοῦτους ἀγῶνας καθεστηκότας. πρὸς τοίνυν τὰς στρατείας καὶ τοὺς κινδύνους τοὺς πρὸς τοὺς πολεμίους σκέψασθε οἷον ἐμαυτὸν παρέχω τῇ πόλει. πρῶτον μὲν γάρ, ὅτε τὴν συμμαχίαν ἐποιήσασθε πρὸς [τοὺς] Βοιωτοὺς καὶ εἰς Ἀλίαρτον ἔδει βοηθεῖν, ὑπὸ Ὁρθοβούλου κατειλεγμένος ἵππεύειν ἐπειδὴ πάντας ἐώρων τοῖς μὲν ἵππεύουσιν ἀσφάλειαν εἶναι δεῖν νομίζοντας, τοῖς δ' ὀπλίταις κίνδυνον ἠγομένους, ἐτέρων ἀναβάντων ἐπὶ τοὺς ἵππους ἀδοκιμάστων παρὰ τὸν νόμον ἐγὼ προσελθὼν ἔφην τῷ Ὁρθοβούλῳ ἐξαλείψαί με ἐκ τοῦ καταλόγου, ἠγούμενος αἰσχρὸν εἶναι
- Ο Μαντίθεος θα απολογηθεῖ σύντομα για ὅλη τη ζωὴ του.*
- Η συμπεριφορὰ του Μ. στην ιδιωτικὴ του ζωὴ.*
- Η συμπεριφορὰ του Μ. στη δημόσια ζωὴ του.*
- Πρόταση του Μ. να πολεμήσει ὡς ὀπλίτης*

τοῦ πλήθους μέλλοντος κινδυνεύειν ἄδειαν ἐμαυτῶ παρα-
σκευάσαντα στρατεύεσθαι. Καί μοι ἀνάβηθι, Ὁρθόβουλε.

Ὠλωσσικά σχόλια

- 9 *αἰτία* κατηγορία
ἀγών δικαστικός αγώνας, δίκη
τὰ κατηγορημένα οι κατηγορίες
ὅ τι δεῖ πλείω λέγειν πλάγια ερωτηματική πρότ. αντικείμενο του
ρ. οἶδα
ὅ τι αιτιατική του σκοπού
βίου γεν. αντικειμενική στο λόγον
ὥς ἂν δύνωμαι αναφορική παραβολική πρόταση. Εκφράζει
ποσό
- 10 *οὐσία* περιουσία
ἐκδίδωμι παντρεύω
ἐπιδίδωμι δίνω προίκα, προικίζω
νέμομαί τι ἢ τινι ἢ πρὸς τινα μοιράζομαι κάτι ἢ με κάποιον
τὰ πατρῶα ἡ πατρική περιουσία
μηδεπώποτε (επίρρ.) ποτέ μέχρι τώρα
ἔγκλημα παράπονο, κατηγορία, μομφή
ἔγκλημα γίγνεται μοι πρὸς τινα δίνω αφορμή παραπόνου σε κάποιον
τὰς τοῦ πατρὸς επιθετικός προσδ. στο συμφοράς
ἐμοῦ γενική συγκριτική
- 11 *τὰ ἴδια* οι ιδιωτικές υποθέσεις
διοικέω, -ῶ διευθύνω, κυβερνώ
τὰ κοινά ο δημόσιος βίος
ἐπιείκεια τιμιότητα, ειλικρίνεια, πραότητα, κοσμιό-
τητα
οἱ κύβοι τα ζάρια
ποιούμαι τὰς διατριβάς ασχολούμαι, περνῶ ἢ χάνω τον καιρό μου
διάφορος <διαφέρομαι εχθρός, αντίπαλος, αντίθετος
διάφορος <διαφέρω διαφορετικός, ἀνόμοιος

	λογοποιέω, -ῶ	πλάθω μύθους, διαδίδω ψευδείς φήμες, ανακριβείς λόγους
	ἐπεικειάς	γενική αντικειμενική στο τεκμήριον
	τεκμήριον	κατηγορούμενο στο εννοούμενο τουτο
	ὅτι... ποιούμενοι	ειδική πρότ. επεξήγηση στο εννοούμενο τουτο
	πλείστα	σύστοιχο αντικείμενο των μτχ. λογοποιουῶντας και ψευδομένους
12	δίκη	ιδιωτική δίκη
	γραφή	έγγραφο καταγγελία για δημόσιο αδίκημα
	είσαγγελία	μήνυση για δημόσιο αδίκημα
	οἶον ἑμαυτὸν παρέχω τῇ πόλει	πώς συμπεριφέρομαι στην πόλη, πόσο πρόθυμα εκπληρώνω το καθήκον μου προς την πατρίδα
	γεγενημένην	κατηγορηματική μτχ. από το ἀποδειξαι
	οἶον... τῇ πόλει	πλάγια ερωτηματική πρότ. αντικείμενο στο σκέψασθε
	κατειλεγμένος	μτχ. πρξμ. του ρ. καταλέγομαι καταγράφομαι, γράφομαι σε κατάλογο
	ἀναβαίνω ἐπὶ τοὺς ἵππους	κατατάσσομαι στο ιππικό
	ἀδοκίμαστος	ανεξέταστος, χωρίς να υποβληθεί σε δοκιμασία
	ἄδεια	ασφάλεια
13	κατειλεγμένος	εναντιωματική μτχ.
	ἵππεύειν	απρμφ. του σκοπού
	τοῖς ἵππεύουσιν	επιθετική μτχ. ως δοτ. προσωπική κτητική

*δύο μὲν ἀδελφὰς ἐξέ-
δωκα ἐπιδοὺς τριάκο-
ντα μνᾶς ἑκατέρω* ο Μαντίθεος, ως μεγαλύτερος αδελφός και αρχηγός του οίκου μετά τον θάνατο του πατέρα του, πάντρεψε τις δύο αδελφές του δίνοντας σε κάθε μία προίκα 30 μων, αρκετά καλή σε σχέση με την περιουσία που κληρονόμησε. Μια συνήθης προίκα ανερχόταν στο ποσό των 30-40 μων. Στην Αθήνα σπανιότατα γινόταν γάμος χωρίς προίκα. Ο πατέρας όμως ή ο αδελφός-προστάτης της νέας δεν ήταν νομικά υποχρεωμένος να δώσει προίκα.

*πρὸς τὸν ἀδελφὸν
δ' οὕτως ἐνεμίμην,
ὥστε... τῶν πατρῶν* αν κάποιος πέθαινε αφήνοντας περισσότερους από έναν γνήσιους γιους, αυτοί κληρονομούσαν εξίσου όλη την περιουσία του πατέρα τους. Ο μεγαλύτερος γιος δεν είχε κανένα πλεονέκτημα απέναντι των άλλων. Η παραχώρηση μεγαλύτερου μεριδίου στον μικρότερο αδελφό αποτελεί δείγμα της αφιλοκέρδειας του Μαντιθέου.

11 *περὶ κύβους
ἢ πότους ἢ περὶ τὰς
τοιαύτας ἀκολασίας...
ποιούμενοι* πολλοί νεαροί Αθηναίοι περνούσαν τον καιρό τους στα σκιραφεία ή κυβευτήρια παίζοντας ζάρια, και στα καπηλεία. Τα μέρη αυτά εθεωρούντο τόποι διαφθοράς, διότι σύχναζαν κοινές γυναίκες. Ο Ισοκράτης στον λόγο του «Αρεοπαγιτικός» (Κεφ. 48-50) κακίζει τη νεολαία της εποχής του για τις κακές αυτές συνήθειες.

*περὶ ἔμοῦ λογοποιοῦ-
ντας καὶ ψευδομένουσ* η λογοποιία και ψευδολογία, έννοιες συνώνυμες, χαρακτηρίζαν τους ανθρώπους που σύχναζαν στα σκιραφεία, καπηλεία και λοιπά καταγώγια, και σκοπό είχαν τη διαβολή έντιμων πολιτών.

*εἰ τῶν αὐτῶν ἐπεθυ-
μοῦμεν, οὐκ ἂν τοιαύ-
την γνώμην εἶχον περὶ
ἔμοῦ* ψυχολογικό και πολύ εύστοχο το επιχείρημα. Στηρίζεται στην παλαιά παροιμία ὁμοιον ὁμοίω ἀεὶ πελάζει, δηλ. ο ὁμοιος τον ὁμοιο πάντα γυρεύει (Πλάτ. Συμπόσιο 195b). Η ανωτερότητα όμως του Μαντιθέου κινεί τον φθόνο των αντιπάλων του και αυτός προκαλεί την εις βάρος του διαβολή.

12 *οὐδείς...
γεγεννημένην* το ηθικό αυτό επιχείρημα είναι πολύ ισχυρό και χρησιμοποιείται από αρκετούς ρήτορες, όπως τον Λυσία, Υπερείδη, Δημοσθένη, Ισοκράτη. Επειδή οι Αθηναίοι ήσαν φιλόδικοι (Ξενοφώντα Απομνημονεύματα 3.5.16 «πλείστας δίκας ἀλλήλοις δικάζονται»), επαινούσαν αυτόν που δεν πήγαινε στο δικαστήριο ούτε ως κατήγορος ούτε ως κατηγορούμενος.

δίκην στην Αθήνα δίκη λεγόταν η ιδιωτική δίκη (αγών ίδιος). Δίκη μπορούσε να κινήσει ως ενάγων (κατήγορος) μόνον άνδρας, ελεύθερος, ενήλικας και επίτιμος (με πολιτικά δικαιώματα), εφόσον νόμιζε ότι αδικείται.

γραφὴν ήταν ο πιο συνηθισμένος τύπος δημόσιας δίκης. Ονομαζόταν έτσι διότι, όπως φαίνεται, αρχικά ήταν ο μόνος τύπος υπόθεσης, όπου η καταγγελία έπρεπε να υποβληθεί εγγράφως. Οι δημό-

σιες δίκες αφορούσαν αδικήματα τα οποία έθιγαν το σύνολο της κοινότητας, όπως π.χ. η προδοσία, η λιποταξία ή η κατάχρηση δημοσίου χρήματος.

είσαγγελίαν

η εισαγγελία στην Αθήνα ήταν δημόσια κατηγορία ή καταγγελία για σοβαρότατα δημόσια αδικήματα που αφορούσαν την ασφάλεια του κράτους (προδοσία, συνωμοσία κ.λπ.). Εισαγόταν πρώτα στη Βουλή των πεντακοσίων, η οποία επέβαλλε στον ένοχο πρόστιμο μέχρι 500 δρχ. Για αυστηρότερη ποινή παρέπεμπε την υπόθεση για εκδίκηση στην Εκκλησία του δήμου ή στην Ηλιαία. Η Εκκλησία έκρινε μόνον τις πολιτικές υποθέσεις. Τον 4ο π.Χ. αιώνα η χρήση της εισαγγελίας γενικεύθηκε και για υποθέσεις ήσσονος σημασίας.

**13 ὅτε τὴν συμμαχίαν
ἐποιήσασθε πρὸς
Βοιωτοῦς**

πρόκειται για τη συμμαχία που συνομολογήθηκε το 395 π.Χ. μεταξύ Αθηναίων και Βοιωτών, η οποία στρεφόταν κατά των Λακεδαιμονίων. Ο Θρασύβουλος διάβασε το ψήφισμα στους Θηβαίους πρόςβεις για την από κοινού αντιμετώπιση των Λακεδαιμονίων (Ξεν. *Ελλ.* 3.5.16).

εἰς Ἀλιάρτον

πόλη της Βοιωτίας κοντά στην Κωπαΐδα. Στη μάχη που έγινε εκεί νίκησαν οι Αλιάρτιοι και οι Θηβαίοι τον Σπαρτιάτη Λύσανδρο που οδηγούσε τον στρατό των Φωκέων και του Ορχομενού. Ο Λύσανδρος σκοτώθηκε αφήνοντας 1.000 νεκρούς στο πεδίο της μάχης και οι νικητές έστησαν τρόπαιο (Ξεν. *Ελλ.* 3.5.17-19).

ὕπὸ Ὁρθοβούλου

ως φύλαρχος της Ακαμαντίδος φυλής, στην οποία ανήκε ο Μαντίθεος, ο Ορθόβουλος κρατούσε τον κατάλογο των ιππέων.

**τοῖς μὲν ἰππεύουσιν...
τοὺς δ' ὀπλίτας δια-
κινδυνεύουσιν ἡγουμέ-
νους**

οι ιππεῖς των Αθηναίων και Βοιωτῶν θα εἶχαν ευκολότερο ἔργο, διότι και πολλοὶ και ικανοὶ ἦσαν, ενώ το ιππικό των Λακεδαιμονίων δεν ἦταν αξιόμαχο. Αντίθετα οι οπλίτες θα αντιμετώπιζαν σοβαροὺς κινδύνους λόγω της ισχύος του εχθρικού πεζικού.

**ἐτέρων ἀναβάντων
ἐπὶ τοὺς ἵππους ἀδο-
κιμάστων παρὰ τὸν
νόμον**

στην αρχή κάθε χρόνου η Βουλή δοκίμαζε τους ιππεῖς και τους ἵππους, τιμωρώντας αυτόν που δε διατηρούσε σε καλή κατάσταση τον ἵππο του. Τους δοκιμασμένους από τη Βουλή ιππεῖς οι στρατηγοὶ δεν εἶχαν ἐξουσία να τους τοποθετήσουν στο πεζικό. Οι ἀδοκίμαστοι δεν εἶχαν το δικαίωμα να στρατεύονται με τους ιππεῖς· αν ὅμως κάποιος ἀδοκίμαστος ἵππευε, καταδικαζόταν σε ατιμία και δημευόταν η περιουσία του.

**ἔφην τῷ
Ἵορθοβούλῳ... στρα-
τεύεσθαι**

η αντίθεση ενεργειῶν και κινήτρων του Μαντιθέου και των ἄλλων, αποτελεί ισχυρότατο ἐπιχείρημα για την ἀψογη συμπεριφορά του προς την πόλη.

Άσκήσεις

- 1) Σε τι διαφέρει μια τυπική δίκη από τη δοκιμασία;
- 2) Τι υπόσχεται ο Μαντίθεος στους Βουλευτές και ποια η αιτία και ο σκοπός της υπόσχησης;
- 3) Το ήθος του Μαντιθέου αναδεικνύεται μέσα από αντιθέσεις. Να τις επισημάνετε.
- 4) Να χαρακτηρισθούν συντακτικά τα απαρέμφατα του κειμένου και να γραφεί το υποκείμενό τους.
- 5) ἔφην τῷ Ὅρθοβούλῳ ἐξαλείψαί με ἐκ τοῦ καταλόγου: Να τραπέι ο πλάγιος λόγος σε ευθύ.
- 6) μοι: Ποιες είναι οι συντακτικές του ιδιότητες στο κείμενο;
- 7) ὅ τι, πλείω, ἑμαυτῶ: Να κλιθούν στο θηλυκό γένος.
- 8) σκέψασθε, ἀνάβηθι: Να αντικατασταθούν χρονικά και εγχλιτικά.

«ὄρος προικός» των Ελληνιστικών χρόνων. (Εκδοτ. Αθηνών)

ΜΑΡΤΥΡΙΑ

- 14** Συλλεγέντων τοίνυν τῶν δημοτῶν πρὸ τῆς ἐξόδου, εἰδὼς αὐτῶν ἐνίους πολίτας μὲν χρηστοὺς ὄντας καὶ προθύμους, ἐφοδίῳ δὲ ἀποροῦντας, εἶπον ὅτι χρή τοὺς ἔχοντας παρῆλαι τὰ ἐπιτήδεια τοῖς ἀπόρως διακειμένοις, καὶ οὐ μόνον τοῦτο συνεβούλευον τοῖς ἄλλοις, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς ἔδωκα δυοῖν ἀνδροῖν τριάκοντα δραχμάς ἑκατέρω, οὐχ ὡς πολλὰ κερτημένος, ἀλλ' ἵνα παράδειγμα τοῦτο τοῖς ἄλλοις γένηται. Καί μοι ἀνάβητε.
- Πρόταση του Μαντιθέου για οικονομική ενίσχυση των στρατευμένων συνδημοτών του.*

ΜΑΡΤΥΡΕΣ

- 15** Μετὰ ταῦτα τοίνυν, ὧ βουλή, εἰς Κόρινθον ἐξόδου γενομένης καὶ πάντων προειδόντων ὅτι δεήσει κινδυνεύειν, ἐτέρων ἀναδυομένων ἐγὼ διεπραξάμην ὥστε τῆς πρώτης τεταγμένος μάχεσθαι τοῖς πολεμίοις· καὶ μάλιστα τῆς ἡμετέρας φυλῆς δυστυχησάσης, καὶ πλείστων ἐναποθανόντων, ὕστερος ἀνεχώρησα τοῦ σεμοῦ Στειριῶς τοῦ πᾶσιν ἀνθρώπων **16** δειλίαν ὠνεϊδικότος, καὶ οὐ πολλαῖς ἡμέραις ὕστερον μετὰ ταῦτα ἐν Κορίνθῳ χωρίων ἰσχυρῶν κατειλημμένων, ὥστε τοὺς πολεμίους μὴ δύνασθαι παριέναι. Ἀγησιλάου δ' εἰς τὴν Βοιωτίαν ἐμβαλόντος ψηφισαμένων τῶν ἀρχόντων ἀποχωρίσαι τάξεις αἵτινες βοηθήσουσι, φοβουμένων πάντων (εἰκότως, ὧ βουλή· δεινὸν γὰρ ἦν ἀγαπητῶς ὀλίγω πρότερον σεσωσμένους ἐφ' ἕτερον κίνδυνον ἰέναι) προσελθῶν ἐγὼ τὸν ταξίαρχον ἐκέλευον ἀκληρωτὶ τὴν ἡμετέραν **17** τάξιν πέμπειν. ὥστ' εἴ τινες ὑμῶν ὀργίζονται τοῖς τὰ μὲν τῆς πόλεως ἀξιούσι πράττειν, ἐκ δὲ τῶν κινδύνων ἀποδιδράσκουσιν, οὐκ ἂν δικαίως περὶ ἐμοῦ τὴν γνώμην ταύτην ἔχουσι· οὐ γὰρ μόνον τὰ προσταττόμενα ἐποίουν προθύμως, ἀλλὰ καὶ κινδυνεύειν ἐτόλμων. καὶ ταῦτ' ἐποίουν οὐχ ὡς οὐ δεινὸν ἡγούμενος εἶναι Λακεδαιμονίοις μάχεσθαι, ἀλλ' ἵνα, εἴ ποτε ἀδίκως εἰς κίνδυνον καθισταίμην, διὰ ταῦτα βελτίων ὑφ' ὑμῶν νομιζόμενος ἀπάντων τῶν δικαίων τυγχάνοιμι. Καί μοι ἀνάβητε τούτων μάρτυρες.
- Ο ηρωισμός του Μαντιθέου*

Ὠ Γλωσσικά σχόλια

- 14 *ἔνιοι, -αι, -α* (αόρ. αντων.) μερικοί
ἄπορῶ τινος έχω ἔλλειψη ἀπὸ κάτι
οἱ ἀπόρως διακείμενοι οἱ φτωχοί, οἱ ἄποροι
ἀνδροῖν δυικός αρ., γενική διαιρετική
ὡς κεκτημένος αιτιολογική μτχ. υποκειμενικής αιτιολογίας
- 15 *ἔξοδος* εκστρατεία, ἔξοδος, διέξοδος, πομπή, τέλος, συμπέρασμα, δαπάνη
πρόοιδα γνωρίζω ἀπὸ πρὶν
ἀναδύομαι ἀποφεύγω (τὴ μάχη), ἀποσύρομαι, οπισθοχωρῶ, ἀναβάλλω, ἀνέρχομαι
διαπράττομαι κατορθώνω, φέρω εἰς πέρας
τάττομαι τῆς πρώτης παρατάσσομαι στὴν πρώτη γραμμὴ
δυστυχέω, -ῶ νικιέμαι
σεμνός ἀλαζόνας, υπερήφανος
ὄνειδίζω τινί τι κατηγορῶ κάποιον γιὰ κάτι
τεταγμένος τροπική μτχ.
Στειριῶς γενική συγκριτική
- 16 *ἰσχυρόν χωρίον* οχυρός τόπος, οχυρή θέση
πάρειμι διαβαίνω, διέρχομαι, περνῶ
ἀγαπητῶς (ἐπίρρ.) μόλις καὶ μετὰ βίας
οὐ πολλαῖς (= ὀλίγαις) σχῆμα λιτότητας
ὀλίγω δοτική τοῦ ποσοῦ
- 17 *πράττω τὰ τῆς πόλεως* ἀσχολούμαι με τὰ δημόσια πράγματα
ἀποδιδράσκω δραπετεύω, διαφεύγω, ἀποφεύγω, φεύγω
τὰ προσταττόμενα οἱ διαταγές

Ερμηνευτικά σχόλια

- 14 συλλεγέντων τῶν δημοτῶν** πρόκειται για τους στρατευμένους συνδημότες του Μαντιθέου από τον δήμο του Θορικού. Τους καταλόγους των στρατευσίμων δημοτών κατάρτιζαν οι δήμαρχοι.
- πρὸ τῆς ἐξόδου ἐφοδίων δ' ἀποροῦντας** πριν από την εκστρατεία στην Αλίαρτο. οι Αθηναίοι στρατιώτες έπρεπε να φροντίζουν για τον οπλισμό τους. Ο ημερήσιος όμως μισθός που η Αθηναϊκή πολιτεία έδινε στον κάθε στρατιώτη ήταν μόνον δύο οβολοί και άλλοι δύο για τη διατροφή τους. Για τον λόγο αυτό εύποροι φιλόανθρωποι Αθηναίοι κάλυπταν με πρόσθετη εισφορά τις ανάγκες σε οπλισμό των απόρων στρατιωτών του δήμου τους.
- καὶ οὐ μόνον τοῦτο συνεβούλευον τοῖς ἄλλοις, ἀλλὰ καί... γένηται** η συμβουλή του Μαντιθέου, η υλοποίησή της και ο επιδιωκόμενος σκοπός της συνιστούν ισχυρή απόδειξη του πατριωτισμού του.
- καὶ μοι ἀνάβητε** ο Μαντίθεος καλεί τους δύο άνδρες να επιβεβαιώσουν με τη μαρτυρία τους τα λεγόμενά του.
- 15 εἰς Κόρινθον ἐξόδου γενομένης** πρόκειται για την εκστρατεία στην Κόρινθο των Αθηναίων και των συμμάχων τους Κορινθίων, Βοιωτῶν και Αργείων κατά των Λακεδαιμονίων και των συμμάχων τους το 394 π.Χ.
- πάντων προσιδῶτων ὅτι δεήσει κινδυνεύειν ἑτέρων ἀναδουμένων ἐγὼ διεπραξάμην ὥστε... τοῖς πολεμίαις** η σύγκρουση προβλεπόταν σκληρή, λόγω της ισοδυναμίας των αντιπάλων και του αήττητου των Λακεδαιμονίων. η αντίθεση εξαίρει τη γενναιότητα του Μαντιθέου, που έλαβε μέρος ως οπλίτης στη μάχη εκείνη.
- τῆς ἡμετέρας φυλῆς δυστυχησάσης καὶ πλείστων θανόντων** ο ρήτορας κατ' ευφημισμὸν χρησιμοποιεῖ την ηπιότερη μετοχή δυστυχησάσης αντί της ἥττηθείσης. Η Ακαμαντίδα φυλή, στην οποία ανήκε ο Μαντίθεος, και οι άλλες πέντε που βρέθηκαν αντιμετώπες στη Νεμέα με τους Λακεδαιμονίους με ηγήτη τον Αριστόδημο υπέστησαν οδυνηρή ήττα. Σκοτώθηκαν από τους Λακεδαιμονίους μόνον 8 και 1100 από τους συμμάχους τους, ενώ από τους αντιπάλους τους 2800 σ' εκείνη τη μεγάλη μάχη, όπως τη χαρακτηρίζει ο Δημοσθένης (Προς Λεπτίνην 52).

**ὕστερος ἀνεχώρησα
τοῦ σεμνοῦ Στει-
ριῶς... ὠνειδικότος** ο στρατηγός Θρασύβουλος, που κατέλυσε την αρχή των Τριάκο-
ντα και αποκατέστησε τη δημοκρατία στην Αθήνα, ήταν επικε-
φαλής των Αθηναίων στη μάχη της Νεμέας. Λέγεται Στειριεύς,
διότι ανήκε στον δήμο Στειρία που υπαγόταν στην Πανδιονίδα
φυλή. Η συμπεριφορά του προς τους άνδρες του, τους οποίους
κατηγόρησε ως δειλούς χαρακτηρίζεται από τον Μαντίθεο αλα-
ζονική. Το επιχείρημα αυτό ως ενισχυτικό του προηγουμένου
αναδεικνύει το θάρρος του Μαντιθέου.

**16 ἐν Κορίνθῳ χωρί-
ων ἰσχυρῶν κατειλημ-
μένων... παριέναι** παρά τη νίκη των Σπαρτιατών και των συμμάχων τους ο αντί-
παλος συνασπισμός εξακολούθησε να κατέχει την Κόρινθο και
με την κατάληψη οχυρών θέσεων πέτυχε τον έλεγχο του Ισθμού,
εμποδίζοντας έτσι τους Σπαρτιάτες του Αριστόδημου να ενω-
θούν με τον στρατό του Αγησιλάου, που είχε ήδη φθάσει στη
Βοιωτία. Τελικά μόνο μια μοίρα στρατού (600 περίπου άνδρες)
κατάφερε να φθάσει στον Αγησίλαο.

**Ἀγησιλάου δ' εἰς τὴν
Βοιωτίαν ἐμβαλόντος** ο Αγησίλαος, ο ικανότερος βασιλιάς που ανέδειξε η Σπάρτη,
είχε εκστρατεύσει στη Μ. Ασία για να απελευθερώσει τις εκεί
ελληνικές πόλεις από τους Πέρσες και με απώτερο σκοπό να
καταλύσει το κράτος των Περσών για όσα κακά είχαν διαπράξει
στους Έλληνες. Ο απώτερος σκοπός όμως δεν πραγματοποιή-
θηκε, διότι με εντολή των Εφόρων επέστρεψε εσπευσμένα στην
Ελλάδα, για να αντιμετωπίσει τον αντισπαρτιατικό συνασπι-
σμό των Αθηναίων, Αργείων, Βοιωτών και Κορινθίων που είχε
συγκροτηθεί με περσικά χρήματα. Ο Αγησίλαος έμπαινε στη
Βοιωτία τον Αύγουστο του 394 π.Χ. με 20.000 περίπου άνδρες.

**φοβουμένων ἀπάν-
των... προσελθὼν
ἐγὼ τὸν ταξίαρχον
ἐκέλευον... πέμπειν** ο ρήτορας λίαν επιτυχώς αντιπαραθέτει τον καθολικό και αιτιο-
λογημένο φόβο των στρατιωτών προς την τολμηρή και θαρραλέα
στάση του Μαντιθέου.

**εἰκότως, ὦ βουλή
δεινὸν γὰρ ἦν... ἐφ'
ἕτερον κίνδυνον ἰέναι** ρεαλιστικό και ψυχολογικό το επιχείρημα. Αποτελεί φοβερή
δοκιμασία για τον στρατιώτη, που έχασε τη μάχη και ως εκ
θαύματος σώθηκε, να ριχθεί με πεσμένο το ηθικό σε ελάχιστο
χρονικό διάστημα σε έναν πολύ πιο δύσκολο αγώνα με αντίπα-
λο μάλιστα τον Αγησίλαο.

τὸν ταξίαρχον ταξίαρχος ήταν ο διοικητής της τάξεως, του πεζικού δηλ. σώμα-
τος της κάθε φυλής γι' αυτό στην Αθήνα εκλέγονταν κάθε χρόνο
με χειροτονία δέκα ταξίαρχοι, όσες και οι φυλές.

**17 εἴ τινες
ὁμῶν ὀργίζονται...** η αντίθεση προκαλεί δικαιολογημένη οργή. Η αποφυγή της
στρατιωτικής υπηρεσίας, η λιποταξία και η δειλία όχι μόνο δεν

ἐκ δὲ τῶν κινδύνων ἐπέτρεπαν στον πολίτη να αναλάβει δημόσια αξιώματα, ἀλλὰ ἀποδιδράσκουσιν του στερούσαν και τα πολιτικά δικαιώματα.
οὐ γὰρ μόνον τὰ ἡ προθυμία στην εκτέλεση των διαταγῶν ἀλλὰ και η περιφρόνηση του κινδύνου διαφοροποιούν τον Μαντίθεο.
ἀλλὰ και κινδυνεύειν
ἐτόλμων

Ἀσκήσεις

- 1) Πώς τεκμηριώνεται ο πατριωτισμός και η γενναιότητα του Μαντιθέου;
- 2) Να συγκρίνετε τη συμπεριφορά του Θρασυβούλου (του σεμνού Στειριώζ) και του Μαντιθέου προς τους στρατιώτες.
- 3) Πού απέβλεπε η παραδειγματική στρατιωτική συμπεριφορά του Μαντιθέου;
- 4) Να γραφούν οι απόλυτες μετοχές και να χαρακτηρισθούν.
- 5) αἵτινες βοηθήσουσι: Να αναγνωρίσετε την πρόταση και να την αντικαταστήσετε με άλλη ισοδύναμή της.
- 6) κεκτημένος, ἡγούμενος: Να γράψετε τα ομόριζα (απλά και σύνθετα) του πρώτου τύπου στη ν.ε. και τα συνώνυμα του δεύτερου τύπου στην α.ε.
- 7) Να γράψετε τα ρήματα και τους ρηματικούς τύπους με αναδιπλασιασμό και να χαρακτηρίσετε το είδος του.
- 8) ἀναδυομένων, ἀποδιδράσκουσιν: α) να αντικατασταθούν χρονικά και β) να γράφει το β' ενικό και γ' πληθυντικό πρόσωπο του αορίστου β' σε όλες τις εγκλίσεις

Μικρά πήλινα πλακίδια που φέρουν επιγραφή με το όνομα της φυλής και του δήμου.
(Εκδοτ. Αθηνών)

MARTYRES

- 18 Τῶν τοίνυν ἄλλων στρατειῶν καὶ φρουρῶν οὐδεμιᾶς ἀπελείφθην πώποτε, ἀλλὰ πάντα τὸν χρόνον διατετέλεκα μετὰ τῶν πρώτων μὲν τὰς ἐξόδους ποιούμενος, μετὰ τῶν τελευταίων δὲ ἀναχωρῶν. καίτοι χρὴ τοὺς φιλοτίμως καὶ κοσμίως πολιτευομένους ἐκ τῶν τοιούτων σκοπεῖν, ἀλλ' οὐκ εἴ τις κομᾶ, διὰ τοῦτο μισεῖν τὰ μὲν γὰρ τοιαῦτα ἐπιτηδεύματα οὔτε τοὺς ἰδιώτας οὔτε τὸ κοινὸν τῆς πόλεως βλάπτει, ἐκ δὲ τῶν κινδυνεύειν ἐθελόντων πρὸς τοὺς πολεμίους ἅπαντες ὑμεῖς ὠφελείσθε. ὥστε οὐκ ἄξιον ἀπ' ὄψεως, ὦ βουλή, οὔτε φιλεῖν οὔτε μισεῖν οὐδένα, ἀλλ' ἐκ τῶν ἔργων σκοπεῖν πολλοὶ μὲν γὰρ μικρὸν διαλεγόμενοι καὶ κοσμίως ἀμπεχόμενοι μεγάλων κακῶν αἴτιοι γέγονασιν, ἕτεροι δὲ τῶν τοιούτων ἀμελοῦντες πολλὰ κάγαθὰ ὑμᾶς εἰσιν εἰργασμένοι.
- 19

Το κριτήριο αξιολόγησης του πολίτη.

Γλωσσικά σχόλια

- 18
<i>ἀπολείπομαί τινος</i>	παραμελώ, αφήνω κάτι, μένω πίσω από κάτι
<i>ποιούμαι ἐξόδους</i>	εκστρατεύω
<i>φιλοτίμως</i>	με φιλοτιμία, με φιλοδοξία
<i>κομάω, -ῶ</i>	τρέφω μακριά μαλλιά, περιποιούμαι, καλλωπίζω την κόμη μου
<i>ἐπιτήδευμα</i>	ασχολία, συνήθεια, επάγγελμα
<i>τὸ κοινὸν τῆς πόλεως</i>	οι αρχές της πόλεως, το δημόσιο
<i>ἐκ τῶν τοιούτων</i>	εμπρόθ. προσδ. της συμφωνίας
<i>μισεῖν</i>	τελικό απρμφ. υποκείμενο στο απρόσωπο <i>χρή</i>
<i>ἐκ τῶν ἐθελοντῶν</i>	εμπρόθ. προσδ. της προσέλευσης
- 19
<i>ἀπ' ὄψεως</i>	ἀπό την εξωτερική εμφάνιση (προβλ. σε γνωρίζω ἀπό την όψη)

ἀμπέχομαι (ἀμφί + ἔχω) ντύνομαι, καλύπτομαι, περιβάλλομαι

μικρόν (με επιρρημ. σημασία) λίγο

ἐργάζομαι τινά τι κάνω σε κάποιον κάτι

Ἑρμηνευτικά σχόλια

- 18** **φρουρῶν** πρόκειται για τη φύλαξη των φρουριών της Αττικής και γενικά των οχυρών θέσεων.
- καίτοι χρή... ἐκ τῶν τοιούτων σκοπεῖν** κατά τον ρήτορα η άφθογη εκτέλεση των στρατιωτικών υποχρεώσεων από τον δοκιμαζόμενο πολίτη προεξοφλεί τη φιλοτιμία και κοσμιότητα στη διαχείριση των πολιτικών πραγμάτων.
- οὐκ εἶ τις κομᾶ, διὰ τοῦτο μισεῖν** ο Μαντίθεος και πολλοί αριστοκρατικοί νέοι της τάξεως των ιππέων έτρεφαν μακριά κόμη μιμούμενοι τους Λακεδαιμονίους. Αυτό όμως τους έκανε αντιπαθείς σε πολλούς δημοκρατικούς. Οι περισσότεροι ελεύθεροι Αθηναίοι της κλασικής περιόδου είχαν τα μαλλιά τους αρκετά κοντά, ήδη από την εφηβική ηλικία.
- 19 ὥστε οὐκ ἄξιον ἀπ' ὄψεως... ἀλλ' ἐκ τῶν ἔργων σκοπεῖν** ο Μαντίθεος επισημαίνει ότι η ουσία της δοκιμασίας δεν είναι η εξωτερική εμφάνιση του δοκιμαζομένου, αλλά οι πράξεις του. Τα φαινόμενα συνήθως απατούν. Πολλοί πίσω από μια κόσμια εμφάνιση κρύβουν την κακότητα της ψυχής τους. Ενδιαφέρονται για το φαίνεσθαι και όχι για το εἶναι.

Άσκήσεις

- 1) Γιατί ο Μαντίθεος κάνει λόγο για την εξωτερική του εμφάνιση;
- 2) Πιστεύετε ότι η εξωτερική εμφάνιση ενός ανθρώπου πρέπει να επηρεάζει την κρίση μας γι' αυτόν;
- 3) διαλεγόμενοι, ἀμελοῦντες: α) να χαρακτηρισθούν συντακτικά οι μετοχές και να αναλυθούν· β) να γραφούν τα ομόρριζα της πρώτης μετοχής στη ν.ε. και να αντικατασταθεί η δεύτερη με το αντώνυμό της.
- 4) Να αναγνωρίσετε συντακτικά τις γενικές του κειμένου.
- 5) Να καλύψετε τα κενά με λέξεις του κειμένου.
  - α. Οὐ πολλοῦ δέω χάριν ἔχειν, ... , τῷ κατηγορῶ.
  - β. Οἱ Πέρσαι τοῖς Ἕλλησι ..... αἵτιοι γεγονάσι.
  - γ. Ὁ δῆμος ..... τοὺς κοσμίως .....
  - δ. Πάντας χρῆ ἐκ τῶν ἔργων .....
- 6) ἀπ' ὄψεως, ἀγαθά: Να περιγράψετε το φθογγικό πάθος των λέξεων και να δημιουργήσετε ανάλογα πάθη στα ακόλουθα παραδείγματα.
  - α. Οὐδείς μετὰ ὀργῆς ἀσφαλῶς βουλεύεται. β. Πρὸς τὴν ἀνάγκην πάντα τὰ ἄλλα ἔστι ἀσθενῆ.
  - γ. Ἴρα οὐ δικαία γλῶσσα ἔχει κράτος μέγα; δ. Καὶ ἐγὼ πέμπω ὑμᾶς.

Κωμικογράφημα

ΕΠΙΛΟΓΟΣ 20-21

«Ὁ δ' ἐπίλογος σύγκειται ἐκ τεττάρων, ἕκ τε τοῦ πρὸς ἑαυτὸν κατασκευάσαι εὖ τὸν ἀχροατὴν καὶ τὸν ἐναντίον φαύλως, καὶ ἐκ τοῦ αὐξῆσαι καὶ ταπεινώσαι καὶ ἐκ τοῦ εἰς τὰ πάθη τὸν ἀχροατὴν καταστήσαι καὶ ἐξ ἀναμνήσεως»

Αριστοτέλη, Ρητορική III 19, 1419b11

Χείμμενο

- 20 Ἦδη δέ τινων ἡσθόμην, ὧ βουλή, καὶ διὰ ταῦτα ἀχθόμενων μοι, ὅτι νεώτερος ὢν ἐπεχείρησα λέγειν ἐν τῷ δήμῳ. ἐγὼ δὲ τὸ μὲν πρῶτον ἡναγκάσθην ὑπὲρ τῶν ἑμαυτοῦ πραγμάτων δημηγορῆσαι, ἔπειτα μέντοι καὶ ἑμαυτῷ δοκῶ φιλοτιμότερον διατεθῆναι τοῦ δέοντος, ἅμα μὲν τῶν προγόνων ἐνθυμούμενος, ὅτι οὐδὲν πέπαινται τὰ τῆς πόλεως
- 21 πράττοντες, ἅμα δὲ ὑμᾶς ὁρῶν (τὰ γὰρ ἀληθῆ χρὴ λέγειν) τοὺς τοιούτους μόνους <τινὸς> ἀξίους νομίζοντας εἶναι, ὥστε ὁρῶν ὑμᾶς ταύτην τὴν γνώμην ἔχοντας τίς οὐκ ἂν ἐπαρθείη πράττειν καὶ λέγειν ὑπὲρ τῆς πόλεως; ἔτι δὲ τί ἂν τοῖς τοιούτοις ἀχθοισθε; οὐ γὰρ ἕτεροι περὶ αὐτῶν κριταὶ εἰσιν, ἀλλ' ὑμεῖς.
- Ο σκοπός της πρώτης αγόρευσης του Μαντιθέου και το κίνητρο ενασχόλησής του με τα κοινά.**

Ἐλωσσικά σχόλια

- 20 **ἀχθομαί τι** δυσαρεστοῦμαι, ενοχλοῦμαι, στενοχωριέμαι με κάποιον
- ἐνθυμέομαι, -οῦμαι** σκέπτομαι, συλλογίζομαι, ἔχω στη μνήμη μου
- φιλοτιμότερον διατίθεμαι** επιδεικνύω μεγαλύτερη φιλοδοξία
- ἅμα μὲν... ἅμα δέ** ἀπό τη μια... ἀπό την ἄλλη
- οὐδέν** (επίρρ.) καθόλου
- τὸ πρῶτον** ἐπιρρ. προσδ. χρόνου
- ἑμαυτῷ** δοτ. προσωπική του κρίνοντος προσώπου
- 21 **ἐπαίρομαι** παρακινούμαι, διεγείρομαι, περηφανεύομαι

Ερμηνευτικά σχόλια

- 20** **νεώτερος ὢν ἐπεχείρησα λέγειν ἐν τῷ δήμῳ** σύμφωνα με το νόμο του Σόλωνα δικαίωμα αγόρευσης στην Εκκλησία είχαν μόνον οι Αθηναίοι πολίτες άνω των πενήντα ετών και οι μεγαλύτεροι αγόρευαν πρώτοι. Το προνόμιο αυτό της ηλικίας προ πολλού είχε καταργηθεί και όλοι οι πολίτες από είκοσι χρόνων και άνω μπορούσαν να μιλήσουν. Γενικά πάντως οι νέοι απέφευγαν για λόγους ευγενείας να λάβουν πρώτοι τον λόγο.
- ἤναγκάσθην ὑπὲρ τῶν ἑμαυτοῦ πραγμάτων δημηγορήσαι** προφανώς εδημηγόρησε για να διασώσει την πατρική περιουσία από τον κίνδυνο της δήμευσης (βλ. §10 «διὰ τὰς συμφορὰς τὰς τοῦ πατρός»).
ἑμαυτῷ δοκῶ φιλοτιμότερον διατεθῆναι τοῦ δέοντος ευγενής έκφραση ειλικρίνειας του Μαντιθέου.
- ἄμα μὲν τῶν προγόνων ἐνθυμούμενος... πρᾶττοντες** η προγονική παράδοση ενασχόλησης με τα κοινά που έπρεπε να συνεχιστεί αποτελεί τον πρώτο λόγο της υπέρμετρης φιλοδοξίας του Μαντιθέου.
- 21** **ἄμα δὲ ὑμᾶς ὁρῶν... νομίζοντας εἶναι** η άποψη της πολιτείας ότι μόνον οι ασχολούμενοι με τα κοινά θεωρούνται άξιοι πολίτες κέντρισε περισσότερο τη φιλοδοξία του.
- ὥστε ὁρῶν ὑμᾶς... τίς οὐκ ἂν ἐπαρθείη πρᾶττειν καὶ λέγειν ὑπὲρ τῆς πόλεως;** ο ρήτορας εγκωμιάζει τους Βουλευτές, οι οποίοι ως εκφραστές του πνεύματος της πολιτείας, υπηρέτες και προστάτες του κοινού συμφέροντος, με την ανάλογη στάση τους παρακινούν τον κάθε πολίτη να ασχοληθεί με τα ζητήματα της πόλεως.
- ἔτι δὲ τί ἂν τοῖς τοιούτοις ἄχθοισθε; οὐ γὰρ ἔτεροι... ἄλλ' ὑμεῖς** ο Μαντιθεος τελειώνει την απολογία του υποβάλλοντας στους βουλευτές μια ρητορική ερώτηση που ισοδυναμεί με έντονη άρνηση, την οποία και αιτιολογεί. Τους λέει ότι δεν υπάρχει λόγος να δυσανασχετούν με τέτοιους πολίτες, τους οποίους οι ίδιοι παρακίνησαν με τη στάση τους να ασχοληθούν με τα κοινά. Διότι αυτοί τους χρίνουν με τη δοκιμασία και όχι άλλοι.

Άσκησης

- 1) Πού οφείλεται η επιθυμία του Μαντιθέου να ασχοληθεί με την πολιτική; Ισχύουν σήμερα για τους νέους οι ίδιοι λόγοι;
- 2) Ο Μαντίθεος στον επίλογο επαινεί τους Βουλευτές και τον θεσμό της δοκιμασίας. Σε τι συνίσταται ο έπαινος και πού αποσκοπεί;
- 3) *άχθομένων*: α) να χαρακτηριστεί συντακτικά η μετοχή και να αναλυθεί· β) Η μετοχή είναι συνημμένη ή απόλυτη; Να αιτιολογήσετε την άποψή σας.
- 4) Να υπογραμμίσετε τη σωστή απάντηση αιτιολογώντας την επιλογή σας.
Η πρόταση *ὅτι νεώτερος ὢν ἐπεχείρησα λέγειν ἐν τῷ δῆμῳ εἶναι*:
α. Ειδική
β. Αιτιολογική
γ. Πλάγια ερωτηματική
δ. Αναφορική
- 5) *ἡσθόμεν, ἐπαρθείη*: α) να αντικατασταθούν χρονικά και β) να αντικατασταθούν εγκλιτικά στο β' ενικό και γ' πληθυντικό.

Άσκησης γενικής θεώρησης

- 1) Η απολογία του Μαντιθέου χωρίζεται σε δύο μέρη. Ποιο είναι το θέμα του κάθε μέρους και ποιο, κατά τη γνώμη σας, είναι το σπουδαιότερο; Να αιτιολογήσετε την άποψή σας.
- 2) Το σημαντικότερο γνώρισμα της τέχνης του Λυσία στον συγκεκριμένο λόγο είναι η ηθοποιία. Πώς ζωγραφίζει ο επιδέξιος λογογράφος τον πελάτη του;
- 3) Ποιος ο ρόλος της δοκιμασίας των αρχόντων στη διασφάλιση της δημοκρατίας;
- 4) Εάν ήσαστε Βουλευτής-κριτής, θα επικυρώνατε ή όχι την εκλογή του Μαντιθέου στο βουλευτικό αξίωμα; Να αιτιολογήσετε την απόφασή σας.

ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ

Ὑπὲρ τῆς Ῥοδίων Ἐλευθερίας

Ὑπὲρ Μεγαλοπολιτῶν

*Ο Δημοσθένης
(Γλυπτοθήκη της
Κοπεγχάγης)*

ΒΙΟΣ - ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΘΕΝΗ

Η νεότητα Ο Δημοσθένης ανήκει στις μορφές εκείνες της αρχαιότητας για τις οποίες έχουμε αρκετά εξακριβωμένες πληροφορίες για τη ζωή τους, κυρίως για τη νεότητά τους.

Γεννήθηκε το 384 π.Χ. στο δήμο Παιανίας της Αττικής. Ο πατέρας του, που ονομαζόταν κι αυτός Δημοσθένης, ήταν πλούσιος Αθηναίος, ιδιοκτήτης δύο εργοστασίων μαχαιροποιίας και κλινοποιίας. Η μητέρα του Κλεοβούλη ήταν ελληνοσκύθισσα, κόρη του Αθηναίου Γύλωνα, πάμπου του Δημοσθένη, ο οποίος εξόριστος στον Εύξεινο Πόντο (Ταυρική Χερσόνησος), είχε παντρευτεί γυναίκα σκυθικής καταγωγής, μητέρα της Κλεοβούλης.

Σε ηλικία επτά ετών ο Δημοσθένης έχασε τον πατέρα του, ο οποίος με διαθήκη όριζε κηδεμόνες του ανήλικου γιου του και της πενταετούς κόρης του και διαχειριστές της περιουσίας του δύο ανεπιούς του, τον Άφοβο και τον Δημοφώντα κι έναν παλιό του φίλο, τον Θηριπίδη.

Μετά την ενηλικίωσή του ο Δημοσθένης αποδύθηκε σε πολυετείς δικαστικούς αγώνες κατά των κηδεμόνων του («έπιτροποι») για κακοδιαχείριση της περιουσίας που τους εμπιστευτήκε ο πατέρας του. Για ν' ανταποκριθεί σ' αυτές τις δραστηριότητες αλλά και για ν' αποκτήσει ρητορική μόρφωση, αυτομόνη για τους νέους της εποχής του με πολιτικές φιλοδοξίες, μελέτησε από νέος τη ρητορική τέχνη, κλεισμένος κυριολεκτικά μέσα στο σπίτι του, μακριά από την ξεγνοιασιά και τις συνηθισμένες δραστηριότητες των συνομηλίκων του, που χαίρονταν τη νιότη τους.

Φαίνεται ότι και η λαμπρή απολογία του πολιτικού και δεινού ρήτορα Καλλίστρατου, ο οποίος ασκούσε τότε την εξουσία στην Αθήνα, κατά τη λεγόμενη δίκη του Ωρωπού (366 π.Χ.)¹, θα άσκησε επάνω στον 17χρονο ήδη Δημοσθένη ισχυρή επίδραση και θα τον έστρεψε προς τη ρητορική τέχνη. Παράλληλα θα του ενίσχυσε την επιθυμία και το ενδιαφέρον για την ενασχόληση με τα κοινά, από αγάπη για την πατρίδα.

Εκτός από τις προσωπικές του μελέτες και παράλληλα μ' αυτές έγινε μαθητής του Ισαίου (Αθηναίου πολίτη γεννημένου στη Χαλκίδα), έμπειρου και ειδικού στις κληρονομικές υποθέ-

1. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Πλουτάρχου (Δημοσθένης, 5) ο νεαρός Δημοσθένης πέρασε στο χώρο της δίκης κρυμμένος πίσω από τον παιδαγωγό του.

σεις λογογράφου και σπουδαίου ρητοροδιδάσκαλου της εποχής μετά τον Πελοποννησιακό πόλεμο².

Πρώτοι δικανικοί λόγοι Καρπός της προηγούμενης προετοιμασίας του είναι οι πέντε δικανικοί λόγοι του³ εναντίον των κηδεμόνων του (ή προσώπων που εμπλέκονται ποικιλοτρόπως στις κληρονομικές του υποθέσεις). Παρά τη νεότητά του διακρίνει κανείς σ' αυτούς «νεανική κοσμιότητα» αλλά και «μια εκπληκτική σιγουριά» κι ένα «πάθος ώριμο και κυριαρχημένο», ασυνήθιστο για την εποχή του (W. Jaeger).

Η επιτυχία σ' αυτές τις δίκες τον εμπύχωσε ώστε να συνεχίσει τη σπουδή της ρητορικής τέχνης και τη γενικότερη πνευματική του μόρφωση και καλλιέργεια. Παράλληλα με τη φροντίδα αυτή αγωνίζεται να διορθώσει ατέλειες και αδυναμίες σωματικές, τις οποίες η φύση του είχε κληροδοτήσει. Η ίδια όμως η φύση τον είχε προικίσει με αδάμαστη θέληση, χάρη στην οποία, με υπομονή και πείσμα, «άσκησε την ορθοφωνία του (βάζοντας χαλίχια μέσα στο στόμα του), τη φωνή του (με το να ρητορεύει τρέχοντας) και την ηθοποιία του (μιλώντας μπροστά στον καθρέφτη)» (Jacq. de Romilly).

Λογογράφος Για πολλά χρόνια ύστερα ο Δημοσθένης άσκησε το επάγγελμα του λογογράφου, χωρίς να έχει ουσιαστική οικονομική ανάγκη γι' αυτό, αλλά ωθούμενος κυρίως από ένα εσωτερικό πάθος. Για τον ίδιο λόγο δίδασκε ιδιωτικά σε νέους την τέχνη του λόγου, ώστε να είναι ικανοί να υπερασπίζονται οι ίδιοι τα συμφέροντα τους στα δικαστήρια.

Από τα πρώτα αυτά χρόνια της ζωής του ως λογογράφου σώζονται λίγοι δικανικοί λόγοι. Ίσως η φήμη του ακόμη δεν ήταν πολύ μεγάλη και αυτοί οι λόγοι του είχαν βίο εφήμερο. Αντίθετα, πολύ περισσότεροι δικανικοί του λόγοι μας σώζονται από τα μεταγενέστερα χρόνια, όταν ο Δημοσθένης, φτασμένος πια πολιτικός ρήτορας, προσφέρει τις υπηρεσίες του σε δημόσιες και ιδιωτικές δίκες συγγράφοντας λόγους για άλλους.⁴

Δικανικοί λόγοι δημοίοι Οι λόγοι του σε δημόσιες πολιτικές δίκες (σε δίκες με πολιτικό περιεχόμενο) είναι αυτοί που σηματοδοτούν τη στροφή

2. Πιστεύεται ότι υπήρξε επίσης μαθητής του Ισοκράτη και του Πλάτωνα και ότι αντέγραψε ιδιοχείρως οκτώ φορές το έργο του Θουκυδίδη.

3. Κατ' Αφόβου Α' και Β', Πρὸς Ἄφοβον Ψευδομαρτυριῶν, Πρὸς Ὀνήτορα ἐξουλύς Α' και Β' («Ἐπιτροπικοί»).

4. «Ἵπὲρ Φορμίωνος παραγραφὴ, Πρὸς Πανταίνετον παραγραφὴ, Πρὸς Βοιωτὸν περὶ τοῦ ὀνόματος, Κατὰ Κόνωνος αἰκ(ε)ίας (= ιδιωτικὴ καταγγελία γιὰ σωματικὴ βλάβη), Ἔφεσις πρὸς Εὐβουλίδην κ.λπ.

(εσωτερική του Δημοσθένη προς την πολιτική. Η κρίσιμη χρονιά είναι το 355 π.Χ. που γράφτηκε ο λόγος *Κατ' Ἀνδροτίωνος* και ακολουθούν οι λόγοι *Πρὸς Λεπτίνην* (354) και *Κατὰ Τιμοκράτους* (353). Στους λόγους αυτούς επιτίθεται κυρίως κατά της οικονομικής πολιτικής των κυβερνώντων (επικεφαλής τους είναι ο ηλικιωμένος Αριστοφώντας), που είχαν οδηγήσει το κράτος σε οικονομική εξαθλίωση και τη δημόσια διοίκηση σε διάλυση. Ο Δημοσθένης βρίσκεται στο πλευρό της αντιπολίτευσης (υπό τον διαπρεπή οικονομολόγο Εύβουλο) και ο πρώτος καθαρά πολιτικός λόγος, που εκφωνείται από τον ρήτορα στην Εκκλησία του Δήμου, ήταν ο *Περὶ τῶν Συμμοριῶν* (354). Θεματολογικά κινείται στο ίδιο κλίμα με τους προηγούμενους λόγους και εξετάζει σημαντικά οικονομικά μέτρα του κράτους. Προτείνει, συγκεκριμένα, τη μεταρρύθμιση του τρόπου οργάνωσης των τριηραρχιών, της δαπάνης δηλ. για τον εξοπλισμό των πλοίων, υποχρέωση που είχαν οι εύποροι πολίτες, ενόψει του φημολογούμενου περσικού κινδύνου.

Πολιτικοί λόγοι

Ο τομέας όμως στον οποίο διακρίθηκε ιδιαίτερα ο Δημοσθένης ήταν ο πολιτικός στίβος και οι δημηγορίες του ενώπιον του αθηναϊκού λαού τού άφησαν δόξα αιώνια και τον τίτλο του μεγαλύτερου ρήτορα της αρχαιότητας. Είναι προπάντων εκείνες που αφορούν την εξωτερική πολιτική της Αθήνας, η οποία διέρχεται μεγάλη κρίση από τον Συμμαχικό πόλεμο (357-355 π.Χ.) και την αυτονόμηση των πόλεων που αποστάτησαν από τη συμμαχία της (Ρόδος, Χίος, Κως, Βυζάντιο). Παράλληλα υφίσταται βέβαια και η περσική απειλή που ποτέ δεν είχε εκλείψει τελείως. Εδώ ανήκουν οι δημηγορίες *Περὶ τῶν Συμμοριῶν* (που αναφέραμε), *Ἐπεὶ Μεγαλοπολιτῶν* (353/52), *Ἐπεὶ τῆς Ροδίων Ἐλευθερίας* (352/51), *Κατ' Ἀριστοκράτους* (352). Ο

Κωμικογράφημα

τελευταίος αναφέρεται στις σχέσεις της Αθήνας με τον Κερσοβλέπτη, βασιλιά της Θρακικής Χερσονήσου.

Αντιμακεδονικός αγώνας

Οι λόγοι αυτοί προετοιμάζουν το έδαφος για τη μεγάλη και ανυποχώρητη αντίσταση που αρχίζει ο Δημοσθένης κατά του βασιλιά της Μακεδονίας Φιλίππου με τον λόγο του *Κατά Φιλίππου Α'* που εκφωνείται το 351 π.Χ. Είναι η αρχή ενός δραματικού, σκληρού και ισόβιου αγώνα του Δημοσθένη εναντίον των Μακεδόνων και του Φιλίππου, τον οποίο θεωρεί τώρα τον πιο επικίνδυνο εχθρό της Αθήνας. Αυτός είναι ο λόγος που έρχεται ο ρήτορας σε πλήρη αντίθεση με τους οπαδούς του φιλομακεδονικού κόμματος, τις ιδέες του οποίου εκφράζουν ο Αισχίνης, ο στρατηγός και πολιτικός Φωκίων και ο Ισοκράτης, ο κατεξοχήν κήρυκας και εισηγητής της Πανελληνίας Ιδέας, της ένωσης δηλ. όλων των Ελλήνων υπό την ηγεσία του Φιλίππου για τον πόλεμο εναντίον των Περσών. Στα πλαίσια αυτής της αδυσώπητης διαμάχης του με τον Φίλιππο ανήκουν οι άλλοι τρεις λόγοι του *Κατά Φιλίππου* (ο Β' το 344, οι Γ' και Δ' το 341), οι τρεις *Όλυνθιακοί* (349), ο *Περί τῆς Ειρήνης* (346), ο *Περί τῆς Παραπροσβείας* (343) και ο *Περί τῶν ἐν Χερρονήσῳ* (341).

Ακολουθούν δύο λόγοι του, ο *Περί τοῦ Στεφάνου* (330) και ο *Κατ' Ἀρίστογείτονος* (327), και οι δύο δικανικοί λόγοι, που κλείνουν το συγγραφικό του έργο. Ο πρώτος είναι «ο διασημότερος και προσωπικότερος λόγος του Δημοσθένη» και αποτελεί αναδρομή στο παρελθόν το δικό του και της πόλης του¹.

Το τέλος

Τα τελευταία χρόνια της ζωής του είναι δραματικά και τραγικά. Εμπλέκεται το όνομά του σε μια κατάχρηση μέρους των

Κωμικογράφημα

1. Στον Δημοσθένη αποδίδονται επίσης δύο πανηγυρικοί λόγοι, ο *Ἐπιτάφιος* (338), για τους νεκρούς της μάχης της Χαιρώνειας και ο *Ἐρωτικός*. Επίσης ἔξι *Ἐπιστολαὶ* και πενήντα ἔξι *Προοίμια*. Του *Ἐρωτικοῦ*, τεσσάρων *Ἐπιστολῶν* και αρκετῶν *Προομιῶν* αμφισβητεῖται ἡ γνησιότητα.

Ελλήνων, εναντίον του Φιλίππου όμως και των διαδόχων του, κι όχι εναντίον των Περσών, που ήθελε ο Ισοκράτης.

Έτσι παρελαύνει μέσα από τους λόγους του η **κοινωνική** ζωή, η **εσωτερική** και η **εξωτερική** πολιτική της Αθήνας του 4ου αι. π.Χ.

Στους **δικανικούς** λόγους του έχουμε ανάγλυφη την εικόνα της αθηναϊκής κοινωνίας με τις ποικίλες οικονομικές, κοινωνικές και αστικές δραστηριότητές της (φορολογικό σύστημα, τραπεζικές εργασίες, κληρονομικές υποθέσεις, διαζύγια κ.λπ.). Είναι μια κοινωνία της επιείκειας, χωρίς σχολαστικότητες, με επιφανειακή αξιοπρέπεια και αστική ηθική.

Στους **πολιτικούς** του λόγους (και σε δικανικούς για πολιτικά θέματα) έχουμε πληροφορίες για ζητήματα εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής. Παρακολουθούμε τις προσπάθειες για οικονομική, διοικητική και ηθική ανόρθωση του αθηναϊκού κράτους από μια ομάδα εκλεκτών Αθηναίων, οικονομολόγων, επιχειρηματιών, διπλωματών και πολιτικών. Είναι όλοι τους εραστές του πνεύματος της παλαιάς, ισχυρής και ένδοξης Αθήνας, που είχε κύρος, γόητρο και επιβολή στον ελληνικό χώρο. Αυτό το πνεύμα θέλουν να αναβιώσουν, τούτο αποτελεί και όνειρο ζωής για τον Δημοσθένη.

Εξάλλου, σχετικά με τον τομέα της εξωτερικής πολιτικής, παρουσιάζονται στους λόγους του Δημοσθένη πρόσωπα, γεγονότα, καταστάσεις, συγκρούσεις, διπλωματικές αποστολές και διαπραγματεύσεις για ειρήνη ή συμμαχία.

Στα πλαίσια της δικής του πολιτικής, με βάση την αρχή «της ισορροπίας των δυνάμεων», βλέπουμε στους λόγους του μια Αθήνα που ενεργεί χωρίς ενδοιασμούς και ηθικές αναστολές, αλλά με κύριο γνώμονα το **συμφέρον** της. Έτσι συντάσσεται και συμμαχεί άλλοτε με τους Θηβαίους και άλλοτε με τους Σπαρτιάτες. Αντιστρατεύεται στην προσπάθεια καθεμιάς από τις δύο αυτές αντίπαλες πόλεις ν' αποκτήσει υπεροχή, προβάδισμα στρατιωτικό, εδαφικές επεκτάσεις ή συμμαχικούς δεσμούς που ανατρέπουν τις εκάστοτε ισορροπίες στον ελληνικό χώρο.

Επίσης, οι σχέσεις της Αθήνας με τους συμμάχους της της Δεύτερης Αθηναϊκής συμμαχίας (378/77 π.Χ.), οι κίνδυνοι για την πόλη από τα Μικρασιατικά παράλια (Ευρωπαϊατικό πρόβλημα, Μαύσωλος, σατράπης της Καρίας) από το Πελοποννησιακό πρόβλημα (Σπάρτη-Αρκάδες, Μεσσήνη), ή από τον Φίλιππο και τον Αλέξανδρο της Μακεδονίας (Βορειοελλαδικό

πρόβλημα), προκύπτουν ανάγλυφα μέσα από τους πολιτικούς του λόγους.

Μεγάλη είναι και η *αισθητική* αξία των λόγων του, η οποία αναγνωρίζεται από τους μελετητές του έργου του. Κατέχει ο ρήτορας την τέχνη της ηθοποιίας. Έχει δηλ. την ικανότητα να σκιαγραφεί με τον λόγο του (ως λογογράφος) τον εσωτερικό κόσμο και τον χαρακτήρα των πελατών του. Κάθε φορά ο λογογράφος μεταμορφώνεται σε πρόσωπο ξεχωριστό της υψηλής κοινωνίας, σε «καλόκαρδο επαρχιώτη», σε «κλαψιάρη τραυματία πολέμου», σε «κατεργάρη» ή σε «φιλήσυχο μικροαστό».

Εξάλλου, ο λόγος του γενικά, ορμητικός, τολμηρός, ζωντικός, λαμπρός, οδηγεί με αργό ρυθμό στην κλιμάκωση των νοημάτων για να καταλήξει, ίσως απροσδόκητα, σ' ένα σύντομο αλλά σαφές και αποστομωτικό για τον αντίπαλο συμπέρασμα. Με την καλοδουλεμένη και φροντισμένη μορφή τους οι λόγοι του Δημοσθένη χαρίζουν μεγάλη φήμη στον δημιουργό τους και παράλληλα αποτελούν ένα απολαυστικό ανάγνωσμα. Είναι ένα σπουδαίο μέσον πνευματικής ψυχαγωγίας για τον αναγνώστη.

Ο χώρος της μάχης των Λεύκτρων. Διακρίνεται το κάτω τμήμα του τροπαίου της μάχης. Σύγχρονη αναπαράσταση. (Εκδοτ. Αθηνών)

Η Β' Αθηναϊκή Συμμαχία το 355 π.Χ.
(Εκδοτ. Αθην.)

ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΡΟΔΙΩΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

Εισαγωγή

Η Ρόδος, το πιο μεγάλο νησί της Δωδεκανήσου, κατοικήθηκε τουλάχιστον από το τέλος της νεολιθικής περιόδου. Εγκαταστάθηκαν εκεί αργότερα Κρήτες άποικοι (Μινώιτες) και ύστερα Μυκηναίοι Αχαιοί. Ο Όμηρος μνημονεύει τον βασιλέα των Ροδίων Τληπόλεμο, γιο του Ηρακλή. Ο Τληπόλεμος έλαβε μέρος στην Τρωική εκστρατεία με εννέα πλοία, πράγμα

Ρόδος (Λίνδος). Ο λεγόμενος «τάφος του Κλεοβούλου» (Μ.Ι.Ε.Τ.)

που ίσως σημαίνει μια πολύ πρώιμη, πριν από τη Δωρική κάθοδο, εγκατάσταση **Δωριέων** στο νησί.

Μετά τον Τληπόλεμο δημιουργούνται τρεις Δωρικές πόλεις-κράτη, η **Λίνδος**, η **Ιαλυσός** και η **Κάμιρος** οι οποίες μαζί με την Κω, την Κνίδο και την Αλικαρνασσό ίδρυσαν τη «**Δωρική Εξάπολη**» με θρησκευτικό κέντρο το ιερό του Απόλλωνος στο **Τρόπιο** ακρωτήριο της Κνίδου.

Τον 6ο αιώνα δεσπόζει στην πολιτική και πολιτιστική ζωή της Ρόδου η προσωπικότητα του «τυράννου» της Λίνδου Κλεόβουλου. Ο **Κλεόβουλος** περιλαμβάνεται στον κατάλογο των επτά σοφών της αρχαίας Ελλάδος.

Έμποροι και ναυτικοί κυρίως οι Ρόδιοι, προσχώρησαν μετά τα Μηδικά, καιίτοι Δωριείς, στην **Α΄ Αθηναϊκή συμμαχία** (478/77 π.Χ.) στην οποία παρέμειναν μέχρι το 412 π.Χ., οπότε αποστάτησαν παρά την αντίδραση των δημοκρατικών.

Στην κίνηση αυτή πρωτοστάτησε μια άλλη μεγάλη Ροδιακή προσωπικότητα πανελλήνιου κύρους, ο γιος του Ολυμπιονίκη Διαγόρα **Δωριεύς** ο οποίος επίσης είχε αναδειχθεί πολλές φορές Ολυμπιονίκης, Πυθιονίκης, Νεμεονίκης και Ισθμιονίκης! Ο Δωριεύς, σπουδαίος στρατιωτικός και πολιτικός, όσο και αθλητής, πέτυχε τη συνένωση («**συνοικισμό**») των τριών πόλεων-κρατών σε μία μεγάλη πόλη, με μία βουλή. Τη νέα πόλη έκτισαν εκεί όπου ευρίσκεται σήμερα η πόλη της Ρόδου.

Η πολιτική αστάθεια κατά τα τελευταία έτη του Πελοποννησιακού πολέμου και μετά απ' αυτόν (404 π.Χ. κ.εξ.) ήταν φυσικό να επηρεάσει και τη Ρόδο στην οποία οι δύο πολιτικές παρατάξεις, οι φιλαθηναίοι δημοκρατικοί και οι λακωνίζοντες ολιγαρχικοί, ήσαν σχεδόν ισόπαλες. Έτσι η Ρόδος άλλαξε πολλές φορές «στρατόπεδο». Το 378/77 π.Χ. προσχωρεί στη **Β΄ Αθηναϊκή Συμμαχία**. Η πιεστική όμως εις βάρος των συμμάχων συμπεριφορά των Αθηναίων εδημιούργησε δυσარέσκειες και τάσεις αποστασίας τις οποίες ενίσχυε ο δυνάστης της Καρίας **Μαύσωλος** του οποίου έδρα ήταν η **Αλικαρνασσός**. Απώτερο βέβαια σκοπό είχε την απομόνωση και την προσάρτηση των πλησίον της αρχής του Ελληνικών νησιών.

Το 357 π.Χ. οι Ρόδιοι, Κώοι και Χίοι συμάχησαν με το Βυζάντιο, που ήδη ακολουθούσε εχθρική προς τους Αθηναίους πολιτική, και αρνήθηκαν την καταβολή των συμμαχικών εισφορών («**συντάξεν**»). Στην εχθρική αυτή κίνηση εναντίον των Αθηναίων πρωτοστάτησαν στη Ρόδο οι ολιγαρχικοί, αλλά και αρκετοί δυσαρεστημένοι δημοκρατικοί πολίτες. Ακολούθησε ο ατυχής για τους Αθηναίους «**Συμμαχικός πόλεμος**» εναντίον των πρώην συμμάχων τους κατά τη διάρκεια του οποίου (357-55 π.Χ.) ο Μαύσωλος πέτυχε την εγκατάσταση στη Ρόδο Καρικών φρουρών.

Ο Συμμαχικός πόλεμος έληξε με περσικό τελεσίγραφο με το οποίο ο Μ. Βασιλεύς απαίτησε από τους Αθηναίους να μην επεμβαίνουν στα εσωτερικά άλλων πόλεων σύμφωνα με τον σχετικό όρο της Ανταλκιδείου ειρήνης (387 π.Χ.). Οι Ρόδιοι ολιγαρχικοί ενισχυμένοι από τον Μαύσωλο κατέλυσαν το δημοκρατικό πολίτευμα και διατήρησαν τις Καρικές φρουρές. Η αποστασία επόμενως από την Αθηναϊκή συμμαχία οδήγησε τη Ρόδο σε Καρική επικυριαρχία.

Μετά τον θάνατο του Μαυσώλου (353/2 π.Χ.) οι Ρόδιοι δημοκρατικοί ίσως κατέλαβαν πάλι για λίγο την εξουσία, έδιωξαν τις Καρικές φρουρές και προσπάθησαν να καταλάβουν την Αλικαρνασσό, πρωτεύουσα της Καρικής δυναστείας. Όμως η σύζυγος και διάδοχος του Μαυσώλου **Αρτεμισία** (353-351 π.Χ.) φαίνεται πως απέκρουσε την επίθεση και με στρα-

τήγημα κατέλαβε πάλι τη Ρόδο.

Πάντως το 351 π.Χ. δημοκρατικοί Ρόδιοι φυγάδες απευθύνθηκαν στους Αθηναίους και ζήτησαν τη βοήθειά τους. Ο Δημοσθένης αναλαμβάνει την υποστήριξη του αιτήματος αυτού και εκφωνεί στην Εκκλησία του Δήμου τον λόγο «Υπὲρ τῆς Ῥοδίων Ἐλευθερίας».

Ἐχει να αντιπαρατεθεῖ προς τη φιλειρηνική, στις γενικές της γραμμές, πολιτική του Ευβούλου, το κόμμα του οποίου επικρατεῖ στην Αθήνα μετά τον Συμμαχικό πόλεμο. Βασική πολιτική της Αθηναϊκῆς πολιτείας την εποχή αυτή είναι η αποφυγή πολεμικῶν περιπετειῶν, όταν δεν διακυβεύονται ζωτικά Αθηναϊκά συμφέροντα. Ἐχει ακόμη ο Δημοσθένης να αντιμετωπίσει την οργή των Αθηναίων εναντίον των Ροδίων των οποίων η αποστασία παρέσυρε την Αθηναϊκή πολιτεία στον ατυχή Συμμαχικό πόλεμο και τη χαιρεκακία επίσης των συμπολιτῶν του για τα δεινά που εξ αιτίας της αποστασίας εκείνης οι Ρόδιοι υφίστανται.

Οι Αθηναίοι δεν βοήθησαν εν τέλει τη Ρόδο που παρέμεινε υπό Καρική κατοχή μέχρι την κατάλυση του Περσικοῦ κράτους ἀπό τον Μ. Αλέξανδρο. Αξίζει ὅμως ν' ακούσουμε τα επιχειρήματα του μεγάλου ρήτορα με τα οποία προσπαθεῖ να πείσει τους συμπολίτες του ὅτι δεν πρέπει να μνησικαχούν, ἀλλά να στέρξουν σε πολεμικές περιπέτειες, για να ελευθερώσουν τους αγνώμονες τέως συμμάχους των.

Η ΔΙΑΦΘΡΩΣΗ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ (§§1-2)

Στα μεγάλα ζητήματα πρέπει ν' ακούγεται ὅλων η γνώμη, ἀλλά και να εκτελούνται οι αποφάσεις.

Η ευκαιρία (της βοήθειας που ζητούν οι Ρόδιοι) είναι θεόσταλτη και πρέπει ν' αξιοποιηθεῖ για ν' αποκατασταθεῖ ἡ φήμη της πόλεως.

ΠΡΟΘΕΣΙΣ (§§3-4)

Ο Συμμαχικός πόλεμος οργανώθηκε ἀπό τους Χίους, Βυζαντίους και Ροδίους με υποκίνηση του Μαυσώλου. Αν ἡ πόλη βοηθήσει τους Ροδίους, θ' αποδειχθούν οι Χίοι και Βυζάντιοι ἀφερέγγυοι σύμμαχοι, ο Μαύσωλος σκευωρός και οι Αθηναίοι σωτήρες των Ροδίων και εγγυητές της δημοκρατίας και της ελευθερίας.

ΠΙΣΤΙΣ (§§5-34)

§§5-13. Ὑπάρχει φανερή ἀντίφαση στις προτάσεις των ἀντιπάλων ρητόρων. Φόβος δυναμικῆς ἀντιδράσεως του Μ. Βασιλέως δεν φαίνεται να ὑπάρχει, ὅπως ἀπέδειξε ἡ ἐπιχείρηση του Τιμόθεου στη Σάμο. Ούτε την Ἀρτεμισία συμφέρει να ἀντιδράσει σοβαρά σε μια Αθηναϊκή ἐπιχείρηση ἡ οποία ἐπιπλέον θα δείξει τις προθέσεις του Μ. Βασιλέως ἐναντι ὅλων των Ἑλλήνων.

§§14-16. Αν και οι Ρόδιοι ἔχουν ἀποδειχθεῖ ἀναξιόπιστοι και δικαίως ἔχουν χάσει την ελευθερία τους, ἡ βοήθεια σ' αὐτούς προτείνεται με γνώμονα το συμφέρον των Αθηνῶν. Οι Αθηναίοι ἐξ ἄλλου δεν πρέπει να μνησικαχούν ἐνθυμούμενοι και δικά τους

παρόμοια ολισθήματα.

§§17-20. Τους Αθηναίους συμφέρει η αποκατάσταση της δημοκρατίας στη Ρόδο. Αντιθέτως η εξάπλωση των ολιγαρχικών πολιτευμάτων αποτελεί κίνδυνο και για τη δημοκρατία στην Αθήνα.

§§21-24. Ακόμη είναι δίκαιο οι Αθηναίοι να συνδράμουν τον λαό της Ρόδου, όπως θα ήθελαν σε ανάλογη περίπτωση να το πράξουν άλλοι για χάρη τους. Παράδειγμα οι Αργείοι που δεν λογάριασαν κίνδυνο υπαρκτό για να βοηθήσουν τους Αθηναίους φυγάδες την εποχή των Τριάκοντα, ενώ ο κίνδυνος από τον Μ. Βασιλέα δεν είναι σπουδαίος.

§§25-29. Οι αντίπαλοι ρήτορες θέτουν το ζήτημα της νομιμότητας μιας επεμβάσεως στη Ρόδο. Η τήρηση όμως των συνθηκών απαιτεί αμοιβαιότητα. Όταν οι άλλοι παρασπονδούν, είναι δειλία οι Αθηναίοι να τηρούν συμφωνίες που στο κάτω κάτω εκφράζουν το «δίκαιο» του κάθε φορά ισχυρότερου.

§§30-34. Η απόφαση ανήκει στους Αθηναίους και μπορεί να πραγματοποιηθεί, αν θεωρηθούν απ' όλους προστάτες της ελευθερίας. Δύσκολη όμως είναι η εκτέλεση των αποφάσεων, διότι αφήνονται ανεξέλεγκτοι στο εσωτερικό της πόλεως οι εχθροί της δημοκρατίας που δωροδοκούμενοι την υπονομεύουν. Αυτό είναι ευθύνη που βαρύνει και τους δημοκρατικούς πολίτες, αλλά και ένα γενικότερο πρόβλημα.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ (§35)

Οι Αθηναίοι πρέπει να επιληφθούν με σθένος και να πράξουν άξια της πόλεως και των προγόνων.

Το κείμενο ακολουθεί την έκδοση του S. H. BUTCHER (OXFORD) 1958

Ρόδος. Ψηφιδωτό μέσης Ελληνιστικής περιόδου με παράσταση προσωπίου (Μ.Ι.Ε.Τ.)

ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΡΟΔΙΩΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ (§§1-2)

Περὶ τοῦ ὅτι δὲν εκτελοῦνται οἱ αποφάσεις καὶ ὅτι θεόσταλτη ευκαιρία παρουσιάστηκε που πρέπει ν' αξιοποιηθῆί «ἔργω».

Ἐκείμενο

Οἶμαι δεῖν, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, περὶ τηλικούτων βουλευομένων διδόναι παρρησίαν ἐκάστῳ τῶν συμβουλευόντων. ἐγὼ δ' οὐδεπώποθ' ἠγγεσάμην χαλεπὸν τὸ διδάξαι τὰ βέλτισθ' ὑμᾶς (ὡς γὰρ εἰπεῖν ἀπλῶς, ἅπαντες ὑπάρχειν ἐγνωκότες μοι δοκεῖτε), ἀλλὰ τὸ πείσαι πράττειν ταῦτα: ἐπειδὴν γὰρ τι δόξη καὶ ψηφισθῆ, τότε ἴσον τοῦ πραχθῆναι

2 ἀπέχει ὅσονπερ πρὶν δόξαι. ἔστι μὲν οὖν ἐν ὧν ἐγὼ νομίζω χάριν ὑμᾶς τοῖς θεοῖς ὀφείλιν, τὸ τοὺς διὰ τὴν αὐτῶν ὕβριν ὑμῖν πολεμήσαντας οὐ πάλαι νῦν ἐν ὑμῖν μόνοις τῆς αὐτῶν σωτηρίας ἔχειν τὰς ἐλπίδας. ἄξιον δ' ἠσθῆναι τῷ παρόντι καιρῷ· συμβήσεται γὰρ ὑμῖν, ἐὰν ἂν χρῆ βουλευέσθαι ὑπὲρ αὐτοῦ, τὰς παρὰ τῶν διαβαλλόντων τὴν πόλιν ἡμῶν βλαστημίας ἔργω μετὰ δόξης καλῆς ἀπολύσασθαι.

Ἐγλωσσικά σχόλια

- §1. διδόναι (ὕμᾶς) υποκ. του απροσ. δεῖν
τηλικοῦτος - τηλικαύτη - τηλικοῦτο(ν) τόσο μεγάλος, τόσο σπουδαῖος
(δεικτ. αντων.)
βουλευομένους (ὕμᾶς) αιτιολογ. μτχ.
παρρησία (πᾶν + ῥῆσις) ἡ θαρραλέα ἐκφραση της γνώμης
δίδωμι παρρησίαν παραχωρῶ πλήρη την ελευθερία του λόγου

	οἱ συμβουλευόντες	οι ρήτορες
	οὐδεπώποτε	ποτέ μέχρι τώρα
	ὡς... εἰπεῖν ἀπλῶς (το απαρ. τίθεται ἀπολύτως)	για να μιλήσω γενικά-σε γενικές γραμμές
	ὑπάρχειν ἐγνωκότες	η περίφραση προσδίδει ἔμφαση, εκφράζει μεγαλύτερη βεβαιότητα από το απλό ἐγνωκέναι
	ὑπάρχω ἐγνωκώς (η μτχ. κατηγορ.)	γνωρίζω ἀριστα
	δόξη (υποτ. αορ. του ρ. δοκέω, -ῶ). δοκεῖ (μοι) τι	μου φαίνεται κάτι σωστό, αποφασίζω. Συνηθισμένη φράση στα ψηφίσματα ἦταν το «ἔδοξε τῇ Βουλῇ καὶ τῷ Δήμῳ» (έλαβε την ἀπόφαση η Βουλή και ο Δήμος)
	ἴσον	(επιρρ. προσδ. που δηλώνει ἀπόσταση)
§2.	ἔστι μὲν οὖν... τὰς ἐλπίδας	Η φυσική σειρά: Ἔστι μὲν οὖν ἐν ὧν ἐγὼ νομίζω ὀφείλειν ὑμᾶς χάριν τοῖς θεοῖς, τὸ ἔχειν νῦν, τοὺς... οὐ πάλα πολεμήσαντας ὑμῖν, τὰς ἐλπίδας τῆς αὐτῶν σωτηρίας ἐν ὑμῖν μόνοις.
	ἐν	(υποκ. του ἔστι)
	τὸ... ἔχειν	(επεξήγηση στο ἐν)
	(τούτων) ὧν	η παράλειψη του δεικτικού (γεν. διαιρ.) λόγω ἑλξεως. Το ὧν γεν. της αιτ. στο ὀφείλειν.
	ὑβρις	αλαζονεία
	ἡσθῆναι	(απαρ. παθ. αορ. του ἡδομαι ευχαριστούμαι)
	τῷ... καιρῷ	(δοτ. της αιτίας)
	διαβάλλω	δυσφημῶ με ψευδεῖς ἰσχυρισμούς, συκοφαντῶ (διάβολή, διάβολος)
	βλασφημία (βλάπτω(;) + φήμη)	δυσφήμιση, κακολογία, κατηγορία. Στην εκκλησιαστική γλώσσα: ασεβής λόγος ἐναντίον του Θεοῦ
	ἔργω	ἐμπρακτα
	ἀπολύσασθαι	(υποκ. του απροσ. συμβήσεται)
	ἀπολύομαι τὰς βλασφημίας	αναιρώ, αποδεικνύω ψευδεῖς τις ἐναντίον μου κακολογίες

Ἑρμηνευτικά σχόλια

§1. *Περὶ τηλικούτων βουλευομένων* αρχίζοντας τον λόγο του ο Δημοσθένης επισημαίνει τη σοβαρότητα του θέματος που συζητείται. Πρόκειται ν' αποφασίσουν την πραγματοποίηση ή μη εκστρατείας για την αποκατάσταση της δημοκρατίας στη Ρόδο. Οποιαδήποτε απόφαση θα έχει σοβαρές πολιτικές επιπτώσεις.

*διδόναι παρρησίαν
ἐκάστῳ τῶν συμβου-
λευόντων*

Η «ισηγορία» (ισότητα στο δικαίωμα του λόγου) ήταν δεδομένη στη δημοκρατική Αθήνα. Ο κήρυκας στις συνεδριάσεις της Εκκλησίας του Δήμου με την καθιερωμένη φράση «τίς ἀγορεύειν βούλεται;» καλούσε στο βήμα κάθε πολίτη που είχε την πρόθεση να αγορεύσει. Ήταν φυσικό βέβαια να κάνουν χρήση του δικαιώματος αυτού σχετικά λίγοι, επιφανείς συνήθως, πολίτες. Η ισηγορία όμως θα ήταν χωρίς αντικείμενο, αν δεν συνοδεύονταν από το δικαίωμα της πλήρους ελευθερίας του λόγου, από αυτό που ο Δημοσθένης ονομάζει εδώ «παρρησίαν». Η παρρησία, είτε ως κοινωνική αρετή (απόλυτη ειλικρίνεια) είτε ως πολιτικό δικαίωμα (θαρραλέα έκφραση της γνώμης ενώπιον του πλήθους), συναντούσε και τότε, όπως και τώρα, αντιδράσεις. Στη συνέλευση οι «ἐκκλησιάζοντες» πολλές φορές θορυβούσαν και εμπόδιζαν με αποδοκιμασίες τον ρήτορα να αγορεύσει, όταν δεν συμφωνούσαν με τις απόψεις του. Σ' αυτό συντελούσε και η τακτική των «δημοκολάκων», των «δημοπιθήκων» κατά τον Αριστοφάνη, οι οποίοι φρόντιζαν να είναι δημοφιλείς προσαρμόζοντας τους λόγους των προς τις επιθυμίες του πλήθους. Ο Δημ. πολλές φορές επισημαίνει στους Αθηναίους το γεγονός ότι η τακτική αυτή δεν βοηθεί να εκφράζονται στις συνελεύσεις απόψεις χρησιμότες.

Η ἐκκλησίη του για την εξασφάλιση της παρρησίας στην προκειμένη περίπτωση σημαίνει προφανώς ότι ο Δημ. θα διαφωνήσει με τους ρήτορες που προηγήθηκαν και το γενικό αίσθημα. Με την ἐκκληση αυτή «προκαταλαμβάνει», προδιαθέτει δηλ. το ακροατήριο (σχήμα προκαταλήψεως, προλήψεως, προδιορθώσεως ή προθεραπείας) για να προλάβει ενδεχόμενες αποδοκιμασίες, αφού θα ζητήσει από τους συμπολίτες του να βοηθήσουν τους Ροδίους, παρά τους ενδεχόμενους κινδύνους και παρά το γεγονός ότι αυτοί με την πρόσφατη αποστασία τους από τη συμμαχία προκάλεσαν σημαντικές ζημιές στην Αθηναϊκή πολιτεία.

διδάξαι τὰ βέλτιστα οι συμβουλευτικοί λόγοι είχαν σκοπό να υποδείξουν τὸ δίκαιον, τὸ νόμιμον, τὸ συμφέρον, τὸ δυνατόν, τὸ καλόν, τὸ ἡδύ (ευχάριστο).

ὡς γὰρ εἰπεῖν ἀπλῶς, ἅπαντες ὑπάρχειν ἐγνωκότες μοι δοκεῖτε ο ρήτορας κολακεύει τους ακροατές. Σκοπός του, λέγει, δεν είναι να διδάξει σ' αυτούς «τὰ βέλτιστα» (αυτό είναι εύκολο, αφού «ἅπαντες» τα γνωρίζουν) αλλά να τους πείσει να τα εφαρμόσουν. Το «ἀπλῶς» μετριάζει τη γενικότητα του «ἅπαντες» υπάρχουν και οι εξαιρέσεις.

ὄσονπερ πρὶν δόξαι οι υποθέσεις της πόλεως απαιτοῦν «βουλὴν», «ψῆφον», «πρᾶξι». Αν απουσιάζει η *πρᾶξις*, τα ἄλλα είναι μάταια και χωρίς αξία. Ο Δημ. σε πολλούς λόγους του επιπλήττει τους Αθηναίους αντιπαραβάλλοντας συνήθως την αδράνεια της πόλεως προς την ακαταπόνητη δραστηριότητα του Φιλίππου. Η αμέλεια, η αδράνεια και αδιαφορία των πολιτῶν είναι χαρακτηριστικά μιας πολιτείας που παρακμάζει.

§2. χάριν... ὀφείλιν τοῖς θεοῖς ο Δημ. συχνά διακηρύσσει πως η Αθήνα είναι η πόλη που έχει την εὐνοια των θεῶν. Μεταξὺ των αποδείξεων της εὐνοιας αυτής θεωρεῖ και την παρουσία των ταπεινωμένων Ροδίων που ζητοῦν βοήθεια ἀπ' αυτούς εναντίον των οποίων είχαν πρόσφατα (357-355 π.Χ.) πολεμήσει.

διὰ τὴν αὐτῶν ὕβρις ὕβρις είναι εν προκειμένω η ανεδαφική υπεροψία, η αλαζονεία, η προπέτεια, η αυθάδεια που πηγάζει ἀπὸ υπερβολική, ἀβάσιμη συναίσθηση δυνάμεως. Οι Ρόδιοι υπέπεσαν στο αμάρτημα της ὕβρεως με την αποστασία τους ἀπὸ την Αθηναϊκή Συμμαχία, διότι υπερεκτίμησαν τη δυνάμη τους και περιφρόνησαν τους ισχυροτέρους των. Η συμπεριφορά των πόλεων, ὅπως και των ανθρώπων, κατὰ την αντίληψη αυτή, πρέπει να κινεῖται στα ὅρια του μέτρου, που είναι και το δίκαιο. Τιμωρία της ὕβρεως των Ροδίων είναι αυτή η εσχάτη ταπείνωση, να ζητοῦν δηλ. το ἔλεος αὐτῶν τους οποίους πολέμησαν (βλ. και Σοφοκλ. Ἀντιγόνη, στ. 473 κ.εξ.).

Εἶναι χαρακτηριστικόν ὅτι ο ρήτορας σπεύδει να κατηγορήσει τους Ροδίους, την υπόθεση των οποίων υπερασπίζεται, για να μην αποδοκιμασθεῖ με την υποψία ὅτι τους ευνοεῖ (βλ. πιο κάτω §15). Ἐτσι αποδίδει την αποστασία στην αλαζονεία τους, για την οποίαν οι Αθηναῖοι βέβαια δεν ευθύνονται, και ὄχι σε κάποια σφάλματα της Αθηναϊκής εξωτερικής πολιτικής. Συγχρόνως ὁμως πρᾶϋνει την οργή των Αθηναίων εναντίον τους τονίζοντας την παρούσα ταπείνωση και εξαίροντας τη μεγα-

λοσύνη της πόλεως στο έλεος της οποίας προσπίπτουν. Έτσι η κατηγορία μεταβάλλεται σε υπεράσπιση!

**Ἄξιον δ' ἡσθῆναι ἐν τῷ
παρόντι καιρῷ**

προσπαθεῖ ν' αναστρέψει το κλίμα λέγοντας ότι δεν υπάρχει λόγος ανησυχίας, ἀλλὰ χαράς. Η χαρά αὐτή δεν εἶναι χαιρεκακία για τα δεινά των Ροδίων, ἀλλὰ ικανοποίηση για την εὐνοια των θεῶν στην παρούσα περίσταση. Την αισιοδοξία του στηρίζει επομένως στην πεποίθηση πως ἡ ἐκκλήση των Ροδίων για βοήθεια ἀποτελεῖ θεόσταλη ευκαιρία («καιρόν»). Οι ευκαιρίες ὁμως τότε ἔχουν ἀξία, ὅταν δεν παρέρχονται ανεχμετάλλευτες («ἐὰν ἂ χροῖ βουλευσῆσθε περὶ αὐτοῦ»). Ὅπως λέγει στον Ἀ' Ὀλυνθιακό (§11) «οἱ μὴ χρησάμενοι τοῖς καιροῖς ὀρθῶς, οὐδ' εἰ συνέβη τι παρὰ τῶν θεῶν χρηστὸν μνημονεύουσι».

**τάς παρὰ τῶν διαβαλ-
λότων... βλασφημίας**

κολακεύει ἐμμέσως τους Αθηναίους ἀποκαλώντας διαβολές (συκοφαντίες) τις ἐναντίον των κατηγορίες. Οι «διαβάλλοντες» ὁμως, ἀντίπαλοι ἢ και σύμμαχοι της πόλεως, δεν εἶχαν πάντοτε ἀδικο. Η Αθηναϊκὴ πολιτεία, ὡς μεγάλη Δύναμη, εἶχε ὄχι λίγες φορές ἐπιδείξει ἱμπεριαλιστικὴ συμπεριφορά και οι σύμμαχοί της εἶχαν συχνὰ δοκιμάσει καταπιέσεις οικονομικές και διοικητικές αυθαιρεσίες. Αὐτὰ σκοπίμως ἐδῶ ἀποσιωπῶνται.

**ἔργω μετὰ δόξης
καλῆς ἀπολύσασθαι**

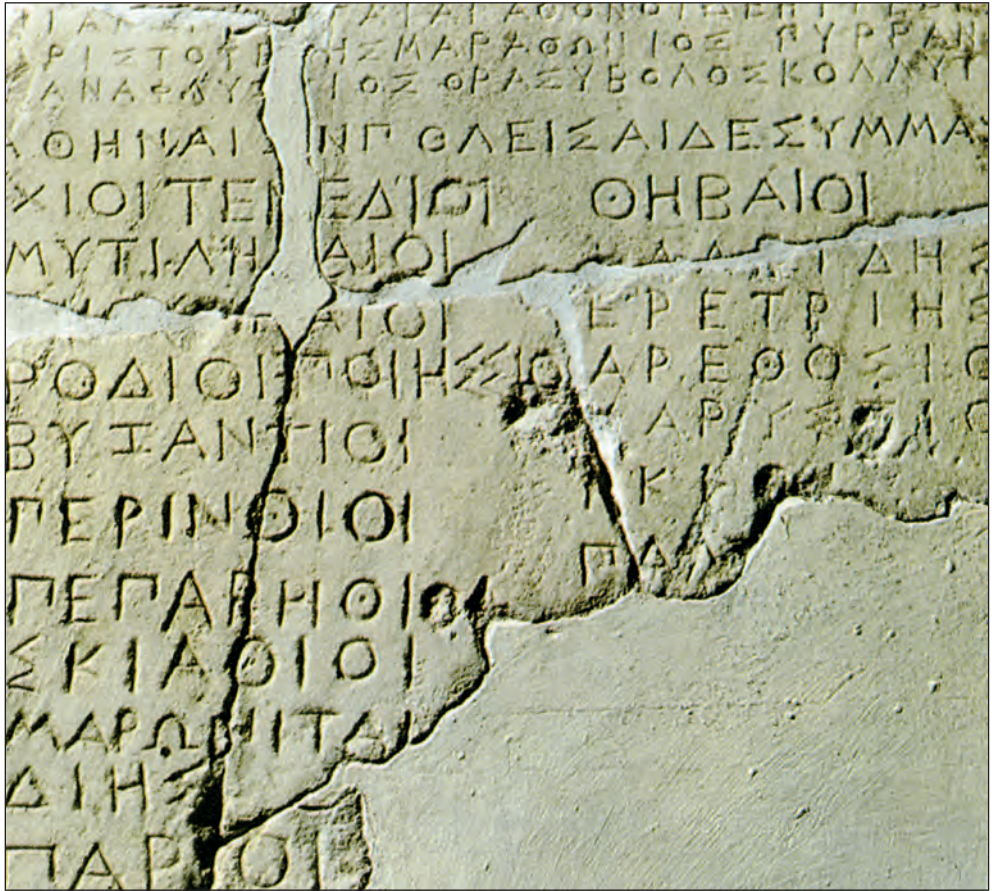
μετὰ την λ. ἔργω ὑπονοεῖται ἡ φράση «καὶ οὐ λόγῳ». Το ζεύγος των τροπ. ἐπιρρ. προσδιορισμῶν λόγῳ-ἔργῳ ἀπαντάται πολὺ συχνὰ στα ἀρχαία κείμενα. Εἶναι ἀνέφικτο να διαλύσει κανεὶς με λόγια δυσμενεῖς φήμες που ἔχουν με τον χρόνο παγιωθεῖ («οὐ ῥάδιον ἐν χρόνῳ ὀλίγῳ μεγάλας διαβολὰς ἀπολύσασθαι», Πλάτ. Ἀπολογ. Σωκράτους, 27). Η πράξη ὁμως που διαφεύδει την κατηγορία εἶναι ἀποστομωτικὸ ἐπιχείρημα, και δεν διαλύει μόνον τις συκοφαντίες, ἀλλ' ἐπὶ πλεόν ἀποκαθιστὰ την καλὴ φήμη. Η τελευταία περίοδος του προοιμίου ἀποτελεῖ **προκατασκευή**, προετοιμασία δηλαδή της εισηγήσεως που ἀκολουθεῖ.

δόξα καλή

καλὴ φήμη. Η λ. δόξα (γνώμη, φήμη) ἐσήμαινε την ἀγαθὴ ὑπόληψη, την τιμὴ, ἀλλὰ κάποτε και την κακὴ φήμη, ἦταν δηλαδή «μέση λέξις» (media vox) που ἐσήμαινε ἀδιαφόρως το καλὸ και το κακὸ, ὅπως π.χ. ἡ λ. τύχη.

Ασκήσεις

- 1) Να καταγραφούν τα απαρέμφατα των δύο παραγράφων του προοιμίου και δίπλα σε κάθε ένα να γραφεί στα τρία γένη η αντίστοιχη μετοχή.
- 2) Να καταγραφούν οι μετοχές των δύο παραγράφων του προοιμίου και πλάι τους να γραφεί το αντίστοιχο απαρέμφατο.
- 3) α) *δεῖν, διδόναι, τὸ πείσαι, ὡς... εἰπεῖν, τοῦ πραχθῆναι*: να αναγνωρισθούν συντακτικώς.
β) *πρὶν δόξαι*: να αιτιολογηθεί η σύνταξη του *πρὶν*.
- 4) Να μεταφράσετε την περίοδο «ἔστι μὲν οὖν... ἔχειν τὰς ἐλπίδας» λαμβάνοντας τὸ... ἔχειν ως υποκ. του ἔστι και το ἔν ως κατηγορούμενό του. Στα σχόλια προτείνεται μια άλλη εκδοχή. Ποιαν προτιμάτε;
- 5) Ο Δημοσθένης γράφει κάπου: «Οὐδὲν ἂν εἴη τοῖς ἐλευθέροις μείζον ἀτύχημα τοῦ στέρεσθαι τῆς παρρησίας», δηλ. δεν υπάρχει μεγαλύτερο ατύχημα για τους ελευθέρους ανθρώπους από τη στέρηση της παρρησίας. Ο Δημόκριτος επίσης γράφει: «Οἰκίμιον ἐλευθερίας παρρησίη, κίνδυνος δὲ ἢ τοῦ καιροῦ διάγνωσις», δηλ. βασικό χαρακτηριστικό της ελευθερίας είναι η παρρησία, υπάρχει όμως ένα επικίνδυνο σημείο, η διάκριση του προσήκοντος μέτρου. Η παρρησία επομένως είναι αρετή, αλλά και αμάρτημα, αν δεν υπάρχει η *διάκριση* του «καιροῦ», πράγμα που τονίζουν οι διδάσκαλοι της ρητορικής, αλλά και η ορθόδοξη χριστιανική παράδοση που θεωρεί τη διάκριση αρετή. Ποια στοιχεία νομίζετε λοιπόν ότι πρέπει να σταθμίζει ο ρήτορας για να μιλήσει «*παρρησία*»;
- 6) Ὅπως σημειώσαμε στην Εισαγωγή, σκοποί του προοιμίου είναι η εὐνοια, η προσοχή και η ενημέρωση των ακροατῶν. Την εὐνοια επιτυγχάνει ο ρήτορας,
  - α) επαινώντας τους ακροατές,
  - β) προβάλλοντας την προσωπικότητά του,
  - γ) επικρίνοντας τους αντιπάλους,
  - δ) προσπαθώντας να διαλύσει προκαταλήψεις και δυσμενείς απόψεις του ακροατηρίου.Την προσοχή προσελκύει προβάλλοντας τη σπουδαιότητα, την ωφελιμότητα κ.λπ. του αντικειμένου της αγορεύσεώς του.
Την ενημέρωση εξυπηρετεί η θέση του ζητήματος το οποίο πρέπει να γνωρίζει ο ακροατής από την αρχή.
Ποιους από τους στόχους αυτούς και με ποιες συγκεκριμένες φράσεις νομίζετε ότι επιχειρεί να επιτύχει ο Δημοσθένης στο προοίμιο του λόγου που μελετούμε;

Τμήμα επιγραφής σχετικής με θέματα της Β' Αθηναϊκής Συμμαχίας.

Διακρίνονται μεταξύ άλλων και τα ονόματα των Χίων, Ροδίων και Βυζαντιών (Εκδοτ. Αθηνών)

Χείμενο

ΠΡΟΘΕΣΙΣ (§§3-4)

Η πόλη έχει αδικώς διαβληθεί και είναι ευκαιρία ν' αποκατασταθεί η φήμη της.

- 3 Ἡτιάσαντο μὲν γὰρ ἡμᾶς ἐπιβουλεύειν αὐτοῖς Χῖοι καὶ Βυζάντιοι καὶ Ῥόδιοι, καὶ διὰ ταῦτα συνέστησαν ἐφ' ἡμᾶς τὸν τελευταῖον τουτονὶ πόλεμον· φανήσεται δ' ὁ μὲν πρυτανεύσας ταῦτα καὶ πείσας Μαύσωλος, φίλος εἶναι φάσκων Ῥοδίων, τὴν ἐλευθερίαν αὐτῶν ἀφηρημένος, οἱ δ' ἀποδείξαντες ἑαυτοὺς συμμάχους Χῖοι καὶ Βυζάντιοι τοῖς ἀτυχήμασιν
- 4 αὐτῶν οὐ βεβοηθηκότες, ὑμεῖς δ', οὐς ἐφοβοῦντο, μόνοι τῶν πάντων τῆς σωτηρίας αὐτοῖς αἴτιοι. ἐκ δὲ τοῦ ταῦθ' ὑφ' ἀπάντων ὀφθῆναι ποιήσετε τοὺς πολλοὺς ἐν ἀπάσαις ταῖς πόλεσι τοῦτο ποιεῖσθαι σύμβολον τῆς αὐτῶν σωτηρίας, ἐὰν ὑμῖν ὧσι φίλοι· οὐ μείζον οὐδὲν ἂν ὑμῖν γένοιτ' ἀγαθόν, ἢ παρὰ πάντων ἐκόντων ἀνυπόπτου τυχεῖν εὐνοίας.

Γλωσσικά σχόλια

§3

αἰτιῶμαί τινα κατηγορώ κάποιον

ἐπιβουλεύω τινί σχεδιάζω ὑπόουλα να βλάψω κάποιον

συν-ίστημι πόλεμον συμπράττω στην οργάνωση πολέμου, οργανώνω συμμαχικά πόλεμο

φανήσεται... Μαύσωλος... ἀφηρημένος, οἱ δὲ Χῖοι καὶ Βυζάντιοι (φανήσονται)... οὐ βεβοηθηκότες, ὑμεῖς δέ... (φανήσεσθε) αἴτιοι (ὄντες) οι μετοχές είναι κατηγορηματικές από το ρ. φανήσεται το οποίο εννοείται μεταβαλλόμενο κατά το πρόσωπο και τον αριθμό (σχήμα εξ αναλόγου)

φαίνομαι αποδεικνύομαι

ὁ πρυτανεύσας ταῦτα ο εισηγητής αυτών, αυτός που τους υποκίνησε σ' αυτά

φάσκων μτχ. του ρ. φημί (ισχυρίζομαι)

ἀποδείκνυμι ἑμαυτὸν σύμμαχον δηλώνω (ψευδώς) ότι είμαι σύμμαχος, παριστάνω τον σύμμαχο

	ὄφθῆναι	απρμφ. παθητ. αορ. α' (ὄφθην) του ρ. ὄράω, -ῶ
	Ἐκ δὲ τοῦ ταυθ' ὄφ' ἀπάντων ὄφθῆναι	ο εμπρόθ. προσδ. με χρονική ή αιτιολογική σημασία (και αφού αυτά θα τα διαπιστώσουν ὅλοι ή και επειδή αυτά θα είναι πασιφανή)
	σύμβολον	(κατηγορ. του αντικ. τοῦτο)· σημείο, τεκμήριο, εγγύηση
	ἐὰν ὑμῖν ὦσι φίλοι	η υποθετ. πρότ., επεξήγηση στο δεικτ. τοῦτο
	οἱ πολλοί	οι δημοκρατικοί. Αντίθ. «οἱ ὀλίγοι» (οι ολιγαρχικοί)
	ἤ... τυχεῖν εὐνοίας	επεξηγηματική επανάληψη του β' ὀρου συγκρίσεως (της γεν. συγκριτ. οὔ)
	ἀνύποπτος εὖνοια	συμπάθεια, φιλία ανεπιφύλακτη

Ἑρμηνευτικά σχόλια

- §3 Χίοι και Βυζάντιοι και Ῥόδιοι** και οι τρεις πόλεις είχαν αποστατήσει από τη Β' Αθηναϊκή συμμαχία. Το Βυζάντιο αποστάτησε και προσχώρησε στη Βοιωτική συμμαχία το 364 π.Χ. Το γεγονός αυτό είχε σοβαρές επιπτώσεις στο Αθηναϊκό εμπόριο με τον Πόντο. Το 357 π.Χ. συνήψαν συμμαχικούς δεσμούς με το Βυζάντιο η Ῥόδος, η Χίος και η Κως και αρνήθηκαν την καταβολή στους Αθηναίους των «συντάξεων», των συμμαχικών δηλαδή εισφορών.
- ἤτιάσαντο... ἡμᾶς ἐπιβουλεύειν αὐτοῖς** η Β' Αθηναϊκή συμμαχία είχε δημιουργηθεί (377 π.Χ.) με σκοπό την προστασία των συμμάχων πόλεων από σπαρτιατικές επεμβάσεις, ἤδη ὁμως ο κίνδυνος αυτός είχε παρέλθει. Η Σπάρτη δεν ήταν πλέον επικίνδυνη και μάλιστα το 369 π.Χ. είχε συμμαχήσει με τους Αθηναίους και τους συμμάχους των. Η συμμαχία επομένως φαινόταν τότε να συμφέρει πλέον ὁνον τους Αθηναίους εις βάρος των οποίων υπήρχαν σοβαρά παράπονα (ἤτιάσαντο ἡμᾶς) για ηγεμονική συμπεριφορά και τάσεις καταλύσεως της ανεξαρτησίας των συμμάχων (ἐπιβουλεύειν αὐτοῖς)
- συνέστησαν... τὸν τελευταῖον τουτονὶ πόλεμον** η ἄρνηση των συμμάχων να καταβάλουν τις «συντάξεις» ἄναγκασε τους Αθηναίους να κηρύξουν τον πόλεμο εναντίον τους (357 π.Χ.). Ο Συμμαχικός πόλεμος υπήρξε ατυχῆς και στοίχισε

στους Αθηναίους πολλά. Το 355 μετά από περσικό τελεσίγραφο αναγκάστηκαν να διακόψουν τις επιχειρήσεις. Το δεικτ. ι στη λ. τουτονί δείχνει ότι η ανάμνηση του πολέμου που είχε λήξει προ τριετίας ήταν ακόμη έντονη και τραυματική στην Αθήνα.

Μαύσωλος Ο Μαύσωλος ήταν γιος του σατραπή της Καρίας Εκατόμου ο οποίος είχε επεκτείνει την κυριαρχία του στις Ελληνικές πόλεις Αλικαρνασό και Ιασό. Όταν διαδέχτηκε τον πατέρα του (377 π.Χ.) στη σατραπεία, κατέλαβε την Κνίδο, τη Μίλητο και τμήμα της Λυκίας και μετέφερε την πρωτεύουσά του από τα Μύλασα στην Αλικαρνασό την οποίαν οχύρωσε και στόλισε με μεγαλοπρεπή κτήρια. Ήταν φίλος των Ελληνικών γραμμάτων και τεχνών. Στην αυλή του επίσημη γλώσσα ήταν η Ελληνική. Ναυπήγησε σημαντικό στόλο με σκοπό την προσάρτηση των απέναντι Ελληνικών νήσων. Για ν' αποφύγει τη σύγκρουση με τους Αθηναίους ενίσχυσε τα ολιγαρχικά κόμματα ενθαρρύνοντας έτσι την αποστασία των πόλεων από την Αθηναϊκή συμμαχία. Κατά τη διάρκεια του Συμμαχικού πολέμου που ακολούθησε πέτυχε επισείοντας προφανώς τον Αθηναϊκό κίνδυνο την εγκατάσταση Καρικών φρουρών στις ακροπόλεις, πράγμα που οδήγησε τη Ρόδο και την Κω σε Καρική επικυριαρχία όπως είδαμε στην εισαγωγή.

Ο Μαύσωλος πέθανε το 353 π.Χ. Την πολιτική του συνέχισε η σύζυγός του *Αρτεμισία* που έζησε μετά τον θάνατό του μόλις δύο έτη. Προς τιμήν του οικοδόμησε το *Μαυσωλείον*, το περίφημο ταφικό μνημείο που περιλαμβάνεται στον κατάλογο των επτά «θαυμάτων» του αρχαίου κόσμου. Έργο Ελλήνων καλλιτεχνών, ήταν τόσο εντυπωσιακό, ώστε έκτοτε κατά συνεκδοχήν ονομάζεται «μαυσωλείο» κάθε αξιόλογο ταφικό οικοδόμημα.

πρυτανεύσας ταῦτα πρυτανεύω σημαίνει είμαι πρύτανις, πρόεδρος, κυβερνώ. Στην αρχαία Αθήνα πρυτάνεις ονομάζονταν οι 50 βουλευτές που αποτελούσαν το προεδρείο της Βουλής των 500 για το 1/10 της διαρκείας του έτους (36 ημέρες περίπου). Οι πρυτάνεις ανήκαν στην ίδια φυλή η οποία κατά το χρονικό διάστημα της θητείας τους ονομαζόταν πρυτανεύουσα. Οι πρυτάνεις είχαν το δικαίωμα και την ευθύνη να εισηγούνται στην Εκκλησία του Δήμου προτάσεις για ψηφοφορία.

Εδώ το πρυτανεύσας λέγεται για τον Μαύσωλο μεταφορικά και μάλλον ειρωνικά. Ο Μαύσωλος είναι ο εισηγητής, ο υποκινητής της στάσεως των συμμάχων και επομένως ο κατ' εξοχήν υπεύθυνος.

σύμβολον η πασιφανής (ὕφ' ἀπάντων ὀφθῆναι) και γι' αυτό αναμφισβήτητη μεγαλόφυχη συμπεριφορά της πόλεως θα γίνει σημαία των φιλαθῆναιων δημοκρατικῶν κομμάτων σε ὅλες τις πόλεις.

τῶν πάντων... ὕφ' ἀπάντων... ἐν ἀπάσῃς... παρὰ πάντων με το ετυμολογικό σχῆμα τονίζεται η γενική παραδοχή της πόλεως ως εγγυήτριας της ελευθερίας των συμμάχων της.

Οι παράγραφοι 3-4 αποτελούν την «Πρόθεση» του λόγου ὅπου εκτίθεται σύντομα η πρόταση του ρήτορα την οποία θα στηρίξει στο κυρίως μέρος (Πίστις). Επιχειρηματολογεῖ υπέρ της θέσεως που διατύπωσε στην προκατασκευή, ὅτι συμφέρει και θα δοξάσει την πόλη η παροχή βοήθειας στους Ροδίους. Το ἐπιχείρημα αναπτύσσεται με τρόπο αριστοτεχνικό. Αποδίδοντας στον Μαύσωλο και τις ραδιουργίες του την ηθική αυτοουργία της αποστασίας των Ροδίων, ἐπιχειρεῖ και να μειώσει την ευθύνη τους, αφού ἐξαπατήθηκαν, και να ἀπαλλάξει ἀπό την ευθύνη τους Αθηναίους χαρακτηρίζοντας συκοφαντίες τις κατηγορίες ἐναντίον τους.

Αφού λοιπόν θεωρεῖ δεδομένο ὅτι οι σύμμαχοι ἀποστάτησαν διότι ἐξαπατήθηκαν, συμπεραίνει ὅτι οι Αθηναῖοι πρέπει να διαλύσουν τις «συκοφαντίες» που πανελληνίως διαδίδονται εἰς βάρος τους βοηθώντας τους Ροδίους και ἀνατρέποντας με ἔργα μεγαλοφυχίας, που δεν εἶναι δυνατόν ν' ἀμφισβητηθοῦν, τις «ἀνεύθυνες» φήμες. Αυτό εἶναι, κατὰ τον ρήτορα, μακροπρόθεσμα το συμφέρον της πόλεως, αφού θα ἀπαλλαγεί ἀπό τις ἀδικες εἰς βάρος της φήμες και θ' ἀποκομίσει τη δόξα της προστάτριας των ἀδικούμενων.

*Τετράδραχμο Ρόδου
(Ἐκδ. Αθηνῶν)*

Ασκήσεις

- 1) φανήσεται δ' ὁ μὲν... αὐτοῖς αἴτιοι στη θέση του φανήσεται να τοποθετήσετε τον τύπο «ὄρω» και να επιφέρετε σε ὅλη την ημιπερίοδο τις αλλαγές που επιβάλλει η μεταβολή αυτή.
- 2) ἐκ δὲ τοῦ ταῦθ'... ὧσι φίλοι Να μεταφράσετε την ημιπερίοδο αυτή, αφού θεωρήσετε α) ὅτι το τοῦτο αναφέρεται στο ταῦθ' ὑφ' ἀπάντων ὀφθῆναι και β) ὅτι η υποθ. πρόταση ἐὰν ὑμῖν ὧσι φίλοι ἔχει ἀπόδοση το ποιήσετε (προσδοκώμενο).

Στα σχόλια προτείνεται μια ἄλλη σύνταξη. Ποια ἀπὸ τις δυο νομίζετε ὅτι δίνει πιο ικανοποιητικό νόημα;

- 3) Η αντίθεση χρησιμοποιείται πολύ στον ρητορικό λόγο, επειδή με την αντιπαράθεση των εννοιῶν το νόημα γίνεται σαφέστερο. Στις παραγρ. 3-4 ο Δημ. προσπαθεῖ να καταστήσει σαφές στους Αθηναίους ὅτι, αν βοηθήσουν τους Ροδίους, η σύγκριση της συμπεριφοράς τους με την ἀντίστοιχη του Μαύσωλου ἀπὸ το ἓνα μέρος και των Χίων και Βυζαντιῶν ἀπὸ το ἄλλο θα ἔχει φυσική συνέπεια την ἀποκατάσταση της φήμης των Αθηνῶν.

Να ἀντιστοιχίσετε τις ἔννοιες της ἀντιθέσεως ὅπως υποδεικνύει το σχῆμα:

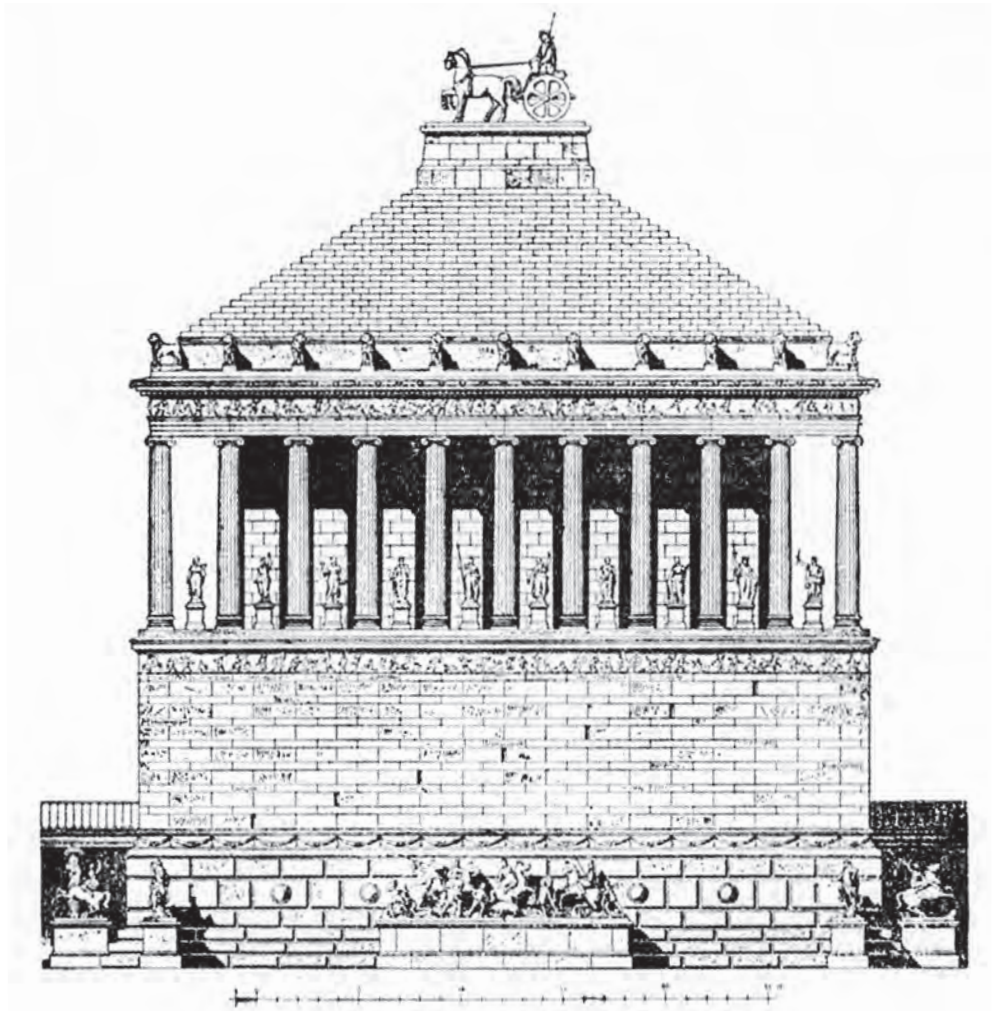
φανήσεται	ὕμεις δὲ μόνοι πάντων	οἱ δ' ἀποδείξαντες ἑαυτοὺς συμμάχους
ὁ μὲν Μαύσωλος	οὓς ἐφοβοῦντο	Χῖοι καὶ Βυζάντιοι
φίλος εἶναι φάσκων	(φανήσεσθε)	(φανήσονται)
ἀφηρημένος	τῆς σωτηρίας	αὐτῶν
τὴν ἐλευθερίαν	αὐτοῖς	τοῖς ἀτυχήμασιν
αὐτῶν	αἴτιοι	οὐ βεβοηθηκότες

- 4) Το 416 π.Χ. οἱ Αθηναῖοι πολιορκῆσαν τὴ Μήλο, που δεν ἀνῆκε στην Αθην. Συμμαχία, και ἀπαίτησαν τὴν υποταγή του νησιού. Οἱ Μήλιοι δέχτηκαν να εἶναι φίλοι των Αθηναίων, ἀλλὰ οὐδέτεροι στον πόλεμο με τους Λακεδαιμονίους. Η ἀπάντηση που πήραν εἶναι ἡ ἐξῆς: «Δεν το δεχόμεσθε, διότι δεν μας βλάπτει τόσο ἡ ἔχθρα σας, ὅσο μας βλάπτει ἡ φιλία σας. Επειδὴ ἡ φιλία σας θα ἐρμηνευθεῖ ἀπὸ τους υπηκόους μας ως ἀδυναμία, ἐνῶ το μῖσος σας ως ἀπόδειξη τῆς ἰσχύος μας!» (Θουκ. V, 95).

Να σχολιάσετε τὴν ἀπάντηση αὐτὴ συγκρίνοντάς τὴν με ὅσα λέγει ο Δημ. στην τελευταία παράγραφο («ἐκ δὲ τοῦ ταῦθ' ... τυχεῖν εὐνοίας»).

Τετράδραχμο Ρόδου
(ἡ ἄλλη ὄψη)

Μία από τις αναπαραστάσεις του Μαυσωλείου. Το μνημείο ήταν έργο των αρχιτεκτόνων Πυθεού και Σατύρου. Διακοσμήθηκε από τους γλυπτές Σκόπα, Βρύαξη, Τιμόθεο και Λεωχάρη. Στην κορυφή της στέγης υπήρχε τέθριππο άρμα με κολοσσιαία αγάλματα του Μασώλου και της Αρτεμισίας. Μολονότι χρησιμοποιήθηκαν σ' αυτό κλασσικά γλυπτικά και αρχιτεκτονικά στοιχεία, όμως ένα τόσο μεγαλοπρεπές ταφικό οικοδόμημα ήταν ξένο προς την κλασσική Ελληνική αντίληψη του μέτρου, που ήθελε τη μνημειακή Αρχιτεκτονική στην υπηρησία του θείου. Εικόνα του Μασώλου βλ. στη σελ. 270.

ΠΙΣΤΙΣ (§§ 5-34)

§5-16 Οι αντίπαλοι αντιφάσκουν. Ο κίνδυνος από τον Μ. Βασιλέα και την Αρτεμισία ανύπαρκτος. Οι Ρόδιοι παρά τα σφάλματά τους πρέπει να βοηθηθούν.

- 5 Θαυμάζω δ' ὅτι τοὺς αὐτοὺς ὁρῶ ὑπὲρ μὲν Αἰγυπτίων τάναντία πράττειν βασιλεῖ τὴν πόλιν πείθοντας, ὑπὲρ δὲ τοῦ Ῥοδίων δήμου φοβουμένους τὸν ἄνδρα τοῦτον. καί-
6 τοι τοὺς μὲν Ἑλληνας ὄντας ἅπαντες ἴσασι, τοὺς δ' ἐν τῇ ἀρχῇ τῇ κείνου μεμερισμένους. οἶμαι δ' ὑμῶν μνημονεύειν ἐνίους, ὅτι ἡνίκ' ἐβουλεύεσθ' ὑπὲρ τῶν βασιλικῶν, παρελθὼν πρῶτος ἐγὼ παρήνεσα, οἶμαι δὲ καὶ μόνος ἢ δεύτερος εἶπεῖν, ὅτι μοι σωφρονεῖν ἂν δοκεῖτε, εἰ τὴν πρόφασιν τῆς παρασκευῆς μὴ τὴν πρὸς ἐκείνον ἔχθραν ποιῴσθε, ἀλλὰ παρασκευάζοισθε μὲν πρὸς τοὺς ὑπάρχοντας ἐχθρούς, ἀμύνοισθε δὲ κακείνον, ἐὰν ὑμᾶς ἀδικεῖν ἐπιχειρῇ. καὶ οὐκ ἐγὼ μὲν εἶπον ταῦτα, ὑμῖν δ' οὐκ ἐδόκουν ὀρθῶς λέγειν, ἀλλὰ
7 καὶ ὑμῖν ἤρεσκε ταῦτα. ἀκόλουθος τοίνυν ὁ νῦν λόγος ἐστί μοι τῷ τότε ῥηθέντι. ἐγὼ γάρ, εἰ βασιλεὺς παρ' αὐτὸν ὄντα με σύμβουλον ποιοῖτο, ταῦτ' ἂν αὐτῷ παραινέσαιμ' ἅπερ ὑμῖν, ὑπὲρ μὲν τῶν αὐτοῦ πολεμεῖν, ἐὰν τις ἐναντιῶται τῶν Ἑλλήνων, ὧν δὲ μηδὲν αὐτῷ προσήκει, τούτων μὴδ' ἀντιποιεῖσθαι τὴν ἀρχήν.

Αιγυπτιακό νόμισμα για την
αμοιβή Ελλήνων μισθοφόρων
(Εκδοτ. Αθηνών)

Μετάφραση

- 5 Εκπλήσσομαι, γιατί παρατηρώ πως οι ίδιοι άνθρωποι απ' το ένα μέρος προσπαθούν να παρασύρουν την πόλη σε εχθρικές ενέργειες εναντίον του Βασιλέως¹ χάριν των Αιγυπτίων², ενώ από τ' άλλο δείχνουν να τον φοβούνται, όταν πρόκειται για τον λαό της Ρόδου³. Κι όμως όλοι γνωρίζουν πως οι Ρόδιοι είναι Έλληνες⁴, ενώ αντιθέτως οι Αιγύπτιοι ανήκουν στην επικράτεια εκείνου (του Βασιλέως)⁵.
- 6 Ασφαλώς μερικοί από σας θα θυμούνται πως τον καιρό που μελετούσατε τη στάση σας έναντι του Βασιλέως, πρώτος εγώ ανέβηκα στο βήμα και διατύπωσα τις προτάσεις μου⁶. Και νομίζω ότι μόνον εγώ σας είπα, ίσως κι ένας ακόμη, πως θα ήταν δείγμα σωφροσύνης εκ μέρους σας αν δεν προβάλλατε ως αιτία της πολεμικής σας προπαρασκευής την έχθρα σας για τον Βασιλέα, αλλ' αν προχωρούσατε στις προετοιμασίες για ν' αντιμετωπίσετε τους παρόντες τότε εχθρούς και, στην περίπτωση που θα δοκίμαζε να βλάψει τα συμφέροντά σας, ν' αποक्रούσατε κι εκείνον⁷. Και δεν εκρίνατε πως ήταν λάθος αυτά που είπα τότε, αλλά την ίδια γνώμη είχατε και σεις.
- 7 Λοιπόν και οι απόψεις που εκφράζω τώρα είναι συνεπείς μ' εκείνες που τότε είχα διατυπώσει⁸. Εγώ δηλαδή, αν ήμουν στη βασιλική αυλή κι ο Βασιλέας ζητούσε τη γνώμη μου⁹, θα τον συμβούλευα τα ίδια που προτείνω σε σας, δηλαδή να πολεμάει για τα κυριαρχικά του δικαιώματα, αν κάποιος απ' τους Έλληνες τα αμφισβητούν, για όσα όμως δεν του ανήκουν ούτε αξιώσεις να εγείρει¹⁰.

Οι αντιφατικές απόψεις των αντιπάλων, η συνέπεια του ρήτορα και ο περι-ορισμένος περσικός κίνδυνος

- 8 εἰ μὲν οὖν ὅλως ἐγνώκατ', ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ὅσων ἂν βασιλεὺς ἐγκρατῆς γένηται φθάσας ἢ παρακρουσάμενός τινας τῶν ἐν ταῖς πόλεσι, παραχωρεῖν, οὐ καλῶς ἐγνώκατε, ὡς ἐγὼ κρίνω· εἰ δ' ὑπὲρ τῶν δικαίων καὶ πολεμεῖν, ἂν τούτου δέη, καὶ πάσχειν ὅτιοῦν οἴεσθε χρῆναι, πρῶτον μὲν ὑμῖν ἦττον δεήσει τούτων, ὅσῳ ἂν μᾶλλον ἐγνωκότες ἦτε ταῦτα, ἔπειθ' ἅ προσήκει φρονεῖν δόξετε.
- 9 Ὅτι δ' οὐδὲν καινὸν οὐτ' ἐγὼ λέγω νῦν κελεύω Ῥοδίους ἐλευθεροῦν, οὐθ' ὑμεῖς, ἂν πεισθῆτέ μοι, ποιήσετε, τῶν γεγενημένων ὑμᾶς τι καὶ συνενηνοχότων ὑπομνήσω. ὑμεῖς ἐξεπέμφατε Τιμόθεόν ποτ', ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, βοηθήσοντ' Ἀριοβαρζάνη, προσγράψαντες τῷ ψηφίσματι 'μὴ λύοντα τὰς σπονδὰς τὰς πρὸς τὸν βασιλέα.' ἰδὼν δ' ἐκεῖνος τὸν μὲν Ἀριοβαρζάνην φανερώς ἀφροστώτα βασιλέως, Σάμον δὲ φρουρουμένην ὑπὸ Κυπροθέμιδος, ὃν κατέστησε Τιγράνης ὁ βασιλέως ὑπαρχος, τῷ μὲν ἀπέγνω μὴ βοηθεῖν, τὴν δὲ προσκαθεζόμενος καὶ βοηθήσας ἠλευθέρωσε· καὶ μέχρι τῆς τήμερον ἡμέρας οὐ γέγονεν πόλεμος διὰ ταῦθ' ὑμῖν. οὐ γὰρ ὁμοίως οὐδεὶς ὑπὲρ τε τοῦ πλεονεκτεῖν πολεμήσειεν ἂν καὶ τῶν ἑαυτοῦ, ἀλλ' ὑπὲρ μὲν ὧν ἐλαττοῦνται μέχρι τοῦ δυνατοῦ πάντες πολεμοῦσιν, ὑπὲρ δὲ τοῦ πλεονεκτεῖν οὐχ οὕτως, ἀλλ' ἐφίενται μὲν, ἐάν τις ἐᾷ, ἐάν δὲ κωλυθῶσιν, οὐδὲν ἠδίκημένοι τοὺς ἐναντιωθέντας αὐτοῖς ἡγοῦνται.

Στατήρ Κυζίκου με τη μορφή του Τιμοθέου (Εκδοτ. Αθηνών)

8 Αν λοιπόν, άνδρες Αθηναίοι, έχετε γενικώς καταλήξει στην απόφαση να παραχωρείτε στον Βασιλέα όσα τυχόν καταλάβει με αιφνιδιασμό ή εξαπατώντας κάποια πολιτική παράταξη¹¹ μέσα στις πόλεις, δεν έχετε, κατά τη γνώμη μου, αποφασίσει σωστά. Αν όμως πιστεύετε πως είναι καθήκον σας στην ανάγκη να πολεμήσετε και να υποβληθείτε σε κάθε θυσία για το δίκαιο, πρώτα-πρώτα οι πιθανότητες ν' απαιτηθούν οι θυσίες αυτές θα είναι τόσο πιο λίγες όσο πιο σταθερή είναι η απόφασή σας αυτή και εκτός αυτού θ' αποκτήσετε τη φήμη ότι εμπνέεσθε από τις πρέπουσες αντιλήψεις¹².

9 Και θα σας αποδείξω, θυμίζοντας κάποια παλιότερα γεγονότα που σας ωφέλησαν, ότι, προτρέποντάς σας τώρα να ελευθερώσετε τους Ροδίους, ούτε εγώ λέγω κάτι ασυνήθιστο ούτε σεις κάτι τέτοιο θα πράξετε, αν εφαρμόσετε τις συμβουλές μου¹³. Εσείς εστείλατε κάποτε, άνδρες Αθηναίοι, τον Τιμόθεο¹⁴ να βοηθήσει τον Αριοβαρζάνη, αφού προσθέσατε στο ψήφισμα κατά λέξη τον όρο: «Να μην παραβιάζει τις συνθήκες με τον Βασιλέα»¹⁵. Όταν όμως εκείνος διαπίστωσε ότι ο Αριοβαρζάνης¹⁶ είχε αποκάλυπτα αποστατήσει από τον Βασιλέα και ότι τη Σάμο φρουρούσε ο Κυπρόθεμις τον οποίον είχε εγκαταστήσει εκεί ο ύπαρχος του Βασιλέα Τιγράνης, αποφάσισε να μη βοηθήσει τον Αριοβαρζάνη, αλλά πολιόρκησε τη Σάμο και με την επέμβαση αυτή την ελευ-

10 θέρωσε. Παρ' όλα αυτά γι' αυτή την ενέργεια δεν σας έχει κηρύξει ο Βασιλέας τον πόλεμο μέχρι αυτή τη στιγμή που μιλούμε. Αυτό συμβαίνει¹⁷ διότι κανείς δεν πολεμά για να επεκτείνει τις κτήσεις του με την ίδια ένταση που πολεμά για να διατηρήσει αυτές που του ανήκουν. Αντιθέτως όλοι πολεμούν μέχρι τα όρια της αντοχής τους για όσα κινδυνεύουν να χάσουν, ενώ δεν πράττουν το ίδιο για ν' αυξήσουν αυτά που έχουν. Και βέβαια δεν παύουν να επιδιώκουν τα περισσότερα, αν κάποιος υποχωρώντας τους ενθαρρύνουν, όταν όμως συναντήσουν αντίσταση, δεν αισθάνονται αδικημένοι σε κάτι απ' αυτούς που τους αντιστάθηκαν.

Ένα ενθαρρυντικό παράδειγμα από την πρόσφατη Ιστορία

- 11 Ὅτι δ' οὐδ' ἂν ἐναντιωθῆναι μοι δοκεῖ τῇ πράξει ταύτῃ νῦν Ἀρτεμισία τῆς πόλεως οὔσης ἐπὶ τῶν πραγμάτων, μίκρ' ἀκούσαντες σκοπεῖτε εἴτ' ὀρθῶς λογίζομαι ταῦτ' εἶτε μή. ἐγὼ νομίζω, πράττοντος μὲν ἐν Αἰγύπτῳ πάνθ' ὡς ὠρμηκε βασιλέως, σφόδρ' ἂν Ἀρτεμισίαν πειραθῆναι περιποιῆσαι Ἴρδον αὐτῷ, οὐ τῇ βασιλέως εὐνοίᾳ, ἀλλὰ τῷ βούλεσθαι πλησίον αὐτῆς διατρίβοντος ἐκείνου μεγάλην εὐεργεσίαν καταθέσθαι πρὸς αὐτόν, ἵν' ὡς οικειότατ' αὐτὴν ἀποδέχεται· πράττοντος δ' ὡς λέγεται, καὶ διημαρτηκόςτος οἷς ἐπεχείρησεν, ἡγεῖσθαι τὴν νῆσον ταύτην, ὅπερ ἔστιν, ἄλλο μὲν οὐδὲν ἂν εἶναι βασιλεῖ χρησίμην ἐν τῷ παρόντι, τῆς δ' αὐτῆς ἀρχῆς ἐπιτείχισμα πρὸς τὸ μηδ' ὀτιοῦν παρακινεῖν. ὥστε μοι δοκεῖ μᾶλλον ἂν ὑμᾶς ἔχειν μὴ φανερῶς αὐτῆς ἐνδοῦσης, ἢ ἕκινον λαβεῖν βούλεσθαι. οἶμαι μὲν οὖν οὐδὲ βοθηθήσειν αὐτήν, ἂν δ' ἄρα τοῦτο ποιῆ, φαύλως καὶ κακῶς.
- 13 ἐπεὶ καὶ βασιλέα γε, ὃ τι μὲν ποιήσει μὰ Δί' οὐκ ἂν εἴποιμ' ἔγωγ' ὡς οἶδα, ὅτι μέντοι συμφέρει τῇ πόλει δῆλον ἤδη γενέσθαι πότερ' ἀντιποιήσεται τῆς πόλεως τῆς Ῥοδίων ἢ οὐ, τοῦτ' ἂν ἰσχυρισάιμην· οὐ γὰρ ὑπὲρ Ῥοδίων βουλευτέον, ὅταν ἀντιποιῆται, μόνον, ἀλλ' ὑπὲρ ἡμῶν αὐτῶν καὶ τῶν πάντων Ἑλλήνων.

Το αναστηλωμένο Ωδεῖο της αρχαίας Ρόδου (Μ.Ι.Ε.Τ.).

- 11** Εγώ πιστεύω πως, αν η πόλη παρακολουθεί ενεργώς από κοντά τις εξελίξεις, ούτε η Αρτεμισία θα εναντιωθεί στην ενέργεια αυτή¹⁸. Επ' αυτού ακούστε μια σύντομη εισήγηση και ύστερα σκεφθείτε αν συλλογίζομαι σωστά ή όχι. Η γνώμη μου είναι πως, αν όλες οι επιχειρήσεις του Βασιλέως στην Αίγυπτο ευδοκιμούν όπως αυτός τις εσχεδίασε, η Αρτεμισία με πολύ μεγάλο ζήλο θα προσπαθήσει να του προσφέρει τη Ρόδο, όχι γιατί τον συμπαθεί, αλλά επειδή θέλει, τώρα που αυτός συμβαίνει να βρίσκεται πλησίον της, να του προσφέρει κάποια μεγάλη εκδούλευση για να εξασφαλίσει την ανεπιφύλακτη εύνοιά του¹⁹. Αν όμως οι υποθέσεις του εξελίσσονται όπως λένουν οι φήμες και έχει αποτύχει σε όλες του τις επιχειρήσεις²⁰, νομίζω πως (η Αρτεμισία) θεωρεί, όπως και πράγματι συμβαίνει, ότι αυτό το νησί σε τίποτα δεν χρησιμεύει σήμερα στον Βασιλέα παρά μόνον ως βάση ελέγχου της σατραπείας της²¹, ώστε να μην μπορεί καθόλου να κινηθεί εναντίον του. Επομένως μου φαίνεται πως αυτή προκρίνει να κατέχετε σεις το νησί, χωρίς να σας το παραχωρήσει φανερά, παρά να το καταλάβει εκείνος.
- 12** Πιστεύω λοιπόν πως εκείνη ούτε ενισχύσεις θα στείλει κι αν ίσως το πράξει, θα το πράξει πρόχειρα και αδέξια. Και μολονότι για τον Βασιλέα δεν πρόκειται εγώ τουλάχιστον, μα τον Δία, να ισχυριστώ ότι γνωρίζω τι θα πράξει²², όμως μπορώ με βεβαιότητα να υποστηρίξω τούτο, ότι συμφέρει την πόλη μας να διευκρινισθεί τώρα αν εκείνος θα εγείρει αξιώσεις για την πόλη των Ροδίων ή όχι. Διότι, στην περίπτωση που θα εγείρει αξιώσεις, τότε αντικείμενο της συζήτησέως μας δεν πρέπει να είναι μόνον η τύχη των Ροδίων, αλλά και το δικό μας μέλλον και όλων των Ελλήνων.
- 13** *Η αντίδραση της Αρτεμισίας δεν προβλέπεται σοβαρή, ενώ θα αποκαλυφθούν οι περσικές προθέσεις*

- 14 Οὐ μὴν οὐδ' ἂν εἰ δι' αὐτῶν εἶχον τὴν πόλιν οἱ νῦν ὄντες ἐν αὐτῇ Ῥόδιοι, παρήνεσ' ἂν ὑμῖν τούτους ἐλέσθαι, οὐδ' εἰ πάνθ' ὑπισχνούνθ' ὑμῖν ποιήσειν. ὁρῶ γὰρ αὐτούς τὸ μὲν πρῶτον, ὅπως καταλύσωσι τὸν δῆμον, προσλαβόντας τινὰς τῶν πολιτῶν, ἐπειδὴ δὲ τοῦτ' ἔπραξαν, πάλιν ἐκβαλόντας τούτους· τοὺς οὖν μηδετέροις πιστῶς κεχρημένους οὐδ'
- 15 ἂν ὑμῖν βεβαίους ἡγοῦμαι γενέσθαι συμμάχους. καὶ ταῦτ' οὐδεπώποτ' εἶπον ἂν, εἰ τῷ Ῥοδίῳ δῆμῳ μόνον ἡγοῦμην συμφέρειν· οὔτε γὰρ προξενῶ τῶν ἀνδρῶν οὔτ' ἰδίᾳ ξένος αὐτῶν οὐδεὶς ἐστὶ μοι. οὐ μὴν οὐδ' εἰ ταῦτ' ἀμφότερόν ἦν, εἰ μὴ συμφέρειν ὑμῖν ἡγοῦμην, εἶπον ἂν, ἐπεὶ Ῥοδίοις γε, εἰ οἷόν τε τοῦτ' εἰπεῖν τῷ συναγορεύοντι τῇ σωτηρίᾳ αὐτῶν, συγχαίρω τῶν γεγενημένων. τοῦ κομίσασθαι γὰρ τὰ ὑμέτερόν ὑμῖν φθονήσαντες τὴν ἑαυτῶν ἐλευθερίαν ἀπολωλέκασι, καὶ παρὸν αὐτοῖς Ἑλλῆσι καὶ βελτίοσιν αὐτῶν [ὑμῖν] ἐξ ἴσου συμμαχεῖν, βαρβάροις καὶ δούλοις, οὓς εἰς τὰς
- 16 ἀκροπόλεις παρεῖνται, δουλεύουσιν. ὀλίγου δὲ δέω λέγειν, ἐὰν αὐτοῖς ὑμεῖς ἐθελήσητε βοηθῆσαι, ὡς καὶ συνενήνοχε ταῦτ' αὐτοῖς· εὐ μὲν γὰρ πράττοντες οὐκ οἶδ' εἴ ποτ' ἂν εὐ φρονῆσαι ἠθέλησαν, ὄντες Ῥόδιοι, ἔργῳ δὲ πειραθέντες καὶ διδαχθέντες ὅτι πολλῶν κακῶν ἢ ἄνοι' αἰτία τοῖς πολλοῖς γίγνεται, τάχ' ἂν, εἰ τύχοιεν, σωφρονέστεροι πρὸς τὸν λοιπὸν τοῦ χρόνου γένοιοντο. τοῦτο δ' οὐ μικρὰν ὠφέλειαν αὐτοῖς ἡγοῦμαι. φημὶ δὴ χρῆναι πειρᾶσθαι σῶζειν τοὺς ἀνδρας καὶ μὴ μνησικακεῖν, ἐνθυμουμένους ὅτι πολλὰ καὶ ὑμεῖς ὑπὸ τῶν ἐπιβουλευσάντων ἐξηπάτησθε, ὧν οὐδενὸς αὐτοὶ δοῦναι δίκην δίκαιον ἂν εἶναι φήσατε.

- 14 Όμως κι αν αυτοδύναμα²³ κατείχαν την εξουσία στην πόλη οι Ρόδιοι που την κατέχουν σήμερα, δεν θα σας έδιναν τη συμβουλή να τους κάνετε συμμάχους, έστω κι αν έδιναν την υπόσχεση ότι θα κάνουν για σας τα πάντα. Διότι βλέπω ότι αυτοί στην αρχή, για να καταλύσουν το δημοκρατικό πολίτευμα, προσεταιρίστηκαν κάποιους πολίτες και, όταν πέτυχαν τον σκοπό τους, πάλι τους απομάκρυναν. Επομένως νομίζω ότι αυτοί που δεν φάνηκαν πιστοί σε κανέναν
- 15 ούτε σε σας θα είναι σταθεροί σύμμαχοι. Και δεν θα τα έλεγα ποτέ αυτά, αν πίστευα ότι συμφέρουν μόνον τη δημοκρατική παράταξη της Ρόδου, διότι ούτε εκπροσωπώ τους ανθρώπους αυτούς ως πρόξενος²⁴ ούτε με κανέναν τους έχω προσωπική φιλία. Αλλά και στην περίπτωση ακόμη που θα συνέβαιναν αυτά τα δύο, πάλι δεν θα μιλούσα έτσι, αν δεν πίστευα πως αυτό είναι το συμφέρον σας, επειδή εγώ, αν μπορεί να το πει αυτό κάποιος που συνηγορεί για τη σωτηρία τους, συμμερίζομαι τη χαρά σας γι' αυτά που έπαθαν οι Ρόδιοι. Γιατί με το να σας αρνηθούν να λάβετε αυτά που
- 16 σας ανήκαν²⁵ έχουν χάσει την ελευθερία τους και, ενώ είχαν κεκτημένο το δικαίωμα να είναι σύμμαχοι ισότιμοι με σας που είσθε Έλληνες και ανώτεροί τους, έχουν καταντήσει δούλοι βαρβάρων και δούλων²⁶, τους οποίους δέχτηκαν στις ακροπόλεις²⁷. Όμως λίγο ακόμη και θα έλεγα πως αυτά θα τους βγουν και σε καλό²⁸, αν σεις θελήσετε να τους βοηθήσετε. Γιατί, αν τους έρχονταν όλα καλά, δεν ξέρω, ως Ρόδιοι που είναι²⁹, αν θ' αποφάσιζαν ποτέ να βάλουνε μυαλό. Τώρα όμως που έκαναν τη δοκιμή και πήρανε το μάθημα ότι η απερισκεψία γίνεται για τον λαό³⁰ αιτία πολλών συμφορών, ίσως θα γίνουν στο μέλλον φρονιμότεροι, αν τους δοθεί η ευκαιρία. Κι αυτό δεν το θεωρώ γι' αυτούς μικρό κέρδος. Υποστηρίζω λοιπόν ότι πρέπει να προσπαθήσετε να σώσετε τους ανθρώπους αυτούς και να μην τους κρατάτε κακία³¹, αναλογιζόμενοι ότι και σεις απ' αυτούς που θέλησαν να σας βλάψουν εξεπατηθήκατε σε πολλά, για κανένα από τα οποία δεν θα κρίνατε δίκαιο να τιμωρηθείτε.
- Οι Ρόδιοι είναι ένοχοι και αναξιόπιστοι, τη στάση όμως του ρήτορα υπαγορεύει το συμφέρον των Αθηναίων*

Ἑρμηνευτικά σχόλια

1. Πρόκειται για τον Μεγάλο Βασιλέα, όπως ονόμαζαν οι Έλληνες τον βασιλέα των Περσών.

2. Ο Φαραώ της Αιγύπτου είχε προσχωρήσει (361 π.Χ.) στην επανάσταση των σατραπών εναντίον του τότε Μ. Βασιλέως Αρταξέρξη Β'. Τον Φαραώ βοήθησαν 10.000 περίπου Έλληνες μισθοφόροι και 1.000 Σπαρτιάτες με στρατηγό τον γηραιό Αγησίλαο. Τη διοίκηση του Αιγυπτιακού ναυτικού είχε ως ιδιώτης ο Αθηναίος Χαβρίας. Όταν εκφωνείται ο παρών λόγος, Μ. Βασιλεύς ήταν ο Αρταξέρξης Γ', ο Ώχος (358-338 π.Χ.) ο οποίος προσπάθησε με μεγάλες δυνάμεις να καταστείλει την επανάσταση. Ο Φαραώ Νεκτανεβός προσέλαβε πάλι Έλληνες μισθοφόρους με αρχηγούς τον Αθηναίο Διόφαντο και τον Σπαρτιάτη Λάμαχο. Οι πόλεις των Αθηνών και της Σπάρτης προφανώς παρά την πρόσκληση των Αιγυπτίων απέφυγαν την ανάμειξη, μολοντί, όπως φαίνεται από την §5 του κειμένου μας, υπήρχαν εκείνοι που το επιθυμούσαν. Οι Πέρσες νικήθηκαν τότε, η επανάσταση όμως τελικώς απέτυχε (343 π.Χ.).

3. Ο Δημ. επισημαίνει την αντίφαση στην οποίαν περιπίπτουν οι αντίπαλοι ρήτορες που, ενώ λέγουν ότι φοβούνται την αντίδραση του Βασιλέως, αν επέμβουν οι Αθηναίοι στη Ρόδο, συγχρόνως προσπαθούν να παρασύρουν την πόλη σε μια τυχοδιωκτική επιχείρηση εναντίον του στην Αίγυπτο. Ενδεχομένως πρόκειται για εκπροσώπους του δημοκρατικού κόμματος οι οποίοι δεν συμπαθούν τους δημοκρατικούς Ροδίους είτε λόγω της συμπράξεώς τους στην αποστασία της Ρόδου από τη Β' Αθηναϊκή Συμμαχία είτε εξ αιτίας κάποιου άλλου πολιτικού υπολογισμού που δεν θέλουν να φανερώσουν. Ο Δημοσθένης υπαινίσσεται πως η αντίφαση αυτή οφείλεται σε κάποια υποκρισία και υστεροβουλία.

4. Οι αρχαίοι Έλληνες, παρά τις πολιτικές τους διαιρέσεις, είχαν σαφή εθνική αυτοσυνειδησία.

5. Σύμφωνα με το κείμενο της Ανταλκιδείου ειρήνης οι Πέρσες δεν είχαν δικαίωμα επεμβάσεως στη Ρόδο. Παρά ταύτα ο Μαύσωλος και η Αρτεμισία με τη σύμπραξη των Ροδίων την κατέχουν. Οι Αθηναίοι επίσης δεν έχουν δικαίωμα επεμβάσεως σύμφωνα με τον όρο της ειρήνης ο οποίος είχε επιβάλει την αυτονομία των Ελληνικών πόλεων με την εγγύηση του Μ. Βα-

σιλέως. Πολύ περισσότερο βέβαια μια επέμβαση των Αθηναίων υπέρ των Αιγυπτίων θα ήταν σαφής επιθετική ενέργεια εναντίον του Μ. Βασιλέως στην επικράτεια του οποίου ανήκε η Αίγυπτος (το κείμενο της Ανταλκιδείου ειρήνης βλ. στο τέλος του βιβλίου).

6. Ο λόγος αυτός τον οποίον εδώ ο Δημ. ονομάζει «*ὑπὲρ τῶν βασιλικῶν*» είναι γνωστός σήμερα με τον τίτλο «*Περὶ τῶν Συμμοριῶν*» και εκφωνήθηκε το 354 π.Χ., όταν κάποιος πίεζαν για την κήρυξη πολέμου κατά των Περσών. Ο Δημ. είχε τότε διαφωνήσει και πρότεινε τον εξοπλισμό της πόλεως, ώστε να είναι έτοιμη σε περίπτωση πολέμου να αμυνθεί, αν Πέρσες ή Έλληνες τον προκαλέσουν. Ήδη το 355 π.Χ. οι Αθηναίοι, παρά τις σημαντικές επιτυχίες που είχε ο στρατηγός Χάρης στη Μ. Ασία πολεμώντας εναντίον βασιλικών στρατευμάτων υπέρ των σατραπών που είχαν αποστατήσει, αναγκάστηκαν να τον ανακαλέσουν μετά από βασιλικό τελεσίγραφο.

7. Ο Δημ. είχε προφανώς εκφράσει τότε το πνεύμα της φιλειρηνικής σε γενικές γραμμές πολιτικής της παρατάξεως του Ευβούλου η οποία επικράτησε στην Αθήνα μετά τον Συμμαχικό πόλεμο (355 π.Χ.) μέχρι το 346 π.Χ.

8. Παρά τα όσα λέγει, είναι φανερό η μεταβολή της πολιτικής γραμμής του ρήτορα, αφού προτείνει τώρα επέμβαση των Αθηναίων στη Ρόδο, ενέργεια που είναι πιθανόν να προκαλέσει την αντίδραση των Περσών. Η προσπάθειά του να φανεί συνεπής προς όσα κατά το παρελθόν είχε προτείνει ίσως δηλώνει ότι έχει γίνει στόχος επικρίσεων των παλαιών κομματικών του φίλων.

9. Δεν είναι παραδοξολόγημα: πολλές φορές οι Πέρσες βασιλείς χρησιμοποίησαν Έλληνες συμβούλους, όπως π.χ. τον Ιστιαίο, τον Ιππία, τον Δημάρατο κ.ά. Είναι συνηθισμένος τρόπος σκέψευς να τοποθετείται κανείς υποθετικά στη θέση του αντιπάλου για να εικάσει τις αντιδράσεις του. Η μέθοδος αυτή στηρίζεται στο γεγονός ότι υπάρχει σημαντική πιθανότητα δύο άνθρωποι σκεπτόμενοι λογικά και υπό τις ίδιες συνθήκες να έχουν παρόμοιες αντιδράσεις.

10. Ο Δημ. εξαγγέλλει για λογαριασμό του Μ. Βασιλέως (!) την πολιτική του «*δεν διεκδικούμε τίποτε, δεν παραχωρούμε τίποτε*», για να δηλώσει εμμέσως ότι η Αθήνα έχει κάποια δικαιώματα επί της Ρόδου. Ουσιαστικώς επιδιώκει μιαν ανασύσταση της Αθηναϊκής συμμαχίας.

11. Εμμέσως υποβάλλει την άποψη ότι οι Ρόδιοι δημοκρατικοί υπήρξαν θύματα απάτης.

12. Στην παράγραφο αυτή τονίζει ότι, αν η πόλη πράξει το δίκαιο, συγχρόνως πράττει και το συμφέρον, ενώ προσπαθεί να υποβαθμίσει τον κίνδυνο των θυσιών που θ' απαιτηθούν. Οι Αθηναίοι όμως είναι ιδιαιτέρως ευαίσθητοι στο θέμα αυτό, αφού είναι πολύ πρόσφατες οι υπέρογκες οικονομικές και άλλες θυσιές στις οποίες είχαν υποβληθεί κατά τον Συμμαχικό πόλεμο.

13. Το ιστορικό παράδειγμα που θ' ακολουθήσει συνιστά ένα επιχείρημα «ἐξ ἰδίων», αφού υπενθυμίζει στους Αθηναίους ότι οι ίδιοι χωρίς συνέπειες έπραξαν κατά το παρελθόν κάτι ανάλογο προς αυτό που ο ρήτορας υποδεικνύει. Δεν υποστηρίζει λοιπόν κάτι «καινόν» και επομένως αδοκίμαστο και επικίνδυνο, αλλά κάτι που δοκιμάστηκε και έχει από τον χρόνο δικαιοθελί.

14. Ο Τιμόθεος ήταν στρατηγός, γιος του επίσης μεγάλου Αθηναίου στρατηγού-ναυάρχου Κόνωνος. Η στρατιωτική του σταδιοδρομία άρχισε με την ίδρυση (378 π.Χ.) της Β' Αθην. Συμμαχίας. Το 365 π.Χ. μετά δεκάμηνη πολιορκία κατέλαβε τη Σάμο η οποία κατεχόταν κατά παράβαση της Ανταλκιδείου ειρήνης (387 π.Χ.) από Περσική φρουρά την οποία είχαν εγκαταστήσει ο ύπαρχος του Μ. Βασιλέως στα παράλια της Μ. Ασίας Τιγράνης. Ο Κυπρόθεμις ήταν άρχοντας της Σάμου υποτελής του Μ. Βασιλέως.

15. Η εκδίωξη της Περσικής φρουράς δεν συνιστούσε παραβίαση της Ανταλκιδείου ειρήνης, αφού σύμφωνα μ' αυτήν η Σάμος έπρεπε να είναι ελεύθερη και ανεξάρτητη. Μετά την επιχείρηση της Σάμου πάντως ο Τιμόθεος έπλευσε στον Ελλήσποντο, για να βοηθήσει τον Αριοβαρζάνη.

16. Ο Αριοβαρζάνης ήταν σατράπης της Φρυγίας. Αποστάτησε το 366 π.Χ. και ζήτησε τη βοήθεια των Αθηναίων και των Λακεδαιμονίων οι οποίοι και τον βοήθησαν με στρατιωτικές δυνάμεις υπό τον Τιμόθεο και τον Αγησίλαο αντιστοίχως. Το κίνημα του Αριοβαρζάνη εν τέλει απέτυχε και ο ίδιος εκτελέστηκε.

17. Με το συγκεκριμένο παράδειγμα-επιχείρημα συνάπτονται γνώμες γενικού κύρους με τις οποίες ζητείται επίσης να δικαιολογηθεί η άποψη ότι δεν είναι πιθανή σοβαρή αντίδραση του Μ. Βασιλέως. Όλοι γνωρίζουν ότι όσοι πολεμούν «ὕπερ βωμῶν καὶ ἐστίων» μάχονται με μεγαλύτερη ένταση απ' αυτόν που διεξάγει επιθετικό πόλεμο, αλλά και ότι η υποχωρητικότητα του αδικουμένου αποθρασύνει τον επιτιθέμενο. Επομένως η πόλη πρέπει να δείξει αποφασιστικότητα.

18. Προφανώς οι αντίπαλοι ρήτορες είχαν τονίσει τον κίνδυνο από την αντίδραση της Αρτεμισίας η οποία είχε στη διάθεσή της ισχυρό ναυτικό και άφθονους πόρους. Ο Δημ. προσπαθεί με λογικά επιχειρήματα ν' αποδείξει ότι συμφέρει στην Αρτεμισία να καταλάβουν τη Ρόδο οι Αθηναίοι παρά ο βασιλεύς των Περσών.

19. Η Αρτεμισία σε περίπτωση νίκης του Μ. Βασιλέως στην Αίγυπτο θα επιζητούσε την εύνοιά του προσφέροντάς του ως δώρο τη Ρόδο, ώστε να την αναγνωρίσει ως νόμιμη διάδοχο του Μαυσώλου.

20. Πράγματι οι επιχειρήσεις των Περσών στην Αίγυπτο το 351 π.Χ., όταν εκφωνείται ο λόγος αυτός, έχουν αποτύχει. Η συγκυρία αυτή στηρίζει το επιχείρημα του Δημ. το οποίο όμως δεν παύει να είναι μια εικασία.

21. Βάση ελέγχου (στο κείμενο «επιτείχισμα»)· κατά τον Δημ. η Αρτεμισία φοβείται πως, αν ο Μ. Βασιλεύς κατέχει τη Ρόδο, θα μπορεί να ελέγχει τις κινήσεις της. Ο Αρταξέρξης έχει κάθε λόγο να μην την εμπιστεύεται, αφού ο Μαύσωλος είχε ουσιαστικώς αυτονομηθεί και είχε στην αρχή υποστηρίξει την επανάσταση των σατραπών εναντίον του.

22. Προηγουμένως (§7) είχε αναφέρει τι θα συμβούλευε τον Μ. Βασιλέα. Εδώ παραδέχεται ότι δεν θα μπορούσε βέβαια να προβλέψει τις αντιδράσεις του, προσθέτει όμως ότι σε κάθε περίπτωση συμφέρει την πόλη να βοηθήσει τους Ροδίους, διότι:

α') Στην καλύτερη περίπτωση ο Μ. Βασιλεύς δεν θα αντιδράσει.

β') Στη χειρότερη περίπτωση θα αντιδράσει παραβιάζοντας την ειρήνη και αποκαλύπτοντας έτσι τις επιθετικές του προθέσεις. Στη δεύτερη περίπτωση ο κίνδυνος θα ήταν ούτως ή άλλως αναπόφευκτος και θα αφορούσε όλους τους Έλληνες.

23. αυτοδύναμα («δι' ἑαυτῶν»)· Οι πραγματικοί κυρίαρχοι στη Ρόδο δεν είναι οι ολιγαρχικοί Ρόδιοι, αλλά οι Κάρες της Αρτεμισίας που κατέχουν τις ακροπόλεις.

24. Ο πρόξενος προστάτευε στην πόλη του τα συμφέροντα των πολιτών μιας ξένης πόλεως. Ο θεσμός του προξένου υφίσταται και σήμερα.

25. Με την άρνηση καταβολής των «συντάξεων», δηλαδή της συμμαχικής εισφοράς στις κοινές δαπάνες, εκδηλώθηκε η αποστασία των Ροδίων από τη Β' Αθηναϊκή Συμμαχία.

26. Η υπέροχη σκηνή του Χριστού που νίπτει τα πόδια των μαθητών του θα ήταν ακατανόητη στην αρχαία Ελλάδα. Για τους αρχαίους το φυσικό είναι να υποτάσσεται ο κατώτερος στον ανώτερο. Οι Ρόδιοι όμως, μολονότι είχαν κεκτημένο το δικαίωμα της «ἐξ ἴσου» συμμαχίας με τους ανωτέρους σε δύναμη και αίγλη Αθηναίους, κατάντησαν ἐξ αιτίας της συμπεριφοράς τους δούλοι βαρβάρων και δούλων. Κατά τον Πλάτωνα (Πολιτεία 347c) δεν υπάρχει μεγαλύτερη συμφορά από το να άρχεται ο ανώτερος από τον κατώτερό του: «τῆς δὲ ζημίας μεγίστη τὸ ὑπὸ πονηροτέρου ἄρχεσθαι». Κατά τον Αριστοτέλη (Πολιτικά 1252b) βάρβαρος και δούλος φύσει ταυτίζονται: «Βάρβαρον καὶ δοῦλον ταυτὸν φύσει». Οι Έλληνες κατά τον Ευριπίδη (Ιφιγ. ἐν Αὐλ., 1400) είναι φυσικό να εξουσιάζουν τους βαρβάρους:

Βαρβάρων δ' Ἑλληνας ἄρχειν εἰκόσ, ἀλλ' οὐ βαρβάρους
..Ἑλλήνων· τὸ μὲν γὰρ δοῦλον, οἱ δ' ἐλεύθεροι.

Στο περσικό κράτος ὅλοι ἦσαν δούλοι πλην του Μ. Βασιλέως: «Τὰ βαρβάρων γὰρ δοῦλα πάντα πλὴν ἑνός» (Εὐριπ. Ἑλένη, 276).

Επομένως οι Ρόδιοι έγιναν δούλοι δούλων. Πρβλ. τον νεοελλ. στίχο:

σκλάβος ραγιάδων έπεσες και ζεις ραγιάς ραγιάδων.

27. Εκτός από την ακρόπολη της Ρόδου οι βάρβαροι είχαν προφανώς καταλάβει και τις ακροπόλεις στη Λίνδο, την Ιαλυσό και την Κάμιρο.

28. «Οὐδὲν κακὸν ἀμιγῆς καλοῦ».

29. Οι Ρόδιοι, τους οποίους ἤδη ο Όμηρος (Ἴλ. Β, 655) αποκαλεί «ἀγερῶχους», φαίνεται ότι γενικῶς ἦσαν υπερόπτες εκδηλώνοντας με αλαζονική συμπεριφορά ἕνα συναίσθημα υπεροχής ἕναντι ἄλλων Ελλήνων. Αυτή τη συμπεριφορά ειρωνεύεται ο Δημ.

30. Εννοεῖ τη δημοκρατία. Το γνωμικό διατυπώνει την άποψη ότι η δημοκρατία απαιτεῖ σύνεση και μετριοπάθεια: είναι το πολίτευμα του μέτρου.

31. Στην πολιτική τα πάθη είναι κακοί σύμβουλοι. Ο Δημ. ζητεῖ από τους Αθηναίους να μη μνησικαχοῦν. Η Αθηναϊκή πολιτεία είχε ως προς τούτο επιδειξεῖ θαυμαστή ωριμότητα, όταν μετά την πτώση των Τριάκοντα αντιμετώπισε με το μέτρο της αμνηστίας τον κίνδυνο να ξεσπάσουν ανεξέλεγκτα τα πάθη που συσώρευσε η τυραννική συμπεριφορά εκείνων.

Ο ρήτορας προτίμησε ν' αφήσει στο τέλος (§14-16) την αντιμετώπιση του πιο ισχυρού επιχειρήματος των αντιπάλων που είναι προφανώς η επισήμανση της αντισυμμαχικής εις βάρος της πόλεως συμπεριφοράς των Ροδίων. Το επιχείρημα αυτό εύρισκε σημαντικό έρεισμα στη μνησικακία των Αθηναίων πολιτών. Προτίμησε λοιπόν να μιλήσει προηγουμένως για το συμφέρον της πόλεως, τη δόξα που θα αποκτήσει, και για τις τυχόν επεκτατικές διαθέσεις του Μ. Βασιλέως, ώστε ο ακροατής να θελχθεί με την προσδοκία του πρώτου, ν' ανησυχήσει με τη σκέψη του δεύτερου και να θέσει σε δεύτερη μοίρα το μίσος του κατά των Ροδίων.

Σ' αυτές τις τρεις παραγράφους με τρόπο αριστοτεχνικό προετοιμάζεται η πρόταση: «Φημι δὴ χρῆναι πειραῖσθαι σώζειν τοὺς ἄνδρας καὶ μὴ μνησικακεῖν».

Ο ρήτορας πρέπει να καταπραΰνει τους Αθηναίους πολίτες και συγχρόνως να αποσεισει τυχόν υποψία εις βάρος του ότι η πρόταση αυτή υποκρύπτει κάποιο προσωπικό συμφέρον. Γι' αυτό κάνει ακριβώς το αντίθετο απ' αυτό που θα περίμενε κανείς: υπερασπίζεται τους Ροδίους κατηγορώντας τους δριμύτατα! Συγχρόνως με κάθε τρόπο δηλώνει ότι δεν έχει καμμιά σχέση μαζί τους, ότι συμμερίζεται τη χαρά των Αθηναίων για τα παθήματά τους και ότι ποτέ δεν θα συνηγορούσε υπέρ αυτών, αν δεν πίστευε πως αυτό είναι το συμφέρον της πόλεως.

Στην αρχή την ευθύνη για τα συμβάντα καταλογίζει μόνον στους Ροδίους αποσιωπώντας τις ευθύνες των Αθηναίων για τη διάλυση της Συμμαχίας. Ύστερα εντέχνως μεταβιβάζει την ευθύνη από το σύνολο των Ροδίων στο ολιγαρχικό κόμμα και μερικούς «εξαπατηθέντες» δημοκρατικούς και εν τέλει εμμέσως στον Μαύσωλο και την Αρτεμισία, διότι οι Ρόδιοι δεν κατέχουν την εξουσία «δι' ἑαυτῶν». Ακολουθως κολακεύει το αυτοσυναίσθημα των Αθηναίων τονίζοντας την ανωτερότητά τους και ειρωνευόμενος τους Ροδίους οι οποίοι όμως έχουν ήδη τιμωρηθεί για την αλαζονεία τους και ίσως έχουν συνετισθεί.

Τελειώνει με ένα παράδειγμα-επιχείρημα «ἐξ ἰδίων», υπενθυμίζοντας ότι και οι ίδιοι έχουν εξαπατηθεί κατά το παρελθόν, όπως ο δήμος των Ροδίων, αλλά δεν θα έκριναν δίκαιο να τιμωρηθούν γι' αυτό.

Ασκήσεις

- 1) Ο Δημ. προσπαθεί ν' ανασκευάσει επιχειρήματα αντιπάλων ρητόρων. Να καταγράψετε τα επιχειρήματα αυτά σε ένα συνεχές κείμενο κατά τη σειρά που νομίζετε ότι θα έπρεπε να έχουν διατυπωθεί. Σημειωτέον ότι η διάταξη των επιχειρημάτων εξαρτάται από το είδος τους, από το θέμα του λόγου, τις περιστάσεις και το ακροατήριο. Είναι επομένως σε μεγάλο βαθμό ζήτημα υποκειμενικής εκτιμής.
- 2) Νομίζετε ότι ο Δημ. έχει κατά τρόπο ικανοποιητικό αντικρούσει τα επιχειρήματα των αντιπάλων του; Προσωπικώς θα είχατε πεισθεί ή όχι και γιατί;
- 3) Η πειστικότητα του ρήτορα εξαρτάται και από την «ηθοποιία», δηλ. από τον τρόπο που θα εμφανίσει στο ακροατήριο τον εαυτό του, και τους αντιπάλους του, αλλά και από τον τρόπο που θα προσεγγίσει τους ακροατές (βλ. και όσα έχουν γραφεί γι' αυτό το θέμα στην εισαγωγή). Με ποιους συγκεκριμένους τρόπους ανταποκρίνεται στην ανάγκη αυτή εδώ (§§5-16) ο Δημοσθένης;
- 4) Στις παραγρ. 9 και 16 ο Δημ. παραθέτει δύο παραδείγματα-επιχειρήματα από την πρόσφατη Αθηναϊκή ιστορία υπενθυμίζοντας στους Αθηναίους δικές τους παλαιότερες σκέψεις και πράξεις. Είναι αυτού του είδους τα «προσωπικά» επιχειρήματα ισχυρά και από πού νομίζετε ότι αντλούν τη δύναμή τους;

Λακωνική υδρία του
βου αι. π.Χ. από νε-
κροταφείο της Ιαλυσού
(M.I.E.T.)

Ο κίνδυνος από την εξάπλωση των ολιγαρχικών πολιτευμάτων επιβάλλει ως συμφέρουσα και αναγκαία την αποκατάσταση της δημοκρατίας στη Ρόδο.

- 17 Ὅρατε δὲ κάκειν', ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ὅτι πολλοὺς ὑμεῖς πολέμους πεπολεμήκατε καὶ πρὸς δημοκρατίας καὶ πρὸς ὀλιγαρχίας, καὶ τοῦτο μὲν ἴστε καὶ αὐτοί· ἀλλ' ὑπὲρ ὧν πρὸς ἑκατέρους ἔσθ' ὑμῖν ὁ πόλεμος, τοῦτ' ἴσως ὑμῶν οὐδεὶς λογίζεται. ὑπὲρ τίνων οὖν ἐστίν; πρὸς μὲν τοὺς δήμους ἢ περὶ τῶν ἰδίων ἐγκλημάτων, οὐ δυνηθέντων δημοσίᾳ διαλύσασθαι ταῦτα, ἢ περὶ γῆς μέρους ἢ ὄρων ἢ φιλονικίας ἢ τῆς ἡγεμονίας· πρὸς δὲ τὰς ὀλιγαρχίας ὑπὲρ μὲν τούτων
- 18 οὐδενός, ὑπὲρ δὲ τῆς πολιτείας καὶ τῆς ἐλευθερίας ὥστ' ἔγωγ' οὐκ ἂν ὀκνήσαιμ' εἰπεῖν μᾶλλον ἡγεῖσθαι συμφέρειν δημοκρατουμένους τοὺς Ἑλληνας ἅπαντας πολεμεῖν ὑμῖν ἢ ὀλιγαρχουμένους φίλους εἶναι. πρὸς μὲν γὰρ ἐλευθέρους ὄντας οὐ χαλεπῶς ἂν εἰρήνην ὑμᾶς ποιήσασθαι νομίζω, ὅποτε βουλευθείητε, πρὸς δ' ὀλιγαρχουμένους οὐδὲ τὴν φιλίαν ἀσφαλῆ νομίζω· οὐ γὰρ ἔσθ' ὅπως ὀλίγοι πολλοῖς καὶ ζητοῦντες ἄρχειν τοῖς μετ' ἰσηγορίας ζῆν ἡρημένοις εὖνοι γένοιεντ' ἂν.
- 19 Θαυμάζω δ' εἰ μηδεὶς ὑμῶν ἡγεῖται Χίων ὀλιγαρχουμένων καὶ Μυτιληναίων, καὶ νυνὶ Ῥοδίων καὶ πάντων ἀνθρώπων ὀλίγου δέω λέγειν εἰς ταύτην τὴν δουλείαν ὑπαγομένων, συγκινδυνεύειν τι τὴν παρ' ἡμῖν πολιτείαν, μηδὲ λογίζεται τοῦθ' ὅτι οὐκ ἔστιν ὅπως, εἰ δι' ὀλιγαρχίας ἅπαντα συστήσεται, τὸν παρ' ὑμῖν δῆμον ἐάσουσιν. ἴσασι γὰρ οὐδένας ἄλλους πάλιν εἰς ἐλευθερίαν <ἂν> τὰ πράγματ' ἐξάγοντας ὅθεν δὴ κακὸν αὐτοῖς ἂν τι γενέσθαι προσδο-
- 20 κῶσι, τοῦτ' ἀνελεῖν βουλήσονται. τοὺς μὲν οὖν ἄλλους τοὺς ἀδικουῦντάς τινας αὐτῶν τῶν κακῶς πεπονθότων ἐχθροὺς ἡγεῖσθαι χρῆ' τοὺς δὲ τὰς πολιτείας καταλύοντας καὶ μεθιστάντας εἰς ὀλιγαρχίαν κοινοὺς ἐχθροὺς παραινῶ νομίζειν ἀπάντων τῶν ἐλευθερίας ἐπιθυμούντων.

Ὠλωσσικά σχόλια

§17	πολλούς πολέμους πεπολεμήκατε	παρήχηση και σχήμα ετυμολογικό
	(ὕμεις) αὐτοί	η αντωνυμ. οριστική (σείς οι ίδιοι)
	ὑπέρ ὧν... ὁ πόλεμος	πλγ. ερωτ. πρότ., αντικ. του ρ. λογίζεται
	ὑπέρ ὧν	εμπρόθ. προσδ. του αιτίου (αναγκ. ή τελ.)
	ἑκάτερος, -α, -ον	ἀόριστ. επιμεριστ. αντων. (καθεὶς ἀπό τους δύο)
	τοῦτ'	το αντικ. (η πλάγ. ερωτ. πρότ.) επαναλαμβάνεται με το δεικτικό τοῦτ' χάριν ρητορικής εμφάσεως. Ἴσως ο ρήτορας συνόδευε τη λέξη με τη σχετική χειρονομία και τον αντίστοιχο χρωματισμό της φωνής.
	ὑπέρ τίνων οὖν ἐστίν; πρὸς μὲν... πρὸς δὲ...	σχήμα υποφοράς και ανθυποφοράς
	δῆμοι	οι δημοκρατικές πόλεις
	περὶ τῶν ἰδίων ἐγκλημάτων... περὶ... ἡγεμονίας	η πρόθεση περὶ δηλώνει το αίτιο, ὅπως και η πρόθεση ὑπέρ στην ίδια παράγραφο
	ἐγκλημα (ἐγκαλῶ = κατηγορώ, καταγγέλλω)	κατηγορία, μομφή, καταγγελία, διαμαρτυρία
	ἴδια ἐγκλήματα	ιδιωτικής φύσεως διενέξεις ή διαφορές μεταξύ κάποιων πόλεων (δικές τους)
	οὐ δυνηθέντων	εννοείται τῶν δήμων (κατ' ἄλλους ὑμῶν, τῶν Αθηναίων δηλ.)
	δημοσία	με δημόσια συμφωνία, συμβιβασμό. Οι λ. ἴδιος, δημόσιος, ἴδια, δημοσία ως ζεύγος αντιθέτων εμφανίζονται συχνά στον αρχαίο ελληνικό λόγο
	διαλύομαί τι	διακανονίζω, διευθετώ, εξομαλύνω
	(γῆς) ὄροι	σύνορα
	φιλονικία (φιλονικέω = αγαπῶ τη νίκη, την επικράτηση)	ὅπως και στη Νέα Ελληνική, φιλονικία, ἀμίλλα, ανταγωνισμός
	ἡγεμονία	η πρώτη αρχή, η αρχηγία
	πρὸς μὲν τοὺς δήμους-πρὸς δὲ τὰς ὀλιγαρχίας	αντίθεση

<i>ἢ περὶ μέρους ἢ ὅρων ἢ φιλονικίας ἢ τῆς ἡγεμονίας</i>	πολυσύνδετο
<i>ὑπὲρ μὲν τούτων οὐδενός - ὑπὲρ δέ...</i>	σχῆμα επαναφοράς και αντιθέσεως
§18 <i>ὀκνέω, -ῶ (ὄκνος = φόβος, δισταγμός, ἀπροθυμία)</i>	διστάζω
<i>εἰπεῖν</i>	τελ. απρμφ. αντικ. του ρήματος (οὐκ ἂν ὀκνήσαιμ')
<i>ἡγεῖσθαι (ἡγέομαι-οὔμαι = νομίζω)</i>	ειδ. απρμφ. αντικ. του εἰπεῖν
<i>συμφέρειν</i>	ειδ. απρμφ. αντικ. του ἡγεῖσθαι
<i>πολεμεῖν</i>	τελ. απρμφ. υποκ. του απροσώπου συμφέρειν
<i>εἶναι</i>	τελ. απρμφ. υποκ. του συμφέρειν, β' ὀρος συγκρ. (ἤ... εἶναι)
<i>τούς Ἕλληνας</i>	υποκ. των απρμφ. πολεμεῖν και εἶναι
<i>δημοκρατουμένους - ὀλιγαρχουμένους</i>	οι μετοχές είναι τροπικές ή υποθετικές
<i>«ὥστ' ἔγωγ'... φίλους εἶναι»</i>	η πρόταση αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα των δυνατοτήτων της αρχαίας Ελληνικής. Μεταφράζοντας μπορείτε να κατανοήσετε τον συνθετικό χαρακτήρα της αρχαίας και τον αναλυτικό χαρακτήρα της νέας Ελληνικής γλώσσας
<i>ὅποτε βουλευθείτε</i>	χρονικοῦποθετική πρόταση. Απόδοση το ἂν ποιήσασθαι (ποιήσαισθε ἂν)
<i>ἀσφαλής</i> (α στερ. + σφαλῆναι, απρμφ. αορ. β' του σφάλλομαι = σκοντάφτω, κλονίζομαι)	σταθερός, βέβαιος
<i>οὐ γὰρ ἔσθ' ὅπως</i>	ελλειπτική αναφορική έκφραση με επιρρηματ. σημασία (οὐδαμῶς, με κανέναν τρόπο). Προσδιορίζει το γένοιτ' ἂν. Βλ. και πιο κάτω (§ 19) οὐκ ἔστιν ὅπως.
<i>ὀλίγοι</i>	το αρχοντολόι, τα μεγάλα τζάκια, οι ολιγαρχικοί
<i>πολλοί</i>	ο πολὺς λαός, οι δημοκρατικοί
<i>οἱ ζητοῦντες ἄρχειν</i>	αυτοί που επιδιώκουν να ασκούν απόλυτη εξουσία
<i>ἰσηγορία</i> (ἰσηγορέω <ἴσος + ἄγορεύω)	ισότητα στο δικαίωμα του λόγου, ισονομία

	<i>ἡρημένος, -η, -ον</i>	μτχ. παρακμ. του ρ. <i>αἰρέομαι, -οῦμαι, εκλέγω, προτιμῶ, επιλέγω</i>
	<i>εὔνους, -οον</i> (εὔ + νοῦς)	ευνοϊκός, ευμενής, φιλικός
§19	<i>θαυμάζω δ' εἰ μηδεὶς ὑμῶν ἡγεῖται... μηδὲ λογιζέται</i>	οι προτάσεις είναι αιτιολογικές από το <i>θαυμάζω</i> ως ψυχ. πάθους σημαντικό. Για τον ίδιο λόγο μπορεί να θεωρηθούν πλάγ. ερωτηματικές (αντικείμενα του <i>θαυμάζω</i>)
	<i>συγκινδυνεύειν</i>	ειδ. απρμφ. αντικειμ. του ρ. <i>ἡγεῖται</i>
	<i>τὴν πολιτείαν</i>	υποκ. του <i>συγκινδυνεύειν</i>
	<i>ἢ παρ' ἡμῖν πολιτεία</i>	το (δημοκρατικό) μας πολίτευμα
	<i>ὀλιγαρχουμένων, ὑπαγομένων</i>	γεν. απόλ. εναντιωματ. μετοχές
	<i>ὀλίγου δέω λέγειν</i> (παρενθετ.)	λίγο ακόμη και θα ἔλεγα. Μπορεί να μεταφρασθεῖ με το επίρρ. <i>σχεδόν</i> . Επιδιορθώνει την υπερβολή της φράσεως πάντων ἀνθρώπων
	<i>ὕπαγομαι εἰς δουλείαν</i>	οδηγούμαι στον ζυγό της δουλείας
	<i>ἐξάγω εἰς ἐλευθερίαν τὰ πράγματα πάνιν</i>	επαναφέρω, αποκαθιστώ την ελευθερία. Είναι χαρακτηριστική και εικονιστική των πραγμάτων η αντίθεση της πρόθ. ὑπό του ρ. <i>ὕπαγομαι</i> προς την ἐξ (ἐξω) του ρ. <i>ἐξάγω</i> . Η ὑπό παραπέμπει στην καταπίεση και το σκοτάδι, ενώ η ἐξ στην ανάκαμψη και το φως (πρβλ. το νεοελλ. (ε)ξελυτεριά-(ε)ξελυτερώνω)
	<i>εἰ ἅπαντα</i> (τὰ πράγματα) <i>συστήσεται δι' ὀλιγαρχίας</i>	αν όλα στις πόλεις οργανωθούν κατά το ολιγαρχικό σύστημα
	<i>συστήσεται</i>	μέλλων του ρ. <i>συνίσταμαι</i>
	<i>οὐδεὶς, οὐδεμία, οὐδέν</i>	ἀόρ. επιμεριστ. αντωνυμία. Στο αρσενικό γένος ἔχει και πληθυντ. αριθμό
	<i>ὄθεν δὴ... προσδοκῶσι, τοῦτ' ἀνελεῖν βουλήσονται</i>	η αναφορ. πρόταση εισάγεται με το αναφορ. επίρρ. <i>ὄθεν</i> (ἀπό όπου, ἀπό εκεί που) και προηγείται της κυρίας. Το δεικτικό τοῦτ' ανακεφαλαιώνει το περιεχόμενο της αναφορικής. Η σύνταξη αυτή είναι συνηθισμένη και ἔχει σκοπό την ἔμφαση
	<i>αὐτοῖς</i>	δοτ. προσ. αντιχαριστική
	<i>ἀνελεῖν</i> απρμφ. ἀορ. β' του ρ. <i>ἀναιρέω</i>	βγάζω κάτι ἀπό τη μέση, καταλύω, κατα-
	<i>-ῶ</i>	στρέφω

§20 *Χρή ἡγεῖσθαι τοὺς ἄλλους τοὺς ἀδικοῦντάς τινας ἐχθροὺς αὐτῶν τῶν κακῶς πεπονητότων*

τοὺς ἄλλους αντικ. του ἡγεῖσθαι

ἐχθροὺς κατηγορ. του αντικειμένου

τῶν πεπονητότων γεν. κτητική στο ἐχθροὺς

πέπονθα παρακ. του ρ. πάσχω

κακῶς πάσχω κακοπαθῶ, ἀδικούμαι

αὐτῶν κατηγορημ. προσδ.

τινας αντικ. της μτχ. ἀδικούντας

πολιτεία ἡ δημοκρατία

μεθίστημι τὰς πολιτείας εἰς ὀλιγαρχίαν μετατρέπω τα δημοκρατικά πολιτεύματα σε ολιγαρχικά

Ἑρμηνευτικά σχόλια

§17 *πρὸς δημοκρατίας καὶ πρὸς ὀλιγαρχίας* ἡ βασική διαφορά μεταξύ των δύο πολιτευμάτων είναι ότι στη δημοκρατία την κυρίαρχη εξουσία κατέχει ἡ πλειοψηφία των πολιτῶν, ενώ στην ολιγαρχία, ἡ μειοψηφία, οι «ὀλίγοι» που διακρίνονται λόγω δυνάμεως, πλούτου ἢ καταγωγῆς. Φυσικά υπήρχε μεγάλη ποικιλία δημοκρατικῶν και ολιγαρχικῶν πολιτευμάτων

περὶ τῶν ἰδίων ἐγκλημάτων, οὐ δυνηθέντων δημοσίᾳ διαλύσασθαι ταῦτα ἡ διατύπωση αὐτή αφορά μάλλον δυναμικές παρεμβάσεις των Αθηναίων σε περιπτώσεις αντιδικιῶν μεταξύ δημοκρατουμένων πόλεων. Ἡ Σικελική εκστρατεία π.χ. εἶχε ως αφορμή την παροχή βοήθειας στους Εγεσταίους στη διένεξή τους με τον Σελινούντα, στην πραγματικότητα ὅμως εἶχε σκοπὸ την επέκταση της Αθηναϊκῆς κυριαρχίας στη Δύση (415 π.Χ.).

περὶ γῆς μέρους ἢ ὄρων ο Περικλής π.χ. το 441 π.Χ. εἶχε πολιορκήσει τὴ Σάμο, επειδή δεν εἶχε συμμορφωθεῖ με τις υποδείξεις των Αθηναίων να σταματήσει τὴ διένεξή της με τὴ Μίλητο για τὴν κατοχή της Πριήνης.

ὑπὲρ μὲν τούτων οὐδενός το οὐδενός είναι σφαλῶς υπερβολή. Ἡ κάθετη διαχωριστική γραμμὴ μεταξύ πολέμων πρὸς δημοκρατίας και πρὸς ολιγαρχίας προφανῶς δεν ανταποκρίνεται ακριβῶς πρὸς τὴν πραγμα-

τικότητα και συνιστά διπλωματική απόκρυψη του γεγονότος ότι αιτία των διαρκών συγκρούσεων π.χ. προς την «ολιγαρχική» Σπάρτη και τους συμμάχους της ήταν κυρίως η διεκδίκηση της ηγεμονίας.

ὕπερ δὲ τῆς πολιτείας κατά τον Αριστοτέλη «πολιτεία και πολίτευμα σημαίνει ταυτόν», αλλά πολιτεία ονομάζεται και το ορθό δημοκρατικό πολίτευμα, «ὅταν τὸ πλῆθος πρὸς τὸ κοινὸν πολιτεύηται συμφέρον». Κατ' εξοχήν επομένως πολιτεία είναι το δημοκρατικό πολίτευμα, διότι αυτό ανταποκρίνεται ακριβώς στην έννοια του πολιτεύματος το οποίο τότε είναι απολύτως ορθό, όταν άρχει η πλειοψηφία με γνώμονα το κοινό συμφέρον όλων των πολιτών.

και τῆς ἐλευθερίας Ο Δημ. συνδέει δημοκρατία και ελευθερία, διότι η ελευθερία εξασφαλίζεται με τη δημοκρατία. Κατά τον Αριστοτέλη «ὕπο-
θεις (θεμελιώδης αρχή δηλ.) τῆς δημοκρατικῆς πολιτείας ἐλευ-
θερία».

**§18 συμφέρει δημο-
κρατουμένους τοὺς
Ἕλληνας ἅπαντας
πολεμεῖν ὑμῖν ἢ ὀλι-
γαρχουμένους φίλους
εἶναι** πρόκειται βέβαια περί υπερβολής. Είναι ένα ρητορικό πυροτέ-
χνημα που έχει σκοπό να κολακεύσει το δημοκρατικό φρόνημα
των Αθηναίων ακροατών, να τονίσει την ιδεολογική ταυτότητα
του ρήτορα, να ενισχύσει τη δημοτικότητα του και επομένως την
αποτελεσματικότητά του λόγου του.

**οὐδὲ τὴν φιλίαν
ἀσφαλῆ νομίζω** ο Δημοσθένης έχει πολλές φορές εκφράσει τη δυσπιστία του
προς τα μη δημοκρατικά πολιτεύματα, θεωρεί τη δυσπιστία
αυτή όπλο και φυλακτήριο που σώζει τις δημοκρατίες, «οὐ γάρ
ἀσφαλεῖς ταῖς πολιτείαις αἱ πρὸς τοὺς τυράννους ὀμιλίας».

**ὀλίγοι καὶ ζητοῦντες
ἄρχειν - πολλοὶ καὶ
μετ' ἰσηγορίας ζῆν
ἡρημένοι** η διαφορά μεταξύ των πολιτευμάτων γίνεται σαφής με την
αντίθεση. Δεν είναι μόνον ποσοτική, δεν περιορίζεται δηλ. στον
αριθμό των ασκούντων την εξουσία (ὀλίγοι-πολλοί), αλλά και
ποιοτική, αφού επεκτείνεται στον τρόπο σκέψευς και ζωής.

Την ιδανική αυτή, εκ των έσω, εικόνα της Αθηναϊκής πολιτείας
δεν δικαιώνει η εξωτερική πολιτική των Αθηναίων οι οποίοι
επί συμμάχων και μη ήσαν επίσης «ζητοῦντες ἄρχειν». Είναι
χαρακτηριστικό ότι οι Λακεδαιμόνιοι «ἀρχόμενοι τοῦ (Πελο-
ποννησιακού) πολέμου» εκήρυτταν «Ἀθηναίους ἐλευθεροῦντες
τὴν Ἑλλάδα πολεμήσειν» ότι δηλ. σκοπός του πολέμου ήταν η
απελευθέρωση των Ελλήνων από τους Αθηναίους!

**οὐ γὰρ ἔσθ' ὅπως...
εὖνοια γένοιντ' ἄν** η φιλία κατά τον Αριστοτέλη είναι αμοιβαία εύνοια. Επομένως,
κι αν ακόμη οι Αθηναίοι θελήσουν να συνάψουν φιλία προς ένα
ολιγαρχικό καθεστώς, αυτό είναι αδύνατο, διότι ποτέ ολιγαρχι-

κοί δεν θα έβλεπαν με ευμένεια (εὔνοι) τον δημοκρατικό τρόπο ζωής και διακυβερνήσεως. Κάθε προσπάθεια λοιπόν ειρήνης και φιλίας θα ήταν καταδικασμένη να ναυαγήσει εξ αιτίας της ολιγαρχικής νοοτροπίας. Οι ολιγαρχικές κυβερνήσεις μόνον πιεζόμενες από κάποια ανάγκη θα υπέγραφαν συνθήκη ειρήνης και φιλίας με τη δημοκρατική Αθήνα περιμένοντας προφανώς την κατάλληλη ευκαιρία για να την αθετήσουν.

§19 Χίων ολιγαρχομένων και Μυτιληναίων

Άγνωστο πότε, αλλά μετά το 351 π.Χ. αποκαταστάθηκε η δημοκρατία στη Χίο. Η πόλη της Μυτιλήνης το 351/50 π.Χ. είχε ολιγαρχική κυβέρνηση, αλλά δεν γνωρίζουμε αν είχε διαλύσει τους συμμαχικούς δεσμούς της με τους Αθηναίους. Το 349/48 την εξουσία κατέλαβε ο εχθρός των Αθηναίων τύραννος Κάμμυς. Το 346 π.Χ. καταλύθηκε η τυραννία και η Μυτιλήνη ξαναγύρισε στην Αθηναϊκή συμμαχία.

εἰς ταύτην τὴν δουλείαν ὑπαγομένον

Ο Δημοσθένης, αφού ταυτίζει τη δημοκρατία με την ελευθερία, ονομάζει δουλείαν την υπαγωγή σε ολιγαρχικό καθεστώς. Βέβαια η λέξη χρησιμοποιείται μεταφορικώς. Τα ολιγαρχικά πολιτεύματα είχαν πολλές φορές δεσποτικό χαρακτήρα και οι πολίτες μεταβάλλονταν σε δούλους με την ευρεία βέβαια σημασία της λέξεως, αφού χρησιμοποιούνταν προς το συμφέρον των «δολίγων» σε έργα για την εκτέλεση των οποίων δεν είχαν συμφωνήσει, όπως δηλαδή και οι με στενή έννοια δούλοι που μοναδικό λόγο υπάρξεως είχαν την εξυπηρέτηση του κυρίου τους του οποίου ήσαν έμφυχα όργανα και κτήματα.

Βέβαια όλα τα ολιγαρχικά πολιτεύματα δεν ήταν εξ ίσου καταπιεστικά, στην Αθήνα όμως υπήρχε τραυματική η εμπειρία της εγγληματικής ολιγαρχίας των Τριάκοντα και σ' όλη την Ελλάδα η ανάμνηση των στυγνών δεκαρχιών που εγκαθιστούσαν οι Λακεδαιμόνιοι, αν και το πολίτευμα της Σπάρτης είχε αρκετά δημοκρατικά στοιχεία.

τοῦτ' ἀνελεῖν βουλήσονται

είναι φανερόν ότι κάθε είδους πολιτικό καθεστώς αισθάνεται ασφαλές, όταν τα συγγενικά προς αυτό πληθύνονται και μειώνονται τα αντίπαλα. Είναι επομένως φυσικό να πιέζει και να αναλαμβάνει δράση προς την κατεύθυνση αυτή. Ο Δημ. προσπαθεί να φοβήσει τους Αθηναίους προλέγοντας μια γενική επικράτηση των ολιγαρχικών καθεστώτων, αν αυτό που άρχισε με τους Χίους, Μυτιληναίους και Ροδίους συνεχισθεί, οπότε ο επόμενος στόχος είναι η Αθηναϊκή δημοκρατία, η εγγυήτρια δύναμη για όλα τα δημοκρατικά καθεστάτα. Η άλωσή της θα σημάνει το τέλος της δημοκρατίας γενικώς.

§20 τούς άδικοϋντάς τινας τους κοινούς δηλ. εγκληματίες, όσους παραβαίνουν τον νόμο και αδικούν προσωπικά κάποιους συμπολίτες τους. Η έχθρα που δημιουργείται στις περιπτώσεις αυτές είναι προσωπική και αντιμετωπίζεται με σχετική επιείκεια. Αυτοί όμως που εγκληματούν εις βάρος της δημοκρατίας πρέπει να αντιμετωπίζονται ως εχθροί όλων όσων αγαπούν την ελευθερία. Το έγκλημα αυτό, έγκλημα πολιτικό, πρέπει να συναντά τη γενική αντίδραση και αυστηρότητα.

Στις §§17-20 προσθέτει ακόμη δυο επιχειρήματα τα οποία στηρίζονται στο συμφέρον της Αθηναϊκής πολιτείας. Διακρίνει δύο είδη πολέμων, προς δημοκρατίες και προς ολιγαρχίες. Οι πρώτοι οφείλονται σε διενέξεις με εξωτερικές αφορμές που μπορούν να διακανονισθούν. Οι δεύτεροι οφείλονται σε μία βασική διαφορά που δεν μπορεί να διευθετηθεί, αφού αφορά την ουσία των πολιτευμάτων (το πολίτευμα είναι η ψυχή της πόλεως). Συμφέρεται λοιπόν την Αθηναϊκή πολιτεία να υπάρχουν περισσότερα δημοκρατικά πολιτεύματα, αφού με αυτά η συνεννόηση είναι ευκολότερη και η φιλία ασφαλής.

Με το επόμενο επιχείρημα (§§19-20) κινδυνολογώντας προσπαθεί να φοβήσει τους Αθηναίους. Υποδεικνύει ότι η επικράτηση των ολιγαρχικών πολιτευμάτων αποτελεί θανάσιμο κίνδυνο για τη δημοκρατία και την ελευθερία γενικώς (ό,τι βλέπεις στην αυλή του γείτονά σου, να το περιμένεις στην αυλή σου). Η αποκατάσταση επομένως της δημοκρατίας στη Ρόδο είναι όχι απλώς συμφέρουσα, αλλά και αναγκαία για την Αθηναϊκή δημοκρατία.

Είναι φανερό πως ο Δημοσθένης στις παραγράφους αυτές εμμέσως υποδεικνύει στους Αθηναίους ότι δεν πρέπει ν' αφήσουν το μίσος τους για τους Ροδίους να γίνει εφαλτήριο της ολιγαρχίας. Δεν είναι οι Ρόδιοι που κινδυνεύουν, αλλά η δημοκρατία.

Ασκήσεις

- 1) Να αναγνωρισθούν γραμματικώς και συντακτικώς όλες οι αντωνυμίες της §17 και απ' αυτές να κλιθούν στα τρία γένη οι επιμεριστικές.
- 2) Να ευρεθούν οι επιθετ. μετοχές και τα κατηγορούμενα της §18.
- 3) Να κλιθούν στα τρία γένη τα επίθετα *εύνους* και *άσφαλής*.
- 4) *πάντων ανθρώπων* να κλιθούν μαζί.
- 5) Να ευρεθούν τα υποκείμενα και αντικείμενα των απαρεμφάτων στις παρααγρ. 19-20.
- 6) Η λέξη *ίσηγορία* ετυμολογικώς σημαίνει την ισότητα στο δικαίωμα του λόγου (*ίσηγορέω* *ζῆσος* + *ἀγορεύω*). Ήδη όμως στο έργο του Ηροδότου σημαίνει γενικώς την ισότητα, την απουσία της τυραννίας. Ποια πολιτική εμπειρία νομίζετε πως δηλώνει αυτή η διεύρυνση της σημασίας της λέξεως;
- 7) Ο Δημοσθένης αντιπαραθέτει δύο πολιτείες και τις αντίστοιχες βιοθεωρίες. Είναι οι «*ὀλίγοι*» και «*ζήτοῦντες ἄρχειν*» και οι «*πολλοί*» και «*μετ' ἰσηγορίας ζῆν ἡρημένοι*». Η Χριστιανική διδασκαλία προτείνει μιαν άλλου είδους κοινωνία και «*ἐν Χριστῷ πολιτείαν*»: «*Οἱ δοκοῦντες ἄρχειν τῶν ἐθνῶν κατακυριεύουσιν αὐτῶν καὶ οἱ μεγάλοι αὐτῶν κατεξουσιάζουσιν αὐτῶν οὐχ οὕτω δὲ ἔσται ἐν ὑμῖν, ἀλλ' ὅς ἐάν θέλη γενέσθαι μέγας ἐν ὑμῖν, ἔσται ὑμῶν διάκονος, καὶ ὅς ἐάν θέλη ὑμῶν γενέσθαι πρῶτος, ἔσται πάντων δοῦλος*» (Μάρκ. ι', 42-44). Σε ποιες βασικές αρχές στηρίζουν τις αντιλήψεις τους για την εξουσία και την κοινωνία οι τρεις αυτές «*πολιτείες*»;
- 8) Κατά τον ρήτορα Αισχίνη (Κατὰ Τιμ., 4) «*διοικοῦνται δ' αἱ μὲν τυραννίδες καὶ ὀλιγαρχίαι τοῖς τρόποις τῶν ἐφεστηκότων* (σύμφωνα δηλ. με τις διαθέσεις αὐτῶν που κατέχουν την εξουσία), *αἱ δὲ πόλεις αἱ δημοκρατούμεναι τοῖς νόμοις τοῖς κειμένοις*». Να δικαιολογήσετε στηριζόμενοι στο κείμενο αυτό τη δυσπιστία του Δημοσθένη (παρ. 17-18) για την ασφάλεια των σχέσεων με ολιγαρχικές πολιτείες.

Μελανόμορφη Αττική ὀλπη του βου αι. π.Χ. από τάφο της Καμίρου (Μ.Ι.Ε.Τ.)

§§21-24

Είναι δίκαιο οι Αθηναίοι να συνδράμουν τον λαό της Ρόδου, όπως θα ήθελαν σ' ανάλογη περίπτωση για χάρη τους να πράξουν άλλοι. Παράδειγμα οι Αργείοι που δεν λογάριασαν κίνδυνο υπαρκτό για να τους βοηθήσουν, ενώ ο κίνδυνος απ' τον Μ. Βασιλέα δεν είναι σημαντικός.

- 21 Ἐπειτα καὶ δίκαιον, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, δημοκρατουμένους αὐτοὺς τοιαῦτα φρονούντας φαίνεσθαι περὶ τῶν ἀτυχοῦντων δῆμων, οἷάπερ ἂν τοὺς ἄλλους ἀξιώσαιτε φρονεῖν περὶ ὑμῶν, εἴ ποθ', ὃ μὴ γένοιτο, τοιοῦτό τι συμβαίη. καὶ γὰρ εἰ δίκαιά τις φήσει Ῥοδίου πεπονθένει, οὐκ ἐπιτήδειος ὁ καιρὸς ἐφησθῆναι· δεῖ γὰρ τοὺς εὐτυχοῦντας περὶ τῶν ἀτυχοῦντων ἀεὶ φαίνεσθαι τὰ βέλτιστα βουλευομένους, ἐπειδὴπερ ἄδηλον τὸ μέλλον ἅπασιν ἀνθρώποις.
- 22 Ἀκούω δ' ἐγὼ πολλάκις ἐνταυθὶ παρ' ὑμῖν τινῶν λεγόντων ὡς, ὅτ' ἠτύχησεν ὁ δῆμος ἡμῶν, συνεβουλήθησάν τινες αὐτὸν σωθῆναι· ὧν ἐγὼ μόνων Ἀργείων ἐν τῷ παρόντι μνησθήσομαι βραχὺ τι. οὐ γὰρ ἂν ὑμᾶς βουλοίμην, δόξαν ἔχοντας τοῦ σώζειν τοὺς ἀτυχοῦντας ἀεὶ, χείρους Ἀργείων ἐν ταύτῃ τῇ πράξει φανῆναι, οἱ χώραν ὄμορον τῇ Λακεδαιμονίων οἰκοῦντες, ὁρῶντες ἐκείνους γῆς καὶ θαλάττης ἄρχοντας, οὐκ ἀπώκνησαν οὐδ' ἐφοβήθησαν εὐνοικῶς ὑμῖν ἔχοντες φανῆναι, ἀλλὰ καὶ πρέσβεις ἐλθόντας ἐκ Λακεδαιμόνος, ὡς φασιν, ἐξαιτήσοντάς τινες τῶν φυγάδων τῶν ὑμετέρων ἐψηφίσαντο, ἐὰν μὴ πρὸ ἡλίου δύντος ἀπαλλάττωνται, πολεμίους κρίνειν. εἴτ' οὐκ αἰσχρὸν, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, εἰ τὸ μὲν Ἀργείων πλῆθος οὐκ ἐφοβήθη τὴν Λακεδαιμονίων ἀρχὴν ἐν ἐκείνοις τοῖς καιροῖς οὐδὲ τὴν ῥώμην, ὑμεῖς δ' ὄντες Ἀθηναῖοι βάρβαρον ἄνθρωπον, καὶ ταῦτα γυναῖκα, φοβήσεσθε; καὶ μὴν οἱ μὲν ἔχοιεν ἂν εἰπεῖν ὅτι πολλάκις ἤττηνται [ὑπὸ] Λακεδαιμονίων, ὑμεῖς δὲ νενικήκατε μὲν πολλάκις βασιλέα, ἤττησθε δ' οὐδ' ἅπαξ οὔτε τῶν δούλων τῶν βασιλέως οὔτ' αὐτοῦ κείνου· εἰ γὰρ τί που κεκράτηκε τῆς πόλεως βασιλεύς, ἢ τοὺς πονηροτάτους τῶν Ἑλλήνων καὶ προδότας αὐτῶν χρήμασι πείσας ἢ οὐδαμῶς
- 23

24 ἄλλως κεκράτηκεν. καὶ οὐδὲ τοῦτ' αὐτῷ συνενήνοχεν, ἀλλ' ἅμ' εὐρήσετ' αὐτὸν τήν τε πόλιν διὰ Λακεδαιμονίων ἀσθενῆ ποιήσαντα καὶ περὶ τῆς αὐτοῦ βασιλείας κινδυνεύσαντα πρὸς Κλέαρχον καὶ Κῦρον. οὐτ' οὖν ἐκ φανεροῦ κεκράτηκεν οὐτ' ἐπιβουλεύσαι συνενήνοχεν αὐτῷ. ὁρῶ δ' ὑμῶν ἐνίουσ Φιλίππου μὲν ὡς ἄρ' οὐδενὸς ἀξίου πολλάκις ὀλιγωροῦντας, βασιλέα δ' ὡς ἰσχυρὸν ἐχθρὸν οἷς ἂν προσέλθεται φοβουμένους. εἰ δὲ τὸν μὲν ὡς φαῦλον οὐκ ἀμυνούμεθα, τῷ δ' ὡς φοβερωῶ πάνθ' ὑπείξομεν, πρὸς τίνας, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, παραταξόμεθα;

Ὠλωσσικά σχόλια

- §21 **δίκαιόν (ἐστι) φαίνεσθαι (ὑμᾶς)**
αὐτοὺς φρονοῦντας τοιαῦτα
- φαίνεσθαι** τελ. απαρέμφ. υποκ. του απροσ. **δίκαιόν (ἐστι)**
- φρονοῦντας** κατηγορ. μτχ. από το **φαίνεσθαι**
- δημοκρατουμένους** αιτιολ. μτχ.
- φαίνομαι τοιαῦτα φρονῶν** εκδηλώνω τέτοιες διαθέσεις...
- οἷάπερ** αναφέρεται στο προηγούμενο **τοιαῦτα**
- ὃ μὴ γένοιτο** η φράση χρησιμοποιείται συχνά και σήμερα
- συμβαίη** αόρ. β' του ρ. **συμβαίνω** (συνέβην)
- εἰ συμβαίη... ἀξιῴσαιτε ἂν** ο υποθ. λόγος δηλώνει την απλή σκέψη του λέγοντος
- ἐπιτήδειος καιρός** η κατάλληλη περίσταση
- ἐφησθῆναι** απρμφ. παθητ. αορ. του ρ. **ἐφήδομαι** = επιχαίρω, χαίρεκακῶ
- δεῖ γάρ... βουλευομένους** η σύνταξη όπως στην α' περίοδο της παραγράφου
- §22 **ἀκούω (έχω ακούσει)** ο ενεστώσ αντί του παρακειμένου (ενεστώσ του αποτελέσματος) χρησιμοποιείται επί γεγονότων που έχουν συμβεί κατά το πα-

	ρελθόν, αλλά οι συνέπειές τους εξακολουθούν να υφίστανται στο παρόν
<i>ένταυθι παρ' ὑμῖν</i>	εδώ ενώπιόν σας
<i>ὡς... συνεβουλήθησάν τινες</i>	ειδική πρόταση. Ο σύνδεσμος <i>ὡς</i> δεν εκφράζει εδώ υποκειμενική γνώμη, αλλά το πραγματικό
<i>συμβούλομαι</i>	συμφωνώ
<i>αὐτόν (τὸν δῆμον)</i>	υποκ. του σωθῆναι
<i>ῶν</i>	γεν. διαιρετική
<i>βραχύ τι (πολύ σύντομα)</i>	επιρρ. προσδ. της χρον. εκτάσεως. Το τι επιτείνει την έννοια του βραχύ
<i>οὐ γὰρ ἂν βουλοίμην ὑμᾶς φανῆναι χείρους Ἀργείων δόξαν ἔχοντας (ὕμᾶς) τοῦ σώζειν</i>	
<i>φανῆναι</i>	τελ. απρμφ. αντικ. του ἂν βουλοίμην
<i>ὕμᾶς</i>	υποκ. των φανῆναι και ἔχοντας
<i>τοῦ σώζειν</i>	γεν. αντικ. ή της αιτίας στο δόξαν (ἔχοντας)
<i>δόξαν ἔχω τοῦ σώζειν</i>	έχω τη φήμη ότι ή διότι σώζω, είμαι ένδοξος ως σωτήρας
<i>ἔχοντας</i>	επιθ. ή εναντιωμ. μτχ.
<i>οἰκοῦντες</i>	τροπ. μετοχή. Μερικοί τη μεταφράζουν ως εναντιωματική
<i>ὀρώντες</i>	η μετοχή εναντιωματική
<i>ἀποκνέω, -ῶ</i>	διστάζω
<i>(εὐνοϊκῶς) ἔχοντες</i>	κατηγορ. μτχ. από το φανῆναι
<i>ἔξαιτήσοντας</i>	τελική μτχ.
<i>δύντος</i>	μτχ. αορ. β' του ρ. δύομαι, εισέρχομαι (πρβλ. ένδύομαι). Επί του ηλίου και της σελήνης, βυθίζομαι στη θάλασσα (βουτώ), δύω, «βασιλεύω». Για την κλίση του αορ. β' ἔδυν βλ. σχολ. Γραμματική, σελ. 232
<i>ἀπαλλάτομαι</i>	αναχωρώ
<i>κρίνειν</i>	τελ. απρμφ. αντικ. του ἔψηφίσαντο Ο ευθύς λόγος: Ἐὰν μὴ ἀπαλλάττωνται, πολεμίους αὐτοὺς κρινοῦμεν ή (προς τους

πρέσβεις): Ἐὰν μὴ ἀπαλλάτῃσθε, πολεμί-
ους ὑμᾶς κρινοῦμεν. Ο ενεστώσ έχει πολ-
λές φορές μελλοντική σημασία

§23 οὐκ αἰσχρόν (έστι) εἰ τὸ μὲν Ἀργείων
πλῆθος οὐκ ἐφοβήθη... ὑμεῖς δὲ... φοβή-
σεσθε; οι προτάσεις πλάγ. ερωτηματικές. Με το
εἰ ἡ έκφραση γίνεται λεπτότερη και ευγε-
νική, αφού εκφράζονται με υποθετικότητα
και επιφύλαξη τετελεσμένα και αναμφί-
βολα

τὸ πλῆθος ο λαός

καὶ ταῦτα και μάλιστα

καὶ μὴν κι όμως

ἔχοιεν ἂν εἰπεῖν θα μπορούσαν να προφασισθούν

εἰ γάρ τί που κεκράτηκε τα τι και που μειωτικά της σημασίας του
κεκράτηκε (αν ίσως κάπως κάπου νίκησε)

εἰ γάρ... κεκράτηκε, ἢ (κεκράτηκε) πείσας ἡ επανάληψη της λέξεως κεκράτηκε κυκλι-
ἢ οὐδαμῶς... κεκράτηκε κώς, στην αρχή και το τέλος της φράσεως,
γίνεται χάριν εμφάσεως. Απλούστερα θα
έγραφε: οὐδαμῶς ἄλλως ἢ χρήμασι πεί-
σας κεκράτηκε

§24

συνενήνοχε παρακ. του ρ. συμφέρω

οὐδὲ τοῦτ' συνενήνοχεν αὐτῷ οὔτε αυτό ήταν προς το συμφέρον του,
οὔτε αυτό τον ωφέλησε

ποιήσαντα, κινδυνεύσαντα κατηγορημ. μετοχές από το εὐρήσετε

ἐπιβουλεῦσαι υποκ. του συνενήνοχεν το οποίο εδώ, όπως
και πιο πάνω, είναι προσωπικό

ἔνιοι, ἔνιοι, ἔνια ἀόρ. αντωνυμία (μερικοί)

ὀλιγωρέω (ὀλίγος + ὥρα = φροντίδα, ελάχιστα φροντίζω, αδιαφορώ, δεν πολυ-
πρβλ. θυρωρός) νοιάζομαι

ὀλιγωροῦντας, φοβουμένους κατηγορ. μετοχές από το ὀρῶ

προέληται υποστ. αορ. β' (προειλόμην) του ρ. προαιρέ-
ομαι, -οῦμαι επιλέγω. (Ο βασιλεύς επιλέ-
γει κάποιους ως στόχους του, ως εχθρούς
του· δηλαδή αποφασίζει να τους πλήξει)

οἷς (τούτους οὖς) δοτ. αντικ. στο κατηγορ. ἐχθρόν (έλεξη του
αναφορικού)

φαῦλος ασήμαντος, ανάξιος λόγου

ὑπείκω υποχωρώ, υποτάσσομαι

πάνθ' (πάντα) κατά πάντα, σε όλα

εἰ... οὐκ ἀμυνοῦμεθα... τῷ δ' ὑπείξομεν ο υποθετ. λόγος ακολουθεί τον τύπο του
(υπόθεση)... **παραταξόμεθα** (απόδοση) πραγματικού, αλλά δηλώνει το προσδοκώ-
μενο

πρὸς τίνας παραταξόμεθα; η ερώτηση ρητορική (πρὸς οὐδένα παρα-
ταξόμεθα)

Ἑρμηνευτικά σχόλια

§21 ἔπειτα καὶ δίκαιον ὄχι μόνον δηλ. συμφέρον. Το επιχείρημα επομένως που ακολουθεί στηρίζεται σ' αυτό που γενικά ορίζεται ως δίκαιο, ως φυσικός ἔμφυτος νόμος.

τοιαῦτα φρονοῦντας φαίνεσθαι, οἷάπερ ἂν τοὺς ἄλλους ἀξιῶσαι-τε φρονεῖν περὶ ὑμῶν πρβλ. το ευαγγελικό «καθὼς θέλετε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς ὁμοίως» (Λουκ. στί 31). Βέβαια για τον Δημοσθένη η απαίτηση αυτή (ἂν ἀξιῶσαιτε) της εφαρμογῆς του αγράφου δικαίου φαίνεται να αφορά τις σχέσεις μόνον των δημοκρατουμένων προς τους ἀτυχοῦντας δήμους. Εξ ἄλλου η κοινή αντίληψη περὶ του δικαίου ἦταν ὅτι αυτό περιορίζεται στο «τοὺς μὲν φίλους ὠφελεῖν τοὺς δὲ ἐχθροὺς βλάπτειν». Δεν πρέπει ὅμως να παραβλέψουμε π.χ. το γεγονός ὅτι οἱ Σπαρτιάτες μετὰ το τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου ἀρνήθηκαν να υποκύψουν στις πιέσεις των συμμάχων τους Θηβαίων και Κορινθίων που ἀπαιτοῦσαν να καταστραφεῖ ολοκληρωτικά η πόλη των Αθηνῶν.

εἵποτε τοιοῦτό τι συμβαίη ἐμμέσως υπενθυμίζει στους Αθηναίους την εποχὴ των Τριάκοντα στην ὁποῖαν ἀνήκει ἱστορικά και το παράδειγμα των Αργείων που ακολουθεῖ.

καὶ γὰρ εἰ δίκαιά τις φήσει πεπονθέναι σπεύδει ν' ἀπαντήσῃ σε μια ἐνσταση που ἤδη ἔχει δημιουργηθεῖ στις ψυχές των ακροατῶν του και προφανῶς ἔχει χρησιμοποιηθεῖ ἀπὸ τους ἀντιπάλους ρήτορες: Ἀν εἶναι δίκαιο να βοηθούμε τους ἀτυχοῦντες, ἐπίσης δίκαιο εἶναι να τιμωροῦνται οἱ ἀδικούντες. Κοινή ἀντίληψη ἦταν ὅτι «τὸ ἀδικοῦντα μὴ διδόναι δίκην (το να ἀδικεῖ κανεὶς και να μην τιμωρεῖται) πάντων μέγιστόν τε καὶ πρῶτον κακῶν πέφυκεν» (Πλατ. Γοργ. 479d). Επομέ-

ως οι Ρόδιοι δημοκρατικοί «πήγαιναν γυρεύοντας» και «ἄξια ὦν ἔπραξαν» απολαμβάνουν. Είναι δίκαιο λοιπόν να πάσχουν αβοήθητοι όσα πάσχουν, λόγω της αντισυμμαχικής των συμπεριφοράς.

**οὐκ ἐπιτήδειος ὁ και-
ρὸς ἐφησθῆναι**

απαντά στην ένσταση που ο ίδιος προηγουμένως διατύπωσε τονίζοντας πρώτα πρώτα τη σοβαρότητα των πραγμάτων που δεν επιτρέπει την πολυτέλεια της χαιρεκακίας. Η χαιρεκακία, η ικανοποίηση δηλ. για τη δυστυχία των άλλων, είναι από τα πλέον μικροπρεπή και στείρα ανθρώπινα πάθη.

**δεῖ γὰρ... ἅπασι
ἄνθρωποις**

το γνωμικό που ακολουθεί εξηγεί γιατί δεν επιτρέπεται στους Αθηναίους μνησικακούντες να χαιρεκακούν. Η χαιρεκακία θα μπορούσε ίσως να τους συγχωρηθεί, αν ήσαν «ἀτυχοῦντες». Ο Ευριπίδης (Ίφιγ. ἐν Ταύροις, 352-53) παρατηρεί ότι οι δυστυχείς δεν ελεούν τους πιο δυστυχημένους. Οι Αθηναίοι όμως ως «δημοκρατούμενοι» είναι «εὐτυχοῦντες», οπότε ισχύει γι' αυτούς η αρχαία, ήδη Ομηρική, διαπίστωση ότι τα ανθρώπινα είναι «κύκλος περιφερόμενος», ότι δεν έχει κανείς μονιμότητα στη χαρά και τη θλίψη, αφού αυτά εναλλάσσονται στη ζωή των ανθρώπων. Η επιείκεια επομένως και η συγγνώμη συνιστούν την ορθή στην παρούσα περίπτωση ανθρώπινη συμπεριφορά. Το αντίθετο θ' αποτελούσε «ὕβριν» η οποία είναι αδικία και τιμωρείται. Αν λοιπόν οι Αθηναίοι από μια στείρα χαιρεκακία δεν συνδράμουν τους «ἀτυχοῦντας» Ροδίους, πρέπει ν' αναμένουν ενδεχομένως ότι θα περιπέσουν αβοήθητοι σε παρόμοια συμφορά.

**§22 ὅτ' ἠτύχησεν ὁ
δῆμος ἡμῶν**

ενισχύει το προηγούμενο επιχείρημα με παράδειγμα ιδιαιτέρως ισχυρό, αφού προέρχεται από την ιστορία της Αθηναϊκής πολιτείας. Μετά τη συντριβή των Αθηναίων κατά τον Πελοποννησιακό πόλεμο (404 π.Χ.) είχε επιβληθεί στην πόλη το ολιγαρχικό φιλολακωνικό καθεστώς των Τριάκοντα. Η φράση «ἠτύχησεν ὁ δῆμος» έχει επιλεγεί με προσοχή. Η επικράτηση των Τριάκοντα δεν ήταν ασφαλώς θέμα τύχης· ο «δῆμος» είχε τις ευθύνες του οι οποίες εδώ σκοπίμως για προφανείς λόγους αποσιωπώνται.

**συνεβουλήθησάν τινες
αὐτόν σωθῆναι**

η τυραννική συμπεριφορά των Τριάκοντα είχε αναγκάσει πολλούς πολίτες και μετοίκους να ζητήσουν άσυλο σε άλλες πόλεις. Το πλήθος των φυγάδων ανησύχησε τους πανίσχυρους τότε Σπαρτιάτες οι οποίοι τελεσιγραφικώς απαίτησαν να παραδίδονται οι πρόσφυγες στους Τριάκοντα, απειλώντας με πρόστιμα και άλλες κυρώσεις.

Το Άργος, η Ήλις, τα Μέγαρα και η Θήβα αφήφησαν τις σπαρτιατικές απειλές και όχι μόνον δεν παρέδιδαν τους φυγάδες, αλλά τους ενίσχυαν, ώστε ν' ανατρέψουν, όπως και πράγματι έγινε, το τυραννικό καθεστώς.

μνησθήσομαι βραχύ τι ο ρήτορας σπεύδει να προλάβει τυχόν δυσανασχέτηση των ακροατών. Το περιστατικό ήταν προφανώς γνωστό και η αφήγηση του ίσως φορτική. Γι' αυτό δηλώνει ότι θα είναι σύντομος. Παρόμοιες φράσεις χρησιμοποιούν και σήμερα για τον ίδιο λόγο οι ομιλητές όπως «θα είμαι σύντομος, δεν θα σας κουράσω, δυο λέξεις ακόμη και τελείωσα» κ.λπ.

δόξαν ἔχοντας τοῦ σῶζειν τοὺς ἀτυχοῦντας αἰεί σε πανηγυρικούς λόγους επαναλαμβάνεται συχνά η καύχηση των Αθηναίων ότι η πόλη τους από τα μυθικά χρόνια έσπευδε ανιδιοτελώς να βοηθεί τους αναξιοπαθούντες. Συνήθως αναφέρονται η προσφορά φιλοξενίας στους Ηρακλείδες, όταν τους καταδίωκε ο Ευρυσθέας, η βοήθεια προς τους Αργείους για την ταφή των νεκρών της εκστρατείας των «έπτα ἐπὶ Θήβας», η συνδρομή στους Ίωνες κατά την Ιωνική επανάσταση (499-94 π.Χ.), η αρωγή και στη Σπάρτη ακόμη κατά την επανάσταση των ειλώντων (464 π.Χ.) κ.λπ.

Βέβαια αποσιωπώνται συνήθως γεγονότα όπως ο εξανδραποδισμός των Σκιωναίων (422 π.Χ.), των Μηλίων (416 π.Χ.) και η σκληρή αντιμετώπιση άλλων πόλεων κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου.

ἐξαιτήσοντάς τινας τῶν φυγάδων εζήτησαν, όπως θα λέγαμε σήμερα, την έκδοση στο καθεστώς των Τριάκοντα των πολιτικών προσφύγων Αθηναίοι πολιτών και μετοίκων. Και σήμερα εφαρμόζεται διεθνώς η αρχή της μη εκδόσεως προσφύγων για πολιτικά αδικήματα.

ἐὰν μή... ἀπαλλάττωνται... πολεμίους κρίνειν τα πρόσωπα των πρέσβων ήσαν απαραβίαστα, όπως συμβαίνει και σήμερα προκειμένου περί μονίμων διπλωματικών υπαλλήλων ή απεσταλμένων με προσωρινή διπλωματική ιδιότητα για τη διεξαγωγή διαπραγματεύσεων, την υπογραφή συμβάσεων κ.λπ. Σύμφωνα με το άρθρο 44 της Συμβάσεως της Βιέννης του 1961, και σε περίπτωση πολέμου μεταξύ τους, οφείλουν τα κράτη να παρέχουν στα πρόσωπα αυτά και στα μέλη των οικογενειών τους τις αναγκαίες διευκολύνσεις για την αναχώρηση από το έδαφός των εντός της πλέον ευνοϊκής προθεσμίας. Την οργή των Αργείων φανερώνει η ελάχιστη, μέχρι τη δύση του ηλίου, προθεσμία που παραχωρήθηκε στους Λακεδαιμόνιους πρέσβεις, για να διαβούν τα σύνορα της πόλεως.

§23 *εἴτ' οὐκ αἰσχρόν (έστι);* η ερώτηση ρητορική. Προφανώς είναι *αἰσχρόν*, πρέπει δηλαδή να προκαλέσει στους Αθηναίους το αίσθημα της ντροπής το να φοβηθούν αυτοί, «ὄντες Ἀθηναῖοι, βάρβαρον ἄνθρωπον καὶ ταῦτα γυναῖκα», όταν η σχετικά μικρή πόλη του Ἄργους τόλμησε να υψώσει το ανάστημά της στους φοβερούς Λακεδαιμονίους την εποχή της μεγάλης τους ακμής. Οι συγκρίσεις-αντιθέσεις, Αθηναίοι-Αρτεμισία, Αργεῖοι-Λακεδαιμόνιοι, Αθηναίοι- Αργεῖοι, είναι για το φιλότιμο των Αθηναίων οδυνηρές.

Το επιχείρημα είναι ηθικής φύσεως: αφορά το «καθ' ἑαυτὸ καλόν», δηλαδή την αρετή και οι «ἄνδρες Ἀθηναῖοι» στους οποίους ο Δημοσθένης απευθύνεται γνωρίζουν βέβαια ότι κατ' ἐξοχὴν ανδρική αρετή είναι η ανδρεία. Το *αἰσχρόν* <αἰδ-χρόν* (αἰδώς) είναι το αντίθετο του «καλοῦ», είναι εκείνο για το οποίο πρέπει κανείς να αισχύνεται (αἰσχος <αἰδ-χος*). Η φυγή στη μάχη ονομάζεται «αἰσχροά», ατιμάζει δηλ. τους ἄνδρες μέσα στον στενό κοινωνικό κύκλο της πόλεως που ζουν και την πόλη στον ευρύτερο κύκλο των γειτόνων της, ὅπως και η φυγομαχία των Αθηναίων στην παρούσα περίπτωση.

οὐκ ἐφοβήθη τὴν Λακεδαιμονίων ἀρχήν

από το 404, το τέλος δηλ. του Πελοποννησιακού πολέμου, μέχρι την απελευθέρωση των Θηβών (379 π.Χ.) και την ίδρυση της Β' Αθηναϊκής συμμαχίας (377 π.Χ.) είχε επιβληθεί στην Ελλάδα μια σπαρτιατική μονοκρατορία. Η αντίδραση των Αργείων ερμηνεύεται και από το γεγονός ότι ἦσαν προαιώνιοι εχθροὶ των Σπαρτιατῶν και ἔτρεφαν μίσος πατροπαράδοτο εναντίον τους. Εξ ἄλλου η αυταρχική συμπεριφορά της Σπάρτης προς τους συμμάχους της είχε αρχίσει να δημιουργεῖ παντού ισχυρὸ αντιλακωνικό ρεύμα.

ὄντες Ἀθηναῖοι

οι Αθηναῖοι, ὄχι ἀδίκως, ἦσαν υπερήφανοι ως πολῖτες «πόλεως τῆς μεγίστης καὶ εὐδοκιμωτάτης εἰς σοφίαν καὶ ἰσχύιν» (Πλατ. Ἄπολ. Σωκρ. 29d). Πρβλ. τη σημασία που ἔχει η ἴδια φράση, ὅταν αναφέρεται στους Ροδίους (§16): *ὄντες Ρόδιοι!*

βάρβαρον ἄνθρωπον καὶ ταῦτα γυναῖκα

εννοεῖ την Αρτεμισία. Οι Ἕλληνες αποκαλοῦσαν βαρβάρους ὅσους δεν ἦσαν Ἕλληνες. Η λέξη *βάρβαρος* <barbar είναι ηχοποίητη. Σημαίνει αυτόν που ομιλεῖ κακόηχη, αλλόκοτη για τους Ἕλληνες γλώσσα και κατ' ἐπέκταση τον ξένο, τον αμαθὴ και αγροῖκο. Περιφρονούσαν επίσης τους βαρβάρους ως φύσει δούλους (βλ. §16, σημ. 26), τρυφηλοὺς και ἀπόλεμους. Τη γνώμη που είχαν για τις πολεμικές ικανότητες των βαρβάρων (Περσῶν) εκφράζει ἄριστα το περιστατικό που αφηγείται ο

Ξενοφών (Ἑλληνικά Γ', 4, 19). Το 395 π.Χ. κατά τις πολεμικές επιχειρήσεις στην Μ. Ασία ο Αγησίλαος έδωσε εντολή να πωλούνται στην αγορά γυμνοί οι αιχμάλωτοι βάρβαροι, για να βλέπουν οι στρατιώτες του τα μαλακά και αγύμναστα σώματά τους και να σχηματίζουν την εντύπωση ότι ο πόλεμος μ' αυτούς θα ήταν όπως ένας πόλεμος εναντίον γυναικών. Για τις γυναίκες κοινή ήταν στους Έλληνες η παραδοχή ότι ο πόλεμος δεν αρμόζει στο φύλο τους, παρά τις αφηγήσεις περί αμαζονικών κοινωνιών. Η Αρτεμισία λοιπόν διπλά απόλεμη, ως βάρβαρη και γυναίκα, δεν είναι, κατά τον Δημοσθένη, υπολογίσιμη αντίπαλος.

Αξίζει να σημειωθεί όμως ότι στην εκστρατεία του Ξέρξη κατά της Ελλάδος είχε συμμετάσχει επί κεφαλής στολίσκου πέντε πλοίων άλλη Αρτεμισία, βασίλισσα επίσης της Καρίας. Οι Αθηναίοι την είχαν επικηρύξει αντί 10.000 δραχμών, διότι θεωρήσαν εξαιρετικά προσβλητικό «γυναίκα επί τὰς Ἀθήνας στρατεύεσθαι». (Ἡροδ. 8, 93). Κατά τη διάρκεια της ναυμαχίας στη Σαλαμίνα (480 π.Χ.) η Αρτεμισία κατόρθωσε βυθίζοντας ένα περσικό πλοίο να παραπλανήσει τον Έλληνα τριήραρχο που την καταδίωκε, αλλά και τον Ξέρξη ο οποίος νομίζοντας ότι το πλοίο που είχε εμβολίσει ήταν ελληνικό, είπε: «Οἱ μὲν ἄνδρες γεγόνασίν μοι γυναῖκες, αἱ δὲ γυναῖκες ἄνδρες»!

Και η νεώτερη όμως Αρτεμισία δεν φαίνεται να υπολείπεται σε πονηρία, αφού, αν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα όσα παραδίδει μεταγενέστερη πηγή, με πολεμικό τέχνασμα (στρατήγημα) κατέλαβε τη Ρόδο.

πολλάκις ἤττηνται από τους Μυκηναϊκούς χρόνους μέχρι και των μέσων περίπου του 8ου αι. π.Χ. το Άργος ήταν η ισχυρότερη πόλη της Πελοποννήσου. Μετά τον θάνατο του τυράννου Φείδωνος (760-730 π.Χ.) άρχισε να παρακμάζει και να συγκρούεται με την ανερχόμενη δύναμη της Σπάρτης η οποία διεκδικούσε εδάφη γειτονικά της Λακωνικής που ανήκαν στο Άργος.

Το 546 π.Χ. οι Σπαρτιάτες νίκησαν τους Αργείους και κατέλαβαν την Κυνουρία. Την πιο ταπεινωτική ήττα υπέστησαν οι Αργείοι περί το 494 π.Χ., όταν ο βασιλεύς της Σπάρτης Κλεομένης τους συνέτριψε σε μάχη κοντά στην Τίρυνθα. Οι απώλειες ήταν τόσο μεγάλες (6.000 Αργείοι νεκροί!), ώστε επί ένα χρονικό διάστημα την εξουσία στο Άργος ασκούσαν δούλοι και περίοικοι μέχρι να ανδρωθούν τα παιδιά των πεσόντων! Το

418 π.Χ. οι Σπαρτιάτες νίκησαν πάλι τους Αργείους σε μάχη κοντά στη Μαντίνεια.

Λόγω της πατροπαράδοτης αυτής έχθρας με την ολιγαρχική Σπάρτη η φιλική προς τους Αθηναίους δημοκρατική παράταξη του Άργους ήταν εξαιρετικά ισχυρή και οι ολιγαρχικοί για ένα πολύ μικρό χρονικό διάστημα μόνον (417 π.Χ.) είχαν καταλάβει την εξουσία. Όλα αυτά εξηγούν την απόφαση που έλαβε το «Άργείων πλήθος» στην περίπτωση των Αθηναίων προσφύγων παρά τις απειλές των Σπαρτιατών.

Το πρόβλημα της παροχής ασύλου σε πρόσφυγες και των κινδύνων που αυτή συνεπάγεται δεν ήταν άγνωστο στους αρχαίους. Σε συνδυασμό με το πατροπαράδοτο δίκαιο της φιλοξενίας και τη θρησκευτική διαδικασία της «ίκεσίας» έδωσε το θέμα στις «Ίκέτιδες» του Αισχύλου, στον «Οιδίποδα ἐπὶ Κολωνῶ» του Σοφοκλή και στους «Ἡρακλείδες» του Ευριπίδη.

Σήμερα σύμφωνα με τη σύμβαση της Γενεύης για το καθεστώς των προσφύγων (1951) δεν επιτρέπεται η απέλαση ή έκδοση προσφύγων σε κράτη όπου απειλούνται η ζωή και η ελευθερία τους λόγω φυλής, θρησκείας, ιθαγένειας, πολιτικών πεποιθήσεων ή εντάξεως σε ορισμένη κοινωνική ομάδα. Στη διακήρυξη της Επιτροπής των Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης (1977) υποστηρίζεται ότι η παροχή εδαφικού ασύλου είναι πράξη ειρηνική και ανθρωπιστική και δεν είναι δυνατόν να θεωρηθεί μη φιλική ως προς άλλο κράτος. Παρά ταύτα είναι γνωστόν ότι δημιουργούνται για το θέμα αυτό διπλωματικά επεισόδια μεταξύ κρατών, δεδομένου ότι πολλές φορές η πολιτική δράση συνδυάζεται με έκνομες ενέργειες και χαρακτηρίζεται «τρομοκρατική», οπότε η παροχή ασύλου και η άρνηση εκδόσεως λαμβάνει άλλες διαστάσεις.

**νενικήκατε μὲν...
ἤττησθε δ' οὐδ' ἄπαξ**

πολλές φορές οι Αθηναίοι κατά τους Περσικούς πολέμους και επί κεφαλής αργότερα της Α' Αθηναϊκής συμμαχίας είχαν νικήσει τους Πέρσες. Δεν είναι όμως ακριβές ότι «οὐδ' ἄπαξ» είχαν ηττηθεί. Μικρή δύναμη των Αθηναίων ηττήθηκε (498 π.Χ.) κατά την Ιωνική επανάσταση. Το 456 π.Χ. επίσης οι Αθηναίοι νίκηθηκαν στη Μέμφιδα της Αιγύπτου όπου είχαν εκστρατεύσει το 460 π.Χ. για να βοηθήσουν Ινάρω τον Ψάμμητίχου στην επανάστασή του εναντίον του Μ. Βασιλέως. Η εκστρατεία της Αιγύπτου απέτυχε, στοίχισε στους Αθηναίους πολλά και στην Κύπρο την ανεξαρτησία της, αφού την κατέλαβαν πάλι οι Πέρσες.

οὔτε τῶν δούλων τοῦ βασιλέως εννοεί τους Πέρσες σατράπες Φαρνάβαζο, Τισσαφέρη και Κύρο τους οποίους οι Έλληνες, όπως και όλους τους υπηκόους του Μ. Βασιλέως, θεωρούσαν δούλους του. Για το θέμα αυτό βλ. §15, σχόλ. 26.

εἰ γάρ τί που κεκράτηκεν διορθώνει το απόλυτο «οὐδ' ἄπαξ». Οι αποτυχίες των Αθηναίων στα παράλια της Μ. Ασίας κατά τον Πελοποννησιακό πόλεμο και η διάλυση της Α' Αθηναϊκής συμμαχίας οφείλονταν στον περσικό χρυσό. Ήσαν επομένως εμμέσως και μερικώς περσικές επιτυχίες. Οι σατράπες Τισσαφέρης και Φαρνάβαζος μετά τη Σικελική καταστροφή (413 π.Χ.) και αργότερα ο Κύρος προσπάθησαν να επωφεληθούν και να προσαρτήσουν πάλι στο Περσικό κράτος τις Ελληνικές πόλεις της Μ. Ασίας όπως συνέβαινε πριν από τη θαλασσοκρατορία της Αθην. συμμαχίας. Οι Πέρσες μέσω του στενού Σπαρτιατικού πατριωτισμού και του άφθονου χρυσού κατόρθωσαν ό,τι δεν είχαν πετύχει με τα όπλα («ἐκ φανεροῦ»), δηλ. την αποδυνάμωση και ταπείνωση των Ελλήνων, την οποία σαφώς εικονίζει η ατιμωτική Ανταλκίδειος ειρήνη (387 π.Χ.). Το κείμενό της βλ. στο τέλος του βιβλίου.

Ο Δημοσθένης χαρακτηρίζει «πονηροτάτους τῶν Ἑλλήνων καὶ προδότας αὐτῶν» όσους υπέκυψαν στις περσικές «αργυρές λόγχες» και ιδιαιτέρως εννοεί τον περιβόητο ναύαρχο των Λακεδαιμονίων Λύσανδρο. Παραλείπει βέβαια να αναφέρει ότι με περσικά χρήματα και ο Αθηναίος ναύαρχος Κόνων είχε ανοικοδομήσει τα μακρά τείχη των Αθηνών (393 π.Χ.). Είναι χαρακτηριστικό ότι ο ίδιος ο Δημοσθένης δέκα χρόνια μετά την εκφώνηση του λόγου αυτού (341-40 π.Χ.) συμβουλεύει τους Αθηναίους να συνάψουν φιλία με τους Πέρσες και να ζητήσουν οικονομική βοήθεια για τον αγώνα τους εναντίον του Φιλίππου, αφήνοντας κατά μέρος τις «ανοησίες» που πολλές φορές τους έβλαψαν όπως «ὁ δὴ βάρβαρος καὶ ὁ κοινὸς ἄπασιν ἐχθρὸς»! (Δ' Φιλίππ. §31-34).

§24 πρὸς Κλέαρχον καὶ Κῦρον ο Μ. Βασιλεύς κατόρθωσε να αποδυναμώσει, με όργανο τους Λακεδαιμονίους, το Αθηναϊκό κράτος, συγχρόνως όμως εκινδύνευσε, αφού ο Κύρος, μέσω του οποίου εφαρμόστηκε, μετά το 408 π.Χ., η πολιτική αυτή, στράφηκε εναντίον του.

Πράγματι, το 401 π.Χ. ο Κύρος βάδισε κατά του αδελφού του Αρταξέρξη Β' με σκοπό την κατάληψη της εξουσίας του Περσικού κράτους. Σ' αυτή την εκστρατεία έλαβε μέρος και μισθοφορικό στράτευμα 13.000 περίπου Ελλήνων, οι λεγόμε-

νοι «Μύριοι». Κατά τη μάχη που έγινε στα Κούναξα, κοντά στη Βαβυλώνα, οι «Μύριοι» με στρατηγό τον Λακεδαιμόνιο Κλέαρχο νίκησαν το απέναντί τους πολλαπλάσιο βαρβαρικό στρατεύμα, αλλά ο θάνατος του Κύρου στη μάχη ανέτρεψε το αποτέλεσμα. Μετά τη δολοφονία του Κλεάρχου και των άλλων Ελλήνων στρατηγών οι Έλληνες οπλίτες με αρχηγούς τον Λακεδαιμόνιο Χειρίσοφο και τον Αθηναίο Ξενοφώντα κατόρθωσαν μαχόμενοι να διασχίσουν το Περσικό κράτος και να φθάσουν (6.000 περίπου) στον Εύξεινο Πόντο. Αυτή είναι η περίφημη «κάθοδος (επιστροφή) τῶν Μυρίων», την οποία αφηγείται ο Ξενοφών στο έργο του «Κύρου Ἀνάβασις». Η επιχείρηση αυτή έδειξε την υπεροχή των Ελλήνων οπλιτών, τις αδυναμίες του Περσικού κράτους και κατά κάποιον τρόπο αποτελεί έναν πρόλογο της εκστρατείας του Μ. Αλεξάνδρου.

**ὄρῳ δ' ὕμῶν ἐνίους...
φοβουμένους**

σε σφοδρή αντίθεση προς την εικόνα της δυνάμεως του Μ. Βασιλέως, όπως την παρουσίασε στη σύντομη αφήγησή του ο Δημοσθένης, έρχεται η συμπεριφορά των αντιπάλων του οι οποίοι φαίνονται να φοβούνται τον Βασιλέα, αλλά όχι και τον Φίλιππο. Και όμως, σύμφωνα με τον Δημοσθένη, ο Μ. Βασιλέυς αποδεικνύεται ιστορικά ότι δεν διαθέτει τη δύναμη που του αποδίδουν, ενώ αντιθέτως ο Φίλιππος είναι μια νέα δύναμη την οποία χωρίς αποδείξεις περιφρονούν.

Ίσως το ίδιο έτος (351 π.Χ.) και πριν από τον παρόντα λόγο είχε εκφωνήσει χωρίς αποτέλεσμα τον Α' Φιλιππικό.

**πρὸς τίνας παρατα-
ξόμεθα;**

Η ερώτηση προφανώς επικρίνει εμμέσως την εξωτερική πολιτική της παρατάξεως του Ευβούλου από την οποία ο Δημοσθένης έχει διαφοροποιηθεί με τον λόγο του «Ἵπὲρ Μεγαλοπολιτῶν» (353/2 π.Χ.). Ο Ευβουλος εφαρμόζει την αρχή της μη επεμβάσεως, όταν δεν θίγονται ζωτικά συμφέροντα του Αθηναϊκού κράτους. Η απάντησή του θα ήταν ενδεχομένως «εἰρηνεύσομεν καὶ πρὸς οὐδένα παραταξόμεθα».

Η ερώτηση όμως του Δημοσθένη είναι ρητορική και επισημαίνει ένα αδιέξοδο. Κατ' αυτόν προφανώς μία δύναμη όπως η Αθήνα (όχι περιθωριακή) δεν μπορεί χωρίς συνέπειες να μείνει απαθής σε όσα συμβαίνουν, αφού όλα την αφορούν. Κατά τον Αλκιβιάδη (Θουκ. Ζ, 18) η Αθηναϊκή ηγεμονία θα παρακμάσει και θα καταλυθεί, αν πέσει σε αδράνεια. Η μοίρα των μεγάλων δυνάμεων είναι η διαρκής δραστηριότητα και αντιπαράθεση. Η ησυχία ταιριάζει σε άλλους.

Ο Δημ. επομένως δεν έχει εγκαταλείψει τη μεγάλη ιδέα της

Αθηναϊκής ηγεμονίας η οποία σ' εμάς σήμερα, που γνωρίζουμε από την Ιστορία τις εξελίξεις, φαίνεται ανεδραφική.

Στις §§21-24 ο ρήτορας παραθέτει πρώτα το «ἐκ τοῦ δικαίου» επιχείρημα προσπαθώντας να φοβίσει τους Αθηναίους για τις επιπτώσεις μιας άδικης συμπεριφοράς. Αυτό συνδέεται αβίαστα με το παράδειγμα-επιχείρημα των Αργείων οι οποίοι, καίτοι μικροί και αδύναμοι, έπραξαν το δίκαιο υπέρ των Αθηναίων.

Το παράδειγμα που έχει στόχο να διεγείρει την πατριωτική φιλοτιμία των συμπολιτών του, μεταβάλλεται με πολλή τέχνη ανεπαίσθητα σε επιχείρημα εναντίον αυτών που επισείουν τον περσικό κίνδυνο (βλ. §§5-13) και ζητεί να ενθαρρύνει τους Αθηναίους με την υπενθύμιση των περσικών αποτυχιών.

Ασκήσεις

§21 1) φρονούντας, φαίνεσθαι, γένοιτο, συμβαίη, έφησθῆναι: να κλιθεί η προστακτική του ίδιου χρόνου στην ίδια φωνή.

2) δει γάρ τούς εύτυχοῦντας... ἅπασιν ἀνθρώποις: η ημιπερίοδος εκφράζει μια γενικώς αποδεκτή δεοντολογία, η οποία εξειδικεύεται, προς την παρούσα περίσταση, στις προηγούμενες φράσεις.

α') Να γίνει συντακτική ανάλυση της ημιπεριόδου,

β') Να σχολιασθούν οι αντίστοιχες διατυπώσεις:

δει

δίκαιόν (έστι) - ει δικάια τις φήσει

τούς εύτυχοῦντας

δημοκρατουμένους (ύμᾶς) αὐτούς

περι τῶν ἀτυχοῦντων

περι τῶν ἀτυχοῦντων δῆμων·Ροδίους πεπονθέναι

αεί

οὐκ έπιτήδειος καιρός

φαίνεσθαι τὰ βέλτιστα βουλευομένους

τοιαῦτα φρονούντας φαίνεσθαι, οἷά περ

ἂν τούς ἄλλους ἀξιώσαιτε φρονεῖν περι ὑμῶν - οὐκ έφησθῆναι

έπειδήπερ ἄδηλον τὸ μέλλον

εί ποθ', ὁ μὴ γένοιτο, τοιοῦτό τι συμβαίη (ύμῖν)

ἅπασιν ἀνθρώποις

§22 3) ἡτύχησεν, συνεβουλήθησαν, φανῆναι, ὄρωντες, έλθόντας, φασιν: να κλιθεί η προστακτική των ρημάτων στον ίδιο χρόνο και την ίδια φωνή.

4) έλθόντας: να σχηματισθεί το ρήμα στο α' πρόσ. του ενεστ. της οριστικής, σύνθετο με τις προθέσεις ανά, από, διά, εις, έξ, επί, κατά, μετά, παρά, περί, πρό, πρόσ

και σύν. Να βρεθούν οι βασικές σημασίες των ρημάτων που θα προκύψουν στη Ν. Ελληνική.

- 5) Ποιους λόγους θα μπορούσε να επικαλεσθεί ένας Αργείος ρήτορας αγορεύοντας υπέρ της μη εκδόσεως των Αθηναίων προσφύγων; Να συντάξετε ένα σύντομο λογύδριο με το θέμα αυτό.

§23 6) *βάρβαρον γυναίκα*: να κλιθούν μαζί.

- 7) *οί μὲν πολλάκις ἤττηνται ὑπὸ Λακεδαιμονίων, ὑμεῖς δὲ νενικήκατε μὲν πολλάκις βασιλέα, ἤττησθε δ' οὐδ' ἅπαξ οὔτε τῶν δούλων τοῦ βασιλέως οὔτ' αὐτοῦ κείνου.* Να μετατρέψετε τη σύνταξη όπου είναι ενεργητική σε παθητική και όπου παθητική σε ενεργητική.

- 8) Η *αἰδώς* δεν ήταν πάντοτε αισχύνη για μεμπτή (αισχρή) πράξη ή παράλειψη η λέξη είχε βέβαια και καλή σημασία. Να μεταφράσετε και να σχολιάσετε το εξής αρχαίο ανέκδοτο: (Διογένης ο φιλόσοφος) *ἰδὼν ποτε μειράκιον ἐρυθριῶν, θάρρει, ἔφη, τοιοῦτόν ἐστιν τῆς ἀρετῆς τὸ χρῶμα*

Διογ. Λαερτ. Βίοι Φιλοσ. 6, 54

- 9) Στην Ελληνική Ιστορία, αρχαία και νεότερη, αναφέρονται συχνά γυναίκες που αναγκάστηκαν να πάρουν τα όπλα και να πολεμήσουν σαν άνδρες. Στην παράδοσή μας όμως η γυναικεία «ανδρεία» αναφέρεται κυρίως σε άλλους τομείς δράσεως. Μια παράμετρό της δίνει ο λόγος της Μήδειας που ακολουθεί:

*Λέγουσι δ' ἡμᾶς ὡς ἀκίνδυνον βίον
ζῶμεν κατ' οἴκους, οἱ δὲ μάρνονται δορί¹.
κακῶς φρονοῦντες² ὡς τρίς ἂν παρ' ἀσπίδα
στήναι³ θέλοιμ' ἂν μᾶλλον ἢ τεκεῖν ἅπαξ.*

Εὐριπ. Μήδεια, 248-251

Πώς θα περιγράφατε μια «ανδρεία» γυναίκα σήμερα στον τόπο μας;

Σημ.: 1. *μάρναμαι* δορί· πολεμῶ με δόρυ

2. *κακῶς φρονῶ* δεν σκέπτομαι σωστά, δεν έχω δίκιο

3. *παρ' ἀσπίδα ἵσταμαι* παρατάσσομαι για μάχη.

§24 10) Να καταγράψετε τα κατηγορούμενα και τις κατηγορηματικές μετοχές του κειμένου.

- 11) Να σχηματίσετε με β' συνθετικό τη λέξη *ὥρα* (φροντίδα, προσοχή, ενδιαφέρον, λατ. cura) σύνθετες λέξεις σύμφωνα με το παράδειγμα και να σημειώσετε τις σημασίες που έχουν στην Ν. Ελληνική:

ὀλίγος

ὀλίγωρος

ὀλιγωρῶ

ὀλιγωρία

ἀκτή (ἀκταῖος)

θύρα

—

—

πύλη

—

—

σῆμα

σκεῦος

τιμὴ

- 12) Ο Δημοσθένης με τη γεμάτη αγωνία ερώτηση «πρὸς τίνας, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, παραταξόμεθα;» εκφράζει την ανάγκη να συμμετέχει η Αθήνα, ως μεγάλη δύναμη, ενεργά στα πολιτικά και στρατιωτικά δρώμενα της εποχής. Νομίζετε ότι την αντίληψη αυτή μπορούμε να την ανιχνεύσουμε στις δραστηριότητες των μεγάλων δυνάμεων του κόσμου σήμερα;

Δίδραχμο Ἄργουος με παράσταση κεφαλῆς Ἡρας (Εκδοτ. Αθηνῶν)

Λίνδος. Τμήμα, της Ελληνιστικής στοάς (Μ.Ι.Ε.Τ.)

Το πρόβλημα της νομιμότητας της επεμβάσεως και η σχετικότητα αυτού που κάθε φορά ονομάζεται δίκαιο. Η απόφαση ανήκει στους Αθηναίους, αλλά η εκτέλεση εμποδίζεται, γιατί αφήνονται ανεξέλεγκτοι οι εχθροί της δημοκρατίας.

- 25 Εἰσὶ δέ τινες, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, παρ' ὑμῖν δεινότατοι τὰ δίκαια λέγειν ὑπὲρ τῶν ἄλλων πρὸς ὑμᾶς, οἷς παραινέσαιμ' ἂν ἔγωγε τοσοῦτον μόνον, ὑπὲρ ὑμῶν πρὸς τοὺς ἄλλους ζητεῖν τὰ δίκαια λέγειν, ἵν' αὐτοὶ τὰ προσήκοντα πρῶτοι φαίνωνται ποιοῦντες· ὡς ἔστ' ἄτοπον περὶ τῶν δικαίων ὑμᾶς διδάσκειν αὐτὸν οὐ δίκαια ποιοῦντα· οὐ γὰρ ἔστι δίκαιον ὄντα πολίτην τοὺς καθ' ὑμῶν λόγους, ἀλλὰ μὴ
- 26 τοὺς ὑπὲρ ὑμῶν ἐσκέφθαι. φέρε γὰρ πρὸς θεῶν σκοπεῖτε, τί δήποτ' ἐν Βυζαντίῳ οὐδεὶς ἔσθ' ὁ διδάξων ἐκείνους μὴ καταλαμβάνειν Χαλκηδῶνα, ἣ βασιλέως μὲν ἔστιν, εἶχετε δ' αὐτὴν ὑμεῖς, ἐκείνοις δ' οὐδαμῶθεν προσήκεν· μηδὲ Σηλυμβρίαν, πόλιν ὑμετέραν ποτὲ σύμμαχον οὔσαν, ὡς αὐτοὺς συντελεῖ ποιεῖν καὶ Βυζαντίων ὀρίζειν τὴν τούτων χώραν παρὰ τοὺς ὄρκους καὶ τὰς συνθήκας, ἐν αἷς αὐτονόμους τὰς πόλεις εἶναι γέγραπται; οὐδὲ Μαύσωλον ζῶντα, οὐδὲ τελευτήσαντος ἐκείνου τὴν Ἀρτεμισίαν οὐδεὶς ἔσθ' ὁ διδάξων μὴ καταλαμβάνειν Κῶν καὶ Ῥόδον καὶ ἄλλας ἐτέρας πόλεις Ἑλληνίδας, ὧν βασιλεὺς ὁ ἑκείνων δεσπότης ἐν ταῖς συνθήκαις ἀπέστη τοῖς Ἑλλησι, καὶ περὶ ὧν πολλοὺς κινδύνους καὶ καλοὺς ἀγῶνας οἱ κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους Ἑλληνες ἐποίησαντο. εἰ δ' ἄρα καὶ λέγει τις ἀμφοτέροις αὐτοῖς, ἀλλ'

Μετάφραση

- 25 Κυκλοφορούν στην πόλη σας, άνδρες Αθηναίοι, κάποιοι άνθρωποι φοβερά επιδέξιοι στο ν' απευθύνονται σε σας και να μιλούν για τα δίκαια των άλλων¹. Σ' αυτούς μόνον έναν λόγο θ' απευθύνω· ας κάνουν τον κόπο να μιλούν για τα δικά σας δίκαια στους άλλους, για να μας αποδείξουν ότι πράττουν πρώτοι αυτοί το καθήκον τους. Γιατί είναι αντιφατικό να σας κάνει τον δάσκαλο της δικαιοσύνης αυτός που δεν την εφαρμόζει. Επειδή δεν είναι δίκαιο ο συμπολίτης σας να έχει ασχοληθεί με τα επιχειρήματα που δεν σας ευνοούν και όχι μ' αυτά που σας συμφέρουν².
- 26 Σκεφθείτε λοιπόν, για όνομα των θεών, γιατί τέλος πάντων στο Βυζάντιο³ δεν βρίσκεται κανείς να τους διδάξει να μην κατέχουν τη Χαλκηδόνα⁴ που ανήκει στον βασιλέα και κάποτε ήταν δική σας, ενώ εκείνοι κανένα δικαίωμα δεν είχαν πάνω της; Επίσης να μην προσαρτήσουν τη Σηλυμβρία⁵, που κάποτε ανήκε στη συμμαχία σας, και να μην θεωρούν ότι ανήκει στην επικράτεια των Βυζαντινών το έδαφος εκείνων, παρά τους όρκους και τις συνθήκες στις οποίες έχει περιληφθεί ο
- 27 όρος να είναι οι πόλεις αυτόνομες; Επίσης ούτε τον Μαύσωλο, όσο ζούσε, ούτε την Αρτεμισία βρέθηκε κανείς να συμβουλευθεί να μην καταλαμβάνουν την Κω και τη Ρόδο και κάποιες άλλες Ελληνικές πόλεις τις οποίες άφησε με τη συνθήκη ο βασιλεύς και κύριός τους στους Έλληνες και για τις οποίες οι Έλληνες εκείνου του καιρού⁶ πολλούς αντιπετώπισαν κινδύνους και πολλές ένδοξες μάχες έδωσαν. Αλλά και αν τυχόν κάποιος δώσει και στους δύο αυτές τις συμ-
- Η απάντηση στο ερώτημα αν είναι δίκαιο να επέμβουν οι Αθηναίοι στη Ρόδο ευρίσκεται στις παρασπονδίες των άλλων και στις αντιφάσεις των συνθηκών.*

- 28 οἱ γε πεισόμενοι τούτοις, ὡς ἔοικεν, οὐκ εἰσίν. ἐγὼ δὲ δίκαιον μὲν εἶναι νομίζω κατάγειν τὸν Ῥοδίῳ δῆμον· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ εἰ μὴ δίκαιον ἦν, ὅταν εἰς ἃ ποιῶσιν οὗτοι βλέψω, προσήκειν οἴμαι παραινεῖν κατάγειν. διὰ τί; ὅτι πάντων μὲν, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τὰ δίκαια ποιεῖν ὠρμηκότεον, αἰσχροὺς ἡμᾶς μόνους μὴ θέλειν, ἀπάντων δὲ τῶν ἄλλων ὅπως ἀδικεῖν δυνήσονται παρασκευαζομένων μόνους ἡμᾶς τὰ δίκαια προτείνεσθαι, μηδενὸς ἀντιλαμβανομένου, οὐ δικαιοσύνην ἀλλ' ἀνανδρίαν ἡγοῦμαι· ὁρῶ γὰρ ἅπαντας
- 29 πρὸς τὴν παροῦσαν δύναμιν τῶν δικαίων ἀξιουμένους. καὶ παράδειγμα λέγειν ἔχω τούτου πᾶσιν ὑμῖν γνώριμον. εἰσὶ συνθήκαι τοῖς Ἑλλήσι [διτταί] πρὸς βασιλέα, ἃς ἐποίησάθ' ἢ πόλις ἢ ἡμετέρα, ἃς ἅπαντες ἐγκωμιάζουσι, καὶ μετὰ ταῦθ' ὕστερον Λακεδαιμόνιοι ταύτας ὧν δὴ κατηγοροῦσιν κἂν ταύταις οὐχὶ ταῦτά δίκαι' ἀμφοτέροις ὤρισται. τῶν μὲν γὰρ ἰδίων δικαίων τῶν ἐν ταῖς πολιτείαις οἱ νόμοι κοινήν τὴν μετουσίαν ἔδοσαν καὶ ἴσῃν καὶ τοῖς ἀσθενέσιν καὶ τοῖς ἰσχυροῖς· τῶν δ' Ἑλληνικῶν δικαίων οἱ κρατοῦντες ὀρισταὶ τοῖς ἥττοσι γίνονται.
- 30 Ἐπειδὴ τοίνυν ὑμῖν ἐγνωκέναι τὰ δίκαια [ποιεῖν] ὑπάρχει, ὅπως καὶ πράξαι ταῦτ' ἐφ' ὑμῖν ἔσται δεῖ σκοπεῖν. ἔστι δὲ ταῦτ', ἐὰν ὑποληφθῆτε κοινοὶ προστάται τῆς πάντων ἐλευθερίας εἶναι. εἰκότως δὲ μοι δοκεῖ χαλεπώτατον ὑμῖν εἶναι πράξαι τὰ δέοντα. τοῖς μὲν γὰρ ἄλλοις ἅπασιν ἀνθρώποις εἰς ἀγῶν ἐστὶν ὁ πρὸς τοὺς προδῆλους ἐχθροῦς, ὧν ἂν κρατήσωσιν, οὐδὲν ἐμποδῶν αὐτοῖς κυρίους τῶν ἀγαθῶν εἶναι·

- 28 βουλές, δεν φαίνεται να υπάρχουν αυτοί που θα τις εφαρμόσουν⁷. Εγώ λοιπόν εν πρώτοις νομίζω πως είναι δίκαιο να επαναφέρουμε στην εξουσία το δημοκρατικό κόμμα της Ρόδου⁸. Ωστόσο, κι αν ακόμη δεν ήταν δίκαιο, κάθε φορά που έρχονται στον νου μου οι ενέργειες εκείνων, αισθάνομαι καθήκον μου να σας προτρέπω στην επιχείρηση αυτή⁹. Και γιατί αυτό¹⁰; Διότι, άνδρες Αθηναίοι, αν όλοι γενικώς σπεύδουν να πράττουν τα δίκαια, είναι ντροπή μόνον εμείς να αντιδρούμε. Αν όμως όλοι οι άλλοι μηχανεύονται τρόπους να καταστρατηγούν το δίκαιο και μόνον εμείς προβάλλουμε ως πρόσχημα της απραξίας μας τη δικαιοσύνη, αυτό δεν το θεωρώ δικαιοσύνη, αλλ' ανανδρία, αφού διαπιστώνω ότι
- 29 όλοι γενικώς εξασφαλίζουν το δίκιο τους ανάλογα με τη δύναμη που διαθέτουν. Και για να το αποδείξω μπορώ να φέρω παράδειγμα σε όλους σας γνωστό¹¹. Έχουν συνάψει οι Έλληνες δύο συνθήκες ειρήνης με τον βασιλέα, αυτήν που υπέγραψε η πόλη μας και την εγκωμιάζουν οι πάντες και εκείνη που πολύ αργότερα υπέγραψαν οι Λακεδαιμόνιοι και όλοι την καταδικάζουν. Σ' αυτές τις δύο συνθήκες δεν έχουν οριστεί τα ίδια πράγματα ως δίκαια. Διότι τα δικαιώματα των πολιτών στις δημοκρατίες οι νόμοι τα έχουν εξασφαλίσει κοινά και ίσα για αδυνάτους και ισχυρούς. Των ελληνικών όμως πόλεων τα δίκαια τα καθορίζουν οι πιο ισχυροί εις βάρος των αδυνάτων¹².
- 30 Αφού λοιπόν είσθε σε θέση ν' αποφασίσετε την εφαρμογή του δικαίου¹³, είναι απαραίτητο να εξετάζετε τον τρόπο με τον οποίον θ' αποκτήσετε και την δυνατότητα να κάνετε την απόφαση πράξη¹⁴. Και είναι δυνατόν αυτό, αν όλοι σάς αναγνωρίσουν προστάτες της ελευθερίας όλων¹⁵. Ωστόσο έχω τη γνώμη ότι δικαιολογημένα εσεείς αντιμετωπίζετε δυσκολίες στην εκτέλεση του καθήκοντος¹⁶, διότι όλοι οι άλλοι άνθρωποι έχουν μόνο μία μάχη να δώσουν, με τους φανερούς εχθρούς, κι αν τους νικήσουν, τίποτα δεν στέκεται εμπόδιο στο ν' απολαύσουν τη νίκη τους.

Η εκτέλεση των αποφάσεων εμποδίζεται από την προδοτική δράση των ολιγαρχικών τους οποίους αποθρασύνει η ανοχή των δημοκρατικών πολιτών.

- 31 ὑμῖν δ', ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, δύο, οὗτός θ' ὁ καὶ τοῖς ἄλλοις καὶ πρόσσεθ' ἕτερος τούτου πρότερος καὶ μείζων· δεῖ γὰρ ὑμᾶς βουλευομένους κρατῆσαι τῶν τάναντία τῇ πόλει παρ' ὑμῖν πράττειν προηρημένων. ὅταν οὖν μηδὲν ἢ διὰ τούτους ἀκονιτεῖ τῶν δεόντων γενέσθαι, πολλῶν διαμαρτάνειν ὑμᾶς
- 32 εἰκότως συμβαίνει. τοῦ μέντοι πολλοὺς ἀδεῶς ταύτην τὴν τάξιν αἰρεῖσθαι τῆς πολιτείας, ἴσως μὲν αἰ παρὰ τῶν μισθοδοτούντων αὐτοὺς ὠφέλεια μάλιστ' αἴτια, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὑμᾶς ἂν τις ἔχοι δικαίως αἰτιᾶσθαι. ἐχρῆν γάρ, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τὴν αὐτὴν ἔχειν διάνοιαν ὑμᾶς περὶ τῆς ἐν τῇ πολιτεία τάξεως ἢνπερ περὶ τῆς ἐν ταῖς στρατείαις ἔχετε. τίς οὖν ἐστὶν αὕτη; ὑμεῖς τὸν λιπόντα τὴν ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ τάξιν ταχθεῖσαν, ἄτιμον οἶεσθε προσήκειν εἶναι καὶ μηδενὸς τῶν κοινῶν μετέχειν. χρῆν τοίνυν καὶ τοὺς τὴν ὑπὸ τῶν προγόνων τάξιν ἐν τῇ πολιτεία παραδεδομένην λιπόντας καὶ πολιτευομένους ὀλιγαρχικῶς ἀτίμους τοῦ συμβουλευεῖν ὑμῖν αὐτοῖς ποιεῖσθαι· νῦν δὲ τῶν μὲν συμμάχων τοὺς τὸν αὐτὸν ἐχθρὸν καὶ φίλον κρινεῖν ὁμωμοκότας νομίζειτ' εὐνουστάτους, τῶν δὲ πολιτευομένων οὓς ἴστε σαφῶς τοὺς τῆς πόλεως ἐχθροὺς ἠρημένους, τούτους πιστοτάτους ἠγείσθε.

Ροδιακή οἰνοχόη

- 31 Σεις όμως, άνδρες Αθηναίοι, έχετε δύο μάχες να δώσετε¹⁷, και αυτήν που δίνουν οι άλλοι και επί πλέον μία δεύτερη που προηγείται και είναι από εκείνη δυσκολότερη. Διότι είσθε υποχρεωμένοι στη συνέλευση να ματαιώσετε τα σχέδια εκείνων από τους συμπολίτες σας που εσκεμμένως αντενεργούν¹⁸ σ' αυτά που συμφέρουν την πόλη. Όταν λοιπόν εξ αιτίας αυτών τίποτε σωστό δεν γίνεται χωρίς αντίδραση¹⁹, επόμενον είναι να έχετε συχνές αποτυχίες. Βεβαίως το γεγονός ότι πολλοί χωρίς ενδοιασμούς ακολουθούν αυτήν την πολιτική στάση ίσως οφείλεται κυρίως στα κέρδη που αποκομίζουν χρηματιζόμενοι από κάποιους²⁰, οπωσδήποτε όμως και σε σας θα μπορούσε δικαιολογημένα κανείς να καταλογίσει ευθύνες²¹. Γιατί, άνδρες Αθηναίοι, θα έπρεπε να έχετε το ίδιο μέτρο κρίσεως για τις πολιτικές παρατάξεις, αυτό ακριβώς που έχετε για την παράταξη στον πόλεμο. Και ποιο είναι αυτό; Είναι άποψη δική σας ότι, όποιος εγκαταλείψει τη θέση που τον έταξε ο στρατηγός, επιβάλλεται να χάνει τα πολιτικά του δικαιώματα και να μη μετέχει καθόλου στα κοινά. Έπρεπε συνεπώς και αυτούς που εγκατέλειψαν την πατροπαράδοτη πολιτική παράταξη και πολιτεύονται ολιγαρχικά να τους στερείτε το δικαίωμα να σας συμβουλεύουν²². Και όμως τώρα, ενώ κατά τη γνώμη σας οι πιο πιστοί σας φίλοι είναι οι σύμμαχοι εκείνοι που ορκίστηκαν να έχουν τους ίδιους με σας εχθρούς και φίλους²³, στην περίπτωση των πολιτικών θεωρείτε εκείνους πιο πιστούς που όμως ξέρετε πολύ καλά πως έχουν επιλέξει τη συνεργασία με τους εχθρούς της πατρίδας.

Ἑρμηνευτικά σχόλια

1. Η φράση είναι ειρωνική. Ο Δημ. επιτίθεται εναντίον των αντιπάλων του ρητόρων-πολιτικών, τους οποίους προσπαθεί να μειώσει ηθικά προσάπτοντάς τους την κατηγορία της προδοτικής συμπεριφοράς έναντι της πόλεως. Το ίδιο κάνει εντονότερα πιο κάτω (§§31-33).

Η ηθική μείωση του αντιπάλου ακόμη και με ειρωνικούς υπαινιγμούς, με αναπόδεικτους ισχυρισμούς και «εκτόξευση λάσπης» είναι συνηθισμένη τακτική του πολιτικού λόγου. Με τον τρόπο αυτόν ο ρήτορας επιχειρεί επίσης να ελκύσει και την εύνοια του ακροατηρίου, διότι εμμέσως ο ίδιος εμφανίζεται ως ηθικά ακέραιος, αδιάφθορος και εργαζόμενος για το συμφέρον της πόλεως.

Στο κείμενο της §25 επαναλαμβάνεται πέντε φορές η λέξη *δίκαια-δίκαιος*. Προφανώς οι αντίπαλοι ρήτορες, αφού τόνισαν το ασύμφορο μιας εκστρατείας στη Ρόδο, λόγω του περσικού κινδύνου (*επιχείρημα εκ του συμφέροντος*), έθιξαν και το ζήτημα της παραβιάσεως του δικαίου (*επιχείρημα εκ του δικαίου*). Ο Δημ. αναφέρεται υπαινικτικά μόνον στα πρόσωπα και στα «ἐκ τοῦ δικαίου» επιχειρήματα των αντιπάλων, και διότι ἦσαν γνωστά στους ακροατές, αλλά και διότι ενδεχομένως δεν τον συνέφερε να τα υπενθυμίσει, αν μάλιστα τα επιχειρήματα εκείνα ἦσαν σοβαρά. Γι' αυτό ίσως και προσπαθεί να μειώσει τη δύναμη των επιχειρημάτων υπονομεύοντας το ἦθος αυτών που τα έχουν αναπτύξει.

Η αναφορά στο δίκαιο ἢ μη μιας επεμβάσεως των Αθηναίων στη Ρόδο δεν παραπέμπει βέβαια στο φιλοσοφικό πρόβλημα της ουσίας του δικαίου, αλλά στο πρακτικό ζήτημα αν ἔχουν οι Αθηναῖοι το δικαίωμα αυτό βάσει των συνθηκών που ἔχουν υπογράψει, αν δηλαδή ἡ στρατιωτική επέμβαση θα ἦταν νόμιμη.

Σήμερα δεν γνωρίζουμε με ακρίβεια τα κείμενα των συνθηκών ούτε σε ποιες ακριβώς αναφέρονται οι αντίπαλοι του Δημοσθένη. Οι Ἕλληνες, εκτός από την Ανταλκίδειο ἢ Βασίλειο εἰρήνη, είχαν και μεταξύ τους συνάψει αρκετές φορές συνθήκες «κοινῆς εἰρήνης» από τις οποίες πρόσφατη σχεδόν ἦταν ἡ «κοινὴ εἰρήνη» του 362 π.Χ. Ασφαλώς και ο Συμμαχικός πόλεμος ἔληξε (355 π.Χ.) με την υπογραφή παρόμοιας συνθήκης.

Οι συνθήκες αυτές απέβλεπαν στην παγίωση ενός status quo στην Ελλάδα και δεν ευνοούσαν προφανώς επεμβάσεις όπως αυτή που συμβουλεύει ο Δημοσθένης. Πρέπει να σημειωθεί ότι οι συνθήκες επικυρώνονταν με σπονδές και όρκους που έδιναν σ' αυτές θρησκευτικό κύρος.

2. Ο Δημ. δέχεται ότι ως προς την νομιμότητα μιας ενδεχόμενης ενέργειας των Αθηναίων είναι δυνατόν να υπάρξουν αντικρουόμενες απόψεις ανάλογα με την αφετηρία της σκέψης. Εμμέσως λοιπόν παραδέχεται ότι τα «ἐκ τοῦ δικαίου» επιχειρήματα των αντιπάλων δεν είναι ανεδαφικά. Εκείνο για το οποίο τους κατηγορεί είναι ότι συμπεριφέρονται ως συνήγοροι των εχθρών της πόλεως με το να επιλέγουν και να δίδουν έμφαση σε επιχειρήματα τα οποία σε μια υποθετική δίκη θα την είχαν καταδικάσει. Αυτό όμως ήταν, όχι μόνον κατά τον Δημοσθένη, αλλά και κατά την κρατούσα γενικώς τότε αντίληψη αδικία. Ο πολίτης, που είναι τμήμα της πόλεως, που τρέφεται και ευεργετείται από την πόλη, έχει καθήκον να υποτάσσεται σ' αυτήν και να την υποστηρίζει. Γι' αυτόν δίκαιο πρέπει να είναι το συμφέρον της πόλεως.

Ένας φιλόσοφος θα μπορούσε ν' αντιστρέψει την άποψη αυτή λέγοντας ότι δεν είναι ό,τι συμφέρει την πόλη δίκαιο, αλλά ό,τι είναι δίκαιο τη συμφέρει. Ο Δημ. όμως δεν απευθύνεται σε φιλοσόφους, αλλά σε ένα πλήθος ανθρώπων οι οποίοι έχουν τη γενικά διαδεδομένη την εποχή αυτή άποψη ότι δίκαιο είναι «τούς μὲν φίλους ὠφελεῖν τοὺς δὲ ἐχθροὺς βλάπτειν». Οι αντίπαλοι ρήτορες επομένως αγνοούν «τὰ προσήκοντα» και διαπράττουν αδικία, λειτουργώντας ως συνήγοροι των εχθρών, ενώ θα μπορούσαν κάλλιστα να υπερασπίζονται την πόλη, αφού μάλιστα δεν λείπουν τα σχετικά επιχειρήματα. Η στάση τους είναι επίσης υποκριτική, αφού, ενώ αδικούν την πόλη, ομιλούν περί δικαιοσύνης (δάσκαλε που δίδασκες και νόμο δεν εκράτεις). Τα ανωτέρω τεκμηριώνονται (§26-27) με τα παραδείγματα των Βυζαντιών και του Μαυσώλου-Αρτεμισίας.

3. **Βυζάντιον:** Αποικία των Μεγαρέων στη θέση που ιδρύθηκε αργότερα η Κωνσταντινούπολις. Μέλος της Α' Αθην. Συμμαχίας, ήταν από τις πόλεις που αργότερα προκάλεσαν τον Συμμαχικό πόλεμο και τη διάλυση της Β' Αθην. Συμμαχίας (βλ. §3).

4. **Χαλκηδών:** Αποικία των Μεγαρέων στην Προποντίδα απέναντι από το Βυζάντιο (στην Ασιατική ακτή). Επί του Δαρειού ανήκε στο Περσικό κράτος. Αργότερα έγινε μέλος της Α' Αθην.

Συμμαχίας. Ο Δημ. σημειώνει εδώ ότι ανήκει στον Μ. Βασιλέα, σύμφωνα προφανώς με τον όρο της Ανταλκιδείου ειρήνης «τάς ἐν Ἀσίᾳ πόλεις ἑαυτοῦ (του βασιλέως) εἶναι».

5. Σηλυμβρία: Αποικία επίσης των Μεγαρέων δυτικότερα του Βυζαντίου, στην Προποντίδα. Υπήρξε και αυτή μέλος της Α΄ Αθην. Συμμαχίας. Το Βυζάντιο είχε επέμβει στην πόλη αυτή παρά τον όρο της Ανταλκιδείου ειρήνης «τάς... ἑλληνίδας πόλεις καὶ μικρὰς καὶ μεγάλας αὐτονόμους ἀφείναι». Τον ίδιο όρο παρέβησαν ο Μαύσωλος και η Αρτεμισία, καίτοι υπήκοοι και δούλοι του Βασιλέως, ο οποίος είχε διατυπώσει το κείμενο της ειρήνης.

6. Αναφέρεται στους αγώνες εναντίον των Περσών κατά και μετά τους Μηδικούς πολέμους.

7. Ο Δημ. εμμέσως και με κάποια ειρωνεία υποδεικνύει ότι στο Βυζάντιο και την Αλικαρνασσό υπάρχει περισσότερος πατριωτισμός και καθόλου ευαισθησίες έναντι των συνθηκών όπως αυτές που επιδεικνύουν οι πολιτικοί του αντίπαλοι στην Αθήνα. Αλλά, και αν διατυπώνονταν παρόμοιοι προβληματισμοί, κανείς δεν θα είχε τη διάθεση εκεί να πεισθεί στις αντίστοιχες εισηγήσεις, όπως εξ άλλου αποδεικνύουν τα πράγματα.

8. Ο Δημ. υποστηρίζει ότι μια επέμβαση των Αθηναίων στη Ρόδο σε περίοδο ειρήνης δεν προσκρούει στο δίκαιο, δηλ. στη νομιμότητα των συνθηκών. Φαίνεται όμως ν' αποφεύγει μια λεπτομερή ανάλυση των απόψεών του, ίσως διότι τα «ἐκ τοῦ δικαίου» επιχειρήματά του δεν ήσαν ισχυρά. Ενδεχομένως θα επαναλάμβανε όσα είπε στις §§8-10 και την εκτίμηση ότι με την πράξη αυτή οι Αθηναίοι θα θεωρηθούν «προστάται τῆς πάντων ἐλευθερίας» (§30).

9. Παρά το ότι μόλις στην προηγούμενη φράση έχει αποφανθεί ότι οι Αθηναίοι έχουν το δικαίωμα να αποκαταστήσουν το δημοκρατικό πολίτευμα στη Ρόδο, επιχειρεί, ίσως διότι δεν διαθέτει ισχυρά επιχειρήματα, μια απροσδόκητη επίθεση κατά των αντιπάλων του «ἐκ τοῦ ἀντιθέτου», παραδέχεται δηλαδή ότι μπορεί και να έχουν δίκιο! Και στην περίπτωση όμως αυτή που η επέμβαση στη Ρόδο θα αποτελούσε πράγματι παράβαση των νομίμων, προτρέπει τους Αθηναίους να την επιχειρήσουν, διότι, οι Βυζάντιοι και η Αρτεμισία έχουν ήδη παραβιάσει τις συνθήκες και όλοι οι άλλοι (υπερβολή!) ετοιμάζονται να τις παραβούν, αν μπορέσουν. Με άλλα λόγια υποστηρίζει ότι, αφού

όλοι οι άλλοι(!) παρανομοούν, πρέπει και οι Αθηναίοι επίσης να παρανομήσουν.

10. Την παραίνεση αυτή προσπαθεί να τη στηρίξει με δύο τρόπους. Πρώτον με το «ηθικό» επιχείρημα της ντροπής. Είναι ανανδρία και επομένως «αίσχρόν» (αἴσχος-αἴσχυνη) οι Αθηναίοι να μεταμφιέζουν την αδράνειά τους σε προσήλωση στο γράμμα των συνθηκών. Εδώ βέβαια υπαινίσσεται πως η προσήλωση των αντιπάλων του ρητόρων στο δίκαιο («τὰ δίκαια προτείνεσθαι») είναι υποκριτική.

Το δεύτερο επιχείρημα είναι μια γνώμη στην οποία προσπαθεί να δώσει γενική ισχύ, καθώς θεωρεί ότι επαληθεύεται σε όλες τις περιπτώσεις από την πραγματικότητα: «ὄρῳ γὰρ ἅπαντας πρὸς τὴν παροῦσαν δύναμιν τῶν δικαίων ἀξιουμένους» (διαπιστώνω ότι όλοι γενικώς εξασφαλίζουν το δίκιο τους ανάλογα με τη δύναμη που διαθέτουν). Η κυνική αυτή παραδοχή δεν διατυπώνεται βέβαια μόνον εδώ. Την είχαν διακηρύξει πολύ πιο νωρίς κάποιοι από τους σοφιστές δεχόμενοι ότι «δίκαιόν ἐστι τὸ τοῦ κρείττονος (του ισχυροτέρου δηλ.) συμφέρον». Αυτή τη διαλυτική της κοινωνίας αρχή την είχε απορρίψει ο Σωκράτης ο οποίος edίδαξε ότι η εφαρμογή της δικαιοσύνης δεν επιδέχεται εξαιρέσεις («οὐδαμῶς δεῖ ἀδικεῖν») και βέβαια την απορρίπτει η χριστιανική ηθική διδασκαλία.

11. Τη «ρεαλιστική» αυτή άποψη για τον υποκειμενικό χαρακτήρα της δικαιοσύνης, όπως εφαρμόζεται στα κείμενα των συνθηκών, ο Δημ. σπεύδει να τη στηρίξει με το παράδειγμα των δύο συνθηκών ειρήνης που υπέγραψαν οι Έλληνες με τον Μ. Βασιλέα. Αυτές είναι η Καλλίειος και η Ανταλκίδειος. Επισημαίνει λοιπόν ότι οι δύο συνθήκες δεν έκριναν ως δίκαια τα ίδια πράγματα, αλλά οι ρυθμίσεις έγιναν από αυτούς που είχαν τη δύναμη να τις υπαγορεύσουν.

Η Καλλίειος ή Κιμώνειος ειρήνη (449 π.Χ.) είχε συναφθεί μεταξύ του Μ. Βασιλέως και των Αθηναίων ως αρχηγών της Συμμαχίας της Δήλου (Α' Αθην. Συμμαχία). Με τη συνθήκη αυτή είχε εξασφαλισθεί, πλην των άλλων, και η αυτονομία των Ελλην. πόλεων της Μ. Ασίας.

Η Ανταλκίδειος ή Βασίλειος ειρήνη (387 π.Χ.) η οποία είχε επιβληθεί από τον Μ. Βασιλέα με τη συναίνεση των Λακεδαιμονίων προέβλεπε στο σημείο αυτό ακριβώς τα αντίθετα. Είναι χαρακτηριστικό ότι το κείμενό της αρχίζει με την επίκληση του δικαίου: «Ἄρταξέροξος βασιλεὺς νομίζει δίκαιον τὰς μὲν ἐν τῇ

Ἄσισι πόλεις ἑαυτοῦ εἶναι...»! Οἱ ὅροι τῆς εἰρήνης αὐτῆς εἶχαν χαρακτηριθεῖ ὡς «προστάγματα» καὶ ἡ σύμπραξι τῶν Λακεδαιμονίων ὡς ἐθνικὴ μειοδοσία. Ὁ Δημ. ἐπισημαίνει τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ ἴδια πράγματα εθεωρήθησαν ἄλλοτε δίκαια καὶ ἄλλοτε ὄχι.

12. Πρὶν καταλήξει στο συμπέρασμα ὅτι «τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων τὰ δίκαια τὰ καθορίζουν οἱ ἰσχυροὶ εἰς βᾶρος τῶν ἀδυνάτων» σπεύδει νὰ ἀμβλύνει τὴν ἐντύπωση ἀπὸ αὐτὴ τὴν κινικὴ δῆλωση διευκρινίζοντας ὅτι τὸ «δίκαιο τοῦ ἰσχυροτέρου» ἰσχύει στὶς διεθνεῖς, ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα, σχέσεις καὶ ὄχι στὶς διαπροσωπικὲς ἢ στὶς σχέσεις τῶν πολιτῶν πρὸς τὴν πολιτεία ὅπου οἱ νόμοι ἐξασφαλίζουν τὴν ἰσοπολιτεία μεταξὺ ἰσχυρῶν καὶ ἀδυνάτων.

Μολονότι καὶ τὸ τελευταῖο αὐτὸ πολλὰς φορὲς ἀμφισβητεῖται, οἱ Ἀθηναῖοι ἐγνώριζαν, ὡς πολῖτες μεγάλης δυνάμεως, ὅτι πράγματι ἡ δημοκρατικὴ ἀντιμετώπιση τῶν πολιτῶν μέσα στὴν Ἀθηναϊκὴ πολιτεία δὲν μπορούσε νὰ ἐπεκταθεῖ π.χ. στὶς σχέσεις τῆς με τοὺς συμμάχους. Ἡ ἐξουσία τῶν ἰσχυρῶν πόλεων ποὺ ἦσαν ἐπὶ κεφαλῆς τῶν συμμαχιῶν κατέληγε πάντοτε νὰ γίνετα δεσποτικὴ καὶ ἀδίκη. Πράγματι τὸ δίκαιο μπορεῖ εὐκολότερα νὰ ἐφαρμοσθεῖ στο ἐσωτερικὸ τῶν κρατῶν παρά στὴ χαλαρὴ διεθνή κοινότητα ὅπου, καὶ ὅταν ὑπάρχουν κάποιοι γενικὸι διεθνεῖς κανόνες δικαίου, εἶναι δύσκολο νὰ ἐφαρμοστούν, ἀκόμη καὶ ὅταν (σπανίως) υφίσταται τὸ ἀρμόδιο διεθνὲς δικαστήριον, τοῦ ὁποῖου ὅμως οἱ ἀποφάσεις δὲν εἶναι ἐκτελεστέες παρά μόνον ἀν εὐνοοῦν τὰ συμφέροντα τῶν ἰσχυρῶν. Ἀνεξαρτήτως λοιπὸν τοῦ τι εἶναι ὀρθὸ νὰ γίνετα, ὁ Δημ. δὲν κάνει λάθος, ὅταν διαπιστώνει ὅτι στὶς διεθνεῖς σχέσεις τὸ «δίκαιο» τὸ καθορίζουν πολιτικά καὶ ὄχι ἠθικά ἢ νομικά κριτήρια. Αὐτὸ ἐξ ἄλλου ἔχει διδάξει καὶ ἡ πείρα τοὺς ἀχροατές του.

13. Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Δήμου ἦταν ἀρμόδια ν' ἀποφασίζει περὶ πολέμου καὶ εἰρήνης. Ὁ Δημ. πιστεύει, ὅπως δῆλωσε προηγουμένως (§28) ὅτι ἡ ἐπέμβαση στὴ Ρόδο εἶναι δίκαιη, ἀλλὰ, σύμφωνα με τὸ σκεπτικὸ τῆς προηγουμένης φράσεως, τὸ δίκαιο μπορεῖ νὰ τὸ καθορίσει καὶ ἡ ἀπόφαση τοῦ Δήμου μιᾶς ἰσχυρῆς πόλεως ὅπως ἡ Ἀθήνα.

14. Καὶ στο προοίμιον τοῦ κειμένου αὐτοῦ καὶ σὲ ἄλλα κείμενά του ὁ Δημ. ἐπισημαίνει τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι τῆς ἐποχῆς του, μολονότι γνωρίζουν ἢ καὶ ἀποφασίζουν τὸ ὀρθὸ, ὅμως ἀδρανοῦν καὶ ἐφησυχάζουν φοβούμενοι κόπους, κινδύνους καὶ

έξοδα. Είναι αυτά προφανώς συμπτώματα παρακμής μιας πόλεως της οποίας οι πολίτες λίγο πριν από την έναρξη του Πελοποννησιακού πολέμου (431-404 π.Χ.) χαρακτηρίζονταν από τους αντιπάλους των νεωτεριστές, ταχύτατοι στη σύλληψη και εκτέλεση των σχεδίων, τολμηροί, αισιόδοξοι, ριψοκίνδυνοι, ακαταπόνητοι, ανικανοποίητοι που δεν ησυχάζουν ποτέ ούτε τους άλλους αφήνουν σε ησυχία (Θουκ. Α, 70).

15. Ο Δημ. εκφράζει την αντίθεσή του στην απομονωτική πολιτική της μη επεμβάσεως που επικράτησε μετά τον Συμμαχικό πόλεμο. Φλογερός πατριώτης πιστεύει ότι οι Αθηναίοι, παρά την απογοητευτική εικόνα που παρουσιάζουν, μπορούν να ανασυστήσουν την παλαιά ναυτική τους ηγεμονία και ότι η περίπτωση της Ρόδου είναι μια λαμπρή ευκαιρία προς την κατεύθυνση αυτή. Μια επέμβαση για την αποκατάσταση της δημοκρατίας εκεί θα δώσει το μήνυμα ότι οι Αθηναίοι εξακολουθούν να είναι, όπως και πριν έναν αιώνα, οι εγγυητές της ελευθερίας και της δημοκρατίας οι οποίες κινδυνεύουν από τους βαρβάρους και τους ολιγαρχικούς.

16. Οι ρήτορες πάντοτε προσπαθούν να είναι ευχάριστοι στους ακροατές και, όταν κάποτε τους επικρίνουν, σπεύδουν αμέσως να τους κολακεύσουν. Ο Δημ. εδώ επικρίνει τους Αθηναίους ότι αδρανούν και διαπράττουν σφάλματα, συγχρόνως όμως τους ικανοποιεί αποδίδοντας την ευθύνη στους κακούς συμβούλους τους οποίους μόνοι αυτοί απ' όλους τους ανθρώπους (υπερβολή) έχουν ν' αντιμετωπίσουν.

17. Η πολιτική ζωή μέσα στη δημοκρατική πολιτεία είναι ένας διαρκής αγώνας, η συνέλευση είναι ένας στίβος όπου υπάρχουν νίκες και πτώσεις και όπου η ορθή απόφαση δεν λαμβάνεται χωρίς αντιδράσεις (βλ. και σημ. 19).

18. Ο Δημ. επιτίθεται εναντίον των αντιπάλων του τους οποίους κατηγορεί, ούτε λίγο ούτε πολύ, για εσκεμμένη προδοτική συμπεριφορά. Τους θεωρεί πέμπτη φάλαγγα των εχθρών μέσα στην πόλη, τροχοπέδη στη λήψη ορθών αποφάσεων. Δεν είναι σαφές ποιους ακριβώς εννοεί. Ενδεχομένως αναφέρεται στη μετριοπαθή φιλειρηνική πολιτική παράταξη του Ευβούλου η οποία πρωταγωνιστεί στην πολιτική σκηνή από το 355 μέχρι το 346 π.Χ. Ο Ευβούλος φρόντισε για την εσωτερική οργάνωση και την οικονομική ανόρθωση της πόλεως χωρίς όμως να παραμελήσει τον εξοπλισμό της. Ο Δημ. διαφοροποιείται από τη

φιλειρηνική πολιτική του Ευβούλου το 352 π.Χ. με τον λόγο του «Ἵπὲρ Μεγαλοπολιτῶν».

19. «χωρίς αντίδραση» στο κείμενο «ἀκονιτεί». Η λέξη παραπέμπει στους αθλητικούς αγώνες μέσα στην κόνιν (σκόνη) της κονίστρας. «Ἀκονιτεί» σημαίνει χωρίς να σκονιστεί ο αθλητής, δηλ. χωρίς αγώνα. Και σήμερα χρησιμοποιούμε την ίδια μεταφορά μιλώντας για «πολιτική κονίστρα».

20. Κατηγορεί τους πολιτικούς του αντιπάλους ότι χρηματίζονται από τους εχθρούς της πόλεως οι οποίοι έτσι τους υπαγορεύουν την πολιτική που ακολουθούν. Είναι πασίγνωστο ότι και οι Πέρσες και ο Φίλιππος Β΄ χρησιμοποιούσαν συχνά τις «αργυρές λόγχες» όπου δεν μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν τις σιδερένιες. Πάντως εκτοξεύει τη φοβερή αυτή κατηγορία με την επιφύλαξη που εκφράζουν στο κείμενο τα επιρρήματα «ἴσως» και «μάλιστα», διότι προφανώς, κι αν αυτό αληθεύει, δεν μπορεί να το αποδείξει. Η τακτική αυτή, της σπιλώσεως των αντιπάλων, δεν είναι άγνωστη βέβαια στη σύγχρονη προπαγάνδα που γνωρίζει ότι η επαναλαμβανόμενη κατηγορία, κι αν ακόμη δεν πείσει, αφήνει όμως στις ψυχές των ακροατών τη σκιά της αμφιβολίας.

21. Επιρρίπτει στους Αθηναίους την ευθύνη για την παρουσία στην πολιτική σκηνή ολιγαρχικών και κυρίως διότι αυτοί πολιτεύονται «ἀδεῶς», δηλ. χωρίς τον φόβο της τιμωρίας. Αυτοί και λόγω των φρονημάτων τους δεν ευνοούν προφανώς την αποκατάσταση της δημοκρατίας στη Ρόδο. Πολίτες με ολιγαρχικά φρονήματα υπήρχαν στην Αθήνα και είναι γνωστόν ότι η πόλη δοκίμασε την πικρή γεύση της ολιγαρχίας (Τετρακόσιοι-Τριάκοντα) τα τελευταία χρόνια του Πελοποννησιακού Πολέμου. Η πολιτική παράταξη του Ευβούλου που επικρατεί στην Αθήνα κατά την περίοδο της εκφωνήσεως του παρόντος λόγου περιλαμβάνει στους κόλπους της συντηρητικούς δημοκράτες, αλλά και μετριοπαθείς ολιγαρχικούς. Ο Δημ. επισημαίνει εδώ το γεγονός ότι η δημοκρατία γίνεται πολλές φορές θύμα καταχρήσεως των βασικών της αρχών, της ισότητας, της ελευθερίας, της ανεκτικότητας και της επιείκειας. Αυτό συμβαίνει, όταν δεν αυτοπροστατεύεται, αλλά από υπερβολική ανοχή ή ολιγωρία γίνεται ακουσίως σύμμαχος των εχθρών της, εσωτερικών και εξωτερικών. Αυτοί χρησιμοποιούν ως όπλα τις βασικές της αρχές για να τη φθείρουν. Ο ρήτορας εξακολουθεί να κολακεύει τους ακροατές του κατηγορώντας τους! Τους επιπλήττει: Είστε καλοί και γι' αυτό σας εκμεταλλεύονται!

22. Κατά τον ρήτορα οι «πολιτευόμενοι ὀλιγαρχικῶς» πρέπει να θεωρηθούν λιποτάκτες, διότι έχουν εγκαταλείψει την πατροπαράδοτη δημοκρατική παράταξη, όπως ακριβώς οι οπλίτες που εγκαταλείπουν την παράταξη στη μάχη. Τιμωρία της λιποταξίας στη μάχη ήταν η «ἀτιμία», η στέρηση δηλ. των πολιτικών δικαιωμάτων. Ο Δημ. ζητεί από τους Αθηναίους να καταστήσουν τους «ὀλιγαρχικῶς πολιτευομένους», ως λιποτάκτες της δημοκρατίας, «ἀτίμους τοῦ συμβουλευεῖν», να τους αφαιρέσουν δηλ. το δικαίωμα του λόγου στις συνελεύσεις. Πρόκειται βέβαια για αντιπολιτευτικό πυροτέχνημα, όπως το «δεν δικαιούσθε να ομιλείτε» που πολλές φορές ακούγεται στις σύγχρονες πολιτικές αντιπαραθέσεις. Προφανώς δεν πρέπει να δεχθούμε χωρίς επιφυλάξεις και τον χαρακτηρισμό όλων των αντιπάλων του ως ὀλιγαρχικών.

23. Η φράση «τοὺς αὐτοὺς ἐχθροὺς καὶ φίλους νομίζειν» επαναλαμβάνεται τυπικά σε όλες τις συνθήκες συμμαχιών. Μορφή λιγότερο στενής συμμαχίας ήταν η «ἐπιμαχία», συνθήκη δηλ. μεταξύ δύο κρατών που υποχρέωνε τα συμβαλλόμενα μέρη σε αμοιβαία βοήθεια μόνον στην περίπτωση επιθέσεως εναντίον τους.

Δαρεικός με παράσταση τοξότη, το όπλο της Περσικής διπλωματίας (Εκδοτ. Αθηνών). Το 394 π.Χ. οι Πέρσες, δωροδοκώντας Αθηναίους και Θηβαίους δημαγωγούς, εδημιούργησαν αντιπερισπασμό κατά της Σπάρτης και ανάγκασαν τον Αγησίλαο να εγκαταλείψει την εκστρατεία του στη Μ. Ασία. Τότε αυτός είπε χαριτολογώντας: «Μυρίοις τοξόταις ὑπὸ βασιλέως ἐξελαύνομαι τῆς Ἀσίας».

Ασκήσεις

- 1) Η λέξη «NOMIMON», επισημαίνουν πολλοί, είναι καρκινική, είναι δυνατόν δηλ. να την αναγνώσουμε από τ' αριστερά προς τα δεξιά και αντιστρόφως με το ίδιο αποτέλεσμα. Θα μπορούσε η ειρωνική αυτή παρατήρηση ν' αποτελέσει σχόλιο των όσων λέγει ο Δημ. στην §25 και γιατί; Ποια είναι η άποψη της σοφιστικής (βλ. Εισαγωγή) για το ίδιο θέμα;
- 2) Στις παραγρ. 28-29 αντιμετωπίζεται το πρόβλημα της σχέσεως θετού και φυσικού δικαίου, νομιμότητας δηλ. και δικαιοσύνης. Ποια θα ήταν η απάντηση της Αντιγόνης σ' αυτόν τον προβληματισμό; (Βλ. Σοφοκλ. Αντιγόνη, στ. 449-457).
- 3) Πώς θα εξηγούσε ο Δημ. το γεγονός ότι οι αποφάσεις του Ο.Η.Ε. εφαρμόστηκαν πρόσφατα στην περίπτωση της εισβολής του Ιράκ στο Κουβέιτ, όχι όμως και στην αντίστοιχη περίπτωση της εισβολής των Τούρκων στην Κύπρο;
- 4) Ο Δημ. στις παραγρ. 32-33 (βλ. και σημ. 22) σε μια έκρηξη αγανακτήσεως ζητεί από τους Αθηναίους να μην κάνουν διάκριση μεταξύ πολίτη και οπλίτη, εκστρατείας και πολιτικής δράσεως. Ουσιαστικώς ζητεί να φιμωθούν οι αντίπαλοί του «ολιγαρχικοί». Νομίζετε ότι είναι δημοκρατική η «απαίτηση» αυτή; Πώς αντιμετωπίζουμε τα ζητήματα αυτά σήμερα στο δημοκρατικό μας πολίτευμα; Ποια σκοπιμότητα νομίζετε πως εξυπηρετούν παρόμοια ρητορικά «πυροτεχνήματα»;
- 5) Ο Δημ. χρησιμοποιεί πολύ συχνά το σχήμα της αντιθέσεως με το οποίο το νόημα γίνεται εναργέστερο. Στην τελευταία ημιπερίοδο της §33 υπάρχει μια χαρακτηριστική αντίθεση. Να αντιστοιχίσετε τις έννοιες των δύο σκελών της αντιθέσεως όπως υποδεικνύει το σχήμα:

τῶν μὲν συμμάχων

τὸν αὐτὸν ἔχθρον καὶ φίλον

τοὺς ὁμωμοκότας κρινεῖν

νομίζετ'

εὐνουστάτους

τῶν δὲ πολιτευόμενων

οὓς ἴστε ἡρημένους

τοὺς τῆς πόλεως ἔχθρούς

τούτους πιστοτάτους

ἡγεῖσθε

Κωμικογράφημα

Χείμενο

§34

Το σημαντικό είναι η ορθή πράξη

§35

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η υποχρέωση του «πράττειν ἄξια» της πόλεως και των προγόνων.

- 34 Ἀλλὰ γὰρ οὐχ ὅ τι τις κατηγορήσει τούτων ἢ τοῖς ἄλλοις ὑμῖν ἐπιπλήξει χαλεπὸν εὐρεῖν, ἀλλ' ἀφ' ὁποίων λόγων ἢ πράξεως ποίας ἐπανορθώσεται τις ἃ νῦν οὐκ ὀρθῶς ἔχει, τοῦτ' ἔργον εὐρεῖν. ἴσως μὲν οὖν οὐδὲ τοῦ παρόντος καιροῦ περὶ πάντων λέγειν· ἀλλ' ἐὰν ἃ προήρησθε δυνηθῆτ' ἐπικυρῶσαι συμφερούσην τινὴν πράξει, καὶ τᾶλλ' ἂν ἴσως καθ' ἓν ἀεὶ βέλτιον σχοίη. ἐγὼ μὲν οὖν οἶμαι δεῖν ὑμᾶς ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν πραγμάτων τούτων ἐρωμένως, καὶ πράττειν ἄξια τῆς πόλεως, ἐνθυμουμένους ὅτι χαίρετ' ἀκούοντες, ὅταν τις ἐπαινῇ τοὺς προγόνους ὑμῶν καὶ τὰ πεπραγμέν' ἐκείνοις διεξίη καὶ τὰ τρόπαια λέγη, νομίζετε τοῖνυν ταῦτ' ἀναθεῖναι τοὺς προγόνους ὑμῶν οὐχ ἵνα θαυμάζητ' αὐτὰ θεωροῦντες, ἀλλ' ἵνα καὶ μιμησθε τὰς τῶν ἀναθέντων ἀρετάς.
- 36

Γλωσσικά σχόλια

- §34 Ἀλλὰ γὰρ... ἔργον εὐρεῖν Η περίοδος είναι περίτεχνα κατασκευασμένη. Χαρακτηριστικά της συντάξεως το υπερβατό, η επανάληψη του εὐρεῖν (έμφαση) και το χιαστό (ποιῶν λόγων - πράξεως ποίας)
- ὅ,τι τις κατηγορήσει... ἢ (ὅ,τι) ἐπιπλήξει... οἱ προτάσεις πλάγ. ερωτηματικές, αντικείμενα του εὐρεῖν
- ἀφ' ὁποίων λόγων (ἐπανορθώσεται) ἢ (ἀπό) ποίας πράξεως ποίας ἐπανορθώσεται

τοῖς ἄλλοις ὑμῖν το ὑμῖν ἔμμεσο αντικ. στο ἐπιπλήξει. Ἄμε-

		σο αντικ. το ὅ,τι. τοῖς ἄλλοις, δοτ. της αιτίας ή της αναφοράς στο ἐπιπλήξει. (Ποιες επικρίσεις θα διατυπώσει για τα υπόλοιπα (θέματα) εις βάρος σας). Πολλοί αποδίδουν το ἄλλοις στο ὑμῖν (τους ἄλλους, εσάς)
	ἐπανορθοῦμαί τι	επαναφέρω κάτι στην προηγούμενη φυσική (ορθή) του θέσης, επανορθώνω, διορθώνω
	τοῦτ' ἔργον εὐρεῖν	το δεικτ. τοῦτ' επαναλαμβάνει (ρητορική ἐμφαση) τα αντικ. του εὐρεῖν, που είναι οι πλαγ. ερωτ. προτάσεις ἀφ' ὁποίων λόγων ή πράξεως ποίας ἐπανορθώσεται.
	ἔργον (ἔστι)	απρόσ. ἐκφραση, αντίστοιχη προς το προηγ. χαλεπόν (ἔστι)· είναι δύσκολο, επίπονο
	ἃ προήρησθε (β' πληθ. παρακμ. του ρ. προαιρέομαι, -οῦμαι)	αυτά που ήδη έχετε αποφασίσει
	ἐπικυρῶσαι· ἐπικυρόω, -ῶ (κῦρος = δύναμη, ασφάλεια, εγγύηση)	επικυρώνω, επιβεβαιώνω, επισφραγίζω
	καθ' ἐν ἀεί	το καθένα με τη σειρά του
	καί τ' ἄλλ' ἂν ἴσως... σχοίη	η πρόταση είναι κυρία. Ο καί είναι προσθετικός, όχι συμπλεκτικός
§35	ἀντιλαμβάνομαί τινος	επιλαμβάνομαι, παίρνω στα χέρια μου, καταπιάνομαι (πρβλ. το εκκλησιαστικό αντιλαβοῦ, σῶσον κ.λπ.)
	ἔρρωμένως	με ανδρεία, με σθένος. Το επίρρημα από τη μετοχή παθητ. παρακμ. του ρ. ρώννυμι (δυναμώνω, ενισχύω) ἔρρωμένος = ρωμαλέος, ισχυρός. Το αντίθ. ἄρρωστος
	διεξίη	γ' εν. υποτ. ενεστ. του ρ. διεξιμι (διά-ἐξ-εἶμι). διεξέρχομαι, διηγούμαι, μνημονεύω λεπτομερώς (διεξοδικῶς)
	ἐπαινῆ... καί διεξίη... καί λέγη	σχ. πολυσύνδετο και ομοιοτέλειτο
	ἀναθεῖναι	απρμφ. αορ. β' του ρ. ἀνατίθημι
	νομίζετε	προστακτική

Ἑρμηνευτικά σχόλια

§34 **Ἀλλὰ γὰρ οὐχ ὅ,τι... λέγειν** διακόπτει τον χείμαρρο των επικρίσεων με το συνηθισμένο στους ρητορικούς λόγους σχήμα της παραλείψεως, υποσιωπήσεως ή παρασιωπήσεως. Το σχήμα αυτό το χρησιμοποιούμε συχνά και στον καθημερινό λόγο (π.χ. έχω να 'πω πολλά, αλλά επί του παρόντος αρκούν αυτά ή θα έλεγα κάτι, αλλά έχε χάρη που... ή τι να σου 'πω, «θού, Κύριε, φυλακὴν τῷ στόματί μου» κ.λπ.). Είναι ένα ρητορικό τέχνασμα: με το πρόσχημα ότι παραλείπεται κάτι υποβάλλονται στον ακροατή ποικίλες σκέψεις και υπόνοιες.

κατηγορῶ-ἐπιπλήττω παρατηρεῖτε τη διαφορά της σημασίας των ρημάτων: Κατηγορῶ σημαίνει απαγγέλλω κατηγορία για κάποιο σοβαρό παράπτωμα ή έγκλημα. Ἐπιπλήττω σημαίνει απλώς επιτιμῶ, επικρίνω, φέγω, αποδοκιμάζω κάποιον για ελαφρό παράπτωμα, αβλεψία, αμέλεια ή παράλειψη. Και σήμερα η «ἐπιπλήξη» είναι η επικριέστερη πειθαρχική ποινή.

Ο ρήτορας επαναλαμβάνει επομένως την άποψη ότι ναι μεν οι ολιγαρχικῶς πολιτευόμενοι έχουν τη βασική ευθύνη, αλλά και οι λοιποὶ Αθηναῖοι δεν είναι τελείως ανεύθυνοι. Γι' αυτό πρέπει να «επανορθώσουν».

ἀλλ' ἀφ' ὁποίων λόγων... βέλτιον σχοίη

επαναλαμβάνει όσα και στο προοίμιο και σε άλλα σημεία ετόνισε. Εμμέσως δηλαδή, παρά τα όσα μόλις στην προηγούμενη πρόταση λέγει, επιπλήττει τους Αθηναίους για την αδράνεια τους στην εκτέλεση των αποφάσεων. Όμως και ο ίδιος λέγοντας ότι δεν είναι της παρούσης στιγμής «περὶ πάντων λέγειν», ζητεί να καλύψει ένα βασικό μειονέκτημα του λόγου του, την έλλειψη δηλ. πρακτικού μέρους. Ενώ δηλ. προτείνει την πραγματοποίηση μιας στρατιωτικής επιχειρήσεως, δεν εκθέτει ένα σχέδιο ενεργείας, δεν υποδεικνύει τους πόρους, τις απαιτούμενες στρατιωτικές δυνάμεις, τις πιθανές δυσκολίες και επιπτώσεις. Φαίνεται ότι ανέλαβε να μιλήσει υπέρ των Ροδίων δημοκρατικών γνωρίζοντας ότι, όπως είχαν τα πολιτικά πράγματα στην Ελλάδα και την Αθήνα τότε, δεν ήταν πιθανή η πραγματοποίηση μιας εκστρατείας στη Ρόδο. Εξ άλλου όπως φαίνεται από το «ἄ προήρησθε» υπήρχαν πολλές εκκρεμότητες ως προς την εκτέλεση προηγούμενων αποφάσεων, ώστε να πάρει τη σειρά του και το θέμα της Ρόδου. Πράγματι η Ρόδος εξακολουθεί να κατέχεται το 346 π.Χ. από τον διάδοχο της Αρτεμισίας Ιδριέα.

Προφανώς οι Ρόδιοι δημοκρατικοί ανέθεσαν στον Δημοσθένη την υποστήριξη του αιτήματός τους γνωρίζοντας τις πολιτικές του θέσεις και αυτός δεν άφησε ανεκμετάλλευτη την ευκαιρία να δώσει το πολιτικό του στίγμα τονίζοντας τις διαφορές του με την επικρατούσα πολιτική παράταξη του Ευβούλου.

Η προσπάθειά του να καθησυχάσει τους Αθηναίους ως προς τον περσικό κίνδυνο απέβλεπε ίσως και στο να στρέψει τα βλέμματα του λαού στις επικίνδυνες δραστηριότητες του Φιλίππου τις οποίες ευνοούσε η πολιτική του απομονωτισμού και της μη επεμβάσεως. Επισημαίνοντας τις επιπτώσεις της πολιτικής αυτής η οποία ευνοούσε την επικράτηση των ολιγαρχικών καθεστώτων, προβαίνει σε ένα πανδημοκρατικό προσκλητήριο για την ενότητα των δημοκρατικών δυνάμεων και τη σωτηρία της δημοκρατίας.

§35

Ήδη από την §30 ο λόγος άρχισε να τείνει προς τον επίλογο που είναι η §35.

ἄξια τῆς πόλεως

οι Αθηναίοι, και δικαίως, ἦσαν υπερήφανοι ως πολίτες πόλεως που είχε χαρακτηριστεί «δαιμόνιον πτολίεθρον», «Ἐλλάδος ἔρεισμα», «πρυτανεῖον τῆς σοφίας» κ.λπ. Αυτό όμως συνεπαγόταν και αυξημένες ευθύνες, το «ἄξια τῆς πόλεως πράττειν». Ο Δημ. επομένως απευθύνεται στη φιλοτιμία των συμπολιτών του των οποίων η νωθρότητα δεν αρμόζει στη λαμπρή Ιστορία μιας πόλεως που βασικό της χαρακτηριστικό ήταν το «ἀντιλαμβάνεσθαι ἐρρωμένως τῶν πραγμάτων».

χαίρετ' ἀκούοντες...

λέγη

αναφέρεται στους πανηγυρικούς ή τους επιτάφιους λόγους τους οποίους εκφωνούσαν σε διάφορες περιστάσεις επιφανείς πολίτες με ρητορικές ικανότητες. Κοινός τόπος των λόγων αυτών ήταν ο έπαινος της Αττικής γης και των προγόνων, των θεσμών της πόλεως, της φιλοπατρίας και των κατορθωμάτων των πολιτών της από τους μυθικούς ακόμη χρόνους. Τα συνήθως υπερβολικά αυτά εγκώμια άκουγαν οι Αθηναίοι με ιδιαίτερη ικανοποίηση και υπερηφάνεια (βλ. στο τέλος του βιβλίου σχετικό κείμενο από τον Πλατωνικό «Μενέξενο»).

τὰ τρόπαια

ἦσαν πρόχειρα, σπανίως μονιμότερα, μνημεία τα οποία ἔστηναν στο πεδίο της μάχης οι νικητές ως σύμβολα της τροπῆς, της ἡττας δηλ. και φυγῆς των αντιπάλων. Τα αποτελούσαν ασπίδες, περικεφαλαίες και άλλα όπλα των πεσόντων εχθρών κρεμασμένα συνήθως σε δέντρα ή ξύλινους στύλους. Τα αφιέρωναν στον «Τροπαῖον» Δία και ἦσαν απαραβίαστα. Τα χρησιμοποιούμενα στα κείμενα ρήματα είναι *στήσαι, θεῖναι, ἰδρῶσαι, ἐγείραι*

(τρόπαιον). Συνηθισμένη είναι σήμερα η φράση «νικητής και τροπαιούχος». «Τροπαιοφόρος» επίσης αποκαλείται ο Άγιος Γεώργιος που απεικονίζεται έφιππος και δρακοντοκτόνος στις σημαίες του σύγχρονου Ελληνικού πεζικού.

οὐχ ἵνα θαυμάζητε... ἀλλ' ἵνα καὶ μιμῆσθε (σχῆμα αντιθέσεως). Η προτροπή γενικώς είναι συνηθισμένο στοιχείο του επιλόγου. Η προτροπή προς μίμηση των προγόνων συνηθίζεται και σήμερα στους πανηγυρικούς λόγους των εθνικών εορτών.

Ἀσκήσεις

- 1) *δυνηθῆτ', ἐπαινῆ, διεξίη, λέγη, θαυμάζητ', μιμῆσθε*: να γίνει εγκλιτική αντικατάσταση.

ΟΡΙΣΤΙΚΗ   ΥΠΟΤΑΚΤΙΚΗ   ΕΥΚΤΙΚΗ   ΠΡΟΣΤΑΚΤΙΚΗ

δυνηθῆτε
ἐπαινῆ
διεξίη
λέγη
θαυμάζητε
μιμῆσθε

- 2) *τοῦ παρόντος καιροῦ*: να κλιθούν μαζί.
3) *κατηγορήσει-ἐπιπλήξει, (οὐ) χαλεπὸν εὐρεῖν - ἔργον εὐρεῖν, ἐπαινῆ - διεξίη - λέγη*: τι νομίζετε ότι προσφέρουν στον λόγο από αισθητική και σημασιολογική άποψη τα συνώνυμα; Προσέχοντας τις διαφορές στη σύνταξη και τη σημασία να αντιστοιχίσετε τις φράσεις των δύο στηλών στην άσκηση που ακολουθεί:

κατηγορῶ	κόλακα
ἐπιπλήττω	τὴν ἀλήθειαν
οὐ χαλεπὸν εὐρεῖν	τὸν ἀγαθὸν αὐλητῆν
ἔργον εὐρεῖν	ὃ οἶδα
ἐπαινῶ	τὰς Ἡροδότου ἱστορίας
διεξέρχομαι	τῷ νεανίσκῳ τὴν αὐθαδίαν
λέγω	τοῦ προδότου

- 4) Να επισημάνετε στην §35 τα στοιχεία του επιλόγου όπως αυτά σημειώνονται στην εισαγωγή.

Γενική Θεώρηση Του λόγου

- 1) Οι ρήτορες που συμβουλεύουν τη διεξαγωγή μιας πολεμικής επιχειρήσεως χρησιμοποιούν συνήθως τα εξής επιχειρήματα:
  - α'. Ότι ο πόλεμος είναι δίκαιος και αμυντικός
  - β'. Ότι μεγάλος είναι ο κίνδυνος, αν δεν επισπευσθεί
  - γ'. Ότι ο αντίπαλος είναι κατώτερος
  - δ'. Ότι η δύναμη της πόλεως του ρήτορα είναι ανώτερη
  - ε'. Τα αγαθά που θα προκύψουν από την επιχείρηση
  - ς'. Η προαιώνια έχθρα με τον αντίπαλο
  - ζ'. Η διαβολή των φιλειρηνικών πολιτικών αντιπάλων.Ποια από τα επιχειρήματα αυτά χρησιμοποιεί ο Δημοσθένης και σε ποια σημεία του λόγου;
- 2) Αν το 351 π.Χ. παρακολουθούσατε και σεις ως Αθηναίοι πολίτες τη συνεδρίαση αυτή της Εκκλησίας του Δήμου, θα είχατε πεισθεί ή όχι από τα επιχειρήματα του Δημοσθένη; Να εξηγήσετε τους λόγους.
- 3) Μπορείτε να συντάξετε το σχέδιο ενός λόγου που θ' απαντούσε στον λόγο του Δημοσθένη; Για να διευκολυνθείτε μπορείτε ν' ακολουθήσετε τη διάρθρωση του λόγου του όπως εκτίθεται στην εισαγωγή.
- 4) Διαβάζοντας τον λόγον αυτόν σχηματίσατε την εντύπωση ότι ο Δημοσθένης είναι δημοκράτης, γιατί είναι πατριώτης ή πατριώτης, γιατί είναι δημοκράτης; Μήπως δεν μπορεί να τεθεί ένα τέτοιο δίλημμα;
- 5) Είναι ο Δημοσθένης φιλοπόλεμος πολιτικός;
- 6) Οι Αθηναίοι, όπως γνωρίζουμε, δεν ακολούθησαν τη συμβουλή του Δημοσθένη και η εκστρατεία στη Ρόδο δεν έγινε. Υπάρχουν ενδείξεις στο κείμενο πως ο Δημοσθένης γνώριζε από πριν ότι ο λόγος του δεν θα είχε το προσδοκώμενο αποτέλεσμα (βλ. σχετικό σχόλιο στην §34). Τον ίδιον απελπισμένον αγώνα διεξήγαγε μέχρι το τέλος της ζωής του κατά του Φιλίππου και των Μακεδόνων. Πώς εξηγείτε τη στάση αυτή; Είναι απλώς ισχυρογνωμοσύνη, δονικωτισμός ή πώς θα μπορούσε να δικαιωθεί υπό τις προϋποθέσεις αυτές ο αγώνας μιας ολόκληρης ζωής;
- 7) Με την τρομπέτα του ο Λούις Άρμστρονγκ συνόδεψε μια διασκευή λόγων του Γερμανού διανοούμενου Μάρτιν Νίμελερ που αφορούσαν την αδράνεια της «σιωπηλής πλειοψηφίας» την εποχή του Γ' Ράιχ:

«Κάποτε ήρθανε και πιάσαν τους Εβραίους· εσιώπησα, γιατί δεν ήμουνα Εβραίος. Ύστερα πιάσαν τους επαναστάτες· δεν μίλησα γιατί ήμουν φιλήσυχος πολίτης. Ήρθαν μετά και πήραν τους Χριστιανούς· πάλι δεν μίλησα· ποιος νοιάζεται για θρησκείες και άλλα τέτοια! Στο τέλος ήρθανε και πήρανε κι εμένα. Εσιώπησα, δεν φώναξα, έσκυψα το κεφάλι. Δεν ζήτησα βοήθεια, γιατί τότε που ήταν να κραυγάσω, να διαμαρτυρηθώ, να παλέψω, συνέχιζα αδιάφορος τη σκυφτή μου ζωή».

Πού και για ποιο θέμα εκφράζει ο Δημοσθένης μια παρόμοια άποψη; Νομίζετε πως είναι αυτό ένα πολιτικό μήνυμα που μας αφορά σήμερα;

Η Ελλάδα το 362 π.Χ. (Εκδοτ. Αθηνών)

Η Αρχαία Μεσσηνία το 369 π.Χ.
(Εκδ. Αθηνών)

ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ ΥΠΕΡ ΜΕΓΑΛΟΠΟΛΙΤΩΝ

Εισαγωγή

ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

Η μάχη στα Λεύκτρα της Βοιωτίας (371 π.Χ.) σηματοδοτεί το τέλος της Σπαρτιατικής ηγεμονίας¹ στην Ελλάδα και την αρχή της Θηβαϊκής.

Η ηγεμονία της Σπάρτης είχε αρχίσει να κλονίζεται σοβαρά ήδη από το 379 π.Χ., όταν ευάριθμοι Θηβαίοι πολιτικοί εξόριστοι, με αρχηγό τον Πελοπίδα και με ορμητήριο την Αθήνα, υποχρέωσαν, ύστερα από πολιορκία, την εκεί σπαρτιατική φρουρά να εγκαταλείψει την Καδμεία και απάλλαξαν έτσι τη Θήβα από τον ολιγόχρονο (από το 382) σπαρτιατικό ζυγό. Σημαντική συμβολή στο αποτέλεσμα αυτό είχε η βοήθεια αθηναϊκού στρατεύματος.

Το 378 π.Χ. ο επιφανής Σπαρτιάτης Σφοδρίας, τον οποίο είχε αφήσει ο βασιλιάς Κλεόμβροτος αρμοστή στις Θεσπιάς, με δική του πρωτοβουλία και χωρίς αθηναϊκή πρόκληση, απέτυχε στην προσπάθειά του να κυριεύσει τον Πειραιά. Η άστοχη και αψυχολόγητη αυτή ενέργεια είχε αλυσιδωτές αντιδράσεις στα πολιτικά πράγματα της Ελλάδας: Αφ' ενός οδήγησε στη διακοπή των σχέσεων Αθήνας-Σπάρτης και στη σύναψη συμμαχίας Αθήνας-Θήβας αφ' ετέρου αποτέλεσε την αφετηρία της επανίδρυσης της Δεύτερης Αθηναϊκής συμμαχίας (378/77 π.Χ.), που ισχυροποίησε τη θέση της Αθήνας.

Η ηγεμονική θέση της Θήβας, μετά τη νίκη των Θηβαίων στα Λεύκτρα, εκδηλώνεται με ενέργειες που αποσκοπούν στην περαιτέρω εξασθένιση και ίσως την εκμηδένιση της Σπάρτης, η οποία μέχρι τότε ηγεμόνευε κατ' αποκλειστικότητα στην Πελοπόννησο και είχε δημιουργήσει πολλές αντιπάθειες:

α) Ενθαρρύνουν οι Θηβαίοι την εξέγερση των δημοκρατικών στις πόλεις της Πελοποννήσου, οι οποίες ελέγχονταν από φιλοσπαρτιατικά (ολιγαρχικά) κόμματα, οι οπαδοί των οποίων τώρα σφαγιαζονται ανελέητα, όπως συνέβη π.χ. στο Άργος με την εκτέλεση χιλίων διακοσίων αριστοκρατικών. Είναι ο γνωστός «σκυταλισμός» (θανάτωση με ραβδισμό).

β) Συμβάλλουν στην ίδρυση ανεξάρτητου μεσσηνιακού κράτους με πρωτεύουσα τη Μεσσήνη, η οποία περιτειχίζεται για την καλύτερη ασφάλειά της. Ύστερα δηλ. από αιώνες δουλείας οι Μεσσήνιοι λυτρώνονται από τον μισητό σπαρτιατικό ζυγό.

γ) Ύστερα από σχετική κίνηση αρκαδικών πόλεων για κοινό κράτος, με πρωτοβουλία της Μαντινείας, ιδρύεται η Αρκαδική Συμπολιτεία με πρωτεύουσα τη Μεγαλόπολη (Μεγά-

1. Είχε αρχίσει μετά το τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου (404 π.Χ.) και διαδέχθηκε την Αθηναϊκή ηγεμονία στην Ελλάδα, που άρχισε μετά το τέλος των Μηδικών (479 π.Χ.).

Τμήμα των Τειχών της Μεσσήνης. Στην κυκλική αυλή διακρίνεται η πύλη του δρόμου προς τη Μεγαλόπολη (Εκδ. Αθηνών)

λη Πόλις), που συνοικίστηκε από τον Επαμεινώνδα (369 π.Χ.) με κατοίκους από σαράντα περίπου αρκαδικές πόλεις.

Όμως η νίκη των Θηβαίων στα Λεύκτρα οδήγησε στην αλλαγή προσανατολισμού της εξωτερικής πολιτικής της Αθήνας, οι σχέσεις της οποίας με τη Θήβα είχαν αρχίσει να ψυχραίνονται μετά την καταστροφή από τους Θηβαίους της Πλάταιας (373-72 π.Χ.), παλαιάς συμμάχου και φίλης της Αθήνας. Εξάλλου ο διαφαινόμενος και για την ίδια την Αθήνα κίνδυνος από την άνοδο της δύναμης και της επιρροής της Θήβας στην Ελλάδα την οδήγησε να συμμετάσχει στον συνασπισμό Σπαρτιατών-Φωκίων. Οι Φωκείς ήταν από παλαιά εχθροί των Βοιωτών.

Η συμμαχία της Αθήνας με τη Σπάρτη δικαιολογείται περισσότερο μετά την ήττα της τελευταίας στη μάχη της Μαντινείας από τους Θηβαίους (362 π.Χ.). Ο θάνατος όμως σ'

Το Κοινό των Αρκάδων το 369 π.Χ.

αυτήν του Επαμεινώνδα οδήγησε το νέο βασιλιά της Σπάρτης Αρχίδαμο, γιο και διάδοχο του Αγησιλάου, στο σχέδιο ανασυγκρότησης της Πελοποννησιακής Ομοσπονδίας. Είναι προφανές ότι η κίνηση αυτή του Αρχίδαμου αποτελούσε ευθεία απειλή για τους Αρκάδες και τους Μεσσηνίους, που μετά τα Λεύκτρα τελούσαν υπό την «εργήρηση» της Θήβας του Επαμεινώνδα. Τώρα όμως που αυτός εξέλιπε από το ιστορικό προσκήνιο και εντωμεταξύ η Θήβα είχε εμπλακεί σε πόλεμο με τη Φωκίδα¹, οι προνοητικοί Μεσσηνιοί συνάπτουν αμυντική συμμαχία με την Αθήνα (355 π.Χ.). Οι Αρκάδες βρέθηκαν σε δύσκολη θέση, γιατί αντιμετωπίζουν τώρα τον εξοπλισμό της Σπάρτης που προετοιμάζεται να τους επιτεθεί.

Το 353 π.Χ., και ενώ ο πόλεμος με τους Φωκείς βρίσκεται σε εξέλιξη, με τους Θηβαίους να βρίσκονται σε δυσχερή θέση ύστερα από τις αλληπάλληλες νίκες των Φωκίων, ο Αρχίδαμος προτείνει την αποκατάσταση του «status quo ante» (έχειν τὰ έαυτών) πριν από τα Λεύκτρα. Σύμφωνα με την πρότασή του δηλ. οι Θεσπιές, ο Ορχομενός και οι Πλαταιείς θα γίνονταν ανεξάρτητα κράτη (πλήγμα για τη δύναμη της Θήβας). Οι Αθηναίοι θα επανακτούσαν τον Ωρωπό, που έχασαν το 366 π.Χ., όταν οι κάτοικοί του παρέδωσαν την πόλη τους στο Βοιωτικό Κοινό (ομοίως πλήγμα για τη Θήβα αλλά και δέλεαρ για την Αθήνα). Οι Ηλείοι και οι Φλιάσιοι θα ανακτούσαν εδάφη στην Πελοπόννησο που τους ανήκαν παλαιότερα. Φυσικά η ουσία της πρότασης βρίσκεται στο γεγονός ότι η Σπάρτη διεκδικεί τη Μεσσηνία, ζωτικό χώρο του δικού της κράτους, την απώλεια της οποίας είχαν αρνηθεί πεισματικά ν' αποδεχθούν μετά το 371 π.Χ. οι Σπαρτιάτες.

1. Είναι ο λεγόμενος Φωκικός πόλεμος (356-355 π.Χ.) που μετεξελίχθηκε στον Τρίτο Ιερό πόλεμο (355-346 π.Χ.)

Η Μεγάλη Πόλις της Αρκαδίας

Μέσα σ' αυτό το γενικότερο πολιτικό κλίμα που επικρατούσε τότε στην Ελλάδα οι Αρκαάδες, που αντιμετώπιζον την απροκάλυπτη πλέον απειλή της Σπάρτης, στέλνουν αντιπροσωπεία στην Αθήνα για να συνάψουν, το ταχύτερο δυνατόν, αμυντική συμμαχία μαζί της, όμοια μ' αυτή που είχαν συνάψει οι Αθηναίοι με τους Μεσσηνίους. Παράλληλα έρχεται στην Αθήνα και σπαρτιατική αντιπροσωπεία προκειμένου να διερευνήσει τις διαθέσεις των Αθηναίων σε περίπτωση πολέμου της Σπάρτης με τους Αρκαάδες.

Στην Εκκλησία του Δήμου μίλησαν Αθηναίοι πολιτικοί και υπερασπίστηκαν άλλοι την πρόταση των Λακεδαιμονίων, επιδιώκοντας την ανάκτηση του Ωρωπού, κι άλλοι την πρόταση των Μεγαλοπολιτών, για ν' αποτρέψουν τη νέα κυριαρχία της Σπάρτης στην Πελοπόννησο. Το τελευταίο θα συνιστούσε μελλοντικά νέα απειλή για τους ίδιους τους Αθηναίους (φαίνεται πως αναβιώνουν πάλι υποσυνείδητα τα βιώματα από την ήττα τους κατά τον Πελοποννησιακό πόλεμο (431-404 π.Χ.)

Σ' αυτή τη σύνοδο της Εκκλησίας του Δήμου εκφωνεί και ο Δημοσθένης τον λόγο του Ὑπὲρ Μεγαλοπολιτῶν, που θα παρακολουθήσουμε αναλυτικά στη συνέχεια.

Συνιστά την αποδοχή της πρότασης των Μεγαλοπολιτών, γιατί πιστεύει (και το υποστηρίζει με μια περίτεχνη και απαράμιλλη επιχειρηματολογία) ότι συμφέρει την πόλη του να προστατεύει τους αδύνατους και όσους αδικούνται. Κυρίως όμως γιατί αυτό επιβάλλει η αρχή της «ισορροπίας των δυνάμεων». Η Θήβα είναι ήδη εξασθενημένη από τον Φωκικό

πόλεμο. Αν η Σπάρτη αφευθεί να υποτάξει την Αρκαδία (αυτό θα συμβεί, αν οι Αθηναίοι απορρίψουν το αίτημα των Μεγαλοπολιτών), θα καταλάβει έπειτα και τη Μεσσηνία, οπότε πάλι ανατρέπεται η ισοροπία των δυνάμεων υπέρ της Σπάρτης.

Η πρότασή του απορρίφθηκε, γιατί η βοήθεια προς τους Μεγαλοπολίτες θα συνεπαγόταν σημαντικές οικονομικές δαπάνες. Οι Αθηναίοι δεν ήσαν τώρα πρόθυμοι για οικονομικές θυσίες για πολεμικούς σκοπούς, γι' αυτό και υιοθέτησαν τη φιλειρηνική πολιτική του Εύβουλου. Είχαν χάσει την πίστη τους στην ηγετική θέση της πόλης τους στην Ελλάδα, επειδή τους έλειπαν οι ηθικές δυνάμεις που είχαν στο παρελθόν. Αυτές αγωνίζεται τώρα απεγνωσμένα και με πάθος ο Δημοσθένης να αναβιώσει. Αλλά μάταια. Οι μελλοντικές εξελίξεις πάντως δικαίωσαν την άποψη του Δημοσθένη.

Άποψη του χώρου της Μεγαλόπολης με το αρχαίο θέατρο (Εκδ. Αθηνών)

3. ΔΟΜΗ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

1) ΠΡΟΟΙΜΙΟ (§§1-3) Πώς μίλησαν οι άλλοι ρήτορες. Το έργο του Δημοσθένη είναι δύσκολο.

2) ΠΡΟΘΕΣΙΣ (§§4-5)

Ποιο είναι το συμφέρον της Αθήνας: Πώς θα γίνουν ανίσχυροι οι Θηβαίοι και δεν θα γίνουν πιο ισχυροί οι Λακεδαιμόνιοι.

3) ΠΙΣΤΙΣ (απόδειξη) (§§6-31)

α) «Να μη βοηθήσουμε τους Μεγαλοπολίτες αλλά και οι Λακεδαιμόνιοι να μην αδικούν τους Αρκάδες και τους Μεσσηνίους. Να προστατεύουμε ταυτόχρονα το δίκαιο και τα συμφέροντά μας (§§6-10).

β) Η ανάκτηση του Ωρωπού από τους Αθηναίους (§§11-13). Δεν είναι αναξιόπιστη η εξωτερική πολιτική της Αθήνας (§§14-15). Οι προτάσεις των Λακεδαιμονίων για ρύθμιση εδαφικών διεκδικήσεων είναι υστερόβουλες και αποτελούν σοβαρό κίνδυνο για την Αθήνα στο μέλλον (§§16-18).

γ) Βοήθεια προς τους Αρκάδες τώρα σημαίνει απομάκρυνση του κινδύνου από την ισχυροποίηση της Σπάρτης, που είναι ο ανομολόγητος στόχος της. Αλλιώς θα είμαστε αναγκασμένοι να συμμαχήσουμε με τους Θηβαίους. Αυτό απαιτεί η αρχή της «ισορροπίας των δυνάμεων», το συμφέρον της Αθήνας και το δίκαιο: να είναι ελεύθερες οι βοιωτικές και πελοποννησιακές πόλεις (§§19-26).

δ) Οι Αρκάδες πρέπει να διακόψουν τη συμμαχία τους με τους Θηβαίους και οι Λακεδαιμόνιοι να σέβονται την ειρήνη. Αλλιώς και οι δύο πλευρές παραβιάζουν το δίκαιο. Επιβάλλεται πάντως η σωτηρία των Αρκάδων να προέλθει μόνο από τη βοήθεια των Αθηναίων (§§27-31).

4) ΕΠΙΛΟΓΟΣ (§32) Είναι συμφέρον για την Αθήνα να βοηθήσει τους Μεγαλοπολίτες και να μην εγκαταλείπει τους ασθενέστερους στο έλεος των ισχυροτέρων.

Νόμισμα του Κοινού των Αρκάδων, με την κεφαλή του Διός στη μια όψη και με τον Πάνα, τοπικό θεό, στην άλλη. Λονδίνο. Βρετανικό Μουσείο (Εκδοτ. Αθηνών).

Ὠλωσσικά σχόλια

§1

- ἀμφοτέρω** αφορά τους Αθηναίους ομιλητές (η λέξη χρησιμοποιείται για δύο μέρη του ίδιου πράγματος)
- δοκῶ + δοτ. προσωπ.** έχω τη γνώμη, νομίζω, μου φαίνεται (το **δοκοῦσιν** εδώ είναι προσωπικό, σ' αυτή τη σύνταξη εξαιρείται το πρόσωπο, δηλ. το Ὑποκ. του ρ.)
- ἀμαρτάνω** αποτυγχάνω (στις εκτιμήσεις μου), αστοχώ, κάνω σφάλμα
- καὶ οἱ... συνειρηκότες** επεξήγ. στο **ἀμφοτέρω**
- συναγορεύω (+ δοτ.)** συνηγορώ, υποστηρίζω, υπερασπίζω κάποιον (πρβλ. συνήγορος, συνηγορία)
- ὥσπερ... ἤκοντες... ὄντες** υποθετ. μετοχές (υποθετική αιτιολογία) στα πλαίσια αναφορ. ελλειπτικών προτάσεων (λείπει το ρ.). Το πλήρες θα ήταν: **ὥσπερ κατηγοροῦν ἂν καὶ διέβαλλον ἂν** (δευτ. αναφ. παραβολ. πρότ.) **εἰ ἤκον ἀφ' ἑκατέρων...**, **εἰ μὴ ἤσαν πολῖται ὑμῶν** (δευτ. υποθ. πρότ.), **κατηγοροῦσι καὶ διαβάλλουσιν ἀλλήλους** (κύρια πρότ.)
- γάρ** επεξηγεί το **δοκοῦσιν ἀμαρτάνειν... συνειρηκότες**
- ἀφ' ἑκατέρων** εκ μέρους (από τη μεριά) και των δύο (λέγεται για δύο διαφορετικά πράγματα), δηλ. από τους Αρκάδες-Λακεδαιμονίους
- πρός οὓς** αναφέρεται στο **ὑμῶν**
- πρεσβεύω πρός τινα** είμαι πρεσβευτής, έρχομαι (στέλνομαι) ως πρεσβευτής, διαπραγματεύομαι ως πρεσβευτής. Πρβλ. πρεσβεία, πρέσβευσις, πρεσβευτής (πληθ. οἱ πρέσβεις)
- ἀλλήλους** αντικειμ. των ρ., σε αιτιατική πτώση, γιατί επικράτησε η πτώση του πλησιέστερου ρήματος (κατηγορῶ + γεν., διαβάλλω + αιτιατ). Το κατηγορῶ + αιτιατ. σημαίνει αποδεικνύω.

	<i>ἀμφοτέροι</i>	δηλ. Αρκάδες και Λακεδαιμόνιοι
	<i>ἦν δὲ τοῦτο μὲν... (ενν. τὸ κατηγορεῖν καὶ διαβάλλειν ἀλλήλους)</i>	τό δὲ κοινῶς... λέγειν... τῶν ἐνθάδε συμβουλεύειν <i>ἀξιούντων</i> (ενν. ἐστὶν <i>ἔργον</i> = καθήκον)
	<i>κοινῶς</i>	δημόσια, φανερά
	<i>λέγω ὑπὲρ τῶν πραγμάτων τὰ βέλτισθ' (= βέλτιστα)</i>	υπερασπίζομαι τις υποθέσεις της πολιτείας τα καλύτερα, τα πιο ωφέλιμα
	<i>σκοπῶ</i>	εξετάζω, σκέπτομαι [πρβλ. σκοπή (τόπος και ενέργεια), σκοπιά, σκοπός, σκόπιμος, σκόπελος, σκέμμα, σκέψις, ἀπερίσκεπτος]
	<i>φιλονικία</i> (<φιλονικῶ <φιλόνομος < φίλος + νίκη)	εριστικότητα, φιλονικία, ἀμιλλα, ανταγωνισμός.
	<i>τῶν... ἀξιούντων</i>	(ενν. ἔργον ἐστίν)
	<i>ἐνθάδε</i>	ἐδῶ (δηλ. ἀπὸ το βήμα, στην Εκκλησία του Δήμου)
	<i>ἀξιῶ (-όω) + απρμφ.</i>	νομίζω πως ἔχω το δικαίωμα, θεωρῶ ἀξιο να...
§12	<i>ἔγωγε</i> (<ἐγώ + γε)	εγώ τουλάχιστον (δηλώνεται ἔμφαση με το εγκλιτικό μόριο γε. Οι τύποι του <i>ἀ</i> προσ. οι τονίζονται ως εξής: ἔγωγε, ἐμοῦγε, ἔμοιγε, ἐμέγε)
	<i>νῦν δ'</i>	τώρα ὁμως, ὅπως ἔχουν ὁμως τα πράγματα
	<i>εἷ τις αὐτῶν</i> (ἐμμ. αντικ.) <i>ἀφέλοι</i> (ἀφαιρῶ, -έω)	αν κάποιος αφαιρέσει (παραβλέπει) ἀπ' αυτούς
	<i>τὸ γινώσκεισθαι, τὸ λέγειν</i> (ἀμ. αντικ.)	το ὅτι εἶναι γνωστοί, το ὅτι μιλοῦν
	<i>Ἄττικιστί</i> (τροπ. επίρρ.)	(κατὰ) την αττική διάλεκτο
	<i>νῦν δ' ἔγωγε... νομίσαι</i>	(η σειρά του λόγου): <i>νῦν δ' ἔγωγε οἶμαι νομίσαι ἄν</i> (= ὅτι νομίσειαν ἄν) <i>πολλοὺς εἶναι τοὺς μὲν αὐτῶν Ἀρκάδας, τοὺς δὲ Λάκωνας, εἷ τις ἀφέλοι αὐτῶν τὸ γινώσκεισθαι καὶ τὸ λέγειν τῇ φωνῇ Ἄττικιστί</i>
	<i>χαλεπὸν ἐστι</i> (απρόσ. ἐκφρ.)	εἶναι δύσκολο
	<i>λέγω τὰ βέλτιστα</i>	προτείνω τα ἀριστα (την καλύτερη λύση)
	<i>συνεξαπατῶμαι</i> (-άομαι)	με εξαπατοῦν μαζί (ή ὁμοια) με ἄλλους
	<i>συνεξαπατημένων ὑμῶν</i>	επειδὴ ἔχετε εξαπατηθεῖ ὅλοι μαζί (ομαδικά, συνολικά)

ταυτί-ταυτί (ταῦτα + το δεικτικό -ί, που επιτείνει τη σημασία των δεικτικών αντωνυμιών, στις οποίες προστίθεται)	τούτα - εκείνα (αυτή τη λύση - εκείνη τη λύση)
τῶν μὲν (ενν. ὑμῶν)	ἄλλοι (από σας)
ἐγχειρῶ (-έω) (<ἐν + χεῖρ = χέρι)	επιχειρώ, προσπαθῶ, τολμῶ
λέγω	υποστηρίζω
τὰ μεταξύ (ενν. τούτων)	τα ενδιάμεσα, μια ενδιάμεση λύση (τη «μέση οδó»)
καὶ ἔπειτα (< καὶ εἶτα = κράση)	και ἔπειτα
(ἄν) μὴ περιμένητε μαθεῖν (ενν. τὰ μεταξὺ)	(αν) δεν περιμένετε (δεν ἔχετε την υπομονή) να καταλάβετε
χαρίζομαί τι	ικανοποιῶ κάποιον, γίνομαι ευχάριστος σε κάποιον
διαβεβλήσεται (συντελ. μέλλ. οριστ. του ρ. διαβάλλομαι)	θα ἔχει γίνει διαβλητός, αναξιόπιστος, εχθρός, θα ἔχει συκοφαντηθεῖ (δηλώνει το αναπόφευκτο ὕστερα από ἄλλη μελλοντική πράξη)

§3

οὐ μὴν ἄλλ(ά)	ἀλλά ὅμως, εντούτοις, παρόλ' αυτά
οὐ μὴν ἄλλ'... ἔξαπατήσαι	(η σειρά του λόγου): οὐ μὴν (ενν. παύσομαι ἢ φοβήσομαι λέγειν τὰ βέλτιστα) ἀλλὰ αἰρήσομαι μᾶλλον αὐτὸς δοκεῖν φλυαρεῖν, ἂν ἄρα τοῦτο πάθω, ἢ προέσθαι τισὶν ἔξαπατήσαι ὑμᾶς, παρ' ἃ νομίζω βέλτιστα τῇ πόλει
τοῦτο πάθω	δηλ. τὸ χαριεῖσθαι μὲν οὐδετέροις διαβεβλήσεσθαι δὲ πρὸς ἀμφοτέρουσ
ἄρα	τυχόν, ἴσως, επομένως
προῖεμαί τινί τι	αφήνω (εγκαταλείπω, παραδίδω) κάτι στη διάθεση κάποιου
ἔξαπατήσαι (απρμφ. σκοπού-αποτελέσματος, ἔξαρτ. από το προέσθαι)	= ὥστε να σας ἔξαπατήσουν
τινάς: Υ, ὑμᾶς: Α	
παρ' ἃ	ἀντίθετα με (προς) αυτά που...
νομίζω	θεωρῶ, κρίνω
βουλομένοις ἤ (= βούλησθε)	η περίφραση εκφράζει παραστατικότερα την ἔννοια του απλού ρ. βούλομαι. Ὅμοια συμβαίνει και με τις μετοχές των ρημ.: ἐθέλω, ἤδομαι, ἄχθομαι και τη λ. ἄσμενος

Παρόλ' αυτά θα διακινδυνεύσει ο Δημοσθένης αυτή την πρόταση, αφού η σύνεση, η νηφαλιότητα και η λογική επιβάλλουν ν' αρχίσει από τα κοινά σημεία¹ που εμφανίζουν και οι δύο πλευρές των προηγούμενων Αθηναίων ομιλητών (... *ἀπὸ τῶν ὁμολογουμένων ἄρξομαι...*), αφήνοντας για αργότερα τα άλλα, τα δύσκολα (*τά... ἄλλα... ὕστερον λέξω*). Έτσι, πιστεύει, θα τους «οδηγήσει» ευκολότερα στη δική του συλλογιστική βάση, που είναι το *συμφέρον* της πόλης τους (... *ἂ βέλτιστα... τῆ πόλει... κράτιστα... διδάσκειν*), και έχει για τον Δημοσθένη χαρακτηριστικά αξιώματος που δε χρειάζεται απόδειξη.

Για την καλύτερη κατανόηση των ανωτέρω ο αναγνώστης διευκολύνεται: 1) από το σύστημα των *αντωνυμιῶν* που χρησιμοποιεί ο ρήτορας, όταν αναφέρεται στους προλαλήσαντες (επιμεριστικές, αλληλοπαθητικές, την *αὐτός* ως επαναληπτική...), στους ακροατές του (προσωπικές β' προσώπου) ή στον εαυτό του (προσωπικές α' προσώπου ή την οριστική *αὐτός* για έμφαση-διαστολή του εαυτού του από τους άλλους ομιλητές). Το τελευταίο δείχνει την ισχυρή βούληση, τη δυναμική προσωπικότητα και την αυτοπεποίθηση που εκδηλώνει ο Δημοσθένης ήδη από την αρχή της επίσημης πολιτικής του πορείας. Βρίσκεται στη φάση που επιθυμεί α) αυτονόμηση από την πολιτική κηδεμονία ή επιρροή του διαπρεπούς οικονομολόγου και πολιτικού Εύβουλου, με τον οποίο αρχικά συμπορεύεται πολιτικά, β) να βοηθήσει για την επάνοδο της πατρίδας του στην παλαιά της δόξα και στις παραδοσιακές της αξίες και γ) να προστατεύσει την πόλη του από τον καιροσκοπισμό πολιτικών της συμπολίτευσης ή αντιπολίτευσης.

2) από τη χρήση *συνδέσμων*: α) αιτιολογικών (που εξηγούν τις απόψεις του), β) αντιθετικών, για να δείξει τη διαφωνία του προς τους προηγούμενους ομιλητές, αλλά και των ίδιων μεταξύ τους, γ) υποθετικών, που εκφράζουν τους όρους της πολιτικής δράσης του ρήτορα.

3) από το *ρήμα*, που στην παρεμφατική του μορφή χρησιμοποιείται στο γ' πρόσωπο (οι άλλοι) ή στο α' (εγώ, ο ίδιος ο ρήτορας), ενώ γίνεται ευρεία χρήση της απαρμφατικής του μορφής, γιατί μ' αυτήν εκφράζει ειδικές συγκεκριμένες καταστάσεις, όπως π.χ. ότι αποτελεί λάθος (*ἄμαρτάνειν*) η συνηγορία Αθη-

1. Αξίωμα του παραγωγικού συλλογισμού είναι: αρχίζουμε από προτάσεις με καθολικό κύρος (γενικό) για να καταλήξουμε συλλογιστικά στο ζητούμενο (ειδικό). Βλ. Ε.Π. Παπανούτσου, Λογική, Εκδ. ΔΩΔΩΝΗ, Αθ. 1974, σ. 165 κ.εξ.

ναίων υπέρ των Αρκάδων ή των Λακεδαιμονίων, ενώ έπρεπε με την ομιλία τους (λέγειν) να δίνουν συμβουλές (συμβουλεύειν) στην Εκκλησία του Δήμου με στόχο (σκοπεΐν) πρωτίστως το συμφέρον της πόλης..., και τέλος

4) από τη γνώση (εφ' όσον υπάρχει) των τοπικών και χρονικών παραμέτρων (κανονισμός λειτουργίας και εργασιών της Εκκλησίας του Δήμου, πολιτικές, κοινωνικές, οικονομικές συνθήκες της εποχής κατά την οποία εκφωνείται ο λόγος, συμμαχίες, διεθνείς σχέσεις και ισορροπίες κ.λπ.).

§1 **άμφότεροι** είναι οι Αθηναίοι, φίλοι πολιτικοί της Σπάρτης ή των Αρκάδων, που έχουν ήδη αγοράσει μπροστά στην Εκκλησία του Δήμου και έχουν υποστηρίξει τα αιτήματα και τις απόψεις της πλευράς που συμπαθούν.

ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι προσφώνηση που απευθύνεται στους ελεύθερους Αθηναίους πολίτες, μέλη της Εκκλησίας του Δήμου (= συνέλευσης των ελεύθερων ενήλικων Αθηναίων πολιτών). Είναι αυτή το ανώτατο όργανο της αθηναϊκής πολιτείας που αποφασίζει για όλα τα ζητήματα εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής. Ασχεί εξουσία νομοθετική, δικαστική και διοικητική άμεσα ή έμμεσα. Συζητά με βάση τα σχέδια νόμου (**προβουλεύματα**) της Βουλής (των Πεντακοσίων), που εισάγονται στην Εκκλησία του Δήμου για τη λήψη της τελικής απόφασης.

τοῖς Ἀρκάσι Αρκάδες γενικά είναι οι κάτοικοι της Αρκαδίας, χώρας της κεντρικής Πελοποννήσου. Εδώ εννοούνται οι κάτοικοι της Μεγαλόπολης, αρκαδικής πόλης που ιδρύθηκε από τον Θηβαίο Επαμεινώνδα το 369 π.Χ., λίγο μετά τη νίκη των Θηβαίων στα Λεύκτρα το 371 π.Χ. Η Αρκαδία κατά την αρχαιότητα εκτεινόταν και βορειότερα από τις επαρχίες που κατέχει ο σημερινός ομώνυμος νομός και περιοχές, όπως π.χ. η Κυνουρία, δεν ανήκαν στην Αρκαδία κατά την Αρχαιότητα. Είχε περίπου τετράγωνο σχήμα και σε μερικές περιόδους των αρχαίων χρόνων, εκτεινόταν στα δυτικά μέχρι τη θάλασσα του Ιονίου Πελάγους έχοντας στην κατοχή της τη γειτονική Τριφυλία.

Χαρακτηριστικός κατά τον 5ον αι. π.Χ. είναι ο ανταγωνισμός των δύο ισχυρότερων αρκαδικών πόλεων, της Μαντινείας και της Τεγέας για την κατοχή της εύφορης πεδιάδας (οροπέδιο) της Τρίπολης. Αυτός ο εσωτερικός ανταγωνισμός μεταξύ των αρκαδικών πόλεων αποδυνάμωνε την Αρκαδία, η οποία αποτελούσε σοβαρό εμπόδιο για την κυριαρχία της Σπάρτης στην Πελοπόννησο.

τοῖς Λακεδαιμονίοις Οι Λακεδαιμόνιοι ήταν κάτοικοι της Λακεδαιμόνος, χώρας της

Ν.Α. Πελοποννήσου, ανάμεσα στον Πάρωνα και στον Ταΰγετο. Την ονομασία αυτή (Λακεδαίμων) έφερε η χώρα από την εποχή του Ομήρου και ύστερα, ενώ κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους ονομαζόταν Λακωνία (Laconia). Κατά τους ιστορικούς χρόνους ονομαζόταν επίσης και Λακωνική.

Λακεδαιμόνιοι ονομάζονταν όλοι οι κάτοικοι της Λακεδαίμονος (Σπαρτιάτες και Περίοικοι) για να διακρίνονται από τους κατοίκους των άλλων πόλεων - κρατών της αρχαίας Ελλάδας. Στο τέλος του 5ου αι. π.Χ. ο συνολικός πληθυσμός της Σπάρτης ήταν περίπου 20.000 Σπαρτιάτες και 60.000 Είλωτες.

πρεσβεύουσι Οι πρέσβεις ήταν επίσημοι απεσταλμένοι των πόλεων για τη διπλωματική τους επικοινωνία με άλλες πόλεις στα πλαίσια της εξωτερικής πολιτικής και των διεθνών σχέσεων. Το αξίωμά τους ήταν πολύ τιμητικό. Στην Αθήνα διορίζονταν από την Εκκλησία του Δήμου, στην οποία και λογοδοτούσαν. Οι πρέσβεις των ξένων πόλεων παρουσιάζονταν στους πρυτάνεις και τους άκουγε πρώτα η Βουλή. Στη Σπάρτη διορίζονταν αρχικά από τους βασιλείς και αργότερα από τους εφόρους.

§2 **Ἀττικιστί** Στην Αττική διάλεκτο. Για τις διαλέκτους της α.ε. βλ. Δημ. Ε. Τομπαΐδη, *Επιτομή της Ιστορίας της Ελληνικής γλώσσας*, ΟΕΔΒ, Γ' Γυμνασίου Αθ. 1989, σσ. 18-21.

συνεξήπατημένων... ὁμῶν Ἀποψη του Δημοσθένη είναι πως οι οι συμπολίτες του έχουν εξεπατηθεί από τους προηγούμενους ομιλητές-ρήτορες. «Στόχος τους ήταν να σας παραπείσουν, να σας παρασύρουν προς τις απόψεις τους, για να υπηρετήσουν τα δικά τους συμφέροντα κι όχι το συμφέρον όλης της πόλης. Έχουν θέσει τη ρητορική τους δεινότητα στην υπηρεσία της **πειθούς** και όχι της **αλήθειας**», έτσι φαίνεται να πιστεύει ο ίδιος.

Ἐν αὐτῷ ἀπηχῶν τὰς γνωστὰς Πλατωνικὰς ἀπόψεις γιὰ τὴν ἀντίθεση τῆς Ῥητορικῆς (στόχος τῆς ἠπειθῆ) καὶ τῆς Διαλεκτικῆς-Φιλοσοφίας (στόχος τῆς ἀλήθειας). Ἴσως δε καὶ νὰ σχετίζονται με τὴν ἀρχαία παράδοση (Κικέρων) ποὺ ἤθελε τὸ Δημοσθένη μελετητὴ τοῦ Πλατωνικοῦ ἔργου, ἴσως καὶ ἀκροατὴ τῆς διδασκαλίας τοῦ.

§3 **ἢ... προσέσθαι τισὶν ὁμᾶς ἐξαπατήσαι** δηλ. εννοεῖ ο Δημοσθένης: *δεν πρόκειται νὰ κάμω υποχωρήσεις σε κάποιους ἄλλους συμβούλους σας ῤήτορες, ὥστε νὰ τους δώσω τὴν ευκαιρία καὶ τὴ δυνατότητα νὰ σας ἐξαπατήσουν. Ἀληθινὸ γιὰ τὸ Δημοσθένη εἶναι ὅτι συμφέρει τὴν πόλη. Γι' αὐτὸ ἀγωνίζεται, ἔστω κι ἂν οἱ ἀκροατὲς τοῦ, παρασυρμένοι, ἀκούνε με προκατάληψη τὸν λόγο τοῦ, ποὺ τὸν θεωροῦν μιὰ ἐνοχλητικὴ φλυαρία (δοκεῖν φλυαρεῖν).*

Χείμνο

ΠΡΟΘΕΣΙΣ (§§4-5)

Η αρχή της «ισορροπίας των δυνάμεων»

- 4 Οὐκοῦν οὐδ' ἂν εἷς ἀντίποι ὡς οὐ συμφέροι τῇ πόλει καὶ Λακεδαιμονίους ἀσθενεῖς εἶναι καὶ Θηβαίους τουτουσί. ἔστι τοίνυν ἔν τινι τοιούτῳ καιρῷ τὰ πράγματα νῦν, εἴ τι δεῖ τοῖς εἰρημένοις πολλάκις παρ' ὑμῖν λόγοις τεκμήρασθαι, ὥστε Θηβαίους μὲν Ὀρχομενοῦ καὶ Θεσπιῶν καὶ Πλαταιῶν οἰκισθεισῶν ἀσθενεῖς γενέσθαι, Λακεδαιμονίους δ', εἰ ποιήσονται τὴν Ἀρκαδίαν ὑφ' ἑαυτοῖς καὶ Μεγάλην πόλιν ἀναιρήσουσι,
- 5 πάλιν ἰσχυροὺς γενήσεσθαι. σκεπτέον τοίνυν μὴ πρότερον τοῦσδε γενέσθαι φοβεροὺς καὶ μεγάλους ἐάσωμεν ἢ ἄκείνοι μικροὶ γεγενῆσονται, καὶ λάθωσιν ἡμᾶς πλείονι μείζους οἱ Λακεδαιμόνιοι γενόμενοι ἢ ὅσῳ τοὺς Θηβαίους ἐλάττους συμφέροι γενέσθαι. οὐ γὰρ ἐκεῖνό γ' ἂν εἴποιμεν, ὡς ἀνταλλάξασθαι βουλοίμεθα' (ἂν) ἀντιπάλους Λακεδαιμονίους ἀντι Θηβαίων, οὐδὲ τοῦτ' ἔσθ' ὁ σπουδάζομεν, ἀλλ' ὅπως μηδέτεροι δυνήσονται μηδὲν ἡμᾶς ἀδικεῖν οὕτω γὰρ ἂν ἡμεῖς μετὰ πλείστης ἀδείας εἴημεν.

Γλωσσικά σχόλια

- §4
καιρός	κατάσταση, περίσταση, σημείο
ἐν τινι τοιούτῳ καιρῷ	σε τέτοια περίπου κατάσταση (σημείο)
τὰ πράγματα	οἱ υποθέσεις τῆς πολιτείας, «τα πράγματα»
ἔστι... τὰ πράγματα	(ποιο συντακτικό φαινόμενο παρατηρεῖτε ἐδῶ;)
τεκμαίρομαι	συμπεραίνω... (πρβλ. τεκμήρια, τεκμαρτό εισόδημα)
εἴ τι δεῖ... τεκμήρασθαι	πρόταση παρενθετική (υποθετική)

<i>ἀνταλλάξασθαι... ἀντί Θηβαίων</i>	να ανταλλάξουμε ως εχθρούς τους Λακεδαιμονίους στη θέση (αντί) των Θηβαίων
<i>ἀντίπαλος</i>	ανταγωνιστής, ισόπαλος, εχθρός, αντίπαλος
<i>σπουδάζω</i>	επιδιώκω με ζήλο (με προθυμία), με απασχολεί σοβαρά, επιζητώ
<i>ἀλλά</i>	(ενν. σπουδάζομεν ή σκοπούμεθα)
<i>ὅπως... δυνήσονται</i> (πλάγ. ερώτ.)	πώς δε θα μπορέσει (κανείς από τους δύο)
<i>ἄδεια</i> (<α στερ. + δέος = φόβος, ανησυχία)	αφοβία, ασφάλεια
<i>μετά πλείστης ἀδείας εἰμι</i>	έχω την πιο μεγάλη ασφάλεια, είμαι απόλυτα ασφαλής (εξασφαλισμένος)

Ἑρμηνευτικά σχόλια

§§4-5 Ο Δημοσθένης αρχίζει μιλώντας για το *συμφέρον* της Αθήνας, για την προτεραιότητα του οποίου συμφωνούν όλοι. Ύπηρετείται καλύτερα με την παράλληλη εξασθένηση της Θήβας και της Σπάρτης (αρχή της *ισορροπίας δυνάμεων*). Της πρώτης η εξασθένηση επιτυγχάνεται με τον επανοικισμό του Ορχομενού, των Θεσπίων και των Πλαταιών. Της δεύτερης με τη διατήρηση της αυτονομίας της Μεγαλόπολης (των Αρκάδων). Αν αφήσουν τη Σπάρτη να την καταστρέψει και να υποτάξει όλη την Αρκαδία¹, απειλείται η ασφάλεια της Αθήνας. Μόνο με την αποδυνάμωση και των δύο αντιπάλων πόλεων, που δεν θα μπορούν πλέον να αδικούν (δηλ. να απειλούν το συμφέρον της Αθήνας), κατοχυρώνεται η *ασφάλειά* της. Και αυτό είναι τώρα το ζητούμενο, κι όχι αν θ' αλλάξουν αντιπάλους, βάζοντας τους Λακεδαιμονίους στη θέση των Θηβαίων (αποδυναμώνονται οι υποστηρικτές των Λακεδαιμονίων).

§4 *ὡς οὐ συμφέρει* την ιδέα να είναι αδύνατοι πολιτικά και στρατιωτικά οι Λακεδαιμόνιοι και οι Θηβαίοι διατυπώνει ο Δημοσθένης λίγους μήνες αργότερα (352 π.Χ.) και στον λόγο του *Κατ' Αριστοκράτους* §120: «Ἴσθ' ὅτι συμφέρει τῇ πόλει μήτε Θηβαίους μήτε Λακεδαιμονίους ἰσχύειν».

1. Ικανοποιείται η μερίδα των Αθηναίων που αρνείται βοήθεια στη Μεγαλόπολη.

τουτουσί ο ρήτορας χρησιμοποιεί εμφαντικά δεικτική αντωνυμία, παρά το γεγονός ότι δεν παρευρίσκονται αντιπρόσωποι των Θηβαίων στην Εκκλησία του Δήμου. Θέλει να επισημάνει στους συμπολίτες του την επικρεμάμενη απειλή για την πόλη εκ μέρους των Θηβαίων, που βρίσκονται πολύ κοντά τους, «σε απόσταση αναπνοής». Τούτο ασφαλώς θα το εδήλωσε με μια χαρακτηριστική και εκφραστική χειρονομία του.

**Όρχομενοῦ, Θεσπιῶν
καὶ Πλαταιῶν οἰκισθεῖσῶν...** Ο Όρχομενός, οι Θεσπιές και οι Πλαταιές, μέλη της Βοιωτικής Συνομοσπονδίας, που ανασυστήθηκε το 447 π.Χ. (ἦττα των Αθηναίων στην Κορώνεια της Βοιωτίας), αποκτούν την αυτονομία τους. Την επέβαλε η «Ανταλκίδειος ειρήνη» (ή «ειρήνη του βασιλέα») (386 π.Χ.) και την επέβλεπαν φρούραρχοι Σπαρτιάτες, για τους οποίους η ειρήνη αυτή ήταν μεγάλη διπλωματική επιτυχία. Μετά την απελευθέρωσή της από την βραχυχρόνια σπαρτιατική κατοχή (379 π.Χ.) η Θήβα αποφάσισε την ανασύστασή της Βοιωτικής Συνομοσπονδίας (378 π.Χ.), υποσχόμενη στα μέλη της ότι τώρα θα διοικούνταν δημοκρατικά. Οι αντιδράσεις που συνάντησε την οδήγησαν κατά τα επόμενα χρόνια στην καταστροφή των Πλαταιῶν (πάλι), στην κατάληψη του Όρχομενού και στην υποταγή των Θεσπιῶν. Ο επανοικισμός, σε πλαίσια αυτονομίας, των πόλεων αυτών, που προτείνει, όχι χωρίς υστεροβουλία η Σπάρτη (Αρχίδαμος), οδηγούν στην εξασθένηση της Θήβας (συμφέρει την Αθήνα). Σημειώνεται ότι οι Πλαταιές είχαν καταστραφεί από τους Σπαρτιάτες το 427 π.Χ., στη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου, ο δε Όρχομενός ως το 371 π.Χ. ήταν έξω από τα όρια της Βοιωτικής Ομοσπονδίας, από την οποία είχε αποχωρήσει το 395 π.Χ.

§§4-5 Στην πολιτική σημασία έχει η ορθή εκτίμηση της εκάστοτε κατάστασης και η έγκαιρη λήψη τελεσφόρων αποφάσεων.

Με ορθολογική και σαφή σκέψη ο Δημοσθένης δείχνει εδώ τις προϋποθέσεις (εἰ δεῖ... **τεκμηῆρασθαι, οἰκισθεῖσῶν, εἰ ποιήσονται... ἀναιρήσουσι**), για να φτάσουν οι Αθηναίοι στο αποτέλεσμα, με το οποίο εξυπηρετείται το συμφέρον τους (ή απειλείται) (ὥστε **Θηβαίους... γενέσθαι... πάλιν ἰσχυρούς γενέσθαι**). Η σαφήνεια επιτυγχάνεται με την οργάνωση των δευτερευουσών προτάσεων και με τα απαρέμφορα «**εἶναι**» (= παρόν - διάρκεια) και «**γενέσθαι-γενήσεσθαι**» (= οι μελλοντικές εξελίξεις).

Ασκήσεις

- 1) συμφέρει, άντειποι, τεκμήρασθαι, άναιρήσουσι, δυνήσονται: Να γραφούν τα ρ. αυτά στο α' ενικό πρόσωπο του ενεστώτα της οριστικής και δίπλα τους ένα παράγωγο ρηματικό επίθετο σε - τός (-τος) (απλό ή σύνθετο).
- 2) Να καταγράψετε τα επίθετα του κειμένου που σχηματίζουν ανώμαλα παραθετικά σε -ιων, -ιστος. Να γράψετε και τους τρεις βαθμούς των επιθέτων αυτών, του δε συγκριτικού βαθμού την αιτιατική ενικού και πληθυντικού αριθμού στο αρσενικό και ουδέτερο γένος.
- 3) Να εντοπίσετε τις δευτερεύουσες ονοματικές προτάσεις του κειμένου (§§4-5), να σημειώσετε το είδος και την συντακτική λειτουργία της καθεμιάς.
- 4) Να αντιστοιχίσετε τις λέξεις και τις φράσεις των δύο στηλών κατά σημασιολογικά ζεύγη:

α) άσθενείς	1. πολλές φορές
β) πολλάκις	2. θα καταστρέψουν
γ) άναιρήσουσι	3. κανένας από τους δύο
δ) άδεια	4. ανίσχυροι
ε) μηδέτεροι	5. αφοβία
- 5) Να γράψετε τη λέξη-ορισμό, παράγωγο του ρ. **λανθάνω**, δίπλα στο ερμήνευμα
..... η έλλειψη μνήμης, η λησμονιά
..... αυτός που δεν κάνει λάθος
..... αυτός που ξεχνά εύκολα
..... αυτός που εισάγεται σε μια χώρα παράνομα
- 6) Ποιο είναι το συμφέρον της Αθήνας σχετικά με τους Θηβαίους και τους Λακεδαιμονίους και τι επιπτώσεις έχει αυτό για τους Θηβαίους;
- 7) Το συμφέρον της Αθήνας κινδυνεύει από τη Σπάρτη:
  - α) Να σημειώσετε τις λέξεις-φράσεις που δηλώνουν τον κίνδυνο αυτό
  - β) Να δηλώσετε τις προϋποθέσεις που τον στοιχειοθετούν.
- 8) Η Πρόθεση αποτελεί σύντομη έκθεση του θέματος ενός ρητορικού λόγου. Ποιο είναι αυτό το θέμα εδώ και με ποια εκφραστικά μέσα παρουσιάζεται από τον ρήτορα;

3) ΠΙΣΤΙΣ (§§6-31)

α) §§6-10

Σεβασμός του δικαίου αλλά και προστασία του συμφέροντος της Αθήνας

- 6 Ἀλλὰ νῆ Δία ταῦτα μὲν οὕτως δεῖν ἔχειν φήσομεν, δεινὸν δ' εἶ, πρὸς οὓς παρεταττόμεθ' ἐν Μαντινεΐᾳ, τούτους συμμάχους αἰρησόμεθα, εἶτα βοηθήσομεν τούτοις ἐναντί' ἐκείνοις μεθ' ὧν τότε ἐκινδυνεύομεν. κάμοι ταῦτα δοκεῖ, προσδεῖσθαι δ' ἔτι τοῦ 'τὰ δίκαια ποιεῖν ἐθελόντων τῶν ἐτέρων.
- 7 εἰ μὲν τοίνυν ἐθελήσουσιν εἰρήνην ἅπαντες ἄγειν, οὐ βοηθήσομεν τοῖς Μεγαλοπολίταις· οὐδὲν γὰρ δεήσει· ὥστ' οὐδ' ὁτιοῦν ὑπεναντίον ἡμῖν ἔσται πρὸς τοὺς συμπααραταξαμένους, σύμμαχοι δ' ἡμῖν οἱ μὲν ὑπάρχουσιν, ὡς φασιν, οἱ δὲ προσγενήσονται νυνί. καὶ τί ἂν ἄλλο βουλοίμεθα; ἐὰν δ' ἀδικῶσι καὶ πολεμεῖν οἴωνται δεῖν, εἰ μὲν ὑπὲρ τούτου μόνον βουλευτέον, εἰ χρῆ Μεγάλῃν πόλιν ἡμᾶς προέσθαι Λακεδαιμονίοις ἢ μή, δίκαιον μὲν οὐ, συγχωρῶ δ' ἔγωγ' ἔασαι καὶ μηδὲν ἐναντιωθῆναι τοῖς γε τῶν αὐτῶν μετασχοῦσι κινδύνων· εἰ δ' ἅπαντες ἐπίστασθ' ὅτι, ταύτην ἂν ἔλωσιν, ἴασ' ἐπὶ Μεσσήνην, φρασάτω τις ἐμοὶ τῶν νῦν χαλεπῶν τοῖς Μεγαλοπολίταις, τί τόθ' ἡμῖν συμβουλεύσει ποιεῖν. ἀλλ' οὐ-
- 9 δεῖς ἐρεῖ. καὶ μὴν πάντες ἐπίστασθ' ὡς, καὶ παραινούστων τούτων καὶ μή, βοηθητέον, καὶ διὰ τοὺς ὅρκους οὓς ὁμώμοκαμεν Μεσσηνίοις, καὶ διὰ τὸ συμφέρον εἶναι κατοικεῖσθαι ταύτην τὴν πόλιν. σκοπεῖσθε δὴ πρὸς ὑμᾶς αὐτοὺς ποτέραν τὴν ἀρχὴν καλλίονα καὶ φιλανθρωποτέραν ποιήσεσθε τοῦ μὴ ἵπιτρέπειν ἀδικεῖν Λακεδαιμονίοις, τὴν ὑπὲρ Μεγάλῃς
- 10 πόλεως ἢ τὴν ὑπὲρ Μεσσήνης. νῦν μὲν γε βοηθεῖν δόξετ' Ἀρχάσι, καὶ τὴν εἰρήνην σπουδάζειν εἶναι βεβαίαν, ὑπὲρ ἧς ἐκινδυνεύσατε καὶ παρετάξασθε· τότε δ' εὐδηλοὶ πᾶσιν ἔσεσθε οὐ τοῦ δικαίου μᾶλλον εἶνεκα Μεσσηνῆν εἶναι βου-

λόμενοι ἢ τοῦ πρὸς Λακεδαιμονίους φόβου. δεῖ δὲ σκοπεῖν μὲν καὶ πράττειν ἀεὶ τὰ δίκαια, συμπαρατηρεῖν δ' ὅπως ἅμα καὶ συμφέροντ' ἔσται ταῦτα.

Ὠλωσσικὰ σχόλια

§6

<i>νῆ Δία</i>	μα τον Δία (<i>νῆ</i> : ορκωτικό μόριο, για κατά- φραση, ενώ <i>μά</i> (<i>Δία</i>) για ἄρνηση)
<i>φήσομεν</i> (<i>φημί</i>)	θα δεχθούμε, θα πούμε (υποστηρίζουμε)
<i>ταῦτα οὕτως ἔχει</i>	έτσι είναι (έχουν) αυτά
<i>πρὸς οὓς</i> (δηλ. τους Θηβαίους)	εναντίον των οποίων
<i>εἰ... αἴρησόμεθα... βοηθήσομεν</i>	αιτιολ. πρότ. (εξαφτ. από το <i>δεινὸν ἔστι</i>)
<i>αἰροῦμαι</i> (<i>μέσον</i>)	εκλέγω, προτιμῶ, ἐπιλέγω
<i>παρατάτ(σσο)μαι</i>	αντιπαρατάσσομαι, πολεμῶ ἐναντίον, αντι- μετωπίζω
<i>τούτοις</i> (δηλ. τους Μεγαλοπολίτες και έμμεσα τους Θηβαίους)	αυτούς
<i>ἐναντί(α)</i> (ἐπίρρ.)	ἐναντίον
<i>ἐκείνοις</i>	(δηλ. τους Λακεδαιμονίους)
<i>κινδυνεύω μετὰ τινος</i>	πολεμῶ με κάποιον ως σύμμαχο ἐναντίον ἄλλου και μοιράζομαι μαζί του τον κίνδυνον
<i>κάμοι</i> (<i>καὶ ἐμοί: κράση</i>) <i>ταῦτα δοκεῖ</i> (δηλ. μὴ συμμαχεῖν Ἀρκάσι)	κι ἐγώ αὐτὴ τη γνώμη ἔχω
<i>προσδεῖσθαί</i> (εξαφτ. από το <i>εγνοοῦμ.</i> <i>δοκεῖ</i>) <i>τινος</i>	υπάρχει πρόσθετη ἀνάγκη, χρειάζεται ἐπι- πλέον
<i>(δοκεῖ) προσδεῖσθαι δ' ἔτι τοῦ</i> <i>ἐθελόντων τῶν ἐτέρων</i>	(νομίζω) ὅμως ὅτι χρειάζεται ἀκόμη τοῦτο ἀν θέλουν οἱ ἄλλοι (δηλ. οἱ Λακεδαιμόνι- οι) [δηλώνει την προϋπόθεση που πρέπει κατὰ τη γνώμη του ρήτορα να προστεθεῖ (να συντρέχει) για να συμφωνήσει κι αὐτός με ὅσους ἀπορρίπτουν την προτεινόμενη συμμαχία με τους Μεγαλοπολίτες: (το νόη- μα): <i>εἰ ἐθέλουσι Λακεδαιμόνιοι ποιεῖν τὰ δίκαια, κάμοι ταῦτα δοκεῖ, μὴ συμμαχεῖν Ἀρκάσι</i>]

§7	<i>ἄγω εἰρήνην</i>	ζω ειρηνικά, τηρώ την ειρήνη, είμαι διαρκώς σε ειρήνη
	<i>οὐδ' ὅτιοῦν ὑπεναντίον ἡμῖν ἔσται</i>	τίποτε απολύτως εχθρικό δεν θα συμβεί από μας (δεν θα πράξουμε εμείς)
	<i>οἱ συμπαραταξάμενοι</i>	όσοι παρατάχθηκαν μαζί μας (οι συμπολεμιστές μας)
	<i>οἱ μὲν</i>	(δηλ. οι Λακεδαιμόνιοι) <i>οἱ δὲ</i> (δηλ. οι Μεγαλοπολίτες, έμμεσα και οι Θηβαίοι)
	<i>προσγίγνομαι</i>	προστίθεμαι (γίνομαι επιπλέον, εκ των υστέρων)
	<i>νυνί</i> (ζυν + δεικτ. -ί)	τώρα αμέσως
§8	<i>τί ἄν ἄλλο βουλοίμεθα;</i>	τι άλλο θα ευχόμεστε (θα επιθυμούσαμε);
	<i>ἐάν ἀδικῶσι</i>	(δηλ. οι Λακεδαιμόνιοι)
	<i>εἰ μὲν... βουλευτέον (έστιν)</i>	αν βέβαια πρέπει να αποφασίσουμε (<i>βουλευτέον έστιν ἡμῖν</i> = δεῖ βουλευέσθαι ἡμᾶς)
	<i>εἰ χροῖ Μεγάλην πόλιν... ἢ μή</i> (διμελ. πλάγ. ερωτ. πρότ. ολ. αγν.)	επεξήγ. στο: αν πρέπει δηλαδή (να εγκαταλείψουμε) τη Μεγαλόπολη, ή όχι.
	<i>ὑπέρ τούτου μόνον βουλευτέον</i>	
	<i>προέσθαι (προῖεμαι)</i>	βλ. §3
	<i>δίκαιον μὲν οὐ</i> (= οὐκ ἔστιν)	οπωσδήποτε αυτό δεν είναι δίκαιο
	<i>συγχωρῶ + απρμφ.</i>	συμφωνώ, συγκατατίθεμαι, δέχομαι να...
	<i>ἐάσαι</i> (ἐῶ -άω = αφήνω)	ενν. ἡμᾶς (ίσως ὑμᾶς) ποιεῖν αὐτούς τοῦτο (δηλ. πολεμεῖν τοῖς Μεγαλοπολίταις)
	<i>μηδέν</i>	(= μηδόλως) καθόλου
	<i>ὁ αὐτός</i>	(ταυτότητα) ο ίδιος
	<i>ἐπίσταμαι</i>	γνωρίζω καλά (πρβλ. ἐπιστήμη, ἐπιστήμων)
	<i>εἰ δ' (ἅπαντες)</i>	(έντονη αντίθεση με τα προηγούμενα) όμως, αν (όλοι σας γενικά)
	<i>αἴρῶ (-έω)</i>	(για έμφυχα) συλλαμβάνω, (για άψυχα) κυριεύω
	<i>ἴασιν</i> (εἶμι = θα πάω)	θα βαδίσουν οπωσδήποτε (ο ενεστώτας δηλώνει κάτι που θα γίνει οπωσδήποτε στο μέλλον)
	<i>χαλεπός</i>	δύσκολος, αυστηρός, σκληρός, εχθρικός (τῶν χαλεπῶν = γεν. διαίρ.)
	<i>τόθ'</i>	(= τότε)

	<i>οὐδείς ἐρεῖ</i> (βουλευτικός μέλλοντας)	κανείς δεν θα θέλει (θα έχει διάθεση) να μιλήσει, ν' απαντήσει (= όλοι θ' αποφεύγουν να πάρουν το λόγο)
§9	<i>παραινῶ</i> (-έω) (<παρά + αἰνῶ = μιλά, συνήθως επαινετικά)	συμβουλεύω, προτρέπω, παρορμῶ (<i>παραινούντων</i> = υποθ. μτχ.) <i>τούτων</i> (ενν. τῶν Μεσσηνίων - ή κατ' άλλους: τῶν νῦν χαλεπῶν τοῖς Μεγαλοπολίταις)
	<i>ὡς... βοηθητέον</i> (ἔστιν ἡμῖν) = ὡς δεῖ βοηθεῖν ἡμᾶς (Μεσσηνίοις)	ὅτι πρέπει να βοηθήσουμε (τους Μεσσηνίους).
	<i>ὄμνουμι</i> (και ὄμνῶ)	ορκίζομαι πρβλ. συνωμότης, συνωμοσία, ἀνώμοτος (αυτός που δεν ορκίστηκε), ἀνωμοτί (επίρρ. = χωρίς ὄρκο)
	<i>διὰ τοὺς ὄρκους, διὰ τὸ συμφέρον σκοποῦμαι πρὸς ἑμαυτὸν</i>	(εμπρόθ. προσδ. της αιτίας) σκέπτομαι προσωπικά (μόνος μου, μέσα μου), αναρωτιέμαι. Το <i>σκοποῦμαι</i> αφορά εξέταση λεπτομερειῶν - ενώ τα ρ. <i>θεῶμαι-θεωρῶ</i> δηλώνουν γενική, καθολική εξέταση. Επίσης: <i>θεῶμαι</i> (= βλέπω με θαυμασμό και κατανοῶ, πρβλ. θεά, θεατής), <i>θεωρῶ</i> (= «θωρῶ», βλέπω, παρακολουθῶ με τα μάτια, παρατηρῶ, σκέπτομαι νοερά, πρβλ. θεωρός, θεωρία)
	<i>ποτέραν τὴν ἀρχὴν... ἢ τὴν ὑπὲρ Μεσσηνίας</i>	(το νόημα): Η εντιμότητα και η γενναιοφροσύνη σὰς επιβάλλουν κάποτε να κάνετε την αρχή. Να εμποδίσετε δηλ. τις αδικίες των Λακεδαιμονίων. Πότε πρέπει να γίνει αυτό: τώρα (που απειλείται η Μεγαλόπολη) ή αργότερα (που θα κινδυνεύσει η Μεσσήνη); Η πρότ. διμελ. πλαγ. ερωτ. ολ. αγν.
	<i>ποιοῦμαι τὴν ἀρχὴν</i>	αρχίζω, ξεκινῶ
	<i>ἐπιτρέπω τινί + ἀπρμφ.</i>	παραχωρῶ σε κάποιον το δικαίωμα (τη δυνατότητα) να..., επιτρέπω (ἴπιτρέπειν: αφαίρεση)
§10	<i>δοκῶ</i>	(ως προσωπικό) φαίνομαι, νομίζομαι, θεωρούμαι, δίνω την εντύπωση
	<i>νῦν μὲν... τότε δὲ</i>	(ενν. ποιούμενοι τὴν ἀρχὴν)
	<i>σπουδάζω</i>	ενδιαφέρομαι ζωηρά, φροντίζω με ζήλο
	<i>βέβαιος</i>	σταθερός, ασφαλής

πρέπει να συμφωνούν σ' αυτό (**φήσομεν**), όπως και στο ότι είναι άδικο να συμμαχήσουν οι Αθηναίοι με τους αντιπάλους τους στη Μαντίνεια, εναντιωνόμενοι τώρα στους τότε συμπολεμιστές τους. Υπό έναν όρο όμως, προσθέτει ο Δημοσθένης: «Να είναι και οι άλλοι (δηλ. οι Λακεδαιμόνιοι) διατεθειμένοι να πράξουν το δίκαιο». Διαφορετικά πιστεύει πως η πρότασή του δεν θα αποδείξει ότι οι Αθηναίοι είναι ασυνεπείς απέναντι στους Λακεδαιμόνιους. Γιατί αυτοί άρχισαν πρώτοι τις αδικίες, παραβιάζοντας το γράμμα και το πνεύμα των ένορκων συνθηκών (371 π.Χ., ένα μήνα πριν από τη μάχη στα Λεύκτρα) που είχαν υπογράψει η Σπάρτη, η Αθήνα και οι σύμμαχοί τους. Στόχος τους ήταν η διαφύλαξη της αυτονομίας των πόλεων-κρατών.

**πρός οὓς παρεταττό-
μεθ' ἐν Μαντινείᾳ** Στη Μαντίνεια, πόλη της Αρκαδίας, στην ομώνυμη μάχη (362 π.Χ.) οι Αθηναίοι έλαβαν μέρος στο πλευρό των Λακεδαιμονίων εναντίον των Θηβαίων (με αρχηγό τον Επαμεινώνδα), των Αρκάδων, των Αργείων και άλλων συμμάχων τους από την Στερεά και την κεντρική Ελλάδα.

§7 σύμμαχοι δ' ἡμῖν... Ο Δημοσθένης θέλει ν' αποδείξει ότι η πρότασή του (που αφορά την εξωτερική πολιτική της Αθήνας), με τις προϋποθέσεις και τους όρους που θέτει, έχει ένα σημαντικό πλεονέκτημα απέναντι σ' αυτές που προηγήθηκαν: διατηρείται η συμμαχία τους με τους Λακεδαιμόνιους (**οἱ μὲν ὑπάρχουσιν**) και παράλληλα προσεταιρίζονται τους Μεγαλοπολίτες (Αρκάδες-, **οἱ δὲ προσγενήσονται νυνί**).

§8 ὥστε... ἡμῖν ἔσται Είναι το ηθικό συμπέρασμα (αν ισχύσει το περιεχόμενο του αμέσως προηγούμενου υποθετικού λόγου), που φαίνεται να ικανοποιεί το Δημοσθένη, γιατί δεν θα χρειαστεί να γίνουν ανακόλουθοι οι Αθηναίοι πολεμώντας εναντίον των συμμάχων τους Λακεδαιμονίων, των συμπολεμιστών τους στη Μαντίνεια.

ἐὰν δ' ἀδικῶσι... Ο Δημοσθένης είναι διατεθειμένος να δώσει τη συγκατάθεσή του (**συγχωρῶ...**) στο να μην εμποδίσουν οι Αθηναίοι τους Λακεδαιμόνιους στον πόλεμο που θα κάμουν εναντίον των Μεγαλοπολιτών (**μηδὲν ἐναντιωθῆναι... κινδύνων**), αν και θεωρεί άδικο αυτόν τον πόλεμο. Με μία προϋπόθεση όμως: ότι τώρα καλούνται να πάρουν απόφαση στην Εκκλησία του Δήμου μόνο γι' αυτό το ζήτημα. Γιατί ο ίδιος πιστεύει πως οι αδικίες των Λακεδαιμονίων θα έχουν και συνέχεια.

ἴασ' ἐπὶ Μεσσηνήνῃ Στόχος ανομολόγητος των Λακεδαιμονίων είναι η ανάκτηση της παλαιάς τους δύναμης και η εκ νέου απόλυτη κυριαρχία τους στην Πελοπόννησο. Εκμεταλλεύονται λοιπόν τώρα τον πόλεμο

Θηβαίων-Φωκέων και την αδυναμία των πρώτων να εξασφαλίσουν τους συμμάχους τους στην Πελοπόννησο (Αρκάδες-Μεσσήνη). Απειλούν στρατιωτικά τώρα τη Μεγαλόπολη. Αν την κυριεύσουν, ακολουθεί η σειρά της Μεσσήνης, από τη διεκδίκηση της οποίας ποτέ δεν παραιτήθηκαν και για τον λόγο αυτό δεν υπέγραψαν την «κοινή ειρήνη» του 362 π.Χ., αμέσως μετά τη μάχη της Μαντινείας.

τῶν νῦν χαλεπῶν... Είναι η πλευρά εκείνη των Αθηναίων που αρνείται κάθε βοήθεια στους απειλούμενους από τη Σπάρτη Αρκάδες.

§9 *καὶ παραινοῦντων τούτων...* Εννοεί κυρίως τους πολιτικούς αντιπάλους του ο ρήτορας (πρβλ. «*τῶν νῦν χαλεπῶν...*»).

διὰ τοὺς ὅρκους Στα πλαίσια της «κοινής ειρήνης» (362 π.Χ.) φαίνεται ότι οι Αθηναίοι και οι σύμμαχοί τους δεσμεύτηκαν με ὄρκο να διαφυλάξουν την ανεξαρτησία της Μεσσηνίας.

σκοπεῖσθε δὴ... ὑπὲρ Μεσσήνης Καλούνται οι Αθηναίοι να εξετάσουν με προσοχή πότε πρέπει να κάμουν το πρώτο βήμα για ν' αντιδράσουν στην επεκτατική πολιτική της Σπάρτης. Βοηθώντας τώρα τους Αρκάδες θα φανούν πως ενδιαφέρονται για την εδραίωση της ειρήνης, αφού θα εμποδίζουν τις αδικίες των Λακεδαιμονίων. Ενώ αργότερα, στην περίπτωση της Μεσσηνίας, θα δείξουν ότι κίνητρό τους είναι ο φόβος κι όχι το δίκαιο. Δίκαιο και συμφέρον όμως πηγαίνουν μαζί, δεν πρέπει να περνάει απαρατήρητο αυτό από τους Αθηναίους.

§§6-10. *(Η επιχειρηματολογία του Δημοσθένη)* Το *συμφέρον* της Αθήνας υπηρετείται με την ισοροπία των δυνάμεων Σπάρτης-Θήβας. Επομένως η στάση μας απέναντι στη Σπάρτη πρέπει να προσδιοριστεί με βάση (θα λέγαμε σήμερα) τις αρχές του διεθνούς δικαίου: Πάνω από τις τυπικές συνθήκες και συμμαχίες μεταξύ δύο χωρών (πολλές φορές συγκυριακού χαρακτήρα) τοποθετούνται οι ηθικοί - λογικοί δεσμοί μεταξύ των πόλεων και οι διακρατικές συμφωνίες. Αν δώσουμε θετική απάντηση στο αίτημα των Αρκάδων και τους εξασφαλίσουμε τη συνέχιση της αυτονομίας τους (από τη Σπάρτη), θα σφυρηλατηθούν μεταξύ μας φιλικόι δεσμοί που μπορούν να υπερκεράσουν την τυπική συμμαχία τους με τους Θηβαίους¹. Γιατί τώρα αυτοί αδυνατούν να τους προστατεύσουν, την ώρα που δέχονται άδικη και απρόκλητη επίθεση². Τους σώζει απ' αυτήν η γενναιόδωρη διάθεσή μας να προστατεύουμε τους αδύνατους που αδικούνται

1. «Τη φιλία μεταξύ των λαών δεν γεννά το γράμμα μιας συνθήκης, αλλά η συνισταμένη των συμφερόντων» (W. Jaeger) βλ. και §27.

2. Κι έχουν το δικαίωμα της νόμιμης άμυνας.

(βλ. και τον Επίλογο). Άρα ένα πάγιο σύστημα συμμαχιών δεν είναι πάντα επωφελές. Γνωρίζουν άλλωστε οι ακροατές του ρήτορα πως η ίδια αρχή της ισοροπίας των δυνάμεων τους οδήγησε στο παρελθόν σε συμμαχία με τη Σπάρτη, απομακρύνοντάς τους από τους μέχρι τότε συμμάχους τους Θηβαίους, που είχαν αυξήσει επικίνδυνα τη δύναμή τους στην Ελλάδα.

§§6-10. Ο πολιτικός στοχασμός του Δημοσθένη έχει σαφήνεια, διαύγεια, λογική συνέπεια και διακρίνεται για τον ρεαλισμό του. Αυτό φαίνεται:

α) από την κρυστάλλινη τοποθέτησή του απέναντι στους πολιτικούς του αντιπάλους (*δεινὸν δ' εἶ... αἶρησόμεθα... κάμοι ταῦτα δοκεῖ... προσδεῖσθαι... τῶν ἐτέρων* (προϋπόθεση για τον Δημοσθένη).

β) από το σύστημα των δευτερευουσών προτάσεων, ιδιαίτερα των υποθετικών, που παρουσιάζουν όλα τα πιθανά σενάρια των πολιτικών ενεργειών απ' όλες τις εμπλεκόμενες πλευρές (*εἰ... αἶρησόμεθα..., εἰ μὲν... ἐθελήσουσιν... οὐ βοηθήσομεν..., ὥστ' οὐδ' ὄτιοῦν ὑπεναντίον..., ἐὰν δ' ἀδικῶσι..., εἰ μὲν ὑπὲρ τούτου μόνον βουλευτέον..., ...*),

γ) από τον αντίκτυπο (για το γόητρο της Αθήνας) που θα έχει στους άλλους Έλληνες αυτή ή εκείνη η απόφαση των Αθηναίων (*νῦν... δόξετε... καὶ τὴν εἰρήνην σπουδάζειν..., τότε δ' εὔδηλοι πᾶσιν ἔσεσθε οὐ τοῦ δικαίου..., ἢ τοῦ... φόβου...*) και τα κριτήρια που θα την υπαγορεύσουν. Και ενδιαφέρει σφόδρα τον Δημοσθένη αυτός ο αντίκτυπος, γιατί μεγάλη επιθυμία του είναι ν' ανακτήσει η πατρίδα του την παλαιά, ξεχωριστή θέση της στο πολιτικό σκηνικό της Ελλάδας.

Ασκήσεις

- 1) Να καταγράψετε τα ρήματα της §6 που έχουν υποκείμενο τους Αθηναίους. Να τα γράψετε στον ενεστώτα και αόριστο (α΄ ή β΄) της οριστικής της ίδιας φωνής στο α΄ και β΄ πρόσωπο του πληθυντικού αριθμού.
- 2) **Σκοπεΐσθε δή... Μεσσήνης:** Να τροποποιήσετε το κείμενο θεωρώντας ότι τα λόγια αυτά απευθύνονται από άλλο πρόσωπο στον ίδιο το Δημοσθένη (§9).
- 3) **Νῦν μὲν γε βοηθεῖν... φόβου:** Να τροποποιήσετε το κείμενο θεωρώντας ότι μιλούν οι Αθηναίοι (§10).
- 4) Να καταγραφούν οι εμπρόθετοι επιρρηματικοί προσδιορισμοί των §§6 και 9 σε ομάδες ανάλογα με το είδος της επιρρηματικής σχέσης που δηλώνουν, π.χ. του **τόπου**: παρεταττόμεθ' ἐν Μαντινείᾳ.
- 5) **οὓς (= ὄρκους) ὁμωμόκαμεν** (§9): α) Να το σχολιάσετε συντακτικά και να εντοπίσετε ίδια φαινόμενα στον λόγο (π.χ. §14). β) Να εξηγήσετε γραμματικά τον τρόπο σχηματισμού του ρημ. τύπου (= **ὁμωμόκαμεν**). Ποια άλλα ρήματα γνωρίζετε, που σχηματίζονται στους συντελικούς χρόνους με τον ίδιο τρόπο;
- 6) Με ποιο ρήμα της §9 έχουν ετυμολογική συγγένεια οι επόμενες λέξεις της αρχαίας ή της ν.ε.: **ἀνώμοτος** (= αυτός που δεν ορκίστηκε), **ἀπώμοτος** (= που αρνείται κάτι με ὄρκο), **ἐξωμοσία** (= ἔνορκη διαβεβαίωση για ἀγνοία...), **συνωμοσία**, **συνωμότης**, **ἐξωμότης** (= που έχει απαρνηθεί την πίστη του).
- 7) Με ποιες λέξεις (απλές ή σύνθετες) των §§9-10 έχουν ετυμολογική συγγένεια οι ακόλουθες λέξεις της ν.ε.: σκέψη, τρόπαιο, ενοίκιο, επιτροπή, άτακτος, σπουδαστής, πράκτορας, απραξία, ουσία.
- 8) Οι Αθηναίοι πολιτικοί, που είναι αντίθετοι στο αίτημα των Αρκάδων για βοήθεια, προβάλλουν για τη στήριξη της γνώμης τους ένα δίλημμα: α) Ποιο είναι αυτό; β) Ποιον ὄρο θέτει ο Δημοσθένης για να συμφωνήσει απόλυτα μαζί τους; γ) Ποια πρακτικά αποτελέσματα θα έχει η ικανοποίηση αυτού του ὄρου; Να σημειώσετε λέξεις-φράσεις του κειμένου (§§6-7) που έχουν σχέση με τα προηγούμενα ερωτήματα.
- 9) Αν δεν ικανοποιηθεί ο προηγούμενος ὄρος (ερώτ. 8β) ποιες συμπληρωματικές σκέψεις του παρουσιάζει ο Δημοσθένης στους συμπολίτες του για τον προβληματισμό τους, πριν αποφασίσουν τώρα σχετικά με τους Αρκάδες;
- 10) Για ποιους λόγους, πιστεύει ο Δημοσθένης, πρέπει οι Αθηναίοι να δώσουν τώρα βοήθεια στους Αρκάδες, αντί να γίνει το ίδιο αργότερα για τη Μεσσήνη; Σχετίζονται αυτά με την Αθήνα και το γόητρό της;

Η ανάκτηση του Ωρωπού από τους Αθηναίους

- 11 Ἔστι τοίνυν τοιοῦτός τις λόγος παρὰ τῶν ἀντιλεγόντων, ὡς κομίσασθαι τὸν Ὀρωπὸν ἡμᾶς ἐγχειρεῖν δεῖ, εἰ δὲ τοὺς βοηθήσαντας ἂν ἡμῖν νῦν ἐπ' αὐτὸν ἐχθροὺς κτησόμεθα, οὐχ ἔξομεν συμμάχους. ἐγὼ δὲ τὸ μὲν κομίσασθαι Ὀρωπὸν πειρᾶσθαι δεῖν φημι καὶ αὐτός· τὸ δ' ἐχθροὺς ἡμῖν Λακεδαιμονίους ἔσεσθαι νῦν, ἐὰν ποιώμεθα συμμάχους Ἀρκάδων τοὺς βουλομένους ἡμῖν εἶναι φίλους, μόνοις οὐδ' εἰπεῖν ἐξεῖναι νομίζω τοῖς πείσασιν ὑμᾶς, ὅτ' ἐκινδύνευον Λακεδαιμόνιοι, βοηθεῖν. οὐ γὰρ ταῦτα λέγοντες ἔπεισαν ὑμᾶς, πάντων Πελοποννησίων ἐλθόντων ὡς ὑμᾶς καὶ μεθ' ὑμῶν ἀξιούντων ἐπὶ τοὺς Λακεδαιμονίους ἰέναι, τοὺς μὲν μὴ προσδέξασθαι (καὶ διὰ τοῦθ', ὅπερ ἦν ὑπόλοιπον αὐτοῖς, ἐπὶ Θηβαίους ἦλθον), ὑπὲρ δὲ τῆς Λακεδαιμονίων σωτηρίας καὶ χρημάτων εἰσφέρειν καὶ τοῖς σώμασι κινδυνεύειν· οὐδ' ἂν ὑμεῖς ἠθελήσατε δήπου σώζειν αὐτούς, εἰ τοῦτο προὔλεγον ὑμῖν, ὅτι σωθέντες, ἐὰν μὴ ποιεῖν ὅ τι βούλονται πάλιν αὐτούς ἑάτε
- 12 καὶ ἀδικεῖν, οὐδεμίαν ὑμῖν χάριν ἔξουσι τῆς σωτηρίας. καὶ μὴν εἰ σφόδρ' ἐναντίον ἐστὶ τοῖς Λακεδαιμονίων ἐπιχειρήμασιν τὸ τοὺς Ἀρκάδας ἡμᾶς συμμάχους ποιήσασθαι, προσήκει δήπου πλείω χάριν αὐτοὺς ἔχειν ὣν ἐσώθησαν ὑφ' ἡμῶν εἰς τοὺς ἐσχάτους ἐλθόντες κινδύνους ἢ ὣν ἀδικεῖν κωλύονται νῦν ὀργίζεσθαι. ὥστε πῶς οὐ βοηθήσουσιν ἡμῖν ἐπ' Ὀρωπὸν, ἢ κάκιστοι πάντων ἀνθρώπων δόξουσιν εἶναι; μὰ τοὺς θεοὺς ἔγωγ' οὐχ ὀρώ.
- 13

(δηλ. τους Αθηναίους), (ενν. βοηθεῖν Λακε- ηθείτε τους Λακεδαιμονίους) χρησιμοποιοῦ-
 δαιμονίους), ταῦτα λέγοντες (τροπ. μτχ.) ντας αυτά τα επιχειρήματα
 ἐλθόντων - ἀξιούντων (γεν. απόλ. χρον. ὅτε ἦλθον - ὅτε ἤξιουν
 μτχ.)

ὡς ὑμᾶς σ' εσάς (ὡς: καταχρηστική πρόθεση + αιτι-
 ατ. προσώπου από ρ. κίνησης)

ἰέναι (εἶμι) (ενν. Ὑ: Πελοποννησίους) να προχωρήσουν (βαδίσουν, επιτεθούν)

μὴ προσδέξασθαι, εἰσφέρειν, κινδυνεύειν τελ. απρμφ. επεξήγ. στο **ταῦτα**

ἀξιῶ (-όω) (<ἄξιος) θεωρώ ἀξιο, απαιτώ, αξιώνω

προσδέχομαι τινα δέχομαι κάποιον (ως σύμμαχο)

ἐπὶ Θηβαίους προς τους Θηβαίους (κατεύθυνση)

ὑπόλοιπόν ἐστί τι υπολείπεται (απομένει) σε κάποιον

κινδυνεύω τῷ σώματι ριφοκινδυνεύω, βάζω σε κίνδυνο τη ζωή
 μου

δήπου βέβαια, αναμφίβολα

ὅτι σωθέντες... ειδ. πρότ., επεξήγ. στο τοῦτο = ὅτι δηλ.,

ἔξουσι... αν σωθούν... δεν θα σας ευγνωμονούν...

χάριν ἔχω τινὶ τῆς σωτηρίας ευγνωμονώ κάποιον για τη σωτηρία (μου)

§13

τὰ ἐπιχειρήματα τα σχέδια, οι ενέργειες, οι βλέψεις

ποιουῦμαι τινα (αντικ.) **τι** (κατηγορ.) κάνω, καθιστώ κάποιον κάτι

σφόδρα ἐναντίον τελείως αντίθετο, εκ διαμέτρου αντίθετο

προσῆκει αρμόζει, πρέπει

ῶν τούτων (γεν. της αιτίας) ἅ (σύστ. αντικ.)

ῶν ἐσώθησαν ὑφ' ὑμῶν για ὅσα εκάματε (επράξατε) για τη σωτη-
 ρία τους

ῶν ἀδικεῖν κωλύονται για ὅσες αδικίες εμποδίζονται να κάμουν
 (ῶν = τούτων: γεν. της αιτίας, από το ὀρ-
 γίζεσθαι, ἅ = σύστ. αντικ. στο ἀδικεῖν (= ἅς ἀδικίας)

ἐπ' Ὠρωπόν για την ανάκτηση του Ωρωπού

ἢ (εἰ) δόξουσιν εἶναι παρά αν θα φανούν πως είναι

κάριστοι οι πιο ἀχάριστοι

κατέλαβαν οι Θηβαίοι και οι Αθηναίοι αναγκάστηκαν ν' αναστείλουν τις διεκδικήσεις τους επί του Ωρωπού για αργότερα, (βλ. Επίμετρο, Ξενοφ. Ἑλλην. 7, 4, 1). Αυτές τις διεκδικήσεις αναβιώνει η δελεαστική πρόταση του Αρχίδαμου η οποία, μέσα στη γενικότητα της διατύπωσής της, υποκρύπτει ιδιοτελείς ανάλογες διεκδικήσεις της Σπάρτης στο μέλλον. Θα τις επιστημάνει με διορατικότητα ο Δημοσθένης στη συνέχεια του λόγου του (§16 κ.εξ.). Τελικά ο Ωρωπός επανήλθε στην κατοχή της Αθήνας μετά τη μάχη της Χαιρωνείας (338 π.Χ.).

τοὺς βοηθήσαντας ἂν
ἡμῖν ἐπ' αὐτόν

«Οι Λακεδαιμόνιοι μπορούν να μας βοηθήσουν για την ανάκτηση του Ωρωπού. Αν όμως συμμαχήσουμε τώρα με τους Αρκάδες, αυτοί θα γίνουν εχθροί μας». Τονίζει ο Δημοσθένης τους ισχυρισμούς των αντιπάλων του για να τους αντικρούσει στη συνέχεια, αποκαλύπτοντας με λογική σκέψη, σαφή και ρεαλιστική, τόσο την ανακολουθία των συμβουλών τους προς τον αθηναϊκό δήμο όσο και την αγνωμοσύνη των Λακεδαιμονίων.

§12

ἐλθόντων (πάντων
Πελοποννησίων)

Δυο χρόνια μετά τη μάχη των Λεύκτρων (371 π.Χ.) οι Λακεδαιμόνιοι εισέβαλαν στην Αρκαδία και κατέλαβαν τον Ορχομενό. Σε μάχη που ακολούθησε οι Αρκάδες νίκησαν τους Λακεδαιμόνιους. Φοβούμενοι όμως την ισχύ της Σπάρτης, σε συνεννόηση με τους Αργείους και τους Ηλείους, έστειλαν κοινή αντιπροσωπεία στην Αθήνα για βοήθεια (το **πάντων** του Δημοσθένη εδώ είναι ρητορική υπερβολή). Οι Αθηναίοι πείσθηκαν από τις εισηγήσεις των πολιτικών αντιπάλων του Δημοσθένη και δεν δέχτηκαν τους Πελοποννησίους, οι οποίοι στράφηκαν στη Θήβα και έλαβαν βοήθεια. Τότε οι Λακεδαιμόνιοι, θορυβημένοι από την παρουσία θηβαϊκού στρατού στην Πελοπόννησο, ζήτησαν και έλαβαν μεγάλη στρατιωτική βοήθεια από την Αθήνα (12.000 άνδρες υπό τον Ιφικράτη).

§13 ὧν ἐσώθησαν... ἢ
ὧν ἀδικεῖν...

Επισημαίνεται το χιαστό σχήμα στη σειρά παράθεσης των νοημάτων που συνάπτονται με το **προσῆκει**:

προσῆκει πλείω χάριν ἔχειν — ὧν ἐσώθησαν ὑφ' ἡμῶν
ἢ ὧν ἀδικεῖν κωλύονται — (προσῆκει) ὀργίζεσθαι

Ασκήσεις

- 1) Να καταγραφούν οι εμπρόθετοι επιρρηματικοί προσδιορισμοί της §12 κατά ομάδες επιρρηματικής σχέσης που δηλώνουν.
- 2) Να καταγράψετε τις επιθετικές μετοχές της § 11 και να τις αναλύσετε σε δευτερεύουσα πρόταση.
- 3) Με ποιες λέξεις (απλές ή σύνθετες) της § 11 έχουν ετυμολογική συγγένεια οι ακόλουθες λέξεις της ν.ε.: αντίρρηση, κόμιστρα, εγχείρηση, σχήμα, πειρατής, απόφαση, προφήτης, ρήτορας, εξουσία, νόμος, πεποίθηση.
- 4) Με ποιο ρήμα της §13 έχουν ετυμολογική συγγένεια οι ακόλουθες λέξεις της ν.ε.: όψη, είδος, ιδέα, ύποπτος, υποψία. Να σχηματίσετε φράσεις της ν.ε. με τις λέξεις αυτές.
- 5) *εί κτησόμεθα... οὐχ ἔξομεν* (§ 11): Να μετασχηματισθεί ο υποθετικός λόγος στα υπόλοιπα είδη.
- 6) Οι πολιτικοί αντίπαλοι του Δημοσθένη θεωρούν αναγκαία την ανάκτηση του Ωρωπού, αλλά δυνατή μόνο με κάποιες προϋποθέσεις. Ποιες είναι αυτές και με ποια συλλογιστική τις θεμελιώνουν;
- 7) Διαπιστώνει ο Δημοσθένης κάποια αντίφαση ανάμεσα στη σημερινή στάση των αντιπάλων του προς τους Αρκάδες και στην παλαιότερη των ίδιων προς τους κινδυνεύοντες τότε Λακεδαιμόνιους. Να την προσδιορίσετε και να τη συσχετίσετε: α) με τα μακροπρόθεσμα συμφέροντα της Αθήνας, β) με το ενδεχόμενο που διατυπώνει ο Δημοσθένης για διαφορετική απόφαση της Εκκλησίας του Δήμου στο παλαιότερο αίτημα των Λακεδαιμονίων για βοήθεια.
- 8) Ποια στάση των Λακεδαιμονίων θεωρεί ορθότερη ο Δημοσθένης σχετικά με το ζήτημα του Ωρωπού; και
α) πώς τεκμηριώνει την άποψή του;
β) Τι συνεπάγεται για τους Λακεδαιμόνιους παρέκκλιση από τη στάση αυτή;

- 14 Θαυμάζω τοίνυν καὶ τῶν λεγόντων τοῦτον τὸν λόγον, ὡς εἰ συμμάχους ποιησόμεθ' Ἀρκάδας καὶ ταῦτα πράξομεν, μεταβάλλεσθαι δόξει καὶ οὐδὲν ἔχειν πιστὸν ἢ πόλις. ἐμοὶ μὲν γὰρ δοκεῖ τούναντίον, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι. διὰ τί; ὅτι τῶν πάντων οὐδέν' ἂν ἀντειπεῖν οἴομαι ὡς οὐ καὶ Λακεδαιμονίους καὶ πρότερον Θηβαίους καὶ τὸ τελευταῖον Εὐβοέας ἔσωσεν ἢ πόλις, καὶ μετὰ ταῦτα συμμάχους ἐποιήσατο, ἔν
- 15 τι καὶ ταῦτ' αἰεὶ βουλομένη πράττειν. ἔστι δὲ τοῦτο τί; τοὺς ἀδικουμένους σώζειν. εἰ τοίνυν ταῦθ' οὕτως ἔχει, οὐκέτ' ἂν ἡμεῖς εἴημεν οἱ μεταβαλλόμενοι, ἀλλ' οἱ μὴ θέλοντες τοῖς δικαίους ἐμμένειν, καὶ φανήσεται τὰ πράγματ' αἰεὶ διὰ τοὺς πλεονεκτεῖν βουλομένους μεταβαλλόμενα, οὐχ ἢ πόλις ἡμῶν.

Θυλωσσικά σχόλια

§14

θαυμάζω απορώ, παραξενεύομαι, εκπλήσσομαι

λόγος ισχυρισμός, γνώμη, επιχείρημα

δόξει (προσωπικό, Ὦ ἢ πόλις), θα φανεί (ἢ πόλη)

καὶ ταῦτα πράξομεν καὶ θα εφαρμόσουμε αὐτὴ τὴν πολιτική (ενν. ἅ ἐγὼ κελεύω = ὅσα προτείνω, αὐτὰ που θέλω νὰ γίνου)

μεταβάλλομαι ἀλλάζω (πολιτική, πολιτικό προσανατολισμό)

οὐδέν ἔχειν πιστόν ὅτι δεν εμπνέει καμιά εμπιστοσύνη, ὅτι εἶναι τελείως ἀναξιόπιστη

γὰρ (αιτιολογεῖ τὸ **θαυμάζω** τῆς προηγούμενης περιόδου)

τῶν πάντων (ενν. ἀνθρώπων: γεν. διαίρ.): ἀπὸ τὸ σύνολο (τῶν ἀνθρώπων)
ἐπιθ. προσδ.

- §14 *Λακεδαιμονίους* (ἔσωσεν ἢ πόλις) Πρέπει να αναφέρεται ο Δημοσθένης στην περίπτωση του Ιφικράτη (βλ. το σχόλιο §12: *ἐλθόντων πάντων Πελοποννησίων*), κυρίως όμως στη βοήθεια των Αθηναίων κατά τη μάχη της Μαντινείας (362 π.Χ.).
- πρότερον Θηβαίους* Εννοεί τη βοήθεια των Αθηναίων (379 π.Χ.) για την απελευθέρωση της Θήβας από τους Σπαρτιάτες, που είχαν καταλάβει την Καδμεία, την ακρόπολη των Θηβών το 382 π.Χ. (βλ. Εισαγωγή, «Το Ιστορικό πλαίσιο του λόγου»)
- Εύβοέας* Το 358 π.Χ. οι Αθηναίοι έστειλαν στην Εύβοια στρατιωτική δύναμη με διοικητή τον στρατηγό Τιμόθεο, γιο του Κόνωνα, ο οποίος ανάγκασε τους Θηβαίους να εκκενώσουν το νησί, το οποίο εντάσσεται στη Δεύτερη Αθηναϊκή συμμαχία. Στο ίδιο γεγονός αναφέρεται ο Δημοσθένης στους λόγους του *Περὶ τῶν ἐν Χερρονήσῳ* §74 «ἴστε γὰρ δήπου τοῦθ' ὅτι Τιμόθεός ποτ' ἐκεῖνος ἐν ὑμῖν ἐδημηγόρησεν ὡς δεῖ βοηθεῖν καὶ τοὺς Εὐβοέας σῶζειν, ὅτε Θηβαῖοι κατεδουλοῦντ' αὐτούς» και στον *Κατ' Ἀνδροτίωνος* §14 «ἴσθ' ὅτι πρῶην Εὐβοεῦσιν ἡμερῶν τριῶν ἐβοηθήσατε καὶ Θηβαίους ὑποσπόνδους (= προστατευόμενους ἀπὸ συμφωνία) ἀπεπέμψατε».
- §15 *τοὺς ἀδικουμένους* (σῶζειν) Ο Δημοσθένης αναφέρεται συχνά σ' αυτήν την ιδέα παρουσιάζοντάς την ως ένα χαρακτηριστικό της αθηναϊκής πολιτικής. Αλλού τη συνδέει ρητά με το συμφέρον και την εδαφική ακεραιότητα της πόλης.
- §§14-15 Με λόγο σύντομο, περιεκτικό, σαφή και με λογική ακολουθία διαρθρωμένο, ο Δημοσθένης θεμελιώνει την άποψή του ότι η αθηναϊκή εξωτερική πολιτική είναι σταθερή και εμπνέεται από την ιδέα της σωτηρίας όσων αδικούνται. Κυρίαρχο ρόλο σ' αυτό έχουν κυρίως οι ρηματικοί τύποι (στην παρεμφατική, απαρεμφατική και μετοχική τους μορφή) με άξονα τα: *μεταβάλλεσθαι* δόξει, (οὐκέτ'... ἡμεῖς) *οἱ μεταβαλλόμενοι*, ἀλλ' (εἶεν ἂν *οἱ μεταβαλλόμενοι*), (φανήσεται τὰ πράγματα) *μεταβαλλόμενα*, *ἔσωσεν* (ἢ πόλις), (τοὺς ἀδικουμένους) *σῶζειν* (ἢ πόλις), ... καί... *συμμάχους ἐποίησατο* (ἢ πόλις). Δηλ. η Αθήνα δεν αλλάζει εξωτερική πολιτική, αλλά μένει σταθερή σ' αυτήν. Στα πλαίσια αυτής της πολιτικής σώζει όσους αδικούνται και έπειτα τους κάνει συμμάχους της.

Ασκήσεις

- 1) Να καταγραφούν τα τριτόκλιτα ουσιαστικά και οι επιμεριστικές αντωνυμίες του κειμένου (§§14-15) και να γραφεί η γενική και δοτική στον ενικό και πληθυντικό αριθμό (για όσα έχουν και πληθυντικό αριθμό).
- 2) Να εντοπίσετε στο κείμενο περιπτώσεις «αττικής σύνταξης». Να κλίνετε τα αντίστοιχα ρήματα στην ευκτική αορ. β' στη φωνή που βρίσκεται το καθένα στο κείμενο.
- 3) *εἰ ποιησόμεθα... ἡ πόλις*: (§14) Να μετασχηματιστεί ο υποθετικός λόγος στα υπόλοιπα είδη.
- 4) *ὅτι τῶν πάντων... οἶομαι... ἡ πόλις*: (§14) Να μετατραπεί ο πλάγιος λόγος σε ευθύ.
- 5) *δόξει καὶ οὐδέν... ἡ πόλις*: (§14) Να μετατραπεί η σύνταξη σε απρόσωπη. Ποια η διαφορά στη σημασία από την προσωπική;
- 6) Ο Δημοσθένης διαφωνεί με τον ισχυρισμό μερικών ότι βοήθεια προς τους Αρκάδες σημαίνει αλλαγή της εξωτερικής πολιτικής της Αθήνας. Πώς θεμελιώνει τη διαφωνία του;

Νόμισμα της Μεσσήνης. Στη μια όψη φέρει την Κεφαλή της Δήμητρας και στην άλλη τον Δία με τον Κεραυνό. Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο. (Εκδ. Αθηνών).

- 16 Δοκοῦσι δέ μοι Λακεδαιμόνιοι μάλα δεινῶν ἔργον ἀνθρώπων ποιεῖν. νῦν γάρ φασι ἐκεῖνοι δεῖν Ἡλείους μὲν τῆς Τριφυλίας τινα κομίσασθαι, Φλειασίους δὲ τὸ Τρικάρανον, ἄλλους δὲ τινὰς τῶν Ἀρκάδων τὴν αὐτῶν, καὶ τὸν Ὠρωπὸν ἡμᾶς, οὐχ ἴν' ἐκάστους ἡμῶν ἴδωσιν ἔχοντας τὰ αὐτῶν, οὐδ'
- 17 ὀλίγου δεῖ· ὁφὲ γὰρ ἂν φιλάνθρωποι γεγονότες εἶεν· ἀλλ' ἵνα πᾶσι δοκῶσι συμπράττειν ὅπως ἕκαστοι κομίσωνται ταυτ' ἃ φασι αὐτῶν εἶναι, ἐπειδὴν δ' ἴωσ' ἐπὶ Μεσσήνην αὐτοί, συστρατεύωνται πάντες αὐτοῖς οὔτοι καὶ βοηθῶσι προθύμως, ἢ δοκῶσ' ἀδικεῖν, περὶ ὧν ἔφασαν ἕκαστοι σφῶν αὐτῶν εἶναι συμψήφους λαβόντες ἐκείνους, μὴ τὴν ὁμοίαν αὐτοῖς [χάριν] ἀποδιδόντες. ἐγὼ δὲ νομίζω τὴν πόλιν, πρῶτον μὲν καὶ χωρὶς τοῦ καθυφεῖναι Λακεδαιμονίοις τινὰς Ἀρκάδων, Ὠρωπὸν ἂν κομίσασθαι, καὶ μετ' ἐκείνων, ἂν τὰ δίκαια ποιεῖν ἐθέλωσι, καὶ μετὰ τῶν ἄλλων τῶν οὐκ οἰομένων δεῖν Θηβαίους ἔαν ἔχειν τὰλλότρια. εἰ δ' ἄρα τοῦτ' εὐδηλον ἡμῖν γένοιτο, ὅτι μὴ Λακεδαιμονίους ἐῶντες τὴν Πελοπόννησον καταστρέψασθαι οὐχ οἶοί τ' ἐσόμεθ' Ὠρωπὸν λαβεῖν, αἰρετώτερον, εἰ οἶόν τ' εἰπεῖν, ἡγοῦμαι τὸν Ὠρωπὸν ἔαν ἢ Λακεδαιμονίοις Μεσσήνην προέσθαι καὶ Πελοπόννησον. οὐ γὰρ ἂν ἡγοῦμαι περὶ τούτου μόνον ἡμῖν εἶναι τὸν λόγον πρὸς ἐκείνους, ἀλλ' -ἐάσω τό γ' ἐπελθὼν εἰπεῖν μοι· περὶ πολλῶν δ' ἂν οἶμαι κίνδυνον ἡμῖν γενέσθαι.

Ὠλωσσιακά σχόλια

- §16 *δοκῶ* (προσωπ.) + δोट. προσωπ. (του κρίνοντος προσώπου) έχω τη γνώμη, νομίζω, μου φαίνεται ...
- δεινός* φοβερός, επιτήδειος, επικίνδυνος, πανούργος
- κομίζομαι τι* (επ)ανακτώ, αποκτώ πάλι, παίρνω κάτι πίσω (βλ. και § 11)
- τήν αὐτῶν* (ενν. χώραν) αυτοπαθ. αντων. γ' τη χώρα τους
- τά αὐτῶν* (= *ἑαυτῶν*) τα δικά τους, ὅσα τους ἀνήκαν
- οὐχ ἴν'... ἴδωσιν* ὄχι γιατί θέλουν, περιμένουν να δουν (σκοπός-προσδοκία)
- οὐδ' ὀλίγου δεῖ* οὔτε κατὰ προσέγγιση, καθόλου, κάθε άλλο!
- ὄψε* ἀργά, ὄψιμα (ως ἀ' συνθετικό γίνεται *ὄψι-*, πρβλ. *ὄψιμαθής* = που μαθαίνει ἀργά, σε μεγάλη ηλικία, πρβλ. ἐπίσης ὄψιμος, ἀντίθ. πρῶιμος)
- §17 *ἀλλά* (ενν. φασίν Λακεδαιμόνιοι ταῦτα ἢ τοῦτο)
- συμπράττω* βοηθῶ, συνεργῶ
- ἐπειδὴν ἴωσι* (*εἶμι* = θα πάω) ὅταν θα πάνε (εκστρατεύσουν, βαδίσουν)
- (ἴνα) *συστρατεύονται... καὶ (ἴνα) βοηθῶ-* για να εκστρατεύουν μαζί... και να βοηθοῦν
- σι* (τελ. προτ.)
- ἢ (ἴνα) δοκῶσιν ἀδικεῖν* ἢ. (ἀλλιῶς, διαφορετικά) (για) να φανοῦν ἀδικοὶ, να γίνει φανερό πως ἀδικοῦν
- σύμφηφος* ομόψηφος, που ψηφίζει ὅμοια, σύμφωνος, βοηθός (*συμφήφους* = κατηγορ. του ἀντικειμ. *ἐκείνους*)
- λαβόντες* (ἐναντιωμ. μτχ.) ἀν και εἶχαν ἐξασφαλίσει (τη σύμφωνη γνώμη τους)
- ἀποδιδόντες* (υποθετ. ἢ αἰτιολογ. μτχ.)
- τήν ὁμοίαν* τὴν ἴδια (βοήθεια ἢ ἐυγνωμοσύνη)
- περὶ ὧν* (= *περὶ ἐκείνων ἃ*) γι' αὐτά που..., για ὅσα... (ἢ σειρά του λόγου: (φασὶ Λακεδαιμόνιοι ταῦτα)... ἢ (ἴνα) *δοκῶσ' ἀδικεῖν μὴ ἀποδίδοντες αὐτοῖς*

	τὴν ὁμοίαν, λαβόντες ἐκείνους συμψήφους περὶ ὧν (= περὶ ἐκείνων ἅ) ἔφρασαν ἕκαστοι εἶναι σφῶν αὐτῶν) = για ὅσα ο καθένας απ' αυτούς ισχυριζόταν πως ἦταν δικὰ του.
καθυφείναι (καθυφίημι <κατά + ὑπό + ἴημι = ρίχνω)	να αφήσουμε, να παραμελήσουμε δόλια, να εγκαταλείψουμε
καθυφίημί τινί (= Λακεδαιμονίους) τινα (= τινάς)	εγκαταλείπω κάποιον στη διακριτική ευχέρεια, στην εξουσία («στο ἔλεος») κάποιου ἄλλου, τον «θυσιάζω»
ἐγὼ δὲ νομίζω τὴν πόλιν... Ὀρωπὸν ἂν κομίσασθαι	Εγὼ αντίθετα (ὁμῶς) πιστεύω ὅτι ἡ πόλη (μας)... θα μπορούσε να ανακτήσει τον Ὀρωπό
μετ' ἐκείνων	(ενν. τῶν Λακεδαιμονίων)
τῶν οὐκ οἰομένων δεῖν (= τῶν οἰομένων οὐ δεῖν)	αυτοὺς που νομίζουν ὅτι δεν πρέπει
ἔχειν τὰλλότρια (= τὰ ἀλλότρια)	να κατέχουν τα ξένα (εδάφη)
εὐδηλος (<εὐ = καλὰ + δηλος = φανερός)	κατάδηλος, ολοφάνερος
καταστρέφομαί τινα	υποτάσσω («μέσον ωφελείας»)
αἰρετώτερον (συγκριτ. του ρημ. επιθ. αἰρετός <μεσ. αἰροῦμαι = εκλέγω, προτιμῶ)	(ὅτι εἶναι) προτιμότερο (= ενν. το απρμφ. εἶναι)
εἰ οἶόν τ' (ἔστιν) εἰπεῖν	αν εἶναι δυνατόν (μπορῶ, επιτρέπεται) να μιλήσω, να το πῶ ἔτσι (δηλ. «εἰπεῖν», ενν. οὕτως ἢ τοῦτο)
προῖεμαι (προέσθαι = απρμφ. μέσου αορ. β')	αδιαφορῶ, εγκαταλείπω, προδίδω, παραδίδω
περὶ τούτου	(δηλ. του Ὀρωποῦ)
λόγος	συνομιλία, συζήτηση, διαπραγματεύσεις
ἔάσω τὸ γ' ἐπελθὸν εἰπεῖν μοι	θ' αφήσω αὐτὸ που ἤρθε στο νοῦ μου να πῶ
ἐπέρχεται μοι εἰπεῖν	μου ἔρχεται στο νοῦ να πῶ
ἀλλὰ - ἔάσω...	(«αποσιώπηση» βλ. ερμηνευτικά σχόλια)
περὶ πολλῶν... γενέσθαι	(ἡ σειρά του λόγου) «Οἶμαι δὲ γενέσθαι ἂν (= ὅτι γένοιτ' ἂν) ἡμῖν κίνδυνον περὶ πολλῶν» = νομίζω πως θα κινδυνεύσουμε στο μέλλον για πολλὰ

Ερμηνευτικά σχόλια

§§16-18 Με λόγο χωρίς οξύτητα (*δοκοῦσι... δεινῶν ἔργον ἀνθρώπων ποιεῖν*, αντί να πει ο ρήτορας: *εἰσὶ δεινοὶ ἄνθρωποι* Λακεδαιμόνιοι) αλλά διεισδυτικό (*ὄφέ... ἂν φιλάνθρωποι γεγονότες εἶεν*) ο Δημοσθένης φτάνει στον πυρήνα της πρότασης του Αρχίδαμου (*... ἐπειδὴν δ' ἴωσ' ἐπὶ Μεσσήνην αὐτοί... (ἵνα) συστρατεύωνται πάντες αὐτοῖς... καὶ βοηθῶσι προθύμως, ἢ δοκῶσ' ἀδικεῖν*). Για να συνεχίσει πάλι με το ζήτημα του Ωρωπού (αυτό το μέρος της πρότασης ενδιαφέρει πρωτίστως τους ακροατές του) υποστηρίζοντας (*νομίζω*) ότι για την ανάκτησή του (*κομίσασθαι τὸν Ὁρωπόν*) θα βοηθήσουν και οι άλλοι που πιστεύουν ότι οι Θηβαῖοι κατέχουν ξένα εδάφη (*οὐ... δεῖν Θηβαίους εἶναι ἔχειν τὰλλότρια*), αλλά και οι ίδιοι οι Λακεδαιμόνιοι, αν είναι διατεθειμένοι ειλικρινά να σεβαστούν το δίκαιο (*καὶ μετ' ἐκείνων, ἂν τὰ δίκαια ποιεῖν ἐθέλωσι*). Παρά ταύτα, για λόγους «διπλωματικού εξωραϊσμού» (W. Jaeger) θυσιάζει τον Ωρωπό (*αἵρετώτερον*, μικρή η θυσία) για να μην εγκαταλειφθεί η Μεσσήνη (δεν είναι δίκαιο) και όλη η Πελοπόννησος (*... Λακεδαιμονίους Μεσσήνην προσέσθαι καὶ Πελοπόννησον*) (μεγάλη η θυσία). Γιατί τότε πολλοί θα είναι οι κίνδυνοι για τους Αθηναίους (*περὶ πολλῶν... κίνδυνον ἡμῖν γενέσθαι*) Ποιοι είναι αυτοί; Δεν τους αναφέρει ο ρήτορας (*ἑάσω τὸ γ' ἐπελθὼν εἰπεῖν μοι* = «σχῆμα αποσιώπησης»).

§16 **Μάλα δεινῶν ἔργον ἀνθρώπων** Οι Λακεδαιμόνιοι ενεργούν συνήθως με υστεροβουλία και δεν αποκαλύπτουν εξαρχῆς τα πραγματικά τους σχέδια, πιστεύει ο Δημοσθένης. Παρουσιάζουν τις προτάσεις τους με τρόπο επιτηδείο, ικανό να παραπλανήσει όσους δεν τις εξετάζουν με σύνεση και σοβαρότητα. Εδώ όμως ο Δημοσθένης μιλά γι' αυτούς με γλώσσα «διπλωματική» αλλά ταυτόχρονα και ειλικρινή. Θέλει ο λόγος του να είναι ευπρεπής αλλά και αποκαλυπτικός των μύχιων σκέψεων και μακροπρόθεσμων βλέψεων των Λακεδαιμονίων. Αντί του *δεινῶν* θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει το «*πονηρῶν*» (= πανούργων, δολίων), γιατί αυτό είναι η ουσία της σκέψης του. Τούτο όμως θα εξερέθιζε τους φιλολάκωνες εκ των συμπατριωτών του και θα ήταν ίσως ο λόγος του γενικά λιγότερο πειστικός και αποτελεσματικός. Θα εκινεῖτο επίσης ἔξω από τα πλαίσια της ευπρεπούς αλλά και αμφίσημης διπλωματικής γλώσσας.

νῦν γάρ φασιν Αναφέρει τις συγκεκριμένες προτάσεις των Λακεδαιμονίων ο
ἐκείνοι... Δημοσθένης για να δικαιολογήσει και εξηγήσει (γάρ: επεξηγηματικός) το προηγούμενο **δεινῶν**.

τῆς Τριφυλίας Η Τριφυλία ήταν μια μικρή περιοχή στη Δ. ακτή της Πελοποννήσου, στον Κυπαρισσιακό κόλπο, μεταξύ Ηλείας (με όριο τον Αλφειό) και της Μεσσηνίας (με όριο τη Νέδα). Στην αρχαιότητα φαίνεται πως βρισκόταν κάτω από την κυριαρχία των Ηλείων. Το 398 π.Χ., με τη βοήθεια της Σπάρτης, οι Τριφυλιακές πόλεις έγιναν ανεξάρτητες, αλλά μετά τη μάχη στα Λεύκτρα έγιναν υποτελείς των Ηλείων. Πάντως για πολλά χρόνια αποτελούσαν το «μήλο της έριδος» μεταξύ Ηλείων και Αρκάδων, και το 366 π.Χ. φαίνεται πως είναι στην κατοχή των δευτέρων. Επειδή οι Λακεδαιμόνιοι είχαν για τη Μεσσηνία τις ίδιες διεκδικήσεις που είχαν οι Ηλείοι για εδάφη της Τριφυλίας, γι' αυτό, κατά τον Δημοσθένη, η ικανοποίηση τώρα των Ηλείων θα δημιουργούσε ένα καλό προηγούμενο για τους Λακεδαιμονίους στο μέλλον.

Τρικάρανον Ήταν ένας λόφος, κοντά στον Φλ(ε)ιούντα, οχυρωμένος από τους Αργεΐους που τον κατέλαβαν (370-369 π.Χ.) και τον χρησιμοποίησαν ως ορμητήριο εναντίον της πόλης, πιστής συμμάχου της Σπάρτης και μετά την ήττα της στα Λεύκτρα. («**Φλιάσιοι τοίνυν φίλοι μὲν ἐγένοντο Λακεδαιμονίοις..., σφαλέντων δ' αὐτῶν ἐν τῇ ἐν Λεύκτροις μάχῃ... πιστοὶ διέμειναν...**» Ξεν. Έλλ. 7,2,2). Οφείλει την ονομασία στο σχήμα του, καθώς αποτελείται από τρεις κορυφές (πρβλ. **τό κάρηνον** = κεφάλι, μτφρ. βουνοκορφή. Επίσης πρβλ. **τό κάρρα** = κεφάλι).

Φλειασίους Οι Φλειαῖοι (ή Φλιάσιοι) είναι οι κάτοικοι του Φλ(ε)ιούντα, αρχαίας πόλης της Αρκαδίας, στη δεξιά όχθη του μικρού ποταμού Ασωπού, που διέρρεε τη Φλιασία χώρα. Αρχικά ήταν ανεξάρτητη και αυτόνομη πόλη, μέλος της δωρικής εξάπολης της Πελοποννήσου (Αργος-Κόρινθος-Σικυώνα-Επίδαυρος-Τροιζήνα). Μετά τη μάχη στα Λεύκτρα οι Φλιάσιοι είχαν συνάψει απλώς συνθήκη φιλίας με τους Θηβαίους. Η φιλία τους με τη Σπάρτη αποδίδει τώρα τους καρπούς της, γιατί στην πρόταση του Αρχίδαμου περιλαμβάνονται οι διεκδικήσεις τους για το Τρικάρανον.

§17 **ἢ δοκῶσ' ἀδικεῖν** Το σχέδιο των Λακεδαιμονίων ήταν να δημιουργήσουν την εντύπωση ότι επιθυμοῦν την εξομάλυνση της κατάστασης στην Ελλάδα και την επαναφορά του status quo ante (**ἔχγειν τὰ ἑαυτῶν**). Σιωπηρὰ λοιπόν εντάσσουν σ' αυτό και τις δικές τους διεκδικήσεις ἐπὶ της Μεσσηνίας. Βοηθούν τώρα τους άλλους για ανάκτηση των εδαφῶν που θεωροῦν ὅτι τους ἀνήκουν ἀπὸ παλαιὰ

γ)§§ 19-31

Οι Αθηναίοι πρέπει: α) να βοηθήσουν τώρα τους Αρκάδες, β) να προστατεύσουν τα δίκαια των βοιωτικών και πελοποννησιακών πόλεων από τις αυθαιρέσιες των Θηβαίων και των Σπαρτιατών και γ) να εξασφαλίσουν μόνο αυτοί τη σωτηρία των Μεγαλοπολιτών

- 19 Ἄλλὰ μὴν ἄ γέ φασιν πεπράχθαι διὰ Θηβαίους τοῖς Μεγαλοπολίταις ὑπεναντία πρὸς ἡμᾶς, ἄτοπον νῦν [μὲν] ἐν κατηγορίας μέρει ποιεῖσθαι, βουλομένων δὲ γενέσθαι φίλων αὐτῶν, ἵνα τοῦναντίον εὖ ποιῶσιν ἡμᾶς, βασκαίνειν καὶ σκοπεῖν ἐξ ὅτου τρόπου μὴ γενήσονται, καὶ μὴ γιγνώσκειν ὅτι, ὅσῳ ἂν σπουδαιότερους τούτους περὶ Θηβαίους γεγενημένους ἀποδείξωσι, τοσοῦτω πλείονος ὀργῆς αὐτοὶ δικαίως ἂν τυγχάνοιεν, εἰ τοιούτων συμμάχων τὴν πόλιν, ὅτ' ἐφ' ὑμᾶς προτέρους ἦλθον ἢ Θηβαίους, ἀπεστέρησαν.
- 20 ἀλλ', οἶμαι, ταῦτα μὲν ἐστὶ δεύτερον ἀνθρώπων βουλομένων ἑτέρων ποιῆσαι τούτους συμμάχους. ἐγὼ δ' οἶδα, ὅσ' ἂν ἐκ λογισμοῦ σκοπῶν τις εἰκάσαι, καὶ τοὺς πολλοὺς οἶμαι ὑμῶν ἐμοὶ ταῦτ' ἀφῆσιν, ὅτι εἰ λήφονται Μεγάλῃν πόλιν Λακεδαιμόνιοι, κινδυνεύσει Μεσσήνη· εἰ δὲ καὶ ταύτην λήφονται,
- 21 φήμ' ἡμᾶς ἔσσεσθαι συμμάχους Θηβαίων. πολὺ δὴ κάλλιον καὶ ἄμεινον τὴν μὲν Θηβαίων συμμαχίαν αὐτοὺς παραλαβεῖν, τῇ δὲ Λακεδαιμονίων πλεονεξία μὴ ἵπιτρέψαι, ἢ νῦν ὀκνοῦντας μὴ τοὺς Θηβαίων σώσωμεν συμμάχους, τούτους μὲν προσέσθαι, πάλιν δὲ σφῆζειν αὐτοὺς τοὺς Θηβαίους, καὶ προσέτ' ἐν φόβῳ καθεστάναι περὶ ἡμῶν αὐτῶν.

Μετάφραση

- §19 Όσες όμως εχθρικές πράξεις ισχυρίζονται (οι αντίπαλοί μου) πως έχουν διαπράξει εναντίον μας¹ οι Μεγαλοπολίτες εξ αιτίας των Θηβαίων είναι αδικαιολόγητο να τις θεωρούμε τώρα ως κατηγορία εναντίον τους, κι ενώ αυτοί θέλουν να γίνουν φίλοι μας για να μας ευεργετούν ανταποδίδοντας τη φιλία μας, (είναι άτοπο) εμείς να τους κακολογούμε και να κοιτάζουμε με ποιο τρόπο δεν θα γίνουν· και δεν καταλαβαίνουν οι αντίπαλοί μου ότι όσο πιο σημαντικοί (για τους Θηβαίους) αποδείξουν πως υπήρξαν αυτοί² τόσο περισσότερο μπορεί να οργιστείτε εναντίον τους δικαιολογημένα, γιατί αποστέρησαν την πόλη μας από τέτοιους συμμάχους, όταν ήρθαν σ' εσάς πρώτα³ οι Αρκάδες προτού να πάνε στους Θηβαίους.
- §20 Νομίζω όμως πως αυτή είναι η δεύτερη προσπάθεια κάποιων ανθρώπων⁴ που θέλουν να τους κάμουν συμμάχους άλλων⁵. Εγώ εξάλλου γνωρίζω, όσο μπορεί να συμπεράνει κανείς εξετάζοντας με τη λογική του τα πράγματα, κι ελπίζω πως θα συμφωνήσουν μαζί μου οι περισσότεροι από σας, ότι θα κινδυνεύσει η Μεσσήνη, αν οι Λακεδαιμόνιοι καταλάβουν (κατακτήσουν) τη Μεγαλόπολη· κι αν κυριεύσουν κι αυτήν, τότε λέω πως εμείς θα γίνουμε σύμμαχοι των Θηβαίων⁶.
- §21 Είναι βέβαια εντιμότερο (τιμητικότερο) και πιο συμφέρον (δείγμα μεγάλης γενναιοδωρίας) να αναλάβουμε εμείς οι ίδιοι⁷ τους συμμάχους⁸ των Θηβαίων και να μην υποχωρήσουμε στην πλεονεξία των Λακεδαιμονίων, παρά, διστάζοντας τώρα μήπως σώσουμε τους συμμάχους των Θηβαίων, αυτούς μεν ν' αφήσουμε αβοήθητους (στην τύχη τους) να σώσουμε δε πάλι τους ίδιους τους Θηβαίους και επιπλέον να φοβόμαστε για τους ίδιους τους εαυτούς μας.
- Οι Μεγαλοπολίτες ζητούν τη φιλία των Αθηναίων*
- Κινδυνεύει η Μεσσήνη, αν κατακτηθεί η Μεγαλόπολη από τους Σπαρτιάτες*
- Οι Αθηναίοι πρέπει ν' αναλάβουν την προστασία των Μεγαλοπολιτών.*

- 22** οὐ γὰρ ἔγωγ' ἀδεῆς τοῦθ' ὑπολαμβάνω τῇ πόλει, τὸ λαβεῖν Μεγάλην πόλιν Λακεδαιμονίους καὶ πάλιν γενέσθαι μεγάλους. ὁρῶ γὰρ αὐτοὺς καὶ νῦν οὐχ ὑπὲρ τοῦ μὴ παθεῖν τι κακὸν πολεμεῖν αἰρουμένους, ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ κομίσασθαι τὴν πρότερον οὔσαν αὐτοῖς δύναμιν. ὦν δ', ὅτ' ἐκείνην εἶχον, ὠρέγοντο, ταῦθ' ὑμεῖς μᾶλλον ἴσως εἰδότες ἢ γὼ φοβοῖσθ' ἂν εἰκότως.
- 23** Ἡδέως δ' ἂν πυθοίμην τῶν λεγόντων καὶ τοὺς Θηβαίους μισεῖν φασκόντων καὶ τοὺς Λακεδαιμονίους, πότερ' ἑκάτεροι μισοῦσιν, οὐς δὴ μισοῦσιν, ὑπὲρ ὑμῶν καὶ τοῦ συμφέροντος ὑμῖν, ἢ ὑπὲρ Λακεδαιμονίων μὲν Θηβαίους, ὑπὲρ δὲ Θηβαίων Λακεδαιμονίους ἑκάτεροι. εἰ μὲν γὰρ ὑπὲρ ἐκείνων, οὐδενέροις ὡς μαινομένοις πείθεσθαι προσήκει· εἰ δ' ὑπὲρ ὑμῶν φήσουσι, τί πέρα τοῦ καιροῦ τοὺς ἑτέρους ἐπαίρουσιν; ἔστι γὰρ, ἔστι Θηβαίους ταπεινοὺς ποιεῖν ἄνευ τοῦ Λακεδαιμονίους ἰσχυροὺς καθιστάναι, καὶ πολὺ γε ῥᾶσον ὡς δ', ἐγὼ πειράσομαι πρὸς ὑμᾶς εἰπεῖν. ἴσμεν ἅπαντες τοῦθ' ὅτι τὰ μὲν δίκαια πάντες, ἐὰν καὶ μὴ βούλωνται, μέχρι τοῦ γ' αἰσχύνονται μὴ πράττειν, τοῖς δ' ἀδίκους ἐναντιοῦνται φανερώς, ἄλλως τε κἄν τινες βλάπτωνται· καὶ τοῦτο λυμαινόμενον πάνθ' εὐρήσομεν, καὶ ταύτην ἀρχὴν οὔσαν πάντων τῶν κακῶν, τὸ μὴ ἔθειν τὰ δίκαια πράττειν ἀπλῶς.
- 24**

- 25 ἵνα τοίνυν μὴ τοῦτ' ἐμποδῶν γένηται τῷ Θηβαίους γενέσθαι μικρούς, τὰς μὲν Θεσπιάς καὶ τὸν Ὀρχομενὸν καὶ τὰς Πλαταιὰς κατοικίξασθαι φῶμεν δεῖν καὶ συμπράττωμεν αὐτοῖς καὶ τοὺς ἄλλους ἀξιῶμεν (ταῦτα γὰρ καὶ καλὰ καὶ δίκαια, μὴ περιορᾶν πόλεις ἀρχαίας ἐξανεστώσας), τὴν δὲ Μεγάλην πόλιν καὶ τὴν Μεσσήνην μὴ προώμεθα τοῖς ἀδικούσι, μηδ' ἐπὶ τῇ προφάσει τῇ Πλαταιῶν καὶ Θεσπιῶν τὰς οὐσας καὶ κατοικουμένας πόλεις ἀναιρεθείσας περιίδωμεν.
- 26 κἂν ἦ ταῦτα πρόδηλα, οὐδεὶς ὅστις οὐ βουλήσεται παύσασθαι Θηβαίους ἔχοντας τὴν ἀλλοτρίαν· εἰ δὲ μή, πρῶτον μὲν ἐναντίους ἔξομεν πρὸς ἐκεῖνα τούτους εἰκότως, ὅταν ἡγῶνται τὴν ἐκείνων κατοίκισιν αὐτοῖς ὄλεθρον φέρειν, εἴτ' ἀνήνυτα πράγμαθ' ἔξομεν αὐτοί· τί γὰρ ὡς ἀληθῶς ἔσται πέρας, ὅταν αἰεὶ τὰς μὲν οὐσας πόλεις ἐῶμεν ἀναιρεῖν, τὰς δ' ἀνηρημένας ἀξιῶμεν οἰκίξειν;
- 27 Λέγουσι τοίνυν οἱ μάλιστα δοκοῦντες δίκαια λέγειν ὡς δεῖ τὰς στήλας καθελεῖν αὐτοὺς τὰς πρὸς Θηβαίους, εἴπερ ἡμέτεροι βεβαίως ἔσονται σύμμαχοι. οἱ δὲ φασὶ μὲν αὐτοῖς οὐ στήλας, ἀλλὰ τὸ συμφέρον εἶναι τὸ ποιοῦν τὴν φιλίαν, τοὺς δὲ βοηθοῦντας ἑαυτοῖς, τούτους νομίζειν εἶναι συμμάχους. ἐγὼ δ', εἰ τὰ μάλιστ' εἰσὶ τοιοῦτοι, ὡδὶ πως ἔχω. φημὶ δεῖν ἅμα τούτους ἀξιῶν καθαιρεῖν τὰς στήλας καὶ Λακεδαιμονίους ἄγειν εἰρήνην, ἐὰν δὲ μὴ θέλωσι ποιεῖν ὀπότεροι ταῦτα, τότε ἤδη μετὰ τῶν ἐθελόντων ἡμᾶς γίγνεσθαι.

§25 Για να μην αποτελέσει λοιπόν τούτο εμπόδιο στο να γίνουν οι Θηβαίοι μικροί, ας δηλώσουμε πως πρέπει να επανιδρυθούν οι Θεσπιές, ο Ορχομενός και οι Πλαταιές¹¹ και ας συμπράττουμε μ' αυτούς¹² και ας απαιτούμε από τους άλλους να κάνουν το ίδιο (γιατί αυτά είναι και έντιμα και δίκαια, να μην ανεχόμαστε να καταστρέφονται πόλεις αρχαίες)· αλλά και τη Μεγαλόπολη και τη Μεσσήνη ας μην τις παραδώσουμε στους άδικους¹³ ούτε να ανεχθούμε να καταστραφούν πόλεις που υπάρχουν και κατοικούνται, με την πρόφαση της καταστροφής των Πλαταιών και των Θεσπιών.

§26 Κι αν διακηρύξουμε φανερά αυτές τις αρχές¹⁴, δεν υπάρχει κανείς που να μη θελήσει να πάψουν οι Θηβαίοι να κατέχουν την ξένη χώρα. Αλλιώς πρώτα-πρώτα θα τους έχουμε αυτούς εύλογα αντίθετους σ' εκείνα τα σχέδια, όταν νομίσουν ότι η επανεγκατάσταση των κατοίκων εκείνων θα φέρει καταστροφή σ' αυτούς, κι έπειτα εμείς οι ίδιοι θα έχουμε προβλήματα ατελεύτητα. Γιατί ποια θα είναι στ' αλήθεια η κατάληξη, όταν κάθε φορά αφήνουμε να καταστρέφονται οι κατοικούμενες πόλεις, ενώ απαιτούμε να επανιδρύνονται οι κατεστραμμένες;

§27 Λένε λοιπόν, όσοι θεωρούνται πως μιλούν απόλυτα σύμφωνα με το δίκαιο, ότι πρέπει οι Μεγαλοπολίτες να καταστρέψουν τις στήλες¹⁵ που αναγράφουν τη συμμαχία τους με τους Θηβαίους, αν βέβαια πρόκειται να είναι στο μέλλον πιστοί σύμμαχοί μας. Εκείνοι όμως υποστηρίζουν ότι γι' αυτούς όχι οι στήλες αλλά το συμφέρον¹⁶ είναι αυτό που δημιουργεί τη φιλία και ότι, εκείνους που τους βοηθούν, αυτούς θεωρούν συμμάχους. Εγώ όμως, αν αυτές είναι γενικά οι απόψεις τους, έχω την εξής γνώμη: Πιστεύω πως πρέπει συγχρόνως να προβάλλουμε την αξίωση οι Μεγαλοπολίτες να καταστρέψουν τις στήλες και οι Λακεδαιμόνιοι να τηρούν ειρηνική στάση, κι αν κάποιος από τους δύο δε θέλει να πράξει αυτά, τότε πια εμείς να ταχθούμε με το μέρος εκείνων που τα δέχονται.

Αποκατάσταση του δικαίου στη Βοιωτία και προστασία του στην Πελοπόννησο.

Να πάψουν οι Θηβαίοι να κατέχουν ξένη χώρα.

Το συμφέρον δημιουργεί τη φιλία, όχι οι συμμαχίες.

- 28** εἴτε γὰρ εἰρήνης γιγνομένης αὐτοῖς οἱ Μεγαλοπολίται τῆς Θηβαίων συμμαχίας ἔξονται, φανεροὶ πᾶσιν ἔσονται τὴν πλεονεξίαν τὴν Θηβαίων, οὐ τὸ δίκαιον αἰρούμενοι· εἴτε συμμάχους ἡμᾶς ἀδύλως τῶν Μεγαλοπολιτῶν ποιουμένων μὴ ἠέλθουσιν ἄγειν εἰρήνην οἱ Λακεδαιμόνιοι, δηλοὶ δὴπου πᾶσιν ἔσονται, οὐχ ἵνα Θεσπιαὶ κατοικισθῶσι ποιούμενοι τὴν σπουδῆν, ἀλλ' ἵνα τοῦ πολέμου περιεστηκότες Θηβαίοις τὴν Πελοπόννησον ὑφ' αὐτοῖς ποιήσωνται. θαυμάζω δ' ἐνίων, εἰ τὸ μὲν Θηβαίων συμμάχους εἶναι τοὺς Λακεδαιμονίων ἐχθροὺς φοβοῦνται, εἰ δὲ καταστρέφονται Λακεδαιμόνιοι τούτους, μηδὲν ἠγοῦνται φοβερόν, καὶ ταῦτ' ἔργῳ πείρασαν ἡμῖν δεδωκότος τοῦ χρόνου ὅτι Θηβαῖοι μὲν τούτοις συμμάχους ἐπὶ Λακεδαιμονίους ἀεὶ χρωῶνται, Λακεδαιμόνιοι δ' ὅτ' εἶχον αὐτούς, ἐφ' ἡμᾶς ἐχρωῶντο.
- 30** Οἶμαι τοίνυν ἔγωγε κάκειν' ἐνθυμεῖσθαι δεῖν, ὅτι μὴ προσδεξαμένων μὲν ὑμῶν τοὺς Μεγαλοπολίτας, ἐὰν μὲν ἀναيرهθῶσι καὶ διοικισθῶσιν, ἰσχυροῖς Λακεδαιμονίοις ἔστιν εὐθὺς εἶναι, ἐὰν δὲ σωθῶσιν ἄρα, ὡς ἤδη τι καὶ παρ' ἐλπίδας ἐξέβη, βέβαιοι σύμμαχοι Θηβαίων δικαίως ἔσονται· ἂν δὲ προσδέξησθε, τούτοις μὲν ὑπάρξει ἤδη σωθῆναι δι' ὑμᾶς, τὸ δὲ συμβησόμενον, τὸν τοῦ κινδύνου λογισμὸν μετενεγκόντες, σκοπῶμεν ἐπὶ Θηβαίων καὶ Λακεδαιμονίων.

- §28** Γιατί, αν οι Μεγαλοπολίτες εξακολουθήσουν να είναι σύμμαχοι των Θηβαίων¹⁷, ενώ θα έχουν εξασφαλίσει την ειρήνη, θ' αποδείξουν καθαρά σε όλους ότι προτιμούν την πλεονεξία των Θηβαίων, όχι το δίκαιο. Αν πάλι οι Λακεδαιμόνιοι δε θελήσουν να τηρούν ειρηνική στάση, ενώ εμείς έχουμε συνάψει άδολη συμμαχία με τους Μεγαλοπολίτες, θα γίνουν φανεροί σε όλους ότι δεν ενδιαφέρονται για να κατοικηθούν πάλι οι Θεσπιάς, αλλά για να θέσουν υπό την εξουσία τους την Πελοπόννησο την ώρα που ο πόλεμος περισφίγγει τους Θηβαίους.
- §29** Απορώ δε με μερικούς¹⁸, γιατί φοβούνται το να είναι σύμμαχοι των Θηβαίων οι εχθροί των Λακεδαιμονίων, αν όμως οι Λακεδαιμόνιοι υποτάξουν αυτούς, τούτο δεν το θεωρούν καθόλου φοβερό, και μάλιστα ενώ ο χρόνος μάς έχει διδάξει έμπρακτα ότι οι Θηβαίοι χρησιμοποιούν ανέκαθεν αυτούς ως συμμάχους εναντίον των Λακεδαιμονίων, ενώ οι Λακεδαιμόνιοι, όταν τους είχαν στην εξουσία τους, τους χρησιμοποιούσαν εναντίον μας.
- §30** Νομίζω λοιπόν, εγώ τουλάχιστον, ότι πρέπει κι εκείνο να έχετε στο νου σας, ότι, αν δεν δεχθείτε τους Μεγαλοπολίτες ως συμμάχους, αν υποταχθούν και διασκορπιστούν¹⁹, θα μπορέσουν οι Λακεδαιμόνιοι να γίνουν γρήγορα ισχυροί. Αν όμως κατά τύχη σωθούν, όπως πράγματι συνέβη μέχρι τώρα κάτι τέτοιο ανέλπιστα, δικαιολογημένα θα είναι σταθεροί σύμμαχοι των Θηβαίων. Αν όμως τους δεχθείτε, θα έχουν μεν τη δυνατότητα αυτοί να σωθούν πλέον χάρη σ' εσάς, ας εξετάσουμε όμως τι πρόκειται να συμβεί με τους Θηβαίους και τους Λακεδαιμονίους, αφού μεταφέρουμε τον υπολογισμό του κινδύνου σ' αυτούς²⁰.
- Οι πραγματικοί στόχοι της πολιτικής των Μεγαλοπολιτών και των Λακεδαιμονίων.*
- Οι Θηβαίοι και οι Λακεδαιμόνιοι δε χρησιμοποιούν τους συμμάχους τους με τον ίδιο τρόπο.*
- Η υποταγή των Μεγαλοπολιτών ισχυροποιεί τη Σπάρτη, ενώ η σωτηρία τους, χωρίς αθηναϊκή βοήθεια, ενισχύει τη Θήβα.*

31 ἂν μὲν τοίνυν καταπολεμηθῶσιν οἱ Θηβαῖοι, ὥσπερ αὐτοὺς δεῖ, οὐκ ἔσονται μείζους τοῦ δέοντος οἱ Λακεδαιμόνιοι, τούτους ἔχοντες ἀντιπάλους τοὺς Ἀρκάδας ἐγγὺς οἰκοῦντας ἂν δ' ἀνενέγκωσιν ἄρ' οἱ Θηβαῖοι καὶ σωθῶσιν, ἀλλ' οὖν ἀσθενέστεροί γ' ἔσονται, ἡμῖν συμμάχων γεγενημένων τῶνδε καὶ δι' ἡμᾶς σεσωμένων. ὥστε πανταχῇ συμφέρει μῆτε προέσθαι τοὺς Ἀρκάδας μῆτε δι' αὐτούς, ἂν ἄρα σωθῶσι, περιγεγονέναι δοκεῖν, μῆδ' δι' ἄλλους τινάς, ἀλλὰ δι' ὑμᾶς.

Χώρος των επιχειρήσεων του Γ' Ιερού πολέμου. (Εκδ. Αθηνών).

§31 Αν λοιπόν νικηθούν στον πόλεμο οι Θηβαίοι, όπως ακριβώς πρέπει να τους συμβεί, δεν πρόκειται να γίνουν μεγαλύτεροι απ’ όσο πρέπει οι Λακεδαιμόνιοι, αν έχουν αντιπάλους αυτούς τους Αρκάδες που κατοικούν πλησίον τους. Αν τυχόν όμως ανακτήσουν τη δύναμή τους οι Θηβαίοι και σωθούν, τουλάχιστον θα είναι ασθενέστεροι, αφού θα έχουν γίνει σύμμαχοί μας αυτοί εδώ οι Αρκάδες και θα έχουν σωθεί χάρη σ’ εμάς. Επομένως συμφέρει από κάθε άποψη ούτε να εγκαταλείψουμε τους Αρκάδες, ούτε, αν τυχόν σωθούν, να θεωρούν ότι σώθηκαν μόνοι τους, ούτε χάρη σε κάποιους άλλους, αλλά χάρη σ’ εσάς²¹.

Η σωτηρία των Μεγαλοπολιτών πρέπει να οφείλεται μόνο στους Αθηναίους.

Ο ρήτορας Αισχίνης. Ρωμαϊκό αντίγραφο από πρωτομή του 4ου αι. π.Χ. Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο (Εκδ. Αθηνών).

Ἑρμηνευτικά σχόλια

1. Εννοεί τη συμπαράταξη των Μεγαλοπολιτών και των γύρω τους Αρκάδων με τους Θηβαίους στη Μαντίνεια εναντίον των Αθηναίων που ήσαν σύμμαχοι των Σπαρτιατών.
2. Οι Μεγαλοπολίτες (βλ. και σημ. 1).
3. Μετά τη μάχη στα Λεύκτρα (371 π.Χ.) οι Αρκάδες και οι Μεσσήνιοι απευθύνθηκαν πρώτα στους Αθηναίους και ζήτησαν βοήθεια για ν' αποκτήσουν την ανεξαρτησία τους από τη Σπάρτη. Η Αθήνα τώρα έχει αυξημένο κύρος και εμπνέει μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στις ελληνικές πόλεις. Μετά την ίδρυση της Δεύτερης Αθηναϊκής συμμαχίας (378/77 π.Χ.) και την ήττα της Σπάρτης στα Λεύκτρα, έχει πάλι την αδιαφιλονίκητη ναυτική υπεροχή στην Ελλάδα και βρίσκεται σε νέα ανοδική πορεία. Επειδή όμως οι Αθηναίοι αρνήθηκαν να τους δώσουν τη βοήθεια που ζήτησαν, αυτοί στράφηκαν προς τη Θήβα, που πρόθυμα τους προσέφερε βοήθεια και τους έκαμε συμμάχους της, ενισχύοντας έτσι την ηγεμονική της θέση στην Ελλάδα.
4. Εννοεί τους σημερινούς ρήτορες που εισηγούνται την απόρριψη του αιτήματος των Μεγαλοπολιτών για συμμαχία με την Αθήνα. Είναι οι ίδιοι που και στο παρελθόν έκαμαν ανάλογες, ζημιογόνες για την πόλη, εισηγήσεις (βλ. και σημ. 3).
5. Δηλ. των Λακεδαιμονίων, αφού εύκολα θα τους υποτάξουν, αν μείνουν αβοήθητοι.
6. Η κυριαρχία και πάλι της Σπάρτης στην Πελοπόννησο, αν υποτάξει τους Αρκάδες και τους Μεσσηνίους, θα αναβιώσει τις ηγεμονικές της διαθέσεις. Τούτο προφανώς θα υποχρεώσει τους Αθηναίους να συνάψουν συμμαχία με τους Θηβαίους, για την αντιμετώπιση του νέου κινδύνου, τον οποίο θεωρεί επικείμενο ο Δημοσθένης, που βλέπει χωρίς συναισθηματισμούς τις πολιτικές εξελίξεις.
7. Μέχρι τώρα ήταν η Θήβα εγγυητής της αυτονομίας τους, που βρισκόταν όμως κάτω από την «καλοπροαίρετη τυραννία της» (W. Jaeger)
8. «Τήν συμμαχίαν» = «τούς συμμάχους» των Θηβαίων (μετωνυμία). Πρέπει οι Αθηναίοι τώρα να αναλάβουν την προστασία των συμμάχων της Θήβας (που ταλαιπωρείται με τον Φωκικό

πόλεμο). Αλλιώς θα υποχρεωθούν αργότερα να σώσουν τους ίδιους τους Θηβαίους, τους τωρινούς εχθρούς τους που κατέχουν τον Ωρωπό. Παράλληλα, οι ίδιοι οι Αθηναίοι θα ζουν με τον φόβο της απειλής από τη Σπάρτη, που θα έχει ενισχύσει την παρουσία της στην Πελοπόννησο.

9. Αν αρνηθούν βοήθεια στους Αρκάδες, θα ενθαρρύνουν έμμεσα τη Σπάρτη να τους υποτάξει, αφού η Θήβα τώρα αδυνατεί να τους προστατεύσει, λόγω της εμπλοκής της στον πόλεμο με τους Φωκείς.

10. Συμμαχώντας με τους Αρκάδες οι Αθηναίοι εξασθενίζουν τους Θηβαίους, παράλληλα δε αποτρέπουν την αύξηση της δύναμης των Σπαρτιατών, που δεν θα τολμήσουν τώρα να απειλήσουν τους Αρκάδες (βλ. και §4). Είναι η γνωστή αρχή της «ισοροπίας δυνάμεων».

11. Βλ. και §4

12. Δηλ. με τους Βοιωτούς.

13. Δηλ. στους Σπαρτιάτες.

14. Αυτές οι αρχές είναι τόσο η επανίδρυση των κατεστραμμένων βοιωτικών πόλεων όσο και η αυτονομία των Αρκάδων και της Μεσσήνης.

15. Εννοεί τις στήλες (λίθινες πλάκες), στις οποίες ήταν χαραγμένες οι συνθήκες Αρκάδων-Θηβαίων. Η καταστροφή τους θα σήμαινε και τη φανερή διάλυση των συνθηκών.

16. Μια όντως μακιαβελική αρχή (πολιτικός κυνισμός = συμφέρον), που επιδέξια ο Δημοσθένης τη βάζει στο στόμα των Αρκάδων και ο ίδιος φαίνεται να την πιστεύει, αφού αξίωμα του πολιτικού στοχασμού του είναι το συμφέρον της Αθήνας. Τούτο επιβάλλει συμμαχία με τους Αρκάδες τώρα, για αποτροπή μελλοντικής απειλής από τη Σπάρτη, την ώρα που η Θήβα είναι εξασθενημένη από τον Φωκικό πόλεμο.

17. Επειδή δεν θα δεχθούν να καταστρέφουν τις στήλες.

18. Εννοεί τους συμπολίτες του εκείνους που φοβούνται να δεχθούν τη συμμαχία των εχθρών της Σπάρτης (των Αρκάδων) με τους Θηβαίους, ενώ δε φοβούνται, αν αυτοί (υποψήφιοι τώρα σύμμαχοι των Αθηναίων) υποταχθούν στη Σπάρτη. Κατά τη γνώμη του Δημοσθένη δεν προσεγγίζουν τα πράγματα με ρεαλισμό.

19. Ήταν συνήθεια της εποχής εκείνης οι νικητές να καταστρέφουν τις οικοδομές των πόλεων που κατακτούσαν και να διασκορπίζουν τους κατοίκους τους (διοίκησις, διοικισμός, διοικίζω) κατά τμήματα σε διάφορα μέρη (πρόσφυγες). Η συνήθεια αυτή εφαρμόστηκε περισσότερο από τη Σπάρτη (στην Πελοπόννησο) κι από τη Θήβα (στις γειτονικές της βοιωτικές πόλεις).

20. Τον κίνδυνο δηλ. που διατρέχουν οι Θηβαίοι και οι Λακεδαιμόνιοι από ενδεχόμενη συμμαχία Αθηναίων-Μεγαλοπολιτών.

21. Η σωτηρία των Αρκάδων πρέπει να προέλθει μόνο από την Αθήνα (με την αποδοχή του αιτήματος τους για συμμαχία). Σωτηρία τους από άλλη πόλη (π.χ. από τη Θήβα), από εύνοια της τύχης, ή, (το χειρότερο), υποταγή τους στη Σπάρτη, είναι εξελίξεις ανεπιθύμητες και επικίνδυνες για τους Αθηναίους, γιατί ανατρέπουν τους συσχετισμούς δυνάμεων στην Ελλάδα εις βάρος της Αθήνας.

*Ο Λέων της Χαιρώνειας.
Μνημείο στον ομαδικό
τάφο των Θηβαίων Ιερο-
λοχιτών, που έπεσαν στη
μάχη της Χαιρώνειας.
Σύγχρονη αναστήλωση
(Εκδ. Αθηνών).*

Θέματα για συζήτηση

1. Ποιες συνέπειες θα έχει για την Αθήνα η απόρριψη του αιτήματος των Αρχαδών για συμμαχία μαζί της και η ενδεχόμενη υποταγή τους στη Σπάρτη;
2. Ποια μομφή απευθύνει ο Δημοσθένης κατά των συμπατριωτών του που ισχυρίζονται ότι αισθάνονται μίσος για τους Θηβαίους ή τους Λακεδαιμόνιους;
3. Τη λήψη ποιων μέτρων προτείνει ο Δημοσθένης για την ταυτόχρονη αποδυνάμωση της Θήβας και της Σπάρτης, βασιικών αντιπάλων της πόλης του;
4. Μερικοί Αθηναίοι εξαρτούν τη φερεγγυότητα των Αρχαδών από μια συγκεκριμένη ενέργειά τους. Ποια είναι αυτή η ενέργεια, ποια είναι η άποψη του Δημοσθένη για το ζήτημα αυτό και με ποιο τρόπο την παρουσιάζει;
5. Γιατί συμφέρει τους Αθηναίους να προέλθει η σωτηρία των Αρχαδών μόνο από την πόλη τους;

Αεροφωτογραφία της Αρχαίας Μεσσήνης. Διακρίνονται το ένα από τα δύο θέατρα και το "Συνέδριον", τόπος συγκέντρωσης των αντιπροσώπων των πόλεων της αυτόνομης Μεσσηνίας. (Εκδ. Αθηνών)

4) ΕΠΙΛΟΓΟΣ (§32)

Συμφέρει την Αθήνα η βοήθεια προς τους Μεγαλοπολίτες

32 Ἐγὼ μὲν οὖν, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, μὰ τοὺς θεοὺς οὔτε φιλῶν οὐδετέρους οὔτεμισῶν ἰδίᾳ εἶρηκα, ἀλλ' ἃ νομίζω συμφέρειν ὑμῖν· καὶ παραινῶ μὴ προσέσθαι Μεγαλοπολίτας, μηδ' ἄλλον ἀπλῶς μηδένα τῶν ἐλαττόνων τῷ μείζονι.

Γλωσσικά σχόλια

32 οὐδέτερος (<οὐδέ + ἕτερος = ἄλλος) οὔτε ο ἕνας οὔτε ο ἄλλος
μὰ + αιτιατ. (προσώπου ἢ πράγματος), μόριο ορκωτικό (για ἄρνηση)
φιλῶ (-έω) αγαπῶ, συμπαθῶ
ἰδίᾳ προσωπικά, ιδιαίτερα
παραινῶ (-έω) προτρέπω, συμβουλεύω
ἀπλῶς γενικά
τῶν ἐλαττόνων (συγκριτ. βαθμ. του επιθ. από τους πιο αδύνατους, τους πιο μικρούς μικρός) (γεν. διααρ.)
τῷ μείζονι (συγκριτ. βαθμ. του επιθ. μέγας) στον ισχυρότερο

Ξερμηνευτικά σχόλια

§32 Ο Δημοσθένης κλείνει τον λόγο του επιγραμματικά (αλλά με σαφήνεια και λιτότητα) με μια **επισήμανση** (οὔτε φιλῶν... οὔτεμισῶν... εἶρηκα) και με μια **προτροπή** (μὴ προσέσθαι Μεγαλοπολίτας... τῷ μείζονι), με βασικό άξονα κι εδώ το συμφέρον των Αθηναίων (... ἃ νομίζω συμφέρειν ὑμῖν). Μ' αυτό ξεκίνησε στο κύριο μέρος του λόγου του («ΠΡΟΘΕΣΙΣ», §4) **συμφέρει τῇ πόλει...** μ' αυτό και τον κλείνει (κύκλος). Γιατί αυτή είναι και η μόνιμη έγνοια του.

Γενική Θεώρηση Του λόγου

- 1) Αν ήσαστε μέλη της Εκκλησίας του Δήμου, ποια θέση θα παίρνατε στις προτάσεις του Δημοσθένη για βοήθεια προς τους Μεγαλοπολίτες; Να τεκμηριώσετε την ψήφο σας.
- 2) Υπάρχουν επιχειρήματα του Δημοσθένη που στηρίζονται σε γεωγραφικά δεδομένα για να δικαιολογήσουν τις θέσεις του σχετικά με την εξασθένηση της Θήβας ή με την υποστήριξη των Μεγαλοπολιτών από την Αθήνα;
- 3) Γνωρίζουμε πως οι Αθηναίοι απέρριψαν το αίτημα των Μεγαλοπολιτών. Μπορείτε να σκεφθείτε ποια δεδομένα (ιστορικά ή άλλα) της εποχής εκείνης επηρέασαν την απόφασή τους αυτή;
- 4) «έναν νέος άνδρας (δηλ. ο Δημοσθένης)... είχε το ηθικό θάρρος να έρθει σε αντίθεση με τις συμπάθειες των συμπολιτών του... και την πολιτική κρίση να εκτιμήσει την αναγκαιότητα για κάτι τέτοιο». Συμφωνείτε με την άποψη αυτή; Να τεκμηριώσετε τη θέση σας επισημαίνοντας σε ποια πλευρά οδηγούσαν τους Αθηναίους οι συμπάθειές τους και σε ποια τα συμφέροντά τους.
- 5) Υπάρχουν στην εποχή μας ιστορικά γεγονότα-περιστατικά που θα μπορούσαν να παραλληλιστούν (τηρουμένων των αναλογιών) με αυτά που εκθέτει ο Δημοσθένης στο λόγο του *Υπέρ Μεγαλοπολιτών*;
- 6) Ο λόγος *Υπέρ Μεγαλοπολιτών* εκφωνήθηκε το 353/52 π.Χ. Η Αθήνα είχε τελειώσει με τον Συμμαχικό πόλεμο (357-355), που οδήγησε σε αποστασία αρκετούς συμμάχους της. Η Θήβα εξακολουθεί τη δύσκολη σύγκρουσή της με τους Φωκείς και η Σπάρτη επιχειρεί να εκμεταλλευθεί τη συγκυρία προτείνοντας εδαφικές διευθετήσεις που θα της επιτρέψουν τώρα την υποταγή της Μεγαλόπολης και αργότερα της Μεσσήνης. Με βάση τα προηγούμενα να παρουσιάσετε: α) το ιστορικό και κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο της περιόδου 371-338 π.Χ. β) ενέργειες των Αρκάδων και των Μεσσηνίων, μετά την εκφώνηση του λόγου, που δικαίωσαν τις προβλέψεις του Δημοσθένη, αν οι Αθηναίοι απέρριπταν την πρόταση των Αρκάδων (Μεγαλοπολιτών). (Βλ. και στο Επίμετρο το απόσπασμα από τον λόγο του Δημοσθένη *Περὶ τῆς Εἰρήνης*).

ΙΣΟΚΡΑΤΟΥΣ

Περὶ Εἰρήνης
Ἄρεοπαγιτικός

Προτομή του Ισοκράτους (Εκδ. Αθηνών Γ₂)

ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ

ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΙΣΟΚΡΑΤΟΥΣ

Ο Ισοκράτης γεννήθηκε στην Αθήνα το 436 π.Χ., πέντε χρόνια πριν απ' την έναρξη του Πελοποννησιακού πολέμου, και πέθανε το 338 π.Χ., σε ηλικία 98 ετών. Ο πατέρας του, ένας ευκατάστατος ιδιοκτήτης εργαστηρίου κατασκευής αυλών, φρόντισε ώστε ο νεαρός Ισοκράτης να μαθητεύσει κοντά στους πιο φημισμένους σοφιστές και ρητοροδιδασκάλους της εποχής (Γοργία, Πρόδικο, Τισία κ.λπ.).

Το τέλος του πολέμου (404 π.Χ.) βρίσκει τον ενήλικα πλέον Ισοκράτη κατεστραμμένον οικονομικά, πράγμα που θα τον αναγκάσει να ασκήσει για ένα διάστημα το επάγγελμα του **λογογράφου** (του συγγραφέα δηλαδή δικανικών λόγων για λογαριασμό τρίτων). Ο ίδιος δεν φαίνεται να εκφώνησε ποτέ λόγο (δικανικό, συμβουλευτικό ή πανηγυρικό) ενώπιον ακροατηρίου, κι αυτό, λόγω του ότι δεν διέθετε, όπως παραδεχόταν και ο ίδιος, την απαραίτητη για κάτι τέτοιο τόλμη και ευφωνία.

Γύρω στο 390 (κατ' άλλους 393) π.Χ., ο Ισοκράτης, έχοντας λύσει πια τα οικονομικά του προβλήματα, ιδρύει δικιά του **ρητορική σχολή** με την οποία φιλοδόξησε να δώσει στους μαθητές του μια παιδεία απαλλαγμένη τόσο από τις θεωρητικές-μεταφυσικές ενασχολήσεις του Πλάτωνα, όσο και από τη χρησιμοθηρική εξειδίκευση στη ρητορική τεχνική. Η πρακτική φιλοσοφία, η μέσω της αγωγής του λόγου ηθική διαπαιδαγώγηση και απόκτηση της ικανότητας να χειρίζεται κανείς τις υποθέσεις του οίκου του και της πόλης, στάθηκε το κύριο μέλημα και ιδανικό της ισοκρατικής διδασκαλίας.

Ο Ισοκράτης άσκησε μεγάλη επίδραση στους συγχρόνους του· σημαντικοί Αθηναίοι όπως ο στρατηγός **Τιμόθεος**, ο ρήτορας **Υπερείδης** κ.ά. υπήρξαν μαθητές του, ενώ δεν πρέπει να υποτιμάται και η συμβολή του στη διαμόρφωση της ρητορικής τέχνης και του αττικού λόγου του 4ου αι. π.Χ.

Το 380 π.Χ. ο Ισοκράτης ολοκληρώνει τον **Πανηγυρικό** του, έναν λόγο στον οποίο διατυπώνει (ακολουθώντας το πρότυπο ανάλογων λόγων του Γοργία και του Λυσία) την ιδέα της **συμμαχίας όλων των Ελλήνων κατά των Περσών** υπό την ηγεμονία των Αθηναίων (κατά κύριο λόγο) και των Σπαρτιατών. Εδώ κάνει την εμφάνισή της η διάσημη ρήση «και τὸ τῶν Ἑλλήνων ὄνομα πεποίηκε μηκέτι τοῦ γένους ἀλλὰ τῆς διανοίας δοκεῖν εἶναι, καὶ μᾶλλον Ἑλλήνας καλεῖσθαι τοὺς τῆς παιδείας τῆς ἡμετέρας ἢ τοὺς τῆς κοινῆς φύσεως μετέχοντας» [: κι έκανε (η πόλη των Αθηνών) ώστε το όνομα των Ελλήνων να μη θεωρείται πια ότι αντιπροσωπεύει την καταγωγή, αλλά την πνευματική καλλιέργεια, και να ονομάζονται Έλληνες μᾶλλον όσοι μετέχουν της δικιάς μας παιδείας, παρά όσοι έχουν την ίδια καταγωγή]. Παρ' όλο που μια τέτοια αντίληψη δεν μπορεί να θεωρηθεί ως αντιπροσωπευτική μιας αμιγούς «πανανθρώπινης» ιδεολογίας που αντικαθιστά τους «δεσμούς αίματος» με τους «δεσμούς πνεύματος», δείχνει εν τούτοις την τάση για **αποδέσμευση από τα παλαιά στενά όρια της πόλης-κράτους** και προαναγγέλλει τις υπερεθνικές επικράτειες του ελληνιστικού κόσμου.

Στο διάστημα μεταξύ των ετών 378 π.Χ. και 374 π.Χ. συνοδεύει τον μαθητή του και στρατηγό Τιμόθεο στις μετακινήσεις του σε διάφορες περιοχές του ελληνικού κόσμου, και

τον βοηθά στην προσπάθειά του να ενισχύσει τη Β' Αθηναϊκή συμμαχία.

Αργότερα, απογοητευμένος από την πορεία της Αθήνας και γενικά των πόλεων-κρατών της εποχής (σ' αυτή την περίοδο παρουσιάζεται η αναλαμπή της Θήβας), ο Ισοκράτης θα αναζητήσει τους ηγεμόνες του αντιβαρβαρικού αγώνα στο πρόσωπο ισχυρών ανδρών του ευρύτερου ελληνισμού που εκτείνονταν από τη Σικελία μέχρι την Κύπρο (Ιάσονα των Φερών, Διονυσίου Α', κ.ά.).

Η περίοδος από το 362 π.Χ. μέχρι το 353 π.Χ. χαρακτηρίζεται από μια ανανέωση του ενδιαφέροντος του Ισοκράτους για την τύχη της Αθήνας, η οποία βλέπει τη Β' Αθηναϊκή συμμαχία να διαλύεται με το τέλος του «Συμμαχικού πολέμου» (357-355 π.Χ.). Σ' αυτή τη φάση ανήκουν σημαντικά έργα του Ισοκράτους όπως οι λόγοι *Περί Ειρήνης*, *Άρσοπαγντικός* και *Περί Αντιδόσεως*, που αναφέρονται περισσότερο σε θέματα εσωτερικής πολιτικής και ανασυγκρότησης των Αθηνών.

Το 346 π.Χ., έτος συνομολόγησης της Φιλοκρατείου ειρήνης, βρίσκει τον Ισοκράτη να εγκαινιάζει τη φιλομακεδονική του πολιτική με τη δημοσίευση του λόγου *Φίλιππος*, ενός έργου που επιχειρούσε να προσηλυτίσει στα πανελλήνια σχέδια του ρήτορα τον Μακεδόνα βασιλιά.

Χωρίς να εγκαταλείψει τις σχέσεις του με τη Μακεδονία – πράγμα που τον έφερε, βέβαια, σε σύγκρουση με την «πατριωτική», αντιμακεδονική πολιτική του Δημοσθένη – ο Ισοκράτης αφιέρωσε τα τελευταία χρόνια της ζωής του στη συγγραφή του *Παναθηναϊκού*, ενός λόγου που ολοκληρώθηκε το 339 π.Χ., και που αποτελεί έναν γεμάτο παρεκβάσεις και πλατειασμούς έπαινο της Αθήνας.

Πέθανε λίγο μετά τη μάχη της Χαιρώνειας (338 π.Χ.), τέσσερα χρόνια πριν την πραγματοποίηση – με την εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου – του «πανελληνίου» ονείρου του. Με αυτόν τον παράξενο και αντιφατικό τρόπο, η νοσταλγία του Ισοκράτη για το παρελθόν (πανελλήνια ενότητα κατά των Περσών/αριστοκρατικό ιδανικό) συνάντησε τους δρόμους του μέλλοντος στο πρόσωπο ενός «αρίστου» ανδρός που έμελλε να οδηγήσει στην ενότητα (και στην Ασία) τους Πανέλληνες.

Κωμικογράφημα

ΠΕΡΙ ΕΙΡΗΝΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Το 378, εκατό χρόνια μετά την ίδρυση της Α' Αθηναϊκής συμμαχίας, οι Αθηναίοι, αφού συμάχησαν με τους Θηβαίους, πρότειναν τη συγχρότηση μιας αμυντικής συμμαχίας, για ν' αντιμετωπισθεί η επεκτατική πολιτική της Σπάρτης και οι συνεχείς επεμβάσεις της στα εσωτερικά των άλλων πόλεων-κρατών. Τα συμφέροντα των μελών εξυπηρετούνταν από ένα συμβούλιο, το συνέδριον, με έδρα την Αθήνα. Την τελική όμως απόφαση λάμβανε η Εκκλησία του δήμου της Αθήνας, όπου υποβάλλονταν οι προτάσεις του συνεδρίου. Ας σημειωθεί ότι οι Αθηναίοι μπορούσαν να επηρεάζουν ακόμη και τις αποφάσεις του συμμαχικού συμβουλίου καθοδηγώντας την ψήφο των ασθενέστερων μελών. Στο καταστατικό της Β' Αθηναϊκής συμμαχίας, με πρόταση του ρήτορα από τις Αφίδνες Καλλίστρατου, καθιερώθηκε ένας νέος όρος, «συντάξεις», για τη δήλωση των οικονομικών συνδρομών που κατέβαλλαν οι σύμμαχοι για την κοινή άμυνα.

Οι Αθηναίοι λοιπόν είχαν τη δυνατότητα να προσανατολίζουν την πολιτική της συμμαχίας και να αναλαμβάνουν υποχρεώσεις που δέσμευαν τους συμμάχους ή είχαν επιπτώσεις σε βάρος τους. Πολύ σύντομα άρχισαν να ενεργούν εναντίον του πνεύματος των συμφωνιών με τους συμμάχους και να διαπράττουν τα ίδια θανάσιμα σφάλματα, όπως και κατά την Α' Αθηναϊκή συμμαχία.

Τα πρώτα χρόνια σημειώθηκε κάποια πρόοδος χάρι στην ικανότητα δυο αξιόλογων στρατηγών της Αθήνας, του Χαβρία και του Τιμόθεου, οι οποίοι ενίσχυσαν τη συμμαχία με την προσάρτηση και άλλων πόλεων, ιδίως από την περιοχή της Μακεδονίας. Πολύ γρήγορα όμως άρχισε να αποδυναμώνεται η συμμαχία, όταν έπαυσε να είναι έντονος ο κοινός φόβος από την επιθετικότητα της Σπάρτης. Εξάλλου οι Αθηναίοι άρχισαν και πάλι να επεμβαίνουν στα εσωτερικά των συμμαχικών πόλεων, να εγκαθιστούν κληρουχίες και να ασκούν ολοένα και μεγαλύτερη οικονομική καταπίεση.

Έτσι λοιπόν τα αντιαθηναϊκά αισθήματα ήσαν έντονα στους συμμάχους, οι οποίοι, άλλοι περισσότερο άλλοι λιγότερο, ήθελαν να απαλλαγούν από την Αθηναϊκή συμμαχία που δεν τους απέφερε κανένα κέρδος, ενώ τους βάρυνε υπέρμετρα και αδικαιολόγητα. Το 358 π.Χ., με την υποστήριξη του σατράπη της Καρίας Μαυσώλου, ο οποίος επιθυμούσε να επεκτείνει τον έλεγχό του και στα νησιά του Αιγαίου, η Ρόδος, η Χίος και η Κως απεστάτησαν από τη συμμαχία. Ένα χρόνο αργότερα το γεγονός αυτό της αποστασίας οδήγησε σε πόλεμο, τον γνωστό με την ονομασία «Συμμαχικός πόλεμος». Στην έκρηξη του πολέμου συνέτεινε και η άστοχη ενέργεια του στρατηγού Χάρη, ο οποίος αντί να βαδίσει κατά της Αμφιπόλεως, όπως ήταν οι εντολές της πόλης, στράφηκε κατά των νησιών νομίζοντας πως έτσι θα ωφελούσε περισσότερο την Αθήνα. Τα σχέδιά του όμως απέτυχαν, γιατί οι νησιώτες αντιστάθηκαν με σθένος. Διαφάνηκε μάλιστα ο κίνδυνος να μετατοπισθούν οι εχθροπραξίες στην Αττική. Η κατάσταση εγκυμονούσε μεγάλους κινδύνους για την Αθήνα. Τότε αναλαμβάνει να γράφει ο Ισοκράτης τον *Περί Ειρήνης* (ή *Συμμαχικών κατά τον Αριστοτέλη*) λόγο, με σκοπό να πείσει τους Αθηναίους να συνάψουν ειρήνη. Η ακριβής χρονολογία συγγραφής του λόγου δεν είναι βέβαιη πιστεύεται ότι ο λόγος συντάχθηκε και αμέσως κυκλοφόρησε ως πολιτικό φυλλάδιο το 356 π.Χ.

Ο Μαύσωλος, σατράπης της Καρίας (Εκδ. Αθηνών Γ₁)

ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

ΠΡΟΟΙΜΙΟ §§1-15

- 1-2 Τα θέματα που θα συζητηθούν στην εκκλησία του δήμου είναι πολύ σημαντικά
- 3-15 Η αλήθεια δύσκολα ακούγεται από τους Αθηναίους -Ελ-λειψη «παρρησίας»- Αποφασιστικότητα του ρήτορα να πει την αλήθεια

ΠΡΟΘΕΣΗ

- 16 Η πρόταση ειρήνης

ΚΥΡΙΩΣ ΜΕΡΟΣ (ΠΙΣΤΕΙΣ) §§17-144

- 17-27 Τα πλεονεκτήματα από την ειρήνη που εγγυάται την αυτονομία των ελληνικών πόλεων
- 28-40 Η δυσκολία να πεισθεί το κοινό πως η αρετή είναι επωφελής για τα κράτη
- 41-48 Η εξωτερική πολιτική των Αθηναίων είναι παράλογη κι επικίνδυνη
- 49-62 Η πολιτική στο εσωτερικό είναι κι αυτή εσφαλμένη
- 63-70 Υπάρχει ανάγκη μιας μεταρρύθμισης κυρίως ηθικής. Καταγγελικά κάθε ιμπεριαλιστικής πολιτικής και αποκάλυψη της αδικίας. Αδύνατη και ανώφελη η κατάκτηση της ηγεμονίας
- 71-74 Δικαιολόγηση της σκληρής κριτικής
- 75-94 Τα σφάλματα των Αθηναίων στην εξωτερική πολιτική δικαιώνουν τις απόψεις του ρήτορα
- 95-115 Αυστηρή κριτική και της πολιτικής των Σπαρτιατών κατά την εποχή της ηγεμονίας τους
- 116-120 Η σωφροσύνη εξυπηρετεί τα πραγματικά συμφέροντα των ατόμων και των πόλεων
- 121-132 Στην Αθήνα η άσκηση της πολιτικής έχει ανατεθεί στους δημαγωγούς, που έχουν προσωπικό συμφέρον να προκαλούν αναταραχή και να βλάπτουν τη δημοκρατία
- 133-136 Σε ποιες αρχές πρέπει να στηριχθεί η προτεινόμενη μεταρρύθμιση
- 137-144 Ποια αγαθά θα απολαύσει η Αθήνα, αν επιβάλει τη δικαιοσύνη στον ελληνικό κόσμο

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Προτροπή στους νεότερους ρήτορες να συνεχίσουν την προσπάθειά του προς επικράτηση της δικαιοσύνης και της αρετής στην Ελλάδα

Η θεά Ειρήνη. Ρωμαϊκό αντίγραφο αγάλματος του Κηφισοδότου (Εκδ. Αθηνών Γ)

Κείμενο

- 1 Ἄπαντες μὲν εἰώθασιν οἱ παριόντες ἐνθάδε ταῦτα μέγιστα φάσκειν εἶναι καὶ μάλιστα σπουδῆς ἄξια τῇ πόλει, περὶ ὧν ἂν αὐτοὶ μέλλωσι συμβουλευέσθαι· οὐ μὴν ἀλλ' εἰ καὶ περὶ ἄλλων τινῶν πραγμάτων ἤρμοσε τοιαῦτα προειπεῖν, δοκεῖ μοι πρέπειν καὶ περὶ τῶν νῦν παρόντων ἐντεῦθεν ποιήσασθαι
- 2 τὴν ἀρχήν. ἤκομεν γὰρ ἐκκλησιάσοντες περὶ πολέμου καὶ εἰρήνης, ἃ μεγίστην ἔχει δύναμιν ἐν τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων, καὶ περὶ ὧν ἀνάγκη τοὺς ὀρθῶς βουλευομένους ἄμεινον τῶν ἄλλων πράττειν. τὸ μὲν οὖν μέγεθος ὑπὲρ ὧν συνεληλύθαμεν τηλικούτον ἐστίν.

Ἡ σπουδαιότητα των θεμάτων

Γλωσσικά σχόλια

- 1
- εἰώθα** (παρακείμενος του επικού ρ. ἔθω) εἶμαι συνηθισμένος, συνηθίζω
Ο σχηματισμός του παρακ. σέ-σῦ-θα >σέ-σῶθ-α>εἰώθα η μετχ. εἰωθώς = ο συνηθισμένος, τὰ εἰωθότα τα συνήθη πράγματα, οι συνήθειες, τα έθιμα· από το ίδιο θέμα οι λέξεις ἔθος, ἥθος, ἐθίζω κ.λπ.
- οἱ παριόντες** μετχ. εν. του ρ. πάρειμι <παρά + εἶμι
πάρειμι ἀνέρχομαι στο βήμα
ἐνθάδε ἐδῶ, δηλ. στην Εκκλησία του δήμου
φάσκειν (αντ. του ρ. εἰώθασιν, τελ. απρμφ.)
φάσκω λέγω, ισχυρίζομαι
μέγιστα και ἄξια (κατηγ. στο ταῦτα)
μέλλω (με απρμφ. μέλλοντα συνήθως αλλά και ενεστ.) σκοπεύω, πρόκειται να..., βραδύνω, διστάζω, αναβάλλω

1. Το κείμενο ακολουθεί την έκδοση του G. Norlin (Loeb 1929) με ελάχιστες, κατά περίπτωση, διαφορετικές γραφές.

οὐ μὴν ἀλλά	αλλ' όμως, και όμως
προειπεῖν	(υποκ. του απροσ. ρ. ἤρμοσε)
προλέγω	προλογίζω, κάνω πρόλογο
ἀρμόζει	(απρόσ. ρ.) είναι πρέπον, ταιριάζει
δοκεῖ μοι	(απρόσ. ρ. με υποκ. το πρέπειν) μου φαίνεται ότι επιβάλλεται (πρέπει)
ἐντεῦθεν	από εδώ
ποιουμαι τὴν ἀρχήν	αρχίζω (η περίφραση για έμφαση)
ἦκω	(ενεστ. με σημ. παρακ.) έχω έλθει
ἐκκλησιάσοντες	(μτχ. τελική)
ἐκκλησιάζω	συγκαλώ συνέλευση και συζητώ, συζητώ, παίρνω μέρος στη συνέλευση του λαού· ἐκκλησιάζω <ἐκκλησία <ἐκκλητος <ἐκκαλώ (παρατ. ἐξεκκλησίαζον ή ἠκκλησίαζον)
ἄ... ἔχει	(αττική σύνταξη)
τοὺς ὀρθῶς βουλευομένους	(υποκ. του απρ. ἄμεινον πράττειν)
ὀρθῶς βουλεύομαι	σκέφτομαι σωστά, αποφασίζω σωστά
εὖ πράττω	ευτυχώ, είμαι ευτυχισμένος
ἄμεινον πράττω	είμαι πιο ευτυχισμένος [ἄμεινον πράττειν υποκ. της απροσ. έκφρασης ἀνάγκη (ἔστι!)]
τὸ μέγεθος	η σπουδαιότητα
ὑπὲρ ὧν	εκείνων, ὑπὲρ ὧν...
τηλικούτου	(κατηγ.) τηλικούτος-τηλικαύτη-τηλικούτο(ν) (δεικτ. αντων.) τόσο μεγάλος, τόσο σπουδαίος

Ἑρμηνευτικά σχόλια

1 οἱ παριόντες ἐνθάδε πρόκειται για δραματοποίηση, αφού ο *Περὶ Εἰρήνης* λόγος γράφτηκε ως πολιτικό φυλλάδιο και δεν εκφωνήθηκε ποτέ. Άλλωστε είναι γνωστό ότι ο Ισοκράτης έγραφε τους λόγους του για να χρησιμεύσουν ως πρότυπα της τέχνης του για τους μαθητές του,

και δεν τους απήγγελλε στην Εκκλησία του δήμου ή την βουλή εξαιτίας της φυσικής του δειλίας και της ασθενικής φωνής του.

ταῦτα μέγιστα... καὶ μάλιστα σπουδῆς ἄξια

στην αρχή του λόγου του ο Ισοκράτης τονίζει τη σπουδαιότητα της συζητήσεως που διεξάγεται στην εκκλησία του δήμου. Πρόκειται ν' αποφασίσουν τη σύναψη ειρήνης ή τη διεξαγωγή πολέμου. Οποιαδήποτε απόφαση θα έχει σημαντικές συνέπειες στη ζωή των ανθρώπων.

*ἤκομεν γὰρ ἐκκλησιά-
σοντας*

η Εκκλησία του δήμου υπήρξε το ισχυρότερο και δημοκρατικότερο ὄργανο της αθηναϊκής πολιτείας. Κάθε πολίτης είχε τη δυνατότητα να μετέχει στις συνεδρίες, από το εικοστό ἔτος της ηλικίας του, οπότε είχαν λήξει οι διετείς στρατιωτικές του υποχρεώσεις.

Η Εκκλησία συνερχόταν σε τέσσερις τακτικές συνεδριάσεις στη διάρκεια κάθε πρυτανείας, δηλ. σαράντα φορές στο διάστημα του ἔτους. Η πρώτη από τις τέσσερις συνεδρίες κάθε πρυτανείας λεγόταν «κυρία Εκκλησία» και είχε καθορισμένα θέματα.

Υπήρχε δυνατότητα εκτός από τις τακτικές, να γίνουν και έκτακτες συνεδρίες («σύγκλητοι») σε δύο περιπτώσεις:

- α) όταν δεν είχε τελειώσει η συζήτηση για μια υπόθεση
- β) όταν υπήρχε επείγουσα ανάγκη

Οι εργασίες της Εκκλησίας άρχιζαν νωρίς το πρωί και τελείωναν με τη δύση του ηλίου. Συνεδρίαζε στην Αγορά ή στην Πνύκα ή στο θέατρο του Διονύσου. Αρμόδιος για τη σύγκλησή της ήταν ο «επιστάτης» των πρυτάνεων, ο οποίος προήδρευε και στη συνεδρία. Τον βοηθούσαν ένας «κῆρουξ» και ο «γραμματεὺς τῆς βουλῆς».

Οι κύριες δραστηριότητες της Εκκλησίας του δήμου περιλάμβαναν τη λατρεία, τα οικονομικά, την εκλογή αρχόντων, τον ἔλεγχο της εκτελεστικής εξουσίας, τη στρατιωτική και ναυτική προπαρασκευή, την εξωτερική πολιτική και τη δικαιοσύνη (αν και μόνο σε πολιτικές υποθέσεις κατά κανόνα), την έκδοση κανόνων δεσμευτικών της συμπεριφοράς των πολιτών υπό τύπον νόμων ή ψηφισμάτων. Γενικά διαχειριζόταν όλες τις σοβαρές υποθέσεις της πόλεως και με τις αποφάσεις της διαμόρφωνε ως κυρίαρχο ὄργανο την εσωτερική και εξωτερική πολιτική περί πολέμου και ειρήνης. Από τη φράση αυτή προκύπτει πως οι Αθηναίοι πρόκειται τώρα ν' αποφασίσουν αν θα κάνουν πόλεμο ή όχι. Και επί πλέον σημαίνει ότι ο λόγος γράφτηκε προτού

αρχίζει ο λεγόμενος Συμμαχικός πόλεμος, συμπέρασμα που επιβεβαιώνεται και από την έλλειψη του άρθρου τὸν στη λέξη πόλεμος. Είναι μία από τις διαφορετικές απόψεις για τον χρόνο συγγραφής του λόγου.

**καὶ περὶ ὧν... πράτ-
τειν** επιδιώκοντας ο ρήτορας να καταστήσει προσεκτικούς τους Αθηναίους επισημαίνει πως η ευτυχία (τὸ εὖ πράττειν) αποτελεί φυσική συνέπεια των ορθών αποφάσεων. Το επιχείρημα είναι ψυχολογικό.

**τὸ μὲν οὖν μέγεθος...
τηλικούτῳ ἐστὶν** κλείνοντας το προοίμιον ο Ισοκράτης προβάλλει γι' άλλη μια φορά τη σπουδαιότητα των θεμάτων.

Ἀσκήσεις

- 1) Τι επιχειρεί να επιτύχει στο προοίμιον ο ρήτορας και με ποια εκφραστικά μέσα;
- 2) Με ποιες λέξεις και φράσεις τονίζεται η σπουδαιότητα των προς συζήτηση θεμάτων;
- 3) Είναι γνωστό ότι ο «περὶ εἰρήνης» λόγος κυκλοφόρησε ως πολιτικό φυλλάδιο προς ανάγνωση. Με ποιες λέξεις και ποιες φράσεις δημιουργείται η εντύπωση ότι ο λόγος εκφωνήθηκε;
- 4) μέλλωσι, ἤρμοσε: Να γραφούν οι προτάσεις στις οποίες ανήκουν τα ρήματα, να χαρακτηρισθούν συντακτικώς και να δικαιολογηθεί η έγκλιση κάθε ρήματος.
- 5) μέγιστα, μάλιστα, ἄξια, ὀρθῶς, ἄμεινον: Να γραφούν οι ἄλλοι βαθμοί.
- 6) συνεληλύθαμεν: Να αντικατασταθεί χρονικώς και να γραφεί το β' ενικό και β' πληθυντικό πρόσωπο σ' όλες τις εγκλίσεις του αορίστου β'.
- 7) βουλευομένους: Να γραφούν λέξεις της νέας ελληνικής από το ίδιο θέμα. Με τρία ομόρριζα ουσιαστικά να σχηματισθούν αντίστοιχες προτάσεις.

Χρυσό νόμισμα
της Καρύστου των
μέσων του 4ου
αι. π.Χ. Εικονίζε-
ται η κεφαλή του
Ηρακλέους (Εκδ.
Αθηνών Γ₂)

πόλεων ἐξιέναι καὶ τὴν αὐτῶν ἔχειν ἑκάστους, τούτων γὰρ οὔτε δικαιοτέρας εὐρήσομεν οὔτε μᾶλλον τῇ πόλει συμφερούσας.

Ἐλωσσικὰ σχόλια

- 14 **ὁ, ἡ προσάντης, τὸ πρόσαντες** (επίθ.) ο ανηφορικός, ο δύσκολος, ο σκληρός, ο εχθρικός
- ἐναντιοῦσθαι** (υποκ. της απρ. έκφρ. πρόσαντές ἐσθιν <ἐναντιοῦμαι <ἐναντιό -ομαι εναντιώνομαι, εἶμαι αντίθετος, αντιστέκομαι, αρνούμαι
- διάνοια** σκέψη, γνώση, σκοπός, πρόθεση
- δημοκρατίας οὔσης** μετοχή εναντιωματική σε γενική απόλυτη
- παρηρησία (πᾶς + ῥῆσις)** ελευθερία λόγου, ελευθεροστομία, το δικαιώμα να λέγει κανείς τα πάντα
- ἐνθάδε** εδώ, στην Εκκλησία του δήμου
- ὁμῶν** αντικ. του ρ. φροντίζουσιν
- ὃ καὶ πάντων ἐστὶ δεινότατον** αυτό είναι και το πιο φοβερό απ' όλα
- κωμωδοδιδάσκαλος** κωμικός ποιητής
- ἐκφέρω** φανερώνω, εμφανίζω, κάνω γνωστό
- ἀμάρτημα** σφάλμα, αποτυχία
- χάριν ἔχω τινί** χρωστώ χάρη (ευγνωμοσύνη σε κάποιον) ευγνωμονώ κάποιον
- εὖ ποιῶ** ευεργετώ (ως παθ. εὖ πάσχω ευεργετούμαι)
- νουθετῶ** συμβουλεύω, προτρέπω
- διατίθεμαι δυσκόλως** αισθάνομαι οργή, οργίζομαι
- ἐργάζομαί τινα τι** κάνω σε κάποιον κάτι
- 15 **ὑπαρχόντων** μτχ. εναντιωματική σε γενική απόλυτη (υποκ. τούτων)
- ἀποσταίην** (ευκτ. αορ. β' ενεργ. με σημασ. μέσου του ρ. ἀφίσταμαι απομακρύνομαι)

ᾧν	(αναφ. ἔλξη) τούτων, ᾧ (τούτων· αντικ. του ρ. ἀποσταίην, ᾧ· αντικ. του ρ. διενήθην)
παρελήλυθα	(πρκμ. του ρ. παρέρχομαι· παρουσιάζομαι ενώπιον κάποιου για να μιλήσω, ἀνέρχομαι στο βήμα. Οι άλλες εγκλίσεις, ο παρατ. και ο μέλλοντας από το ρ. πάρειμι που έχει την ίδια σημασία στους Αττικούς ρήτορες)
χαρίζομαι τινι	γίνομαι ευχάριστος σε κάποιον, κάνω χάρη σε κάποιον, ευχαριστώ κάποιον (χαριούμενος μτχ. τελ.)
χειροτονία	(χείρ + τείνω) ανάταση των χειριών, εκλογή με ανάταση των χειριών
μνηστεύω χειροτονίαν	επιζητώ την εκλογή μου ως άρχοντα (μνηστεύων· μτχ. τελ.)
ἀποφαίνομαι	εκφράζω τη γνώμη μου (ἀποφανούμενος μτχ. τελ.)
περι ᾧν	(αναφ. ἔλξη) περι ἐκείνων, ᾧ
προτίθημι	προτείνω
γιγνώσκω	αποφασίζω (τῶν γνωσθέντων των αποφασισθέντων)
ὀρθῶς βουλευόμεαι	(βλ. §1)
ἦν μὴ... βουλευσώμεθα	υποθετική πρόταση
οὐδὲν ὄφελος ἔσται	ἀπόδοση. Ο υποθετικός λόγος δηλώνει το προσδοκώμενο
φημί	λέγω, υποστηρίζω
χρῆναι	(ειδ. απρμφ. ως αντικ. του ρ. φημί)
ποιεῖσθαι και χρῆσθαι	(υποκ. του απρμφ. χρῆναι)
χρῶμαι ταῖς συνθήκαις	εφαρμόζω τις συνθήκες
αἷς	(ἡ δοτ. καθ' ἔλξη προς το ταύταις ἀντί της αιτ. ᾑς)
γεγράφασιν	(πρκμ. του ρ. γράφω· προτείνω)
προστάτω ἢ -σω	διατάζω, ἐπιβάλλω
αὐτόνομους	(κατηγορ. στο τὸς Ἕλληνας)
εἶναι	(τελ. απρμφ., αντικ. της μετοχής προστατούσαις καθὼς και τα δύο ἐπόμενα απρμφ. ἐξίέναι και ἔχειν)

ἐξιέναι (απρμφ. ενεστ. του ρ. ἔξιμι αποχωρώ, ἐξέρχομαι)

τάς φρουράς (υποκ. του ἐξιέναι)

ἐκάστους (υποκ. του ἔχειν)

τούτων (ενν. συνθηκών) γεν. συγκριτική

Ἑρμηνευτικά σχόλια

14 ... ὅτι πρόσαντές ἐχει ἐπίγνωση ο ρήτορας των δυσκολιών που θα αντιμετωπίσει ἐστὶν ἐναντιοῦσθαι στην προσπάθειά του να πείσει τους Αθηναίους για την ειρήνη. ταῖς ὑμετέραις δια-
νοίαις

ὅτι δημοκρατίας ἡ «ἰσηγορία» (ισότητα στο δικαίωμα του λόγου) αποτελούσε οὔσης οὐκ ἔστι παρ- βασικό στοιχείο της δημοκρατίας στην αρχαία Αθήνα, όπως και ρησία ἡ ἰσονομία. Στις συνεδριάσεις της Εκκλησίας του δήμου ο κήρυκας καλούσε κάθε πολίτη που ήθελε να μιλήσει με την καθιερωμένη φράση: «τίς ἀγορεύειν βούλεται;» (βλ. Δημ. Περὶ τοῦ στεφάνου § 170 «καὶ μετὰ ταῦτα ὡς ἦλθεν ἡ βουλή καὶ ἀπήγγειλαν οἱ πρυτάνεις τὰ προσηγγεμέν' ἑαυτοῖς καὶ τὸν ἦκοντα παρήγαγον κάκεινος εἶπεν, ἡρώτα μὲν ὁ κῆρυξ «τίς ἀγορεύειν βούλεται;» παρήει δ' οὐδεὶς». μετάφρ. «και μετὰ ἀπ' αὐτὰ μόλις οἱ βουλευτῆς ἐφθασαν (στην Πνύκα όπου συνεδρίαζε ἡ Εκκλησία του δήμου) και ανακοίνωσαν οἱ πρυτάνεις τις εἰδήσεις που εἶχαν φθάσει σ' αὐτούς και παρουσίασαν τον ἀγγελιαφόρο κι ἐκεῖνος ἐπιβεβαίωσε (τις εἰδήσεις), ρωτούσε ο κήρυκας «ποιος θέλει να λάβει το λόγο;» ἀλλὰ κανένας δεν ἀνέβαινε στο βήμα».

Ἡ «ἰσηγορία» ὁμως δεν εἶχε ουσιαστικό περιεχόμενο, ἀν δεν συνοδευόταν ἀπὸ το δικαίωμα της πλήρους ἐλευθερίας του λόγου. Ο Ἰσοκράτης υποστηρίζει ὅτι στην ἐποχή του δεν ὑπῆρχε πλέον ἐλευθερία λόγου, παρηγσία, ἐνὼ ἡ κατοχύρωσή της ὡς πολιτικού δικαίωματος θα συνέβαλλε στην ὀρθή λειτουργία της δημοκρατίας με εὐεργετικές συνέπειες για ὅλους.

πλήν ἐνθάδε μὲν τοῖς ἡ εἰκόνα της Εκκλησίας του δήμου που μας δίνει το 356 π.Χ. ἀφρονεστάτοις... τοῖς ο Ἰσοκράτης, με την παράλληλη ἀναφορά στην ἐλευθεροστομία κωμωδοδιδασκάλοις των κωμικῶν ποιητῶν, παραπέμπει κατευθείαν στην ἐποχή του Ἀριστοφάνη παρά στα μέσα του 4ου αἰ. π.Χ. Οἱ ποιητῆς της ἀρχαίας ἀττικής κωμωδίας (Εὐπόλις, Φερεκράτης, Φρόνιχος, Ἀρι-

στοφάνης κ.ά.) καυτηρίαζαν στα έργα τους τα πάντα με τρόπο αυστηρό και αμείλικτο, και κυρίως τα ζητήματα της πόλεως. Αυτές οι κωμωδίες παίζονταν («έδιδάσκοντο») στη γιορτή του Διονύσου, όταν πολλοί ξένοι βρίσκονταν στην Αθήνα. Ο Αριστοφάνης (Άχαρνής, 525 κ.ε.) αναφέρει πως ο Κλέωνας του επιτέθηκε, γιατί κατηγορήσε τους Αθηναίους ενώπιον ξένων.

ὁ καὶ πάντων ἐστὶ δεινότατον, ὅτι... ἐργαζομένουσ επικρίνοντας την παράλογη συμπεριφορά των Αθηναίων προς τους «νουθετοῦντας» «προκαταλαμβάνει», προδιαθέτει δηλ. το ακροατήριο (σχήμα προλήψεως ή προκαταλήψεως), για να προλάβει ενδεχόμενες αποδοκιμασίες, αφού θα προτείνει να συναφθεί ειρήνη με όλους, αντίθετα με την ισχύουσα εξωτερική πολιτική της Αθήνας.

15 οὐκ ἂν ἀποσταίην ὧν διανοήθην παρελήλυθα γὰρ οὐ χαριούμενος... γιγνώσκων ο ρήτορας δηλώνει ότι θα εμμένει στις απόψεις του παρόλο που το πολιτικό κλίμα είναι εντελώς αρνητικό. τονίζεται η ειλικρίνεια και η ανιδιοτέλεια των προθέσεών του.

περὶ ὧν οἱ πρυτάνεις προτιθέασιν πρυτάνεις ονομάζονταν οι πενήντα βουλευτές μιας φυλής οι οποίοι για 35 ή 36 ημέρες ασκούσαν την εξουσία. Η σειρά με την οποία κάθε φυλή είχε αυτή την τιμή καθοριζόταν με κλήρο. Οι πρυτάνεις έμεναν και σιτίζονταν στη θόλο, ένα ειδικό κυκλικό οικοδόμημα στην αγορά και αμείβονταν με έναν οβλόλο περισσότερο από τους άλλους βουλευτές (συνολικά μια δραχμή).

Καθημερινά κληρωνόταν ο επιστάτης των πρυτάνεων, πρόεδρος της Βουλής και της Εκκλησίας του δήμου, ο οποίος είχε στα χέρια του, για ένα ημερονύχτιο, τα κλειδιά των ιερών, όπου φυλάσσονταν οι θησαυροί και τα αρχεία, καθώς και η σφραγίδα του κράτους.

Κατά τον 4ο αι. π.Χ. την προεδρία των συνελεύσεων είχε ο επιστάτης των εννέα προέδρων, οι οποίοι εκλέγονταν ανάμεσα στους βουλευτές των φυλών που δεν είχαν την πρυτανεία. Με τη μεσολάβηση των πρυτάνεων η βουλή ερχόταν σε επαφή με την Εκκλησία του δήμου, τους άρχοντες και τους απλούς πολίτες. Αυτοί συγκαλούσαν σε περίπτωση ανάγκης τη Βουλή, την Εκκλησία του δήμου, τους στρατηγούς. Αυτοί πρότειναν στις συνελεύσεις τα σχέδια νόμων («προβουλευμάτα»), τα οποία, όταν ψηφίζονταν από τον δήμο, αποκτούσαν ισχύ νόμων.

οὐδὲν γὰρ ὄφελος ἔσται... βουλευσώμεθα ο ρήτορας πιστεύει ότι η ειρήνευση θα ήταν το έναυσμα για τη ριζική αναθεώρηση της αθηναϊκής πολιτικής.

16 Φημί δ' οὖν χοῖνα ποιῆσθαι τὴν εἰρήνην... πρὸς βασιλέα καὶ Λακεδαιμονίους ο Ἰσοκράτης προτείνει τη σύναψη ειρήνης όχι μόνο με τους συμμάχους που επανεστάτησαν αλλά και με όλους τους ανθρώπους, αποδεχόμενος ακόμη και τους δυσμενείς όρους της Ανταλκίδειας ειρήνης (387 π.Χ.) που είχε κατακρίνει το 380 π.Χ. στον Πανηγυρικό (§§116-117).

Η αλλαγή των πολιτικών του απόψεων οφείλεται στο γεγονός ότι οι εμφύλιες διαμάχες των Ελλήνων είχαν κορυφωθεί και ήταν πολύ δύσκολο ν' αντιμετωπισθεί η περσική απειλή, αν προηγουμένως δεν εδραιωνόταν η ενότητα των Ελλήνων.

προσταττούσαις τούς Ἕλληνας... ἔχειν ἑκάστους υποδεικνύει ποιοι θα έπρεπε να είναι οι σημαντικότεροι όροι της ειρήνης: κατοχύρωση της ανεξαρτησίας και της αυτονομίας κάθε πόλης και απομάκρυνση κάθε είδους μη εγγώριας στρατιωτικής φρουράς.

οὔτε δικαιότερας εὐρήσομεν... συμφερούσας μόνιμη επιδίωξη του ρήτορα αποτελεί η επικράτηση της δικαιοσύνης και η εξυπηρέτηση του συμφέροντος της πόλεως. Γι' αυτό καταδίδιχαζε συχνά κάθε πράξη βιαιότητας από τη μεριά οποιασδήποτε ελληνικής πόλεως εναντίον άλλης ελληνικής θεωρώντας ως μόνο επιτρεπτό όπλο την πειθώ. Η προσφυγή στη χρήση βίας ήταν θεμιτή μόνον όταν οι Έλληνες αγωνίζονταν εναντίον των βαρβάρων.

Ασκήσεις

- 1) Γιατί ο Ἰσοκράτης στην αρχή του λόγου του τονίζει τη δυσκολία να εναντιωθεί στις απόψεις των Αθηναίων;
- 2) Ποια η σημασία της «παρρησίας» στη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος; Να αναπτύξετε τις προσωπικές σας απόψεις.
- 3) Να καταγραφούν οι λέξεις και οι φράσεις με τις οποίες εκφράζεται η ειλικρίνεια και η ανιδιοτέλεια του ρήτορα.
- 4) Πώς κρίνετε την αποδοχή από τον Ἰσοκράτη ακόμη και των ταπεινωτικών όρων της Ανταλκίδειας ειρήνης;
- 5) Ο Ἰσοκράτης προτείνει τη σύναψη ειρήνης με όλους, επειδή
  - α) είναι οπαδός της ειρήνης
  - β) με την ειρήνη εξυπηρετούνται τα προσωπικά του συμφέροντα
  - γ) είναι σταθερός στις πολιτικές του θέσεις
  - δ) πιστεύει ότι έτσι θα ενωθούν οι Έλληνες και θ' αντιμετωπίσουν οποιονδήποτε κίνδυνο

ε) με την ειρήνη εξυπηρετούνται τα συμφέροντα της Αθήνας

Να υπογραμμίσετε την πιο σωστή και την πιο λανθασμένη, κατά τη γνώμη σας, φράση και να τις αιτιολογήσετε.

- 6) *οἶδα, ἐναντιοῦσθαι*: Να κλιθεί ο παρατατικός και να γραφούν τα απαρέμφατα όλων των χρόνων.
- 7) *ὃ καὶ πάντων ἐστί δεινότατον... ἐργαζομένους*: Να ξαναγραφεί η ημιπερίοδος αφού τεθούν όλοι οι ρηματικοί τύποι στον ενικό αριθμό.
- 8) *χαριούμενος*: Να αντικατασταθεί χρονικώς ο τύπος και να γραφούν λέξεις της νέας ελληνικής που έχουν το ίδιο θέμα.
- 9) *προτιθέασιν*: Να γραφεί το β' ενικό και β' πληθυντικό πρόσωπο ενεστώτα και αορίστου σ' όλες τις εγκλίσεις.
- 10) *ὄμιν, ἅ, γινώσκων, περὶ ὧν, τῶν τῆς πόλεως*: Να χαρακτηρισθούν συντακτικώς οι λέξεις.
- 11) *οὐδὲν γὰρ ὄφελος ἔσται... ἦν μὴ ὀρθῶς βουλευσώμεθα*: Πώς θα ήταν διατυπωμένος ο υποθετικός λόγος, αν δήλωνε το πραγματικό.
- 12) *ἅπαντας, ταύταις, αἷς, τινές, βασιλέα, τῇ πόλει*: Να γραφούν οι πλάγιες πτώσεις ενικού και πληθυντικού των λέξεων.
- 13) *χρησθαι, ἐξιέναι*: Να γραφεί το β' ενικό και πληθυντικό πρόσωπο σ' όλες τις εγκλίσεις του ενεστώτα και να κλιθεί ο παρατατικός.
- 14) *ταῖς συνθήκαις, ταῖς γενομέναις, αὐτονόμους, τὴν αὐτῶν, τῇ πόλει*: Ποια η συντακτική θέση των λέξεων;
- 15) *προσταττούσαις*: η μετοχή είναι:
  - α) αιτιολογική
  - β) κατηγορηματική
  - γ) τροπική
  - δ) επιθετική
  - ε) εναντιωματική
  - ζ) υποθετικήΝα υπογραμμίσετε την ορθή απάντηση και να την αιτιολογήσετε.

- 17 Ἦν μὲν οὖν ἐνταῦθα καταλίπω τὸν λόγον, οἷδ' ὅτι δόξω τὴν πόλιν ἐλαττοῦν, εἰ Θηβαῖοι μὲν ἔξουσι Θεσπιάς καὶ Πλαταιάς καὶ τὰς ἄλλας πόλεις ἅς παρὰ τοὺς ὄρκους κατελήφασιν, ἡμεῖς δ' ἔξιμεν μηδεμιᾶς ἀνάγκης οὔσης ἐξ ὧν τυγχάνομεν ἔχοντες· ἦν δὲ διὰ τέλους ἀκούσητέ μου προσέχοντες τὸν νοῦν, οἶμαι πάντας ὑμᾶς καταγνώσεσθαι πολλὴν ἄνοιαν καὶ μανίαν τῶν τὴν ἀδικίαν πλεονεξίαν εἶναι νομιζόντων καὶ τῶν τὰς ἀλλοτρίας πόλεις βία κατεχόντων καὶ μὴ λογιζομένων τὰς συμφορὰς τὰς ἐκ τῶν τοιούτων ἔργων γιγνομένης.
- 18 Ταῦτα μὲν οὖν διὰ παντὸς τοῦ λόγου πειρασόμεθα διδάσκειν ὑμᾶς, περὶ δὲ τῆς εἰρήνης πρῶτον διαλεχθῶμεν καὶ σκεφώμεθα τί ἂν ἐν τῷ παρόντι γενέσθαι βουλευθῆμεν ἡμῖν. ἦν γὰρ ταῦτα καλῶς ὀρισώμεθα καὶ νοῦν ἐχόντως, πρὸς ταύτην τὴν ὑπόθεσιν ἀποβλέποντες ἄμεινον βουλευσόμεθα
- 19 καὶ περὶ τῶν ἄλλων. ἄρ' οὖν ἂν ἐξαρχέσειεν ἡμῖν, εἰ τὴν τε πόλιν ἀσφαλῶς οἰκοῖμεν καὶ τὰ περὶ τὸν βίον εὐπορώτεροι γιγνοίμεθα καὶ τὰ τε πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ὁμοιοῖμεν καὶ παρὰ τοῖς Ἑλλησιν εὐδοκιμοῖμεν; ἐγὼ μὲν γὰρ ἠγροῦμαι τούτων ὑπαρξάντων τελέως τὴν πόλιν εὐδαιμονήσειν. ὁ μὲν τοίνυν πόλεμος ἀπάντων ἡμᾶς τῶν εἰρημένων ἀπεστέρηκεν· καὶ γὰρ πενεστέρους πεποίηκε, καὶ πολλοὺς κινδύνους ὑπομένειν ἠνάγκασε, καὶ πρὸς τοὺς Ἑλληνας διαβέβληκε, καὶ

Μετάφραση

§§17-27

- 17 Αν, βέβαια, σταματήσω σ' αυτό το σημείο¹ την ομιλία μου, ξέρω ότι θα δώσω την εντύπωση πως μειώνω την πόλη μας, εάν οι Θηβαίοι θα εξακολουθήσουν να κατέχουν τις Θεσπιές², τις Πλαταιές και τις άλλες πόλεις που έχουν καταλάβει παρά τις ένορκες συνθήκες, ενώ εμείς θα απομακρυνθούμε, χωρίς να υπάρχει καμιά ανάγκη, από τις πόλεις που συμβαίνει να κατέχουμε. Αν όμως με ακούσετε προσεκτικά μέχρι το τέλος, νομίζω πως όλοι σας θα καταλογίσετε μεγάλη απειροσκεψία και παραφροσύνη σ' εκείνους που θεωρούν πως η αδικία είναι πλεονέκτημα και σ' εκείνους που κατέχουν με τη βία ξένες πόλεις και δεν συλλογίζονται τις συμφορές που προέρχονται από τέτοιου είδους ενέργειες.
- 18 Γι' αυτά λοιπόν θα προσπαθήσω με όλο τον λόγο μου να σας διαφωτίσω, αλλά πρώτα ας συζητήσουμε για την ειρήνη και ας σκεφθούμε τι θα θέλαμε να γίνει στην παρούσα περίπτωση. Διότι, αν αντιμετωπίσουμε αυτά σωστά και με σύνεση, με αυτή τη βάση θα σκεφτούμε καλύτερα και για τ' άλλα θέματα.
- 19 Άραγε μπορεί να μας είναι αρκετό, αν κατοικούμε στην πόλη μας με ασφάλεια και γινόμαστε στη ζωή πιο εύποροι κι έχουμε ομόνοια μεταξύ μας κι έχουμε κερδίσει ανάμεσα στους Έλληνες υπόληψη; Εγώ βέβαια φρονώ πως, αν γίνουν αυτά, η πόλη θα είναι πλήρως ευτυχημένη. Ο πόλεμος μας έχει στερήσει απ' όλα όσα προηγουμένως ανέφερα: γιατί και πιο φτωχούς μας έκανε και πολλούς κινδύνους μάς ανάγκασε να υπομένουμε και στους Έλληνες μας έχει δια-
- Ανάγκη ν' ακουστεί ο ρήτορας μέχρι τέλους*
- Τα οφέλη της ειρήνης*

- 20** πάντας τρόπους τεταλαιπώρηκεν ἡμᾶς. ἦν δὲ τὴν εἰρήνην ποιησώμεθα καὶ τοιούτους ἡμᾶς αὐτοὺς παράσχωμεν οἴους αἱ κοιναὶ συνθήκαι προστάττουσιν, μετὰ πολλῆς μὲν ἀσφαλείας τὴν πόλιν οἰκήσομεν, ἀπαλλαγέντες πολέμων καὶ κινδύνων καὶ ταραχῆς εἰς ἦν νῦν πρὸς ἀλλήλους καθέσταμεν, καθ' ἑκάστην δὲ τὴν ἡμέραν πρὸς εὐπορίαν ἐπιδώσομεν, ἀναπεπαιμένοι μὲν τῶν εἰσφορῶν καὶ τῶν τριηραρχιῶν καὶ τῶν ἄλλων τῶν περὶ τὸν πόλεμον λειτουργιῶν, ἀδεῶς δὲ γεωργοῦντες καὶ τὴν θάλατταν πλέοντες καὶ ταῖς ἄλλαις ἐργασίαις ἐπιχειροῦντες αἱ νῦν διὰ τὸν πόλεμον ἐκλελοίπασιν. ὀφώμεθα δὲ τὴν πόλιν διπλασίας μὲν ἢ νῦν τὰς προσόδους λαμβάνουσαν, μεστὴν δὲ γιγνομένην ἐμπόρων καὶ ξένων καὶ μετοίκων, ὧν νῦν ἐρήμη καθέστηκεν.

Τὸ δὲ μέγιστον, συμμάχους ἔξομεν ἅπαντας ἀνθρώπους, οὐ βεβιασμένους, ἀλλὰ πεπεισμένους, οὐδ' ἐν ταῖς μὲν ἀσφαλείαις διὰ τὴν δύναμιν ἡμᾶς ὑποδεχομένους, ἐν δὲ τοῖς κινδύνοις ἀποστησομένους, ἀλλ' οὕτω διακειμένους ὥσπερ χρὴ τοὺς ὡς ἀληθῶς συμμάχους καὶ φίλους ὄντας.

- 22** Πρὸς δὲ τούτοις ἃ νῦν ἀπολαβεῖν οὐ δυνάμεθα διὰ πολέμου καὶ πολλῆς δαπάνης, ταῦτα διὰ πρεσβείας ῥαδίως κομιούμεθα. μὴ γὰρ οἴεσθε μήτε Κερσοβλέπτην ὑπὲρ Χερρονήσου μήτε Φίλιππον ὑπὲρ Ἀμφιπόλεως πολεμήσειν, ὅταν ἴδωσιν ἡμᾶς μηδενὸς τῶν ἀλλοτρίων ἐφιεμένους. νῦν μὲν γὰρ εἰκότως φοβοῦνται γείτονα ποιήσασθαι τὴν πόλιν ταῖς αὐτῶν δυναστείαις· ὁρῶσι γὰρ ἡμᾶς οὐ στέργοντας ἐφ' οἷς ἂν ἔχωμεν, ἀλλ' αἰεὶ τοῦ πλέονος ὀρεγομένους· ἦν δὲ μεταβαλώμεθα τὸν τρόπον καὶ δόξαν βελτίω λάβωμεν, οὐ μόνον ἀποστήσονται τῆς ἡμετέρας, ἀλλὰ καὶ τῆς αὐτῶν προσδώσουσι· λυσιτελήσει γὰρ αὐτοῖς θεραπεύουσιν τὴν δύναμιν τὴν τῆς πόλεως ἀσφαλῶς ἔχειν τὰς ἑαυτῶν βασιλείας.

- 20 βάλει και με κάθε τρόπο μας έχει ταλαιπωρήσει. Αν όμως κάνουμε ειρήνη και συμπεριφερθούμε όπως ορίζουν οι κοινές συνθήκες, θα κατοικούμε στην πόλη μας με μεγάλη ασφάλεια, αφού απαλλαγούμε από πολέμους και κινδύνους και διχόνοια στην οποία τώρα έχουμε περιέλθει: αντίθετα κάθε μέρα θα γινόμαστε και πιο πλούσιοι απαλλαγμένοι από τους φόρους και τις τριηραρχίες³ και τις άλλες εισφορές για τον πόλεμο και ασχολούμενοι με την καλλιέργεια των χωραφιών και τη ναυτιλία και τις άλλες εργασίες⁴ οι οποίες έχουν εκλείψει εξαιτίας του πολέμου. Ακόμη θα δούμε την πόλη μας να έχει διπλάσια έσοδα απ' όσα έχει τώρα, να είναι γεμάτη από εμπόρους και ξένους και μετοίκους⁵, απ' τους οποίους έχει ερημωθεί σήμερα.

Και το σπουδαιότερο, θα έχουμε συμμάχους όλους τους ανθρώπους όχι με τη βία αλλά με τη θέλησή τους, και δεν θα μας δέχονται όταν είμαστε ασφαλείς εξαιτίας της δύναμής μας, κι όταν κινδυνεύουμε θα αποστατούν, αλλά θα συμπεριφέρονται όπως αρμόζει (να συμπεριφέρονται) οι αληθινοί φίλοι και σύμμαχοι.

- 22 Επί πλέον, όσα τώρα δεν μπορούμε να πάρουμε πίσω με πόλεμο και μεγάλες δαπάνες, θα τα κερδίσουμε εύκολα με πρέσβεις (δια της διπλωματικής οδού). Γιατί μη νομίζετε πως ο Κερσοβλέπτης⁶ θα πολεμήσει για τη Χερσόνησο και ο Φίλιππος για την Αμφίπολη⁷, όταν δουν ότι δεν επιθυμούμε κάτι από εκείνα που ανήκουν στους άλλους. Τώρα βέβαια δικαιολογημένα φοβούνται να κάνουν γειτονική τής δικής τους επικράτειας την πόλη μας. Γιατί βλέπουν ότι δεν είμαστε ευχαριστημένοι με όσα έχουμε, αλλά πάντοτε επιθυμούμε όλο και περισσότερα. Αν όμως αλλάξουμε τη συμπεριφορά μας και αποκτήσουμε καλύτερη φήμη, όχι μόνο θα απομακρυνθούν από τις κτήσεις μας αλλά θα μας παραχωρήσουν και μέρος από τις δικές τους⁸, γιατί θα είναι συμφέρον τους, εξυπηρετώντας τη δύναμη της πόλης μας, να κατέχουν με ασφάλεια το βασιλείό τους.

*Η διπλωματία οδηγεί
σε πρόσθετα πλεονε-
κτήματα*

24 Καὶ μὲν δὴ καὶ τῆς Θοράκης ἡμῖν ἐξέσται τοσαύτην ἀπο-
 τεμέσθαι χώραν ὥστε μὴ μόνον αὐτοὺς ἄφθονον ἔχειν, ἀλλὰ
 καὶ τοῖς δεομένοις τῶν Ἑλλήνων καὶ δι' ἀπορίαν πλανω-
 μένους ἱκανὸν δύνασθαι βίον παρασχεῖν. ὅπου γὰρ Ἀθηνό-
 δωρος καὶ Καλλίστρατος, ὁ μὲν ιδιώτης ὢν, ὁ δὲ φυγάς,
 οἰκίσαι πόλεις οἷοί τε γεγόνασιν, ἧ που βουλευθέντες ἡμεῖς
 πολλοὺς ἂν τόπους τοιούτους κατασχεῖν δυνηθεῖμεν. χρὴ δὲ
 τοὺς πρωτεύειν ἐν τοῖς Ἑλλησιν ἀξιοῦντας τοιούτων ἔργων
 ἡγεμόνας γίγνεσθαι πολὺ μᾶλλον ἢ πολέμου καὶ στρατοπέ-
 δων ξενικῶν, ὧν νῦν ἐπιθυμοῦντες ἡμεῖς τυγχάνομεν.

25 Περὶ μὲν οὖν ὧν οἱ πρέσβεις ἐπαγγέλλονται, καὶ ταῦθ'
 ἱκανά, καὶ πολλὰ ἂν ἴσως τις προσθείη τούτοις· ἡγοῦμαι
 δὲ δεῖν ἡμᾶς οὐ μόνον ψηφισαμένους τὴν εἰρήνην ἐκ τῆς
 ἐκκλησίας ἀπελθεῖν, ἀλλὰ καὶ βουλευσαμένους ὅπως ἄξο-
 μεν αὐτήν, καὶ μὴ ποιήσομεν ὅπερ εἰώθαμεν, ὀλίγον χρόνον
 διαλιπόντες πάλιν εἰς τὰς αὐτὰς καταστησόμεθα ταραχᾶς,
 μηδ' ἀναβολήν, ἀλλ' ἀπαλλαγὴν εὐρήσομέν τινα τῶν κακῶν

26 τῶν παρόντων. οὐδὲν δὲ τούτων οἷόν τ' ἐστὶ γενέσθαι πρό-
 τερον, πρὶν ἂν πεισθῆτε τὴν μὲν ἡσυχίαν ὠφελιμωτέραν καὶ
 κερδαλεωτέραν εἶναι τῆς πολυπραγμοσύνης, τὴν δὲ δικαιο-
 σύνην τῆς ἀδικίας, τὴν δὲ τῶν ἰδίων ἐπιμέλειαν τῆς τῶν
 ἄλλοτρίων ἐπιθυμίας.

Περὶ ὧν οὐδεὶς πώποτε τῶν ῥητόρων εἶπεν ἐν ὑμῖν ἐτόλ-
 μησεν· ἐγὼ δὲ περὶ αὐτῶν τούτων τοὺς πλείστους τῶν λόγων
 μέλλω ποιεῖσθαι πρὸς ὑμᾶς· ὁρῶ γὰρ τὴν εὐδαιμονίαν ἐν
 τούτοις ἐνοῦσαν, ἀλλ' οὐκ ἐν οἷς νῦν τυγχάνομεν πράττον-

Δίδραχμο του Βοιωτικού Κοινού
 (Εκδ. Αθηνών Γ₁)

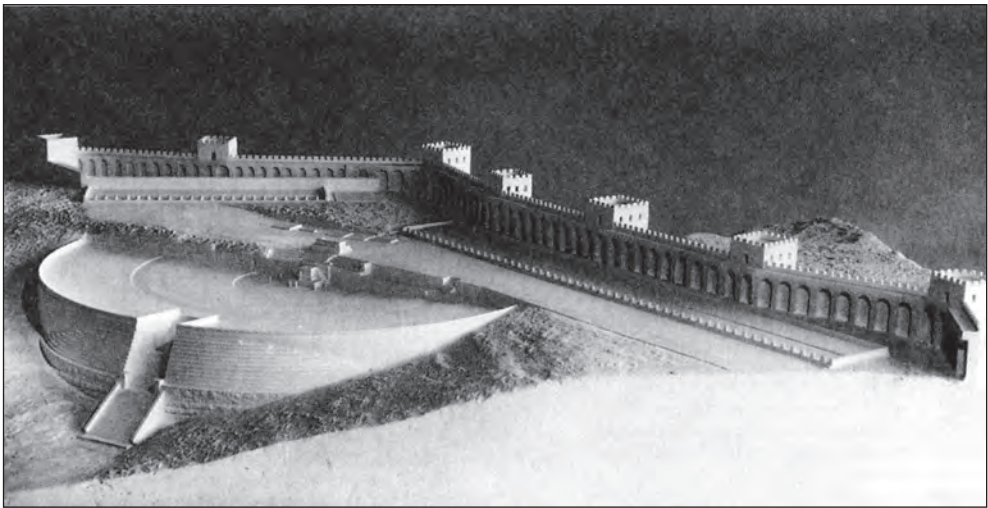
25 Και βέβαια θα έχουμε τη δυνατότητα να χωρίσουμε από τη Θράκη τόση έκταση γης, ώστε όχι μόνο εμείς οι ίδιοι να έχουμε άφθονη, αλλά να μπορούμε να προσφέρουμε ικανοποιητικούς πόρους ζωής και σ' όσους Έλληνες έχουν ανάγκη κι εξαιτίας της φτώχειας περιπλανιούνται εδώ κι εκεί. Διότι, αφού ο Αθηνόδωρος⁹ και ο Καλλίστρατος¹⁰, ο πρώτος ως απλός πολίτης και ο δεύτερος ως εξόριστος, έχουν κατορθώσει να ιδρύσουν πόλεις, ασφαλώς εμείς, αν θελήσουμε, θα μπορούσαμε να καταλάβουμε πολλούς τέτοιους τόπους. Και όσοι έχουν την αξίωση να είναι πρώτοι ανάμεσα στους Έλληνες οφείλουν να πρωτοστατούν σε τέτοια έργα περισσότερο, παρά να γίνονται αρχηγοί πολέμου και μισθοφορικών στρατευμάτων, πράγματα τα οποία συμβαίνει εμείς τώρα να επιθυμούμε.

25 Για όσα λοιπόν οι πρέσβεις¹¹ υπόσχονται και αυτά είναι αρκετά και πολλά ίσως μπορεί κανείς να προσθέσει σ' αυτά: νομίζω όμως ότι εμείς πρέπει ν' αποχωρήσουμε από την εκκλησία του δήμου όχι μόνο αφού αποφασίσουμε την ειρήνη αλλά και αφού σκεφθούμε πώς θα διατηρήσουμε αυτήν και δε θα κάνουμε αυτό που συνηθίζουμε, δηλ. ύστερα από μικρό χρονικό διάστημα να περιπέσουμε σε ταραχές, αλλά πώς θα βρούμε όχι τρόπο αναβολής αλλά έναν τρόπο απαλλαγής από τις σημερινές δυσχέρειές μας. Τίποτε όμως από αυτά δεν μπορεί να γίνει, προτού πεισθήτε ότι η ησυχία είναι πιο ωφέλιμη και πιο επικερδής από την πολυπραγμοσύνη¹², και η δικαιοσύνη από την αδικία, και η φροντίδα για τα δικά μας από την επιθυμία των ξένων πραγμάτων.

26 Γι' αυτά όμως τα θέματα κανένας από τους ρήτορες δεν τόλμησε ποτέ ως τώρα να μιλήσει ενώπιόν σας: εγώ αντίθετα σ' αυτά σκοπεύω ν' αφιερώσω το μεγαλύτερο μέρος της ομιλίας μου προς εσάς: γιατί βλέπω ότι η ευτυχία εξαρτάται από αυτά και όχι από εκείνα με τα οποία τώρα συμ-

Η Εκκλησία του δήμου πρέπει ν' αποφασίσει και πώς θα διατηρηθεί η ειρήνη

27 τες. ἀνάγκη δὲ τὸν ἔξω τῶν εἰθισμένων ἐπιχειροῦντα δημηγορεῖν καὶ τὰς ὑμετέρας γνώμας μεταστῆσαι βουλόμενον πολλῶν πραγμάτων ἀψασθαι καὶ διὰ μακροτέρων τοὺς λόγους ποιήσασθαι, καὶ τὰ μὲν ἀναμνησαί, τῶν δὲ κατηγοῆσαι, τὰ δ' ἐπαινέσαι, περὶ δὲ τῶν συμβουλευσάων· μόλις γὰρ ἂν τις ὑμᾶς ἐξ ἀπάντων τούτων ἐπὶ τὸ βέλτιον φρονῆσαι δυνηθεῖη προαγαγεῖν.

Ὁμοίωμα τῆς Πνύκας στο Μουσεῖο τῆς Αρχαίας Αγορᾶς

- 27 βαίνει ν' ασχολούμαστε. Κατ' ανάγκη όμως, όποιος επιχειρεί να μιλήσει δημόσια για θέματα όχι συνηθισμένα και θέλει να αλλάξει τη γνώμη σας, θα θίξει πολλά ζητήματα και θα μιλήσει εκτενέστερα, άλλα υπενθυμίζοντας, άλλα κατακρίνοντας, άλλα επαινώντας και γι' άλλα δίνοντας συμβουλές. Γιατί με όλα αυτά με δυσκολία θα μπορέσει κανείς να σας κάνει να σκεφθίτε καλύτερα.

Ενεπίγραφη στήλη με κείμενο κατά της Τυραννίας. Στην ανάγλυφη παράσταση ο Δήμος στεφανώνεται από τη Δημοκρατία. (Αρχαία Αγορά)

Ἑρμηνευτικά σχόλια

- 1 Ο Ισοκράτης δηλώνει την πρόθεσή του να δώσει εξηγήσεις για την αλλαγή των πολιτικών του θέσεων, διότι γνωρίζει ότι η πρόταση που μόλις πριν λίγο υπέβαλε, θα προκαλέσει πολλές αντιδράσεις εναντίον του.
- 2 Μετά τη σύναψη της βραχύβιας ειρήνης, το φθινόπωρο του 375 π.Χ., και την αποχώρηση των σπαρτιατικών φρουρών από τον Ορχομενό, τις Θεσπιές και τις Πλαταιές, οι Θηβαίοι πίεζαν τους Πλαταιείς να προσχωρήσουν στο *Βοιωτικό Κοινό*, που είχαν αρχίσει ν' ανασυγκροτούν. Οι Πλαταιείς όμως, προαιώνιοι εχθροί των Θηβαίων, δεν ήθελαν με κανέναν τρόπο να συνδεθούν μαζί τους. Ζήτησαν λοιπόν τη βοήθεια των Αθηναίων. Αλλά πριν απαντήσουν οι Αθηναίοι, δύναμη Θηβαίων και άλλων Βοιωτών εισέβαλε αιφνιδιαστικά στις Πλαταιές, αιχμαλώτισε τους κατοίκους που βρέθηκαν στην ύπαιθρο και πολιορκήσε την πόλη. Οι Πλαταιείς, για να μη πάθουν χειρότερα, δέχθηκαν τελικά τους όρους που τους επέβαλαν οι Θηβαίοι: αποχώρησαν στην Αττική με όσα πράγματα μπορούσαν να μεταφέρουν. Μετά την αναχώρηση των Πλαταιέων οι Θηβαίοι κατέσκαψαν την πόλη. Μια ιδέα των αντιθηβαϊκών αισθημάτων που δημιουργήθηκαν τότε στην Αθήνα παίρνουμε από τον *Πλαταιϊκόν* του Ισοκράτους.
- 3 Λειτουργίες ήταν δημόσιες υπηρεσίες των πιο πλούσιων Αθηναίων για την οργάνωση δραματικών ή μουσικών αγώνων, δημόσιων γευμάτων, εξοπλισμού ενός πολεμικού πλοίου (τριήρους) κ.λπ. Η προσφορά χρημάτων, στην οποία υποβάλλονταν υποχρεωτικά οι ισχυρότεροι οικονομικά πολίτες της Αθήνας, ήταν μια άμεση και σημαντική φορολόγηση αλλά ταυτόχρονα και πολύ τιμητική. Γι' αυτό άλλωστε ανελάμβαναν με προθυμία να εκτελέσουν κάποια λειτουργία.

Το κράτος συχνότατα τιμούσε τους πλούσιους πολίτες που πρόσφεραν μεγάλα ποσά για λειτουργίες. Π.χ. έδινε την άδεια να στήσουν αναμνηστικό μνημείο σε περίπτωση νίκης της ομάδας τους σε δραματικούς ή γυμνικούς αγώνες. Η οδός Τριπόδων της Αθήνας, κάτω από την Ακρόπολη, είχε μεγάλη σειρά τέτοιων χορηγικών μνημείων.

Αν ο οριζόμενος από τον επώνυμο άρχοντα για την εκτέλεση κάποιας λειτουργίας ισχυρίζονταν ότι υπήρχε κάποιος πλουσι-

ότερος πολίτης και έπρεπε εκείνος μάλλον παρά αυτός να είχε ορισθεί, εφαρμόζοταν η διαδικασία της «άντιδόσεως» (ανταλλαγής περιουσιών). Το δικαστήριο έκρινε ποιος από τους δύο έπρεπε να εκτελέσει τη λειτουργία, αν ο προτεινόμενος ως πλουσιότερος δεν δεχόταν ν' αναλάβει την απαιτούμενη δαπάνη για τη λειτουργία. Ωστόσο φαίνεται ότι αυτό δεν συνέβαινε συχνά.

Οι λειτουργίες ήταν τακτικές και έκτακτες από τις τακτικές οι σπουδαιότερες ήταν η χορηγία, η γυμνασιαρχία και η αρχιθεωρία από τις έκτακτες η τριηραρχία, που ήταν δαπανηρότατη, γιατί ο τριήραχος ήταν υποχρεωμένος να εξοπλίσει για τον πόλεμο ένα πλοίο και ν' αναλάβει για ένα έτος τη συντήρησή του και τη μισθοδοσία του πληρώματος. Για την ορθότερη κατανομή των τριηραρχιών οι εύποροι πολίτες οργανώθηκαν κατά τον 4ο αι. π.Χ. σε 20 «συμμορίες» με 60 μέλη η καθεμιά. Οι τριηραρχοί καλούνταν να πάρουν μέρος και στις εκστρατείες, οπότε ήσαν υποχρεωμένοι να εγκαταλείψουν τις εργασίες τους.

Το αθηναϊκό κράτος ανέθετε και στους μετοίκους μερικές λειτουργίες, εκτός από την τριηραρχία.

- 4 Ενοοεί τέχνες και βιομηχανίες, (ανδριαντοποιία, κεραμουργία, μεταλλουργία κ.λπ.) που βρίσκονταν σε μεγάλη ακμή κατά τον 5ο και 4ο π.Χ. αι.
- 5 Μέτοικοι ονομάζονταν οι μόνιμα εγκατεστημένοι στην Αθήνα ξένοι. Δεν είχαν περισσότερα πολιτικά δικαιώματα από τους άλλους ξένους, αλλά γίνονταν αποδεκτοί ως μέλη της κοινότητας. Πλήρωναν έναν ειδικό φόρο των μετοίκων (το μετοίκιον), ο οποίος ανερχόταν σε 12 δραχμές το χρόνο για τους άνδρες και 6 δραχμές για τη γυναίκα. Αν κάποιος μέτοικος δεν πλήρωνε το μετοίκιον διέτρεχε τον κίνδυνο να γίνει δούλος.

Εάν ένας ξένος επιθυμούσε να εγκατασταθεί μόνιμα στην Αθήνα, έπρεπε να υποβάλει αίτηση για την εγγραφή του ως μετοίκου στα μητρώα κάποιου συγκεκριμένου δήμου και να ορισθεί κάποιος Αθηναίος πολίτης ως «προστάτης» του, δηλ. εγγυητής. Στην περίπτωση έλλειψης προστάτη ήταν δυνατόν να υποβληθεί μήνυση («γραφή άποστασίου») με προβλεπόμενη ποινή τη μετατροπή του μέτοικου σε δούλο.

Οι μέτοικοι ήσαν πολυάριθμοι και ασχολούνταν με τις πιο αποδοτικές επιχειρήσεις. Αποκλείονταν μόνο από την ιδιοκτησία ακινήτων και την εκμετάλλευση του ορυκτού πλούτου. Όλοι οι άλλοι οικονομικοί κλάδοι ανοίγονταν μπροστά τους χωρίς περιορισμούς: μπορούσαν να εργασθούν ως μισθωτοί, ως κεφαλαι-

ούχοι εργοδότες και να πλουτίσουν ανεμπόδιστα. Οι περισσότεροι και πιο ονομαστοί τραπεζίτες του 4ου αι. ήσαν μέτοικοι. Οι υποχρεώσεις τους προς το κράτος εκτός από την καταβολή του «μετοικίου» ήσαν οι εξής: πλήρωναν την «είσφορά», όπως και οι πλούσιοι Αθηναίοι πολίτες, και ενδεχομένως ένα τέλος αγοράς, όταν ήθελαν ν' ασκήσουν το εμπόριο στην περιοχή της αγοράς. Εκτός από τις οικονομικές τους υποχρεώσεις, υπηρετούσαν στον αθηναϊκό στρατό ή το ναυτικό. Αν ένας μέτοικος προσπαθούσε ν' αποφύγει τη στράτευση πηγαίνοντας να ζήσει αλλού όταν ξεσπούσε ο πόλεμος, δεν του επέτρεπαν ποτέ να επιστρέψει στην Αθήνα.

Κατά τον Συμμαχικό πόλεμο των ετών 357-355 π.Χ. πολλοί μέτοικοι έφυγαν από την Αττική. Ο Ισοκράτης εκφράζει γι' αυτό το γεγονός τη λύπη του και ανάμεσα στ' άλλα αγαθά που περιμένει από τη λήξη του πολέμου είναι η επιστροφή των μετοίκων στην πόλη «ὡν νῦν ἐρήμη καθέστηκε». Και ο Ξενοφώντας, στο έργο του *Πόροι*, εξαίροντας την οικονομική αξία των μετοίκων προτείνει τη λήψη μέτρων, για να προσελκυσθούν και πάλι στην Αττική.

- 6 Ο Κερσοβλέπτης ήταν ένας από τους τρεις γιους (οι άλλοι δύο ήσαν ο Βηρισάδης και ο Αμάδοκος) του Κότυος, βασιλιά των Οδρυσών της Θράκης. Κύριος της Χερσονήσου, την οποία είχε κληρονομήσει από τον πατέρα του, αντιστάθηκε στις απαιτήσεις των Αθηναίων, αλλά αναγκάστηκε από τον στρατηγό Χάρη να παραχωρήσει την περιοχή τελικά στους Αθηναίους.
- 7 Η Αμφίπολη, κτισμένη στις εκβολές του Στρυμόνα, ήταν αποικία των Αθηναίων από το 437 π.Χ. Για τη σημαντική στρατηγική της θέση και την ευφορία της γύρω περιοχής υπήρξε «το μήλον της έριδος» μεταξύ των Αθηναίων και Μακεδόνων. Ο Φίλιππος το 357 π.Χ. κατέλαβε την Αμφίπολη που παρέμεινε στους Μακεδόνες ως το 168 π.Χ., οπότε την κατέκτησαν οι Ρωμαίοι.
- 8 Φαίνεται ότι ο Ισοκράτης δεν είχε καταλάβει πολύ καλά την πολιτική του Φιλίππου εκείνη την εποχή. Το επιχείρημά του αποδείχθηκε εσφαλμένο, γιατί ο Φίλιππος πράγματι πολέμησε για να κρατήσει την Αμφίπολη παρά τις υποχωρήσεις των Αθηναίων.
- 9 Ο Αθηνόδωρος ανήκε σε οικογένεια Αθηναίων κληρούχων της Ίμβρου· υποστήριξε ως αρχηγός μισθοφόρων τα δικαιώματα του Βηρισάδη στον θρόνο του πατέρα του, βασιλιά της Θράκης, Κότυος, εναντίον των αδελφών του Κερσοβλέπτου και Αμάδοκου.

Έλαβε μέρος το 358 π.Χ. στην εκστρατεία των Αθηναίων εναντίον του Κερσοβλέπτη με αρχηγό τον Αθηναίο στρατηγό Χάρη. Μετά τον θάνατο του Βηρισάδη ήλθε στην Περσία κι εκεί τον βρήκε ο Μ. Αλέξανδρος και τον συνέλαβε, τον απέλυσε όμως κατά παράκληση του Φωκίωνα.

- 10** Ο Καλλίστρατος ήταν Αθηναίος πολιτικός και δεινός ρήτορας. Έλαβε μέρος ενεργό στην πολιτική του πολυτάραχου 4ου αι. π.Χ. Επειδή έπεισε τους Αθηναίους να βοηθήσουν τους Σπαρτιάτες εναντίον των Θηβαίων και οι Σπαρτιάτες δεν ανταπέδωσαν τη βοήθεια, όταν οι Θηβαίοι κατέλαβαν τον Ωρωπό, εξορίστηκε και κατέφυγε στη Θράκη (364 ή 363 π.Χ.). Επέστρεψε όμως στην Αθήνα (361 π.Χ.) χωρίς να πάρει την άδεια και γι' αυτό θανατώθηκε.

Οι περιπέτειες του Αθηνόδωρου και του Καλλίστρατου χαρακτηρίζουν τον τυχοδιωκτισμό που επικρατούσε κατά τους χρόνους αυτούς της γενικής κατάπτωσης. Ωστόσο δεν είναι γνωστό ποιες αποικίες ίδρυσαν.

- 11** Είναι άγνωστο (κατά τον Κοραή) αν βρίσκονταν στην Αθήνα πρέσβεις από τη Χίο, τη Ρόδο και το Βυζάντιο ή Αθηναίοι πρέσβεις που επανήλθαν από εκεί: πιθανόν οι πρέσβεις ήσαν από τους προηγούμενους συμμάχους με τους οποίους η Αθήνα ήταν τώρα σε πόλεμο.
- 12** Η πολυπραγμοσύνη αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα των Αθηναίων και αντιπαρατίθεται προς το ιδανικό του «άπραγμόως ζήν». Οι Κορίνθιοι πρέσβεις, στο συνέδριο της Πελοποννησιακής συμμαχίας το 432 π.Χ., κατηγορούν για αδράνεια τους Σπαρτιάτες και αντιπαραβάλλουν το ανήσυχο πνεύμα των Αθηναίων καθώς και τη γεμάτη δράση ζωή τους (Θουκ. Ι, 70). Κι ο Περικλής στον Επιτάφιο του υπερηφανεύεται για την πολυμέρεια, την ευστροφία και την επιδεξιότητα των Αθηναίων την ταυτόχρονη ενασχόληση με το επάγγελμα που ασκεί ο καθένας και τη βαθύτερη γνώση των πολιτικών: την ενεργό συμμετοχή στα κύρια όργανα (Βουλή και Εκκλησία του δήμου) της αθηναϊκής πολιτείας (Θουκ. ΙΙ, 40).

Άσκήσεις

- 1) Ποια πλεονεκτήματα θα έχει η Αθήνα, αν επικρατήσει ειρήνη;
- 2) Ποια κατηγορία φοβάται ο Ισοκράτης και γιατί;
- 3) Ο ρήτορας δηλώνει ότι ο λόγος του θα είναι εκτενής. Ποια εξήγηση δίνει και κατά πόσον την θεωρείτε επαρκή; Να αιτιολογήσετε την άποψή σας.
- 4) Για ποιους λόγους νομίζετε ότι ο ρήτορας δεν θεωρεί αρκετή την απόφαση για ειρήνη;
- 5) Ισχυρίζεται ο ρήτορας πως η ησυχία είναι ωφελιμότερη κι επικερδέστερη από την πολυπραγμοσύνη. Κατά πόσον ο ισχυρισμός αυτός είναι ορθός;

Το χορηγικό μνημείο του Λυσικράτους

64 ας. ἐγὼ γὰρ ἡγοῦμαι καὶ τὴν πόλιν ἡμᾶς ἄμεινον οἰκῆσειν καὶ βελτίους αὐτοὺς ἔσεσθαι καὶ πρὸς ἀπάσας τὰς πράξεις ἐπιδώσειν, ἣν παυσώμεθα τῆς ἀρχῆς τῆς κατὰ θάλατταν ἐπιθυμοῦντες, αὕτη γὰρ ἐστὶν ἢ καὶ νῦν εἰς ταραχὴν ἡμᾶς καθιστάσα καὶ τὴν δημοκρατίαν ἐκείνην καταλύσασα μεθ' ἧς οἱ πρόγονοι ζῶντες εὐδαιμονέστατοι τῶν Ἑλλήνων ἦσαν, καὶ σχεδὸν ἀπάντων αἰτία τῶν κακῶν ὧν αὐτοὶ τ' ἔχομεν καὶ τοῖς ἄλλοις παρέχομεν.

Εγκατάλειψη τῆς θάλασσης ἡγεμονίας

65 Οἶδα μὲν οὖν ὅτι χαλεπὸν ἐστὶν δυναστείας ὑπὸ πάντων ἐρωμένης καὶ περιμαχίτου γεγενημένης κατηγοροῦντα δοκεῖν ἀνεκτὸν τι λέγειν· ὅμως δ' ἐπειδὴ περὶ ὑπεμείνατε καὶ τοὺς ἄλλους λόγους, ἀληθεῖς μὲν ὄντας, φιλαπεχθήμονας δέ, καὶ τοῦτον ὑμῶν ἀνασχέσθαι δέομαι, καὶ μὴ καταγνώναί μου τοιαύτην μανίαν, ὡς ἄρ' ἐγὼ προειλόμην ἂν διαλεχθῆναι πρὸς ὑμᾶς περὶ πραγμάτων οὕτω παραδόξων, εἰ μὴ τι λέγειν ἀληθὲς εἶχον περὶ αὐτῶν. νῦν δ' οἶμαι πᾶσι φανερόν ποιήσειν ὡς οὔτε δικαίας ἀρχῆς ἐπιθυμοῦμεν οὔτε γενέσθαι δυνατῆς οὔτε συμφερούσης ἡμῖν.

Παράκληση τοῦ ῥήτορα γιὰ ανοχή

67 Ὅτι μὲν οὖν οὐ δικαίας, παρ' ὑμῶν μαθὼν ὑμᾶς ἔχω διδάσκειν. ὅτε γὰρ Λακεδαιμόνιοι ταύτην εἶχον τὴν δύναμιν, ποίους λόγους οὐκ ἀνηλώσαμεν κατηγοροῦντες μὲν τῆς ἐκείνων ἀρχῆς, διεξιόντες δ' ὡς δίκαιόν ἐστιν αὐτονόμους εἶναι τοὺς Ἕλληνας; τίνας δὲ τῶν πόλεων τῶν ἐλλογίμων οὐ παρεκαλέσαμεν ἐπὶ τὴν συμμαχίαν τὴν ὑπὲρ τούτων συστάσαν; πόσας δὲ πρεσβείας ὡς βασιλέα τὸν μέγαν ἀπεστείλαμεν, διδαξούσας αὐτὸν ὡς οὔτε δίκαιόν ἐστιν οὔτε συμφέρον μίαν πόλιν κυρίαν εἶναι τῶν Ἑλλήνων; οὐ πρότερον δ' ἐπαυσάμεθα πολεμοῦντες καὶ κινδυνεύοντες καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλατταν, πρὶν ἠθέλησαν Λακεδαιμόνιοι ποιήσασθαι τὰς συνθήκας τὰς περὶ τῆς αὐτονομίας.

Καταδίκη τῆς ἡγεμονίας τῶν Λακεδαιμονίων

69 Ὅτι μὲν οὖν οὐ δίκαιόν ἐστιν τοὺς κρείττους τῶν ἡττόνων ἄρχειν, ἐν ἐκείνοις τε τοῖς χρόνοις τυγχάνομεν ἐγνωκότες, καὶ νῦν ἐπὶ τῆς πολιτείας τῆς παρ' ἡμῖν καθεστηκυίας ὡς δ' οὐδ' ἂν δυνηθίμεν τὴν ἀρχὴν ταύτην καταστήσασθαι, ταχέως οἶμαι δηλώσειν. ἦν γὰρ μετὰ μυρίων ταλάντων οὐχ οἷοί τ' ἡμεῖν διαφυλάξαι, πῶς ἂν ταύτην ἐκ τῆς παρούσης ἀπορίας κτήσασθαι δυνηθίμεν, ἄλλως τε καὶ χρώμενοι τοῖς ἦθεσιν οὐχ οἷς ἐλάβομεν, ἀλλ' οἷς ἀπώλεσαμεν αὐτήν; ὡς τοίνυν οὐδὲ δέξασθαι διδομένην τῇ πόλει συμφέρει, δοκεῖτέ μοι

Ἀδύνατη ἡ διατήρηση τῆς ἡγεμονίας καὶ ἀνώφελη.

τάχιστ' ἂν ἐκεῖθεν καταμαθεῖν. μᾶλλον δὲ καὶ περὶ τούτων
βούλομαι μικρὰ προειπεῖν δέδοικα γὰρ μὴ διὰ τὸ πολλοῖς
ἐπιτιμᾶν δόξω τισὶ προηροῦσθαι τῆς πόλεως κατηγορεῖν.

Ὠλωσσικά σχόλια

- 63 ἃ *ὑπάρχει τινί* ὅσα ἔχει κάποιος
τοῖς μέλλουσιν (επιθ. μτχ.) δοτική προσωπική κτητική στο
ὑπάρχειν
μέλλω εὐδαιμονήσειν πρόκειται να ευτυχίσω (βλ. §1)
ὡς δ' ἂν... παιδευθεῖμεν πλάγια ερωτ. πρόταση
πρὸς τὸ τοιοῦτοι γενέσθαι εμπρόθ. προσδ. του σκοπού
τοιοῦτοι (κατηγ. στο ενν. ἡμεῖς) ενάρετοι χαρακτή-
ρες
ἀκούσασιν (υποθ. μτχ. με υποκ. το ὑμῖν)
δεινόν, ἐξηλλαγμένον (κατηγορ. στη μτχ. τὸ ῥηθησόμενον)
ἐξηλλαγμένον (μτχ. παρακμ. του ἐξαλλάττομαι) διάφορε-
τικό, αλλιώτικο (από το συνηθισμένο)
τῆς τῶν ἄλλων ἐξηλλαγμένον διανοίας (σχήμα υπερβατόν) ἡ σειρά των λέξεων:
ἐξηλλαγμένον τῆς διανοίας τῶν ἄλλων
- 64 *οἰκήσειν, ἔσεσθαι, ἐπιδώσειν* (ειδικὰ απρμφ. ως αντικ. του ρ. ἡγοῦμαι)
οἰκῶ τὴν πόλιν διοικῶ, κυβερνῶ την πόλην
βελτίους (κατηγορ. στο ενν. ἡμᾶς)
αὐτούς (κατηγ. προσδ. στο ἡμᾶς) οριστ. αντωνυ-
μία αὐτός, ἡ, ὁ = ο ἴδιος
ἐπιδίδωμι προσοδεύω, προκόβω
ἐπιθυμοῦντες (μτχ. κατηγ.)
παύομαί τινος τελειώνω, σταματῶ κάτι, παύομαι + κα-
τηγ. μτχ. σταματῶ να...
ἢ καθιστᾶσα (μτχ. επιθ.) κατηγορ. στο αὐτή
καὶ καταλύσασα (μτχ. επιθ.) κατηγορ. στο αὐτή
αἰτία κατηγορ. στο αὐτή

	<i>καθίστημί τινα εἰς ταραχήν</i>	προκαλώ σε κάποιον ταραχές, μπλέκω κάποιον σε ταραχές
	<i>ῶν</i>	(έλεξη) <ᾶ ἔχομεν
	<i>παρέχω τινί τι</i>	προξενώ σε κάποιον κάτι, μεταδίδω σε κάποιον κάτι
65	<i>δυναστεία</i>	δύναμη, κυριαρχία, εξουσία // ολιγαρχία
	<i>ἐράω, -ῶ τινος</i>	αγαπώ, ποθώ
	<i>ἐρωμένη</i>	(ἐράομαι, -ῶμαι) αγαπητή, ποθητή
	<i>περιμάχητος</i>	(περι + μάχομαι) αξιολήλυτος, περιζήτητος (επίθ. ὁ, ἡ περιμάχητος, τό περιμάχητον)
	<i>δοκεῖν</i>	(υποκ. της απροσ. έκφρ. χαλεπόν ἐστί)
	<i>δοκῶ</i>	φαίνομαι, θεωρούμαι
	<i>λέγειν</i>	(ειδ. απρμφ. από το δοκεῖν)
	(με ενν.)	υποκ. των απρμφ. δοκεῖν και λέγειν καθώς και της μτχ. κατηγοροῦντα
	<i>φιλαπεχθήμων</i>	(<φίλος + ἀπεχθάνομαι) εριστικός, καυγατζής, αυτός που αγαπάει να δημιουργεί εχθρούς
	<i>ἀνασχέσθαι</i>	απρμφ. αορ. β' του ρ. ἀνέχομαι (αντικ. του ρ. δέομαι)
	<i>δέομαί τινος + απρμφ.</i>	παρακαλώ κάποιον να...
	<i>καταγνῶναι</i>	αντικ. του ρ. δέομαι (δέομαι ὑμῶν ἀνασχέσθαι καὶ μὴ καταγνῶναι)
66	<i>καταγιγνώσκω τινός τι</i>	κατηγορώ κάποιον για κάτι, αποδίδω σε κάποιον κάτι ως κατηγορία
	<i>μανία</i>	τρέλα (μαίνομαι· είμαι μανιακός, είμαι μανιώδης, μανικός· αυτός που ρέπει προς τη μανία, μῆνις οργή, θυμός, μάντις)
	<i>παράδοξος</i>	(<παρά + δόξα) απροσδόκητος, αλλόκοτος, παράδοξος, απίστευτος, ανέλπιστος
67	<i>ὅτι μὲν οὖν δικαίας</i>	(ενν. ἀρχῆς ἐπιθυμοῦμεν)
	<i>ἔχω διδάσκειν</i>	μπορώ ν' αποδείξω, μπορώ να διαφωτίσω
	<i>ἀναλίσκω</i>	(και ἀναλόω, -ῶ)· δαπανώ, ξοδεύω, κατασπαταλώ (παρατ. ἀνήλισκον, αόρ. ἀνήλωσα με εσωτερική αύξηση)

	<i>ἡ πολιτεία</i>	η σχέση του πολίτη προς το κράτος (τὴν πόλιν), τα πολιτικά δικαιώματα, η καθημερινή ζωή του πολίτη, η διοίκηση, το πολίτευμα, η δημοκρατία
	<i>καθίσταμαι τὴν ἀρχήν</i>	εγκαθιδρύω την ηγεμονία
70	<i>ἦν γὰρ μετὰ μυρίων ταλάντων οὐχ οἴοι τ' ἤμεν διαφυλάξαι</i>	αναφορικοῦποθ. πρόταση
	<i>οἴός τ' εἰμί</i>	εἶμαι σε θέση, μπορῶ
	<i>ἄλλως τε καί</i>	και μάλιστα
	<i>χρώμενοι</i>	(αιτιολ. μετοχή)
	<i>χρῶμαι τοῖς ἤθεσιν</i>	έχω τις συνήθειες, συμπεριφέρομαι
	<i>δέξασθαι</i>	υποκ. του απροσ. ρ. συμφέρει (τὴν πόλιν υποκ. του απρμφ.)
	<i>διδομένην</i>	(εναντ. μτχ.) υποκ. τὴν ἀρχήν που εἶναι και αντ. του δέξασθαι
	<i>δοκεῖτέ μοι</i>	προσωπική σύνταξη αντί απροσ. (δοκεῖ μοι) μου φαίνεται, νομίζω
	<i>ἂν καταμαθεῖν</i>	(αντ. του ρ. δοκεῖτε) δυν. απρμφ. ισοδύναμο με δυνητ. ευκτ. = ὅτι ἂν καταμάθοιτε
	<i>καταμανθάνω</i>	κατανοῶ, καταλαβαίνω
	<i>ἐκεῖθεν</i>	(αναφέρεται στα επόμενα)
	<i>προειπεῖν</i>	απρμφ. αορ. β' του ρ. προλέγω λέω προκαταβολικά, λέω εκ των προτέρων
	<i>μικρά</i>	σύστ. αντικ. του απρμφ. προειπεῖν
	<i>μή... δόξω</i>	ενδοιαστ. πρόταση ως αντικ. του ρ. δέδοικα
	<i>δοκῶ</i>	φαίνομαι, θεωρούμαι
	<i>ἐπιτιμῶ τινι</i>	κατακρίνω, κατηγορῶ κάποιον
	<i>προαιροῦμαι</i>	προτιμῶ

Ερμηνευτικά σχόλια

- 63 *ὀλίγω πρότερον εἰρήκαμεν* στις παραγρ. 31-35 παρουσιάζει αναλυτικά τις αρετές
- 64 *ἦν παυσώμεθα... ἐπιθυμοῦντες* πρέπει η Αθήνα να παραιτηθεί επιτέλους από τη θαλάσσια ηγεμονία, που υπήρξε επιζήμια για την Αθηναϊκή δημοκρατία· ο Ισοκράτης έχει επίγνωση, βέβαια, των αντιδράσεων που θα προκαλέσει αυτή η πρότασή του «ἴσως δ' ἂν ἀκούσασιν ὑμῖν δεινὸν εἶναι δόξειε καὶ παρὰ πολὺ τῆς τῶν ἄλλων ἐξηλλαγμένον διανοίας».
- αὐτῆ... καὶ τὴν δημοκρατίαν ἐκείνην καταλύσασα* εννοεί τη δημοκρατία που ίδρυσαν ο Σόλωνας και ο Κλεισθένης. Διατηρήθηκε ως τα Μηδικά και βασικό ὄργανο της πολιτείας ήταν ο Ἄρειος Πάγος. Αυτήν τη δημοκρατία που θαυμάζει ο Ισοκράτης κατέλυσε η κυριαρχία των Αθηναίων στη θάλασσα.
- 65 *χαλεπὸν ἔστι... ἀνεκτὸν τι λέγειν* προφανείς οι δυσκολίες που θα αντιμετωπίσει ο ρήτορας στην προσπάθειά του να πείσει τους Αθηναίους για ριζική μεταρρύθμιση. Και επιχειρεί να προκαταλάβει τους ακροατές του.
- 66 *ἀληθεῖς μὲν ὄντας φιλαπεχθήμονας δέ οὔτε δικαίαις ἀρχῆς ἐπιθυμοῦμεν οὔτε γένεσθαι δυνατῆς οὔτε συμφερούσης ἡμῖν* η αλήθεια δημιουργεί ἐχθρες, όταν δεν είναι ευχάριστη. Η αντίθεση εκφράζει με σαφήνεια αυτήν την πραγματικότητα.
- οὔτε δικαίαις ἀρχῆς ἐπιθυμοῦμεν οὔτε γένεσθαι δυνατῆς οὔτε συμφερούσης ἡμῖν* η ἐξουσία που επιθυμοῦν παρὰ πολὺ οι Αθηναῖοι, είναι, κατά τον Ισοκράτη, ἀδικη και αδύνατη αλλά και ἀνώφελη. Το οὔτε συμφερούσης ἡμῖν τέθηκε στο τέλος προς ἔμφαση, γιατί φαίνεται πως σ' αυτό το ἐπιχείρημα θα ἔδιναν μεγαλύτερη σημασία οι Αθηναῖοι.
- 67 *ὄτε γὰρ Λακεδαιμόνιοι ταύτην εἶχον τὴν δύναμιν... παρεκαλέσαμεν ἐπὶ τὴν συμμαχίαν* την ηγεμονία της Ελλάδας είχαν ἀμέσως μετά το τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου ως την υπογραφή της Ανταλκίδειας ἐιρήνης (404 π.Χ. - 386 π.Χ.)
- παρεκαλέσαμεν ἐπὶ τὴν συμμαχίαν* Το 395 π.Χ. συγκροτήθηκε ἀντιλακωνικός συνασπισμός ἀπὸ τους Αθηναίους, Βοιωτοὺς, Κορινθίους, Μεγαρείς, Εὐβοεῖς κ.ά. Η πρωτοβουλία ἀνήκε στην Αθήνα για ν' ἀντιμετωπιστεῖ ο ἐπεκτατισμὸς της Σπάρτης.
- 68 *ὡς βασιλέα...* η ἀποστολή πρεσβείας με ἀρχηγὸ τον Κόνωνα προς τον βασιλέα των Περσῶν στέφθηκε με ἐπιτυχία. Ο Κόνωνας ἔλαβε σημαντικὸ χρηματικὸ ποσὸ καθὼς και τη βοήθεια του σατράπη Φαρνάβαζου μαζί με φοινικικὰ πλοία. Μερικοὺς μῆνες ἀργότερα, τον Αὐγούστο του 394, ο Κόνωνας και ο Φαρνάβαζος με τους

ενωμένους στόλους τους νίκησαν αποφασιστικά τον στόλο των Λακεδαιμονίων κοντά στην Κνίδα.

... Λακεδαιμόνιοι αναφέρεται στην ατιμωτική για τους Έλληνες Ανταλκίδεια ή ποιήσασθαι τὰς συν- «βασιλείου» ειρήνη που συμφωνήθηκε μεταξύ του Μ. Βασιλέως θήκας τὰς περι τῆς και των Σπαρτιατών και την οποία αναγκάστηκαν όλοι οι Έλ- αὐτονομίας ληνες να αποδεχθούν.

Οι όροι της ειρήνης ουσιαστικά υπαγορεύθηκαν από τον Πέρση βασιλιά. Γι' αυτό ο Ισοκράτης το 380 π.Χ. στον *Παναηγυρικό* του επιτίθεται εναντίον αυτής της ειρήνης ως αισχροῦς (§122 κ.ε.) και τη χαρακτηρίζει ως «προστάγματα καὶ μὴ συνθήκας εἶναι» (Παναηγ. §176).

Με την ειρήνη αυτήν ο Πέρσης Μονάρχης αναγνωρίζεται ως ρυθμιστής των ελληνικών πραγμάτων. Κι αυτό γιατί οι Έλληνες της Μ. Ασίας και της Κύπρου υπάγονται στην επικυριαρχία του και γίνεται εγγυητής της αυτονομίας των υπολοίπων ελληνικών πόλεων. Έτσι διαλύεται κάθε προσπάθεια για την ένωση των Ελλήνων και η Σπάρτη αποκτά την κυριαρχία στην κυρίως Ελλάδα.

69 ... οὐδ' ἂν δυνηθεί- ο Ισοκράτης καταδικάζει τον επεκτατισμό χωρίς εξαίρεση και ημεν... καταστήσα- υποστηρίζει ότι η Αθήνα αδυνατεί επί πλέον ν' αναλάβει την σθαι ηγεμονία των Ελλήνων.

μετὰ μυρίων ταλά- ο αριθμός των δέκα χιλιάδων (10.000) ταλάντων είναι στρογγυ- ντων λοποιημένος και αναφέρεται ο ίδιος και στον *περι ἀντιδόσεως* (§234). Ο Δημοσθένης στον *Ολυθιακό Γ'* (§24) γράφει: «πλείω ἢ μύρια τάλαντα εἰς τὴν ἀκρόπολιν ἀνήγαγον». Ας σημειωθεί ότι ένα τάλαντο ισοδυναμούσε με 6.000 αττικές δραχ. Πρόκειται λοιπόν για ένα ποσόν χρημάτων πολύ σημαντικό.

οὐχ οἴοί τ' ἦμεν δια- με τη ρητορ. ερώτηση και την πολύ εντυπωσιακή αντίθεση ανά- φυλάξαι, πῶς ἂν... μεσα στο διαφυλάξαι και το κτήσασθαι εκφράζει την πεποίθησή του ο ρήτορας πως είναι αδύνατον ν' αποκτήσουν οι Αθηναίοι κτήσασθαι δυνηθεῖ- μεν; ηγεμονία με τους λίγους οικονομικούς πόρους που διαθέτουν.

χρώμενοι τοῖς ἤθε- καυτηριάζει τα σφάλματα της πολιτικής των Αθηναίων, στα σιν... αὐτήν; οποία οφείλεται η απώλεια της ηγεμονίας.

§§63-64

- 1) ἴσως δ' ἂν ἀκούσασιν... διανοίας: Γιατί ο ρήτορας πιθανολογεί πως η αλήθεια θα φανεί φοβερή και παράδοξη;
- 2) ἦν παυσώμεθα τῆς ἀρχῆς τῆς κατὰ θάλασσαν: Πιστεύετε ότι η πρόταση να παραιτηθούν οι Αθηναίοι από τη θαλάσσια ηγεμονία μπορεί να γίνει εύκολα αποδεκτή; Να αιτιολογήσετε την άποψή σας.
- 3) Συμφωνείτε με την άποψη ότι «ἡ ἀρχὴ ἢ κατὰ θάλατταν» ήταν η αιτία κατάλυσης της δημοκρατίας και «σχεδὸν ἀπάντων τῶν κακῶν»; Να αιτιολογήσετε την άποψή σας.
- 4) α) πρότερον, τάχιστα: Να γραφούν οι άλλοι βαθμοί των επιρρημάτων και των αντίστοιχων επιθέτων.
β) ἀληθές, βελτίους: Να γραφούν οι πλάγιες πτώσεις των επιθέτων στους τρεις βαθμούς και στο γένος που βρίσκεται το καθένα.
- 5) οἰκῆσειν, ἐπιδώσειν: Να γραφούν τα απαρέμφοτα και οι μετοχές όλων των χρόνων στην ίδια φωνή.
- 6) καθιστᾶσα: α) Να γραφεί το γ' ενικό και γ' πληθυντικό πρόσωπο σ' όλες τις εγκλίσεις του ενεστώτα και του αορίστου. β) Ποιες λέξεις της νέας ελληνικής που παράγονται από το ρ. καθίστημι γνωρίζετε;
- 7) ἦν παυσώμεθα... ἐπιθυμοῦντες: Να βρείτε την απόδοση και να χαρακτηρίσετε το είδος του υποθετικού λόγου.
- 8) ἀκούσασιν: Να σχηματίσετε την αντίστοιχη δευτ. πρόταση.

§§65-66

- 1) «ὕπεμείνατε καὶ τοὺς ἄλλους λόγους»: γιατί κολακεύει τους ακροατές του ο ρήτορας;
- 2) Τι επιδιώκει με την αντίθεση «ἀληθεῖς μὲν ὄντας φιλαπεχθήμονας δέ»;
- 3) καταγῶναι, προσιλόμην: Να γραφεί το β' ενικό και β' πληθυντικό πρόσωπο σ' όλες τις εγκλίσεις του ίδιου χρόνου.
- 4) περιμαχῆτου, ἀληθεῖς, φιλαπεχθήμονας, συμφερούσης: α) Να γράψετε τις πλάγιες πτώσεις ενικού και πληθυντικού αριθμού στο γένος που βρίσκεται καθεμιά από τις λέξεις. β) Να αναλύσετε στα συνθετικά τους μέρη τις λέξεις.
- 5) μὴ καταγῶνάι μου τοιαύτην μανίαν: Να μετατρέψετε τη φράση σε ευθύ λόγο.
- 6) ἀνασχέσθαι: α) Να κλίνετε τον παρατατικό και τον αόριστο β' στην οριστική. β) Ποια άλλα ρήματα έχουν δύο αυξήσεις, δηλ. πριν από την πρόθεση και μετά την πρόθεση; γ) Να βρείτε λέξεις της αρχαίας και της νέας ελληνικής που παράγονται από το ίδιο θέμα.
- 7) Πώς εισάγονται, πώς εκφέρονται και ποια συντακτική θέση έχουν οι δευτερεύουσες προτάσεις των παραγράφων 65-66;

§§67-68

- 1) Σε ποιες ενέργειες προέβαιναν οι Αθηναίοι, όταν την ηγεμονία της Ελλάδας είχαν οι Λακεδαιμόνιοι; Με ποιον ιδιαίτερο εκφραστικό τρόπο παρουσιάζει την τότε συμπεριφορά των Αθηναίων και τι επιτυγχάνει μ' αυτόν;
- 2) διεξιόντες, συστᾶσαν: Να γράψετε το β' ενικό και β' πληθυντικό πρόσωπο σ' όλες τις εγκλίσεις του χρόνου στον οποίο βρίσκεται κάθε ρηματικός τύπος.
- 3) κατηγοροῦντες: α) Το ρ. κατηγορῶ είναι σύνθετο ή παρασύνθετο και γιατί; β) Να βρείτε πέντε τουλάχιστον λέξεις που παράγονται από το ρ. κατηγορῶ και να σχηματίσετε αντίστοιχες προτάσεις στη νέα Ελληνική.
- 4) α) ὅτε... εἶχον τὴν δύναμιν
β) πρὶν ἠθέλησαν... τὰς περὶ τῆς αὐτονομίας: πώς εισάγεται και πώς εκφέρεται καθεμιά από τις δύο χρονικές προτάσεις και γιατί;

§§ 69-70

- 1) Στην αρχή της §69 διατυπώνει μια ηθική αρχή διαχρονικής αξίας. Πόσο σεβαστή νομίζετε πως είναι η ηθική αυτή αρχή στη σύγχρονη διεθνή πολιτική;
- 2) Πόσο πειστικό, κατά τη γνώμη σας, είναι το επιχείρημα ότι με ελάχιστα οικονομικά μέσα δεν είναι δυνατόν να επιτευχθεί κάποιος στόχος και μάλιστα εθνικός;
- 3) Να επισημάνετε την υπερβολή που χρησιμοποιεί ο ρήτορας για να πείσει τους Αθηναίους να εγκαταλείψουν τις προσπάθειες ηγεμόνευσης των Ελλήνων και να τη σχολιάσετε.
- 4) Να αναγνωρίσετε γραμματικώς τις αντωνυμίες των παραγρ. 69-70 και να προσδιορίσετε τον συντακτικό ρόλο καθεμιάς.
- 5) τούς κρείττους: Να κλιθεί το επίθετο στα τρία γένη και στον ίδιο αριθμό.
- 6) α) καθεστηκυίας: Να γίνει χρονική αντικατάσταση και να κλιθεί ο παρακαίμενος σ' όλες τις εγκλίσεις.
β) ἀπωλέσαμεν: Να γραφεί το γ' ενικό και γ' πληθυντικό πρόσωπο σ' όλες τις εγκλίσεις ενεστώτα και αορίστου.
- 7) ὡς δ' οὐδ' ἂν δυνηθείμεν... δηλώσειν: Να γίνει συντακτική ανάλυση.
- 8) δόξω: Να χαρακτηρίσετε την πρόταση στην οποία ανήκει το ρ. και να αιτιολογήσετε την έγκλιση.

Η επιτύμβια στήλη του Δεξίλεω
(Εκδ. Αθηνών Γ₁)

ΠΕΡΙΛΗΨΗ §§ 71-132

Ο ρήτορας αισθάνεται την ανάγκη να δώσει γι' άλλη μια φορά εξηγήσεις για την παρρησία του. Επικρίνει στη συνέχεια την εξέλιξη που είχε η συμμαχία σε σύγκριση με τη μορφή και την οργάνωσή της, όταν βρισκόταν κάτω από τον έλεγχο του Αριστείδη. Αντιπαραβάλλει την εποχή του Αριστείδη, του Θεμιστοκλή και του Μιλτιάδη με την εποχή που συμβολίζουν ο Υπέροβλος κι ο Κλεοφών. Αποδίδει σε κακούς χειρισμούς της αθηναϊκής πολιτικής τους κινδύνους που διέτρεξε όλη η περιοχή της Αττικής, καθώς και την τελική ήττα της Αθήνας στον Πελοποννησιακό πόλεμο, της οποίας προηγήθηκαν οι μεγάλες καταστροφές σε αθηναϊκό στρατό και στόλο στην Αίγυπτο, στην Κύπρο, στο Δάτον και στη Σικελία. Υπενθυμίζει τις συνεχείς απώλειες της Αθήνας σε δυναμικό χιλιάδων ανδρών, τις οποίες επιβεβαιώνουν το μεγάλο πλήθος των ορφανών και η εξοφάνιση των παλαιών οικογενειών. Δριμύτερα όμως κατακρίνει τη στρατιωτική παρέμβαση της Αθήνας στις εσωτερικές υποθέσεις των συμμάχων, καθώς και την άλογη χρήση των συμμαχικών εισφορών. Παρουσιάζει την ψευδαίσθηση της ευτυχισμένης πόλης και την επιπολαιότητα της προετομασίας για τη Σικελική εκστρατεία, ενώ έξω από τα τείχη οι Σπαρτιάτες σκόρπιζαν τον όλεθρο. Υποστηρίζει ότι τόσες ήταν οι απώλειες σε ανθρώπινο δυναμικό, ώστε μπορεί κανείς να συμπεράνει πως ο αθηναϊκός λαός είναι εντελώς αλλαγμένος (είναι ένας νέος πληθυσμός). Χαρακτηρίζει την ηγεμονία ως τυραννία που προκάλεσε πλήθος συμφορών και στην Αθήνα και στους άλλους Έλληνες.

Αλλά και η ηγεμονία των Λακεδαιμονίων προκάλεσε μεγαλύτερες συμφορές και τους οδήγησε στην ήττα (Λεύκτρα, 371 π.Χ.). Η δύναμη λοιπόν που απέκτησαν οι Αθηναίοι και οι Λακεδαιμόνιοι με την ανάληψη της ηγεμονίας υπήρξε καταστροφική, επειδή διέπραξαν, παρά τη διαφορά των πολιτευμάτων τους, τα ίδια ακριβώς σφάλματα.

Η αντίθεση της κοινής γνώμης στις απόψεις του ρήτορα οφείλεται, κατά τον ίδιο, στην τύφλωση των ατόμων και των λαών που δεν επιτρέπει να διακρίνουν τα πραγματικά τους συμφέροντα.

Η αντίθετη πορεία των Μεγαρέων και των Θεσσαλών αποδεικνύει ότι η σωφροσύνη και η αρετή είναι αναγκαία περισσότερο στη ζωή των πόλεων παρά των ατόμων.

Γι' αυτό πρέπει οι Αθηναίοι να μην εμπιστεύονται τους δημιουργούς, οι οποίοι έχουν προκαλέσει την κατάλυση της δημοκρατίας δύο φορές και με την πλεονεξία τους έχουν βυθίσει πολλούς στη φτώχεια και τη δυστυχία.

- 133** Ἔστιν δ' ἐξ ὧν ἂν ἐπανορθώσασιμεν τὰ τῆς πόλεως καὶ βελτίω ποιήσασιμεν, πρῶτον μὲν ἦν συμβούλους ποιῶμεθα τοιούτους περὶ τῶν κοινῶν, οἷους περ ἂν περὶ τῶν ἰδίων ἡμῖν εἶναι βουληθεῖμεν, καὶ παυσώμεθα δημοτικούς μὲν εἶναι νομίζοντες τοὺς συκοφάντας, ὀλιγαρχικούς δὲ τοὺς καλοὺς ἀγαθοὺς τῶν ἀνδρῶν, γνόντες ὅτι φύσει μὲν οὐδεὶς οὐδέτερον τούτων ἐστίν, ἐν ᾗ δ' ἂν ἕκαστοι τιμῶνται,
- 134** ταύτην βούλονται καθεστάναι τὴν πολιτείαν· δεύτερον δ' ἦν ἐθελήσωμεν χρῆσθαι τοῖς συμμαχοῖς ὁμοίως ὥσπερ τοῖς φίλοις, καὶ μὴ λόγῳ μὲν αὐτονόμους ἀφιῶμεν, ἔργῳ δὲ τοῖς στρατηγοῖς αὐτοὺς ὅ τι ἂν βούλωνται ποιεῖν ἐκδιδῶμεν, μηδὲ δεσποτικῶς, ἀλλὰ συμμαχικῶς αὐτῶν ἐπιστατῶμεν, ἐκείνο καταμαθόντες, ὅτι μιᾶς μὲν ἐκάστης τῶν πόλεων
- 135** κρείττους ἐσμέν, ἀπασῶν δ' ἦττους· τρίτον ἦν μηδὲν περὶ πλείονος ἠγήσθε, μετὰ γε τὴν περὶ τοὺς θεοὺς εὐσέβειαν, τοῦ παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν εὐδοκιμεῖν· τοῖς γὰρ οὕτω διακειμένοις ἐκόντες καὶ τὰς δυναστείας καὶ τὰς ἡγεμονίας διδώσιν.
- 136** Ἦν οὖν ἐμμείνητε τοῖς εἰρημένοις καὶ πρὸς τούτοις ὑμᾶς αὐτοὺς παράσχητε πολεμικούς μὲν ὄντας ταῖς μελέταις καὶ ταῖς παρασκευαῖς, εἰρηνικούς δὲ τῷ μηδὲν παρὰ τὸ δίκαιον πράττειν, οὐ μόνον εὐδαίμονα ποιήσετε ταύτην
- 137** τὴν πόλιν, ἀλλὰ καὶ τοὺς Ἑλληνας ἅπαντας, οὐδὲ γὰρ ἄλλη τῶν πόλεων οὐδεμία τολμήσει περὶ αὐτοὺς ἐξαμαρτάνειν, ἀλλ' ὀκνήσουσι καὶ πολλὴν ἡσυχίαν ἄξουσιν, ὅταν ἴδωσιν ἐφεδρεύουσαν τὴν δύναμιν τὴν ἡμετέραν καὶ παρεσκευασμένην τοῖς ἀδικουμένοις βοηθεῖν. οὐ μὴν ἀλλ' ὀπότερον
- 138** ἂν ποιήσωσι, τό γ' ἡμέτερον καλῶς ἔξει καὶ συμφερόντως. ἦν τε γὰρ δόξη τῶν πόλεων ταῖς προεχούσαις ἀπέχεσθαι τῶν ἀδικημάτων, ἡμεῖς τούτων τῶν ἀγαθῶν τὴν αἰτίαν ἔξομεν· ἦν τ' ἐπιχειρῶσιν ἀδικεῖν, ἐφ' ἡμᾶς ἅπαντες οἱ δεδιότες καὶ κακῶς πάσχοντες καταφεύξονται, πολλὰς ἰκετείας καὶ δεήσεις ποιούμενοι, καὶ διδόντες οὐ μόνον τὴν ἡγεμονίαν
- Μέτρα για να επανορθωθεί η κατάσταση της πόλης*
- Η δίκαιη συμπεριφορά θα οδηγήσει στην πρόοδο και την προγονική δόξα*

144 ἄξιον οὖν ὀρέγεσθαι τῆς τοιαύτης ἡγεμονίας. ἔνεστι δὲ τοῖς πράγμασιν ἡμῶν τυχεῖν παρὰ τῶν Ἑλλήνων τῆς τιμῆς ταύτης, ἦνπερ ἐκείνοι παρὰ τῶν πολιτῶν ἔχουσιν, ἦν ὑπολάβωσι τὴν δύναμιν τὴν ἡμετέραν μὴ δουλείας, ἀλλὰ σωτηρίας αἰτίαν αὐτοῖς ἔσεσθαι.

145 Πολλῶν δὲ καὶ καλῶν λόγων ἐνόητων περὶ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, ἐμοὶ μὲν ἀμφοτέρωθεν συμβουλεύει παύσασθαι λέγοντι, καὶ τὸ μῆκος τοῦ λόγου καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἐτῶν τῶν ἐμῶν τοῖς δὲ νεωτέροις καὶ μᾶλλον ἀκμάζουσιν ἢ ἐγὼ παραινῶ καὶ παρακελεύομαι τοιαῦτα καὶ λέγειν καὶ γράφειν, ἐξ ὧν τὰς μεγίστας τῶν πόλεων καὶ τὰς εἰθισμένας ταῖς ἄλλαις κακὰ παρέχειν προτρέψουσιν ἐπ' ἀρετὴν καὶ δικαιοσύνην, ὡς ἐν ταῖς τῆς Ἑλλάδος εὐπραγίαις συμβαίνει καὶ τὰ τῶν φιλοσόφων πράγματα πολλῶ βελτίω γίγνεσθαι.

Ἐκκλήση πρὸς τοὺς νεότερους ρήτορες

Ἑλλωσικὰ σχόλια

133 ἐπανορθῶ, -ῶ (πρωτ. ἐπηνώρθουν) επαναφέρω στην προηγούμενη κατάσταση, επανορθώνω, διορθώνω

δημοτικός δημοκρατικός, φίλος του λαού, δημοφιλῆς

καλοί κάγαθοί· (εδώ) καλοί κι ἐντιμοί

οὐδέτερος, -α, -ον (αορ. επιμ. αντωνυμία) οὔτε ο ἕνας οὔτε ο ἄλλος, κανένας ἀπὸ τοὺς δύο

ἐν ᾗ δ' ἂν ἕκαστοι τιμῶνται αναφορ. -υποθετ. πρωτ.

καθεστάναι (ἢ καθεστηκέναι) απαρ. παρακ. του καθίσταμαι

αὕτη ἡ πολιτεία καθίσταται αὐτό το πολίτευμα ὑπάρχει, επικρατεῖ.

134 χρώμαι τοῖς συμμάχοις μεταχειρίζομαι τοὺς συμμάχους

ὥσπερ τοῖς φίλοις (ενν. χρώμεθα) αναφ. παραβ. πρωτ.

λόγῳ μὲν..., ἔργῳ δέ... τυπικά..., στην πράξη ὁμως, // με τα λόγια..., με τα ἔργα ὁμως (προσέξτε την ἀντίθεση)

ἀφήμι ἀφήνω, ἀφήνω ελεύθερο, ἀπαλλάσσω, ἀθωνῶ

ἐκδίδωμι παραδίνω

	<i>ταῖς προεχούσαις</i>	(επιθ. μετοχή) δοτική προσωπ. στο απρόσ. ρ. δόξη
	<i>ἀπέχεσθαι</i>	(υποκ. του ρ. δόξη) ἀπέχομαι τινος = απομακρύνομαι, απέχω από κάτι
	<i>αἰτίαν ἔχω</i>	κατηγορούμαι
	<i>τὴν αἰτίαν ἔχω τινός</i>	θεωρούμαι υπαίτιος για κάτι
	<i>οἱ δεδιότες</i>	(επιθ. μτχ. του ρ. δέδοικα ἢ δέδια φοβούμαι)
	<i>κακῶς πάσχω</i>	βλάπτομαι
	<i>καταφεύγω</i>	βρίσκω καταφύγιο (μέλλ. καταφεύξομαι)
	<i>ἰκετεία</i>	ικεσία (προβλ. ἰκέτης, ἰκετεύω <ἰκ-νέ-ομαι, ἰκνοῦμαι)
139	<i>ἀπορῶ</i>	βρίσκομαι σε αμηχανία, δεν ξέρω τι να κάνω
	<i>ἀπορῶ τινος</i>	έχω ἔλλειψη από κάτι, στερούμαι κάτι
	<i>οὐκ ἀπορήσομεν</i>	(ενν. ἐκείνων, μεθ' ὧν...)
	<i>συναγωνίζομαί τινι</i>	αγωνίζομαι μαζί με κάποιον, βοηθῶ κάποιον
	<i>ἀμφότερα</i>	(έχει επιρρημ. σημασία)
	<i>ὅταν ὀρῶσι τοὺς αὐτούς, ἀμφότερα, καί...</i>	ὅταν βλέπουν ὅτι εμεῖς οἱ ἴδιοι ἔχουμε καὶ τα δύο, δηλαδή... (οἱ μτχ. ὄντας, κεκτημένους, βουλομένους, δυναμένους, δεομένους εἶναι κατηγ. ἀπὸ το ρ. ὀρῶσιν)
	<i>βοηθείας</i>	(αντικ. τῆς μτχ. δεομένους)
	<i>αὐτούς</i>	(κατηγ. προσδ. στο ενν. ἡμᾶς)
140	<i>προσδοκάω, -ῶ</i>	περιμένω, αναμένω (βλ. προσδοκία, προσδοκίμος, προσδοκητός, ἀπροσδόκητος)
	<i>ἐπίδοσις</i>	πρόοδος, αύξηση, ανάπτυξη
	<i>λήψεσθαι</i>	(απρμφ. μέλλοντ. του ρ. λαμβάνω ως αντικ. του απρμφ. προσδοκᾶν)
	<i>ὑπαρξάσης</i>	(υποθ. μτχ. σε γενική ἀπόλυτη)
	<i>εἰσρυσέσθαι</i>	(απρμφ. μέλλ. του ρ. εἰσρέω ως αντικ. του απρμφ. «προσδοκᾶν», χρή προσδοκᾶν εἰσρυσέσθαι)
	<i>σωζομένης</i>	(υποθ. μτχ. σε γεν. ἀπόλυτη)
	<i>τίνας</i>	(υποκ. του απρμφ. ἐπαινέσεσθαι) ἐπαινέσομαι μέσος μέλλ. με ενεργ. σημασία

τούς... ἐξαμαρτάνοντας (αντικ. του απρμφ. ἐπαινέσσεσθαι)

τοσοῦτος, τοσαύτη, τοσοῦτο(ν) (δεικτ. αντων.) τόσο πολύς

τηλικοῦτος, τηλικαύτη, τηλικοῦτο(ν) (δεικτ. αντων.) τόσο μεγάλος

αίτιους (κατηγ.)

ἀγαθῶν (γεν. της αιτίας)

Ἀλλά γάρ... Ἀλλά βέβαια

καθορῶν (κατηγ. μτχ.) καθορῶ βλέπω καθαρά, διακρίνω

τῇ διανοίᾳ (δοτ. του μέσου)

πλήν (καταχρ. πρόθ. που συντάσσεται συνήθως με γεν. αλλά και με οποιαδήποτε άλλη πτώση)

ἐν ταῖς ἀδικίαις και μανίαις (εμπρόθ. προσδ. που δηλώνουν κατάσταση)

μανία τρέλα, παραφροσύνη

πρώτους (επιρρ. κατηγ.)

εὖ φρονήσαντας (χρον. μτχ.)

εὖ φρονῶ орθοφρονῶ, σκέπτομαι σωστά, είμαι συνεισφέρω

προστῆναι, κληθῆναι, ἀναλαβεῖν (υποκ. της απρ. έκφρ. καλόν ἐστιν)

προΐσταμαί τινος είμαι υπεράνω κάποιου, είμαι ο αρχηγός, διευθύνω, κυβερνώ, προστατεύω, υποστηρίζω

προΐσταμαι τῆς ἐλευθερίας προασπίζω την ελευθερία

σωτήρας και λυμεῶνας (κατηγορούμενα στο ενν. ἡμᾶς)

ὁ λυμεῶν, -ῶνος ο καταστροφέας

αὐτῶν (γεν. αντικ. στο σωτήρας και λυμεῶνας)

περιβλεπτος αξιοθαύμαστος (επίθ. ὁ, ἡ, περιβλεπτος, τὸ περιβλεπτον)

ἐπ' ἄρετῇ (εμπρόθ. προσδ. της αιτίας)

ἀρετῇ ανδρεία, υπεροχή, καλοσύνη, ικανότητα

δόξα γνώμη, φήμη, δόξα (ὅπως και σήμερα). Συνήθως εσήμαινε την αγαθή υπόληψη, την τιμή, αλλά και την κακή φήμη, ήταν δηλαδή «μέση λέξις» (media vox), ὅπως π.χ. η λέξη τύχη

	<i>κεφάλαιον</i>	συμπέρασμα, συγκεφαλαίωση, ανακεφαλαίωση, αποκορύφωμα
	<i>τὰ προειρημένα συντείνει</i>	(αττ. σύνταξη)
	<i>δοκιμάζω</i>	εξετάζω
	<i>διαλύομαι τὰς διαβολάς</i>	διαλύω τις συκοφαντίες
	<i>μάτην</i>	(επίρρ. τροπ.) άσχοπα, μάταια, ανώφελα
	<i>κτάομαι, -ῶμαι</i>	αποκτώ, προμηθεύομαι, κερδίζω
	<i>κέκτημαι</i>	(παρακμ.) έχω στην κατοχή μου, έχω, κατέχω, κρατώ
	<i>εἰς τὸν ἅπαντα χρόνον</i>	(εμπρ. του χρόνου) για πάντα
	<i>τυραννική ἀρχή</i>	τυραννική εξουσία
	<i>δυναστεία</i>	(εδῶ) καταδυνάστευση
	<i>ζήλώω, -ῶ</i>	ποθῶ με ζήλο κάτι, γίνομαι ζηλωτής, αγωνίζομαι ν' αποκτήσω κάτι

	<i>ἐκείνοις</i>	(δοτ. προσωπ.)
	<i>ἔξεστι</i>	εἶναι δυνατόν, επιτρέπεται
	<i>ἥττον</i>	(ποσοτ. επίρρημα συγκρ. βαθμού) λιγότερο (ὀλίγον, ἥττον, ἥμιστα)
	<i>ἐκείνοις γὰρ ἥττον ἔξεστι</i>	εκείνοι δηλ. ἔχουν μικρότερη δυνατότητα...
	<i>ιδιώτης</i>	απλός πολίτης
	<i>τοσοῦτω</i>	(δοτ. του μέτρου ἢ της διαφοράς)
	<i>μακαριστός</i>	αξιολήλευτος, ευτυχής
	<i>τυραννίς</i>	τυραννική εξουσία
	<i>τῶν... κατεχόντων</i>	(γεν. συγκριτική)
	<i>δωρεά</i>	δῶρο, τιμή
	<i>οἱ συμπολιτευόμενοι</i>	οἱ συμπολίτες
	<i>ἀτιμότερος γίγνομαι</i>	περιφρονούμαι πιο πολύ
	<i>ἄτιμος</i>	αὐτός που ἔχει στερηθεῖ τα πολιτικά δικαιώματα, ο περιφρονημένος (επίθ. <α στερ. + τιμή)
	<i>ὁ τὴν τάξιν λείπων</i>	ο λιποτάκτης, αὐτός που εγκαταλείπει τον στρατό
	<i>ὁ τὴν ἀσπίδα ἀποβάλλων</i>	ο ρίψασπις, αὐτός που εγκαταλείπει τη μάχη, ο άνανδρος

	<i>ὀρέγομαί τινος</i>	επιθυμῶ κάτι (ὀρέγεσθαι υποκ. της απρόσ.
--	-----------------------	--

	έκφρασης ἄξιόν ἐστι)
	ἔνεστι (απρόσ. ρ.) εἶναι δυνατόν (υποκ. τυχεῖν)
	τῆς τιμῆς (αντικ. του απρομφ. τυχεῖν)
ἦν ὑπολάβωσι... ἔσεσθαι	(υποθ. πρότ. με απόδοση το ἔνεστι τυχεῖν)
ὑπολαμβάνω	νομίζω (ἔσεσθαι αντικ.)
αἰτίαν	(κατηγ. στο τὴν δύναμιν)
αὐτοῖς	(αντί ἑαυτοῖς δοτ. προσωπ. χαριστική)
λόγων ἐνότων	(εναντ. μτχ. σε γενική απόλυτη) αν και υπάρχουν επιχειρήματα
περὶ τὴν ὑπόθεσιν	(εμπρόθ. της αναφοράς)
ἀμφοτέρα συμβουλεύει	(αττική σύντ.)
ἐμοί, παύσασθαι	(αντικ. του ρ. συμβουλεύει)
λέγοντι	(κατηγ. μτχ. από το παύσασθαι συνημμένη στο ἐμοί)
καὶ τὸ μῆκος... τῶν ἐμῶν	(επεξήγηση στο ἀμφοτέρα)
ἢ ἐγώ	(β' ὀρος σύγκρισης)
παραινῶ τινι	συμβουλεύω κάποιον
παρακελεύομαι	προτρέπω, παρακινῶ, ενθαρρύνω
τῶν πόλεων	(γεν. διαιρ.)
εἶθισμαι	(παρακμ. του ρ. ἐθίζομαι) εἶμαι συνηθισμένος, ἔχω τη συνήθεια
παρέχω κακά τινι	προξενῶ κακό σε κάποιον, βλάπτω κάποιον
παρέχειν	(αντικ. της μτχ. τὰς εἶθισμένας)
ἐπ' ἀρετὴν καὶ δικαιοσύνην	(εμπρόθ. του σκοπού)
εὐπραγία	ευτυχία, ευημερία
ἐν ταῖς εὐπραγίαις	(εμπρόθ. του χρόνου) ὅταν ευτυχεῖ
ὡς... συμβαίνει	(δευτερεύουσα αιτιολ. πρότ.)
βελτίω	(κατηγ. στο τὰ πράγματα)
οἱ φιλόσοφοι	οι μορφωμένοι

Ἑρμηνευτικά σχόλια

- 133 ἦν συμβούλους... οἱ Ἰσοκράτης ἐπιμένει στὴν ἀξιοποίηση καλῶν συμβούλων γιὰ τὴν
βουληθεῖμεν διαμόρφωση ορθῆς πολιτικῆς.
τοὺς καλοὺς κάγα- με τὸν ὄρο αὐτὸ χαρακτηρίζονταν συνήθως οἱ ἀριστοκρατικοί.
θοὺς Ἐδῶ ὅμως ἔχει ευρύτερη σημασία.
φύσει μὲν οὐδεῖς... ἡ ἀποψη ὅτι κανένας δὲν εἶναι ἐκ φύσεως οὔτε δημοκρατικὸς
καθεστάναι τὴν πολι- οὔτε ὀλιγαρχικὸς ἀλλ' υποστηρίζει τὸ πολίτευμα ποὺ τὸν ευνο-
τείαν εἶ ἐκφράζεται καὶ ἀπὸ τὸν Λυσία, τὸν ὁποῖο κατὰ τὸν Κοραή
μιμεῖται ὁ Ἰσοκράτης, «οὐδεῖς ἔστιν ἀνθρώπων οὔτε ὀλιγαρχι-
κὸς οὔτε δημοκρατικὸς, ἀλλ' ἦτις ἂν ἐκάστω πολιτεία συμφέρη,
ταύτην προθυμεῖται καθεστάναι» (Λυσίας, *Δήμου καταλύσεως*
ἀπολογία §8).
- 134 καὶ μὴ λόγῳ μὲν ἡ χρῆση τοῦ ζεύγους τῶν τροπ. ἐπιρρ. προσδιορισμῶν λόγῳ-ἔρ-
αὐτονόμους ἀφιῶ- γῳ εἶναι συχνή στα ἀρχαῖα ἐλληνικά κείμενα.
μεν... ἔργῳ δέ... Ἡ συνεπὴς πολιτικὴ πρὸς τοὺς συμμάχους ἐπιβάλλει τὴν ἰσχύ
ἐκδιδῶμεν τῆς αὐτονομίας στὴν πράξη καὶ ὄχι μόνον στὰ λόγια.
Οἱ στρατηγοὶ ἦσαν υπεύθυνοι γιὰ τὴν ἐκτέλεση τῶν φορο-
λογικῶν ἀποφάσεων τοῦ κράτους ὡς πρὸς τοὺς συμμάχους. Γι'
αὐτὸ πολλὰς φορὲς χρησιμοποιοῦσαν βίαια μέσα γιὰ νὰ ἐξα-
ναγκάσουν τοὺς συμμάχους νὰ προσφέρουν τοὺς φόρους πρὸς
τὴν Ἀθήνα, τὶς «συντάξεις» ὅπως λέγονταν. Ὁ Ἰσοκράτης ἀνα-
φέρεται ἰδιαιτέρα στὸν Χάρητα, τὸν ὁποῖο ἔστειλαν οἱ Ἀθηναῖοι
ὡς στρατηγὸ αὐτοκράτορα στὴ Χερσόνησο. Ἐκεῖ με τὴν ἀπειλή
βίας πέτυχε τὴν υπογραφή συνθήκης με τοὺς τρεῖς βασιλεῖς τῆς
Θράκης, Κερσοβλέπτη, Χαρίδημο καὶ Βηρισάδη.
- 135 μηδὲν περὶ πλείο- ἡ ἐκτίμηση τῶν Ἑλλήνων ἀποτελεῖ ἀναγκαῖα προϋπόθεση γιὰ
νος ἡγείσθε... τοῦ τὴν ἀσκήση ἡγεμονικῆς πολιτικῆς. Καὶ σε ἄλλους λόγους τοῦ
παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν οἱ ῥήτορας υποστηρίζει πῶς ἡ εὐσέβεια πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ ἡ
εὐδοκιμεῖν δικαιοσύνη πρὸς τοὺς ἀνθρώπους εἶναι τὰ δύο ποὺ ἀπαιτοῦνται.
ἀλλὰ καὶ τοὺς Ἑλλη- οἱ Ἰσοκράτης υπῆρξε ὁ κυριότερος ἐκφραστὴς τοῦ πανελληνίου
νας ἅπαντας ἰδεώδους, τῆς ἐνώσεως δηλ. ὅλων τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ μίαν ἡγεσίαν
με σκοπὸ τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ περσικοῦ κινδύνου.
- 137 ... τοῖς ἀδικουμέ- οἱ Ἀθηναῖοι πάντοτε υπερηφανεύονταν γιὰ τὴν ἀνιδιοτελή προ-
νοῖς βοηθεῖν σφοδρὰ βοήθειας πρὸς τοὺς ἀδικουμένους.
Στὶς παραγράφους 139-140 ὁ Ἰσοκράτης με μίαν σειρά ῥητορι-
κῶν ἐρωτήσεων ἐκφράζει τὴν βεβαιότητα ὅτι ἡ ἐφαρμογὴ δίκαιης

Ασκήσεις

- 1) Ποιες προϋποθέσεις θεωρεί ο Ισοκράτης απαραίτητες για την αναδιοργάνωση της Αθηναϊκής συμμαχίας, και με ποιους τρόπους κι εκφραστικά μέσα τις παρουσιάζει;
- 2) Πώς κρίνετε τις προτάσεις του ρήτορα προς τους Αθηναίους σχετικά με τη συμπεριφορά τους προς τους συμμάχους;
- 3) Ποια πλεονεκτήματα θα απολαύσει η Αθήνα, αν επιβάλει τη δικαιοσύνη στον ελληνικό κόσμο; Ποια επιχειρήματα θα μπορούσατε να χρησιμοποιήσετε εσείς για ν' αντικρούσετε τις απόψεις του Ισοκράτη;
- 4) Για ποιους λόγους προτρέπει ο Ισοκράτης τους νεότερους ρήτορες να συνεχίσουν το έργο του;
- 5) Ο ρήτορας τονίζει την ανάγκη επιλογής κατάλληλων συμβούλων. Πιστεύετε ότι η διαμόρφωση της κοινής γνώμης έπαιζε σπουδαιότερο ρόλο την εποχή εκείνη και γιατί;
- 6) «ἢ μὴδὲν περὶ πλείονος ἡγήσθε, ... τοῦ παρὰ τοῖς Ἑλλησιν εὐδοκιμεῖν»: Να σχολιάσετε τη φράση.
- 7) Ο Ισοκράτης ισχυρίζεται ότι κανείς δεν είναι από τη φύση του ούτε ολιγαρχικός ούτε δημοκρατικός. Να παρουσιάσετε την προσωπική σας άποψη τεκμηριωμένη.

§§133-135

- 1) *ἐπανορθώσοιμεν, βουληθῆιμεν*: Να γίνει εγκλιτική αντικατάσταση και να κλιθεί η μετοχή του δευτέρου στο χρόνο που βρίσκεται.
- 2) *ἀφιῶμεν, ἐπιστατῶμεν*: Να γραφεί το γ' ενικό πρόσωπο σ' όλες τις εγκλίσεις του ίδιου χρόνου και να γραφούν λέξεις (αρχαίας και νέας ελληνικής) που έχουν το ίδιο θέμα.
- 3) *οὐδείς, ἐκόντες*: Να γραφούν οι πλάγιες πτώσεις των λέξεων στον ενικό και πληθυντικό αριθμό και στο ίδιο γένος.
- 4) *βελτίω, τούς συκοφάντας, ὀλιγαρχικούς, τῶν ἀνδρῶν, φύσει, τούτων, τὴν πολιτείαν, τοῖς φίλοις, τοῖς στρατηγοῖς, ὅ,τι, μιᾶς, ἐκάστης, ἐκόντες, τάς δυναστείας*: Να χαρακτηρισθούσαν συντακτικώς.

§§136-140

- 1) *παράσχητε, ἰδῶσιν*: Να γραφεί το β' ενικό και β' πληθυντικό πρόσωπο σ' όλες τις εγκλίσεις του ίδιου χρόνου.
- 2) *πάσχοντες, καταφεύξονται*: Να γίνει χρονική αντικατάσταση και να κλιθεί η υποτακτική και η ευκτική αορ. β'.
- 3) *μετασχεῖν, λήψεσθαι*: Να γραφούν οι ονομαστικοί τύποι (απρμφ. και μετοχές) όλων των χρόνων και να βρεθούν παράγωγες λέξεις (αρχαίας και νέας ελληνικής).
- 4) *Ἦν οὖν ἐμμείνητε... ἅπαντας*: Να ξαναγράψετε ολόκληρη την περίοδο τοποθετώντας τους ρηματικούς τύπους στον αντίστοιχο ενικό αριθμό.
- 5) *ὑπαρξάσης, σωζομένης*: Να αναπτύξετε τις μετοχές στις αντίστοιχες ισοδύναμες προτάσεις.

§§141-144

- 1) *περιλαβεῖν, προστῆναι, κληθῆναι*: Να γραφούν τα απαρέμφορα όλων των χρόνων και να βρεθούν δύο τουλάχιστον παράγωγες λέξεις από τον κάθε ρημ. τύπο, με τις οποίες να σχηματίσετε προτάσεις.
- 2) *ζηλώσαι, ἀδικεῖν, τολμῶντες*: Να κλιθεί η οριστική ενεστώτα και παρατακτικού.
- 3) *κατεχόντων, λειπόντων, ἀποβαλλόντων*: Να αντικατασταθούν χρονικώς και να κλιθεί η ευκτική μέλλοντα και αορίστου.
- 4) *τάς τῆς πόλεως, τῶν πολέμων, ἀπάσας, μιμήσασθαι, ἢ τοῖς ἰδιώταις, τοσοῦτω, βία, ἀποθνήσκειν, ἀτιμότεροι, παρὰ τῶν πολιτῶν*: Να χαρακτηρισθούν συντακτικώς οι λέξεις.

§145

- 1) *λόγων ἐνόνητων, τῶν ἐτῶν τῶν ἐμῶν, πράγματα βελτίω*: Να γράψετε τα ζεύγη των λέξεων, στις άλλες πλάγιες πτώσεις του ίδιου αριθμού.
- 2) *παύσασθαι, παρέχειν*: Να κλίνετε την προστακτική ενεστώτα και αορίστου.
- 3) *ἐμοί, τοῦ λόγου, τῶν ἐτῶν, τοῖς νεωτέροις, ἢ ἐγώ, τοιαῦτα, ταῖς ἄλλαις, κακά, γίγνεσθαι*: Να χαρακτηρίσετε τις λέξεις συντακτικώς.

ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

Ο *περί ειρήνης* διακρίνεται για όλες τις αρετές της πολιτικής ρητορικής τέχνης του Ισοκράτη: αρμονία αρχιτεκτονικού σχεδίου, στέρεη επιχειρηματολογία, υψηλός ηθικός τόνος, αποστρογγυλωμένη περίοδος, απόλυτη ισορροπία μεταξύ των μερών της περιόδου, καθαρή και σαφής διατύπωση, τέλεια ανταπόκριση νοήματος και έκφρασης, μουσικότητα.

Η εκφραστική τελειότητα δεν μπορεί να είναι άσχετη με κάποια ποιότητα του ίδιου του στοχασμού, ακόμη και του ήθους του ρήτορα.

Κι ενώ ο Ισοκράτης απείχε από την πολιτική δράση, άσκησε τόσο μεγάλη επίδραση με τους λόγους του, ώστε να θεωρείται ως ένας από τους παράγοντες που διαμόρφωσαν την πολιτική κατάσταση της εποχής του.

Στον *περί ειρήνης* λόγο του, παρά τις επαναλήψεις και παρεκβάσεις, παρουσιάζει ευδιάκριτα τις πολιτικές του θέσεις. Απευθυνόμενος αποκλειστικά στους Αθηναίους προτείνει την αποκατάσταση ειρηνικών σχέσεων όχι μόνο με τους συμμάχους αλλά με ολόκληρο τον κόσμο, την παραίτηση από «τήν κατά θάλασσαν ἀρχήν» καθώς και τη ριζική εσωτερική μεταρρύθμιση.

Ορισμένοι μελετητές διέκριναν στον λόγο αυτόν απογοήτευση και παραίτηση από το ιδανικό της ενώσεως των Ελλήνων, όπως το διακήρυσσε με τον *Πανηγυρικό* του το 380 π.Χ. Φαίνεται όμως πως το πολιτικό του αισθητήριο, που βασιζόταν σε μια καθολική ιστορική εποπτεία των σύγχρονων γεγονότων, τον οδήγησε σε ορθή πολιτική εκτίμηση των δεδομένων εκείνης της στιγμής και σε ανάλογη προσαρμογή των πολιτικών του θέσεων.

Ο Ισοκράτης, στη μακρόχρονη ζωή του, που καλύπτει σχεδόν έναν ολόκληρο αιώνα (436-338 π.Χ.), γνώρισε τις οδυνηρές συνέπειες του Πελοποννησιακού πολέμου, τη διάλυση της Β' Αθηναϊκής συμμαχίας, την παρακμή της Σπάρτης, όταν ανέλαβε την ηγεμονία, την αποτυχία της Θήβας να κατακτήσει την ηγεμονία. Γι' αυτό θεωρεί ως επιτακτική ανάγκη για την ανόρθωση την ειρήνευση του ελληνικού κόσμου. Αναγκάζεται ν' αποδεχθεί την Ανταλκίδεια ειρήνη του 387/6, στην οποία καθορίζεται η αυτονομία των ελληνικών πόλεων. Και τούτο γιατί θεωρεί την αυτονομία ως βάση πάνω στην οποία μπορεί να στηριχθεί η ενότητα των Ελλήνων.

Εκτός όμως από τις συμβουλές του για τη σύναψη και κυρίως τη διατήρηση της ειρήνης, το μεγαλύτερο μέρος του λόγου αφιερώνει στην επίκριση τόσο της εξωτερικής όσο και της εσωτερικής πολιτικής των Αθηναίων. Τις νέες πολιτειακές ιδέες του θ' αναπτύξει σφαιρικά στον *Άρεοπαγитικό*.

Ασκήσεις γενικής θεώρησης

- 1) Να καταγράψετε στοιχεία από τον *περι ειρήνης* λόγο, που επιβεβαιώνουν τις αρετές της Ισοκράτειας ρητορικής τέχνης.
- 2) Ποια είναι τα επιχειρήματα του ρήτορα για την αναγκαιότητα της ειρήνης; Κατά πόσον τα θεωρείτε πειστικά;
- 3) Να επισημάνετε λέξεις και φράσεις, που φανερώνουν το ήθος των Αθηναίων (ηγετών και λαού).
- 4) Οι ιδέες του Ισοκράτη υπέρ της ειρήνης και τα επιχειρήματα με τα οποία τις τεκμηριώνει, έρχονται σε αντίθεση με την όλη πολιτική του ρήτορα; Πιστεύετε πως σ' αυτήν την περίπτωση αποδείχτηκε πραγματιστής; Να τεκμηριώσετε την απάντησή σας.
- 5) Πώς φαντάζεσθε τον Ισοκράτη ως πνευματική και πολιτική προσωπικότητα;
- 6) Ποια επιχειρήματα θα χρησιμοποιούσατε, αν υπήρχε ανάγκη ν' αντιμετωπίσετε τον Ισοκράτη;

Οι «Τυραννοκτόνοι» Αρμόδιος και Αριστογείτων. Μαρμάρινο αντίγραφο ρωμαϊκής εποχής. (Αθήνα, Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης 1985)

Ο Άρειος πάγος. (Φωτογραφία από το «Αθήνα - Αττική», εκδ. Κέδρος)

Εισαγωγή

Χρονολόγηση, πολιτικό πνεύμα και γενικός χαρακτήρας του λόγου

Ο Άρεοπαγιτικός λόγος του Ισοκράτους ολοκληρώθηκε μάλλον το 355 ή 354 π.Χ., μετά το τέλος του «Συμμαχικού» πολέμου, - αν και μερικοί τον χρονολογούν πριν την έναρξη του πολέμου - ενός πολέμου που σήμανε το τέλος της Β' Αθηναϊκής συμμαχίας. Είχε προηγηθεί η αποστασία της Χίου, Ρόδου και Κω από τη Β' Αθηναϊκή συμμαχία (357 π.Χ.), οι στρατιωτικές αποτυχίες των Αθηναίων, και η αποδοχή εκ μέρους τους της ανεξαρτησίας των παλαιών τους συμμάχων (ειρήνη του 355 π.Χ.).

Δεδομένου ότι και σ' αυτή την περίοδο οι Αθηναίοι δεν μπόρεσαν να απαλλαγούν από τα αμαρτήματα της αλαζονείας, του αυταρχισμού και της δίψας για όλο και περισσότερη δύναμη, εύλογο ήταν να εξαχθεί από ορισμένους το συμπέρασμα ότι η σωτηρία της Αθήνας βρισκόταν στην παραίτηση από τις ηγεμονικές τους διαθέσεις και στην επιστροφή στα παλαιά, πατροπαράδοτα ήθη.

Σ' αυτούς τους αρνητές της ηγεμονικής πολιτικής και νοσταλγούς του αττικού παρελθόντος ανήκει και ο Ισοκράτης, ο οποίος, μέσα από τους δύο αλληλένδετους λόγους του, τον Άρεοπαγιτικό και τον *Περί Ειρήνης*, προσπαθεί να πείσει την κοινή γνώμη για την αναγκαιότητα μιας τέτοιας ηθικοπολιτικής «μεταρρύθμισης».

Με την πρότασή του για απόδοση στον Άρειο πάγο των παλαιών αρμοδιοτήτων του, ο Ισοκράτης ακολουθεί ένα ρεύμα πολιτικής σκέψης (αυτό των οπαδών της «πατριού πολιτείας») που είχε εκφραστεί από τον Κλειτοφώντα και άλλους, όταν, την κρίσιμη περίοδο μετά την καταστροφή στη Σικελία, είχε επιβληθεί στην Αθήνα η Βουλή των Τετρακοσίων (411 π.Χ.). Η πολιτική αυτή πρόταση επανέρχεται στο προσκήνιο μετά το τέλος του πολέμου, με υποστηρικτές τον Θηραμένη, τον Κλειτοφώντα, τον Άνυτο κ.ά., αλλά θα τεθεί στο περιθώριο από την «αμιγή» ολιγαρχία των Τριάκοντα.

Πρόκειται για μια ενδιάμεση - μεταξύ ολιγαρχίας και δημοκρατίας - τοποθέτηση, γι' αυτό που σε άλλες περιπτώσεις ο Ισοκράτης υποδηλώνει όταν μιλάει για «δημοκρατίαν ... άριστοκρατία μεμιγμένην» (*Παναθηναϊκός*, 153). Άλλωστε και η βουλή του Αρείου πάγου - η οποία δεκαεφτά χρόνια μετά τα Μηδικά είδε τη δύναμή της να εξασθενεί και τις αρμοδιότητές της να περιορίζονται - αποτελούσε τη χαρακτηριστικότερη έκφραση του αριστοκρατικού πνεύματος.

Όσο κι αν οι «ηθικές» συνταγές του Ισοκράτη μοιάζουν κάποτε - κάποτε ανεδαφικές, όσο κι αν πίσω από τη ρητορεία περί «πατριού» πολιτείας γηρούν πού και πού συντηρητικοί - ολιγαρχικοί τόνοι, είναι γεγονός ότι σε ορισμένες περιπτώσεις ο Άρεοπαγιτικός προβαίνει σε μια κριτική των λαϊκιστικών υπερβολών και των παρακμιακών χαρακτηριστικών της αθηναϊκής δημοκρατίας, που καταφέρνει και σήμερα να είναι επίκαιρη.

Περιεχόμενο, είδος, δομή

Ο ρήτορας δηλώνει στο **προοίμιο** (§§ 1-15) την πρόθεσή του να μιλήσει υπέρ της σωτηρίας της πόλεως των Αθηνών και ακολουθώντας ανασκευάζει την υποθετική αντίρρηση ότι η πόλη δεν κινδυνεύει, επισημαίνοντας την κρισιμότητα της γενικής κατάστασης.

Ως λύση στα αδιέξοδα της εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής ο Ισοκράτης προτείνει (§ 16) την **επιστροφή** στην παλαιά, πατρογονική δημοκρατία του Σόλωνος και του Κλεισθένη.

Στη συνέχεια (§§ 19 - 35) προβαίνει σε μια **σύγκριση ανάμεσα στην παλαιά, ευεργετική για την πόλη, δημοκρατία, και τη νέα, πρόξενο μίσους και καταστροφών**. Στοιχεία της πατρογονικής πολιτείας όπως η αξιοκρατική ανάδειξη των αρχόντων, η ευσεβής τέλεση των θρησκευτικών καθηκόντων, το πνεύμα αλληλεγγύης στις σχέσεις των πολιτών μεταξύ τους κ.λπ., καταδεικνύουν την υπεροχή της έναντι της νέας πολιτείας, η οποία βασίζεται στον ατομικισμό και την περιφρόνηση των παραδοσιακών αξιών.

Ακολουθεί μια πιο ειδική αναφορά στον κυρίαρχο κατά την παλαιά εποχή ρόλο του **Αρείου πάγου**, ο οποίος με την άγρυπνη επιτήρηση της ζωής των πολιτών και το ενδιαφέρον του για τους νέους, διαμόρφωνε υπεύθυνους, ηθικούς, νέους πολίτες (§§ 36-49), σε αντίθεση με όσους κατέλυσαν τη δύναμή του επισωρεύοντας τα δεινά του πολέμου, της φτώχειας και της πλήρους εξαθλίωσης των πολιτών (§§ 50-55).

Στις επόμενες παραγράφους ο ρήτορας απαντά σε **υποθετικές αιτιάσεις** ότι εκφράζει ολιγαρχικές απόψεις, τονίζοντας την προσήλωσή του στην καλώς εννοούμενη **δημοκρατία** και αποδεικνύοντας - μέσω της σύγκρισης με την **ολιγαρχία των Τριάκοντα** - ότι ακόμα και η στρεβλή, κατοπινή δημοκρατία είναι προτιμότερη από μια τέτοια τυραννία (§§ 56-70). Εν τούτοις συμβουλεύει επιστροφή στην πατρογονική πολιτεία γιατί θεωρεί ότι δεν αρκεί η αποφυγή του χειρότερου (των Τριάκοντα), αλλά προέχει η επιδίωξη του καλύτερου και του πλέον αντάξιου προς τη **φύση** και την παράδοση των Αθηναίων (§§ 71-77).

Στη συνέχεια προβαίνει σε μια **ανακεφαλαίωση** των θετικών που θα προκύψουν από τη μεταβολή της πολιτείας, τόσο στις εξωτερικές σχέσεις με τους λοιπούς Έλληνες και τους βαρβάρους, όσο και στο εσωτερικό της πόλης όπου κυριαρχεί διχόνοια, φτώχεια και αδιαφορία για τα κοινά (§§ 78-83).

Τέλος, κλείνει τον λόγο του με μια **προτροπή** προς τους συμπολίτες του να μιμηθούν τους προγόνους τους, συμβάλλοντας στη σωτηρία της πόλης και όλων των Ελλήνων (§ 84).

Ο λόγος είναι εν μέρει **εγκωμιαστικός** και εν μέρει **συμβουλευτικός**, και επομένως ανήκει σ' ένα μικτό είδος. Πρέπει όμως να τονισθεί ότι το εγκωμιαστικό μέρος, παρ' όλο που καταλαμβάνει το μεγαλύτερο τμήμα του λόγου (εγκώμιο της πατρίδας, του Αρείου πάγου και της δημοκρατίας), υπηρετεί στην ουσία το συμβουλευτικό (πρόταση για επαναφορά της πατρογονικής δημοκρατίας του Σόλωνος και του Κλεισθένη και συνεπώς αποκατάσταση των παλαιών εξουσιών του Αρείου πάγου).

Η δομή του λόγου δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί τυπική, λόγω του ότι και ο λόγος, ως **μικτός**, δεν ακολουθεί ένα στερεότυπο σχήμα.

Σε γενικές γραμμές, τα βασικά του μέρη είναι τα εξής:

1. **Πρόλογος** (§§ 1-19), ο οποίος συνίσταται σε
  - α) Προοίμιο (§§ 1-15) και
  - β) Πρόθεση (§§ 16-19).
2. «Πίστεις» (§§ 20-76): λόγω της ιδιοσυστασίας του λόγου, έχουν περισσότερο τον χαρακτήρα εγκωμίων, συμβουλών και παραινέσεων.
3. **Επίλογος** (§§ 77-84), ο οποίος συνιστά μια «αντιπαραβολή», ανακεφαλαιωτική δηλαδή σύγκριση του παρόντος προς το παρελθόν.

Η Γεννάδειος Βιβλιοθήκη στην Αθήνα. Στην πρόσοψή της διακρίνεται επιγραφή, παραλλαγή της γνωστής ρήσης του Ισοκράτους: ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΛΟΥΝΤΑΙ ΟΙ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ ΤΗΣ ΗΜΕΤΕΡΑΣ ΜΕΤΕΧΟΝΤΕΣ (Φωτογραφία: Σωτήρης Σταμπουλίδης).

Κείμενο

Υποθετικές αντιρρήσεις στον «περί σωτηρίας» λόγο του Ισοκράτους

- 1 Πολλούς ύμῶν οἶμαι θαυμάζειν ἤντινά ποτε γνώμην ἔχων περὶ σωτηρίας τὴν πρόσδοδον ἐποιήσαμην, ὥσπερ τῆς πόλεως ἐν κινδύνοις οὐσης ἢ σφαλερῶς αὐτῇ τῶν πραγμάτων καθεστηκότων, ἀλλ' οὐ πλείους μὲν τριήρεις ἢ διακοσίας κεκτημένης, εἰρήνην δὲ καὶ τὰ περὶ τὴν χώραν ἀγούσης,
- 2 καὶ τῶν κατὰ θάλατταν ἀρχούσης, ἔτι δὲ συμμάχους ἐχούσης πολλούς μὲν τοὺς ἐτοίμως ἡμῖν, ἢν τι δέη, βοηθήσοντας, πολὺ δὲ πλείους τοὺς τὰς συντάξεις ὑποτελοῦντας καὶ τὸ προσταττόμενον ποιοῦντας ὧν ὑπαρχόντων ἡμᾶς μὲν ἂν τις φήσειεν εἰκὸς εἶναι θαρρεῖν ὡς πόρρω τῶν κινδύνων ὄντας, τοῖς δ' ἐχθροῖς τοῖς ἡμετέροις προσήκειν δεδιέναι καὶ βουλευέσθαι περὶ τῆς αὐτῶν σωτηρίας.

Γλωσσικά σχόλια

- 1
- ἔχω γνώμην** εδῶ: ἔχω κατά νουν, ἔχω σκοπό.
- πρόσδοδος** παρουσίαση, προσέλευση του ρήτορα ενώπιον του λαοῦ
- ποιούμαι τὴν πρόσδοδον** παρουσιάζομαι ενώπιον του λαοῦ για να μιλήσω
- περὶ σωτηρίας** συνάπτεται προς το «τὴν πρόσδοδον ἐποιήσαμην»
- ὥσπερ... οὐσης** σαν να... Το ὥσπερ αναφέρεται και στις υπόλοιπες γενικές απολύτους (καθεστηκότων, κεκτημένης, κ.λπ.)
- αὐτῇ** δοτική παρά τω επιρρήματι «σφαλερῶς»

* Το κείμενο ακολουθεῖ σε γενικές γραμμές την ἔκδοση G. Mathieu - E. Brémond, Les Belles Lettres, Paris, 1950, με ελάχιστες διαφοροποιήσεις.

- σφαλερῶς** σε επισφαλή κατάσταση, σε επικίνδυνο σημείο, πρβλ. σφαλερός (= ολισθηρός, ασταθής, αβέβαιος), σφάλω: κάνω κάποιον να πέσει [λατ. fallo (= πέφτω), αγγλ. fall (= πέφτω), fail (= αποτυγχάνω), κ.λπ.]
- κεκτημένης** μτχ. Παρακ. του ρ. κτῶμαι. Ο Παρακείμενος κέκτημαι (= έχω υπό την κατοχή μου), διαφορετικής σημασίας από τον Ενεστώτα κτῶμαι (= αποκτώ)
- ἀλλ' (ὥσπερ) οὐ...** αλλά σαν να μην ... Η άρνηση δεν αναφέρεται μόνο στο «κεκτημένης», αλλά και στα «ἀγούσης», «ἀρχούσης», «ἐχούσης»
- ἄγω εἰρήνην** έχω ειρήνη, διάγω εν ειρήνη
- χώρα** ο (οικείος) τόπος, η στεριά. Με «τὰ περι τὴν χώραν» νοούνται εδώ η Αττική και τα περίχωρα
- ἐτοίμως** φανερά, χωρίς δισταγμό, πρόθυμα
- σύνταξις** συνδρομή, συνεισφορά, κατ' ευφημισμὸν ἀντί του «φόρος». Πρβλ. αγγλ. tax, γαλ. taxe, ιταλ. tassa, όλα από το αρχ. ελλ. (σύν)ταξις, τάσσω
- (ὕπο)τελῶ σύνταξιν** πληρώνω φόρο, πρβλ. «φόρου υποτελής»: υποκείμενος σε πληρωμὴ φόρου, αὐτός που πληρώνει φόρο
- ὧν ὑπαρχόντων** εννοείται η δοτική προσωπική κτητική «ἡμῖν» (βλ. ΣΑΕ, σελ. 50). Η αναφορική ανωνυμία μεταφράζεται ως δεικτική, λόγω του ότι βρίσκεται στην αρχή ημιπεριόδου (ΣΑΕ, σελ. 108)
- εἰκός ἐστι** είναι φυσικό
- θαρρέω, -ῶ** έχω θάρρος, δεν φοβάμαι, έχω (αυτο)πεποίθηση. Το νεοελλ. «θα(ρ)ρώ» (= νομίζω), είτε από το «θαρρῶ» είτε από το «θεωρῶ»
- πόρρω** μακριά, σε μεγάλη απόσταση· νεότερος τύπος του «πρόσω» (πρόσω > πόρσω > πόρρω)
- ὡς... ὄντας** αιτιολογική μετοχή (η αιτία παρουσιάζεται ως υποκειμενική, βλ. ΣΑΕ, σελ. 93)
- προσῆκιν** εξαρτάται από το «ἄν φήσειεν»

Ἑρμηνευτικά σχόλια

- 1 πολλοὺς ὑμῶν οἶμαι θαυμάζειν** ο ρήτορας ξεκινά τον λόγο του με την παράθεση μιας υποθετικής αντίρρησης την οποία θα ανασκευάσει στη συνέχεια (σχήμα προλήψεως ή προκαταλήψεως).
- τὴν πρόσοδον ἐποίησάμην** είναι γνωστό ότι ο Ισοκράτης δεν εκφωνούσε λόγους ενώπιον της Εκκλησίας του Δήμου. Γι' αυτό, άλλωστε, υποστηρίχθηκε από ορισμένους ότι οι λόγοι του λειτουργούσαν ως ασκήσεις ρητορικής για τους μαθητές του, παρά ως γνήσιοι συμβουλευτικοί λόγοι. Η άποψη πάντως αυτή δεν φαίνεται βάσιμη, δεδομένου του ενδιαφέροντος του ρήτορα για τις πολιτικές εξελίξεις. Επομένως είναι πιθανότερο ότι οι λόγοι του κυκλοφορούσαν υπό τύπον πολιτικού φυλλαδίου σ' ένα αρκετά ευρύ κοινό. || Χρησιμοποιείται Αόριστος («ἐποίησάμην»), γιατί στην ουσία «ποιούμαι τὴν πρόσοδον» ή «ἀπογράφομαι τὴν πρόσοδον» (πρβλ. § 15 «τὴν πρόσοδον ἀπεγραψάμην») σήμαινε «απευθύνομαι γραπτῶς στους πρυτάνεις και ζητῶ τὴν ἀδεία να μιλήσω ενώπιον τῆς Εκκλησίας του Δήμου», πράγμα που έκαναν οι ρήτορες προτού εκφωνήσουν τον λόγο τους.
- ἐν κινδύνοις** ισοδυναμεί με το «ἐν πολέμοις», «καθὰ δηλοῖ καὶ τὸ ἐπαγόμενον “εἰρήνην ἀγούσης”» (Κοραΐς).
- κεκτημένης** η διαφορά μεταξύ Ενεστώτος και Παρακειμένου φαίνεται καθαρά από τη φράση των *Ἀπομνημονευμάτων* του Ξενοφώντος (1.6, 3) «ἃ [χρήματα] καὶ κτωμένους εὐφραίνει καὶ κεκτημένους... ποιεῖ ζῆν».
- πλείους μὲν τριήρεις ἢ διακοσίας κεκτημένης** ο αριθμός φαίνεται υπερβολικός αν σκεφθῆ κανείς ότι βρισκόμαστε στο τέλος του Συμμαχικού πολέμου. Ίσως όμως δεν είναι, αν ληφθῆ υπ' όψη τόσο η ανορθωτική πολιτική του Ευβούλου, όσο και η αναφορά του Δημοσθένη σε «ναῦς τριακοσίας» στον *Περὶ συμμοριῶν* λόγο του (354 π.Χ.).
- εἰρήνην ἀγούσης** πρόκειται για την ειρήνη που η Αθήνα αναγκάστηκε να υπογράψει υποκύπτοντας στις απειλές των Περσών, και βάσει της οποίας αποδεχόταν την ανεξαρτησία της Χίου, Κω, Ρόδου και Βυζαντίου (354 π.Χ.).
- κατὰ θάλατταν ἀρχούσης** αναφορά στη Β' Αθηναϊκή συμμαχία, η οποία εγκαθιδρύθηκε το 378 π.Χ.
- ἀγούσης... ἀρχούσης... ἐχούσης...** σχήμα ομοιοτέλεuton.

2 ἔτι δὲ συμμάχους ἔχούσης πολλοῦς... η εικόνα που δίνει ο Ισοκράτης μοιάζει να μην ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα (το τέλος του «Συμμαχικού» πολέμου βρήκε την Αθήνα φτωχότερη σε συμμάχους). Μερικοί μελετητές υποθέτουν ότι η εισαγωγή γράφτηκε πριν απ' την έναρξη του πολέμου και προσαρτήθηκε κατόπιν στην αρχή του λόγου χωρίς καμιά τροποποίηση.

συντάξεις λέγεται κατ' ευφημισμὸν, πράγμα που σημαίνει ότι χρησιμοποιείται, αντί του δυσάρεστου «φόροι», μια εύφημη λέξη, ένας καλός λόγος (πρβλ. α.ε. Εὔξεινος πόντος, εὐώνυμος / ἀριστερὰ χεῖρ, ν.ε. γλυκάδι αντί του ξίδι, κ.λπ.). Ο ευφημισμὸς εκφράζει στην ουσία τη (μαγική) πρόθεση να εξορκισθεί, να εξευμενισθεί το κακό. || Ο νεολογισμὸς «συντάξεις» οφείλεται στον Καλλίστρατο, ο οποίος συμμετείχε – μαζί με τον Χαβρία, τον Ιφικράτη και τον Τιμόθεο –, στην οργάνωση της Β' Αθηναϊκῆς συμμαχίας.

Ασκήσεις

- 1) Να γραφούν οι αντίστοιχοι τύποι του πληθυντικού των υπογραμμισμένων λέξεων: Πολλοὺς ὑμῶν οἶμαι θαυμάζειν ἦντινά ποτε γνώμην ἔχων περὶ σωτηρίας τὴν πρόσσodon ἐποίησάμην, ὥσπερ τῆς πόλεως ἐν κινδύνοις οὔσης.
- 2) Η χρονολόγηση ενός λόγου δεν είναι πάντοτε εύκολη υπόθεση, και στην συγκεκριμένη περίπτωση ἔχουν εκφρασθεῖ διάφορες, δισταύμενες μεταξύ τους, απόψεις. Ποια στοιχεία του κειμένου θα μπορούσαν, κατὰ τη γνώμη σας, να στοιχειοθετήσουν αντιρρήσεις για μια μετά το τέλος του «Συμμαχικού» πολέμου χρονολόγηση;
- 3) Ποιο είναι το γενικό πνεῦμα των «προκαταλαμβανομένων» απόψεων, και τι επιδιώκει ο ρήτορας μέσα από τη χρήση του σχήματος «προ(κατα)λήψεως»;
- 4) Η έκφραση «τὴν πρόσσodon ἐποίησάμην» είναι στην ουσία συμβατική. Τι σημαίνει αυτό;
- 5) Να μεταγραφεί στην αρχαία ελληνική η φράση: «Ο Ισοκράτης ἔλεγε στους μαθητές του ότι αυτός μεν δίδασκε ἀντὶ δέκα μων, ἀλλὰ ότι θα δώσει δέκα χιλιάδες σ' αυτόν που θα τον δίδασκε τόλμη και ευφωνία».

Χείμενο

- 3 Ὑμεῖς μὲν οὖν οἶδ' ὅτι τούτῳ χρώμενοι τῷ λογισμῷ καὶ τῆς ἐμῆς προσόδου καταφρονεῖτε, καὶ πᾶσαν ἐλπίζετε τὴν Ἑλλάδα ταύτη τῇ δυνάμει κατασχῆσιν· ἐγὼ δὲ δι' αὐτὰ ταῦτα τυγχάνω δεδιώς. Ὅρῳ γὰρ τῶν πόλεων τὰς ἄριστα πράττειν οἰομένας κάκιστα βουλευομένας καὶ τὰς μάλιστα
- 4 θαρρούσας εἰς πλείστους κινδύνους καθισταμένας. Αἴτιον δὲ τούτων ἐστίν, ὅτι τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν οὐδὲν αὐτὸ καθ' αὐτὸ παραγίγνεται τοῖς ἀνθρώποις, ἀλλὰ συντέτακται καὶ συνακολουθεῖ τοῖς μὲν πλούτοις καὶ ταῖς δυναστείαις ἄνοια καὶ μετὰ ταύτης ἀκολασία, ταῖς δ' ἐνδεείαις καὶ ταῖς
- 5 ταπεινότησι σωφροσύνη καὶ πολλὴ μετριότης, ὥστε χαλεπὸν εἶναι διαγῶναι ποτέραν ἢ τις δέξαιτο τῶν μερίδων τούτων τοῖς παισὶ τοῖς αὐτοῦ καταλιπεῖν. Ἴδοιμεν γὰρ ἂν ἐκ μὲν τῆς φαυλοτέρας εἶναι δοκούσης ἐπὶ τὸ βέλτιον ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὰς πράξεις ἐπιιδούσας, ἐκ δὲ τῆς κρείττονος φαινομένης ἐπὶ τὸ χεῖρον εἰθισμένας μεταπίπτειν. Καὶ τούτων ἐνεργεῖν ἔχω παραδείγματα πλεῖστα μὲν ἐκ τῶν ἰδίων πραγμάτων, – πυκνοτάτας γὰρ ταῦτα λαμβάνει τὰς μεταβολάς –, οὐ μὴν ἀλλὰ μείζω γε καὶ φανερώτερα τοῖς ἀκούουσιν ἐκ τῶν ἡμῖν καὶ Λακεδαιμονίοις συμβάντων. Ἡμεῖς τε γὰρ ἀναστάτου μὲν τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν βαρβάρων γεγενημένης διὰ τὸ δεδιέναι καὶ προσέχειν τὸν νοῦν τοῖς πράγμασιν ἐπρωτεύσαμεν τῶν Ἑλλήνων, ἐπειδὴ δ' ἀνυπέρβλητον ᾤθημεν τὴν δύναμιν ἔχειν, παρὰ μικρὸν ἤλθομεν ἐξανδραποδισθῆναι· Λακεδαιμόνιοί τε τὸ μὲν παλαιὸν ἐκ φαύλων καὶ ταπεινῶν πόλεων ὀρμηθέντες διὰ τὸ σωφρόνως ζῆν καὶ στρατιωτικῶς κατέσχον Πελοπόννησον, μετὰ δὲ ταῦτα μείζον φρονήσαντες τοῦ δέοντος καὶ λαβόντες καὶ τὴν κατὰ γῆν καὶ τὴν κατὰ θάλατταν ἀρχήν, εἰς τοὺς αὐτοὺς κινδύνους κατέστησαν ἡμῖν.

- 8 Ὅστις οὖν εἰδῶς τοσαύτας μεταβολὰς γεγενημένας καὶ τηλικαύτας δυνάμεις οὕτω ταχέως ἀναιρεθείσας πιστεύει τοῖς παροῦσι, λίαν ἀνόητός ἐστιν, ἄλλως τε καὶ τῆς μὲν πόλεως ἡμῶν πολὺ καταδεέστερον νῦν πραττούσης ἢ κατ' ἐκείνον τὸν χρόνον, τοῦ δὲ μίσους τοῦ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς ἔχθρας τῆς πρὸς βασιλέα πάλιν ἀνακεκαινισμένης, ἃ
- 9 τότε κατεπολέμησεν ἡμᾶς. Ἀπορῶ δὲ πότερον ὑπολάβω μηδὲν μέλειν ὑμῖν τῶν κοινῶν πραγμάτων, ἢ φροντίζειν μὲν αὐτῶν, εἰς τοῦτο δ' ἀναισθησίας ἤκειν ὥστε λανθάνειν ὑμᾶς εἰς ὅσῃν ταραχῇν ἢ πόλιν καθέστηκεν. Ἐοίκατε γὰρ οὕτω διακειμένοις ἀνθρώποις, οἵτινες ἀπάσας μὲν τὰς πόλεις τὰς ἐπὶ Θράκης ἀπολωλεκότες, πλείω δ' ἢ χίλια τάλαντα
- 10 μάτην εἰς τοὺς ξένους ἀνηλωκότες, πρὸς δὲ τοὺς Ἑλληνας διαβεβλημένοι καὶ τῷ βαρβάρῳ πολέμιοι γεγονότες, ἔτι δὲ τοὺς μὲν Θηβαίων φίλους σφάζειν ἠναγκασμένοι, τοὺς δ' ἡμετέρους αὐτῶν συμμάχους ἀπολωλεκότες, ἐπὶ τοιαύταις πράξεσιν εὐαγγέλια μὲν δις ἤδη τεθύκαμεν, ῥαθυμότερον δὲ περὶ αὐτῶν ἐκκλησιάζομεν τῶν πάντα τὰ δέοντα πραττόντων.
- 11 Καὶ ταῦτ' εἰκότως καὶ ποιούμεν καὶ πάσχομεν· οὐδὲν γὰρ οἶόν τε γίγνεσθαι κατὰ τρόπον τοῖς μὴ καλῶς περὶ ὅλης τῆς διοικήσεως βεβουλευμένοις, ἀλλ' ἂν καὶ κατορθώσωσι περὶ τινος τῶν πράξεων ἢ διὰ τύχην ἢ δι' ἀνδρὸς ἀρετήν, μικρὸν διαλιπόντες πάλιν εἰς τὰς αὐτὰς ἀπορίας κατέστησαν. Καὶ ταῦτα γνοίη τις ἂν ἐκ τῶν περὶ ἡμᾶς γεγενημένων.
- 12 Ἀπάσης γὰρ τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τὴν πόλιν ἡμῶν ὑποπεσοῦσης καὶ μετὰ τὴν Κόνωνος ναυμαχίαν καὶ μετὰ τὴν Τιμοθέου στρατηγίαν, οὐδένα χρόνον τὰς εὐτυχίας κατασχέειν ἠδυνήθημεν, ἀλλὰ ταχέως διεσκαριφυσάμεθα καὶ διελύσαμεν αὐτάς. Πολιτείαν γὰρ τὴν ὀρθῶς ἂν τοῖς πράγμασι

- 13 χρησομένην οὐτ' ἔχομεν οὔτε καλῶς ζητοῦμεν. Καίτοι τὰς εὐπραγίας ἅπαντες ἴσμεν καὶ παραγιγνομένας καὶ παραμενούσας οὐ τοῖς τὰ τείχη κάλλιστα καὶ μέγιστα περιβεβλημένοι, οὐδὲ τοῖς μετὰ πλείστων ἀνθρώπων εἰς τὸν αὐτὸν τόπον συνηθροισμένοι, ἀλλὰ τοῖς ἄριστα καὶ σωφρονέστατα τὴν αὐτῶν πόλιν διοικοῦσιν. Ἔστι γὰρ ψυχὴ πόλεως οὐδὲν ἕτερον ἢ πολιτεία, τοσαύτην ἔχουσα δύναμιν ὅσην περ ἐν σώματι φρόνησις. Αὕτη γὰρ ἐστὶν ἡ βουλευομένη περὶ ἀπάντων καὶ τὰ μὲν ἀγαθὰ διαφυλάττουσα, τὰς δὲ συμφορὰς διαφεύγουσα. Ταύτη καὶ τοὺς νόμους καὶ τοὺς ῥήτορας καὶ τοὺς ἰδιώτας ἀναγκαῖόν ἐστιν ὁμοιοῦσθαι καὶ
- 14 πράττειν οὕτως ἐκάστους οἷαν περ ἂν ταύτην ἔχουσιν. Ἦς ἡμεῖς διεφθαρμένης οὐδὲν φροντίζομεν, οὐδὲ σκοποῦμεν ὅπως ἐπανορθώσομεν αὐτήν· ἀλλ' ἐπὶ μὲν τῶν ἐργαστηρίων καθίζοντες κατηγοροῦμεν τῶν καθεστώτων καὶ λέγομεν ὡς οὐδέποτε ἐν δημοκρατίᾳ κάκιον ἐπολιτεύθημεν, ἐν δὲ τοῖς πράγμασιν καὶ ταῖς διανοίαις αἷς ἔχομεν μᾶλλον αὐτὴν ἀγαπῶμεν τῆς ὑπὸ τῶν προγόνων καταλειφθείσης. Ὑπὲρ ἧς ἐγὼ καὶ τοὺς λόγους μέλλω ποιεῖσθαι καὶ τὴν πρόσοδον
- 16 ἀπεγραφάμην. Εὐρίσκω γὰρ ταύτην μόνην ἂν γενομένην καὶ τῶν μελλόντων κινδύνων ἀποτροπὴν καὶ τῶν παρόντων κακῶν ἀπαλλαγὴν, ἣν ἐθελήσωμεν ἐκείνην τὴν δημοκρατίαν ἀναλαβεῖν, ἣν Σόλων μὲν ὁ δημοτικώτατος γενόμενος ἐνομοθέτησε, Κλεισθένης δ' ὁ τοὺς τυράννους ἐκβαλὼν καὶ τὸν
- 17 δῆμον καταγαγὼν πάλιν ἐξ ἀρχῆς κατέστησεν. Ἦς οὐκ ἂν εὐροιμεν οὔτε δημοτικωτέραν οὔτε τῇ πόλει μᾶλλον συμφέρουσαν. Τεκμήριον δὲ μέγιστον· οἱ μὲν γὰρ ἐκείνη χρώμενοι, πολλὰ καὶ καλὰ διαπραξάμενοι καὶ παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις εὐδοκίμησαντες, παρ' ἐκόντων τῶν Ἑλλήνων τὴν ἡγεμονίαν ἔλαβον· οἱ δὲ τῆς νῦν παρούσης ἐπιθυμήσαντες, ὑπὸ πάντων μισηθέντες καὶ πολλὰ καὶ δεινὰ παθόντες, μικρὸν ἀπέλιπον τοῦ μὴ ταῖς ἐσχάταις συμφοραῖς περιπεσεῖν.

- 13 με με ορθό τρόπο. Κι όμως, όλοι γνωρίζουμε πως η ευημερία παρουσιάζεται και συντροφεύει, όχι αυτούς που περιβάλλονται από καλοφτιαγμένα και υψηλά τείχη, ούτε αυτούς που συναθροίζονται στο ίδιο μέρος μ' ένα σωρό συνανθρώπους τους, αλλά αυτούς που διοικούν την πόλη τους με τον
- 14 πιο καλό και συνετό τρόπο. Γιατί η ψυχή της πόλης δεν είναι τίποτ' άλλο παρά το πολίτευμα, το οποίο έχει τόση σημασία, όσην και η φρόνηση για το σώμα. Διότι το πολίτευμα είναι που σκέπτεται για όλα, που διαφυλάσσει τα αγαθά και αποφεύγει τις συμφορές. Προς αυτό είναι ανάγκη να συμμορφώνονται και οι νόμοι, και οι ρήτορες, και οι ιδιώτες, και να ενεργούν, ο καθένας ξεχωριστά, σύμφωνα
- 15 με το πολίτευμα που έχουν. Κι ενώ αυτό το πολίτευμα έχει φθαρεί, εμείς διόλου δεν νοιαζόμαστε, ούτε κοιτάμε πώς θα το επανορθώσουμε, αλλά καθόμαστε στα μαγαζιά¹² και κατηγορούμε το «σύστημα», λέγοντας πως ουδέποτε είχαμε χειρότερη δημοκρατία, όμως στις καθημερινές υποθέσεις και στις βαθύτερες σκέψεις μας περισσότερο αγαπάμε το τωρινό πολίτευμα από το πατροπαράδοτο. Γι' αυτό το πολίτευμα σκοπεύοντας να μιλήσω, γράφτηκα στον κατάλογο
- 16 των ομιλητών. Γιατί βρίσκω πως μόνο αυτό θα μπορούσε να αποτρέψει τους μελλοντικούς κινδύνους και να μας απαλλάξει από τα παρόντα δεινά, το να θελήσουμε να επαναφέρουμε εκείνη τη δημοκρατία την οποία ο Σόλων,¹³ ο προσφιλέστατος στον λαό, εθέσπισε, και την οποία ο Κλεισθένης,¹⁴
- 17 ο οποίος έδιωξε τους τυράννους και επανέφερε στην εξουσία τον λαό, αποκατέστησε πάλι απ' την αρχή. Πιο ευνοϊκό για τον λαό και πιο συμφέρον για την πόλη δεν θα μπορούσαμε να βρούμε απ' αυτό το πολίτευμα. Και η μεγαλύτερη απόδειξη είναι η εξής: αυτοί οι οποίοι υιοθέτησαν εκείνο το πολίτευμα, αφού έφεραν σε πέρας πολλά και καλά έργα και κέρδισαν την εκτίμηση όλων των ανθρώπων, αναδείχθηκαν σε ηγεμόνες των Ελλήνων με τη θέληση των τελευταίων¹⁵, ενώ όσοι λάτρεψαν το τωρινό πολίτευμα, αφού μισήθηκαν απ' όλους κι έπαθαν πολλά και φοβερά παθήματα, λίγο έ-

Οι σκοραδικές επιτυχίες δεν αποδίδουν, όταν λείπει η «ψυχή πόλεως», το ορθό πολίτευμα

Πρόταση για επιτροπή στο παλαιό, πατρογονικό πολίτευμα

- 18 Καίτοι πῶς χρὴ ταύτην τὴν πολιτείαν ἐπαινεῖν ἢ στέργειν τὴν τοσοῦτων μὲν κακῶν αἰτίαν πρότερον γενομένην, νῦν δὲ καθ' ἕκαστον τὸν ἐνιαυτὸν ἐπὶ τὸ χεῖρον φερομένην; Πῶς δ' οὐ χρὴ δεδιέναι μὴ τοιαύτης ἐπιδόσεως γιγνομένης τελευτῶντες εἰς τραχύτερα πράγματα τῶν τότε γενομένων ἐξοκείλωμεν;
- 19 Ἴνα δὲ μὴ συλλήβδην μόνον ἀκηκοότες, ἀλλ' ἀκριβῶς εἰδότες ποιῆσθε καὶ τὴν αἴρεσιν καὶ τὴν κρίσιν αὐτῶν, ὑμέτερον μὲν ἔργον ἐστὶ παρασχεῖν ὑμᾶς αὐτοὺς προσέχοντας τὸν νοῦν τοῖς ὑπ' ἐμοῦ λεγομένοις, ἐγὼ δ' ὡς ἂν δύνωμαι συντομώτατα περὶ ἀμφοτέρων τούτων πειράσομαι διελθεῖν πρὸς ὑμᾶς.
- 20 Οἱ γὰρ κατ' ἐκείνον τὸν χρόνον τὴν πόλιν διοικοῦντες κατεστήσαντο πολιτείαν οὐκ ὀνόματι μὲν τῷ κοινοτάτῳ καὶ πραοτάτῳ προσαγορευομένην, ἐπὶ δὲ τῶν πράξεων οὐ τοιαύτην τοῖς ἐντυγχάνουσι φαινομένην, οὐδ' ἢ τοῦτον τὸν τρόπον ἐπαίδευε τοὺς πολίτας ὥσθ' ἠγεῖσθαι τὴν μὲν ἀκολασίαν δημοκρατίαν, τὴν δὲ παρανομίαν ἐλευθερίαν, τὴν δὲ παρρησίαν ἰσονομίαν, τὴν δ' ἐξουσίαν τοῦ ταῦτα ποιεῖν εὐδαιμονίαν, ἀλλὰ μισοῦσα καὶ κολάζουσα τοὺς τοιούτους
- 21 βελτίους καὶ σωφρονεστέρους ἅπαντας τοὺς πολίτας ἐποίησεν. Μέγιστον δ' αὐτοῖς συνεβάλετο πρὸς τὸ καλῶς οἰκεῖν τὴν πόλιν, ὅτι δυοῖν ἰσοτήτων νομιζομέναι εἶναι, καὶ τῆς μὲν ταυτὸν ἅπασιν ἀπονεμούσης, τῆς δὲ τὸ προσῆκον ἐκάστοις, οὐκ ἠγνόουν τὴν χρησιμωτέραν, ἀλλὰ τὴν μὲν τῶν αὐτῶν ἀξιοῦσαν τοὺς χρηστοὺς καὶ τοὺς πονηροὺς ἀπεδοκίμαζον ὡς
- 22 οὐ δικαίαν οὖσαν, τὴν δὲ κατὰ τὴν ἀξίαν ἕκαστον τιμῶσαν καὶ κολάζουσαν προηροῦντο καὶ διὰ ταύτης ὄκουν τὴν πόλιν, οὐκ ἐξ ἀπάντων τὰς ἀρχὰς κληροῦντες, ἀλλὰ τοὺς βελτίστους καὶ τοὺς ἰκανωτάτους ἐφ' ἕκαστον τῶν ἔργων προκρίνοντες. Τοιούτους γὰρ ἠλπίζον ἔσεσθαι καὶ τοὺς ἄλλους,

- 18 λειψε να περιπέσουν στις πιο μεγάλες συμφορές. Και γιατί θα πρέπει να επαινούμε ή να αγαπάμε αυτό το πολίτευμα που προξένησε τόσα κακά στο παρελθόν, και που τώρα γίνεται κάθε χρόνο και χειρότερο; Και γιατί δεν θα πρέπει να φοβόμαστε ότι τελικά, αφού υπάρχει μια τέτοια εξέλιξη, θα οδηγηθούμε σε ναυάγιο χειρότερο από το προηγούμενο;
- 19 Και για να μην καταλήξετε στην εκλογή και την κρίση σας γι' αυτά έχοντας ακούσει μόνο γενικολογίες αλλά μη γνωρίζοντάς τα επακριβώς, δικό σας μεν καθήκον είναι να παρακολουθήσετε προσεκτικά τα λεγόμενά μου, ενώ εγώ θα προσπαθήσω, όσο το δυνατόν πιο σύντομα, να σας εκθέσω τα σχετικά με τις δύο αυτές μορφές του πολιτεύματος.
- 20 Οι διοικούντες δηλαδή την πόλη κατ' εκείνη την εποχή, δεν εθέσπισαν ένα πολίτευμα που είχε ένα όνομα φιλολαϊκό κι ευχάριστο, ενώ στην πράξη αποδεικνυόταν πως δεν είναι τέτοιο για όσους κυβερνώνταν βάσει αυτού, ούτε ένα πολίτευμα που εκπαίδευε τους πολίτες κατά τέτοιον τρόπο ώστε να θεωρούν την ατιμωρησία δημοκρατία, την παρανομία ελευθερία, την αθυροστομία ισονομία, και τη δυνατότητα να κάνεις τα πάντα, ευτυχία, αλλά ένα πολίτευμα το οποίο με το να απεχθάνεται και να τιμωρεί τέτοιους ανθρώπους, έκανε όλους τους πολίτες καλύτερους και σωφρονέστερους.
- 21 Και πάρα πολύ συνέβαλλε στην καλή διοίκηση της πόλεως το γεγονός ότι, ενώ θεωρούσαν ότι υπήρχαν δύο είδη ισοτήτων, μιας που παρέχει τα ίδια σε όλους, και μιας άλλης που παρέχει στον καθένα αυτό που του αρμόζει, δεν αγνοούσαν τη χρησιμότερη, αλλά αποδοκίμαζαν αυτήν που αντάμειβε με τον ίδιο τρόπο τους χρηστούς και τους πονηρούς ως μη δίκαια¹⁶, προτιμούσαν δε αυτήν που τιμούσε και τιμωρούσε τον καθένα σύμφωνα με την αξία του και βάσει αυτής διοικούσαν την πόλη, χωρίς να εκλέγουν τους άρχοντες από όλους με κλήρωση,¹⁷ αλλά προκρίνοντας για κάθε έργο τους καλύτερους και ικανότερους. Διότι προσδοκούσαν ότι και οι υπόλοιποι θα γίνουν σαν αυτούς που κυβερνούσαν την πόλη.

Σύγκριση παλαιού - νέου πολιτεύματος

Η παλαιά πολιτεία, εν αντιθέσει προς τη νέα, ήταν αυστηρή, ακριβοδίκαιη και αξιοκρατική

- 23** οἰοί περ ἂν ὧσιν οἱ τῶν πραγμάτων ἐπιστατοῦντες. Ἐπειτα καὶ δημοτικωτέραν ἐνόμιζον εἶναι ταύτην τὴν κατάστασιν ἢ τὴν διὰ τοῦ λαγγάνειν γιγνομένην· ἐν μὲν γὰρ τῇ κληρώσει τὴν τύχην βραβεύσειν καὶ πολλάκις λήψεσθαι τὰς ἀρχὰς τοὺς ὀλιγαρχίας ἐπιθυμοῦντας, ἐν δὲ τῷ προκρίνειν τοὺς ἐπιεικεστάτους τὸν δῆμον ἔσσεσθαι κύριον ἐλέσθαι τοὺς
- 24** ἀγαπῶντας μάλιστα τὴν καθεστῶσαν πολιτείαν. Αἴτιον δ' ἦν τοῦ ταῦτα τοῖς πολλοῖς ἀρέσκειν καὶ μὴ περιμαχήτους εἶναι τὰς ἀρχὰς, ὅτι μεμαθηκότες ἦσαν ἐργάζεσθαι καὶ φείδεσθαι, καὶ μὴ τῶν μὲν οἰκείων ἀμελεῖν, τοῖς δ' ἄλλοτρίοις ἐπιβουλεύειν, μηδ' ἐκ τῶν δημοσίων τὰ σφέτερό αὐτῶν διοικεῖν, ἀλλ' ἐκ τῶν ἐκάστοις ὑπαρχόντων, εἴ ποτε δεήσῃ, τοῖς κοινοῖς ἐπαρκεῖν, μηδ' ἀκριβέστερον εἰδέναι τὰς ἐκ τῶν ἀρχείων προσόδους ἢ τὰς ἐκ τῶν ἰδίων γιγνομένας
- 25** αὐτοῖς. Οὕτω δ' ἀπείχοντο σφόδρα τῶν τῆς πόλεως, ὥστε χαλεπώτερον ἦν ἐν ἐκείνοις τοῖς χρόνοις εὑρεῖν τοὺς βουλομένους ἄρχειν ἢ νῦν τοὺς μηδὲν δεομένους· οὐ γὰρ ἐμπορίαν, ἀλλὰ λειτουργίαν ἐνόμιζον εἶναι τὴν τῶν κοινῶν ἐπιμελείαν, οὐδ' ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας ἐσκόπουν ἐλθόντες εἴ τι λῆμμα παραλελοίπασιν οἱ πρότερον ἄρχοντες, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον εἴ τινος πράγματος κατημελήκασιν τῶν τέλος ἔχειν
- 26** κατεπειγόντων. Ὡς δὲ συντόμως εἰπεῖν, ἐκεῖνοι διεγνωκότες ἦσαν ὅτι δεῖ τὸν μὲν δῆμον ὡσπερ τύραννον καθιστάναι τὰς ἀρχὰς καὶ κολάζειν τοὺς ἑξαμαρτάνοντας καὶ κρίνειν περὶ τῶν ἀμφισβητουμένων, τοὺς δὲ σχολὴν ἄγειν δυναμένους καὶ βίον ἱκανὸν κεκτημένους ἐπιμελεῖσθαι τῶν κοινῶν ὡσπερ οἰκέτας, καὶ δικαίους μὲν γενομένους ἐπαινεῖσθαι καὶ στέρ-

- 27 γειν ταύτη τῇ τιμῇ, κακῶς δὲ διοικήσαντας μηδεμιᾶς συγγνώμης τυγχάνειν, ἀλλὰ ταῖς μεγίσταις ζημίαις περιπίπτειν. Καίτοι πῶς ἂν τις εὐροι ταύτης βεβαιότεραν ἢ δικαιότεραν δημοκρατίαν, τῆς τοὺς μὲν δυνατωτάτους ἐπὶ τὰς πράξεις καθιστάσης, αὐτῶν δὲ τούτων τὸν δῆμον κύριον ποιούσης;
- 28 Τὸ μὲν οὖν σύνταγμα τῆς πολιτείας τοιοῦτον ἦν αὐτοῖς ῥάδιον δ' ἐκ τούτων καταμαθεῖν ὡς καὶ τὰ καθ' ἡμέραν ἐκάστην ὀρθῶς καὶ νομίμως πράττοντες διετέλεσαν. Ἀνάγκη γὰρ τοῖς περὶ ὅλων τῶν πραγμάτων καλὰς τὰς ὑποθέσεις πεποιημένοις καὶ τὰ μέρη τὸν αὐτὸν τρόπον ἔχειν ἐκείνοις.
- 29 Καὶ πρῶτον μὲν τὰ περὶ τοὺς θεοὺς, – ἐντεῦθεν γὰρ ἄρχεσθαι δίκαιον, – οὐκ ἀνωμάλως οὐδ' ἀτάκτως οὔτ' ἐθεράπευον οὔτ' ὠργιάζον· οὐδ' ὅποτε μὲν δόξειεν αὐτοῖς, τριακασίους βοῦς ἔπεμπον, ὅποτε δὲ τύχοιεν, τὰς πατρίους θυσίας ἐξέλειπον· οὐδὲ τὰς μὲν ἐπιθέτους ἐορτάς, αἷς ἐστίασιν τις προσείη, μεγαλοπρεπῶς ἤγον, ἐν δὲ τοῖς ἀγιωτάτοις τῶν ἱερῶν ἀπὸ μισθωμάτων ἔθουον· ἀλλ' ἐκείνο μόνον ἐτήρουον, ὅπως μὴδὲν μῆτε τῶν πατρίων καταλύσουσιν μῆτ' ἕξω τῶν νομιζομένων προσθήσουσιν. Οὐ γὰρ ἐν ταῖς πολυτελείαις ἐνόμιζον εἶναι τὴν εὐσέβειαν, ἀλλ' ἐν τῷ μὴδὲν κινεῖν ὧν αὐτοῖς οἱ πρόγονοι παρέδωσαν. Καὶ γὰρ τοὶ καὶ τὰ παρὰ τῶν θεῶν οὐκ ἐμπλήκτως οὐδὲ ταραχιδῶς αὐτοῖς συνέβαινον, ἀλλ' εὐκαίρως καὶ πρὸς τὴν ἐργασίαν τῆς χώρας καὶ πρὸς τὴν συγχομιδὴν τῶν καρπῶν.
- 31 Παραπλησίως δὲ τοῖς εἰρημένοις καὶ τὰ πρὸς σφᾶς αὐτοὺς διώκουν. Οὐ γὰρ μόνον περὶ τῶν κοινῶν ὠμονόουν, ἀλλὰ καὶ περὶ τὸν ἴδιον βίον τοσαύτην ἐποιοῦντο πρόνοιαν ἀλλήλων ὅσην περὶ χρῆς τοὺς εὖ φρονοῦντας καὶ πατρίδος κοινωνοῦντας. Οἱ τε γὰρ πενέστεροι τῶν πολιτῶν τοσοῦτον

- 32** ἀπείχον τοῦ φθονεῖν τοῖς πλείω κεκτημένοις, ὥσθ' ὁμοίως ἐκήδοντο τῶν οἴκων τῶν μεγάλων ὡσπερ τῶν σφετέρων αὐτῶν, ἡγούμενοι τὴν ἐκείνων εὐδαιμονίαν αὐτοῖς εὐπορίαν ὑπάρχειν· οἳ τε τὰς οὐσίας ἔχοντες οὐχ ὅπως ὑπερεώρων τοὺς καταδεέστερον πράττοντας, ἀλλ' ὑπολαμβάνοντες αἰσχύνῃ αὐτοῖς εἶναι τὴν τῶν πολιτῶν ἀπορίαν ἐπήμυνον ταῖς ἐνδείαις, τοῖς μὲν γεωργίας ἐπὶ μετρίαις μισθώσσει παραδιδόντες, τοὺς δὲ κατ' ἐμπορίαν ἐκπέμποντες, τοῖς δ'
- 33** εἰς τὰς ἄλλας ἐργασίας ἀφορμὴν παρέχοντες. Οὐ γὰρ ἐδέδισαν μὴ δυοῖν θάτερον πάθειεν, ἢ πάντων στερηθεῖεν, ἢ πολλὰ πράγματα σχόντες μέρος τι κομίσαιτο τῶν προεθέντων· ἀλλ' ὁμοίως ἐθάρρουν περὶ τῶν ἔξω δεδομένων ὡσπερ περὶ τῶν ἔνδον κειμένων. Ἐώρων γὰρ τοὺς περὶ τῶν συμβολαίων κρίνοντας οὐ ταῖς ἐπιεικείαις χρωμένους, ἀλλὰ
- 34** τοῖς νόμοις πειθομένους, οὐδ' ἐν τοῖς τῶν ἄλλων ἀγῶσιν αὐτοῖς ἀδικεῖν ἐξουσίαν παρασκευάζοντας, ἀλλὰ μᾶλλον ὀργιζομένους τοῖς ἀποστεροῦσιν αὐτῶν τῶν ἀδικουμένων, καὶ νομίζοντας διὰ τοὺς ἄπιστα τὰ συμβόλαια ποιοῦντας μείζω βλάπτεσθαι τοὺς πένητας τῶν πολλὰ κεκτημένων· τοὺς μὲν γάρ, ἢν παύσωνται προϊέμενοι, μικρῶν προσόδων ἀποστερήσεσθαι, τοὺς δ' ἢν ἀπορήσωσι τῶν ἐπαρχούντων,
- 35** εἰς τὴν ἐσχάτην ἐνδειαν καταστήσεσθαι. Καὶ γὰρ τοι διὰ τὴν γνώμην ταύτην οὐδεὶς οὔτ' ἀπεκρύπτετο τὴν οὐσίαν οὔτ' ὠκνεῖ συμβάλλειν, ἀλλ' ἦδιον ἐώρων τοὺς δανειζομένους ἢ τοὺς ἀποδιδόντας. Ἀμφότερα γὰρ αὐτοῖς συνέβαινε ἅπερ ἂν βουλευθεῖεν ἄνθρωποι νοῦν ἔχοντες· ἅμα γὰρ τοὺς τε πολίτας ὠφέλουν καὶ τὰ σφέτερ' αὐτῶν ἐνεργὰ καθίστασαν. Κεφάλαιον δὲ τοῦ καλῶς ἀλλήλοις ὁμιλεῖν· αἱ μὲν γὰρ κτήσεις ἀσφαλεῖς ἦσαν, οἷσπερ κατὰ τὸ δίκαιον ὑπῆρχον, αἱ δὲ χρήσεις κοιναὶ πᾶσιν τοῖς δεομένοις τῶν πολιτῶν.

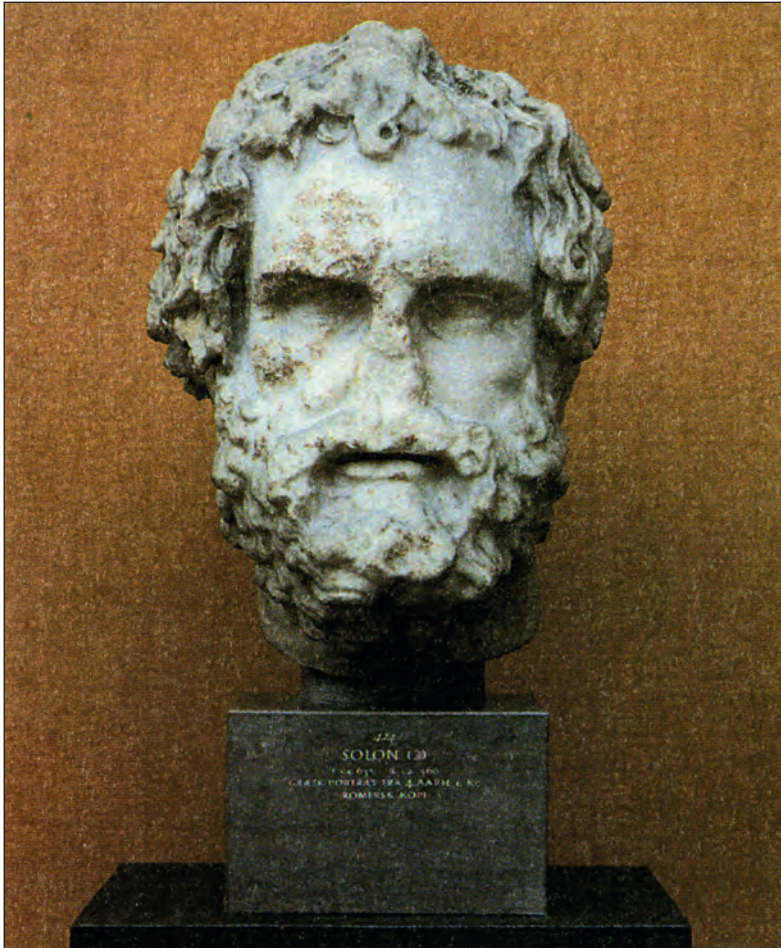
- 32 στατοι, ώστε ενδιαφέρονταν για τις πλούσιες οικογένειες με τον ίδιο τρόπο που ενδιαφέρονταν για τις δικές τους, επειδή θεωρούσαν ότι η ευτυχία εκείνων ήταν δική τους ευπορία: οι πλούσιοι πάλι, δεν περιφρονούσαν όσους ζούσαν φτωχικά, αλλά θεωρώντας δικιά τους ντροπή την απορία των συμπολιτών τους έσπευδαν να τους βοηθήσουν, σ' άλλους παραχωρώντας καλλιεργήσιμα εδάφη με μικρό μίσθωμα, άλλους στέλνοντάς τους να εμπορευθούν, και σ' άλλους παρέχοντας
- 33 ένα πρώτο κεφάλαιο για άλλες εργασίες. Γιατί δεν φοβούνταν μήπως πάθουν το ένα απ' τα δυο, δηλαδή ή να τα χάσουν όλα, ή μετά πολλές δυσκολίες να εισπράξουν ένα μέρος από τα δανεικά, αλλά αντιμετώπιζαν με τον ίδιο τρόπο τόσο τα σε τρίτους δανεισμένα χρήματα, όσο και τα ευρισκόμενα στην κατοχή τους. Διότι έβλεπαν ότι αυτοί που δίκαια υποθέσεις συμβολαίων δεν έδειχναν επιείκεια αλλά εφαρμόζαν
- 34 τους νόμους και δεν εξασφάλιζαν μέσα από δίκες άλλων το «δικαίωμά τους» στην αδικία, αλλά οργίζονταν με τους κακοπληρωτές περισσότερο από τους ίδιους τους θιγόμενους και θεωρούσαν ότι εξ αιτίας αυτών που αθετούσαν τα συμβόλαια περισσότερο βλάπτονταν οι φτωχοί απ' ό,τι οι πλούσιοι. Γιατί (νόμιζαν ότι) αυτοί μεν, αν σταματήσουν να δανείζουν, θα χάσουν λίγα κέρδη, ενώ οι άλλοι, αν δεν έχουν χρηματοδότες, θα καταντήσουν στην έσχατη φτώχεια. Και βέβαια, γι' αυτόν τον λόγο κανείς δεν απέκρυπτε την παρουσία του, ούτε δίσταζε να δανειοδοτεί κάποιον, αλλά έβλεπαν με πιο καλό μάτι αυτούς που έπαιρναν δάνειο παρά αυτούς που το επέστρεφαν. Διότι συνέβαιναν σ' αυτούς και τα δύο, τα οποία θα επιθυμούσαν άνθρωποι μυαλωμένοι: απ' τη μια ωφελούσαν τους συμπολίτες τους, κι απ' την άλλη καθιστούσαν τα χρήματά τους προσοδοφόρα. Η δε βάση των καλών μεταξύ τους σχέσεων ήταν η εξής: οι μεν κτήσεις ήσαν εξασφαλισμένες, για όσους τις δικαιούνταν, οι δε χρήσεις κοινές για όλους τους πολίτες που είχαν ανάγκη.

Στις μεταξύ τους σχέσεις: Φροντίδα των φτωχών για τους πλούσιους και των πλούσιων για τους φτωχούς

Συνδυασμός ατομικού - κοινού καλού

Ασκήσεις

- 1) Να καταγράψετε συνοπτικά τα επιχειρήματα με τα οποία ο Ισοκράτης προσπαθεί να αποδείξει ότι το κλίμα ευφορίας που κυριαρχεί στην Αθήνα είναι απατηλό (§ 3 κ.ε.).
- 2) Ποια είναι κατά τον Ισοκράτη τα βασικά χαρακτηριστικά:
  - α) της «πατρίου πολιτείας» και
  - β) της σύγχρονής του δημοκρατίας;Αντιπαρατάξτε τα σε δύο στήλες, στις οποίες κάθε χαρακτηριστικό θα αντιστοιχεί σε μία, το πολύ δύο λέξεις.
- 3) Υπάρχουν κατά τη γνώμη σας στοιχεία στις παραγράφους 31-35 που εξωραΐζουν την κοινωνική πραγματικότητα της εποχής; Σε κάθε περίπτωση αιτιολογήστε τις απόψεις σας.

Προτομή του Σόλωνος (Από το «Δημοκρατία και κλασική παιδεία», έκδ. ΥΠΠΕ)

στημα εκπαιδεύσεως, κ.τ.τ. Εδώ: η εκπαίδευση κατά την παιδική ηλικία (σε αντιδιαστολή προς την ανδρική)

ἐπιστατέω, -ῶ κυριολεκτικά: στέκομαι κοντά σε κάποιον, υποστηρίζω, βοηθώ. Εδώ: εποπτεύω, επιτηρώ. || *ἐπιστατῶν* ἐπόπτης, επιτηρητής, πρβλ. «ο ἐπιστάτης του σχολείου»

ἐπειδὴ χρονικός σύνδεσμος

δοκιμασθεῖεν επαναληπτική Ευκτική (ΣΑΕ σελ. 81-82, σημ. β')

δοκιμάζομαι εἰς ἄνδρας υφίσταμαι τη δοκιμασία για να γίνω δεκτός στην τάξη των ανδρών, γίνομαι δεκτός κατόπιν δοκιμασίας στην τάξη των ανδρών, ενηλικιώνομαι

ἐξῆν Παρατατ. του απροσωπου ρ. ἔξεστι: είναι δυνατόν

ἐν αὐταῖς ταῖς ἀκμαῖς ακριβώς στην ακμή, στο άνθος της ηλικίας τους

Ἑρμηνευτικά σχόλια

36 **ἐν ἐκείνοις τοῖς χρόνοις** ο ρήτορας αναφέρεται, με κάπως αφηρημένο τρόπο και εξιδανικευτική διάθεση, σ' όλη την περίοδο κατά την οποία ήταν σε ισχύ η «ή υπό τῶν προγόνων καταλειφθεῖσα πολιτεία» (από τη θέσπισή της, με τη νομοθεσία του Σόλωνα και του Κλεισθένη, μέχρι την εγκαθίδρυση της αθηναϊκής ηγεμονίας, που συντελέστηκε μετά τα Μηδικά). Φυσικά, οι διαφορές της νομοθεσίας του Σόλωνα από αυτήν του Κλεισθένη δεν επισημαίνονται.

37 **πολλοὺς τοὺς ἐπιστατοῦντας εἶχον** υπήρχε πλήθος αρχών και εποπτῶν που φρόντιζαν για την εκπαίδευση και τη διαπαιδαγώγηση των Αθηναίων από την παιδική μέχρι και την εφηβική ηλικία: παιδοτρίβαι, γραμματοδιδασκαλοί, αρμονικοί, ζωγράφοι, αριθμητικοί, γεωμέτραι, κοσμηταί, σωφρονισταί, οπλομάχοι, κ.λπ (βλ. και *Κοινωνική και πολιτική οργάνωση στην αρχαία Ελλάδα*, έκδ. ΟΕΔΒ, σελ. 77 - 81).

ἐπειδὴ δ' εἰς ἄνδρας δοκιμασθεῖεν οι Αθηναίοι έφηβοι εγγράφονταν «εἰς ἄνδρας» κατά το 18ο έτος της ηλικίας τους, αφού δοκιμάζονταν ενώπιον των δημοτῶν αρχικά και της βουλῆς κατόπιν, για να πιστοποιηθεῖ η γνησιότητα

της καταγωγής τους και η ηλικία τους. Έπειτα, αφού έδιναν τον νενομισμένο όρκο στο τέμενος της Αγραύλου («οὐ καταισχυῶ ὄπλα τὰ ἱερά...») οδηγούνταν στον Πειραιά όπου έπαιρναν τη βασική στρατιωτική εκπαίδευση και ακολούθως, μετά τη δημόσια επίδειξη της στρατιωτικής τους κατάρτισης, τοποθετούνταν ως φρουροί σε διάφορα σημεία της χώρας. (Βλ. και Κοινωνική και πολιτική οργάνωση στην αρχαία Ελλάδα, σελ. 90).

Ασκήσεις

- 1) *έπιτιμήσειεν, δῶκουν*: Να γίνει χρονική αντικατάσταση των τύπων.
- 2) «...τὰς μὲν πράξεις ἐπαινῶ τὰς ἐν ἐκείνοις τοῖς χρόνοις γεγενημένας, τὰς δ' αἰτίας οὐ φράζω...»: Να τραπεί η σύνταξη από ενεργητική σε παθητική.
- 3) «ἢ παῖδες ὄντες»: Για ποιο συντακτικό φαινόμενο πρόκειται εδώ, και πώς θα μπορούσαμε να αποκαταστήσουμε στην πλήρη της μορφή τη φράση;
- 4) «Ἐγὼ δ' οἶμαι μὲν εἰρηκέναι τι καὶ τοιοῦτον»: Να μελετήσετε το προηγούμενο τμήμα του λόγου και να επισημάνετε το σημείο στο οποίο ο Ισοκράτης έχει αναφερθεί σε κάτι παρόμοιο.
- 5) Πώς εκφράζεται σ' αυτό το τμήμα του λόγου το σχήμα «προ(κατα)λήψεως»;

Κωμικογράφημα

Το κύρος του Αρείου πάγου

Οὕτω γὰρ ἡμῶν οἱ πρόγονοι σφόδρα περὶ τὴν σωφροσύνην ἐσπούδαζον, ὥστε τὴν ἐξ Ἀρείου πάγου βουλὴν ἐπέστησαν ἐπιμελεῖσθαι τῆς εὐκοσμίας, ἧς οὐχ οἶόν τ' ἦν μετασχεῖν πλὴν τοῖς καλῶς γεγονόσιν καὶ πολλὴν ἀρετὴν ἐν τῷ βίῳ καὶ σωφροσύνην ἐνδεδειγμένοις, ὥστ' εἰκότως αὐτὴν διενεγκεῖν τῶν ἐν τοῖς Ἑλλησι συνεδρίων.

- 38 Σημεῖοις δ' ἂν τις χρήσαιτο περὶ τῶν τότε καθεστώτων καὶ τοῖς ἐν τῷ παρόντι γιγνομένοις· ἔτι γὰρ καὶ νῦν ἀπάντων τῶν περὶ τὴν αἵρεσιν καὶ τὴν δοκιμασίαν κατημελημένων ἴδοιμεν ἂν τοὺς ἐν τοῖς ἄλλοις πράγμασιν οὐκ ἀνεκτοὺς ὄντας, ἐπειδὴν εἰς Ἄρειον πάγον ἀναβῶσιν, ὀκνοῦντας τῇ φύσει χρῆσθαι καὶ μᾶλλον τοῖς ἐκεῖ νομίμοις ἢ ταῖς αὐτῶν κακίαις ἐμμένοντας. Τοσοῦτον φόβον ἐκείνοι τοῖς πονηροῖς ἐνειργάσαντο καὶ τοιοῦτον μνημεῖον ἐν τῷ τόπῳ τῆς αὐτῶν ἀρετῆς καὶ σωφροσύνης ἐγκατέλιπον.

Γλωσσικά σχόλια

- 37 **σπουδάζω** ασχολούμαι με ζήλο, με προθυμία, φροντίζω ιδιαίτερα. Από τη ρίζα του ρ. σπεύδω [= τρέχω, βιάζομαι (πρβλ. αγγλ. speed: ταχύτητα) και κατ' επέκταση πρόθυμα εκτελώ κάτι]
- Ἄρειος πάγος** λόφος του Ἄρεως, ἀπέναντι ἀπὸ τὴ δυτικὴ πλευρὰ τῆς Ακροπόλεως καὶ κατ' επέκταση τὸ ἀνώτατο δικαστήριο που συνερχόταν πάνω σ' αὐτόν τον λόφο. Ἡ λέξη πάγος ἐκ τοῦ πήγνυμι (= πήζω), πρβλ. παγετός, παγώνω, κ.λπ.
- ἐφίστημι** ορίζω, διορίζω, τοποθετώ

<i>εὐκοσμία</i>	η καλή συμπεριφορά, η ευπρεπής διαγωγή. Από το εὖ + κόσμος (= στολίδι, πρβλ. «δια - κόσμηση», «κοσμητικό επίθετο», «διαγωγή κοσμιωτάτη», κ.λπ)
<i>ἤς</i>	συνάπτεται με το «βουλήν» και όχι με το «εὐκοσμίας»
<i>μετέχω τινός</i>	μετέχω σε κάτι
<i>οἱ καλῶς γεγονότες</i>	οι ευπατρίδες, οι ευγενείς (εὖ + γένος)
<i>εἰκότως</i>	εὐλόγα, δίκαια
<i>ὥστε... διενεγκεῖν</i>	απαρεμφατική πρόταση (ΣΑΕ, σελ. 147-148)
<i>διενεγκεῖν</i>	απαρ. Αορ. β' του ρ. διαφέρω (εδώ: ξεχωρίζω, υπερέχω, ξεπερνάω)
<i>συνέδριον</i>	συμβούλιο, βουλευτικό σώμα, σώμα συνέδρων, κυριολ. ανδρών που «κάθονται μαζί» (εκ του σὺν + ἔδρα, πρβλ. α.ε. ἔζομαι, λατ. sedeo, αγγλ. sit, γερμ. sitzen: καθ-έζομαι, καθ-ίζω)
<i>σημεῖον</i>	σημάδι, ένδειξη. Το «σημείους» είναι κατηγορούμενο στο αντικείμενο (ΣΑΕ, σελ. 59)
<i>αἵρεσις</i>	εδώ: η εκλογή των αρχόντων
<i>κατημελημένων</i>	μετοχή Παρακειμένου του ρ. καταμελοῦμαι (: παραμελούμαι). Γενική απόλυτος (ΣΑΕ, σελ. 95)
<i>ἴδομεν</i>	Ευκτική Αορ. β' του ρ. ὀρῶ
<i>ὀκνέω, -ῶ</i>	διστάζω, δεν τολμῶ να κάνω κάτι, φοβάμαι (πρβλ. την παρεμφερή σημασία του «ὀκνηρός»: τεμπέλης)
<i>φύσις</i>	εδώ, με την έννοια του (κακού) χαρακτήρα, του «κακού εαυτού»
<i>ἐνεργάζομαι</i>	προκαλώ, δημιουργώ, «εμπνέω»
<i>τῆς αὐτῶν ἀρετῆς</i>	η Γενική «τῆς ἀρετῆς» συνάπτεται προς το «μνημεῖον»

Ἑρμηνευτικά σχόλια

- 37 *τὴν ἐξ Ἀρείου πάγου βουλήν* ο Ἄρειος πάγος ἦταν ἀνώτατο δικαστήριο που συνερχόταν πάνω στον ομώνυμο λόφο. Στην προ του Σόλωνος εποχὴ εἶχε πολλὰ δικαιώματα, πολιτικά και θρησκευτικά, (ἀπόλυτη ἐξουσία σε ζητήματα σχετικά με τον σεβασμὸ των νόμων, τη διατήρηση της τάξης, τις ευθύνες των ἀρχόντων, κ.λπ.). Μέλη του ἦσαν αυτοὶ που εἶχαν διατελέσει ἀρχοντες, δηλαδή προέρχονταν ἀποκλειστικά ἀπὸ την ἀριστοκρατικὴ - πλουτοκρατικὴ τάξη, ἀφοῦ ἀπὸ τις τάξεις της ἐκλέγονταν οά ἀρχοντες. Με τη νομοθεσία του Σόλωνος οά βασικὲς ἀρμοδιότητες του Ἀρείου πάγου διατηρήθηκαν, ἐπὶ Κλεισθένηος περιορίστηκαν, για να ἐνισχυθῶν και πάλι μετὰ τα Μηδικὰ λόγω της θαρραλέας, πατριωτικῆς στάσης των Ἀρεοπαγιτῶν κατὰ την περίοδο πριν τη ναυμαχία της Σαλαμίνας. Με πρωτοβουλία του Εφιάλτη (462 π.Χ.) τὸ κύρος και οά ἀρμοδιότητες του Ἀρείου πάγου ἐλαττώθηκαν σε σημαντικὸ βαθμὸ (κι ἀκόμα περισσότερο ἐπὶ Περικλέους), περιοριζόμενες κατ' ουσίαν στην ἐκδίκαση φονικῶν ἐγκλημάτων (βλ. και *Κοινωνικὴ και πολιτικὴ οργάνωση στην ἀρχαία Ἑλλάδα*, σελ. 171, καθὼς και στο *Ἐπίμετρο*).
- πλὴν τοῖς καλῶς γεγονόσι* ο Ἀριστοτέλης μας πληροφορεῖ ὅτι προ του Δράκοντος και του Σόλωνος « ἢ ...αἴρεσις τῶν ἀρχόντων ἀριστίνδην και πλουτίνδην ἦν, ἐξ ὧν οἱ Ἀρεοπαγῖται καθίσταντο...». Με τη νομοθεσία του Σόλωνος οά ἀρχοντες κληρώνονταν «ἐκ προκρίτων», δηλαδή ἀπὸ ἀνθρώπους που εἶχαν προ - κριθεῖ ἀπὸ κάθε φυλῆ, ἀπὸ τις τάξεις και πάλι των πλουσίων. Εἶναι φανερό ὅτι ἐφ' ὅσον ὑπῆρχε ἡ διαδικασία της ἐκλογῆς, δεν ὑπειέρχονταν μόνο κριτήρια καταγωγῆς ἢ περιουσίας, ἀλλὰ και ἠθικά (πρβλ. τα ὅσα λέει ο Ἰσοκράτης για τους ἀρετῆν και σωφροσύνην ἐνδεδειγμένους).
- 38 *σημεῖοις δ' ἂν τις χρήσαιο* στη Λογικὴ του Ἀριστοτέλους τὸ «σημεῖον» παίρνει τη σημασία της ἐνδείξης, του πιθανοῦ ἐπιχειρήματος, ἐν ἀντιθέσει προς τὸ «τεκμήριον» που εἶναι βέβαιο, ἀποδεικτικὸ ἐπιχείρημα.
- ἀπάντων τῶν περὶ τὴν αἴρεσιν και τὴν δοκιμασίαν κατημελημένων* ἀναφέρεται στην ἐκλογή και δοκιμασία των ἀρχόντων κυρίως, οά οἱποῖοι γίνονταν μέλη του Ἀρείου πάγου. Αυτοὶ δεν κληρώνονταν πλέον ἀπὸ προκρίτους που προέρχονταν ἀπὸ τις δύο ἀνώτερες τάξεις (πεντακοσιομεδίμνους - τριακοσιομεδίμνους) ἀλλὰ, – ἤδη ἑξὶ χρόνια μετὰ τον θάνατο του Εφιάλτη – και ἀπὸ τους ζευγίτες. Μετὰ τη λήξη της θητείας τους οά ἀρχοντες ἦσαν

Οι γραπτοί νόμοι και τα ήθη

- 39 Τὴν δὴ τοιαύτην, ὡςπερ εἶπον, κυρίαν ἐποίησαν ἐπιμε-
λειῆσθαι τῆς εὐταξίας, ἣ τοὺς μὲν οἰομένους ἐνταῦθα βελτί-
στους ἄνδρας γίγνεσθαι, παρ' οἷς οἱ νόμοι μετὰ πλείστης
ἀκριβείας κείμενοι τυγχάνουσιν, ἀγνοεῖν ἐνόμιζεν· οὐδὲν
γὰρ ἂν κωλύειν ὁμοίους ἅπαντας εἶναι τοὺς Ἕλληνας ἔνε-
κά γε τοῦ ῥάδιον εἶναι τὰ γράμματα λαβεῖν παρ' ἀλλήλων.
40 Ἀλλὰ γὰρ οὐκ ἐκ τούτων τὴν ἐπίδοσιν εἶναι τῆς ἀρετῆς, ἀλλ'
ἐκ τῶν καθ' ἑκάστην τὴν ἡμέραν ἐπιτηδευμάτων· τοὺς γὰρ
πολλοὺς ὁμοίους τοῖς ἥθεσιν ἀποβαίνειν, ἐν οἷς ἂν ἕκαστοι
παιδευθῶσιν. Ἐπεὶ τὰ γε πλήθη καὶ τὰς ἀκριβείας τῶν νό-
μων σημεῖον εἶναι τοῦ κακῶς οἰκεῖσθαι τὴν πόλιν ταύτην·
ἐμφράγματα γὰρ αὐτοὺς ποιουμένους τῶν ἀμαρτημάτων
πολλοὺς τίθεσθαι τοὺς νόμους ἀναγκάζεσθαι.

Γλωσσικά σχόλια

- 39
<i>κύριος</i>	κυρίαρχος
<i>εὐταξία</i>	ἡ πειθαρχία, ἡ εὐτακτὴ διαγωγή, πρβλ. τὰ ἀντίθετα: «ἀτακτος (μαθητής)», «αταξία», κ.λπ.
<i>ἐπιμελεῖσθαι</i>	ἀπαρέμφατο τοῦ σκοποῦ (ΣΑΕ, σελ. 84)
<i>ἐνταῦθα... γίγνεσθαι, παρ' οἷς...</i>	...ὅτι ἐκεῖ γίνονται... ὅπου... Το «ἐνταῦθα» ἰσοδυναμεῖ με το: ἐν ἐκείνῃ τῇ πόλει, παρ' ἐκείνοις
<i>ἀγνοέω, -ῶ</i>	ἐδῶ ἀμετάβατο: δὲν γνωρίζω, ἔχω ἀγνοία, κάνω σφάλμα
<i>οὐδὲν γὰρ ἂν κωλύειν...</i>	ἐννοεῖται: ἐνόμιζεν
<i>ἔνεκά γε τοῦ ῥάδιον εἶναι...</i>	Ἐμπρόθετος προσδιορισμὸς τῆς αἰτίας (λόγω τοῦ ὅτι εἶναι εὐκόλο...). Κατ' ἄλλους, ἐμπρ. προσδ. τῆς ἀναφορᾶς (ὅσον ἐξαφτάται ἀπὸ το ὅτι εἶναι εὐκόλο...)

γράμματα	οι γραπτοί νόμοι, το γραπτό δίκαιο
ἐπίδοσις	αύξηση, πρόοδος, προκοπή, ευδοκίμηση, επίδοση, πρβλ. τις «μαθητικές επιδόσεις», «αθλητικές επιδόσεις», κ.λπ.
ἐπιτήδευμα	ασχολία, συνήθεια. «Τὰ καθ' ἡμέραν ἐπιτηδεύματα»: οι καθημερινές συνήθειες, οι καθημερινές κοινωνικές σχέσεις
τοῖς ἤθεσιν	δοτική αντικειμενική (ΣΑΕ, σελ. 33 - 34)
ἦθος, τὸ	ο χαρακτήρας. Στον πληθυντικό: οι τρόποι, οι ηθικές αρχές
ἀποβαίνω	γίνομαι, αποδεικνύομαι
ἐν οἷς ἄν...	ο εμπρόθετος προσδιορισμός δεν φανερώνει εδώ τον τρόπο ή το ὄργανο (ΣΑΕ, σελ. 184), αλλά συμφωνία [πρβλ. «ἐν τοῖς νόμοις δεῖ τὰς κρίσεις ποιεῖσθαι» (= σύμφωνα με...) Ισοκρ.]. Το «ἄν» είναι αοριστολογικό (ΣΑΕ, σελ. 197)
κακῶς οἰκοῦμαι	διοικούμαι κακῶς
ἔμφραγμα	φραγμός (ἐν + φράσσω)
ἀμάρτημα	αποτυχία, σφάλμα, ἀδίκημα

Ἑρμηνευτικά σχόλια

- 40 **ἐκ τῶν καθ' ἐκάστην τὴν ἡμέραν ἐπιτηδευμάτων** για την ειδική σημασία που δίνει ο Ισοκράτης στα «καθ' ἐκάστην τὴν ἡμέραν ἐπιτηδεύματα» είναι διαφωτιστικό ένα ταυτόσημο απόσπασμα από τον *Πανηγυρικό* (78): «... τοὺς νόμους ἐσκόπουν ὅπως ἀκριβῶς καὶ καλῶς ἔξουσιν, οὐχ οὕτω τοὺς περὶ τῶν ἰδίων συμβολαίων ὡς τοὺς περὶ τῶν καθ' ἐκάστην τὴν ἡμέραν ἐπιτηδευμάτων ἠπίσταντο γὰρ ὅτι τοῖς καλοῖς κἀγαθοῖς τῶν ἀνθρώπων οὐδὲν δεήσει πολλῶν γραμμμάτων, ἀλλ' ἀπ' ὀλίγων συνθημάτων ῥαδίως καὶ περὶ τῶν ἰδίων καὶ περὶ τῶν κοινῶν ὁμονοήσουσιν.» («...αγρυπνοῦσαν πάντα για τη δικαιοσύνη και τη σωστή εφαρμογή των νόμων – όχι τόσο αυτών που αναφέρονταν σε ιδιωτικές συναλλαγές, όσο αυτών που ρύθμιζαν τις καθημερινές κοινωνικές σχέσεις των πολιτών. Ἦξεραν δα ὅτι οἱ τίμιοι ἄνθρωποι δε χρειάζονταν πολλές γραπτές διατυπώσεις

μια απλή έντιμη συμφωνία εύκολα θα μπορούσε να στηρίξει και τις προσωπικές και τις δημόσιες συναλλαγές τους.» Μτφρ. Στ. Μπαζάκου - Μαραγκουδάκη, βλ. *Αττικοί ρήτορες*, έκδ. ΟΕΔΒ, σελ. 100 - 101).

τοὺς γὰρ πολλοὺς... παιδευθῶσιν πρβλ. τη λαϊκή παροιμία:
«Μ' ὅποιο δάσκαλο καθήσεις
τέτοια γράμματα θα μάθεις».

ὁμοίους τοῖς ἤθεσιν η σύνταξη του «ὅμοιος» είναι ελλειπτική, πράγμα που είναι σύνηθες στους αρχαίους, πρβλ. «ὁμοίαν τοῖς δούλοις ἐσθῆτα» (Ξεν. *Κύρ.* 5.1, 4) αντί: ὁμοίαν τῇ τῶν δούλων... Πρβλ. και το του Ισοκράτους «ὀλιγαρχίαν ὀνειδίζοντες καὶ λακωνισμόν, οὐ πρότερον ἐπαύσαντο πρὶν ἠνάγκασαν ὁμοίους γενέσθαι ταῖς αἰτίαις ταῖς λεγομέναις περὶ αὐτῶν» (*Ἀντίδ.* 318).

τά γε πλήθη... τῶν νόμων σημείον εἶναι τοῦ κακῶς οἰκείσθαι τὴν πόλιν η ιδέα ότι η πληθώρα των νόμων είναι ένδειξη παρακμής, εκφράζεται και από τον Ρωμαίο ιστορικό Τάκιτο (*Annales*, iii. 27): «*corruptissima republica plurimae leges*» (: όσο πιο διεφθαρμένη πολιτεία, τόσο πιο πολλοί νόμοι).

Ἀσκήσεις

- 1) «Ἀλλὰ γὰρ... ἀναγκάζεσθαι»: Να διατυπωθεῖ το απόσπασμα σε ευθύ λόγο.
- 2) Να αναγνωρισθούν συντακτικά οι λέξεις: κυρίαν, κείμενοι, λαβεῖν, τοῦ οἰκείσθαι, τῶν ἁμαρτημάτων.
- 3) Με ποιο επιχείρημα ανασκευάζεται η άποψη αυτών που θεωροῦν τους νόμους και την ακριβή διατύπωσή τους ως το κύριο μέσο για τη δημιουργία αγαθών πολιτών;
- 4) Να μεταγραφεί στην αρχαία ελληνική η φράση: «Ο Ισοκράτης έλεγε πως κάκιστος άρχων είναι εκείνος ο οποίος δεν μπορεί να αυτοκυριαρχηθεί».

Χειμένο

Προληπτική μέριμνα για την ηθική διαπαιδαγώγηση

- 41 Δείν δὲ τοὺς ὀρθῶς πολιτευομένους οὐ τὰς στοὰς ἐμπιπλάναι γραμμάτων, ἀλλ' ἐν ταῖς ψυχαῖς ἔχειν τὸ δίκαιον· οὐ γὰρ τοῖς ψηφίσμασιν, ἀλλὰ τοῖς ἡθεσιν καλῶς οἰκεῖσθαι τὰς πόλεις, καὶ τοὺς μὲν κακῶς τεθραμμένους καὶ τοὺς ἀκριβῶς τῶν νόμων ἀναγεγραμμένους τολμήσειν παραβαίνειν, τοὺς δὲ καλῶς πεπαιδευμένους καὶ τοῖς ἀπλῶς κειμένοις
- 42 ἐθελήσειν ἐμμένειν. Ταῦτα διανοηθέντες οὐ τοῦτο πρῶτον ἐσκόπουν, δι' ὧν κολάσουσι τοὺς ἀκοσμοῦντας, ἀλλ' ἐξ ὧν παρασκευάσουσι μηδὲν αὐτοὺς ἄξιον ζημίας ἐξαμαρτάνειν· ἡγοῦντο γὰρ τοῦτο μὲν αὐτῶν ἔργον εἶναι, τὸ δὲ περὶ τὰς τιμωρίας σπουδάζειν τοῖς ἐχθροῖς προσήκειν.

Ἰγλωσσικά σχόλια

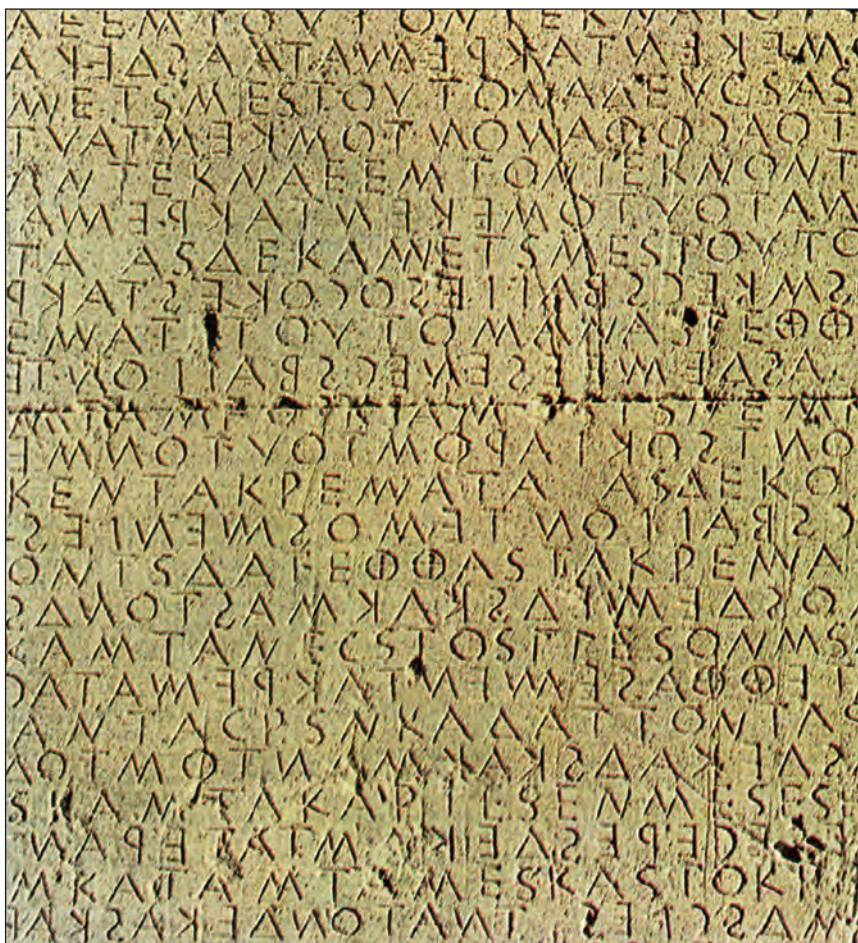
- 41 **πολιτεύομαι** ἐδώ: ἔχω ἕναν ορισμένο τύπο διοικήσεως, διοικούμαι
- ἐμπιπλάναι** ἀπαρ. Ἐνεστ. του ρήματος ἐμπίπλημι (ἐν + πίμπλημι): γεμίζω. Ἡ αποβολή του μ του ρ. πίμπλημι, για αποφυγή της χασμωδίας που προκύπτει από την ύπαρξη τριών μ σε μια λέξη
- ἀπλῶς** ἐν γένει, γενικά, με γενικό τρόπο· ἀντίθετο του «ἀκριβῶς»
- ἐμμένω** μένω σταθερός, μένω πιστός, τηρώ
- 42 **κολάζω** τιμωρώ, πρβλ. «κόλαση»: ἠ (μετά θάνατον) τιμωρία
- ἀκοσμέω, -ῶ** συμπεριφέρομαι ἀπρεπῶς, ἀτακτῶ
- ἐξαμαρτάνω** κάνω σφάλμα, παράβαση

Ἑρμηνευτικά σχόλια

- 41 **τάς στοάς ἐμπι-
πλάναι γραμμάτων** από την εποχή του Σόλωνα οι νόμοι αναγράφονταν και τοποθετούνταν στη Βασιλείο στοά (πρβλ. Ἀριστοτέλους, *Ἀθηναίων Πολιτεία*, 7, 1: «Ἀναγράφαντες δὲ τοὺς νόμους εἰς τοὺς κύρβεις ἔστησαν ἐν τῇ στοᾷ τῇ βασιλείῳ καὶ ὤμοσαν χρήσεσθαι πάντες»). Οι στοές ἦσαν υπόστεγα κτίσματα, εἴτε μεμονωμένα, εἴτε προσαρτημένα σε ἄλλο κτίσμα, που αποτελούνταν ἀπὸ οπίσθιο τοῖχο, στέγη και πρόσοψη με ανοιχτὴ κιονοστοιχία. Χρησίμευαν κυρίως ὡς τόπος προφύλαξης ἀπὸ τον καύσωνα ἢ τη βροχὴ, και ανεγείρονταν συνήθως σε πολυσύχναστα μέρη (αγορές, γυμνάσια, ναοὺς, λιμάνια, κ.λπ.).
- οὐ γὰρ τοῖς ψήφισμα-
σιν ἀλλὰ τοῖς ἤθεσιν
καλῶς οἰκείσθαι τὰς
πόλεις** ο Ἰσοκράτης ταυτίζει ἐδῶ τα ψήφισματα με τους νόμους, αν και υπάρχει μια κάποια διαφορά. Το δημόσιο δίκαιο των Αθηνῶν ὄριζε «ψήφισμα μηδέν, μήτε βουλῆς μήτε δήμου, νόμου κυριώτερον εἶναι», αρχὴ πάνω στην οποία βασιζέται και η «γραφὴ παρανόμων», δηλαδή η δημόσια δίωξη για παράνομο ψήφισμα, για ψήφισμα δηλαδή που ἐρχεται σε αντίφαση με προϋπάρχοντα, μη καταργημένο νόμο. Στην πράξη, πάντως, τα ψήφισματα κατέληξαν να θεσπίζουν νέους νόμους χωρίς τη ρητὴ κατάργηση των παλαιῶν, κατάργηση που η Εκκλησία του Δήμου ἀπέφευγε, λόγω θρησκευτικῶν κυρίως φόβου (Βλ. και *Κοινωνική και πολιτική οργάνωση στην αρχαία Ελλάδα*, σελ. 175).
- 42 **τὸ δὲ περὶ τὰς
τιμωρίας σπουδάζειν
τοῖς ἐχθροῖς προσή-
κειν** στην αθηναϊκὴ δημοκρατία η δικαιοσύνη δεν κινεῖται αυτεπάγγελτα, ἀλλὰ ἐπιλαμβάνεται της υποθέσεως ἐφ' ὅσον υπάρξει καταγγελία ἀπὸ κάποιον ιδιώτη (ἄμεσα ἢ ἔμμεσα θιγόμενο).

Άσκήσεις

- 1) «... και τὸς μὲν κακῶς... ἐθελήσιν ἐμμένειν.»: Ποια είναι και ποια συγκεκριμένη μορφή παίρνουν τα ρητορικά σχήματα που χρησιμοποιεί εδώ ο Ισοκράτης;
- 2) Να μεταγραφεί στην αρχαία ελληνική η φράση: «Ο Ισοκράτης ἔλεγε ὅτι ἡ μὲν ρίζα τῆς παιδείας εἶναι πικρή, ἀλλὰ ὁ καρπὸς γλυκός».
- 3) Να απαντήσετε - στα αρχαία ελληνικά - στις παρακάτω ερωτήσεις:
  - α) Τίσιν οἰκοῦνται καλῶς αἱ πόλεις;
  - β) Τί ποιοῦσιν οἱ κακῶς τετραμμένοι;
  - γ) Τίνι ἡγοῦντο προσήκειν τὸ περὶ τὰς τιμωρίας σπουδάζειν;
- 4) Ποια είναι τα αντιθετικά ζεύγη βάσει των οποίων οικοδομείται η παράγραφος 41;

Επιγραφή νόμου της Γόρτυνος (Εκδοτ. Αθηνών).

	μέγα φρονῶ	αλαζονεύομαι, υπερηφανεύομαι
	άνωμάλως ἔχω	βρίσκομαι σε άνιση μοίρα
	βίος	εδώ: το βιος, το εισόδημα, η περιουσία
	οὐσία	περιουσία
	ὑποδεέστερον πράττω	είμαι υποδεέστερος, κατώτερος, ἔχω μικρότερη περιουσία
	ἀργία	εδώ: οκνηρία, απραξία, φυγοπονία
45	άναιρῶ	βγάζω απ' τη μέση, ακυρώνω, εξαλείφω
	ἀπαλλάξιν	ενν. τους νέους
	ίκανός	αρκετός
	γυμνάσια	σωματικές ασκήσεις (εκ του γυμνός). Κατ' επέκταση ο δημόσιος χώρος στον οποίο γίνονται οι γυμναστικές ασκήσεις, το γυμναστικό σχολείο, απ' όπου και το δικό μας «Γυμνάσιο», λατ. gymnasium.
	ἐκ τούτων	δεν αναφέρεται στους νέους, αλλά στα επιτηδεύματα
	διαφέρω	εδώ: υπερέχω, υπερισχύω, εξέχω, ξεχωρίζω
	γιγνομένους	κατηγορηματική μτχ. εξαρτωμένη εκ του «όρωντες»

Ἑρμηνευτικά σχόλια

- 43 **πόνους ἡδονάς ἔχουσιν** πρόκειται για μια βασική παιδαγωγική αρχή (αυτήν του συνδυασμού μάθησης και ευχαρίστησης) της οποίας την αξία ο Ισοκράτης, ως δάσκαλος, είναι σε θέση να εκτιμά [στον *Παναθηναϊκό* (246), π.χ., μιλάει για την πρόθεσή του «μετὰ παιδιᾶς ὠφελεῖν ἢ τέρπειν τοὺς ἀκούοντας»).
- 44 **τάς ἀπορίας μὲν διὰ τὰς ἀργίας... τὰς δὲ κακουργίας διὰ τὰς ἀπορίας** σχήμα επιπλοκῆς, λατ. catena (= αλυσίδα, καδένα). Οι σκέψεις συνδέονται μεταξύ τους ὅπως οι κρίκοι μιας αλυσίδας.
- τάς γεωργίας - τὰς ἐμπορίας... τὰς ἀπο-** το ιδιαίτερα επεξεργασμένο ομοιοτέλετο δίνει την αίσθηση συνδυασμού «σταυρωτής», θα λέγαμε, και «ζευγαρωτής»

ρίας - τὰς ἀργίας... ομοιοκαταληξίας.
τὰς κακουργίας - τὰς
ἀπορίας

45 **ίππικὴν** δεν εννοεῖ μόνο τη στρατιωτικὴ υπηρεσία στο ἰππικό, ἀλλὰ και τη συμμετοχὴ των εὐπόρων νεαρῶν Ἀθηναίων στους ἰππικούς ἀγῶνες. Ἡ νίκη σε τέτοιου εἶδους ἀγῶνες [: ἵπποδρομία ἢ ἀρματοδρομία με συνωρίδα (= ζεύγος ἀλόγων) ἢ τέθριππο] αποτελοῦσε μεγάλη δόξα για την πόλη.

γυμνάσια στον πληθυντικὸ σημαίνει τις ἀσκήσεις, ἐνῶ στον ενικό το γυμναστικὸ σχολεῖο. Στην ἀρχαία Ἀθήνα υπήρχαν τρία τέτοια γυμνάσια: το Λύκειον, ἡ Ἀκαδημία και το Κυνόσαργες.

κυνηγέσιον το κυνήγι [ἐκ του κύων (γεν. κυν -ός) + ἄγω] ἦταν ἐπίπονο ἔργο. Ὁ Δῆμος στους Ἰππῆς του Ἀριστοφάνους (στ. 1382), ἀγανακτισμένος με τους νεαροὺς που φλυαροῦν στα μυροπωλεῖα της ἀγορᾶς, δηλώνει: «ἀναγκάσω κυνηγετεῖν ἐγὼ τούτους ἅπαντας».

φιλοσοφίαν ἡ λέξη δεν ἔχει την εἰδικὴ σημασία που αποκτᾶ ἀργότερα, ἀλλὰ περισσότερο την ἐννοια της πνευματικῆς και ἠθικῆς καλλιέργειας, της παιδείας. Ὁ ρήτορας Αἴλιος Ἀριστείδης (2ος αἰ. μ.Χ.) παρατηρεῖ ὅτι στους κλασικούς χρόνους φιλοσοφία σημαίνει «φιλοκαλία τις καὶ διατριβὴ περὶ λόγους, καὶ οὐχ ὁ νῦν τρόπος οὗτος ἀλλὰ παιδεία κοινῶς». Ὁ ἴδιος ἐπισημαίνει ὅτι ὁ Ἰσοκράτης ἀποκαλεῖ φιλοσόφους «ἐαυτὸν καὶ τοὺς ῥήτορας καὶ τοὺς περὶ τὴν πολιτικὴν ἔξιν».

Το «Παῖδί του Μαραθῶνα» (Ἐκδ. Ἀθηνῶν, «Τὰ Ἑλληνικά Μουσεῖα»)

Ασκήσεις

- 1) Να αναλυθούν σε προτάσεις οι μετοχές «ἔχουσιν», «τεθραμμένους», «εἰθισμένους».
- 2) Γιατί ο Ἄρειος πάγος φρόντιζε ιδιαίτερα για τους νέους;
- 3) «...εἰδότες τὰς ἀπορίας μὲν διὰ τὰς ἀργίας γιγνομένας, τὰς δὲ κακουργίας διὰ τὰς ἀπορίας...». Διακρίνετε κάποια αντίφαση εν σχέσει προς τα λεγόμενα στην παράγραφο 4; Πώς θα εξηγούσατε τη φαινομενική ή πραγματική ανακολουθία;
- 4) Στις παραγράφους 21 - 22 ο Ισοκράτης αναφέρεται σε δύο ισότητες, την «ισοπεδωτική» και την «αξιοκρατική», και παρατηρεί ότι «αποδοκίμαζαν αυτήν που αντάμειβε με τον ίδιο τρόπο τους χρηστούς και τους πονηρούς, ως μη δίκαια, και προτιμούσαν αυτήν που τιμά και τιμωρεί τον καθένα σύμφωνα με την αξία του...». Συμφωνεί η άποψη αυτή με όσα λέγονται για τους «βίον ἱκανὸν κεκτημένους» της παραγράφου 45;
- 5) Να συγκρίνετε την άποψη του Ισοκράτους για την παιδεία με αυτήν του Αριστοτέλους: «Ἐπεὶ δὲ ἐν τὸ τέλος τῇ πόλει πάση, φανερόν, ὅτι καὶ τὴν παιδείαν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀναγκαῖον εἶναι πάντων...» (Πολιτικά, 8, 1, 2). Διατυπώστε τις απόψεις σας.

Ἐξι νεαροὶ ἀθλητές, μοιρασμένοι σε δύο ομάδες, παίζουν κάποιο παιχνίδι με σφαίρα, την οποία κρατά ο τελευταῖος ἀριστερά, 500 π.Χ. («Τα Ἑλληνικά Μουσεία», Εκδ. Αθηνών)

- παύω τινός** εμποδίζω, απομακρύνω, αποτρέπω από κάτι
- παρ' οἷς** σ' αυτούς που... Πιο ελεύθερα: εκεί όπου... Επειδή η πρώτη πρόταση και η ανταπόδοσή της αντιτίθεται σε μια άλλη που διαθέτει επίσης ανταπόδοση, το «μὲν» επαναλαμβάνεται και στην ανταπόδοση της πρώτης, ενώ το «δὲ» στην ανταπόδοση της δεύτερης (παρ' οἷς μὲν - παρὰ τούτοις μὲν / ὅπου δὲ - ἐνταῦθα δ')
- φυλακῆ** ὄχι με τη σύγχρονη ἔννοια, ἀλλὰ με αὐτῆς (προ)φύλαξης
- κρίσις** κρίση, δικαστική ἀπόφαση
- ἀκριβῆς** ἐδώ: αὐστηρός
- ἐπιεικῆς** λογικός, δίκαιος, ἀγαθός, χρηστός· κάπως διαφοροποιημένη ἡ σημερινή σημασία (: μη αὐστηρός, πράος, μειλίχιος, κ.τ.τ.)
- λαθεῖν** ἀπαρέμφατο Αορ. β' του ρῆμ. λανθάνω: διαφεύγω τὴν προσοχή
- γίγνομαι ἐξίτηλος** ἐξαλείφομαι, ξεθωριάζω, ἀποδυναμώνομαι· κυριολεκτική σημασία του «ἐξίτηλος»: ξεθωριασμένος, ξεθυμασμένος, πρβλ. «ανεξίτηλα χρώματα», δηλ. αὐτὰ που δεν ξεθωριάζουν

Ἑρμηνευτικά σχόλια

- 46 **κατὰ κώμας** «Κώμας λέγει τὰς ἐν τῇ συνηθείᾳ Γειτονίας, ἃς ἔνιοι καὶ τουριστὶ "Μαχαλάδες" καλοῦσιν.» (Κοραῆς).
- τὴν δὲ χώραν κατὰ δήμους** ἀναφέρεται στὴ διαίρεση τῆς Ἀττικῆς σὲ δήμους ἀπὸ τὸν Κλεισθένη (πρβλ. Ἀριστοτέλους, *Ἀθηναίων Πολιτεία*, 21, 4: «Διένειμι δὲ καὶ τὴν χώραν κατὰ δήμους τριάκοντα μέρη..»). Τὸν καιρὸ τοῦ Ἡροδότου οἱ δήμοι ἦσαν ἑκατὸ τὸν ἀριθμὸ (10 γιὰ κάθε φυλῆ), ἐνὸς στὴν ἐποχὴ τοῦ Στράβωνα (2ος αἰ. π.Χ.) εἶχαν φθάσει τοὺς 174.

- 47 τὰς ἐπεικεῖς τῶν φύσεων «ἐπεικεῖς» είναι κατά τον Αριστοτέλη το άγραφο δίκαιο. Έτσι, το να φυλακίζεται ο χρεωφειλέτης είναι δίκαιο, ενώ το να δίνει κανείς επί πλέον πίστωση χρόνου στον οφείλοντα ή και να του χαρίζει μέρος των χρεών του, είναι «ἐπεικεῖς». Επομένως «ἐπεικεῖς φύσεις» είναι οι από φυσικού τους καλές, οι «καλοί χαρακτήρες».

Ἀσκήσεις

- 1) Σε ποιο σημείο της παραγράφου 46 και με ποιο τρόπο, υποδηλώνει ο Ισοκράτης ότι η σωφρονιστική δράση του Αρείου πάγου δεν κυριαρχούνταν από μια άκριτη και απόλυτη αυστηρότητα;
- 2) Στην παράγραφο 47 ο ρήτορας κάνει έμμεσα κριτική στην σύγχρονή του κοινωνία των Αθηνών. Τι μπορούμε να συμπεράνουμε για τη συμπεριφορά της κοινωνίας αυτής, με βάση τις έμμεσες αναφορές του ρήτορα;
- 3) μήτε φυλακή μηδεμία τῶν τοιούτων καθέστηκε το «τοιούτων» μπορεί να νοηθεί με δύο τρόπους. Με τι θα μπορούσε να αντικατασταθεί κατά περίπτωση;
- 4) Να επισημανθούν οι τύποι συνηρημένων ρημάτων της παραγράφου 46 που ανήκουν στην κατηγορία των εις -έω>-ῶ, και να γραφούν στον αντίστοιχο τύπο του Ενεστώτα.

Κωμικογράφημα

Κλειμένο

Τα ήθη της καθημερινής ζωής στην παλαιά δημοκρατία

48 Ἄπερ ἐκεῖνοι γινώσκοντες ἀμφοτέροις κατεῖχον τοὺς πολίτας, καὶ ταῖς τιμωρίαις καὶ ταῖς ἐπιμελείαις τοσοῦτου γὰρ ἔδεδον αὐτοὺς λανθάνειν οἱ κακόν τι δεδρακότες, ὥστε καὶ τοὺς ἐπιδόξους ἀμαρτήσεσθαι τι προησθάνοντο. Τοιγαροῦν οὐκ ἐν τοῖς σκιραφείοις οἱ νεώτεροι διέτριβον, οὐδ' ἐν ταῖς αὐληγρίσιν, οὐδ' ἐν τοῖς τοιούτοις συλλόγοις ἐν οἷς νῦν διημερεύουσιν, ἀλλ' ἐν τοῖς ἐπιτηδεύμασιν ἔμενον ἐν οἷς ἐτάχθησαν, θαυμάζοντες καὶ ζηλοῦντες τοὺς ἐν τούτοις πρωτεύοντας. Οὕτω δ' ἔφευγον τὴν ἀγορὰν ὥστ', εἰ καὶ ποτε διελεθεῖν ἀναγκασθεῖεν, μετὰ πολλῆς αἰδοῦς καὶ σωφροσύνης ἐφαίνοντο τοῦτο ποιοῦντες. Ἄντειπεῖν δὲ τοῖς πρεσβυτέροις ἢ λοιδορήσασθαι δεινότερον ἐνόμιζον ἢ νῦν περὶ τοὺς γονέας ἐξάμαρτεῖν. Ἐν καπηλείῳ δὲ φαγεῖν ἢ πιεῖν οὐδεὶς οὐδ' ἂν οἰκέτης ἐπιεικῆς ἐτόλμησεν. Σεμνύνεσθαι γὰρ ἐμελέτων, ἀλλ' οὐ βωμολοχεύεσθαι· καὶ τοὺς εὐτραπέλους δὲ καὶ τοὺς σκώπτειν δυναμένους, οὓς νῦν εὐφυεῖς προσαγορεύουσιν, ἐκεῖνοι δυστυχεῖς ἐνόμιζον.

Γλωσσικά σχόλια

- 47 **ἄπερ** η αναφορική αντωνυμία στην αρχή περιόδου ή ημιπεριόδου μεταφράζεται ως δεικτική (ΣΑΕ, σελ. 108)
- κατέχω** εξουσιάζω, κυβερνώ, χαλιναγωγώ
- ἀμφοτέρα** και τα δύο
- 48 **τοσοῦτου δέω + ἀπαρ.** τόσο (πολύ) απέχω από το να...
- ἐπίδοξος** ο «προσδοκώμενος», αυτός που περιμένουμε ή πρόκειται πιθανόν να αποδειχθεί τέτοιος ή τέτοιος
- τοιγαροῦν** γι' αυτό λοιπόν (τοί γε ἄρα οὔν)

σκιραφείον	κυβευτήριο, τόπος όπου έπαιζαν κύβους, ζάρια
αύλητρις	αυλήτρια, κοπέλα που είχε ως επάγγελμα το να παίζει τον αυλό σε συμπόσια, να χορεύει, κ.λπ.
σύλλογος	συγκέντρωση, συνάθροιση, παρέα (σύν + λέγω)
οὔτω	εδώ: τόσο
λοιδοροῦμαι τινι	ό,τι και το «λοιδορῶ τινα», δηλ. βρίζω, κακολογώ, κοροϊδεύω
καπηλείον	είδος παντοπωλείου, καπηλειό, πρβλ. κάπηλος (= μικρέμπορος), νεότ. πολεμοκάπηλος (= έμπορος του πολέμου)
οϊκέτης	δούλος (της οικίας), υπηρέτης. Εκ του «οΐκος»
σεμνύνομαι	είμαι σεμνός, σοβαρός (ή παρουσιάζομαι, προσποιούμαι ότι είμαι σοβαρός). Το σεμνός εκ του *σεβνός (ρ. σέβομαι)
βωμολοχεύομαι	αστειζομαι με ανάρμοστο τρόπο, φλυαρώ, μεταχειρίζομαι χαμερπή κολακεία, κ.λπ. Εκ του βωμολόχος [βωμός + λοχάω (= παραφυλάω, παραμένω)]: αυτός που έμενε κοντά στους βωμούς για να κλέψει ή να ζητιανέψει ένα κομμάτι κρέας, ο αναίσχυντος γελωτοποιός, κ.τ.τ.
εὐτράπελος	αυτός που κάνει αστεία, ο ετοιμολόγος, ο σκωπτικός, ο φλύαρος, ο αχρειολόγος, ο «εξυπνάκιας»
σκόπτω	εμπαίζω, περιγελώ, «πειράζω», «κάνω πλάκα»
δυστυχής	εδώ: μωρός, ηλίθιος

Ἑρμηνευτικά σχόλια

- 48 *οὐδ' ἐν ταῖς αὐλητρίσιν* η έκφραση δεν σημαίνει απλώς ότι συναναστρέφονταν με αυλητρίδες, αλλά ότι σύχναζαν στους (κακόφημους) χώρους όπου βρίσκονταν οι αυλητρίδες. Ο Κοραΐς παρατηρεί: «Ἦσαν γὰρ αἱ Ἀθήνησιν αὐλητρίδες καὶ ὀρχηστρίδες, οὐκ ἔξ ἀστῶν γυναικῶν, ἀλλ' ἐκ δούλων, καὶ οἷων ἐργάζεσθαι τῷ σώματι, αἷς ἐσχόλαζον ἐνασχημονοῦντες οἱ χρηστοὶ Ἀθηναῖοι, καὶ δι' ἃς τελευτῶντες ἐξέπεσον τῆς καταλειφθείσης ὑπὸ τῶν προγόνων δόξης..».
- ἔφρευγον τὴν ἀγοράν* ο ρήτορας εκφράζεται περιφρονητικά για την αγορά όχι ως τόπο πώλησεως και αγοράς εμπορευμάτων, αλλά ως τόπο συνάθροισης πλήθους αργόσχολων, οι οποίοι αποκαλούνταν περιφρονητικά «ἀγοραῖοι», «περιτρίμματα ἀγορᾶς», κ.λπ.
- 49 *ἐν καπηλείῳ* η λέξη διατηρήθηκε ως τις μέρες μας (καπηλειό), αλλά με τη σημασία του οινοπωλείου. Πάντως, η σχέση του «καπηλείου» με την κρασοκατάλυξη είναι παλαιά, αφού ο Ισοκράτης, επιτιμώντας τα ήθη των νέων της εποχής του, παρατηρεί: «οἱ μὲν γὰρ αὐτῶν ἐπὶ τῆς Ἐννεακρούνου ψύχουσιν οἶνον, οἱ δ' ἐν τοῖς καπηλείοις πίνουσιν...» (Ἀντίδοσις, 287).
- οὐδ' ἂν οἰκέτης ἐπεικῆς* η ίδια ακριβώς έκφραση κάνει την εμφάνισή της και στον *Περὶ ἀντιδόσεως* λόγο του Ισοκράτους, όπου γίνεται παρόμοια αναφορά στην κατάντια της αθηναϊκής νεολαίας: «..τοὺς δὲ χεῖρω τὴν φύσιν ἔχοντας ἐν τοιαύταις ἀκολασίαις ἡμερεύειν, ἐν αἷς πρότερον οὐδ' ἂν οἰκέτης ἐπεικῆς οὐδεὶς ἐτόλμησεν...» (Ἀντίδοσις, 286, 287).
- δυστυχεῖς ἐνόμιζον* για την ειδική σημασία της λέξης, πρβλ. και το παρατιθέμενο από τον Κοραΐ χωρίο του Δημοσθένους: «Οὐ γὰρ οὕτως ἄφρων, οὐδ' ἀτυχῆς τίς εἶμι ἐγώ...» (Ἦ Ὀλυμπιακός, 21).

- 50 Καὶ μηδεὶς οἰέσθω με δυσκόλως διακεῖσθαι πρὸς τοὺς ταύτην ἔχοντας τὴν ἡλικίαν. Οὐτε γὰρ ἠγοῦμαι τούτους αἰτίους εἶναι τῶν γιγνομένων, σύνοιδά τε τοῖς πλείστοις αὐτῶν ἤκιστα χαίρουσιν ταύτῃ τῇ καταστάσει, δι' ἣν ἕξεσιν αὐτοῖς ἐν ταῖς ἀκολασίαις ταύταις διατρίβειν ὥστ' οὐκ ἂν εἰκότως τούτοις ἐπιτιμῶην, ἀλλὰ πολὺ δικαιότερον
- 51 τοῖς ὀλίγω πρὸ ἡμῶν τὴν πόλιν διοικήσασιν ἐκείνοι γὰρ ἦσαν οἱ προτρέψαντες ἐπὶ ταύτας τὰς ὀλιγωρίας καὶ καταλύσαντες τὴν τῆς βουλῆς δύναμιν. Ἦς ἐπιστατούσης οὐ δικῶν οὐδ' ἐγκλημάτων οὐδ' εἰσφορῶν οὐδὲ πενίας οὐδὲ πολέμων ἢ πόλις ἔγεμεν, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀλλήλους ἡσυχίαν εἶχον καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους ἅπαντας εἰρήνην ἦγον. Παρεῖχον γὰρ σφᾶς αὐτοὺς τοῖς μὲν Ἑλλησι πιστούς, τοῖς δὲ
- 52 βαρβάροις φοβερούς. Τοὺς μὲν γὰρ σεσωκότες ἦσαν, παρὰ δὲ τῶν δίκην τηλικαύτην εἰληφότες ὥστ' ἀγαπᾶν ἐκείνους εἰ μηδὲν ἔτι πάσχοιεν. Τοιγάρτοι διὰ ταῦτα μετὰ τῆς ἀσφαλείας διῆγον ὥστε καλλίους εἶναι καὶ πολυτελεστέρας τὰς οἰκίσεις καὶ τὰς κατασκευὰς τὰς ἐπὶ τῶν ἀγρῶν ἢ τὰς ἐντὸς τείχους, καὶ πολλοὺς τῶν πολιτῶν μηδ' εἰς τὰς ἐορτάς εἰς ἄστῳ καταβαίνειν, ἀλλ' αἰρεῖσθαι μένειν ἐπὶ τοῖς ἰδί-

- 53 οἱ ἀγαθοὶς μᾶλλον ἢ τῶν κοινῶν ἀπολαύειν. Οὐδὲ γὰρ τὰ περὶ τὰς θεωρίας, ὧν ἕνεκ' ἂν τις ἦλθεν, ἀσελγῶς οὐδ' ὑπερηφάνως, ἀλλὰ νοῦν ἐχόντως ἐποίουν. Οὐ γὰρ ἐκ τῶν πομπῶν οὐδ' ἐκ τῶν περὶ τὰς χορηγίας φιλονικιῶν οὐδ' ἐκ τῶν τοιούτων ἀλαζονειῶν τὴν εὐδαιμονίαν ἐδοκίμαζον, ἀλλ' ἐκ τοῦ σωφρόνως οἰκεῖν καὶ τοῦ βίου τοῦ καθ' ἡμέραν καὶ τοῦ μηδένα τῶν πολιτῶν ἀπορεῖν τῶν ἐπιτηδείων. Ἐξ ὧν περὶ χρῆσιν κρίνειν τοὺς ὡς ἀληθῶς εὖ πράττοντας καὶ μὴ φορτικῶς πολιτευομένους· ἐπεὶ νῦν γε τίς οὐκ ἂν ἐπὶ τοῖς γιγνομένοις τῶν εὖ φρονούντων ἀλγήσειεν, ὅταν ἴδῃ πολλοὺς τῶν πολιτῶν αὐτοὺς μὲν περὶ τῶν ἀναγκαίων, εἴθ' ἕξουσι εἶτε μὴ, πρὸ τῶν δικαστηρίων κληρουμένους, τῶν δ' Ἑλλήνων τοὺς ἐλαύνειν τὰς ναῦς βουλομένους τρέφειν ἀξιοῦντας, καὶ χορεύοντας μὲν ἐν χρυσοῖς ἱματίοις, χειμάζοντας δ' ἐν τοιούτοις ἐν οἷς οὐ βούλομαι λέγειν, καὶ τοιαύτας ἄλλας ἐναντιώσεις περὶ τὴν διοίκησιν γιγνομένας, αἱ μεγάλης ἀισχύνης τῇ πόλει ποιοῦσιν; Ὡς οὐδὲν ἦν ἐπ' ἐκείνης τῆς βουλῆς· ἀπήλλαξε γὰρ τοὺς μὲν πένητας τῶν ἀποριῶν ταῖς ἐργασίαις καὶ ταῖς παρὰ τῶν ἐχόντων ὠφελείαις, τοὺς δὲ νεωτέρους τῶν ἀκολασιῶν τοῖς ἐπιτηδεύμασιν καὶ ταῖς αὐτῶν ἐπιμελείαις, τοὺς δὲ πολιτευομένους τῶν πλεονεξιῶν ταῖς τιμωρίαις καὶ τῷ μὴ λανθάνειν τοὺς ἀδικοῦντας, τοὺς δὲ πρεσβυτέρους τῶν ἀθυμιῶν ταῖς τιμαῖς ταῖς πολιτικαῖς καὶ ταῖς παρὰ τῶν νεωτέρων θεραπαίαις. Καίτοι πῶς ἂν γένοιτο ταύτης πλείονος ἀξία πολιτεία, τῆς οὕτω καλῶς ἀπάντων τῶν πραγμάτων ἐπιμεληθείσης;
- 54
- 55
- 56 Περὶ μὲν οὖν τῶν ποτε καθεστώτων τὰ μὲν πλείιστα διεληλύθαμεν· ὅσα δὲ παραλελοίπαμεν, ἐκ τῶν εἰρημένων, ὅτι κάκεινα τὸν αὐτὸν τρόπον εἶχεν τούτοις, ῥᾶδιόν ἐστιν καταμαθεῖν. Ἦδη δὲ τινες ἀκούσαντές μου ταῦτα διεξιόντος ἐπήνεσαν μὲν ὡς οἷόν τε μάλιστα καὶ τοὺς προγόνους ἐμα-

- 57 κάρισαν, ὅτι τὸν τρόπον τοῦτον τὴν πόλιν διώκουν, οὐ μὴν ὑμᾶς γ' ὄνοντο πεισθήσεσθαι χρῆσθαι τούτοις, ἀλλ' αἰρήσεσθαι διὰ τὴν συνήθειαν ἐν τοῖς καθεστηκόσι πράγμασι κακοπαθεῖν μᾶλλον ἢ μετὰ πολιτείας ἀκριβεστέρας ἄμεινον τὸν βίον διάγειν. Εἶναι δ' ἔφρασαν ἐμοὶ καὶ κίνδυνον μὴ τὰ βέλτιστα συμβουλευῶν μισόδημος εἶναι δόξω καὶ τὴν πόλιν
- 58 ζητεῖν εἰς ὀλιγαρχίαν ἐμβαλεῖν. Ἐγὼ δ' εἰ μὲν περὶ πραγμάτων ἀγνοουμένων καὶ μὴ κοινῶν τοὺς λόγους ἐπιούμην καὶ περὶ τούτων ἐκέλευον ὑμᾶς ἐλέσθαι συνέδρους ἢ συγγραφέας, δι' ὧν ὁ δῆμος κατελύθη τὸ πρότερον, εἰκότως ἂν εἶχον ταύτην τὴν αἰτίαν. Νῦν δ' οὐδὲν εἴρηκα τοιοῦτον, ἀλλὰ διείλεγμα περὶ διοικήσεως οὐκ ἀποκεκρυμμένης, ἀλλὰ πᾶσι
- 59 φανεράς, ἣν πάντες ἴστε καὶ πατρίαν ἡμῖν οὔσαν καὶ πλείστων ἀγαθῶν καὶ τῇ πόλει καὶ τοῖς ἄλλοις Ἑλλησιν αἰτίαν γεγενημένην, πρὸς δὲ τούτοις ὑπὸ τοιούτων ἀνδρῶν νομοθεθεῖσαν καὶ κατασταθεῖσαν, οὓς οὐδεὶς ὅστις οὐκ ἂν ὁμολογήσειε δημοτικωτάτους γεγενῆσθαι τῶν πολιτῶν. Ὡστε πάντων ἂν μοι συμβαίῃ δεινότατον, εἰ τοιαύτην πολιτείαν εἰσηγούμενος νεωτέρων δόξαιμι πραγμάτων ἐπιθυμεῖν.
- 60 Ἐπειτα ἀκαεῖθεν ῥάδιον γινῶναι τὴν ἐμὴν διάνοιαν ἐν γὰρ τοῖς πλείστοις τῶν λόγων τῶν εἰρημένων ὑπ' ἐμοῦ φανήσομαι ταῖς μὲν ὀλιγαρχίαις καὶ ταῖς πλεονεξίαις ἐπιτιμῶν, τὰς δ' ἰσότητος καὶ τὰς δημοκρατίας ἐπαινῶν, οὐ πάσας, ἀλλὰ τὰς καλῶς καθεστηκυίας, οὐδ' ὡς ἔτυχον, ἀλλὰ δικαί-

- 61 ως και λόγον έχόντως. Οἶδα γὰρ τοὺς τε προγόνους τοὺς ἡμετέρους ἐν ταύτῃ τῇ καταστάσει πολὺ τῶν ἄλλων διενεγκόντας καὶ Λακεδαιμονίους διὰ τοῦτο κάλλιστα πολιτευομένους, ὅτι μάλιστα δημοκρατούμενοι τυγχάνουσιν. Ἐν γὰρ τῇ τῶν ἀρχόντων αἰρέσει καὶ τῷ βίῳ τῷ καθ' ἡμέραν καὶ τοῖς ἄλλοις ἐπιτηδεύμασιν ἴδοιμεν ἂν παρ' αὐτοῖς τὰς ἰσότητος καὶ τὰς ὁμοιότητος μᾶλλον ἢ παρὰ τοῖς ἄλλοις ἰσχυούσας· οἷς αἱ μὲν ὀλιγαρχίαι πολεμοῦσιν, οἱ δὲ καλῶς δημοκρατούμενοι χρώμενοι διατελοῦσιν. Τῶν τοίνυν ἄλλων πόλεων ταῖς ἐπιφανεστάταις καὶ μεγίσταις, ἣν ἐξετάζειν βουληθῶμεν, εὐρήσομεν τὰς δημοκρατίας μᾶλλον ἢ τὰς ὀλιγαρχίας συμφερούσας· ἐπεὶ καὶ τὴν ἡμετέραν πολιτείαν, ἣ πάντες ἐπιτιμῶσιν, ἣν παραβάλωμεν αὐτὴν μὴ πρὸς τὴν ὑπ' ἐμοῦ ῥηθεῖσαν, ἀλλὰ πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν τριάκοντα καταστάσαν, οὐδεὶς ὅστις οὐκ ἂν θεοποιήτον εἶναι νομίσειεν.
- 62 Βούλομαι δ', εἰ καὶ τινές με φήσουσιν ἔξω τῆς ὑποθέσεως λέγειν, δηλῶσαι καὶ διελθεῖν ὅσον αὕτη τῆς τότε διήνεγκεν, ἵνα μηδεὶς οἴηται με τὰ μὲν ἁμαρτήματα τοῦ δήμου λίαν ἀκριβῶς ἐξετάζειν, εἰ δέ τι καλὸν ἢ σεμνὸν διαπέπρακται, ταῦτα δὲ παραλείπειν. Ἔσται δ' ὁ λόγος οὔτε μακρὸς οὔτ' ἀνωφελὴς τοῖς ἀκούουσιν. Ἐπειδὴ γὰρ τὰς ναῦς τὰς περὶ Ἑλλάσποντον ἀπωλέσαμεν καὶ ταῖς συμφοραῖς ἐκείναις ἡ πόλις περιέπεσεν, τίς οὐκ οἶδε τῶν πρεσβυτέρων τοὺς μὲν δημοτικὸς καλουμένους ἐτοίμους ὄντας ὅτιοῦν πάσχειν ὑπὲρ τοῦ μὴ ποιεῖν τὸ προσταττόμενον καὶ δεινὸν ἡγούμενους εἶ τις ὄφεται τὴν πόλιν τὴν τῶν Ἑλλήνων ἄρξασαν, ταύτην ὑφ' ἑτέροις οὔσαν, τοὺς δὲ τῆς ὀλιγαρχίας ἐπιθυμήσαντας ἐτοίμους καὶ τὰ τείχη καθαιροῦντας καὶ τὴν δουλεί-

- 65 αν ὑπομένοντας; Καὶ τότε μὲν, ὅτε τὸ πλῆθος ἦν κύριον τῶν πραγμάτων, ἡμᾶς τὰς τῶν ἄλλων ἀκροπόλεις φρουροῦντας, ἐπειδὴ δ' οἱ τριάκοντα παρέλαβον τὴν πολιτείαν, τοὺς πολεμίους τὴν ἡμετέραν ἔχοντας; Καὶ κατὰ μὲν ἐκείνον τὸν χρόνον δεσπότης ἡμῶν ὄντας Λακεδαιμονίους, ἐπειδὴ δ' οἱ φεύγοντες κατελθόντες πολεμεῖν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἐτόλμησαν καὶ Κόνων ναυμαχῶν ἐνίκησεν, πρέσβεις ἐλθόντας παρ' αὐτῶν καὶ διδόντας τῇ πόλει τὴν
- 66 ἀρχὴν τὴν τῆς θαλάττης; Καὶ μὲν δὴ καὶ τάδε τίς οὐ μνημονεύει τῶν ἡλικιωτῶν τῶν ἐμῶν, τὴν μὲν δημοκρατίαν οὕτω κοσμήσασαν τὴν πόλιν καὶ τοῖς ἱεροῖς καὶ τοῖς ὁσίοις ὥστ' ἔτι καὶ νῦν τοὺς ἀφικνουμένους νομίζειν αὐτὴν ἀξίαν εἶναι μὴ μόνον τῶν Ἑλλήνων ἄρχειν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων, τοὺς δὲ τριάκοντα τῶν μὲν ἀμελήσαντας, τὰ δὲ συλήσαντας, τοὺς δὲ νεωσοίκους ἐπὶ καθαιρέσει τριῶν ταλάντων ἀποδομένους, εἰς οὓς ἡ πόλις ἀνήλωσεν οὐκ ἐλάττω
- 67 χιλίων ταλάντων; Ἀλλὰ μὴν οὐδὲ τὴν πραότητα δικαίως ἂν τις ἐπαινέσειεν τὴν ἐκείνων μᾶλλον ἢ τὴν τῆς δημοκρατίας. Οἱ μὲν γὰρ ψηφίσματι παραλαβόντες τὴν πόλιν πεντακοσίους μὲν καὶ χιλίους τῶν πολιτῶν ἀκρίτους ἀπέκτειναν, εἰς δὲ τὸν Πειραιᾶ φυγεῖν πλείους ἢ πεντακισχιλίους ἠνάγκασαν οἱ δὲ κρατήσαντες καὶ μεθ' ὄπλων κατιόντες, αὐτοὺς τοὺς αἰτιωτάτους τῶν κακῶν ἀνελόντες, οὕτω τὰ πρὸς τοὺς ἄλλους καλῶς καὶ νομίμως διώκησαν ὥστε μηδὲν ἔλαττον

- 68 ἔχειν τοὺς ἐκβαλόντας τῶν κατελθόντων. Ὁ δὲ πάντων κάλλιστον καὶ μέγιστον τεκμήριον τῆς ἐπεικειᾶς τοῦ δήμου· δανεισαμένων γὰρ τῶν ἐν ἄστει μεινάντων ἑκατὸν τάλαντα παρὰ Λακεδαιμονίων εἰς τὴν πολιορκίαν τῶν τὸν Πειραιᾶ κατασχόντων, ἐκκλησίας γενομένης περὶ ἀποδόσεως τῶν χρημάτων, καὶ λεγόντων πολλῶν ὡς δίκαιόν ἐστιν διαλύειν τὰ πρὸς Λακεδαιμονίους μὴ τοὺς πολιορκουμένους, ἀλλὰ τοὺς δανεισαμένους, ἔδοξεν τῷ δήμῳ κοινήν ποιήσασθαι τὴν ἀπόδοσιν. Καὶ γὰρ τοὶ διὰ ταύτην τὴν γνώμην εἰς τοιαύτην ἡμᾶς ὁμόνοιαν κατέστησαν καὶ τοσοῦτον ἐπιδοῦναι τὴν πόλιν ἐποίησαν ὥστε Λακεδαιμονίους, τοὺς ἐπὶ τῆς ὀλιγαρχίας ὀλίγου δεῖν καθ' ἑκάστην τὴν ἡμέραν προστάτοντας ἡμῖν, ἐλθεῖν ἐπὶ τῆς δημοκρατίας ἰκετεύσοντας καὶ δεησομένους μὴ περιδεῖν αὐτοὺς ἀναστάτους γενομένους. Τὸ δ' οὖν κεφάλαιον τῆς ἐκατέρων διανοίας τοιοῦτον ἦν· οἱ μὲν γὰρ ἤξιον τῶν μὲν πολιτῶν ἄρχειν, τοῖς δὲ πολεμίοις δουλεῦειν, οἱ δὲ τῶν μὲν ἄλλων ἄρχειν, τοῖς δὲ πολίταις ἴσον ἔχειν. Ταῦτα δὲ διήλθον δυοῖν ἔνεκα, πρῶτον μὲν ἑμαυτὸν ἐπιδειξάι βουλόμενος οὐκ ὀλιγαρχιῶν οὐδὲ πλεονεξιῶν, ἀλλὰ δικαίας καὶ κοσμίας ἐπιθυμοῦντα πολιτείας, ἔπειτα τὰς δημοκρατίας τὰς τε κακῶς καθεστηκυίας ἐλαττόνων συμφορῶν αἰτίας γιγνομένης, τὰς τε καλῶς πολιτευομένης προεχούσας τῷ δικαιοτέρῳ εἶναι καὶ κοινοτέρῳ καὶ τοῖς χρωμένοις ἡδίους.
- 71 Τάχ' οὖν ἂν τις θαυμάσειεν, τί βουλόμενος ἀντὶ τῆς πολιτείας τῆς οὕτω πολλὰ καὶ καλὰ διαπεπραγμένης ἑτέραν ὑμᾶς πείθω μεταλαβεῖν, καὶ τίνοσ ἔνεκα νῦν μὲν οὕτω καλῶς ἐγκεκωμίακα τὴν δημοκρατίαν, ὅταν δὲ τύχω, πάλιν μεταβαλὼν ἐπιτιμῶ καὶ κατηγορῶ τῶν καθεστώτων.

- 72 Ἐγὼ δὲ καὶ τῶν ἰδιωτῶν τοὺς ὀλίγα μὲν κατορθοῦντας, πολλὰ δὲ ἔξαμαρτάνοντας μέμφομαι καὶ νομίζω φαυλοτέρους εἶναι τοῦ δέοντος, καὶ πρὸς γε τούτοις τοὺς γεγονότας ἐκ καλῶν κάγαθῶν ἀνδρῶν, καὶ μικρῶ μὲν ὄντας ἐπιεικστερόους τῶν ὑπερβαλλόντων ταῖς πονηρίαις, πολὺ δὲ χείρους τῶν πατέρων, λοιδορῶ, καὶ συμβουλεύσαιμ' ἂν αὐτοῖς
- 73 παύσασθαι τοιούτοις οὔσιν. Τὴν αὐτὴν οὖν γνώμην ἔχω καὶ περὶ τῶν κοινῶν ἡγοῦμαι γὰρ δεῖν ἡμᾶς οὐ μέγα φρονεῖν, οὐδ' ἀγαπᾶν εἰ κακοδαιμονησάντων καὶ μανέντων ἀνθρώπων νομιμώτεροι γεγόναμεν, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ἀγανακτεῖν καὶ βαρέως φέρειν εἰ χείρους τῶν προγόνων τυγχάνοιμεν ὄντες· πρὸς γὰρ τὴν ἐκείνων ἀρετὴν, ἀλλ' οὐ πρὸς τὴν τῶν τριάκοντα πονηρίαν ἀμιλλητέον ἡμῖν ἐστίν, ἄλλως τε καὶ
- 74 προσῆκον ἡμῖν βελτίστοις ἀπάντων ἀνθρώπων εἶναι. Καὶ τοῦτον εἶρηκα τὸν λόγον οὐ νῦν πρῶτον, ἀλλὰ πολλάκις ἤδη καὶ πρὸς πολλούς. Ἐπίσταμαι γὰρ ἐν μὲν τοῖς ἄλλοις τόποις φύσεις ἐγγιγνομένας καρπῶν καὶ δένδρων καὶ ζώων ἰδίας ἐν ἐκάστοις καὶ πολὺ τῶν ἄλλων διαφερούσας, τὴν δ' ἡμετέραν χώραν ἄνδρας φέρειν καὶ τρέφειν δυναμένην οὐ μόνον πρὸς τὰς τέχνας καὶ τὰς πράξεις καὶ τοὺς λόγους εὐφυεστάτους, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀνδρείαν καὶ πρὸς ἀρετὴν
- 75 πολὺ διαφέροντας. Τεκμαίρεσθαι δὲ δίκαιόν ἐστιν τοῖς τε παλαιοῖς ἀγῶσιν, οὓς ἐποίησαντο πρὸς Ἀμαζόνας καὶ Θρᾶκας καὶ Πελοποννησίους ἅπαντας, καὶ τοῖς κινδύνοις τοῖς περὶ τὰ Περσικὰ γενομένοις, ἐν οἷς καὶ μόνοι καὶ μετὰ Πελοποννησίων, καὶ πεζομαχοῦντες καὶ ναυμαχοῦντες, νικήσαντες τοὺς βαρβάρους ἀριστείων ἠξιώθησαν ὧν οὐδὲν

- 76 ἂν ἔπραξαν, εἰ μὴ πολὺ τὴν φύσιν διήνεγκαν. Καὶ μηδεὶς οἰέσθω ταύτην τὴν εὐλογίαν ἡμῖν προσήκειν τοῖς νῦν πολιτευομένοις, ἀλλὰ πολὺ τούναντίον. Εἰσὶ γὰρ οἱ τοιοῦτοι τῶν λόγων ἔπαινος μὲν τῶν ἀξίους σφᾶς αὐτοὺς τῆς τῶν προγόνων ἀρετῆς παρεχόντων, κατηγορία δὲ τῶν τὰς εὐγενείας ταῖς αὐτῶν ῥαθυμίαις καὶ κακίαις καταισχνόντων. Ὅπερ ἡμεῖς ποιούμεν εἰρήσεται γὰρ τάληθές. Τοιαύτης γὰρ ἡμῖν τῆς φύσεως ὑπαρχούσης, οὐ διεφυλάξαμεν αὐτήν, ἀλλ' ἐμπεπτώκαμεν εἰς ἄνοιαν καὶ ταραχὴν καὶ πονηρῶν πραγμάτων ἐπιθυμίαν. Ἄλλὰ γὰρ ἦν ἐπακολουθῶ τοῖς ἐνοῦσιν ἐπιτιμῆσαι καὶ κατηγορῆσαι τῶν ἐνεστώτων πραγμάτων, δέδοικα μὴ πόρρω λίαν τῆς ὑποθέσεως ἀποπλανηθῶ. Περὶ μὲν οὖν τούτων καὶ πρότερον εἰρήκαμεν καὶ πάλιν ἐροῦμεν, ἦν μὴ πείσωμεν ὑμᾶς παύσασθαι τοιαῦτ' ἐξαμαρτάνοντας· περὶ δ' ὧν ἐξ ἀρχῆς τὸν λόγον κατεστησάμεν, βραχέα διαλεχθεῖς παραχωρῶ τοῖς βουλομένοις ἔτι συμβουλευεῖν περὶ τούτων.
- 77 Ἡμεῖς γὰρ ἦν μὲν οὕτως οἰκῶμεν τὴν πόλιν ὥσπερ νῦν, οὐκ ἔστιν ὅπως οὐ καὶ βουλευσόμεθα καὶ πολεμήσομεν καὶ βιωσόμεθα καὶ σχεδὸν ἅπαντα καὶ πεισόμεθα καὶ πράξομεν ἅπερ ἔν τε τῷ παρόντι καιρῷ καὶ τοῖς παρελθούσι χρόνοις· ἦν δὲ μεταβάλλωμεν τὴν πολιτείαν, δῆλον ὅτι κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον, οἷά περ ἦν τοῖς προγόνοις τὰ πράγματα, τοιαῦτ' ἔσται καὶ περὶ ἡμᾶς· ἀνάγκη γὰρ ἐκ τῶν αὐτῶν πολιτευμάτων καὶ τὰς πράξεις ὁμοίας αἰεὶ καὶ παραπλησίας ἀποβαίνειν. Δεῖ δὲ τὰς μεγίστας αὐτῶν παρ' ἀλλήλας θέντας βουλεύσασθαι, ποτέρας ἡμῖν αἰρετέον ἐστίν. Καὶ πρῶτον μὲν σκεψόμεθα τοὺς Ἑλληνας καὶ τοὺς βαρβάρους, πῶς πρὸς ἐκείνην τὴν πολιτείαν διέκειντο καὶ πῶς νῦν ἔχουσι πρὸς ἡμᾶς. Οὐ γὰρ ἐλάχιστον μέρος τὰ γένη ταῦτα συμβάλλεται πρὸς εὐδαιμονίαν, ὅταν ἔχη κατὰ τρόπον ἡμῖν.

- 80 Οἱ μὲν τοῖνον Ἑλληγες οὕτως ἐπίστευον τοῖς κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον πολιτευομένοις ὥστε τοὺς πλείστους αὐτῶν ἐκόντας ἐγχειρίσαι τῇ πόλει σφᾶς αὐτούς· οἱ δὲ βάρβαροι τοσοῦτον ἀπεῖχον τοῦ πολυπραγμονεῖν περὶ τῶν Ἑλληνικῶν πραγμάτων ὥστ' οὔτε μακροῖς πλοίοις ἐπὶ τάδε Φασήλιδος ἔπλεον οὔτε στρατοπέδοις ἐντός Ἄλυος ποταμοῦ κατέβαινον, ἀλλὰ πολλὴν ἡσυχίαν ἤγον. Νῦν δ' εἰς τοῦτο τὰ πράγματα περιέστηκεν, ὥστ' οἱ μὲν μισοῦσι τὴν πόλιν, οἱ δὲ καταφρονοῦσιν ἡμῶν. Καὶ περὶ μὲν τοῦ μίσους τῶν Ἑλλήνων αὐτῶν ἀκηκόατε τῶν στρατηγῶν· ὡς δὲ βασιλεὺς ἔχει πρὸς ἡμᾶς, ἐκ τῶν ἐπιστολῶν ὧν ἔπεμψεν, ἐδήλωσεν.
- 82 Ἐτι δὲ πρὸς τούτοις ὑπὸ μὲν ἐκείνης τῆς εὐταξίας οὕτως ἐπαιδεύθησαν οἱ πολῖται πρὸς ἀρετὴν, ὥστε σφᾶς μὲν αὐτοὺς μὴ λυπεῖν, τοὺς δ' εἰς τὴν χώραν ἐμβάλλοντας ἅπαντας μαχόμενοι νικᾶν. Ἡμεῖς δὲ τοῦναντίον ἀλλήλοισ μὲν γὰρ κακὰ παρέχοντες οὐδεμίαν ἡμέραν διαλείπομεν, τῶν δὲ περὶ τὸν πόλεμον οὕτω κατημελήκαμεν, ὥστ' οὐδ' εἰς τὰς ἐξετάσεις ἰέναι τολμῶμεν ἢ μὴ λαμβάνωμεν ἀργύριον.
- 83 Τὸ δὲ μέγιστον· τότε μὲν οὐδεὶς ἦν τῶν πολιτῶν ἐνδεὴς τῶν ἀναγκαίων, οὐδὲ προσαιτῶν τοὺς ἐντυγχάνοντας τὴν πόλιν κατήσχυεν, νῦν δὲ πλείους εἰσὶν οἱ σπανίζοντες τῶν ἐχόντων· οἷς ἄξιόν ἐστιν πολλὴν συγγνώμην ἔχειν, εἰ μὴδὲν τῶν κοινῶν φροντίζουσιν, ἀλλὰ τοῦτο σκοποῦσιν ὁπόθεν τὴν αἰὲ παροῦσαν ἡμέραν διάξουσιν.
- 84 Ἐγὼ μὲν οὖν ἡγούμενος, ἦν μιμησώμεθα τοὺς προγόνους, καὶ τῶν κακῶν ἡμᾶς τούτων ἀπαλλαγῆσεσθαι καὶ σωτῆρας οὐ μόνον τῆς πόλεως, ἀλλὰ καὶ τῶν Ἑλλήνων ἀπάντων γενήσεσθαι, τὴν τε πρόσοδον ἐποιησάμεν καὶ τοὺς λόγους εἶρηκα τούτους· ὑμεῖς δὲ πάντα λογισάμενοι ταῦτα χειροτονεῖθ' ὅ τι ἂν ὑμῖν δοκῆι μάλιστα συμφέρειν τῇ πόλει.

- 80 ντα τρόπο. Οι μεν Έλληνες λοιπόν είχαν τόση εμπιστοσύνη στους επικεφαλής της πόλεως κατ' εκείνη την εποχή, ώστε οι περισσότεροι απ' αυτούς με τη θέλησή τους εμπιστεύθηκαν τις τύχες τους στην πόλη, οι δε βάρβαροι τόσο πολύ απείχαν από του να αναμειγνύονται στις υποθέσεις των Ελλήνων, ώστε ούτε με πολεμικά πλοία έπλεαν δυτικά της Φασήλιδος, ούτε περνούσαν με στρατεύματα το όριο
- 81 του Άλυος ποταμού,⁴³ αλλά παρέμεναν ήσυχοι. Τώρα όμως έχουν φτάσει σε τέτοιο σημείο τα πράγματα, ώστε οι μεν Έλληνες μισούν την πόλη μας, οι δε βάρβαροι μας καταφρονούν. Και όσον αφορά στο μίσος των Ελλήνων, ακούσατε τα σχετικά από τους ίδιους τους στρατηγούς,⁴⁴ για δε τη στάση του βασιλέως των Περσών απέναντί μας, η επιστολή που μας έστειλε μας την έδειξε.⁴⁵
- 82 Επί πλέον, εκτός απ' αυτά, οι πολίτες διαπαιδαγωγήθηκαν, υπό το καθεστώς εκείνης της χρηστής διοίκησης, να είναι τόσο ενάρετοι, ώστε να μην στενοχωρεί ο ένας τον άλλον, και να νικούν μαχόμενοι εναντίον κάθε εισβολέα. Ενώ εμείς, το αντίθετο: γιατί δεν σταματάμε ούτε μια μέρα να βλάπτουμε ο ένας τον άλλο, ενώ έχουμε παραμελήσει τα σχετικά με τον πόλεμο σε τέτοιο βαθμό,⁴⁶ ώστε ούτε στις στρατιωτικές επιθεωρήσεις αποφασίζουμε να πάμε, αν
- 83 δεν μας πληρώσουν. Και το σπουδαιότερο: τότε κανείς απ' τους πολίτες δεν στερούνταν τα αναγκαία ούτε ντρόπιαζε την πόλη ζητώντας ελεημοσύνη από τους περαστικούς, ενώ τώρα οι φτωχοί είναι περισσότεροι απ' τους πλούσιους⁴⁷ αυτοί αξίζουν όλη μας τη συμπάθεια αν δεν φροντίζουν καθόλου για τα κοινά αλλά ασχολούνται συνεχώς με το πώς θα εξασφαλίσουν τον επιούσιο.
- 84 Εγώ λοιπόν, επειδή νομίζω ότι, αν μιμηθούμε τους προγόνους, και από τις συμφορές αυτές θα απαλλαγούμε, και θα γίνουμε σωτήρες όχι μόνο της πόλης μας αλλά και όλων των Ελλήνων,⁴⁸ παρουσιάστηκα ενώπιόν σας και μίλησα έτσι: κι εσείς, αφού συλλογισθείτε όλ' αυτά, ψηφίστε ό,τι σας φαίνεται ότι συμφέρει περισσότερο την πόλη.

Ασκήσεις

- 1) Με ποια επιχειρήματα αντικρούει ο Ισοκράτης, στις παραγράφους 58-62, την υποθετική κατηγορία ότι είναι ολιγαρχικός;
- 2) Αντιπαρατάξετε σε δυο στήλες τα βασικά στοιχεία που διαφοροποιούν τους δημοκρατικούς από τους Τριάκοντα τυράννους.
- 3) Πώς εκφράζεται, στις παραγράφους 73-77, το αριστοκρατικό ιδανικό του Ισοκράτους;

Ο Απόστολος Παύλος κηρύττει στον Άρειο Πάγο (έργο Λουδοβίκου Θερισίου, 1867)

- 9 «εὐαγγέλια μὲν δις ἤδη τεθύκαμεν» είναι γνωστή μία περίπτωση, αυτή του εορτασμού της νίκης που κατήγαγε ο Χάρης εναντίον των Περσών, στα πλαίσια της συμμαχίας των Αθηναίων με τον Αρτάβαζο. Ο πομπώδης τρόπος με τον οποίο αναγγέλθηκε αυτή η νίκη («αδελφή του Μαραθώνα» χαρακτηριζόταν από τον Χάρητα), δίνει το μέτρο της υπερβολής για την οποία κάνει λόγο και ο Ισοκράτης.
- 10 «μετὰ τὴν Κόνωνος ναυμαχίαν» πρόκειται για την ήττα του σπαρτιατικού στόλου από τον Κόνωνα, στην Κνίδα (394 π.Χ.).
- 11 «μετὰ τὴν Τιμοθέου στρατηγίαν» ο Τιμόθεος, γιος του Κόνωνος και μαθητής του Ισοκράτους (του οποίου το εγκώμιο πλέκει ο ρήτορας στον *Περί Ἀντιδόσεως* λόγου του), έδωσε με τις στρατιωτικές του επιτυχίες μια πρόσκαιρη αίγλη στη Β' Αθηναϊκή συμμαχία. Αργότερα, κατηγορήθηκε από τον Χάρητα για προδοσία και καταδικάστηκε σε πρόστιμο 100 ταλάντων. Επειδή αδυνατούσε να πληρώσει το ποσό, αυτοεξορίστηκε στη Χαλκίδα όπου και πέθανε.
- 12 «ἐπὶ μὲν τῶν ἔργαστηρίων καθίζοντες» Αναφέρεται στα καταστήματα, κυρίως κουρεία, που ήταν εγκατεστημένα στην αγορά.
- 13 Σόλων το 595 π.Χ., ο Σόλων, με τη μετριοπαθή, συμβιβαστική των αντιμαχομένων συμφερόντων νομοθεσία του, έθεσε τις βάσεις της αθηναϊκής δημοκρατίας.
- 14 Κλεισθένης μετά την έξωση των Πεισιστρατιδών, ο Κλεισθένης αποκατέστησε το δημοκρατικό πολίτευμα, μεταρρυθμίζοντας επί το δημοκρατικότερο τη νομοθεσία του Σόλωνος (510 π.Χ.).
- 15 «παρ' ἐκόντων τῶν Ἑλλήνων τὴν ἡγεμονίαν ἔλαβον» μετά το τέλος των Μηδικών πολέμων, η ηγεμονία του αγώνα κατά των Περσών περιήλθε, λόγω αδυναμίας της Σπάρτης και αυθαιρεσιών του βασιλιά της Παιστανία, στα χέρια των Αθηναίων (478 π.Χ.).
- 16 «τὴν μὲν τῶν αὐτῶν ἀξιοῦσαν τοὺς χρηστοὺς καὶ τοὺς πονηροὺς ἀπεδοκίμαζον ὡς οὐ δικαίαν οὔσαν» στο σημείο αυτό ο Ισοκράτης κάνει μια ορθή και καιρία διάκριση μεταξύ ισοπεδωτικής και αξιοκρατικής ισότητας που στις συνθήκες της σύγχρονης κοινωνίας αποκτά ιδιαίτερη σημασία και επικαιρότητα. Εν τούτοις, σ' ό,τι αφορά στην εξιδανικευμένη από τον ρήτορα παλαιά πολιτεία, η προσωπική αξία και αρετή δεν αποτελούσε το αποκλειστικό κριτήριο ανάδειξης των αρχόντων, αλλά υπεισέρχονταν και άλλα κριτήρια, πέραν των αυστηρά αξιοκρατικών (καταγωγής, περιουσίας, κ.τ.τ., πρβλ. και όσα λέγονται από τον ίδιο τον Ισοκράτη στις παραγράφους 44 - 45).

- 17 «*οὐκ ἐξ ἀπάντων τὰς ἀρχὰς κληροῦντες*» η διαδικασία της κλήρωσης ήταν πολύ παλαιά και πρέπει να έχει θρησκευτική καταγωγή (στην ουσία νοείται ως θείκη παρέμβαση στην υπόδειξη των αρχόντων). Άλλωστε και στην εποχή του Σόλωνα οι άρχοντες επιλέγονται με κλήρωση, αλλά από έναν κατάλογο «προκρίτων» που έχουν επιλεγεί από τις φυλές βάσει περιουσιακών κριτηρίων (έπρεπε να ανήκουν στους πεντακοσιομέδιμους). Αλλά και αργότερα, όταν επεκτείνεται το σύστημα της κλήρωσης, η ανάδειξη σε πολλά αξιώματα που απαιτούσαν επαγγελματική επάρκεια ή περιουσιακές εγγυήσεις γίνεται με ανάταση των χειρών, τ.έ. με χειροτονία. Η περιγραφή επομένως του Ισοκράτους είναι απλουστευτική και δεν ανταποκρίνεται πλήρως προς την πραγματικότητα ούτε της παλαιάς, ούτε της νεότερης πολιτείας.
- 18 «*ἐκ τῶν δημοσίων τὰ σφέτερο' αὐτῶν διοικεῖν*» μετά τα Μηδικά και την ανάληψη της ηγεμονίας από τους Αθηναίους, περισσότεροι από είκοσι χιλιάδες πολίτες τρέφονταν από τα δημόσια έσοδα (πρβλ. Άριστοτέλους *Ἀθηναίων Πολιτεία*, 24.3: «ἀπὸ τῶν φόρων καὶ τῶν τελῶν καὶ τῶν συμμάχων πλείους ἢ διςμυριοὺς ἄνδρας τρέφεσθαι»).
- 19 «*τοὺς δὲ σχολῆν ἄγειν δυναμένους καὶ βίον ἰκανὸν κεκτημένους*» η εκλογή των αρχόντων γινόταν επί Σόλωνα από τον λαό, αλλά οι εκλεγόμενοι προέρχονταν απ' την τάξη των πλουσίων (πρβλ. Άριστοτέλους *Πολιτικά* 1274 a).
- 20 «*οὐδ' ὅποτε μὲν δόξειεν αὐτοῖς, τριακοσίους βοῦς ἔπεμπον*» πιθανόν υπαινιγμός για τον πολυτελή εορτασμό της νίκης του στρατηγού Χάρητος επί των Περσών, που έγινε βέβαια με χρήματα του Αρτάβαζου.
- 21 «*τὰς μὲν ἐπιθέτους ἐορτάς, αἷς ἐστίασίς τις προσείη*» επίθετοι εορταί ήσαν οι ξενόφερτες θρησκευτικές τελετές και λατρείες που εκτόπιζαν τις πατροπαράδοτες εορτές, και λόγω του καινοφανούς, εντυπωσιακού τους χαρακτήρα, αλλά και λόγω του ότι έδιναν την ευκαιρία μιας γενικής ευωχίας με χρήματα του δημοσίου. Κάτι αντίστοιχο παρατηρεῖται σήμερα με τα «βραζιλιάνικου τύπου» καρναβάλια.
- 22 «*ἀπὸ μισθωμάτων*» ο Ισοκράτης εννοεί μάλλον εδώ την «κατ' αποκοπήν» (: πληρωμή για το σύνολο και όχι μέρος της εργασίας) ανάληψη μιας εορτής και θυσίας από τον τελευταίο πλειοδότη. Θέλει δηλ. να πει ότι όταν οι πρόσοδοι δεν επαρκούσαν για την τέλεση μιας πατροπαράδοτης εορτής, επειδή είχαν καταναλωθεί στις «επιθέτους», ανέθεταν στον εργολάβο που έκανε την οικονομικότερη προσφορά, την κατ' αποκοπήν εκτέλεση του έργου (με όσες, προφανώς, αναγκαστικές ασυνέπειες κάτι τέτοιο – ακόμα και

στις μέρες μας – συνεπάγεται). Πρβλ. και Δημοσθένη, *Περὶ τοῦ στεφάνου τῆς τριηραρχίας*, 7: «Σκεψάμενοι γὰρ τὸν ἕξ ἑλαχίστου τριηραρχεῖν βουλόμενον μεμισθώκασι τὴν λειτουργίαν».

- 23 «καταλύσαντες τὴν τῆς βουλῆς δύναμιν»** οι «καταλύσαντες τὴν τῆς βουλῆς δύναμιν» εἶναι ο Εφιάλτης και οι διάδοχοί του. Ο Αριστοτέλης (*Αθηναίων Πολιτεία*, 26) παρατηρεῖ ὅτι μετὰ τὴν κατάλυση τῆς δύναμης του Αρείου πάγου παρουσιάσθηκε μια ολοένα και μεγαλύτερη χαλάρωση του πολιτεύματος λόγω τῆς δράσης των εμπαιθῶν δημαγωγῶν («συνέβαιναν ἀνίσεσθα μᾶλλον τὴν πολιτείαν διὰ τοὺς προθύμως δημαγωγῶντας.»).
- 24 «οὐδ' ἐγκλημάτων»** ἡ λέξη «ἐγκλημα» σημαίνει στους αρχαίους τὴν κατηγορία για ἓνα ἀδίκημα, κι ὄχι το ἴδιο το ἀδίκημα, ὅπως σήμερα. Ο ῥήτορας αναφέρεται στη δράση των «συκοφαντῶν», οἱ ὁποῖοι ἀπηθύθυναν κατηγορίες κατὰ – πλουσίων κατὰ κανόνα – Αθηναίων, για να τοὺς ἀποσπάσουν χρήματα.
- 25 «οὐδ' εἰσφορῶν»** πρόκειται για εἰδική φορολογία που κάλυπτε τις ἀνάγκες διεξαγωγῆς του πολέμου και που ἐπιβάρυνε τοὺς πλουσιότερους των πολιτῶν. Οἱ πολῖτες αυτοί (1.200 τον ἀριθμὸ) ἦσαν διηρημένοι σε 20 «συμμορίες» (ἐκ του σὺν + μέρος, μόριον, ἐπομένως συμμορία σήμαινε: συμμετοχή, συντροφιά), καθεμιά ἀπὸ τις ὁποῖες εἶχε 60 μέλη. Σ' αυτές ἐπιβαλλόταν κατὰ σειράν ἡ πληρωμὴ των ἐκτάκτων πολεμικῶν δαπανῶν.
- 26 «ἐκ τῶν περὶ τὰς χορηγίας φιλονικιῶν»** ἡ χορηγία, μια ἀπὸ τις λειτουργίες που ἡ πόλη των Αθηνῶν ἀνέθετε στους πλουσιότερους πολῖτες τῆς, ἦταν ἡ πληρωμὴ τῆς δαπάνης που ἀπαιτοῦνταν για τὴν προετοιμασία και τὴ διδασκαλία των χορῶν των δραματικῶν παραστάσεων ἢ των θρησκευτικῶν εορτῶν. Το κόστος μιας τέτοιας λειτουργίας μπορούσε, σε ὀρισμένες περιπτώσεις, να φθάσει το ποσὸν των 5.000 δραχμῶν. Ο Ἰσοκράτης μέμφεται το ματαιόδοξο ἀνταγωνιστικὸ πνεῦμα και τὴ μανία πολυτελοῦς ἐπίδειξης που εἶχε καταλάβει τοὺς πλούσιους πολῖτες.
- 27 «πρὸ τῶν δικαστηρίων κληρουμένους»** το λαϊκὸ δικαστήριον τῆς Ἡλιαίας ἀποτελοῦνταν ἀπὸ 6.000 συνολικά πολῖτες και διαιροῦνταν σε 10 τμήματα (500 για το κάθε τμήμα και 1.000 ἀναπληρωματικοί). Ἡ δικαστικὴ ἀποζημίωση ἦταν τρεῖς ὀβολοί, ἓνα ἀσήμαντο ποσὸ που μόλις ἐπαρκούσε για τὴν ἡμερήσια διατροφή του δικαστή. Γι' αὐτὸ ἄλλωστε οἱ ἀγρότες ἢ οἱ ευκατάστατοι πολῖτες δεν συμμετείχαν στην κλήρωση που γινόταν κάθε πρῶτῃ για τον ὀρισμὸ των δικαστῶν, ὁπότε ἀντικαθιστῶνταν ἀπὸ τοὺς ἀπορους ὡς ἐπὶ το πλεῖστον πολῖτες, που συνωστίζονταν κάθε μέρα μπροστὰ στα δικαστήρια, στην

προσπάθειά τους να εξασφαλίσουν το ανεκτίμητο γι' αυτούς «τριώβολον».

- 28 «*τῶν δὲ Ἑλλήνων τοὺς ἐλαύνειν τὰς ναῦς βουλομένους...*» ἤδη ἀπ' τὴν ἀρχὴ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου τὰ πληρώματα τῶν πλοίων ἀποτελοῦνταν ἀπὸ μὴ Ἀθηναίους μισθοφόρους, τοὺς «ἀργοτάτους» καὶ «πονηροτάτους τῶν Ἑλλήνων», κατὰ τὴν ἀπόφη τοῦ Ἰσοκράτους (βλ. *Περὶ εἰρήνης*, 79).
- 29 «*μισόδημος εἶναι δόξω καὶ τὴν πόλιν ζητεῖν εἰς ὀλιγαρχίαν ἐμβαλεῖν*» ἡ πρακτικὴ τοῦ να κατηγοροῦνται οἱ πολιτικοὶ ἀντίπαλοι τῶν δημογωγῶν ὡς μισόδημοι που ἐπιζητοῦσαν τὴν ἐπιβολὴ τῆς ὀλιγαρχίας, ἦταν συνήθης (πρβλ. καὶ *Περὶ ἀντιδόσεως*, 318: «οὐ τοὺς μὲν ἐνδοξοτάτους τῶν πολιτῶν καὶ μάλιστα δυναμένους ποιήσαι τι τὴν πόλιν ἀγαθόν, ὀλιγαρχίαν ὀνειδιζόντες καὶ λακωνισμόν, οὐ πρότερον ἐπαύσαντο πρὶν ἠνάγκασαν ὁμοίους γενέσθαι ταῖς αἰτίαις ταῖς λεγομέναις περὶ αὐτῶν;»). Ἐν τούτοις, ὁ Ἰσοκράτης, με τὴ δεδηλωμένη του συμπάθεια γιὰ τὸ πολίτευμα τῶν Λακεδαιμονίων καὶ τὴν ἀριστοκρατικὴν καταγωγὴν βουλῆ τοῦ Ἀρείου πάγου, ἔχει πολὺ περισσότερους λόγους νὰ φοβάται ὅτι θὰ ἐκτοξευθοῦν ἐναντίον του τέτοιες κατηγορίες.
- 30 «*ἐλέσθαι συνέδρους ἢ συγγραφέας*» ἀναφορὰ στοὺς «δέκα ἄνδρας ξυγγραφέας» που ἐξελέγησαν ἀπὸ τὸν δῆμο, κατὰ πρόταση τοῦ Πεισάνδρου, με ἀποστολὴ «νὰ παρουσιάσουν σὲ καθορισμένη μέρα ἐνώπιον τοῦ δήμου ἐγγραφή πρόταση γιὰ τὸ πῶς θὰ διοικεῖται ἀρίστα ἡ πόλις» (Θουκυδίδου *Ἱστοριῶν* Η 67). Με τὴ διαδικασία αὐτὴ καταλύθηκε ἡ δημοκρατία καὶ ἐπιβλήθηκε ἡ ὀλιγαρχία τῆς «Βουλῆς τῶν Τετρακοσίων» (411 π.Χ.).
- 31 «*ὑπὸ τοιούτων ἀνδρῶν νομοθετηθεῖσαν καὶ κατασταθεῖσαν*» ἐννοεῖ τὸν Σόλωνα καὶ τὸν Κλεισθένη.
- 32 «*καὶ Λακεδαιμονίους... ὅτι μάλιστα δημοκρατούμενοι τυγχάνουσιν*» παράδοξη, ἐκ πρώτης ὄψεως, ἀπόφη, ἀν σκεφθεῖ κανεὶς ὅτι στὴ Σπάρτη ὅλη ἡ ἐξουσία ἦταν στα χέρια τῶν πέντε Ἐφόρων καὶ τῶν εἰκοσιοχτῶ γερόντων τῆς Γερουσίας. Ἀλλὰ καὶ σ' ἄλλες περιπτώσεις ὁ Ἰσοκράτης ἐκφράζεται με συμπάθεια γιὰ τὸ ὀλιγαρχικὸ πολίτευμα τῆς Σπάρτης, μετονομάζοντάς το – γιὰ εὐνοήτους λόγους – σὲ δημοκρατία.
- 33 «*τὴν ὑπὸ τῶν τριάκοντα καταστάσαν*» ἡ ὀλιγαρχία τῶν Τριάκοντα τυράννων ἐγκαθιδρύθηκε στὴν Ἀθῆνα το 404 π.Χ., στο τέλος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, με τὴ βοήθεια τῶν Λακεδαιμονίων.
- 34 «*Ἐπειδὴ γὰρ τὰς ναῦς τὰς περὶ Ἑλλήσποντον ἀπωλέσαμεν...*» ἡ πανωλεθρία που υπέστησαν οἱ Ἀθηναῖοι στοὺς Αἰγὸς ποταμούς ἀπὸ τὸν Λύσανδρο, το 405 π.Χ., ἀπετέλεσε τὴν τελευταία πρᾶξη στο δρᾶμα τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου.

- 35 «*καὶ τὰ τεῖχη καθαιροῦντας*» οι Λακεδαιμόνιοι απαίτησαν – και πέτυχαν – να γκρεμισθούν τα μακρά τεῖχη που συνέδεαν την Αθήνα με τον Πειραιά (πρβλ. Ξενοφώντος *Ἑλληνικά*, Β. 2. 23: «...καὶ τὰ τεῖχη κατέσκαπτον ὑπ' αὐληγρῶν πολλῇ προθυμίᾳ, νομίζοντες ἐκείνην τὴν ἡμέραν τῇ Ἑλλάδι ἄρχειν τῆς ἐλευθερίας»).
- 36 «*τοὺς πολεμίους τὴν ἡμετέραν (ἀκρό-πολιν) ἔχοντας..*» κατόπιν αιτήματος των Τριάκοντα, ο Λύσανδρος απέστειλε στην Αθήνα σπαρτιατική φρουρά η οποία εγκαταστάθηκε στην Ακρόπολη.
- 37 «*οἱ φεύγοντες κατελθόντες πολεμεῖν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἐτόλμησαν*» ο Θρασύβουλος, με εβδομήντα αρχικά και χίλιους αργότερα δημοκρατικούς, ἤλθε από τη Φυλή στον Πειραιά, νίκησε σε μάχη τους Τριάκοντα και αποκατέστησε τη δημοκρατία (403 π.Χ.).
- 38 «*τοὺς δὲ νεωσοίκους ἐπὶ καθαιρέσει τριῶν ταλάντων ἀποδομένους.*» για την καταστροφή των νεωσοίκων (:«ἄπερ ἡ νῦν συνήθεια οὐκ ἂν ἀπεικότως καλέσειε "καραβοστάσια"» παρατηρεῖ ο Κοραΐης) γίνεται αναφορά και στον Κατὰ Ἐρατοσθένους λόγο του Λυσία.
- 39 «*ἔδοξε τῷ δήμῳ κοινήν ποιήσασθαι τὴν ἀπόδοσιν*» στη συμφιλιωτική πολιτική των δημοκρατικών μετά την κατάλυση των Τριάκοντα, αναφέρεται επαινετικά και ο Αριστοτέλης (*Ἀθηναίων Πολιτεία* 40. 3): «ἀλλὰ δοκοῦσιν κάλλιστα δὴ και πολιτικώτατα ἀπάντων και ἰδίᾳ και κοινῇ χρῆσασθαι ταῖς προγεγενημέναις συμφοραῖς· οὐ γὰρ μόνον τὰς περὶ τῶν προτέρων αἰτίας ἐξήλειψαν, ἀλλὰ και τὰ χρήματα Λακεδαιμονίους, ἃ οἱ τριάκοντα πρὸς τὸν πόλεμον ἔλαβον, ἀπέδωσαν κοινῇ...».
- 40 «*ὥστε Λακεδαιμονίους [...] ἐλθεῖν ἐπὶ τῆς δημοκρατίας ἰκετεύοντας*» αναφέρεται στη δεινή θέση στην οποία εἶχαν περιέλθει οι Λακεδαιμόνιοι μετά την ἥττα τους στα Λεύκτρα (371 π.Χ.).
- 41 «*εἰ κακοδαιμονησάντων και μανέντων ἀνθρώπων νομιμώτεροι γεγόναμεν*» η σύγκριση γίνεται προς τους Τριάκοντα.
- 42 «*τὴν δ' ἡμετέραν χώραν ἀνδρας φέρειν και τρέφειν δυναμένην [...] εὐφροσύναν*» εδώ προβάλλεται περισσότερο η ιδέα της «φύσεως» και της «εὐφύας»· ἔχουμε επομένως μια αλλαγή τόνου, εν συγκρίσει προς τη διάσημη ρήση την αναφερόμενη στους «τῆς ἡμετέρας παιδείας μετέχοντας» (πρβλ. και παρακάτω: «... νικήσαντες τοὺς βαρβάρους ἀριστείων ἠξιώθησαν· ὧν οὐδὲν ἂν ἔπραξαν, εἰ μὴ πολὺ τὴν φύσιν διήνεγκαν»/ «τοιαύτης γὰρ ἡμῖν τῆς φύσεως ὑπαρχούσης, οὐ διεφυλάξαμεν αὐτήν...»).

- 43 «ὥστε οὔτε μακροῖς πλοίοις ἐπὶ τάδε Φασήλιδος ἔπλεον οὔτε στρατοπέδοις ἐντὸς Ἄλως ποταμοῦ κατέβαινον...» αναφέρεται στην Κιμώνειο ειρήνη (ή ειρήνη του Καλλίου) για την οποία υπήρχε ο θρύλος ότι συνομολογήθηκε μεταξύ Αθηναίων και Περσών (448 π.Χ.). Αναφορά στους όρους της (που δεν συμπίπτουν με αυτούς που παραθέτει ο Ισοκράτης) υπάρχει στον λόγο *Περὶ παραπροσβείας* (273.4) του Δημοσθένους: «ἵππου μὲν δρόμον ἡμέρας πεζῆ μὴ καταβαίνειν ἐπὶ τὴν θάλατταν βασιλέα, ἐντὸς δὲ Χελιδονίων καὶ Κυανέων πλοίῳ μακρῷ μὴ πλεῖν...». Ο Jebb (*Attic orators*, τ. 2, σ. 210) παραθέτει τη γνώμη του Grote: «... ἀκόμα καὶ ὁ "δρόμος μίας ἡμέρας με ἄλογο" ἀπέχει πιθανόν ἀπὸ τὴν ἀλήθεια. Ἀλλὰ ἡ δῆλωση τοῦ Ἰσοκράτους – ἀν ὄντως εἶχε κατὰ νοῦν πού βρίσκεται ὁ Ἄλως – συνιστᾶ μιὰ παράδοξη ὑπερβολή».
- 44 «αὐτῶν ἀκηκόατε τῶν στρατηγῶν» ο ρήτορας μιλά – ή μάλλον γράφει – σαν να απευθύνεται σε πραγματική Εκκλησία του Δήμου η οποία έχει ακούσει τις αναφορές των στρατηγῶν.
- 45 «ἐκ τῶν ἐπιστολῶν ὧν ἔπεμψεν ἐδήλωσεν» ο Αισχίνης (*Κατὰ Κτησιφῶντος*, 237) κάνει λόγο για επιστολή του βασιλέως της Περσίας «ὕβριστικὴν καὶ βάρβαρον», η οποία εἶχε σταλεί λίγο πριν την εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου στην Ασία. Μπορούμε επομένως να φαντασθούμε το ύφος της επιστολής στην οποία αναφέρεται ο Ισοκράτης.
- 46 «τῶν δὲ περὶ τὸν πόλεμον οὕτω κατημελήκαμεν...» δεν είναι λίγες οι φορές που η κριτική του Ισοκράτη ταυτίζεται με αυτήν του Δημοσθένη.
- 47 «νῦν δὲ πλείους εἰσὶν οἱ σπανίζοντες τῶν ἐχόντων» ο G. Glotz (*Ἡ ἑλληνικὴ πόλις*, σ. 320), παρατηρεῖ: «Τὸ ποσοστὸ αὐτῶν ποὺ δὲν ἔχουν τίποτε μεγαλώνει μὲ τρομακτικὸ ρυθμὸ. Τὸ 431 ἦταν 19 μὲ 20.000, σὲ σύνολο πάνω ἀπὸ 42.000 πολῖτες (περίπου 45%); γύρω στὸ 355 εἶναι κιάλας οἱ περισσότεροι: πενήντα χρόνια ἀργότερα εἶναι 12.000 σὲ σύνολο πολιτῶν 21.000 (57%).
- 48 «καὶ σωτῆρας οὐ μόνον τῆς πόλεως ἀλλὰ καὶ τῶν Ἑλλήνων ἀπάντων γενήσθαι» στην κατακλείδα του λόγου, κάνει και πάλι την εμφάνισή του το πανελλήνιο ιδεώδες του Ισοκράτους, στο οποίο αφιέρωσε τη ζωή και το έργο του.

Γενική Θεώρηση Του Λόγου

- 1) Ο Niebuhr (Vorlesungen über alte Geschichte, V, 300), παρατηρεί για τον Αρεοπαγίτικο: «Ο Αρεοπαγιτικός είναι ένα ολότελα αφελές έργο· δεν είναι τίποτα περισσότερο από μια θρηνώδία του τύπου: αχ, να ξαναρχόταν πίσω η παλιά χρυσή εποχή! Όμως δεν υπάρχει η παραμικρή πρόταση για το πώς θα μπορούσε αυτή η παλιά χρυσή εποχή να ξανάρθει». Συμφωνείτε με την άποψη αυτή ή όχι; Σε κάθε περίπτωση δικαιολογήστε τις απόψεις σας.
- 2) Η χρονολόγηση του Αρεοπαγιτικού βασίζεται σε ορισμένες αναφορές του ίδιου του λόγου που αξιοποιούνται από την έρευνα. Ποια απ' τα στοιχεία που κάνουν την εμφάνισή τους στις παραγράφους 8-10 θα θεωρούσατε ότι μπορούν να αξιοποιηθούν για τη χρονολόγηση του λόγου;
- 3) Έχει λεχθεί ότι αν θερμάνεις ένα αυγό υπάρχει περίπτωση να προκύψει ένα κλωσσόπουλο, ενώ αν θερμάνεις μια πέτρα δεν πρόκειται να προκύψει τίποτε. Πώς βλέπετε η αντίληψη αυτή - η οποία προσανατολίζει στο εσωτερικό των φαινομένων - να βρίσκει εφαρμογή στον Αρεοπαγίτικο του Ισοκράτους;
- 4) Ο ρήτορας ασκεί κριτική σε πολλά σημεία του λόγου του στη σύγχρονή του δημοκρατία. Ποια στοιχεία αυτής της κριτικής σας φαίνονται βάσιμα;
- 5) Μια λαϊκή παροιμία συμβουλεύει:

«Αλί που τον-ε δέρνουν εκατό
και δεν τον δέρνει ο νους του».

Με ποια απ' τις αντιλήψεις του Ισοκράτους βρίσκετε να συμπίπτει το νόημα της παροιμίας;
- 6) Σε ποια σημεία του λόγου του Ισοκράτους θα μπορούσατε να διακρίνετε υπερβολές ή ακόμα και διαστρεβλώσεις της πραγματικότητας;
- 7) Μια παρατήρηση που θα μπορούσε να γίνει στα λεγόμενα του Ισοκράτους είναι ότι περιορίζεται στην κριτική των ηθών, του τρόπου διαπαιδαγώγησης (τ. έ. του «εποικοδομήματος») και δεν κάνει προτάσεις για αλλαγές στη «βάση» (τ.έ. οικονομικού - κοινωνικού χαρακτήρα). Πώς θα αντιμετωπίζατε μια τέτοια κριτική;
- 8) Ο Ισοκράτης αποδίδει όλες τις παλαιότερες επιτυχίες και γενικά την ακμή της αθηναϊκής κοινωνίας στην «πάτριον πολιτείαν». Θα συμφωνούσατε με μια τέτοια οπτική;
- 9) Υπάρχει κάποια ομοιότητα στη συμπεριφορά των Αθηναίων πολιτών, συγχρόνων του Ισοκράτους, με αυτήν των σημερινών Ελλήνων πολιτών, κι αν ναι, σε ποιους τομείς εντοπίζεται;
- 10) Το 458 π.Χ., τέσσερα χρόνια μετά την κατάλυση των εξουσιών του Αρείου πάγου από τον Εφιάλτη (462 π.Χ.), ο Αισχύλος πλέκει στις *Εὐμενίδες* (στ. 681 κ.ε.), διά στόματος Αθηνάς, το εγκώμιο του πανσέπτου βουλευτηρίου, ασκώντας έμμεσα κριτική στις αποφάσεις των δημοκρατικών:

«..... ἐν δὲ τῷ σέβας
ἀστῶν φόβος τε ξυγγενῆς τὸ μὴ ἀδικεῖν
σῆσει τό τ' ἦμαρ καὶ κατ' εὐφρόνην ὁμῶς,
αὐτῶν πολιτῶν μὴ πικαινούντων νόμους
κακαῖς ἐπιρροαῖσι· βορβόρω δ' ὕδωρ
λαμπρὸν μαιίνων οὐποθ' εὐρήσεις ποτόν.
τὸ μῆτ' ἀναρχον μῆτε δεσποτούμενον
ἀστοῖς περιστέλλουσι βουλεύω σέβειν,
καὶ μὴ τὸ δεινὸν πᾶν πόλεως ἔξω βαλεῖν.
τίς γὰρ δεδοικῶς μηδὲν ἔνδικος βροτῶν;
τοιόνδε τοι ταρβοῦντες ἐνδίκως σέβας
ἔρυμά τε χώρας καὶ πόλεως σωτήριον
ἔχοιτ' ἄν, οἷον οὔτις ἀνθρώπων ἔχει,
οὔτ' ἐν Σκύθησιν οὔτε Πέλοπος ἐν τόποις,
κερδῶν ἄθικτον τοῦτο βουλευτήριον,
αἰδοῖον, ὀξύθυμον, εὐδόντων ὑπερ
ἐγρηγορὸς φρούρημα γῆς καθίσταμαι».

(Αἰσχύλου *Εὐμενίδες*, στ. 690 - 706)

Μετάφραση

..... σ' αυτόν τον βράχο ο σεβασμός των πολιτών, κι ο συγγενής του ο φόβος θα συγκρατούν από την αδικία μέρα-νύχτα, αν οι ίδιοι οι πολίτες δεν αλλάζουν τους παλιούς νόμους από κακές επιρροές* αν βρωμίξεις με βούρκο το γάργαρο νερό, ποτέ δεν θα μπορείς να ξεδιψάσεις. Συμβουλεύω τους πολίτες να προφυλάσσουν και να σέβονται ένα πολίτευμα που δεν είναι ούτε αναρχικό, ούτε δεσποτικό, και να μην εξορίσουν εντελώς τον φόβο από την πόλη. Γιατί ποιος άνθρωπος μπορεί να είναι δίκαιος αν δεν φοβάται τίποτα; Αν νιώθετε απέναντι σ' έναν τέτοιο σεβάσιμο θεσμό το δέος που του ταιριάζει, θα 'χετε κάστρο για τη χώρα και σωτηρία για την πόλη που κανένας άνθρωπος δεν έχει, ούτε στους Σκύθες, ούτε στην Πελοπόννησο. Αυτό το δικαστήριο, αδιάφθορο, σεβάσιμο, αυστηρό, για χάρη όσων κοιμούνται, εγκαθιδρύω, σαν άγρυπνο φρουρό της χώρας.

Υπάρχουν, κατά τη γνώμη σας, κοινά σημεία μεταξύ της ποιητικής διαμαρτυρίας του Αισχύλου και του ρητορικού εγκωμίου του Ισοκράτους; Να τα επισημάνετε.

* Το «κακαῖς ἐπιρροαῖσι» μπορεί –αν η ἄνω τελεία τεθεῖ μετά το «νόμους»– να συναφθεῖ προς το «βορβόρω θ' ὕδωρ» (: με βρωμερά λασπόνερα και βούρκο). Μπορεῖ η ἀμφισημία να μὴν εἶναι τυχαία.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

**ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΩΝ ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΤΕΡΩΝ ΓΕΓΟΝΟΤΩΝ ΑΠΟ
ΤΗΝ ΕΚΡΗΞΗ ΤΟΥ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΜΕΧΡΙ ΤΟΝ ΘΑΝΑΤΟ
ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ**

- 431 π.Χ. Έκρηξη του πελοποννησιακού πολέμου.
- 430 π.Χ. Μετάδοση στην Αθήνα του καταστροφικού λοιμού.
- 429 π.Χ. Θάνατος του Περικλή.
- 427 π.Χ. Πτώση των Πλαταιών στα χέρια Σπαρτιατών - Θηβαίων.
- 425 π.Χ. Γεγονότα Πύλου - Σφακτηρίας: ενίσχυση του Κλέωνα.
- 424 π.Χ. Κατάληψη της Αμφίπολης από τον Σπαρτιάτη Βρασίδα.
- 422 π.Χ. Ήττα των Αθηναίων στην Αμφίπολη. Θάνατος Κλέωνα - Βρασίδα.
- 421 π.Χ. Νικίειος ειρήνη.
- 415 π.Χ. Εκστρατεία των Αθηναίων στη Σικελία.
- 413 π.Χ. Καταστροφή των Αθηναίων στη Σικελία.
- 411 π.Χ. Επιβολή της ολιγαρχικής «Βουλής των Τετρακοσίων». - Αντίδραση του στόλου και παλινόρθωση της δημοκρατίας.
- 410 π.Χ. Καταστροφή του στόλου των Σπαρτιατών στην Κύζικο, από τον επανακάμψαντα Αλκιβιάδη.
- 407 π.Χ. Καθαίρεση του Αλκιβιάδη μετά τη ναυμαχία στο Νότιο.
- 406 π.Χ. Νίκη των Αθηναίων στη ναυμαχία των Αργινουσών. Θάνατος του Καλλικρατίδα. Καταδίκη των Αθηναίων στρατηγών.
- 405 π.Χ. Ήττα των Αθηναίων από τον Λύσανδρο στους Αιγός ποταμούς.
- 404 π.Χ. Πολιορκία και παράδοση των Αθηνών. Επιβολή των Τριάκοντα τυράννων.
- 403 π.Χ. Αποκατάσταση της δημοκρατίας από τον Θρασύβουλο.
- 401 π.Χ. Θάνατος του Κύρου στα Κούναξα - «Κάθοδος των Μυρίων».
- 396 π.Χ. Εκστρατεία του Αγησιλάου στη Μικρά Ασία.
- 395 π.Χ. Βοιωτικός ή Κορινθιακός πόλεμος. Ήττα και θάνατος Λυσάνδρου.
- 394 π.Χ. Νίκη του Αγησιλάου στη μάχη της Κορώνειας. - Καταστροφή του σπαρτιατικού στόλου στην Κνίδα από τον περσικό στόλο, του οποίου ηγούνταν ο Αθηναίος Κόνων.
- 387 π.Χ. Ανταλκίδειος ειρήνη. Ο «Μέγας Βασιλεύς», με ευθύνη της Σπάρτης, ρυθμιστής των εξελίξεων στην Ελλάδα.
- 382 π.Χ. Κατάληψη της Αχρόπολης των Θηβών Καδμείας από τον Σπαρτιάτη Φοιβίδα.
- 379 π.Χ. Εκδίωξη της σπαρτιατικής φρουράς και παλινόρθωση της δημοκρατίας από τον Πελοπίδα.
- 378 π.Χ. Σύμπληξη της Β' Αθηναϊκής συμμαχίας.
- 371 π.Χ. Ήττα των Σπαρτιατών από τους Θηβαίους στα Λεύκτρα: η «λοξή φάλαγγα» του Επαμεινώνδα.
- 364 π.Χ. Θάνατος του Πελοπίδα στη μάχη των Κυνός Κεφαλών.
- 362 π.Χ. Μάχη Μαντινείας. Θάνατος του Επαμεινώνδα και τέλος της θηβαϊκής ηγεμονίας.
- 357 π.Χ. Συμμαχικός πόλεμος. / Κατάληψη της Αμφίπολης από τον Φίλιππο.

- 355 π.Χ. Αναγνώριση εκ μέρους των Αθηναίων της ανεξαρτησίας των συμμάχων τους, υπό την πίεση των Περσών. Διάλυση της Β' Αθηναϊκής συμμαχίας.
- 348 π.Χ. Κατάληψη της Ολύμπου από τον Φίλιππο.
- 346 π.Χ. Φιλοκράτειος ειρήνη. Κατοχύρωση των κεκτημένων από τον Φίλιππο. - Κατάληψη της Φωκίδας.
- 339 π.Χ. Κατάληψη της Ελάτειας από τον Φίλιππο.
- 338 π.Χ. Ήττα των συνασπισμένων Αθηναίων και Θηβαίων από τον Φίλιππο στη Χαιρώνεια.
- 337 π.Χ. Πανελλήνιο συνέδριο της Κορίνθου. Αποφασίζεται η εκστρατεία κατά των Περσών.
- 336 π.Χ. Δολοφονία του Φιλίππου. Ο Αλέξανδρος, βασιλιάς της Μακεδονίας.
- 335 π.Χ. Επανάσταση και καταστροφή της Θήβας από τον Αλέξανδρο.
- 334 π.Χ. Έναρξη της εκστρατείας στην Ασία. Μάχη του Γρανικού.
- 333 π.Χ. Μάχη της Ισσού.
- 332 π.Χ. Κατάληψη της Τύρου και της Αιγύπτου από τον Αλέξανδρο.
- 331 π.Χ. Μάχη στα Γαυγάμηλα. Κατάλυση του Περσικού κράτους.
- 329 π.Χ. Κατάκτηση Βακτριανής και Σογδιανής.
- 327 - 325 π.Χ. Εκστρατεία των Ινδιών.
- 323 π.Χ. Θάνατος του Μεγάλου Αλεξάνδρου. / Εξέγερση των νοτίων Ελλήνων υπό την ηγεσία των Αθηναίων - «Λαμιακός» πόλεμος.
- 322 π.Χ. Νίκη του Αντιπάτρου επί των Αθηναίων και των συμμάχων τους στην Κραννώνα της Θεσσαλίας. - Αυτοκτονία του Δημοσθένους στην Καλαυρία του Πόρου.

ΓΟΡΓΙΟΥ ΕΛΕΝΗΣ ΕΓΚΩΜΙΟΝ* (απόσπασμα)

- 6 ἡ γὰρ Τύχης βουλήμασι καὶ θεῶν βουλευμάσι καὶ Ἀνάγκης ψηφίσμασιν ἔπραξεν ἅ ἔπραξεν, ἡ βία ἀρπασθεῖσα, ἡ λόγοις πεισθεῖσα, <ἡ ὄψει ἐρασθεῖσα>. εἰ μὲν οὖν διὰ τὸ πρῶτον, ἄξιός αἰτιᾶσθαι ὁ αἴτιος μόνος· θεοῦ γὰρ προθυμίαν ἀνθρωπίνῃ προμηθίᾳ ἀδύνατον κωλύειν. πέφυκε γὰρ οὐ τὸ κρείσσον ὑπὸ τοῦ ἥσσονος κωλύεσθαι, ἀλλὰ τὸ ἥσσον ὑπὸ τοῦ κρείσσονος ἄρχεσθαι καὶ ἄγεσθαι, καὶ τὸ μὲν κρείσσον ἡγεῖσθαι, τὸ δὲ ἥσσον ἔπεσθαι. θεὸς δ' ἀνθρώπου κρείσσον καὶ βία καὶ σοφία καὶ τοῖς ἄλλοις. εἰ οὖν τῇ Τύχῃ καὶ τῷ θεῷ τὴν αἰτίαν ἀναθετέον, ἢ τὴν Ἑλένην τῆς δυσκλείας ἀπολυτέον.
- 7 εἰ δὲ βία ἠρπάσθη καὶ ἀνόμως ἐβιάσθη καὶ ἀδίκως ὑβρίσθη, δῆλον ὅτι ὁ <μὲν> ἀρπάσας ὡς ὑβρίσας ἠδίκησεν, ἡ δὲ ἀρπασθεῖσα ὡς ὑβρισθεῖσα ἐδυστύχησεν. ἄξιός οὖν ὁ μὲν ἐπιχειρήσας βάρβαρος βάρβαρον ἐπιχείρημα καὶ λόγῳ καὶ νόμῳ καὶ ἔργῳ λόγῳ μὲν αἰτίας, νόμῳ δὲ ἀτιμίας, ἔργῳ δὲ ζημίας τυχεῖν ἢ δὲ βιασθεῖσα καὶ τῆς πατρίδος στερηθεῖσα καὶ τῶν φίλων ὀρφανισθεῖσα πῶς οὐκ ἂν εἰκότως ἐλεηθεῖ μάλλον ἢ κακολογηθεῖ; ὁ μὲν γὰρ ἔδρασε δεινά, ἡ δὲ ἔπαθε δίκαιον οὖν τὴν μὲν οἰκτίρειν, τὸν δὲ μισῆσαι.

* Με τὸ «Ἑλένης Ἐγκώμιον» ὁ Γοργίας «παιγνιωδῶς» ἐπιχειρεῖ με λογικὰ ἐπιχειρήματα («εἰκότα») νὰ ἀπαλλάξει τὴν Ἑλένη τοῦ Μενελάου ἀπὸ τὴν εὐθύνη τοῦ Τρωικοῦ πολέμου.

Τὸ ἀπόσπασμα ποὺ παρατίθεται, ἀν ἀπαγγελθεῖ με προσοχή, μπορεῖ νὰ μας δώσει ἀρκετὰ σαφὴ ἰδέα τῆς τεχνικῆς καὶ τοῦ ὕφους τοῦ ρήτορα (βλ. σχετικὴ ἀναφορὰ στὴν Εἰσαγωγή).

Μετάφραση

§6 Η με της Τύχης τα θελήματα και των θεών τα βουλήματα και της Ανάγκης θεσπίσματα αυτά που έπραξε έπραξε, ή με τη βίαν αρπάχτηκε ή και σε λόγια εμπιστεύτηκε ή απ' ομορφιά γοητεύτηκε. Κι αν συμβαίνει το πρώτο από τον μόνον υπεύθυνο να ζητείτε ευθύνες, αφού αυτό που ο θεός θ' αποφασίσει δεν γίνεται ανθρώπων πρόβλεψη να εμποδίσει. Γιατί δεν είναι φυσικό το ισχυρό από τ' αδύναμο να συγκρατείται, αλλά τ' αδύναμο απ' το ισχυρό να κυριαρχείται και να οδηγείται: το ισχυρό να οδηγεί και το αδύναμο ν' ακολουθεί. Κι είν' ο θεός από τον άνθρωπο ανώτερος σε δύναμη και γνώση και στα πάντα. Αν πρέπει λοιπόν στην Τύχη και το θείο την ευθυνη ν' αποδώσουμε, πρέπει και την Ελένη απ' την κατάκριση να αθώσουμε.

§7 Κι αν με τη βία την άρπαξαν και παράνομα την κράτησαν και αδίκως την πρόσβαλαν, φως φανερό πως αυτός που την άρπαξε, μια και την πρόσβαλε, την έχει αδικήσει, ενώ αυτή που αρπάχτηκε, μια και προσβλήθηκε, έχει κακοτυχήσει. Και αρμόζει ο βάρβαρος που τόλμημα τόλμησε βάρβαρο στον λόγο και στον νόμο και στην πράξη, με λόγο να κατακριθεί, με νόμο να ατιμασθεί, με πράξη να ζημιωθεί. Ενώ αυτήν π' αναγκάστηκε και την πατρίδα στερήθηκε κι από τους φίλους χωρίστηκε, πώς και δεν είναι λογικό μάλλον να συμπονούμε παρά να την κακολογούμε; Γιατί εκείνος τα εγκλήματα έπραξε, ενώ αυτή, αντίθετα, έπαθε. Το δίκαιο είναι λοιπόν αυτήν να την λυπούμαστε κι εκείνον να μισούμε.

Μετάφρ. Κ. Ι. Δάλκος

ΜΙΑ ΣΠΑΡΤΙΑΤΙΚΗ ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΠΕΡΙ ΡΗΤΟΡΩΝ ΚΑΙ ΡΗΤΟΡΙΚΗΣ

Διὰ τί οἴεσθε, ὦ Ἀθηναῖοι, τοὺς νόμους μὲν καλῶς κείσθαι, τὰ δὲ ψηφίσματα εἶναι τῆς πόλεως καταδεέστερα, καὶ τὰς κρίσεις ἐνίοτε τὰς ἐν τοῖς δικαστηρίοις ἔχειν ἐπιπλήξεις; Ἐγὼ τὰς τούτων αἰτίας ἐπιδείξω. Ὅτι τοὺς μὲν νόμους τίθεσθε ἐπὶ πᾶσι δίκαιοις, οὔτε κέρδους ἕνεκ' ἀδίκου, οὔτε χάριτος οὔτ' ἔχθρας, ἀλλὰ πρὸς αὐτὸ μόνον τὸ δίκαιον καὶ τὸ συμφέρον ἀποβλέποντες· ἐπιδείξιοι δ' οἶμαι φύντες ἐτέρων μᾶλλον, εἰκότως καλλίστους νόμους τίθεσθε. Ἐν δὲ ταῖς ἐκκλησίαις καὶ τοῖς δικαστηρίοις πολλάκις ἀφέμενοι τῶν εἰς αὐτὸ τὸ πράγμα λόγων, ὑπὸ τῆς ἀπάτης καὶ τῶν ἀλαζονευμάτων, ὑπάγεσθε, καὶ πάντων ἀδικώτατον ἔθος εἰς τοὺς ἀγῶνας παραδέχεσθε· ἔατε γὰρ τοὺς ἀπολογουμένους ἀντικατηγορεῖν τῶν κατηγορῶν. Ἐπειδὴν δ' ἀπὸ τῆς ἀπολογίας ἀποσπασθῆτε καὶ τὰς ψυχὰς ἐφ' ἐτέρων γένησθε, εἰς λήθην ἐμπεσόντες τῆς κατηγορίας, ἐξέρχεσθ' ἐκ τῶν δικαστηρίων οὐδὲ παρ' ἐτέρου δίκην εἰληφότες, οὔτε παρὰ τοῦ κατηγοροῦ, ψῆφος γὰρ κατ' αὐτοῦ οὐ δίδεται, οὔτε παρὰ τοῦ ἀπολογουμένου, ταῖς γὰρ ἀλλοτρίαις αἰτίαις ἀποτριψάμενος τὰ ὑπάρχοντα αὐτῷ ἐγκλήματα ἐκπέφευγεν ἐκ τοῦ δικαστηρίου· οἱ δὲ νόμοι καταλύονται καὶ ἡ δημοκρατία διαφθείρεται καὶ τὸ ἔθος ἐπὶ πολὺ προβαίνει· εὐχερῶς γὰρ ἐνίοτε λόγον ἄνευ χρηστοῦ βίου προσδέχεσθε.

Ἄλλ' οὐ Λακεδαιμόνιοι· καλὸν δ' ἐστὶ καὶ τὰς ξενικὰς ἀρετὰς μιμεῖσθαι. Δημηγοροῦντος γὰρ τινος ἐν τῇ τῶν Λακεδαιμονίων ἐκκλησίᾳ, ἀνδρὸς βεβιωκότος μὲν αἰσchrῶς, λέγειν δ' εἰς ὑπερβολὴν δυνατοῦ, καὶ τῶν Λακεδαιμονίων, ὡς φασι, κατὰ τὴν ἐκείνου γνώμην ψηφίζεσθαι μελλόντων, παρελθὼν τις τῶν γερόντων, οὐς ἐκεῖνοι καὶ αἰσχύνονται καὶ δεδίασι, καὶ τὴν τῆς ἡλικίας αὐτῶν ἐπωνυμίαν ἀρχὴν μεγίστην εἶναι νομίζουσι, καθιστᾶσι δ' αὐτοὺς ἐκ τῶν ἐκ παιδὸς εἰς γῆρας σωφρόνων, τούτων εἷς, ὡς λέγεται, παρελθὼν, ἰσχυρῶς ἐπέπληξε τοῖς Λακεδαιμονίοις, καὶ τι τοιοῦτον κατ' αὐτῶν ἐβλασφήμησεν, ὡς οὐ πολὺν χρόνον τὴν Σπάρτην ἀπόρθητον οἰκήσουσι τοιοῦτοις ἐν ταῖς ἐκκλησίαις συμβούλοις χρώμενοι. Ἄμα δὲ παρακαλέσας ἄλλον τινὰ τῶν Λακεδαιμονίων, ἄνδρα λέγειν μὲν οὐκ εὐφυᾶ, τὰ δὲ κατὰ πόλεμον λαμπρὸν καὶ πρὸς δικαιοσύνην καὶ ἐγκράτειαν διαφέροντα, ἐπέταξεν αὐτῷ τὰς αὐτὰς εἰπεῖν γνώμας οὕτως ὅπως ἂν δύνηται, ἃς εἶπεν ὁ πρότερος ῥήτωρ, ἵνα, ἔφη, Ἰακεδαιμόνιοι ἀνδρὸς ἀγαθοῦ φθεγξαμένου ψηφίσωνται, τὰς δὲ τῶν ἀποδεδειλικότων καὶ πονηρῶν ἀνθρώπων φωνὰς μηδὲ τοῖς ὡσὶ προσδέχωνται'. Ταῦθ' ὁ γέρον ὁ ἐκ παιδὸς σεσωφρονηκῶς παρήνεσε τοῖς ἑαυτοῦ πολίταις.

Αἰσχίνου «Κατὰ Τιμάρχου» 177-181

Μετάφραση

Γιατί νομίζετε, άνδρες Αθηναίοι, ότι οι νόμοι είναι σωστά θεσμοθετημένοι, αλλά τα ψηφίσματα κατωτέρα της πόλεως και οι αποφάσεις κάποτε των δικαστηρίων δέχονται επικρίσεις; Εγώ θα σας υποδείξω τα αίτια. (Συμβαίνουν αυτά) διότι θεσμοθετείτε τους νόμους με γνώμονα όλες τις προϋποθέσεις της δικαιοσύνης, με κριτήριο όχι το άδικο κέρδος ούτε την εύνοια ούτε την έχθρα, αλλ' αποβλέποντας μόνο στο ίδιο το δίκαιο και το συμφέρον. Και επειδή από τη φύση σας είστε ικανότεροι άλλων, ευλόγως θεσμοθετείτε άριστους νόμους. Στις συνελεύσεις όμως και στα δικαστήρια αφήνοντας στην άκρη τους λόγους που αφορούν την υπόθεση παρασύρεσθε από τ' απατηλά τεχνάσματα και τα παχιά λόγια. Και αποδέχεσθε στους δικαστικούς αγώνες την πιο άδικη συνήθεια απ' όλες, διότι επιτρέπετε στους κατηγορούμενους να κατηγορούν τους κατηγορούς τους. Και όταν αποσπασθεί η προσοχή σας από την απολογία και ο νους σας προσκολληθεί σε άλλα, ξεχνάτε την κατηγορία και αποχωρείτε από το δικαστήριο χωρίς να τιμωρήσετε ούτε τον έναν ούτε τον άλλον, ούτε τον μηνυτή, διότι δεν επιτρέπεται ψηφοφορία εις βάρος του ούτε τον κατηγορούμενο, διότι με άσχετες προς την υπόθεση κατηγορίες εξαλείφει συνήθως τα αδικήματα που τον βαρύνουν και απαλλάσσεται από το δικαστήριο. Έτσι καταλύονται οι νόμοι και η δημοκρατία καταστρέφεται και η συνήθεια αυτή έχει πολλές επιπτώσεις, διότι κάποτε ευμενώς αποδέχεσθε ισχυρισμούς που δεν συνοδεύονται από έντιμο βίο. Αυτό όμως οι Λακεδαιμόνιοι δεν το αποδέχονται, είναι δε σωστό να μιμούμεθα και τις αρετές των άλλων.

Λοιπόν, αγόρευε στη συνέλευση των Λακεδαιμονίων ένας άνδρας που είχε ζήσει βίο αισχρό, αλλά διέθετε εξαιρετικές ρητορικές ικανότητες. Ενώ όμως, όπως λέγουν, ήσαν έτοιμοι οι Λακεδαιμόνιοι ν' αποφασίσουν σύμφωνα με τη γνώμη του, ανέβηκε στο βήμα ένα μέλος της Γερουσίας απ' αυτούς που εκείνοι και ντρέπονται και ευλαβούνται και παραδέχονται πως είναι μέγιστη αρχή αυτή που φέρει το όνομα της ηλικίας των. Αυτούς τους διορίζουν κατόπιν επιλογής μεταξύ εκείνων που έχουν επιδείξει σωφροσύνη από την παιδική ηλικία μέχρι τα γηρατειά τους. Ένας απ' αυτούς λοιπόν, όπως διηγούνται, ανέβηκε στο βήμα και παρατήρησε δριμύτατα τους Λακεδαιμονίους και διατύπωσε εις βάρος τους την εξής περίπου δυσόιωνη πρόβλεψη, ότι δηλαδή δεν θα κρατήσουν για πολύ απόρθητη τη Σπάρτη, αν στις συνελεύσεις έχουν τέτοιους συμβούλους. Συγχρόνως κάλεσε στο βήμα κάποιον άλλο Λακεδαιμόνιο, άνδρα που δεν είχε ρητορικές ικανότητες, αλλά ήταν σπουδαίος στα πολεμικά και διακρινόταν για τη δικαιοσύνη και την εγκράτειά του. Σ' αυτόν έδωσε την εντολή να εκθέσει όπως-όπως τις ίδιες προτάσεις που είχε διατυπώσει ο προηγούμενος ρήτορας, ώστε, είπε, οι Λακεδαιμόνιοι ν' αποφασίσουν με βάση τα λόγια ενός χρηστού ανθρώπου και τις φωνές των δειλών και ανέντιμων ανθρώπων να μη δέχονται ούτε σ' αυτά τους.

Αυτά συμβούλεψε τους συμπολίτες του ο γέροντας που ήταν φρόνιμος από μικρό παιδί.

Μετάφρ. Κ.Ι. Δάλκος

Ο ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΡΗΤΟΡΕΣ*

II. ΣΩ. Καὶ μὴν, ὦ Μενέξενε, πολλαχῆ κινδυνεύει καλὸν εἶναι τὸ ἐν πολέμῳ ἀποθνήσκειν. καὶ γὰρ ταφῆς καλῆς τε καὶ μεγαλοπρεποῦς τυγχάνει, καὶ ἐὰν πένης τις ὦν τελευτήσῃ, καὶ ἐπαίνου αὐῷ ἔτυχε, καὶ ἐὰν φαῦλος ᾦ, ὑπ' ἀνδρῶν σοφῶν τε καὶ οὐκ εἰκῆ ἐπαινούντων, ἀλλὰ ἐκ πολλοῦ χρόνου λόγους παρεσκευασμένων, οἷ οὕτως καλῶς ἐπαινοῦσιν, ὥστε καὶ τὰ προσόντα καὶ τὰ μὴ περι ἐκάστου λέγοντες, κάλλιστά πως τοῖς ὀνόμασι ποικίλλοντες, γοητεύουσιν ἡμῶν τὰς ψυχάς, καὶ τὴν πόλιν ἐγκωμιάζοντες κατὰ πάντας τρόπους καὶ τοὺς τετελευτηκότας ἐν τῷ πολέμῳ καὶ τοὺς προγόνους ἡμῶν ἅπαντας τοὺς ἔμπροσθεν καὶ αὐτοὺς ἡμᾶς τοὺς ἔτι ζῶντας ἐπαινοῦντες, ὥστ' ἔγωγε, ὦ Μενέξενε, γενναίως πάνυ διατίθεμαι ἐπαινούμενος ὑπ' αὐτῶν, καὶ ἐκάστοτε ἔστηκα ἀκροώμενος καὶ κηλούμενος, ἡγούμενος ἐν τῷ παραχρήμα μειζῶν καὶ γενναϊότερος καὶ καλλίων γεγονέναι. καὶ οἶα δὴ τὰ πολλὰ αἰεὶ μετ' ἐμοῦ ξένοι τινὲς ἔπονται καὶ ξυνακροῶνται, πρὸς οὓς ἐγὼ σεμνότερος ἐν τῷ παραχρήμα γίγνομαι· καὶ γὰρ ἐκεῖνοι ταῦτά ταῦτα δοκοῦσί μοι πάσχειν καὶ πρὸς ἐμὲ καὶ πρὸς τὴν ἄλλην πόλιν, θαυμασιωτέραν αὐτὴν ἡγεῖσθαι εἶναι ἢ πρότερον, ὑπὸ τοῦ λέγοντος ἀναπειθόμενοι. καὶ μοι αὕτη ἡ σεμνότης παραμένει ἡμέρας πλείω ἢ τρεῖς· οὕτως ἔναυλος ὁ λόγος τε καὶ ὁ φθόγγος παρὰ τοῦ λέγοντος ἐνδύεται εἰς τὰ ὦτα, ὥστε μόγις τετάρτη ἢ πέμπτη ἡμέρα ἀναμυμνήσκομαι ἐμαυτοῦ καὶ αἰσθάνομαι οὐ γῆς εἰμί, τέως δὲ οἶμαι μόνον οὐκ ἐν μακάρων νήσοις οἰκεῖν· οὕτως ἡμῖν οἱ ῥήτορες δεξιοὶ εἰσιν.

III. MEN. Αἰεὶ σὺ προσπαίξεις, ὦ Σώκρατες, τοὺς ῥήτορας. νῦν μέντοι οἶμαι ἐγὼ τὸν αἰρεθέντα οὐ πάνυ εὐπορήσειν· ἐξ ὑπογύου γὰρ παντάπασιν ἡ αἵρεσις γέγονεν, ὥστε ἴσως ἀναγκασθήσεται ὁ λέγων ὥσπερ αὐτοσχεδιάζειν.

ΣΩ. Πόθεν, ὦ ἄγαθέ; εἰσὶν ἐκάστοις τούτων λόγοι παρεσκευασμένοι, καὶ ἅμα οὐδὲ αὐτοσχεδιάζειν τά γε τοιαῦτα χαλεπόν. εἰ μὲν γὰρ δέοι Ἀθηναίους ἐν Πελοποννησίῳ εὖ λέγειν ἢ Πελοποννησίους ἐν Ἀθηναίοις, ἀγαθοῦ ἂν ῥήτορος δέοι τοῦ πείσοντος καὶ εὐδοκμήσοντος· ὅταν δὲ τις ἐν τούτοις ἀγωνίζηται οὐσπερ καὶ ἐπαινεῖ, οὐδὲν μέγα δοκεῖν εὖ λέγειν.

* Το ανωτέρω απόσπασμα (364C - 235D) από τον Πλατωνικό «Μενέξενον», όπου ο Σωκράτης ειρωνεύεται τους ρήτορες των επιταφίων λόγων, είναι ενδεικτικό των Πλατωνικών αντιρρήσεων για τη ρητορική (βλ. Εισαγωγή).

Μετάφραση

ΣΩΚΡΑΤΗΣ. Λοιπόν, Μενέξενε, από πολλές απόψεις φαίνεται σχεδόν και να συμφέρει ο θάνατος στον πόλεμο. Διότι, και φτωχός αν πεθάνει κανείς, εξασφαλίζει όμορφη και μεγαλοπρεπή κηδεία και τον εγκωμιάζουν επίσης, ακόμη κι αν ήταν ασήμαντος, άνδρες σοφοί που δεν μιλούν έτσι στην τύχη, αλλά μετά από πολύ μακρά προετοιμασία. Αυτοί συντάσσουν τόσο όμορφα εγκώμια, ώστε για τον καθέναν αραδιάζοντας υπαρκτές και ανύπαρκτες αρετές, καθώς εξωραΐζουν τα πράγματα με λέξεις, μαγεύουν τις ψυχές μας εγκωμιάζοντας με κάθε τρόπο και την πόλη και τους νεκρούς του πολέμου και όλους τους προγόνους μας από παλιά, χωρίς να παραλείπουν να υμνολογούν κι εμάς τους ίδιους που ζούμε ακόμη. Εγώ λοιπόν, Μενέξενε, αισθάνομαι πολύ σπουδαίος, όταν αυτοί με επαινούν, και σε κάθε ομιλία στέκομαι αποσβολωμένος ακούγοντας και νοιώθοντας να με κυριεύει η γοητεία, θαρρώντας πως έγινα μονομιάς ψηλότερος και σπουδαιότερος και ομορφότερος. Και σχεδόν κάθε φορά τυχαίνει να μ' ακολουθούν και να είναι μαζί μου στο ακροατήριο κάποιοι ξένοι που στα μάτια τους εγώ φαντάζω αυτομάτως επιβλητικότερος. Γιατί έχω την εντύπωση πως ακριβώς τα ίδια νοιώθουν και αυτοί εν σχέσει προς εμέ και προς ολόκληρη την πόλη, καθώς ο ρήτορας τους πείθει να τη θαυμάζουν πιο πολύ απ' ό,τι προηγουμένως. Κι αυτή η αίσθηση του μεγαλείου κρατάει επάνω μου τρεις ημέρες και κάτι: τόσο βαθιά μπαίνει στ' αυτιά μου και ηχεί ο λόγος και ο ήχος της φωνής του ρήτορα, ώστε μόλις την τέταρτη ή πέμπτη ημέρα έρχομαι στον εαυτό μου και νιώθω πού βρισκομαι, ενώ προηγουμένως νόμιζα πως ήμουν κάτοικος του παραδείσου. Τόσο πολύ ικανοί είναι οι ρήτορές μας.

ΜΕΝΕΞΕΝΟΣ. Πάντα εσύ, Σωκράτη, ειρωνεύεσαι τους ρήτορες. Όμως εγώ νομίζω πως αυτός που τώρα όρισαν (για να μιλήσει) την έχει μάλλον άσχημα, διότι η εκλογή του έγινε τελείως ξαφνικά και ίσως ο ρήτορας αναγκασθεί να αγορεύσει περίπου αυτοσχεδιάζοντας.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ. Κάνεις λάθος, φίλε μου. Έχουν όλοι αυτοί λόγους από πριν ετοιμασμένους και εκτός αυτού μήτε ο αυτοσχεδιασμός σε τέτοιες περιπτώσεις είναι δύσκολος. Διότι, αν κάποτε χρειαζόταν να επαινέσει κανείς τους Αθηναίους σε ακροατήριο Σπαρτιατών ή τους Σπαρτιάτες ενώπιον των Αθηναίων, θα έπρεπε να ευρεθεί ο ικανός ρήτορας που θα πείσει και θ' αφήσει καλές εντυπώσεις. Όταν όμως κάποιος αγορεύει ενώπιον αυτών τους οποίους εγκωμιάζει, δεν μου φαίνεται και σπουδαία υπόθεση να επιδοκιμασθεί.

Μετάφρ. Κ.Ι. Δάλκος

Η ΑΝΤΑΛΚΙΔΕΙΟΣ ΕΙΡΗΝΗ*

Ἄρταξέρξης βασιλεὺς νομίζει δίκαιον τὰς μὲν ἐν τῇ Ἀσίᾳ πόλεις ἑαυτοῦ εἶναι καὶ τῶν νήσων Κλαζομενὰς καὶ Κύπρον, τὰς δὲ ἄλλας Ἑλληνίδας πόλεις καὶ μικρὰς καὶ μεγάλας αὐτονόμους ἀφεῖναι πλὴν Λήμνου καὶ Ἴμβρου καὶ Σκύρου ταύτας δὲ ὡσπερ τὸ ἀρχαῖον εἶναι Ἀθηναίων. ὁπότεροι δὲ ταύτην τὴν εἰρήνην μὴ δέχονται, τούτοις ἐγὼ πολεμήσω μετὰ τῶν ταυτὰ βουλομένων καὶ πεζῇ καὶ κατὰ θάλατταν καὶ ναυσὶ καὶ χρήμασιν.

Ξενοφ. Ἑλληνικά 5, 1, 31

Ο ΟΡΚΟΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΑΙΩΝ ΕΦΗΒΩΝ

Οὐ καταισχνῶ ὄπλα τὰ ἱερά, οὐδ' ἐγκαταλείψω τὸν παραστάτην ὅτω ἂν στοιχήσω ἀμυνῶ δὲ καὶ ὑπὲρ ἱερῶν καὶ ὑπὲρ ὀσίων καὶ μόνος καὶ μετὰ πολλῶν τὴν πατρίδα δὲ οὐκ ἐλάττω παραδώσω, πλείω δὲ καὶ ἀρείω ὄσης ἂν παραδέξωμαι. Καὶ εὐηκοήσω τῶν ἀεὶ κρινόντων, καὶ τοῖς θεσμοῖς τοῖς ἰδρυμένοις πείσομαι καὶ ὄσους ἂν ἄλλους τὸ πλῆθος ἰδρύσῃται ὁμοφρόνως· καὶ ἂν τις ἀναιρῇ τοὺς θεσμοὺς ἢ μὴ πειθῆται, οὐκ ἐπιτρέψω, ἀμυνῶ δὲ καὶ μόνος καὶ μετὰ πολλῶν. Καὶ ἱερά τὰ πάτρια τιμήσω. Ἱστορες θεοὶ τούτων, Ἄγλαυρος, Ἐνυάλιος, Ἄρης, Ζεὺς, Θαλλῶ, Αὐξώ, Ἥγεμόνη.

(Λυκούργου, κατὰ Λεωκράτους 77)

* Προσέξτε το περιεχόμενο και το ύφος του κειμένου αυτού. Οι Έλληνες με τις συνεχείς εμφύλιες συγκρούσεις τους επέτρεψαν να εκφράζεται έτσι αλαζονικά, ως νικητής, ο ηττημένος βασιλέας των Περσών.

Μετάφραση

Ο βασιλεύς Αρταξέρξης κρίνει δίκαιο οι πόλεις της Ασίας ν' ανήκουν σ' αυτόν και από τα νησιά οι Κλαζομενές και η Κύπρος. Και των άλλων Ελληνικών πόλεων, μικρών και μεγάλων (κρίνει δίκαιο) να επιτρέψει την αυτονομία εκτός από τη Λήμνο, Ίμβρο και Σκύρο. Αυτές ν' ανήκουν όπως και στο παρελθόν στους Αθηναίους. Και όποιοι δεν εφαρμόζουν αυτή την ειρήνη, αυτούς εγώ θα τους πολεμήσω, μαζί μ' εκείνους που την αποδέχονται, στην ξηρά και στη θάλασσα, με πλοία και με χρήματα.

Μετάφραση

Δε θα ντροπιάσω τα ιερά όπλα, ούτε θα εγκαταλείψω τον σύντροφό μου, με οποιονδήποτε συμπορευθώ· θα αμυνθώ δε και υπέρ των ιερών και οσίων και μόνος και με πολλούς. Την πατρίδα δεν θα παραδώσω μικρότερη, αλλά μεγαλύτερη και ισχυρότερη απ' όση παραλάβω. Θα σέβομαι τους εκάστοτε άρχοντες, θα πείθομαι στους καθιερωμένους νόμους και σε όσους άλλους ο λαός ομόφωνα θεσπίσει. Και αν κάποιος καταλύει τους νόμους ή δεν πείθεται, δε θα το επιτρέψω, αλλά θα αμυνθώ και μόνος και με πολλούς. Και ακόμη τα πάτρια ιερά θα τιμήσω. Μάρτυρες αυτών οι θεοί, Άγλαυρος, Ενωάλιος, Άρης, Ζευς, Θαλλώ, Αυξώ, Ηγεμόνη.

ΣΤΡΟΦΗ ΠΡΟΣ ΤΗ ΡΗΤΟΡΙΚΗ

Τῆς δὲ πρὸς τοὺς λόγους ὁρμῆς ἀρχὴν αὐτῷ φασι τοιαύτην γενέσθαι. Καλλιστράτου τοῦ ῥήτορος ἀγωνίζεσθαι τὴν περὶ Ὠρωποῦ κρίσιν ἐν τῷ δικαστηρίῳ μέλλοντος ἦν προσδοκία τῆς δίκης μεγάλη διὰ τε τὴν τοῦ ῥήτορος δύναμιν, ἀνθοῦντος τότε μάλιστα τῇ δόξῃ, καὶ διὰ τὴν πρᾶξιν οὕσαν περιβόητον. Ἀκούσας οὖν ὁ Δημοσθένης τῶν διδασκάλων καὶ τῶν παιδαγωγῶν συντιθεμένων τῇ δίκῃ παρατυχεῖν, ἔπεισε τὸν ἑαυτοῦ παιδαγωγὸν δεόμενος καὶ προθυμούμενος, ὅπως αὐτὸν ἀγάγοι πρὸς τὴν ἀκρόασιν. Ὁ δ' ἔχων πρὸς τοὺς ἀνοίγοντας τὰ δικαστήρια δημοσίους συνήθειαν, εὐπόρησε χώρας ἐν ἧ καθήμενος ὁ παῖς ἀδήλως ἀκούσεται τῶν λεγομένων. Εὐήμερήσαντος δὲ τοῦ Καλλιστράτου καὶ θαυμασθέντος ὑπερφυῶς, ἐκείνου μὲν ἐζήλωσε τὴν δόξαν, ὁρῶν προπεμπόμενον ὑπὸ τῶν πολλῶν καὶ μακαριζόμενον, τοῦ δὲ λόγου μᾶλλον ἐθαύμασε καὶ κατενόησε τὴν ἰσχὺν ὡς πάντα χειροῦσθαι καὶ τιθασεύειν πεφυκότος. Ὅθεν ἐάσας τὰ λοιπὰ μαθήματα καὶ τὰς παιδικὰς διατριβὰς, αὐτὸς αὐτόν ἤσκει καὶ διεπώνει ταῖς μελέταις, ὡς ἂν τῶν λεγόντων ἐσόμενος καὶ αὐτός. Ἐχρήσατο δὲ Ἰσαίῳ πρὸς τὸν λόγον ὑφηγητῆ, καίπερ Ἰσοκράτους τότε σχολάζοντος, εἴτε, ὡς τινες λέγουσι, τὸν ὠρισμένον μισθὸν Ἰσοκράτει τελέσαι μὴ δυνάμενος, τὰς δέκα μνᾶς, διὰ τὴν ὀρφανίαν, εἴτε μᾶλλον τοῦ Ἰσαίου τὸν λόγον ὡς δραστήριον καὶ πανοῦργον ἐπὶ τὴν χρεῖαν ἀποδεχόμενος. Ἐρμιππος δὲ φησιν ἀδεσπότης ὑπομνήμασιν ἐντυχεῖν, ἐν οἷς ἐγέγραπτο τὸν Δημοσθένη συνεσχολακέναι Πλάτωνι καὶ πλεῖστον εἰς τοὺς λόγους ὠφελῆσθαι. Κτησιβίου δὲ μέμνηται λέγοντος παρὰ Καλλίου τοῦ Συρακουσίου καὶ τινῶν ἄλλων τὰς Ἰσοκράτους τέχνας καὶ τὰς Ἀλκιδάμαντος κρύφα λαβόντα τὸν Δημοσθένην καταμαθεῖν.

Πλούταρχος, Βίοι Παράλληλοι,

Δημοσθένης §5

Μετάφραση

Η αρχή για να επιδοθεί στους ρητορικούς λόγους, καθώς λένε, ήταν η εξής: Όταν ο ρήτορας Καλλίστρατος επρόκειτο να μιλήσει στο δικαστήριο κατά την κρίση περί του Ωρωπού, ο κόσμος περίμενε με μεγάλο ενδιαφέρον τη δίκη, γιατί και ο ρήτορας ήταν δυνατός, και μάλιστα τότε ήταν στις μεγάλες του δόξες, και η πράξη που θα εκδικαζόταν ήταν περιβόητη. Όταν λοιπόν ο Δημοσθένης άκουσε τους δασκάλους του και τους παιδαγωγούς του να συμφωνούν για να πάνε στη δίκη, παρεκάλεσε κι αυτός τον παιδαγωγό του και δείχνοντας μεγάλο ζήλο, τον έπεισε να τον φέρει στο δικαστήριο για ν' ακούσει. Εκείνος είχε σχέσεις μ' αυτούς που ανοίγουν τα δικαστήρια, και βρήκε μια θέση από όπου το παιδί θάκουγε τα λεγόμενα, και θα καθόταν χωρίς να φαίνεται. Όταν ο Καλλίστρατος μίλησε πολύ πετυχημένα και τον θαύμαζαν πάρα πολύ, ο Δημοσθένης εξήλεψε τη δόξα του, βλέποντας να τον κατευδώνουν πολλοί και να τον καλοτυχίζουν· εθαύμασε επίσης τη δύναμη του λόγου, που κατορθώνει να υποτάσσει και να εξημερώνει τα πάντα. Αφήνοντας λοιπόν τα άλλα μαθήματα και τις παιδικές διασκεδάσεις, γυμναζόταν μόνος του και προσπαθούσε με τη μελέτη να γίνει κι αυτός ρήτορας. Καθηγητή της ρητορικής επήρε τον Ισαίο, μολονότι τότε ο Ισοκράτης είχε ρητορική σχολή, είτε γιατί δεν μπορούσε, σαν ορφανός που ήταν, να πληρώσει, καθώς λένε, στον Ισοκράτη τον ορισμένο μισθό, που ήταν δέκα μναί, είτε, το πιθανότερο, γιατί προτίμησε το λόγο του Ισαίου σαν πιο έντονο κι επινοητικό για κάθε ανάγκη. Ο Έρμιππος λέει, ότι βρήκε μερικά αδέσποτα απομνημονεύματα, που έγραφαν ότι ο Δημοσθένης εσπούδασε κοντά στον Πλάτωνα, και πως ωφελήθηκε πολύ απ' αυτόν για τους λόγους του. Αναφέρει μάλιστα και τον Κτησίβιο, που λέει ότι ο Δημοσθένης επήρε κρυφά από τον Καλλία το Συρακούσιο και μερικούς άλλους τις διδασκαλίες του Ισοκράτους και του Αλκιδάμαντος για τη ρητορική τέχνη και τις έμαθε.

Μετάφρ. Ανδρ. Ι. Πουρνάρας

Ο ΩΡΩΠΟΣ ΣΤΟΥΣ ΘΗΒΑΙΟΥΣ

Καὶ τὰ μὲν περὶ Εὐφρονος εἴρηται ἐγὼ δὲ ἔνθεν εἰς ταῦτα ἐξέβην ἐπάνειμι. ἔτι γὰρ τειχιζόντων τῶν Φλιασίων τὴν Θουαμίαν καὶ τοῦ Χάρητος ἔτι παρόντος Ὁρωπὸς ὑπὸ τῶν φευγόντων κατελήφθη. στρατευσαμένων δὲ πάντων Ἀθηναίων ἐπ' αὐτὸν καὶ τὸν Χάρητα μεταπεμφαμένων ἐκ τῆς Θουαμίας, ὁ μὲν λιμὴν αὐτῶν τῶν Σικυωνίων πάλιν ὑπ' αὐτῶν τε τῶν πολιτῶν καὶ τῶν Ἀρκάδων ἀλίσκεται τοῖς δ' Ἀθηναίοις οὐδεὶς τῶν συμμάχων ἐβοήθησεν, ἀλλ' ἀνεχώρησαν Θηβαίοις παρακαταθέμενοι τὸν Ὁρωπὸν μέχρι δίκης.

Ξενοφ. Ἑλληνικά, 7, 4,1

ΠΛΑΤΑΙΕΙΣ ΚΑΙ ΘΕΣΠΙΕΙΣ ΕΚΠΑΤΡΙΖΟΝΤΑΙ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΘΗΒΑΙΟΥΣ

Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι, ἐκπεπτωκότας μὲν ὄρωντες ἐκ τῆς Βοιωτίας Πλαταιέας, φίλους ὄντας, καὶ καταπεφευγότας πρὸς αὐτούς, ἱκετεύοντας δὲ Θεσπιέας μὴ σφᾶς περιδεῖν ἀπόλιδας γενομένους, οὐκέτι ἐπήγουν τοὺς Θηβαίους, ἀλλὰ πολεμεῖν μὲν αὐτοῖς τὰ μὲν ἡσχύνοντο, τὰ δὲ ἀσυμφόρως ἔχειν ἐλογίζοντο· κοινωνεῖν γε μὴν αὐτοῖς ὧν ἔπραττον οὐκέτι ἤθελον, ἐπεὶ ἐώρων στρατεύοντάς τε αὐτούς ἐπὶ φίλους ἀρχαίους τῇ πόλει Φωκέας, καὶ πόλεις πιστάς τ' ἐν τῷ πρὸς τὸν βάρβαρον πολέμῳ καὶ φίλας ἑαυτοῖς ἀφανίζοντας. ἐκ τούτων δὲ ψηφισάμενος ὁ δῆμος εἰρήνην ποιήσασθαι πρῶτον μὲν εἰς Θήβας πρέσβεις ἔπεμψε παρακαλοῦντας ἀκολουθεῖν, εἰ βούλονται, εἰς Λακεδαιμόνα περὶ εἰρήνης· ἔπειτα δὲ ἐξέπεμψαν καὶ αὐτοὶ πρέσβεις. ἦν δὲ τῶν αἰρεθέντων Καλλίας Ἴππονίκου, Αὐτοκλῆς Στρομβιχίδου, Δημόστρατος Ἀριστοφῶντος, Ἀριστοκλῆς, Κηφισόδοτος, Μελάνωπος, Λύκαιθος, καὶ Καλλίστρατος δὲ ὁ δημηγόρος παρῆν ὑποσχόμενος γὰρ Ἴφικράτει, εἰ αὐτὸν ἀφείη, ἢ χρήματα πέμψειν τῷ ναυτικῷ ἢ εἰρήνην ποιήσῃν, οὕτως Ἀθήνησιν τε ἦν καὶ ἔπραττε περὶ εἰρήνης· ἐπεὶ δὲ κατέστησαν ἐπὶ τοὺς ἐκκλήτους τε τῶν Λακεδαιμονίων καὶ τοὺς συμμάχους, πρῶτος ἔλεξεν αὐτῶν Καλλίας ὁ δαδοῦχος, ἦν δ' οὗτος οἷος μηδὲν ἦττον ἤδεσθαι ὑφ' αὐτοῦ ἢ ὑπ' ἄλλων ἐπαινούμενος· καὶ τότε δὴ ἤρξατο ὧδέ πως·

Ξενοφ. Ἑλληνικά, 6, 3

Μετάφραση

Αυτά είχα να πω για τον Εύφρονα: τώρα ξαναγυρίζω στο σημείο απ' όπου έκανα παρέκβαση για να τα διηγηθώ.

Τον καιρό που οχύρωναν ακόμα οι Φλιάσιοι τη Θυαμία και που ο Χάρης βρισκόταν ακόμα μαζί τους, κυρίεψαν τον Ωρωπό οι εξόριστοι του. Οι Αθηναίοι εξεστράτευσαν εναντίον τους μ' όλο τους το στρατό, κ' έστειλαν να φέρουν και το Χάρητα από τη Θυαμία: τότε όμως κυριεύτηκε ξανά, με τη σειρά του, το λιμάνι της Σικυώνος από τους ίδιους τους πολίτες και τους Αρκάδες. Στο μεταξύ κανένας από τους συμμάχους δεν πήγε να βοηθήσει τους Αθηναίους, κ' έτσι έφυγαν αφήνοντας τον Ωρωπό στα χέρια των Θηβαίων ώσπου να γίνει διαιτησία.

Μετάφρ. Ρόδης Ρούφος

Μετάφραση

Στο μεταξύ οι Αθηναίοι έβλεπαν τους Πλαταιείς, που ήταν φίλοι τους, νάχουν καταφύγει κοντά τους διωγμένοι από την Βοιωτία, ενώ παράλληλα οι Θεσπιείς τους ικέτευαν να μην τους αφήσουν στην τύχη τους τώρα που είχαν μείνει δίχως πατρίδα: έπαψαν λοιπόν οι Αθηναίοι να επαινούν τους Θηβαίους. Ντρέπονταν, είν' αλήθεια, να τους πολεμήσουν -λογάριάζαν άλλωστε ότι θα τους ήταν ασύμφορο- αλλά δεν ήθελαν και να συμμετέχουν πια στις επιχειρήσεις τους, βλέποντάς τους να εκστρατεύουν εναντίον των Φωκέων -που ήταν παλιοί φίλοι της Αθήνας- και ν' αφανίζουν πόλεις που τους είχαν δείξει και φιλία, και πίστη τον καιρό του πολέμου κατά των βαρβάρων. Το αποτέλεσμα ήταν ότι η Συνέλευση των Αθηναίων ψήφισε να γίνη ειρήνη: τότε έστειλαν πρώτα πρεσβεία στους Θηβαίους, για να τους προτείνουν να πάνε κ' εκείνοι μαζί τους στη Λακεδαίμονα, αν θέλουν, για διαπραγματεύσεις ειρήνης, και κατόπι έστειλαν οι ίδιοι πρέσβεις στους Λακεδαιμονίους. Ανάμεσα σε τούτους είχαν εκλεγεί ο Καλλίας του Ιπποκλή, ο Αυτοκλής του Στρομβιχίδου, ο Δημόστρατος του Αριστοφώντος, ο Αριστοκλής, ο Κηφισόδοτος, ο Μελάνωπος και ο Λύκαιθος. Μαζί τους πήγε κι ο Καλλίστρατος ο ρήτωρ: είχε πάρει άδεια από τον Ιφικράτη με την υπόσχεση ότι είτε θα τούστελνε χρήματα για το ναυτικό είτε θα πετύχαινε να γίνη ειρήνη - γι' αυτό το λόγο βρισκόταν στην Αθήνα κ' ενεργούσε για ειρήνευση.

Όταν οι πρέσβεις παρουσιάστηκαν στη Συνέλευση των Λακεδαιμονίων και στους εκπροσώπους των συμμάχων τους, πήρε το λόγο πρώτος ο Καλλίας, ο δαδούχος: ήταν άνθρωπος που αγαπούσε τον αυτοέπαινο όσο και τους επαίνους των άλλων, και σ' εκείνη την περίπτωση άρχισε κάπως έτσι:

Μετάφρ. Ρόδης Ρούφος

«ΦΥΓΗ» ΤΩΝ ΠΛΑΤΑΙΕΩΝ ΛΕΗΛΑΣΙΑ ΘΕΣΠΙΩΝ

- 4 Ἄμα δὲ τούτοις πραττομένοις κατὰ τὴν Βοιωτίαν Πλαταιεῖς ἀντεχόμενοι τῆς Ἀθηναίων συμμαχίας μετεπέμποντο στρατιώτας, κεχρικότες τοῖς Ἀθηναίοις παραδοῦναι τὴν πόλιν. ἐπὶ δὲ τούτοις οἱ βοιωτάρχαι χαλεπῶς διετεθέντες πρὸς τοὺς Πλαταιεῖς,
- 5 καὶ σπεύδοντες φθάσαι τὴν παρὰ τῶν Ἀθηναίων συμμαχίαν, εὐθύς ἐπ' αὐτοὺς δύναμιν ἀξιόλογον ἤγγον. παραγενόμενοι δὲ πλησίον τῆς τῶν Πλαταιέων πόλεως, ἀπροσδοκῆτου τῆς ἐπιθέσεως γενομένης, οἱ πλείστοι μὲν τῶν Πλαταιέων ἐπὶ τῆς χώρας καταληφθέντες ὑπὸ τῶν ἰππέων συνηρπάγησαν, οἱ δὲ λοιποὶ καταφυγόντες εἰς τὴν πόλιν, καὶ συμμάχων ὄντες ἔρημοι, συνηναγκάσθησαν ὁμολογίας συνθέσθαι τοῖς πολεμίοις εὐαρέστους· ἔδει γὰρ αὐτοὺς τὰ ἐπιπλα λαβόντας ἀπελθεῖν ἐκ τῆς πόλεως καὶ μηκέτι
- 6 τῆς Βοιωτίας ἐπιβαίνειν. Μετὰ δὲ ταῦτα οἱ μὲν Θηβαῖοι τὰς Πλαταιὰς κατασκάψαντες καὶ Θεσπιάς ἀλλοτριῶς πρὸς αὐτοὺς διακειμένας ἐξεπόρθησαν, οἱ δὲ Πλαταιεῖς εἰς Ἀθήνας μετὰ τέκνων καὶ γυναικῶν φυγόντες τῆς ἰσοπολιτείας ἔτυχον διὰ τὴν χρηστότητα τοῦ δήμου.

Διόδωρος Σικελιώτης, Ἱστορική βιβλιοθήκη 15, 46, 4-6

Μετάφραση

- 4 Ενώ συνέβαιναν όλ' αυτά, οι Πλαταιείς στη Βοιωτία, προσηλωμένοι στη συμμαχία με τους Αθηναίους, έστειλαν και ζητούσαν στρατιώτες, αποφασισμένοι να παραδώσουν στους Αθηναίους την πόλη. Οι Βοιωτάρχες¹ διατέθηκαν εχθρικά προς τους Πλαταιείς για τον λόγο αυτό και, καθώς βιάζονταν να προλάβουν την άφιξη συμμαχικής δυνάμεως
- 5 από την Αθήνα, οδήγησαν αξιόλογη στρατιωτική δύναμη εναντίον τους. Έφθασαν κοντά στην πόλη των Πλαταιέων κι' όπως ήταν απροσδόκητη η επίθεση, οι περισσότεροι Πλαταιείς πιάστηκαν στα χωράφια και μεταφέρθηκαν από το ιππικό, ενώ οι υπόλοιποι που κατέφυγαν στην πόλη και ήταν χωρίς συμάχους, αναγκάστηκαν να συνάψουν συνθήκη, αρεστή στους εχθρούς τους. Γιατί έπρεπε να λάβουν όλη την κινητή τους περιουσία και
- 6 να φύγουν από την πόλη και να μην πατήσουν πια το πόδι τους στη Βοιωτία. Ύστερ' απ' αυτά οι Θηβαίοι κατέσκαψαν τις Πλαταιές και κατέλαβαν τις Θεσπιές, προς τις οποίες είχαν εχθρικές διαθέσεις. Οι Πλαταιείς με τις γυναίκες τους και τα παιδιά τους κατέφυγαν στην Αθήνα και τους παραχωρήθηκαν ίσα πολιτικά δικαιώματα ως σημείο ευνοίας από τον Αθηναϊκό λαό.

Μετάφρ. Απ. Παπανδρέου

---

1. Ενιαύσιοι άρχοντες, έντεκα τον αριθμό, της Βοιωτικής συμμαχίας.

ΜΕΣΣΗΝΙΟΙ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΟΠΟΛΙΤΕΣ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΑΘΗΝΑΙΩΝ ΤΟ 346 π.Χ.

- 16 Οὐδέ γ' εἰ πάλιν πρὸς τοὺς Θηβαίους πολεμήσαιμεν δι' Ὀρωπὸν ἢ τι τῶν ἰδίων, οὐδὲν ἂν ἡμᾶς παθεῖν ἡγοῦμαι· καὶ γὰρ ἡμῖν κάκεινους τοὺς βοηθοῦντας ἂν οἶμαι, εἰς τὴν οἰκίαν εἴ τις ἐμβάλοι, βοηθεῖν, οὐ συνεπιστρατεύσειν οὐδετέροις. καὶ γὰρ αἱ
- 17 συμμαχίαι τοῦτον ἔχουσι τὸν τρόπον, ὧν καὶ φροντίσειεν ἂν τις, καὶ τὸ πρᾶγμα φύσει τοιοῦτόν ἐστιν οὐκ ἄχρι τῆς ἴσης ἕκαστός ἐστιν εὐνους οὔθ' ἡμῖν οὔτε Θηβαίοις, σῶς τ' εἶναι καὶ κρατεῖν τῶν ἄλλων, ἀλλὰ σῶς μὲν εἶναι πάντες ἂν βούλοινθ' ἕνεχ' αὐτῶν, κρατήσαντας δὲ τοὺς ἐτέρους δεσπότας ὑπάρχειν αὐτῶν οὐδὲ εἶς. τί οὖν ἡγοῦμαι φοβερὸν καὶ τί φυλάξασθαι δεῖν ἡμᾶς; μὴ κοινὴν πρόφασιν καὶ κοινὸν ἔγκλημα ὃ μέλλων
- 18 πόλεμος πρὸς ἅπαντας λάβη. εἰ γὰρ Ἀργεῖοι μὲν καὶ Μεσσήνιοι καὶ Μεγαλοπολίται καὶ τινες τῶν λοιπῶν Πελοποννησίων, ὅσοι ταῦτά τοῦτοις φρονοῦσι, διὰ τὴν πρὸς Λακεδαιμονίους ἡμῖν ἐπικηρυκίαν ἐχθρῶς σχήσουσι καὶ τὸ δοκεῖν ἐκδέχεσθαι τι τῶν ἐκείνοις πεπραγμένων, Θηβαῖοι δ' ἔχουσι μὲν, ὡς λέγουσιν, ἀπεχθῶς, ἔτι δ' ἐχθροτέρως σχήσουσιν, ὅτι τοὺς παρ' ἐκείνων φεύγοντας σώζομεν καὶ πάντα τρόπον τὴν δυσμένει-
- 19 αν ἐνδεικνύμεθ' αὐτοῖς, Θετταλοὶ δ', ὅτι τοὺς Φωκέων φυγάδας σώζομεν, Φίλιππος δ', ὅτι κωλύομεν αὐτὸν κοινωνεῖν τῆς ἀμφικτυονίας, φοβοῦμαι μὴ πάντες περὶ τῶν ἰδίων ἕκαστος ὀργιζόμενος κοινὸν ἐφ' ἡμᾶς ἀγάγωσι τὸν πόλεμον, τὰ τῶν Ἀμφικτυόνων δόγματα προστησάμενοι, εἴτ' ἐπισπασθῶσιν ἕκαστοι πέρα τοῦ συμφέροντος ἑαυτοῖς [ἡμῖν πολεμῆσαι], ὥσπερ καὶ περὶ Φωκέας.

Δημοσθένης, Περὶ τῆς Εἰρήνης, 16-19

ΜΕΣΣΗΝΙΟΙ, ΜΕΓΑΛΟΠΟΛΙΤΕΣ ΚΑΙ ΑΛΛΟΙ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΟΙ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΑΘΗΝΑΙΩΝ ΠΟΥ ΒΡΙΣΚΟΝΤΑΙ ΣΕ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ «ΕΠΙΚΗΡΥΚΕΙΑΣ» ΜΕ ΤΟΥΣ ΣΠΑΡΤΙΑΤΕΣ

16 Ούτε βέβαια νομίζω πως εμείς θα παθαίναμε τίποτα, κι αν πολεμούσαμε πάλι εναντίον των Θηβαίων για τον Ωρωπό ή για κάποια άλλη διαφορά που έχουμε μ' αυτούς.

Γιατί πιστεύω ότι θα μας βοηθούσαν, αυτοί που βοηθούν συνήθως εμάς ή εκείνους (οι σύμμαχοι), αν κάποιος εισβάλει στη χώρα μας ή στη χώρα τους, δε θ' ακολουθούσαν όμως σε μια εκστρατεία ούτε τον ένα ούτε τον άλλο. Γιατί έτσι γίνονται οι συμμαχίες και γι' αυτές θ' άξιζε να φροντίσει κανείς και το πράγμα έτσι είναι από τη φύση του.

17 Ο καθένας δηλαδή (σύμμαχος) δεν είναι στον ίδιο βαθμό ευνοϊκός ούτε σ' εμάς ούτε στους Θηβαίους, ώστε να εξασφαλίζουμε τη σωτηρία μας και να εξουσιάζουμε τους άλλους. Αλλά, ενώ όλοι θέλουν τη σωτηρία τους για το συμφέρον τους, κανείς δε θ' ανεχόταν να τον εξουσιάζουν οι άλλοι, ώστε να υπάρχουν δυνάστες (εξουσιαστές). Ποιο πράγμα λοιπόν θεωρώ φοβερό και από τι πρέπει να προφυλαχτούμε; Μήπως λάβει κοινή πρόφαση και κοινή αιτία αντεγκλήσεων για όλους (τους Έλληνες) ο πόλεμος που πρόκειται να γίνει.

18 Γιατί, αν από τη μια οι Αργείοι και οι Μεσσήνιοι και οι Μεγαλοπολίτες και μερικοί από τους υπόλοιπους Πελοποννησίους, όσοι έχουν τα ίδια φρονήματα μ' αυτούς, θα νιώθουν έχθρα για μας, επειδή είμαστε σε διαπραγματεύσεις για ειρήνη με τους Λακεδαιμονίους και (γιατί) δίνουμε την εντύπωση ότι αποδεχόμαστε μερικές ενέργειές τους, κι από την άλλη (αν) οι Θηβαίοι, καθώς λένε, μας μισούν και θα μας μισήσουν πιο πολύ στο μέλλον, επειδή παρέχουμε πολιτικό άσυλο στους εξόριστους από την πόλη τους και με κάθε τρόπο δείχνουμε έμπρακτα την έχθρα μας γι' αυτούς, κι οι Θεσσαλοί εξάλλου, (μας μισούν) επειδή δεχόμαστε τους εξόριστους Φωκείς και, τέλος, ο Φίλιππος (μας μισεί), γιατί τον εμποδίζουμε να συμμετέχει στην αμφικτυονία, τότε φοβάμαι μήπως όλοι αυτοί, οργιζόμενος ο καθένας για τα δικά του συμφέροντα, κηρύξουν εναντίον μας κοινό πόλεμο καλυπτόμενοι πίσω από τις αποφάσεις των Αμφικτυόνων. Κι έπειτα (φοβάμαι μήπως) παρασυρθεί ο καθένας τους, πέρα από τα συμφέροντά τους, να πολεμήσει εναντίον μας όπως ακριβώς συνέβη με τους Φωκείς.

Μετάφρ. Γ.Π. Μανουσόπουλος

ΤΟ ΚΑΘΗΚΟΝ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΛΑΟΥ

Η πολιτική είναι έργο του λαού, συγκεντρωμένου στην εκκλησία. Ο Δημοσθένης δεν έπαψε να επαναλαμβάνει: αυτό που καταστρέφει την πολιτική είναι ότι ο λαός υποτάσσεται στους δημαγωγούς που τον κολακεύουν. Και εδώ ακόμα η ιδέα δεν ήταν καινούργια. Ο Δημοσθένης όμως της έδωσε νέα ζωή. Μπόρεσε να δείξει την ελευθερία του λόγου αποδωγμένη από το βήμα, το λαό να διασκεδάξει ενθαρρύνοντας ανθρώπους μισθωτούς... λέγειν και σιγά σιγά να χάνει την κυριαρχία του²: πρότερον μὲν γάρ... κατὰ συμμορίας εἰσεφέρετε, νυνὶ δὲ πολιτεύεσθε κατὰ συμμορίας, ῥήτωρ ἡγεμῶν ἑκατέρων, καὶ στρατηγὸς ὑπὸ τούτῳ καὶ οἱ βοησόμενοι, οἱ τριακόσιοι. οἱ δ' ἄλλοι προσενέμησθε οἱ μὲν ὡς τούτους, οἱ δ' ὡς ἐκείνους. Ο λαός έχει περιέλθει σε κατάσταση υπηρέτη, εξαρτήματος (= ἐν ὑπηρέτῳ καὶ προσθήκης μέρει), έχει δαμασθεί και έγινε υποχείριος των δημαγωγών (= τιθασεύουσι χειροῆθεις αὐτοῖς ποιοῦντες). Τέλος συγκρατείται από την δική του έλλειψη θελήσεως: ακολουθεί τον κατήφορο της λιγότερης προσπάθειας. Έτσι νηφαλιότητα και θέληση ενεργείας του διαφεύγουν μαζί.

Όλα αυτά ο Δημοσθένης τα λέει στον λαό με πικρή αυστηρότητα: θεωρεί πράγματι τον ρήτορα, δηλ. τον πολιτικό άνδρα, ως επιφορτισμένο με καθήκοντα: να λέει την αλήθεια στο λαό είναι το πρώτο να είναι αφοσιωμένος στην πόλη είναι ένα άλλο καθώς επίσης και να γνωρίζει, να προαισθάνεται, να προβλέπει τα πράγματα από την αρχή τους και τέλος να μην αποφεύγει τις υποχρεώσεις που είναι για τον ρήτορα σαν του στρατιώτη στο πόστο του.

Για το λαό και για τους πολιτικούς άνδρες συνεπώς οι αξίες πρέπει να αποκατασταθούν. Και ως προς αυτό ο Δημοσθένης είναι πράγματι ένας «παιδαγωγός του λαού» (W. Jaeger). Οι αποκαταστημένες αξίες με τη σειρά τους θα ξαναπροσδώσουν το γόητρο που είχε η Αθήνα στο παρελθόν και που ο Δημοσθένης ποτέ δεν έπαψε να πιστεύει στην δυνατότητα επιστροφής του. Η Αθήνα των χρόνων των Μηδικών πολέμων είναι εκείνη που θα ήθελε να ξαναβρεί - με τον Φίλιππο στο ρόλο του βασιλιά της Περσίας. Θα ήθελε τη δόξα της, τα πρωτεία της, τη λάμψη της. Και η σταθερή αντίθεση, ανάμεσα σ' αυτό το μεγαλείο που έπρεπε να ανακτηθεί και στην αθλιότητα του παρόντος, εξηγεί τον χαρακτήρα του επείγοντος και της έντασης που είναι ακριβώς ιδιάζων στη ρητορική του. Όλα τα μέσα της ρητορικής μπαίνουν στην υπηρεσία αυτής της σκέψης, της ίδιας πάντοτε.

(Jacqueline de Romilly, Αρχαία Ελληνική Γραμματολογία, Εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1988, σσ. 185-186)

1. «γιατί στο παρελθόν πληρώνατε τους φόρους κατὰ συμμορίες, τώρα όμως πολιτεύεσθε κατὰ συμμορίες. Αρχηγός κάθε μιας είναι ο ρήτωρ και κάτω από αυτόν ο στρατηγός και για να επιδοκιμάσουν τον καθένα από τους δυο οι τριακόσιοι. Οι υπόλοιποι μοιράζεστε άλλοι με αυτούς άλλοι με εκείνους» (Περὶ Συντ., 20=Ολυθ. Β', 29).

ΤΟ ΥΦΟΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΘΕΝΗ

Η ευγλωττία του Δημοσθένη προϋποθέτει λοιπόν μια συμπυκνωμένη πείρα των μέσων της ρητορικής τέχνης. Όμως αυτά τα μέσα έχουν εδώ συγχωνευθεί σε μια εσωτερική ορμή, στην οποία η σημασία του στρατευμένου αγώνα δίνει όλη της την αξία: το ύφος του Δημοσθένη αντιστοιχεί στον καθολικό και γεμάτο πάθος χαρακτήρα της στράτευσής του. Στην πραγματικότητα η κορυφή αυτή της αθηναϊκής ρητορείας συγγέεται με την κρίση, στην οποία έμελλε να καταποντισθεί η ανεξαρτησία της πόλεως. Και μόνο φαινομενικά είναι παράδοξο, ότι το αθηναϊκό πατριωτικό ιδεώδες βρίσκει για μας την πιο θερμή του έκφραση τη στιγμή που διεξάγει μάταια τον έσχατο αγώνα του.

(Jacqueline de Romilly, ό.π. σ. 188)

Η ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΘΕΝΗ - Η ΕΝΙΣΧΥΣΗ ΤΩΝ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΩΝ ΗΘΩΝ

Ο Δημοσθένης γνώρισε τη μοίρα όλων εκείνων που με πάθος ταυτίζονται με μια υπόθεση. Ενόσω ζούσε επαινήθηκε αλλά και σύρθηκε στη λάσπη, πράγμα που εξακολουθεί να συμβαίνει εικοσιπέντε αιώνες αργότερα, όταν κρίνεται χωρίς νηφαλιότητα. Μερικοί ζήτησαν να αποδείξουν ότι δεν ήταν παρά ένας πουλημένος. Καταδικάζεται η τύφλωση της πολιτικής του, που βασιζόταν σ' έναν πατριωτισμό περιορισμένο στην πόλη και ήταν ανίκανη να σταθμίσει τις νέες δυνάμεις που εμφανίζονταν (και που ο Ισοκράτης προαισθάνονταν) ή ακόμα αντίστροφα γίνεται σύμβολο κάθε είδους αντίστασης και ανεξαρτησίας. Χαρακτηριστικό για τη δόξα του: ακόμα γράφουν γι' αυτόν με αφορμή την επικαιρότητα.

Όμως πέρα από τις αντικειμενικές καταστάσεις και τις προσωπικές επιλογές, είναι σαφές, ότι η ευγλωττία του Δημοσθένη θεμελιώνεται πάνω σε ορισμένες στέρεες και ακλόνητες ιδέες που αφορούν στον ηθικό και στον πολιτικό τομέα.

Ο Δημοσθένης ήταν δημοκρατικός. Αλλ' ακριβώς γι' αυτόν τον λόγο θεωρούσε ότι το αληθινό φάρμακο για όλα τα πιθανά δεινά ήταν η ενίσχυση των δημοκρατικών ηθών. Γι' αυτό απαιτεί δύο πράγματα: τον σεβασμό του νόμου και τη θέληση από τον λαό να αναλάβει τις ευθύνες του.

(Jacqueline de Romilly, ό.π. σ. 184)

Η ΑΞΙΑ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΘΕΝΗ ΥΠΕΡ ΜΕΓΑΛΟΠΟΛΙΤΩΝ

Ἄν εἶναι σωστό ὅτι τὸ πρόγραμμα ποὺ ἀκολουθοῦσε τὸ κόμμα τοῦ Εὐβουλου ὑποστήριζε τὴν ἀρχὴ τῆς μὴ ἐπέμβασης, τότε θὰ πρέπει νὰ συμπεράνουμε πῶς ὁ Δημοσθένης, ἤδη ἀπὸ αὐτὴ τὴ δημηγορία, δὲν ἔχει βέβαια ἔρθει ἀκόμη σὲ ρῆξι μὲ τὸν Εὐβουλο, ὅπως ἴσως ἄλλοτε ὁμως ἔχει διαλέξει δικό του δρόμο. Αὐτὸ θὰ ἦταν καὶ ἡ αἰτία ποὺ δὲν κατάφερε τότε νὰ ἐπιβάλει τὴν ἀποψὴ του. Ἡ ἀπόφαση ποὺ ἔσπρωχνε τοὺς Ἀθηναίους νὰ πάρουν, τοὺς φαινόταν πῶς θὰ εἶχε ὑπερβολικὰ βαριεὺς συνέπειες, ἡ λογικὴ του εἶχε ὑπερβολικὴ ὀξύτητα καὶ τὸ κύρος τοῦ νέου ἀνδρα δὲν εἶχε ἀκόμη ἀρκετὰ μεγάλη ἐπιρροή, ὅσο προσεκτικὰ καὶ ἂν ἄκουαν ἤδη οἱ Ἀθηναῖοι τὰ ἐπιχειρήματά του. Ἔτσι ἔπεσαν σὲ ἓνα βαρὺ σφάλμα, ποὺ ποτὲ δὲ θὰ μπορούσαν νὰ ἐπανορθώσουν. Ἰσχύει ὁμως καὶ ἓνας δεύτερος λόγος ποὺ ἀνεβάζει τὴν ἀξία τῆς δημηγορίας. Ἐμεῖς οἱ μεταγενέστεροι βέβαια μόνο μικρὸ ἐνδιαφέρον μποροῦν νὰ ἔχουμε γιὰ τὰ ἴδια τὰ ἱστορικὰ συμβάντα, ποὺ ἀναφέρονται ἐκεῖ μέσα. Ἀλλὰ τὰ συμβάντα αὐτὰ κέντρισαν τὸν Δημοσθένη νὰ κάνει μιὰ νοητικὴ ἐργασία ποὺ ἡ ἀξία της παραμένει, ὅταν, ξεκινώντας ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο περιστατικὸ, ἀναπτύσσει γενικὰ πολιτικὰ διδάγματα. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἡ δημηγορία ἔγινε γιὰ τοὺς μεταγενέστερους ἓνα σχολεῖο ἀνώτερου πολιτικοῦ στοχασμοῦ καὶ μὲ τὴ μεταφορὰ τῶν θεμελιακῶν ἰδεῶν της εὐρώπης εἰς τὰ νεώτερα χρόνια. Γενικά, θὰ φανέρωνε ἔλλειψη ὀξυδέρκειας, ἂν ὑποτιμοῦσε κανεὶς τὴν ἑλληνικὴ ἱστορία, ἐπειδὴ διαδραματίζεται σὲ μικρῆς κλίμακας ὑποθέσεις. Οἱ τοπικὲς καὶ ἀριθμητικὲς διαστάσεις δὲν ἔχουν ποτὲ ἀποφασιστικὴ σημασία. Ἡ σημασία βρίσκεται στὴ δύναμη, μὲ τὴν ὁποία ὁ βίος γίνεται βίωμα, καὶ στὸ βάθος τῶν διαπιστώσεων ποὺ τὸ ἱστορικὸ συμβάν ξυπνᾷ στὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα. Ἀπὸ τὴν ἀποψὴ αὐτὴ ὁμως λίγα ὑπάρχουν ποὺ μποροῦν νὰ συγκριθοῦν μὲ τὴν ἑλληνικὴ ἱστορία.

Werner Jaeger, Δημοσθένης,
Διαμόρφωση καὶ εξέλιξη
τῆς Πολιτικῆς του,
Μ.Ι.Ε.Τ., Ἀθῆνα 1979

Χάρτης της Β' Αθηναϊκής Συμμαχίας (Εκδ. Αθηνών Γ₁)

ΙΣΟΚΡΑΤΟΥΣ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ

- 115 (λγ'.) Καὶ μὴν οὐδὲ τὴν παροῦσαν εἰρήνην, οὐδὲ τὴν αὐτονομίαν τὴν ἐν ταῖς πολιτείαις μὲν οὐκ ἐνοῦσαν, ἐν δὲ ταῖς συνθήκαις ἀναγεγραμμένην, ἄξιον ἐλέσθαι μᾶλλον ἢ τὴν ἀρχὴν τὴν ἡμετέραν. τίς γὰρ ἂν τοιαύτης καταστάσεως ἐπιθυμήσειεν, ἐν ἣ καταποντισταὶ μὲν τὴν θάλατταν κατέ-
116 χουσι, πελτασταὶ δὲ τὰς πόλεις καταλαμβάνουσι, ἀντὶ δὲ τοῦ πρὸς ἑτέρους περὶ τῆς χώρας πολεμεῖν ἐντὸς τείχους οἱ πολῖται πρὸς ἀλλήλους μάχονται, πλείους δὲ πόλεις αἰχμάλωτοι γεγονάσιν ἢ πρὶν τὴν εἰρήνην ἡμᾶς ποιήσασθαι, διὰ δὲ τὴν πυκνότητα τῶν μεταβολῶν ἀθυμοτέρως διάγουσιν οἱ τὰς πόλεις οἰκοῦντες τῶν ταῖς φυγαῖς ἐζημιωμένων· οἱ μὲν γὰρ τὸ μέλλον δεδίασιν, οἱ δ' αἰεὶ κατιέναι προσδοκῶσιν.
117 τοσοῦτον δ' ἀπέχουσι τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς αὐτονομίας, ὥσθ' αἱ μὲν ὑπὸ τυράννοις εἰσὶ, τὰς δ' ἄρμωσται κατέχουσι, ἔναι δ' ἀνάστατοι γεγονάσιν, τῶν δ' οἱ βάρβαροι δεσπότες καθεστήκασιν·

Ψήφισμα τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Δήμου γιὰ τὴν συμμαχία μεταξὺ Ἀθῆνας καὶ Κέρκυρας. Στὸ ανάγλυφο παριστάνεται ἡ Ἀθηνά, μιὰ γυναικεῖα μορφή (προσωποποίηση τῆς Κέρκυρας) καὶ καθιστὸς ἓνας γενειοφόρος ἄνδρας (προσωποποίηση τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Δήμου). (Ἐκδοτ. Ἀθηνῶν Γ₁)

Μετάφραση

[Ο Ισοκράτης εδώ υπεραμύνεται της Αθηναϊκής ηγεμονίας]

Και πράγματι ούτε την τωρινή ειρήνη ούτε την αυτονομία που είναι γραμμένη βέβαια στις συνθήκες, αλλά δεν υπάρχει ουσιαστικά στα πολιτεύματα, αξίζει να προτιμήσουν οι Έλληνες από τη δική μας ηγεμονία. Γιατί ποιος είναι δυνατόν να επιθυμήσει τέτοια κατάσταση, στην οποία πειρατές είναι κύριοι της θάλασσας, άτακτος στρατός καταλαμβάνει τις πόλεις και οι πολίτες, αντί να πολεμούν εναντίον ξένων προς υπεράσπιση της χώρας τους, έχουν εσωτερικές διαμάχες και περισσότερες πόλεις έχουν κυριευτεί διά της βίας μετά τη σύναψη ειρήνης, ενώ εξαιτίας των συχνών πολιτικών μεταβολών ζουν με μεγαλύτερη αγωνία αυτοί που κατοικούν στις πόλεις παρά εκείνοι που έχουν τιμωρηθεί με εξορία: γιατί οι πρώτοι φοβούνται το μέλλον, ενώ οι άλλοι τρέφουν ελπίδες ότι κάποτε θα γυρίσουν στην πατρίδα τους. Τόσο μάλιστα απέχουν οι πόλεις από την ελευθερία και την αυτονομία, ώστε άλλες βρίσκονται υπό τυραννικό καθεστώς, άλλες τις εξουσιάζουν ξένοι διοικητές, μερικές έχουν καταστραφεί και σ' άλλες έχουν γίνει κύριοι οι βάρβαροι.

Μετάφρ. Ν.Ι. Μπονόβας

Τμητικό ψήφισμα των Αθηναίων σε ένδειξη ευγνωμοσύνης προς τους Σαμίους. Στην ανάγλυφη παράσταση η Αθηνά και η Ήρα (προστάτιδες των δύο πόλεων) σε μια χειραφία φιλίας. (Εκδ. Αθηνών Γ₁)

ΠΕΡΙ ΕΙΡΗΝΗΣ

1. Εὐριπίδου Κρεσφόντου (απ. 453 Ν.²).

ΧΟΡ. Εἰρήνη βαθύπλουτε καὶ
καλλίστα μακάρων θεῶν,
ζῆλός μοι σέθεν ὡς χρονίζεις.
δέδοικα δὲ μὴ πρὶν πόνους
ὑπερβάλη με γῆρας,
πρὶν σὰν χαρίεσσαν προσιδεῖν ὥραν
καὶ καλλιχόρους ἀοιδὰς
φιλοστεφάνους τε κώμους
ἴθι μοι, πότνα, πόλιν.
Τὰν δ' ἐχθρὰν στάσιν εἶργ' ἀπ' οἴ-
κων τὰν μαινομέναν τ' ἔριν
θηκτῶ τερπομέναν σιδάρω.

2. Ἀριστοφάνους Γεωργῶν (απ. 109 Κ.).

Εἰρήνη βαθύπλουτε καὶ ζευγάριον βοεικόν,
εἰ γὰρ ἐμοὶ παυσαμένῳ τοῦ πολέμου γένοιτο
σκάψαι κάποκλάσαι καὶ λουσαμένῳ διελκύσαι
τῆς τρυγὸς ἄρτον λιπαρὸν καὶ ῥάφανον φέροντι.

Μετάφραση

(=σχετικά με την ειρήνη)

1. ΧΟΡ. Ειρήνη μου βαθύπλουτη και πιο όμορφη
απ' όλους τους μακάριους θεούς,
σε λαχταρώ, που τόσο αργείς!
Φοβάμαι μήπως με τους κόπους
με καταβάλουν τα γερατειά,
προτού δω νιάτα χαριτωμένα,
τραγούδια σ' όμορφους χορούς,
γλέντια με στεφανωμένους γλεντοκόπους.
Έλα, σεβαστή, στην πόλη μου.
Διώξε απ' τα σπίτια μας τη μισητή
εμφύλια διαμάχη και τη μανιασμένη φιλονικία,
που χαίρεται με τ' ακονισμένο μαχαίρι της.

2. Ειρήνη μου βαθύπλουτη και βοϊδοζεύγαρό μου,
μακάρι να σταματούσε ο πόλεμος και να μπορούσα
να σκάψω, να κλαδέψω τ' αμπέλια, να λουστώ
και να τραβήξω μούστο έχοντας αφράτο ψωμί και
ρεπανάκι.

Στοβαίος (εκδ. Κάκτος)
(Μετάφραση Θ. Μαυρόπουλος)

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΘΗΝΑΙΩΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΤΟΥ
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ
ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟΝ ΑΡΕΙΟ ΠΑΓΟ

Στην προ του Δράκοντος «ἀρχαίαν πολιτείαν».

«Τὰ μὲν οὖν περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦτον εἶχε τὸν τρόπον. Ἡ δὲ τῶν Ἀρεοπαγιτῶν βουλή τὴν μὲν τάξιν εἶχε τοῦ διατηρεῖν τοὺς νόμους, διώκει δὲ τὰ πλείστα καὶ τὰ μέγιστα τῶν ἐν τῇ πόλει, καὶ κολάζουσα καὶ ζημιοῦσα πάντας τοὺς ἀκοσμοῦντας κυρίως. Ἡ γὰρ αἴρεσις τῶν ἀρχόντων ἀριστίνδην καὶ πλουτίνδην ἦν, ἐξ ὧν οἱ Ἀρεοπαγίται καθίσταντο· διὸ καὶ μόνη τῶν ἀρχῶν αὕτη μεμένηκε διὰ βίου καὶ νῦν.

Ἡ μὲν οὖν πρώτη πολιτεία ταύτην εἶχε τὴν ὑπογραφήν.» (Ἀθ. Πολ. 3, 6).

[Ἡ διοικητικὴ λοιπὸν οργάνωση ἦταν τέτοια. Ἡ δε βουλή των Ἀρεοπαγιτῶν εἶχε ως καθήκον να φροντίζει για την τήρηση των νόμων, και συγκέντρωνε στα χέρια της τις περισσότερες και σημαντικότερες εξουσίες στην πόλη, έχοντας το ἀπόλυτο δικαίωμα να τιμωρήσει και να επιβάλει πρόστιμο σ όλους όσοι παρεκτρέπονταν. Διότι η εκλογή των ἀρχόντων γινόταν βάσει της αριστοκρατικῆς καταγωγῆς και του πλούτου, και ἀπ' αὐτοῦ ἀναδεικνύονταν οἱ Ἀρεοπαγίτες· γι' αὐτὸ και εἶναι τὸ μόνο ἀξίωμα που παραμένει ἰσόβιο μέχρι και σήμερα.

Αὐτὴ ἦταν λοιπὸν η μορφή του πρωταρχικοῦ πολιτεύματος σε γενικὲς γραμμές.]

Επὶ Σόλωνος.

«...τὴν δὲ τῶν Ἀρεοπαγιτῶν ἔταξεν ἐπὶ τὸ νομοφυλακεῖν, ὥσπερ ὑπῆρχεν καὶ πρότερον ἐπίσκοπος οὐσα τῆς πολιτείας, καὶ τὰ τε ἄλλα τὰ πλείστα καὶ τὰ μέγιστα τῶν πολιτ<ικ>ῶν διετήρει, καὶ τοὺς ἀμαρτάνοντας ἠύθυνεν κυρία οὐσα καὶ ζημιοῦν καὶ κολάζειν, καὶ τὰς ἐκτίσεις ἀνέφερον εἰς πόλιν, οὐκ ἐπιγράφουσα τὴν πρόφασιν δι' ὃ [τὸ ἐ]κτ[ίν]εσθαι, καὶ τοὺς ἐπὶ καταλύσει τοῦ δήμου συνισταμένους ἔκρινεν, Σόλωνος θέντος νόμον εἰσαγγελίας περὶ αὐτῶν.» (Ἀθ. Πολ. 8, 4).

[... η δε βουλή των Ἀρεοπαγιτῶν ορίσθηκε (ἀπὸ τον Σόλωνα) να φροντίζει για την τήρηση των νόμων –όπως και πρωτύτερα, που ἦταν ἐπόπτης του πολιτεύματος–, εἶχε ὑπὸ την ἐπιτήρησή της τις περισσότερες και τις σημαντικότερες δημόσιες υποθέσεις, τιμωροῦσε ὅσους υπέπιπταν σε σφάλμα έχοντας ἀπόλυτη ἐξουσία κολασμοῦ και ἐπιβολῆς προστίμων, ἀνακοίνωνε δημόσια τα πρόστιμα χωρίς να ἀναγράφει την αἰτία για την ὁποία εἶχαν ἐπιβληθεί, και δίκαιζε ὅσους συνωμοτούσαν για την κατάλυση της δημοκρατίας, βάσει νόμου περὶ δημόσιας καταγγελίας τους που εἶχε θεσπίσει ο Σόλων.]

Μετά τα Μηδικά.

«μετά δὲ τὰ Μηδικὰ πάλιν ἴσχυσεν ἡ ἐν Ἀρείῳ πάγῳ βουλή καὶ διώκει τὴν πόλιν, οὐδενὶ δόγματι λαβοῦσα τὴν ἡγεμονίαν, ἀλλὰ διὰ τὸ γενέσθαι τῆς περὶ Σαλαμίνα ναυμαχίας αἰτία. Τῶν γὰρ στρατηγῶν ἐξαπορησάντων τοῖς πράγμασι καὶ κηρυξάντων σφύζειν ἕκαστον ἑαυτὸν, πορίσασα δραχμὰς ἑκάστῳ ὅκτῳ διέδωκε καὶ ἐνεβίβασεν εἰς τὰς ναῦς. Διὰ ταύτην δὴ τὴν αἰτίαν παρεχώρουν αὐτῆς τῷ ἀξιώματι, καὶ ἐπολιτεύθησαν Ἀθηναῖοι καλῶς [[καί]] κατὰ τούτους τοὺς καιρούς.» (Αθ. Πολ. 23, 1).

[μετά δε τα Μηδικά η βουλή του Αρείου πάγου απέκτησε και πάλι δύναμη και κυβερνούσε την πόλη, όχι επειδή πήρε την εξουσία με κάποια επίσημη απόφαση, αλλά λόγω του ότι η ναυμαχία της Σαλαμίνας οφειλόταν σε δικές της ενέργειες. Διότι, ενώ οι στρατηγοί δεν ήξεραν τι να κάνουν και έβγαλαν διάγγελμα να φροντίσει ο καθένας για την ατομική του σωτηρία, η βουλή του Αρείου πάγου, αφού εξασφάλισε για τον καθένα οχτώ δραχμές, τους τις μοίρασε και τους επιβίβασε στα πλοία. Γι' αυτόν τον λόγο λοιπόν οι Αθηναίοι υποτάσσονταν στην εξουσία του Αρείου πάγου και ακολουθούσαν ορθό σύστημα διακυβέρνησης κατ' εκείνη την περίοδο.]

Επί Εφιάλτου.

«Ἐτη δὲ ἑπτακαίδεκα μάλιστα μετὰ τὰ Μηδικὰ διέμεινεν ἡ πολιτεία προεστώτων τῶν Ἀρεοπαγιτῶν, καίπερ ὑποφερομένη κατὰ μικρόν. Αὐξανομένου δὲ τοῦ πλήθους γενόμενος τοῦ δήμου προστάτης Ἐφιάλτης ὁ Σοφωνίδου, δοκῶν καὶ ἀδωροδόκητος εἶναι καὶ δίκαιος πρὸς τὴν πολιτείαν, ἐπέθετο τῇ βουλῇ. Καὶ πρῶτον μὲν ἀνείλεν πολλοὺς τῶν Ἀρεοπαγιτῶν, ἀγῶνας ἐπιφέρων περὶ τῶν διωκημένων ἔπειτα τῆς βουλῆς ἐπὶ Κόνωνος ἄρχοντος ἅπαντα περιείλετο τὰ ἐπίθετα δι' ὧν ἦν ἡ τῆς πολιτείας φυλακή, καὶ τὰ μὲν τοῖς πεντακοσίοις, τὰ δὲ τῷ δήμῳ καὶ τοῖς δικαστηρίοις ἀπέδωκεν. Ἐπραξε δὲ ταῦτα συναιτίου γενομένου Θεμιστοκλέους, ὃς ἦν μὲν τῶν Ἀρεοπαγιτῶν, ἔμελλε δὲ κρίνεσθαι μηδισμοῦ. Βουλόμενος δὲ καταλυθῆναι τὴν βουλήν ὁ Θεμιστοκλῆς πρὸς μὲν τὸν Ἐφιάλτην ἔλεγεν ὅτι συναρπάζειν αὐτὸν ἡ βουλή μέλλει, πρὸς δὲ τοὺς Ἀρεοπαγίτας, ὅτι δείξει τινὰς συνισταμένους ἐπὶ καταλύσει τῆς πολιτείας. Ἀγαγὼν δὲ τοὺς αἰρεθέντας τῆς βουλῆς οὗ διέτριβεν ὁ Ἐφιάλτης, ἵνα δείξῃ τοὺς ἀθροιζομένους, διελέγετο μετὰ σπουδῆς αὐτοῖς. Ὁ δ' Ἐφιάλτης ὡς εἶδεν καταπλαγεῖς, καθίζει μονοχίτων ἐπὶ τὸν βωμόν. Θαυμασάντων δὲ πάντων τὸ γεγονός καὶ μετὰ ταῦτα συναθροισθείσης τῆς βουλῆς τῶν πεντακοσίων κατηγοροῦν τῶν Ἀρεοπαγιτῶν ὃ τ' Ἐφιάλτης καὶ <ὁ> Θεμιστοκλῆς, καὶ πάλιν ἐν τῷ δήμῳ τὸν αὐτὸν τρόπον, ἕως περιείλοντο αὐτῶν τὴν δύναμιν. Καί... ἀνηρέθη δὲ καὶ ὁ Ἐφιάλτης δολοφονηθεὶς μετ' οὐ πολὺν χρόνον δι' Ἀριστοδίκου τοῦ Ταναγραίου.

Ἡ μὲν οὖν τῶν Ἀρεοπαγιτῶν βουλή τοῦτον τὸν τρόπον ἀπεστερήθη τῆς ἐπιμελείας.» (Αθ. Πολ. 25, 1 κ.ε.).

[Επί δεκαεφτά περίπου χρόνια παρέμεναν οι Αρεοπαγίτες επικεφαλής του πολιτεύματος, αν και σιγά-σιγά η εξουσία τους φθειρόταν. Με την αύξηση όμως της δύναμης του λαού, ο Εφιάλτης, ο γιος του Σοφωνίδου, ο οποίος θεωρούνταν αδωροδόκτος και νομιμόφρων απέναντι στο πολιτικό σύστημα, αφού έγινε αρχηγός του δήμου, επιτέθηκε εναντίον της βουλής. Και κατά πρώτον θανάτωσε πολλούς από τους Αρεοπαγίτες προκαλώντας εναντίον τους δίκες οι οποίες είχαν ως αντικείμενο την εκ μέρους τους διαχείριση των κοινών. Έπειτα, επί άρχοντος Κόνωνος, αφαίρεσε όλες τις εξουσίες που είχε οικειοποιηθεί η βουλή και βάσει των οποίων επιτηρούνταν το πολίτευμα, και άλλες τις απέδωσε στους Πεντακοσίους, άλλες στην Εκκλησία του Δήμου, και άλλες στα δικαστήρια. Και αυτά τα έκανε με τη συνεργασία του Θεμιστοκλή ο οποίος ήταν μεν Αρεοπαγίτης, αλλά επρόκειτο να δικασθεί με την κατηγορία του μηδισμού. Επειδή δε ο Θεμιστοκλής ήθελε να καταλυθεί η εξουσία της βουλής, στον μεν Εφιάλτη έλεγε ότι η βουλή σκοπεύει να τον συλλάβει, στους δε Αρεοπαγίτες ότι θα τους φανερώσει, κάποιους που συνωμοτούσαν για την κατάλυση του πολιτεύματος. Κι αφού οδήγησε τα μέλη της βουλής που είχαν εκλεγεί στο μέρος που έμενε ο Εφιάλτης, για να τους δείξει τους συνωμότες, συζητούσε μαζί τους ζωηρά. Ο δε Εφιάλτης, μόλις τους είδε, κατεφεύγει τρομαγμένος ως ικέτης στον βωμό, φορώντας μόνο τον χιτώνα. Κι αφού όλοι εξεπλάγησαν με το γεγονός και συγλήθηκα μετά απ' αυτά η Βουλή των Πεντακοσίων, κατηγορούσαν τους Αρεοπαγίτες και ο Εφιάλτης και ο Θεμιστοκλής, και πάλι ενώπιον του δήμου κατά τον ίδιο τρόπο, μέχρι που τους αφαίρεσαν τη δύναμη. [...] Και μετά από λίγον καιρό σκοτώθηκε ο Εφιάλτης, δολοφονημένος από τον Αριστόδικο τον Ταναγραίο.

Η βουλή λοιπόν των Αρεοπαγιτών με αυτόν τον τρόπο έχασε την ανώτατη εποπτεία του πολιτεύματος.]

Επί Περικλέους.

«Μετά δὲ ταῦτα πρὸς τὸ δημαγωγεῖν ἐλθόντος Περικλέους καὶ πρῶτον εὐδοκίμησαντος ὅτε κατηγορήσε τὰς εὐθύνας Κίμωνος στρατηγούντος νέος ὢν, δημοτικωτέραν ἔτι συνέβη γενέσθαι τὴν πολιτείαν· καὶ γὰρ τῶν Ἀρεοπαγιτῶν ἕνια παρείλετο καὶ μάλιστα προύτρεψεν τὴν πόλιν ἐπὶ τὴν ναυτικὴν δύναμιν, ἐξ ἧς συνέβη θαρρήσαντας τοὺς πολλοὺς ἅπασαν τὴν πολιτείαν μᾶλλον ἄγειν εἰς αὐτούς.» (Ἀθ. Πολ. 27, 1).

[Μετά δε απ' αυτά, όταν ο Περικλής αναμείχθηκε στην πολιτική και διακρίθηκε για πρώτη φορά, σε νεαρή ηλικία, όταν αμφισβήτησε τη λογοδοσία του Κίμωνος για τις πράξεις του ως στρατηγού, το πολίτευμα έγινε ακόμα πιο δημοκρατικό. Καθ' όσον απέσπασε από τους Αρεοπαγίτες ορισμένες αρμοδιότητες και προ πάντων προέτρεψε την πόλη να αποκτήσει ναυτική δύναμη, πράγμα που είχε ως αποτέλεσμα να πάρει θάρρος ο λαός και να συγκεντρώσει σταδιακά όλη την πολιτική εξουσία στα χέρια του.]

Επί των Τριάκοντα.

«Τὸ μὲν οὖν πρῶτον μέτροι τοῖς πολίταις ἦσαν καὶ προσεποιούντο διοικεῖν τὴν πάτριον πολιτείαν, καὶ τοὺς τ' Ἐφιάλτου καὶ Ἀρχεστράτου νόμους τοὺς περὶ τῶν Ἀρεοπαγιτῶν καθείλον ἐξ Ἀρείου πάγου [...] Ἐπεὶ δὲ τὴν πόλιν ἐγκρατέστερον ἔσχον, οὐδενὸς ἀπείχοντο τῶν πολιτῶν, ἀλλ' ἀπέκτειναν τοὺς καὶ ταῖς οὐσίαις καὶ τῷ γένει καὶ τοῖς ἀξιώμασιν προέχοντας...» (Αθ. Πολ. 35, 2-4).

[Στην αρχὴ λοιπὸν συμπεριφέρονταν (οἱ Τριάκοντα) με μετριοπάθεια στους πολίτες, προσποιούνταν ὅτι ἀκολουθοῦν το πατροπαράδοτο πολίτευμα, καὶ κατήγγησαν τους νόμους τοῦ Εφιάλτου καὶ τοῦ Αρχεστράτου, τους σχετικούς με τους Ἀρεοπαγίτες [...] Μόλις ὁμως στερέωσαν τὴν πολιτικὴ τους ἐξουσία, δὲν λογάριάζαν κανέναν ἀπ' τους πολίτες, ἀλλὰ θανάτωναν κι ὅσους ξεχώριζαν για τὴν περιουσία, τὴν ευγενὴ καταγωγὴ ἢ τα ἀξιώματά τους...]

Μετάφραση Χ. Δάλκος

Απόσπασμα ἀπὸ τις *Νεφέλες* τοῦ Ἀριστοφάνους (στ. 961 - 972 καὶ 990 - 995) στο ὁποῖο ὁ Δίκαιος λόγος ἀναφέρεται στὴν παλαιὰ παιδεία. Ἡ συγγένεια τῶν ἀριστοφανικῶν ἀπόψεων πρὸς αὐτὲς τοῦ Ἰσοκράτους εἶναι προφανής:

Δεῖξω τοῖνυν τὴν ἀρχαίαν παιδείαν ὡς διέκειτο,
ὄτ' ἐγὼ τὰ δίκαια λέγων ἦνθουν καὶ σωφροσύνη ἑνόμιστο.
Πρῶτον μὲν ἔδει παιδὸς φωνὴν γρύξαντος μηδὲν ἀκοῦσαι·
εἶτα βαδίζειν ἐν ταῖσιν ὁδοῖς εὐτάκτως εἰς κιθαριστοῦ
τοὺς κωμήτας γυμνοὺς ἀθρόους, κεῖ κριμνώδη κατανείφοι.
Εἴτ' αὖ προμαθεῖν ἄσμ' ἐδίδασκεν τῷ μηρῷ μὴ ξυνέχοντα,
ἢ Παλλάδα περσέπολιν δεινάν, ἢ τηλέπορον τι βόαμα,
ἐντειναμένους τὴν ἀρμονίαν, ἣν οἱ πατέρες παρέδωκαν.
Εἰ δέ τις αὐτῶν βωμολοχεύσαιτ' ἢ κάμψειέν τινα καμπήν,
οἷας οἱ νῦν τὰς κατὰ Φρῦνιν ταύτας τὰς δυσκολοκάμπτους,
ἐπετρίβετο τυπτόμενος πολλὰς ὡς τὰς Μούσας ἀφανίζων.

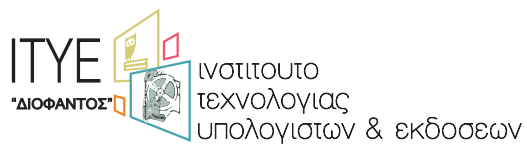
.....
Πρὸς ταῦτ', ὦ μεράκιον, θαρρῶν ἐμὲ τὸν κρεῖττω λόγον αἰροῦ
κάπιστήσῃ μισεῖν ἀγορὰν καὶ βαλανείων ἀπέχεσθαι,
καὶ τοῖς αἰσχροῖς αἰσχύνεσθαι, κὰν σῶπτη τίς σε φλέγεσθαι
καὶ τῶν θάκων τοῖς πρεσβυτέροις ὑπανίστασθαι προσιούσιν,
καὶ μὴ περὶ τοὺς σαυτοῦ γονέας σκαιουργεῖν, ἄλλο τε μηδὲν
αἰσχρὸν ποιεῖν, ὅτι τῆς αἰδοῦς μέλλει τᾶγαλμ' ἀναπλήσειν

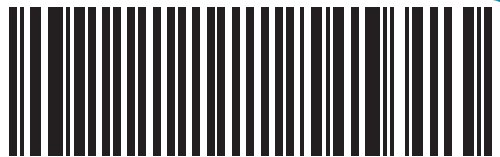

Βάσει του ν. 3966/2011 τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου, του Λυκείου, των ΕΠΑ.Λ. και των ΕΠΑ.Σ. τυπώνονται από το ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν στη δεξιά κάτω γωνία του εμπροσθόφυλλου ένδειξη «ΔΙΑΤΙΘΕΤΑΙ ΜΕ ΤΙΜΗ ΠΩΛΗΣΗΣ». Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δεν φέρει την παραπάνω ένδειξη θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946,108, Α').

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Υπουργείου Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων / ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.

Κωδικός Βιβλίου: 0-22-0159
ISBN 978-960-06-2415-1

(01) 000000 0 22 0159 7